

Universitat de Girona

LA PESCA AL CAP DE CREUS A L'ÈPOCA MODERNA: ORGANITZACIÓ, GESTIÓ I CONFLICTES PER L'ACCÉS ALS RECURSOS PESQUERS (SEGLES XVI- XVIII)

Alfons GARRIDO

Dipòsit legal: Gi. 868-2015
<http://hdl.handle.net/10803/290073>

<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.ca>

Aquesta obra està subjecta a una llicència Creative Commons Reconeixement-NoComercial

Esta obra está bajo una licencia Creative Commons Reconocimiento-NoComercial

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial licence

TESI DOCTORAL

**LA PESCA AL CAP DE CREUS A L'ÈPOCA MODERNA:
ORGANITZACIÓ, GESTIÓ I CONFLICTES PER L'ACCÉS
ALS RECURSOS PESQUERS (SEGLES XVI-XVIII)**

Alfons Garrido Escobar

2011

Programa de doctorat en Ciències Humanes i de la Cultura.

Tesi doctoral dirigida pel doctor Joan Lluís Alegret Tejero

**Memòria presentada per optar al títol de doctor/a per la
Universitat de Girona**

**LA PESCA AL CAP DE CREUS A L'ÈPOCA MODERNA:
ORGANITZACIÓ, GESTIÓ I CONFLICTES PER L'ACCÉS ALS
RECURSOS PESQUERS (SEGLES XVI-XVIII)**

Tesi doctoral

Autor: Alfons Garrido Escobar

Director: Juan Luís Alegret Tejero

Universitat de Girona.

Programa de doctorat en Ciències Humanes i de la Cultura. 2012

RESUM

Aquesta tesi es centra en la història de la organització i la gestió pesquera a la zona del Cap de Creus (NE Catalunya) a l'Edat moderna (segles XVI-XVIII). En primer lloc, l'anàlisi del context ecològic i sociopolític del període permet estudiar les formes de vida de la gent de mar que habitava el territori des de temps remots. Els condicionants ecològics i la incertesa de les bases econòmiques empenyen la població a establir modes de subsistència basats en la pluriactivitat, la complementarietat d'ocupacions i l'autoexplotació del nucli familiar. Es defineix la figura del pescador-pagès en termes d'agent econòmic adaptat a les condicions del medi que diversifica les fonts d'ingressos i els recursos a explotar. Al Cap de Creus, les estratègies productives es concreten en el conreu de la vinya i l'olivera, la salaó, la navegació, la petita manufactura i el contraban.

L'activitat més important durant l'any era la pesca marítima. Els pescadors posaren en pràctica una gran diversitat de mètodes de pesca, si bé les condicions ecològiques afavoriren una especialització de la flota en la pesca de peix pelàgic amb la tècnica de l'encesa. Entre els segles XVI i XVIII la pesca a l'encesa es gestionà sota un règim d'aprofitament comunal, fonamentat en la divisió territorial de l'espai halièutic i l'establiment de normes que regulaven els principals aspectes de l'activitat. En el marc territorial català, el document que recull les *Ordinacions de la Pesquera* de Cadaqués és el principal exemple d'un sistema d'organització de la producció basat en una assignació equitativa dels recursos logístics comunals: les cales on capturar el peix i dur-lo a terra. La territorialització, manifestació pròpia dels règims comunals marítics a la Mediterrània, implicà alhora una elevada conflictivitat originada per l'apropiació per la força de l'espai de treball i la competència per l'accés als recursos marins. Les fortes turbulències polítiques i econòmiques patides per l'Empordà a finals de segle XVII aguditzaren els conflictes motivats per l'ocupació dels millors caladors.

La tesi conclou que, a nivell intern, els règims d'aprofitament comunal, com el dissenyat per les comunitats del Cap de Creus per aconseguir l'equitat de la distribució dels recursos i la consolidació de la pau social, van ser socialment i econòmicament sostenibles, idonis per mantenir l'estabilitat de l'organització de la producció durant segles. En canvi, a nivell extern, les estratègies de territorialització i els episodis de conflictivitat, a vegades violents, sorgits de l'expansió de la flota pesquera i d'un número finit de caladors de pesca, posaren en perill l'estabilitat de tota l'explotació.

Keyword: Història de la pesca; Antropologia de la Pesca; Territorialització; Bens comunals; Cap de Creus; Pescadors; Conflictivitat territorial; Administració i gestió

ABSTRACT

This thesis focuses on the history of the organization and management of fisheries in the area of Cap de Creus, NE Catalonia, in the Modern Ages, 16th – 18th centuries. First, the analysis of the ecological and socio-political context of the period allows us to study the lifestyles of seamen in the territory since the ancient times. The determining ecological factors and the uncertainty of the economy led people to establish modes of subsistence based on complementarity jobs and pluriactivity. Fisherman-farmer is defined as an economic agent who exploits a variety of resources and incomes. In the Cap de Creus, livelihood is reflected in vineyards and olive trees, fish salting, navigation, small manufacturing and smuggling.

Maritime fishing was the most important activity at all times throughout the year. Several methods of catching fish were practiced, but the ecological conditions and the abundance of small pelagic fish impelled fishermen to specialize in the light fishing method, called *encesa*. Through the 16th and 18th centuries, light fishing was managed under a common-based resource management. It was founded on a territorial division of fishing workspace and a set of rules ran the activity. The *Ordinacions de la Pesquera de Cadaqués* document is the main example in Catalonia of the organization system based on the equitable assignment of the common resources: fishing ground.

Territoriality was the main result of communal regimes application in the Mediterranean, which involves a high conflict caused by the appropriation of fishing grounds by force and power. The occupation for the best fishing grounds magnified episodes of conflict between the coastal towns of Cap de Creus, within the framework of economic turmoil hit in the Empordà region in the late seventeenth century.

The thesis concludes that, internally, a common-based resource management system, as designed by fishing communities of Cape Creus based on equity in the distribution of resources and the consolidation of social peace, are socially and economically sustainable and are able to maintain stable organization of production for centuries. But, externally, the territorial strategies and episodes of conflict, sometimes violent, arising from the expansion of the fishing fleet as part of a limited number, may endanger the stability of all the exploitation.

Keywords: History of fishing; Anthropology of fishing; Common-pool resources; Territoriality; Cap de Creus; Fishermen; Conflictivity; Managment.

SUMARI

1.	INTRODUCCIÓ.....	17
1.1.	Objectius	25
1.2.	Referents bibliogràfics	28
1.3.	Referents teòrics	31
1.4.	Balanç de la historiografia pesquera catalana.....	34
1.5.	Fonts documentals	39
2.	EVOLCIÓ HISTÒRICA DE LA GESTIÓ PESQUERA A ESPANYA I A CATALUNYA.....	45
2.1.	La feudalització del litoral	46
2.2.	Gestió comunal dels recursos pesquers	49
2.3.	L'associacionisme pesquer	57
2.4.	La Matrícula de Mar a Catalunya.....	64
2.5.	Les parcel·les de bous i la privatització de la pesca.....	70
2.6.	Expansió de l'activitat pesquera i centralització de la gestió.....	76
2.7.	La consolidació de la centralització	80
2.8.	Conclusió	84
3.	ECOLOGIA DEL CAP DE CREUS.....	88
3.1.	Cap de Creus: situació, descripció i límits	88
3.1.1.	Geologia	91
3.1.2.	Clima.....	92
3.1.3.	Els vents: la tramuntana.....	95
3.1.4.	La vegetació i el sòl del Cap de Creus	98
3.2.	El medi físic litoral	100
3.3.	El medi aquàtic.....	109
3.3.1.	Relleu submarí i oceanografia	109
3.3.2.	Els recursos pesquers	111
4.	UN TERRITORI DENSAMENT HUMANITZAT.....	121
4.1.	Els primers pobladors.....	122
4.2.	Les comunitats monàstiques	123
4.3.	Principals centres de població.....	131
4.3.1.	Roses	131
4.3.2.	Cadaqués	134
4.3.3.	Muntanya de Sant Baldiri	137
4.3.4.	Selva de Mar i el Port de la Selva.....	138
4.3.5.	Llançà	140

4.4.	L'escenari històric: els segles moderns (s. XVI-XVIII)	142
4.4.1.	El marc jurisdiccional.....	142
4.4.2.	La pirateria dels segles XVI i XVII	145
4.4.3.	El Cap de Creus, terra d'invasió.....	152
4.4.4.	La misèria provocada per la guerra.....	155
4.4.5.	L'auge del litoral del segle XVIII.....	157
5.	ESTRATÈGIES DE SUBSISTÈNCIA ENTRE ELS PESCADORS DEL CAP DE CREUS.....	163
5.1.	Incertesa de la pesca.....	164
5.2.	Fent front a la incertesa	168
5.2.1.	La religiositat popular.....	168
5.2.2.	Confraries devocionals de pescadors.....	170
5.3.	El pescador català: una figura polifacètica.....	172
5.3.1.	No tothom és igual: patrons i remitgers.....	172
5.3.2.	Terramaners.....	175
5.4.	La pluriactivitat com a estratègia de subsistència.....	180
5.4.1.	El pescador-pagès de la Costa Brava.....	180
5.4.2.	El comerç del peix fresc.....	184
5.4.3.	La salaó del peix	187
5.4.4.	El conreu: la vinya i l'olivera	199
5.4.5.	Pesca i navegar	206
5.4.6.	El contraban	210
5.4.7.	Les indústries auxiliars	213
6.	SISTEMES I TÈCNIQUES DE PESCA AL CAP DE CREUS.....	217
6.1.	L'instrumental i els oficis	218
6.2.	Els arts de platja.....	220
6.3.	La pesca a l'encesa amb bolitx	224
6.3.1.	L'art de bolitx	225
6.3.2.	Les operacions de pesca	229
6.3.3.	El combustible	235
6.3.4.	Rendiments.....	237
6.3.5.	L'extinció de la pesca a l'encesa	239
6.4.	La xàvega.....	240
6.5.	La pesca de la tonyina.....	246
6.5.1.	La tonaira.....	248
6.5.2.	L'Art de Port de Reig.....	251
6.6.	Almadraves al Cap de Creus.....	254
6.6.1.	Almadraves de tir.....	256
6.6.2.	Almadraves fixes	261
6.7.	El sardinal.....	265

6.8.	Palangre.....	270
6.9.	Els arts menors	277
6.10.	La pesca del corall.....	283
6.11.	La diversificació dels oficis i ocupacions.....	293
7.	GESTIÓ COMUNAL DELS RECURSOS PESQUERS	299
7.1.	El debat dels béns comunals pesquers	300
7.2.	El debat dels béns comunals.....	304
7.3.	El mar com a bé communal a Catalunya.....	307
7.4.	Evolució de la gestió pesquera al litoral català.....	310
7.5.	Les “Ordinacions de la pesquera de Cadaqués”	316
7.5.1.	L’origen de les <i>Ordinacions</i>	317
7.5.2.	L’assemblea de patrons	319
7.5.3.	Accés als caladors.....	322
7.5.4.	Límits de les cales i eixugadors	333
7.5.5.	Regulació de les maniobres i operacions de pesca	336
7.5.6.	Conflictes tecnològics amb l’encesa	337
7.5.7.	Regulació de les companyies	341
7.5.8.	Calendari de pesca.....	347
7.5.9.	Barraques	351
7.5.10.	Parts per cala.....	355
7.5.11.	Fiscalitat halièutica.....	359
7.5.12.	Penes del peix	376
8.	TERRITORIALITZACIÓ, PRESSIÓ I CONFLICTIVITAT PELS RECURSOS PESQUERS	379
8.1.	La territorialització	381
8.2.	L’Apropiació del mar territorial català a l’edat moderna.....	385
8.2.1.	Apropiació basada en la legalitat	386
8.2.2.	Apropiació basada en la força	388
8.2.3.	Apropiació basada en el coneixement	389
8.3.	L’auge de la pesca al segle XVII.....	392
8.4.	Conflictivitat halièutica i disputes territorials al Cap de Creus.....	400
8.4.1.	Conflictivitat entre La Selva de Mar i Llançà.....	401
8.4.2.	La disputa per Cala Tavellera	412
8.4.3.	La disputa per Jòncols i la Pelosa entre Roses i Cadaqués	419
9.	A MODE DE CONCLUSIÓ	429
10.	ANNEXOS	441
11.	BIBLIOGRAFIA	477

Freqüento el Cap de Creus des de l'adolescència, quan anàvem a passar la nit al refugi de Calaprona amb els amics. En aquell moment no hagués imaginat que 15 anys més tard acabaria escrivint la meva tesi doctoral sobre els pescadors que manaren construir aquella barraca, vàries vegades reformada des de la seva inauguració a inicis del segle XIX. Ben poc m'interessava la història de la pesca, ni la vida dels pescadors, ni el patrimoni pesquer. De fet, m'imaginava ingènuament que en aquell paratge isolat de Calaprona, deixat de la mà de Déu – encara m'aclapara l'espectable petri que hi domina –, mai ningú hi havia tingut res a fer.

Gràcies a la relació entaulada amb el professor Joan Lluís Alegret i la recentment creada Càtedra d'Estudis Marítims, el meu interès per la història del sector pesquer català, i especialment pels seus protagonistes, els pescadors, va anar augmentant. L'any 2004, mentre estudiava Informació i Documentació a la Universitat de Vic, vaig tenir ocasió de gaudir d'una beca predoctoral d'Accions Especials atorgada per la CEM. Així em vaig poder professionalitzar, durant quatre anys, en la recerca sobre la història de la pesca a Catalunya. El meu interès inicial es va centrar en l'origen i evolució històrica de les confraries i gremis de pescadors, i en concret en els orígens de la confraria de Palamós – de la qual havíem editat una monografia el 2004, un dels meus primers treballs – tema al que vaig dedicar la meva tesina l'any 2006.

Aviat vaig entrar en contacte amb el manuscrit de les Ordinacions de la Pesquera de Cadaqués. Malgrat que la seva lectura era prou difícil, el contingut del document em revelava uns models organització i gestió de l'activitat pesquera summament complexos – desconeguts fins aleshores a casa nostra – allora que enormement rics, amb una potencialitat d'estudi molt gran. Sens dubte, constituïa un dels pocs reglaments

de pesca que es conversen a Catalunya. I si bé al cap dels anys hem pogut recuperar-ne més – les ordinacions de la pesquera de Calonge les vam editar recentment a la col·lecció Promediterrània –, el de Cadaqués mantenia la importància de ser l'únic amb un contingut diacrònic que abraça del segle XVI al XVIII. Vaig tenir la sort que paral·lelament als meus treballs inicials sobre el document, diversos especialistes el van transcriure – treball del qual vam rebre l'encàrrec de fer-ne la introducció. No cal dir que aquella transcripció va facilitar moltíssim la decisió final de dedicar la meva tesi a la gestió de la pesca a l'encesa al Cap de Creus en època moderna.

D'aquesta manera, i gràcies a entrar a formar part de l'equip del Museu de la Pesca com documentalista del centre de documentació Documare, he pogut gaudir de treballar sobre un tema inèdit a Catalunya, uns documents parcialment transcrits alhora que investigar sobre un dels territoris que marquen la meva trajectòria vital. El resultat d'aquest treball intenta donar un visió de conjunt del model de gestió cooperativa establert al Cap de Creus a l'època moderna, de Roses a Portbou, malgrat que, condicionat per les fonts, Cadaqués té un hi té pes molt remarcable. Aquí el lector descobrirà que els pescadors d'aquesta península mediterrània van explotar intensament les cales on ara hi ha "*yates de recreo*" mitjançant la tècnica de la pesca a l'encesa, una modalitat enginyosa d'atraure els peixos mentre una xarxa en forma de bossa els encercla i els arrossega a la platja. Aquest sistema s'organitzà de forma molt rígida durant segles en el marc d'un règim d'aprofitament comunal, pel qual cada comunitat gestionava el territori de predació i organitzava la producció alhora que la defensava dels competidors dels pobles veïns. Aquest escenari desembocà en innumerables confrontacions – aquí en recollim les més rellevants – i episodis de violència física i assassinats, com el succeït a precisament a Calaprona el 7 de juny de 1687 i amb el que obrim la introducció.

Amb aquesta tesi intento obrir una nova línia de recerca en història de la pesca a través de l'enfocament de l'activitat des de la perspectiva comunal i conflictual. En general, és un camp poc elaborat des de la Història Rural que té un llarg camí per recórrer, tant en l'aprofundiment del Cap de Creus com a zona d'estudi com la seva extensió a tota la Costa Catalana. Per això no considera aquesta tesi un tancament de res, sinó una obertura de molt.

També trobo algunes respostes a preguntes infantils que em vaig formular en el seu moment, com què hi feia un refugi en un lloc com aquell, o com podia ser que algú s'atrevis a anar a pescar a la cala, malgrat la força de la tramuntana que quasi sempre ens hi acompanyava. Continuo pensant, per això, que la feina d'aquells homes de mar del nord de Catalunya havia de ser extremadament dura i ingrata i que aquesta tesi pot ser un petit homenatge a un col·lectiu "sense història" fins fa pocs anys.

Vull demostrar la meva gratitud a totes aquelles persones que al llarg de tots aquests anys – masses, potser – m'han acompanyat en el camí de la defensa d'aquesta tesi. En especial, vull agrair l'oportunitat que em concedí en Joan Lluís Alegret quan encara jo només era un estudiant de quart d'Història, que confià en mi per participar en els primers projectes a Palamós i per encarar el projecte reeixit d'escriure una història de la Confraria de Pescadors de Palamós. Al llarg de tots aquest anys hem establert una fructífera relació en el camp de la recerca acadèmica i la difusió cultural, així com una gran amistat de la que n'estic especialment orgullós. Vagi aquesta tesi com a gratitud d'aquest anys.

Als meus companys del Museu de la Pesca, de la Càtedra d'Estudis i de la Fundació Promediterrània, que han seguit amb atenció l'evolució final d'aquesta tesi. En concret, a en Raül Mata per les apreciacions i correccions que ha fet al text i sobretot a en Miquel Martí per alliberar-me d'algunes responsabilitats al centre de documentació per poder encarar la redacció final. Espero que el resultat faci justícia a tota la compressió i suport rebut dels meus companys.

I especialment a la meva família. Als meus pares Manel i Pepita, perquè són el pilar fonamental del que sóc i dels que puc arribar a ser en el futur. A la meva dona, la Neus, que m'ha hagut de suportar durant aquests anys de tesi – quantes vegades no ha sentit aquesta paraula! – amb compressió, suport i amors essencials sense els quals no podria haver arribat fins aquí i a la que dedico aquesta tesi, i especialment a la meva filla Martina, que estimo amb bogeria.

Palamós, Setembre de 2011

1. INTRODUCCIÓ

Fa uns anys, en un dels de protocols de la notaria de Llançà, custodiat a l'Arxiu Històric de Girona, trobarem per casualitat la referència a la mort del pescador de Llançà Pere Joan Pagés, el 7 de juny de 1687. L'acta de defunció ens va cridar ràpidament l'atenció, perquè no deixava cap dubte. Al contrari que les morts corrents succeïdes en mar, Pere Joan havia estat assassinat:

“...lo qual estava farit de una bala axida de alguna arma de foch entrant per la part baxa de la articulació del bras dret dit metacarpi, penetrant y axint per lo muscle anomenat bitreus del dit bras, y luego torna a entrar en lo costat dret de la dita persona de dit Pere Joan Pagés y en la cavitat vital entre la tercera y quarta costella de dit costat dret quatra dits acerca de la creació de ditas costellas, penetrant alguns quatra travesos de dit fins ditas costellas.”¹

Pere Joan va estar onze dies a l'hospital de pobres de Llançà lluitant per la seva vida, fins que morí el mateix dia 7 per complicacions derivades de les greus ferides rebudes.

“Y axí ha succehit que hi ha sobrevingut, augmentarsa-li al últim dia de dit mes de matg que entrava a lo onse dia de la farida - per haver-lo ferit als vint de dit mes, dia de Sant Baldiri, entra las set y las vuyt horas de la tarda del dit dia, segons digueren en dita Calaprona -, primo la febra anomenada terciana, dobla continua ab sas exacerbacions; ítem, un osputo de sanch, lo qual fou fàcil empassar-se en vòmit de sanch sens altras accidents quo solan esdevenir a personas axi nafrades en parts tant principals com son las sobraditas de las quals morí per ser accidens mortals de necessitat.”

---

¹ AHG. Fons notarial. Llançà, 1683, juny, 7

En preguntar-nos pels motius del fatal succés, el contingut de l'acta notarial no aportava molta informació. Només recollia el testimoni del mateix pescador, al llit de mort, , poc abans de morir:

“...las quals feridas rebé (segons ell mateix digué la primera cura se li feu) a la que entrava en una cala dita y anomenada Calaprona y dins lo lahut del bolitg de Pere Pau Folcra, pescador de dita present vila, anant per a pescar en dita cala...”

Calaprona – o Perona, com és pot trobar també escrit – és una de les més belles cales de la vessant nord del Cap de Creus, a la Mar d'Amunt, dins de l'anomenat Golfet, molt a prop de la també bonica i famosa cala de Tavellera. Si bé avui en dia és un indret freqüentat per embarcacions d'esbarjo o excursionistes a peu - el seu accés per terra és altament dificultós, no hi ha cap camí practicable -, a ple segle XVII Calaprona era un preuat calador de pesca, on cada estiu, durant la temporada del peix blau, s'hi congregaven nombroses unitats de pesca. Una primera hipòtesis seria que la mort de Pere Joan estigué motivada per un afer relacionat amb la pesca allà dirimit, sense saber encara la raó concreta del seu assassinat: una picabaralla, potser, entre companys que va acabar malament? O potser un acte premeditat? Solien portar els pescadors armes a sobre?

Seguint la lectura del protocol notarial, poc després trobem un testimoni dels pescadors de Llançà que aporta llum per aclarir la mort de Pere Joan. El mateix dia 7, el de la seva mort, els representants de la universitat de Llançà, davant del notari del monestir de Sant Pere de Rodes, declaraven:

“...en nom y de part de la Universitat y singulars personas de la present vila, requerim a Vm. lleve acte de com dia present, que comptam avuy als set del present mes de Juny y corrent any, havem estat aguardant fins ara que an tocat las sis horas de la tarda del die de la Segona festa de Pascua del Sperit Sant no ha comparegut en la present vila ni casa de consell ninguna persona poder tenint que per part de la Universitat y singulars personas del lloch de la Selva de Mar y sa parrochia volgués fer lo joch que es costum fer per las pesqueras tots anys lo dia present, de las deu calas ditas calas devall...”

Per tant, en resposta al succés els representants de la Selva no es presentaren al sorteig anual de la pesquera. Aquella declaració obria nombrosos interrogants, però ens situa el un camí per interpretar els fets ocorreguts aquella nit de 1687. Calaprona era una de les "deu cales ditas devall" utilitzades per pescar, l'ús de la qual es sortejaven cada any entre els pescadors de Llançà i la Selva de Mar. És possible que quan la companyia de Pere Pau Folcrá, patró de la companyia, amb Pere Joan a bord, arribà a Calaprona per pescar-

hi, no estigués sola. Algú de la Selva els esperava per cometre el crim. Si no, quina relació podia tenir l'absència dels representants de la Selva a un acte aparentment tan important com el sorteig de les cales, que requereix la presència del mismíssim abat del monestir? Potser havia estat un pescador de la Selva de Mar l'assassí de Pere Joan Pagès, i per por de les represàlies els seus companys no es van presentar? Aquell succés té alguna cosa a veure amb el fet de "sortejar les cales" i d'organitzar la pesquera al Cap de Creus?

La Selva de Mar i Llançà són municipis veïns situats a l'extrem nord del Cap de Creus. Amb Cadaqués i Roses són els principals nuclis habitats. En aquell paratge dur i ingràt, la relació dels seus habitants amb el mar i la pesca és antiquíssima. Els primers testimonis es remunten a l'Alta Edat mitjana. Durant la segona meitat de segle XVII, però, aquella relació és feu molt estreta, potser la més estreta de tota la seva història. La crisi que patia tot l'Empordà, motivada per les guerres que assolaven el territori des de 1640, les ocupacions militars, els allotjaments de tropes, les pestes i les males collites havien empès una part important de la població a fer-se a la mar i a convertir-se en pescadors. Eren temps del pagès-pescador de la Costa Brava, una figura identificada i definida per primera vegada per la geògrafa francesa Ivette Barbaza en la seva famosa tesi *El paisatge humà de la Costa Brava*. A poblacions com Palamós, el col·lectiu de pescadors representava més del 60% de treballadors. Aquell predomini s'allargà fins ben entrada la dècada de 1730. Poc a poc, amb el retorn del creixement econòmic a mitjan segle, molts van abandonar la mar o es van fer mariners per participar dels beneficis del comerç marítim. En aquest sentit, la relació de l'home amb el mar és com una tendència alterna, un moviment de flux i reflux que es repeteix al llarg de tota la història del litoral català.²

A l'alçada de 1650, la pressió humana sobre el sistema de recursos pesquers del Cap de Creus havia crescut molt. Totes les cales que conformaven el sistema de recursos de la indústria pesquera local eren intensament explotades, però n'hi havia que eren preferides. Llançà i la Selva, en aquest sentit, eren usuaris habituals de Calaprona. Les condicions oceanogràfiques i biològiques fan d'aquell racó de costa un dels més productius de tota la península. Moltes unitats de pesca hi anaven a pescar, barallant-se

---

² Barbaza, Y. *El Paisatge humà de la Costa Brava*. Barcelona: Edicions 62, 1988 [Ed. orig. 1966]. Garrido, A. *Pesca i associacionisme al litoral de Girona: la confraria de sant Pere de Palamós, segles XVII-XVIII*. [DEA, inèdit]. Girona: Universitat de Girona, 2006.

sovint entre elles per l'ordre d'entrar al calador o pel dret de pescar-hi. Creiem que la resposta, doncs, a la mort de Pagès havia de vincular-se als interessos d'uns i altres per pescar allà i, si era possible, sols. Potser fos una disputa ocasional, per una ofensa, o vingués covant-se temps enrere. No ho sabem. Però no deixa de sorprendre'ns el fet que una disputa per un territori de pesca entre dues comunitats acabés en assassinat. En joc hi havia alguna cosa més important que pescar a una cala. Què mou a un pescador, en aquelles circumstàncies, a matar un company d'ofici? Sens dubte, al Cap de Creus hi va haver una cosa que matava o pel qual els homes mataven.

Si haguéssim tingut tota la informació hauríem pogut resoldre ràpidament el cas de l'assassinat de Pere Joan Pagès. Si més no, ho haguéssim comprès millor. Tampoc, en la història del Cap de Creus no havia estat l'única mort d'un pescador. Joan Nadal localitzà, entre documentació que no cita, un assassinat més. El 24 de juny de 1609, un mariner també de la Selva matava "*d'un cop de pedrenyal*" a un pescador cadaquesenc enmig d'una discussió per qüestions de pesca a Tavellera.³ Potser hi va haver més morts no documentades en aquell període. Com diu Pla, els habitats de Roses i Cadaqués "*s'apallissaren copiosament*" per controlar l'accés a cala Jòncols, un territori de conflicte des del segle XVI. Fins i tot li trencaren la vara al batlle de Roses, símbol del seu poder, quan anava en romiatge a una ermita en disputa. Tot indica que la violència més o menys intensiva, més o menys brutal, va ser moneda corrent en determinats períodes de la història de la pesca en aquesta petita península de la Mediterrània.

L'assassinat, la manifestació més brutal de la violència oberta, és l'última baula d'una sèrie d'elements, successos, accions i activitats que es conjuguen i s'encadenen en la pràctica de la pesca al Cap de Creus. La violència és conseqüència final de la defensa territorial dels caladors de pesca durant els períodes de màxima pressió demogràfica i tecnoecològica. En la defensa del seu dret, i com a demostració de llur capacitat de pescar davant de les comunitats rivals, utilitzava tots els mecanismes a l'abast. Alguns eren brutals, altres més subtils. L'existència com a comunitat, la seva supervivència i la reproducció dels seus veïns estava en joc.

La pesca marítima va jugar des del segle X un paper essencial en l'economia del Cap de Creus. La referència "*cum pascuis et piscatorias*" recollida en la donació de Gausfred al monestir benedictí de Sant Pere de Rodes el 976 testimonia la seva pràctica a l'alta edat

---

³ Nadal, J. *La pesca a l'encesa*. Figueras: Carles Vallés, 1991. Pla, J. *Cadaqués*. Barcelona: Destino, 1982.

mitjana. A l'edat moderna, la pesca s'alternava amb tasques rurals i artesanals en el marc d'un calendari caracteritzat per la pluriactivitat d'ocupacions: pesca, agricultura, ramaderia, conserves, manufactures, navegació, contraban, etc. Tot i la rellevància del conreu de la vinya i el olivera, els beneficis aconseguits amb l'explotació del peix blau, la sardina, l'anxova i la tonyina principalment, van fer possible la reproducció social de les famílies, de les institucions de govern, dels costums i de les manifestacions religioses i artístiques. La importància dels recursos del mar, no només per a la mera subsistència, sinó per al desenvolupament del conjunt de la societat catalana, potser no ha estat suficient subratllada encara per la història rural.

Com afirma Serge Collet, són la naturalesa del recurs i la tecnologia emprada per capturar-lo allò que defineix la manera com els humans conceben, delimiten i gestionen l'espai marí.⁴ Des de temps remots, els pescadors del Cap de Creus van capturar els estols de peix blau amb la tècnica anomenada “a l'encesa”. Un bot anomenat “llagut de foch” cremava teia de pi en una graella per atraure la el peix amb la claror generada, mentre una altra embarcació, el “llagut gros”, encerclava la mola amb l'art anomenat bolitx. Des de la platja, els remitgers estibaren l'art per les dues bandes, capturaven el peix i el dipositaven a la sorra per carregar-lo a les embarcacions. Es comercialitzava directament a la platja o es portava per terra, en muls, o per mar, a la mateixa embarcació, a les seves poblacions d'origen per a ser venut. El producte podia tenir diversos destins: venut als salins per a ser convertit en mercaderies per a l'exportació, enviat fresc als mercats de l'interior del comtat d'Empúries i més enllà, o consumit per la població local.

L'encesa és potser l'ofici més rellevant del conjunt de tècniques desplegades pels pescadors locals en l'art de pescar. El medi marítim del Cap de Creus es convertí en territori de predació amb la posada en pràctica de tècniques i estratègies adaptades als diferents ecosistemes marins i les espècies residents: des d'almadraves fins a ormeigs de xarxa, com els tremalls o les soltes; arts de deriva, com el sardinal; o simples arpons, les fitora o el rall. També van practicar la pesca del corall de manera intensiva, encara que aquella indústria mostrés un perfil molt diferent a la pesca marítima, un tall molt més capitalista. Tot plegat conforma un complex i extens paisatge pesquer que ens parla de

---

⁴ Collet, Serge. “Le baron et le poisson: féodalité et droit de la mer en Europe occidentale.” *Droit et cultures*, 1987, núm. 13, p. 25-49

les estratègies i esforços d'adaptació a les condicions ecològiques i socioeconòmiques del seu entorn.

La geologia del Cap de Creus és capritxosa. Els moviments de l'escorça terrestre, els vents i la pluja han originat un conjunt paisatgístic singular, de caràcter mineral i de fisonomia retallada, l'evocació del qual ha donat lloc a nombroses expressions artístiques. En aquell territori agrest, densament arbrat en l'edat moderna - avui es troba completament desforestat -, de difícil comunicació amb l'interior, la supervivència exigia als habitants un esforç suplementari. Les vinyes i les oliveres es conreaven en petites parcel·les, gairebé minúscules, sobre terrasses de pedra pissarra que salvaven els forts desnivells del terreny. El viatger Zamora, al segle XVIII, observà com les dones de Cadaqués quedaven calbes de tragar pedres al cap per erigir aquelles parets. Els milers de quilòmetres que encara es conserven, restes del que antany van ser obres d'enginyeria admirables, són avui testimoni i exemple de la lluita i l'esforç per la supervivència agrícola.⁵

La geologia origina una línia litoral sinuosa i escarpada, caracteritzada per la barreja d'alts penya-segats amb entrades de mar que formen cales de només desenes de metres d'ample. Potser aquest el tram litoral sigui el més articulat de tota la Mediterrània Occidental. Aquí, la feina dels pescadors era molt difícil. No només exigia destresa al patró i valentia al mariner, conèixer els vents, els núvols, els fons, les corrents, el comportament dels peixos, sinó també disposar dels mitjans de producció indispensables, barques i xarxes, així com tenir accés a les platges des de on calar i cobrar el bolitx amb la captura. La pesca a l'encesa és una activitat amb forts condicionants logístics, i això ho complica tot. No totes les cales ni tots els racons des de on s'estira l'art - els anomenats eixugadors -, eren igualment productius, els seus fons aptes ni el seu accés senzill. Algunes cales donaven millors resultats i eren més anhelades per les companyies de pesca. Per això, a les cales no s'hi podia accedir lliurement; al contrari, s'establia un rigorós control d'accés i aprofitament en el marc d'una comunitat d'usuaris amb drets i amb deures, entre ells defensar-les. Calaprona va ser una de les més preuades. La seva ocupació i explotació desembocava en conflictes, disputes i plets, i que darrera instància podien desembocar en l'assassinat i la mort.

---

⁵ Zamora, F. de. *Diario de los viajes hechos en Cataluña*. Barcelona: Curial, 1973. "Las mujeres acarrear las uvas y las piedras para las paredes de las vinyas en la cabeza, viniendo a ayudarles las de Masanet de Cabrenys. Pero se tiene notado que pierden pronto la dentadura (...) las mujeres de Cadaqués están calvas de trabajar con la cabeza, y se dice, cuando se casan, que llevan mujer y burra..." , p. 375.

Òbviament, els conflictes no es sempre solucionaven a trets. Més aviat, aquestes són manifestacions extremes, fets puntuals provocats per la pressió del medi històric i el nerviosisme del moment puntual. Abans d'això, funcionaven l'acord i l'enteniment comú per establir codis d'explotació harmònics i socialment eficients basats en l'equitat; si no, les comunitats s'haurien autodestruït. Per a la gestió de la "conflictivitat" van aparèixer institucions en el marc de les quals els pescadors es van dotar d'organitzacions, espais de reunió comuns destinats a pensar i organitzar l'esforç de pesca sobre el territori. El "sorteig de les cales", que se celebrava cada any entre les comunitats de la Selva, Llançà, Cadaqués i Roses, és un dels resultats més visibles.

Així, la territorialització al Cap de Creus, entesa com l'aprofitament econòmic d'un territori per part d'una comunitat de persones ben identificada, basat en l'exclusió dels no-membres, mostra una enorme complexitat de gestió. La seva implantació conjuga elements formals amb aspectes informals, les seves fronteres i usos fluctuen, i hi ha períodes de pau i col·laboració alternats amb episodis de conflicte i violència. Aquest punt és molt interessant: com els pescadors arriben a acords, estableixen institucions per gestionar l'accés als recursos, i com aquestes institucions i el sistema de normes que emanen d'elles apareixen, es reforcen, canvien o es violen segons el context socioeconòmic i el moment històric en què s'insereixen.

Si continuéssim llegint el manual on es narra la mort de Pere Joan Pagès arribem a la conclusió que les causes de l'elevada conflictivitat entre els municipis del Cap de Creus havien buscar-se a algun aspecte relacionat amb els mecanismes de gestió local de l'aprofitament pesquer, emmarcats en un règim de propietat comunal. Per règim de propietat comunal ha d'entendre's "*l'exercici de drets d'aprofitament controlats per un grup identificable, encara que no siguin de propietat privada, regits per unes regles que dictaminen qui està facultat a utilitzar el recurs, què està exclòs del seu aprofitament i com ha de ser explotat.*"⁶ Vista des de fora, aquest tipus de bens semblen una propietat privada, però per dins es regeix col·lectivament per unes normes i unes institucions. L'aparició dels béns comunals marítims del Cap de Creus es remunta a la primera ocupació estable del territori i a la dinàmica feudal. Tota aquesta península, com a bona part de la Catalunya Vella, va passar a ser propietat de l'Església en l'alta edat mitjana. Els monestirs

---

⁶ López Losa, E. "Derechos de propiedad informales y gestión comunal de la pesquería en el País Vasco: un enfoque ecológico-institucional". *Revista de Historia Económica*, 2003, vol. 21, núm. 1, p. 11-50

benedictins fundats a partir del segle IX (Sant Pere de Rodes, Santa Maria de Roses, Sant Quirze de Colera) acapararen terres i drets en un procés d'afirmació del poder temporal i espiritual fomentat pels comtes emporitans. Un dels objectius d'aquest acaparament era viure com paràsits de les rendes generades per la incipient indústria pesquera. Perquè entre les propietats dels monestirs o del tros de territori que es va reservar el propi comte d'Empúries, es trobaven els caladors de pesca, les cales utilitzades per les companyies de encesa per maniobrar les xarxes amb les que captura el peix blau. Sant Pere de Rodes, en concret, va viure set segles del "delme del peix", la renda usurpada als pescadors.

Per als pescadors, la propietat legal del territori de predació importava menys que la seva explotació i gestió eficients. Les comunitats litorals, a canvi de satisfer el delme, obtenien el "dret" d'usufructuar, en règim comunal, "els seus" territoris i caladors. D'aquí sorgeix la importància de distingir la propietat del recurs i el seu règim de gestió. La propietat dels caladors podia ser estatal o privada - com en el cas de les cales del monestir de Sant Pere de Rodes o Santa Maria de Roses -, però la seva gestió ser comunal, responsabilitat de cada comunitat.

Com a molts altres indrets dels Països Catalans, al Cap de Creus els pescadors es dotaren de normes i regles d'ús que el conjunt del col·lectiu complia i s'encarregava de fer complir mitjançant l'exercici de la coerció. Els usuaris es congregaven entorn a les assemblees de patrons, les organitzacions corporatives i paternalistes en el si de les quals es prenen decisions en comú sobre els assumptes que afectaven a l'activitat. D'una banda, a través dels codis legislatius actualitzats anualment per les assemblees es gestionava l'accés als territoris de predació comunals. Al llarg de la Mediterrània, un dels mètodes més habitual va ser l'establiment d'un sistema de rotació, pel qual cada dia cada companyia pescaria en una cala diferent segons un ordre establert per sorteig. La redefinició dels caladors i la rotació tenia fortes implicacions d'ordre social, i en especial en el manteniment de la pau social.⁷ De l'altra, es regulaven tots els aspectes relacionats amb l'explotació, l'aprofitament pesquer: el calendari, el control de l'esforç, la normativa laboral, la fiscalitat, etc. Per últim, funcionaven com a mecanismes de gestió del risc, és a dir institucions encarregades de reduir o alleugerir els riscos vinculats a l'activitat en mar a partir de la prestació de serveix d'assistència mútua i auxili social.

---

⁷ Collet, S. "Le tiers de l'espadon: un mode féodal d'appropriation de la ressource halieutique". *Anthropologie Maritime*, 1985, no2, pp. 41-53

Durant els primers segles medievals, aquell conjunt de usos y normes van tenir un caràcter consuetudinari, transmesos per la costum. L'augment del número de pescadors i la complexitat de la gestió va conduir a que aquestes costums, algunes amb una llarga trajectòria històrica, fossin recopilades i posades per escrit, originant-se els primers reglaments tècnics de pesca que coneixem. Les primeres compilacions de dret pesquer, anomenades genèricament "*Ordinacions de la pesquera*", es redacten a Catalunya a partir de la baixa edat mitjana. La vigència d'algunes d'elles, com les de Cadaqués, s'allarguen fins a finals de segle XVIII. Aquests corpus legislatius constitueixen avui una de les fonts documentals més importants per conèixer la història de la pesca a Catalunya.

El 2006 la Fundació Promediterrània va editar les conegudes *Ordinacions de la Pesquera de Cadaqués*.⁸ Aquest document, datat el 1542 i recopilat de nou a partir de 1570, recull la normativa pesquera aplicable a les cales del terme. En la seva edició crítica es destacava la importància del seu contingut, el més extens corpus legislatiu de caràcter comunitari de la Mediterrània, fruit de la regulació de l'explotació comunal dels caladors del municipi. Algunes mancances d'aquell primer treball s'han esmenat el 2010 amb l'edició de *les Ordinacions de la Pesquera de Calonge, segles XV-XVII*.⁹ Aquí els autors han fet un esforç d'interpretació del contingut més enllà del seu aspecte formal i filològic per inserir l'ordenança en el panorama jurídic i social de la pesca medieval i moderna del país. Junt amb aquests, el conjunt de documents identificats posa de manifest que la pesca a Catalunya, durant els períodes medieval i modern es va gestionar mitjançant un règim de propietat comunal, de base territorial, i que va estar dominat en aquests segles pels arts de tir des de la platja, xàvega i bolitx.

1.1. Objectius

Aquesta tesi té com a objectiu central descriure, analitzar i posar en relació amb l'escenari històric de l'edat moderna el comportament econòmic i social dels pescadors catalans d'Antic Règim. Per aconseguir-ho utilitzarem com a observatori la unitat d'anàlisi que constitueix el Cap de Creus, la petita península situada al nord-oest de la Mediterrània, a la frontera actual entre els estats d'Espanya i França. La pesca marítima

---

⁸ Prat, E.; Vila, P.; Serna, E. *Les Ordinacions de la Pesquera de Cadaqués, s. XVI-XVIII*. Palamós: Fundació Promediterrània, 2006. A partir d'ara citarem la font com *Ordinacions de la Pesquera...*

⁹ Garrido, A., et al. *Les Ordinacions de la pesquera de Calonge, segles XV-XVII*. Palamós: Fundació Promediterrània, 2010.

a la regió, centrada en la utilització del mètode de la pesca a l'encesa, ens ha llegat una àmplia i variada documentació – un cas força excepcional dins del sector – a través de la qual es poden abordar diversos aspectes d'aquesta indústria entre els segles XVI i XVIII. Estem convençuts que les conclusions d'aquest estudi d'àmbit local podran ser comparades i aplicades amb posterioritat a la resta del litoral de Catalunya.

La configuració dels gèneres de vida de la població rural del Cap de Creus centrarà la primera part del nostre anàlisi. Les famílies lluitaven per la seva subsistència posant en pràctica un ventall ampli d'activitats econòmiques, tant marítimes com terrestres, i diverses font d'ingressos. En paraules de McCay despleguen estratègies adaptatives, “*the pattern formed by the many separate adjustments that people devise in order to obtain and use resources and to solve the immediate problems confronting them*”.¹⁰ A través del coneixement expert del medi i de la transmissió de sabers heretats durant generacions, les diferents activitats productives, socials i rituals s'entrellacen en un calendari de treball que evidencia uns particulars patrons de subsistència de la població: pesca, navegació, agricultura, artesania, etc. Per això un dels objectius és analitzar el funcionament del model de pluriactivitat dissenyat al Cap de Creus en època moderna, i com les diferents activitats es compaginaven al llarg de l'any.

L'anàlisi de la dimensió tècnica és un altre dels nostres objectius. Els pescadors catalans han compartit amb els pescadors de tota la Mediterrània Occidental un patrimoni comú, fruit de llargs i complexos processos d'innovació, difusió, adopció i perfeccionament de coneixements i tecnologies. Algunes són d'origen català, altres van ser adoptades pels pescadors catalans procedents de València, França o Itàlia. En arribar al Cap de Creus, el bagatge tècnic i intel·lectual es conjugà amb les particulars característiques ecològiques del seu litoral, donant lloc un a unes estratègies d'aprofitament dels recursos pesquers adaptades a les característiques del medi marítim i les necessitats de la població. Dins del complex sistema tècnic, la pesca a l'encesa anà prenent el protagonisme, supeditant la resta de tècniques i oficis al seu predomini. Però cal preguntar-se: com es relaciona l'encesa amb la resta de tècniques i tecnologies pesqueres? La descripció dels sistemes i mètodes de pesca s'analiza des de la perspectiva de la seva compaginació en el marc d'un calendari marcat pels canvis naturals de l'entorn ecològic (condicions climàtiques i oceàniques, espècies disponibles,

---

¹⁰ McCay, B.J. “Systems ecology, people ecology and the anthropology of fishing communities”. *Human Ecology*, 1978, vol. 6, núm. 4, p. 403.

capacitat de pesca...) i la seva forta dependència logística. El paper preponderant de la encesa, propiciat per l'extensa base social que el sustentava i les intricats relacions amb les universitats – a la qual sovint finança –, no devia impedir, sinó que vigoritzà els conflictes entaulats entre les diferents tècniques en un espai marítim constret per l'orografia del territori.

Al llarg d'aquest treball es vol posar de manifest que les apocalíptiques prediccions de Hardin entorn a la “tragèdia dels comunals” contrasten amb els exemples de règims d'aprofitament fonamentats en institucions i en regles que fan possible que el sistema esdevingui mediambientalment sostenible, econòmicament eficient i socialment just. El règim comunal va ser el mecanisme corrent en la gestió local d'aquelles pesqueries en les que s'utilitzaven arts de platja, xàvegues i bolitxs: pacificar les platges i administrar eficientment uns recursos relativament escassos, malgrat el caràcter rudimentari dels instruments en ús. L'interès per les normes que regulen l'explotació i les institucions que les creen, les apliquen i controlen el seu compliment ens porta a descriure i reflexionar sobre els documents legislatius que codifiquen el conjunt de regles i normes, les seves característiques i continguts, aplicant en molts casos un anàlisi comparatiu entre el Cap de Creus i altres reglaments contemporanis catalans.

El règim comunal comporta el concepte d'exclusió: només la comunitat d'usuaris pot exercir els drets d'explotació sobre el territori de predació. L'assignació del recurs i de la renda derivada es reserva als membres autoritzats, tot suprimint la competència exercida pels forasters. El procés de territorialització estableix mecanismes de defensa perimètrica per impedir l'entrada d'aquests "forasters". L'estudi dels processos de territorialització des d'una perspectiva diacrònica ens interessa aquí per observar com els límits, les fronteres dels territoris "comunals" canvien, així com els mitjans i estratagemes utilitzats per impedir o, si més no, controlar l'accés a l'explotació.

La nostra hipòtesi, en aquest punt, és que el període de màxima conflictivitat al Cap de Creus (1650-1700) coincideix amb una conjuntura històrica molt difícil per a la població del territori, castigada per les invasions franceses i hispàniques, assolada per la pirateria barbaresca, flagel·lada per les epidèmies i les crisis agrícoles. Moguda per la carestia i els efectes de la pobresa, la població empordanesa redescobreix el mar com un “nou” recurs de subsistència. La pesca esdevé una “activitat-refugi” amb la que hom pot abastir part de les seves necessitats alimentàries i aconseguir alguns ingressos. S'aferma en el

paisatge social la figura del pescador-pagès que, en l'alternança d'ocupacions, dedica bona part del seu temps en mar. Aquesta nova actitud provoca un augment de la pressió sobre els territoris de pesca, situació que a la llarga obliga a les comunitats a prendre decisions en la direcció de rebaixar la tensió social en el seu interior. En un moment donat s'aposta per augmentar l'extensió dels territoris de predació a través de l'accés i ocupació de caladors veïns, a costa d'incrementar la conflictivitat entre les comunitats veïnes en l'exercici de la defensa territorial dels seus béns comunals. Cada comunitat estableix la seva estratègia per superar el repte de l'augment de població pesquera, com l'apropiació territorial - cas exemplar és Tavellera - o l'ús de la violència. Això derivarà en plets per la possessió i la legitimació de drets de pesca, baralles, mètodes de repressió i, entre moltes altres conseqüències més o menys anecdòtiques, a la mort de Pere Joan Pagès, pescador de Llançà.

La geògrafa francesa Yvette Barbaza apuntà, ja fa més de cinquanta anys, que en la pesca marítima a la Mediterrània s'observen uns moviments oscil·latoris de fluxos i refluxos generats pel context econòmic en terra. A grans trets, observà que davant de la degradació de la situació econòmica que posa en perill la seva reproducció social, l'home del camp es refugia en la pesca i es fa pescador; així mateix, l'activitat pesquera s'abandona tan aviat com s'obren noves oportunitats en altres sectors alternatius, com el comerç, la navegació o la manufactura. Les conseqüències d'eixa tendència s'observen a l'Empordà amb tota claredat com a mínim des del segle XV, tot essent vigents a l'actualitat. La identificació d'eixa tendència des del nostre observatori particular entre els segles XVI i XVIII esdevé un altre dels objectius principals d'aquesta tesi.

1.2. Referents bibliogràfics

Un motiu que ens mou a estudiar el sector pesquer català és l'escassetat, encara palesa, de recerca i publicacions centrades en la vessant història de l'activitat pesquera a Catalunya. Si bé la pesca i els pescadors del Cap de Creus han estat objecte de diversos articles i monografies, l'anàlisi de les complexes interrelacions originades entre el context històric, el medi ambient, el sistema de recursos, els règims d'explotació i les seves conseqüències en la relació entre els municipis no s'ha treballat amb tota la profunditat. La literatura sobre el tema supera poques vegades l'estadi descriptiu, sense que s'hi ressenyi una voluntat interpretativa i comparativa d'aquesta realitat marítima.

Malgrat que l'interès pel tema ve de lluny. Diversos diccionaris del segle XVIII incorporaren les veus “encesa” i “bolitx” en referir-se a la pesquera practicada al Cap de Creus. Salvador Riera, per exemple, en fa una breu menció en el seu informe per l'Acadèmia de Paris, signat el 1722, si bé no entra en detall a descriure la tècnica.¹¹ Sáñez Reguart és el primer a caracteritzar els materials, les tècniques i els processos involucrats en la pesquera, l'organització del treball o els conflictes que causava a les comunitats d'usuaris. El seu *Diccionario*, a més de ser la primera, és una de les fonts més importants i autoritzades per redescobrir l'encesa a la zona del Cap de Creus. Alhora llança una crítica al francès Duhamel, precursor en la descripció de la pesca nacional, del qual apunta que, en parlar d'aquesta pesquera a Espanya s'equivoca d'interpretació.¹²

Situats ja en segle XIX i en terres catalanes, la “Comisión Permanente de Pesca” encarregà la redacció d'un informe sobre la pesca a l'encesa el marc d'un litigi pesquer al litoral gironí, publicat el 1885 a la “*Memoria sobre la industria y legislación de pesca*”. En una primera secció s'hi descriuen les diferents fases de l'operació i les principals maniobres vinculades a la tècnica de l'encesa; en la segona el capità de corbeta Hadiger afegia, per primera vegada, una ressenya comentada de les *Ordenances de la Pesquera de Cadaqués* – que ell definia com “*un curioso documento*” –, article per article. El treball, de gran qualitat i precisió, no va gaudir de la divulgació necessària i avui encara és poc citat entre els especialistes.¹³

Amb pocs anys de diferència, i en el marc d'un increment pel interès en la pesca marítima catalana, diversos articles apareguts a diaris com *La Vanguardia* s'encarregaren de descriure *in situ* diferents facetes de la pesca a l'encesa. L'il·lustre Frederic Rahola Trèmols dedicà a les *Ordinacions de la Pesquera de Cadaqués* una conferència llegida l'hivern del 1904 a la Real Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona. Cal subratllar que Rahola sí feu l'esforç d'interpretar el contingut del

---

¹¹ Leonart, J.; Camarasa, J.M. *La pesca a Catalunya el 1722 segons un manuscrit de Joan Salvador Riera*. Barcelona: Museu Marítim, 1988, p. 44 i 115

¹² Sáñez Reguart, A. *Diccionario Histórico de las Artes de Pesca Nacional*. Madrid, Imprenta de Vda. de Joaquin de Ibarra, 1791-1795, [Ed. facs. Madrid: MAPYA, 1989], p. 275-292. Compareu amb Duhamel de Monceau, H. L. *Traité Général des pêches et histoire des poissons qu'elles fournissent tant pur la subsistance des hommes que pour plusieurs autres usages que on rapport aux arts et au commerce*. A Neuchâtel : de l'imprimerie de la Société typographique, 1776. [en línia] Disponible a <http://cnum.cnam.fr/fSYN/4KY58.5.html>

¹³ “Encesa”. A *Memoria sobre la industria y legislación de pesca que comprende desde el año 1879 al 1884*. Madrid: Impr. Fuentenebro, 1885.

reglament en un sentit més ampli, subratllant el “col·lectivisme” social que caracteritzà l’ofici als segles XVII i XVIII.¹⁴

Les paraules de Frederic Rahola, més que les de Hadiger – gairebé desconegudes en la majoria d’àmbits –, van despertar l’interès pel document a altres autors més o menys relacionats vital o sentimentalment amb Cadaqués. Josep Rahola, per exemple, publicà una sèrie d’articles a la *Revista de Girona* sobre aquest tema, tot destacant el rol jugat per les institucions comunals (assemblea, sorteig, exclusió...) en la configuració econòmica i social del Cadaqués medieval i modern. A més de ressaltar els aspectes més tècnics de la professió, posà l’èmfasi repetidament en l’organització del treball halièutic, en els rèdits de la pesca per la supervivència dels membres més desvalguts de la comunitat i en les moltes complicacions que es van haver de resoldre per l’usdefruit de les cales entre el pobles veïns de La Selva i Roses en la defensa d’uns interessos sovint antagònics.¹⁵

L’obra “*Cadaqués*”, de Josep Pla, publicada el 1947, difongué la història de la vila i les particulars formes de vida dels seus habitants: un relat a mig camí entre la novel·la històrica i la biografia apassionada. Com a bon coneixedor de la pesca de la Costa Brava, Pla dedicà pàgines destacades a descriure el paper de l’encesa per l’economia local i la seva peculiar regulació en el marc d’un territori geogràficament difícil, per ell “incomprensible”. Com per a la resta d’autors, l’escriptor de Llofriu arribà a la conclusió que sense la pesca i la producció de peix blau, l’existència de Cadaqués no hagués tingut sentit.¹⁶

Més recentment, la pesca a l’encesa han motivat l’edició de diferents treballs. Joan Nadal i Fortià recuperà moltes de les antigues pesqueres del litoral gironí, avui desaparegudes. Fill de Port de la Selva, dedicà una monografia a l’encesa en la qual, de forma sumària, descriu l’entorn geogràfic i històric del Cap de Creus, l’art de bolitx, les principals maniobres, les captures...¹⁷ Yvette Barbaza dedicà també unes poques pàgines a

---

¹⁴ Rahola Trèmols, F. “Algunas noticias acerca de las antiguas comunidades de pescadores en el Cabo de Creus.” *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*. Barcelona: Imprenta Casa Provincial de Caridad, 1904, pp. 454-487

¹⁵ Rahola, J. “Cadaqués al segle XVII. Les ordinacions de la pesquera”. *Revista de Girona*, 1968, núm. 38 i 1971, núm. 54.

¹⁶ Pla, J. *Cadaqués...*

¹⁷ Nadal i Fortià, J. *La pesca a l’encesa*. Figueres: Carles Pagés, 1991

descriure la pesquera donada la seva singularitat en el marc de la Costa Brava, tot destacant també el seu règim col·lectivitzador.¹⁸

Amb tot, el gruix dels treballs esmentats – salvant algunes excepcions – no vinculen els mètodes d'exploració i organització de la pesca a l'encesa del Cap de Creus amb els referents teòrics que permeten comprendre la importància i la dimensió del sistema organitzatiu i institucional. Hom ha romàs en la mera dimensió descriptiva de l'activitat, on l'anàlisi de les causes i les conseqüències del sistema de l'encesa pel col·lectiu de pescadors o sobre la mateixa comunitat, així com la seva vinculació a altres exemples d'arreu dels Països Catalans, ha quedat en un segon terme.

1.3. Referents teòrics

L'enfocament teòric de la present tesi es veu influenciat per l'aportació de diferents disciplines del camp de les Ciències Socials. Malgrat que és un treball eminentment històric, és molt proper a l'antropologia de la pesca, de la qual s'adopta diversos conceptes i idees. Darrerament els antropòlegs han investigat des d'una perspectiva històrica les motivacions, les implicacions i conseqüències de l'organització de la producció pesquera. Cada cop més, la investigació en pesca atorga un pes més gran al marc ecològic, perspectiva que pretén fer intervenir l'articulació dels canvis en el medi natural i el medi social en l'estudi del comportament dels col·lectius de pescadors, i com la interacció amb aquest mitjà modifica, i sovint acaba per determinar, la direcció del desenvolupament d'aquests col·lectius en aspectes com els mètodes de producció, les formes de reproducció social, les manifestacions culturals o la dimensió simbòlica, entre altres. Aquesta perspectiva rep els estímuls de corrents teòrics que investiguen la relació de l'ecologia amb el comportament de la individu i de les col·lectivitats davant fenòmens esdeinguts al seu entorn; és a dir, la unió dels estudis tècnics sobre el medi natural i el món de les ciències socials.¹⁹ L'Ecologia Humana aplicada a la pesca, corrent encapçalada per B. MacCay, s'interessa per les “estratègies d'adaptació” articulades per respondre col·lectivament a situacions plantejades en i pel medi, així com les conseqüències que a tots els nivells (econòmics, socials, polítics o culturals) comporta aquesta constant interacció. A nivell teòric es destaca, en primer lloc, la necessitat

---

¹⁸ Barbaza, Y. *El paisatge humà...*, p. 410-411. Barbaza indica que Joaquin Costa (1893) s'interessà també pel particular sistema d'organització del treball cadaquessenc.

¹⁹ Rosique, J; Rebato, E. “La adaptabilidad humana en las comunidades pesqueras” *Zainak*, 1997, núm. 15, p. 265-277.

d'analitzar els motius i els mecanismes de pressa de decisió i acció dels pescadors segons la situació del seu context, i com els resultats d'aquestes decisions poden entrar en contradicció o confrontació amb les d'altres grups. Al mateix temps, l'ecologia humana atorga un gran relleu a la historicitat d'aquests processos, ja que permet comprendre com les estratègies d'adaptació canvis al ritme de la transformació dels factors ambientals - la natura com a agent històric i distint - i socioeconòmics que afecten els col·lectius pesquers.²⁰

Entre els antropòlegs de la pesca espanyols, la perspectiva de l'ecologia humana gaudeix de notable prestigi i usabilitat. Autors com Jose Pascual, Galván Tudela, García-Allut o Joan Lluís Alegret, entre altres, han abordat la problemàtica de la gestió pesquera des de diversos punts d'anàlisi, com poden ser les estratègies adaptatives al medi natural i socioeconòmic, la territorialització i l'apropiació de l'espai de predació, l'associacionisme pesquer i les confraries de pescadors, sistemes d'organització de la producció, etc.²¹

La perspectiva d'anàlisi de l'ecologia humana permet abordar un dels temes més controvertits en el camp de la gestió pesquera dels darrers anys: el passat, present i futur dels règims d'explotació comunals. Els seus seguidors han estat un dels col·lectius acadèmics més combatius contra l'assumpció de les tesis de Hardin i la seva "tragèdia dels comunals". Científics de la talla de Bonnie McCay, Filket Berkes, James Acheson o la recent premi Nobel Elionor Ostrom, des de l'òptica de l'Economia dels Recursos Naturals, han demostrat que més enllà del suposat comportament egoista dels individus anònims envers l'explotació dels recursos naturals, a diferents racons del món proliferen exemples de comunitats d'usuaris que no competeixen indiscriminadament pels recursos, sinó que es coneixen, es comuniquen, col·laboren i estableixen mecanismes, institucions, sistemes legals i normes per fer eficient econòmic i socialment l'explotació

---

²⁰ McCay, Bonnie J. "Systems ecology, people ecology, and the anthropology of fishing communities." *Human Ecology*, 1978, vol. 6, núm. 4, p. 397-422. Un exemple a McEvoy, Arthur F. "Historia y ecología de las pesquerías del nordeste del océano Pacífico" *Ayer*, 1993, núm. 11, p. 189-206. Vegeu també Begossi, A. "Ecologia Humana: Um Enfoque Das Relações Homem-Ambiente." *Interciencia*, 1993, vol. 18, núm. 1, p. 121-132

²¹ Véigis un estat de la cuestión a Pascual Fernández, J. "La antropología de la pesca en España: nuevos problemas, nuevas tendencias." *Etnográfica*, 1999, vol. 3, núm. 2, p. 333-359. Rubio Arnadaz, J.A. *La antropología de la pesca, campo y oportunidades para la investigación antropológica: perspectivas desde el formalismo, sustantivismo y materialismo*. Dins "La pesca y el mar: cambio sociocultural y económico = Arrantza eta itsasoa: aldaketa soziokulturala eta ekonomikoa = Le pêche et la mer: changement socioculturel et économique". *Zainak. Cuadernos de Antropología-Etnografía*, 2003, vol. 25, p. 237-257. Vegeu també Pascual Fernández, J.; Alegret, J.L. *Estado actual de la antropología de la pesca en España*. Palamós: Universitat de Girona. Càtedra d'Estudis Marítims, 2004

a escala local o regional.²² Darrera de la interpretació esbiaixada del concepte de “propietat comunal” i la manca de distinció clara entre propietat i règim de gestió s’amaga la voluntat de desentendre’s o renegar de les formes de gestió tradicionals dels recursos basats en l’adquisició i transmissió coneixement expert, la cohesió de la comunitat i la voluntat de desenvolupar una explotació sostenible dels recursos, en benefici d’un suposat i molt sovint només teòric “progrés econòmic” de dubtoses conseqüències socials i mediambientals.²³

La Nova Economia Institucional aborda l’anàlisi de la generació i evolució d’institucions i la creació en el seu interior de normes de funcionament aplicables al territori comunal per superar els problemes identificats a la “tragèdia”. La NEI atorga a les institucions socials un paper clau en el funcionament de les economies, institucions esteses com a “regles de joc” que determinen l’estructura d’incentius en l’economia i resulten claus per entendre el funcionament econòmic de la societat. Caballero i Garza, consideren que “*las instituciones constituyen una solución a la tragedia de los comunes que amenaza la gestión de los recursos naturales, y esta solución conlleva una determinada estructura organizativa de gobernanza para cada recurso y cada situación.*”²⁴ Com que les institucions neixen i s’adapten a un context donat en l’espai i en el temps, la Nova Economia Institucional, així com l’Ecologia Humana, consideren que el factor històric esdevé fonamental en la conformació de les institucions perquè el sistema legal i les normes que genera evolucionen amb la societat. López Llosa aposta, doncs, per una Nova Històrica Econòmica Institucional, i apunta que “*l’anàlisi empírica microinstitucional acaba mostrant en molts de casos l’emergència, espontània o impulsada conscientment, de comportaments econòmics homogenis entre aquells que formen part d’aquesta organització o comunitat.*”²⁵ En un context donat, l’usuari dels recursos es comporta mogut per unes normes

---

²² Alguns exemples a McCay, Bonnie J; Acheson, J. *The Question of the commons : the culture and ecology of communal resources*. Tucson: University of Arizona, 1987. Ostrom, Elinor. *The Drama of the Commons*. Washington: National Academy Press, 2002. Fenny, D. et. al. “The Tragedy of the Commons: Twenty-two years later”. *Human Ecology*, 1990, vol. 18, núm. 1, p. 1-19. Berkes, F. “Property rights and coastal fisheries”. Dins Pomeroy, R.S. *Community management and Common property on coastal fishing in Asia and the Pacific: concepts, methods and Experiences*. ICLARM, Conference Proceeding, 1994, p. 51.62. Bromley, D.W. *Environment and economy: Property rights and public policy*. New York: Blackwell, 1991.

²³ Aguilera Klink, F. “¿La tragedia de la propiedad común o la tragedia de la malinterpretación en economía?” *Agricultura y Sociedad*, 1991, núm. 61, p. 157-181

²⁴ Caballero, G.; Garza, M.D. “Los fundamentos de la Nueva Economía Institucional hacia la economía de los recursos naturales: comunes, instituciones, gobernanza y cambio institucional.” *XII Reunión de Economía Mundial: caminos para superar la crisis global*”. Santiago de Compostela, 26-28 mayo 2010 [en línia]. Disponible a <http://www.usc.es/congresos/xiirem>

²⁵ Un dels precursors de la NEI a Espanya és López Llosa, E. “Derechos de propiedad...”, p. 11-50.

consuetudinàries, per organitzacions o per creences que constitueixen les “normes de joc” de la participació en l’aprofitament. Per tant, s’han d’identificar i estudiar les motivacions que porten als individus a crear, participar i respectar les normes consuetudinàries i acceptar la capacitat de coerció que aquestes exerceixen sense haver de recórrer a l’aparell estatal.²⁶

Aquests aspectes concorden plenament amb les dinàmiques generades per les comunitats de pescadors en l’organització i gestió de les pesqueres del Cap de Creus, basades, com veurem, en el disseny de microinstitucions i en l’adopció de normes i regles que assegurin l’ús eficient dels recursos, alhora que equilibra socialment l’explotació en ares de l’equitat d’oportunitats.

1.4. Balanç de la historiografia pesquera catalana

Com diguem, aquesta pretén ser una tesi d’història de la pesca. En general, la pesca ha estat a Catalunya el fill pobre de la història marítima. Si hom repassa el directori dels historiadors marítics mediterranis compilat per Carmello Vassallo (2009), comprova que la pesca ocupa un espai marginal i que la recerca es reparteix desigualment entre territoris i temes. Els nostres veïns mediterranis s’han interessat molt més sobre els seus respectius sectors pesquers. França i Itàlia, per exemple, disposen des de fa bastants anys d’autèntiques històries de la pesca nacionals, ben documentades i actualitzades, amb voluntat de síntesis i pensades per a esdevenir eina útil a altres disciplines, un fet que a Catalunya encara no s’ha donat.

França és un dels models a seguir, un referent per a la historiografia pesquera. La recerca i el mestratge Eric Dardel, Henri Bresc, Alain Corbin, Michell Mollat, Jean-Cloude Hocquet o Alain Cabantous, citant només els autors més influents, han establert unes bases per al coneixement de la pesca marítima francesa. Les seves publicacions, en la línia d’*Annales*, i la influència i direcció de nombroses tesis doctorals – a destacar la de Marc Pavé – han desembocat en una abundant bibliografia, la qual abraça aspectes com la tecnologia, l’organització econòmica i social de l’explotació, la gestió i sociopolítica pesquera o aspectes de la cultura i la mentalitat dels pescadors mediterranis. El resultat més reeixit fou l’aparició el 1987 de la celebrada *Histoire des peches maritimes en France*,

---

²⁶ Vegeu també la seva tesi doctoral López Losa, E. *El sector pesquero y la industria transformadora de pescado en el país Vasco (1800-1936)*. Una *historia económica*, Bilbao: Universidad del País Vasco, 2000

editada sota la direcció de Michel Mollat, un repàs exhaustiu a la història de la pesca a França des de l'Alta Edat Mitjana fins al període contemporani.²⁷

A Itàlia també s'ha dut a terme un esforç important. Entre 1997 i 2001 es publicaren tres volums de la història de la pesca italiana, bellament il·lustrats, abraçant de l'antiga Roma a l'etapa moderna.²⁸ Entre els seus col·laboradors cal destacar Maximo Montanari, un dels més grans coneixedors del paper del peix en la història de l'alimentació mediterrània. *La pesca nel Mediterraneo Occidentale* (secc. XVI-XVIII) és una altra obra de compilació en la mateixa línia.²⁹ Més recentment, la recerca històrica ha estat represa amb força per la historiadora de la Universitat de Bologna Maria Lucia de Nicolò i per diversos investigadors de l'àrea tirrena i adriàtica.³⁰

A nivell europeu, un punt de reunió dels historiadors de la pesca marítima han estat els workshops organitzats en el marc del projecte *History of Maritime Animal Population*, englobat dins del global *Census of Marine Life*. Aquestes reunions internacionals – on la Mediterrània ha participat de forma destacada – han servit per prendre consciència del llarg camí que encara s'ha de recórrer per situar la disciplina històrica al servei de la cada cop més complexa gestió dels recursos marins.³¹

A Espanya el panorama és desigual. Les regions atlàntiques i cantàbriques han estat objecte d'importants projectes de recerca en l'òrbita especialment de la història econòmica. Galícia i el País Basc concentren una major producció historiogràfica atès el pes econòmic i cultural que tradicionalment han tingut les activitats marítimes i pesqueres entre els seus habitants. Els principals referents al País Basc són Josu

---

²⁷ Mollat, Michel (ed.) *Histoire des pêches maritimes en France*. Toulouse: Editions Privat, 1987

²⁸ Es tracta dels volums editats sota la col·lecció Pesca e pescatori. Donati, A.; Pasini, P. (ed.) *Pesca e pescatori nell'antichità*. Milano: Leonardo Arte, 1997. Donati, A.; Pasini, P. (eds.) *La pesca realtà e simbolo: tra Tardoantico e Medioevo*. Milano: Leonardo Arte, 1999. Pasini, P.; Ballestracci, D. *Pesca e pescatori: dal tardo Medioevo alla prima età moderna*. Milano: Leonardo Arte, 2001.

²⁹ Doneddu, G.; Gangemi, M. *La Pesca nel Mediterraneo occidentale: secoli XVI-XVIII*. Bari: Puglia Grafica Sud, 2000

³⁰ De Nicolò, Lucia. *Microcosmi mediterranei: le comunità dei pescatori nell'età moderna*. Bologna: Clueb, 2004. Vegeu també *Mangiar pesce nell'età moderna: diritto di pesca, produzione, conservazione, consumo*. Fano: Grapho 5, 2004

³¹ Un resum de les comunicacions presentades a "Le interazioni tra uomo ed ambiente nell Mediterraneo dall'Epoca Romana al XIX secolo: una visione storica ed ecologica delle attività di pesca." *Atti del II Workshop Internazionale HMAP del Mediterraneo e Mar Nero. Chioggia, 27-29 settembre 2006*. Supplemento ai Quaderni ex ICRAM, 2008

Erkoreka i Ernesto López Losa, que han dedicat bona part de la tasca investigadora al gremialisme pesquer basc,³² mentre en el camp de la “historia social” les monografies col·lectives a *Itsas Memoria* i *Zanika* posen de relleu també el seu dinamisme.³³ A Galícia, Meijide Pardo inicià una línia seguida per Joam Carmona, Jesús Giráldez i altres deixebles igualment fructífers. A propòsit de la investigació a Galícia, Carmona destaca la revalorització de la historiografia pesquera, molt influenciada per les tesis doctorals redactades als anys 80 sota l’òrbita dels *Annales* i la història econòmica i social regional.³⁴ Destaca, en aquest sentit i com a aportació més recent, aprofundida i voluminosa, els treballs de X.M. Vázquez Lijó sobre les repercussions econòmiques, polítiques i socials de la implantació de la Matrícula de Mar a Galícia.³⁵ A Andalusia el pes de la producció se centra principalment en la història de l’almadrava i la pesca de la tonyina.³⁶ I al País Valencià, el treball dels pescadors de l’Albufera ha estat objecte de diversos estudis històrics i antropològics. Però malgrat els esforços i donada la diversitat geogràfica d’un litoral tant extens, cap corrent de la historiografia no ha aportat encara una visió de conjunt de la història del sector pesquer espanyol amb voluntat de síntesi i enfocada al seu encaix en el marc de la història del país.³⁷

A Catalunya, la investigació i la publicació de la recerca no és inexistent. Diferents investigadors ha fet aportacions notables en el marc d’una més àmplia “història marítima” de la que el país se’n sent orgullós. En general, les més conegudes i citades

---

³² A més dels treballs de López Losa, ja citats, cal destacar Erkoreka, J. *Análisis histórico-institucional de las cofradías de mareantes del País Vasco*. Vitoria: Gobierno Vasco, 1993.

³³ Ens referim als monogràfics “La Pesca y el Mar en Euskal Herria”[Monogràfic]. *Zainak: cuadernos de antropología-etnografía*, 2002, núm. 21; i “La pesca en el País Vasco”. [Monogràfic] *Itsas: Revista de Estudios Marítimos del País Vasco*, 1996

³⁴ Sobre un balanç de la historiografia de la pesca a Galícia Carmona, X. “La historiografia marítima de una región pesquera: Galicia”. Dins Di Vittorio, A.; Barciela, C. *La storiografia marittima in Italia e in Spagna in età moderna e contemporanea: tendenze, orientamenti, linee evolutive*. Bari: Caccuci Editori, 2001, p. 21-40. Fernández Casanova, C. (Coord.), *Historia da pesca en Galicia*. Santiago de Compostela: Universidad de Santiago de Compostela. Servicio de Publicaciones e Intercambio Científico, 1988.

³⁵ Producció que queda sintetitzada en la seva tesi doctoral. Vázquez Lijó, X.M. *La Matrícula de Mar y sus repercusiones en la Galicia del siglo XVIII*. [Tesis doctoral inédita] Santiago de Compostela: Universidad de Santiago de Compostela, 2005.

³⁶ Un referent en aquest aspecte és Florido del Corral, D. *Evolución histórica y cultural de las almadrabas en el litoral atlántico meridional (siglos XVI-XX)*. Palamós: Càtedra d’Estudis Marítims, 2005

³⁷ Un intent de sistematització al monogràfic dedicat a “Un siglo de pesca en España: nuevas perspectivas, nuevas aportaciones.” *Áreas: Revista de Ciencias Sociales*, 2008, vol 27.

habitualment són les obres de caire marítim i pesquer d'Emerencià Roig,³⁸ la introducció de Lleonart i Camarasa a l'edició de la memòria de Salvador Riera³⁹ i els treballs de Carlos Martínez Shaw i Roberto Fernández de la dècada dels 90, centrats en la Catalunya Moderna i la influència de la Matrícula de Mar sobre l'evolució del sector.⁴⁰ Aquests mateixos autors, però, denunciaven el 1996 l'encara poca fortuna dels estudis socials sobre pescadors i mariners, cosa que no ha canviat gaire en els darrers anys. Per exemple, dos volums dedicats a la història marítima catalana, de caràcter genèric, donaven una molt escassa rellevància al sector pesquer.⁴¹ La temàtica tampoc compta amb grups de recerca prou consolidats ni la investigació ha gaudit de continuïtat consistent, el que ha dificultat fins avui que aquest camp de coneixement trobés fàcil encaix en la resta de treballs, més enllà d'uns pocs paràgrafs.

En bona mesura, els pilars de la historiografia medieval i moderna del sector pesquer català es troben repartits entre molts estudis d'àmbit local, quasi tots centrats en viles i territoris on la pesca i els pescadors jugaren un paper suficientment destacat. Però si prenem com a referent l'Empordà i la denominada Costa Brava, s'observa una parcel·lació i "apropiació territorial" del coneixement per part dels autors. Arnald Plujà a Llançà, Mossèn Claveguera a La Selva, Rahola i Trèmols i Rahola i Sastre a Cadaqués, Jep Barris i Marcel Pujol a Roses, Lourdes Boix a L'Escaló, Marcel·lí Audiver a L'Estartit, Pere Trijueque a Palamós, Mario Zuchitello a Tossa o Joan Sala i Joan Domènech a Lloret, entre altres, són historiadors locals han abordat els seus respectius sectors pesquers en el marc recerques locals més o menys exhaustives i metòdiques. El treball d'aquests estudiosos, sovint amateurs, proporciona un munt de dades de gran valor per al historiador, si bé en ocasions no es cita l'origen o fonts de procedència.

---

³⁸ Roig, E. *La pesca a Catalunya*. Barcelona: 1927. Vegeu també el recull terminològic sobre ormeigs i tècniques de pesca a Roig, E; Amades, E. *Vocabulari de l'art de la navegació i de la pesca*. *Butlletí de Dialectologia Catalana*, 1926, núm. 15.

³⁹ Lleonart, J.; Camarasa, J.M. *La pesca a Catalunya...*

⁴⁰ Fernández, R. "Historia social, historia en construcción: una década de historia social en el modernismo catalán". Dins Martínez Shaw, C. (ed.) *Historia moderna, historia en construcción: Economía, Mentalidades y Cultura. Congreso del Centre d'Estudis d'Història Moderna "Pierre Vilar" (Barcelona, 1996)*. Lleida: Editorial Milenio, 1999, vol. 1, p. 36. D'aquests autors cal destacar el citadíssim Martínez Shaw, C.; Fernández, R. "Per a una història de la societat pagesa tradicional: les formes de treball (IV): Els sistemes de pesca". *Avenç*, 1982, núm. 33, p. 42-53. També ID. "La gente de mar en Catalunya en el siglo XVIII". En *Actas del I Congreso d'Història Moderna de Catalunya*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1984, p. 553-567. En solitari Martínez Shaw, C. "La pesca en la Cataluña del siglo XVIII: una panorámica". *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, 1988, vol. 8, núm. 1, p. 323-338.

⁴¹ Vegeu, per exemple, Sanz, A. *Història de la Marina Catalana*. Barcelona: AEDOS, 1997. *Història de la Marina Catalana*. València: Edicions del País Valencià, 2000.

Poques vegades, però, s'ha intentat relacionar el tema d'estudi local amb una visió més global, comparar-la amb un marc de referència per buscar-ne les similituds i les divergències; possiblement, perquè no fos el seu objectiu i perquè aquest marc, a Catalunya, encara no s'ha construït sòlidament.

Darrerament, a través de l'estudi de les denominades "classes subalternes" s'està recuperant la memòria dels pescadors catalans, dels que anem coneixent la complexitat dels seus models de vida, de sociabilitat i de les seves creences i representacions simbòliques.⁴² A Catalunya, el Grup d'Estudis Socials de la Pesca Marítima (GESPM - UdG) i actualment la Càtedra d'Estudis Marítims treballen en una línia d'investigació sobre antropologia i història social de la pesca a Catalunya, enfocant els seus esforços a les costes de l'Empordà, tasca que ja ha donat resultats interessants.⁴³

Per últim, no es poden oblidar els esforços que venen duent a terme institucions públiques, museus i centres d'interpretació d'arreu del país des d'una dècada ençà per la recuperació i posada en valor del patrimoni marítim i pesquer. El Museu de la Pesca, el Museu Marítim de Barcelona, el Museu de l'Anxova i la Sal... compten amb sengles vies de recerca per recuperar el passat, la tradició, la memòria i la identitat de les viles marineres i els oficis vinculats a la gent de mar. A nivell espanyol, el projecte *PESCOM*, liderat per Eliseu Carbonell, del Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural s'emmarca en la voluntat de recuperació i anàlisi d'aquesta herència i dels agents que intervenen en el procés de patrimonialització.⁴⁴ Aquest i altres projectes han de servir, entre altres coses, per singularitzar i dotar de valor afegit als destins turístics del nostre

---

⁴² Fontana, J. *La historia de los hombres*. Barcelona: Crítica, 2001, p. 329-351. El silenci que fa Fontana d'aquest col·lectiu minoritari i localitzat evidencia l'escàs interès relatiu que en conjunt encara demostra el gremi d'historiadors pels pescadors.

⁴³ De moment la producció està centrada en la presentació de treballs de recerca per l'obtenció del DEA. Soler, G. *Del bou a la vaca: la pesca d'arrossegament a Catalunya i l'Empordà (1865-1936)*. [Treball de recerca de doctorat]. Girona: Universitat de Girona. Departament de Geografia, Història i Història de l'Art, 2002. Mateo Oviedo, J. *Con arte y parte: los pescadores del Empordà en el siglo XVIII*. [tesina de licenciatura]. Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, 2001. Garrido, A. *Pesca i associacionisme...* Quelcom més divulgatiu són els treballs Alegret, J.L. (ed.) *El Port de Palamós 1902-2002: memòria d'un centenari*. Barcelona: Ports de la Generalitat, 2002. i Alegret, J.L.; Martí, M. (eds.) *La pesca a Catalunya*. Barcelona: Angle, 2003.

⁴⁴ Ens referim el projecte *Patrimonio Etnológico, Sociedad y Cultura Marítima (PESCOM)*. Proyecto I+D+i. Ministerio de Ciencia e Innovación. Ref.: HAR2010-15566. Eliseu Carbonell treballa també en l'anàlisi del patrimoni marítim català des del ICRPC. Vegeu per exemple Carbonell, E. "Patrimoni marítim i usos socials de la platja de Sant Pol de Mar." *Revista d'Etnologia de Catalunya*, 2010, núm. 35, p. 230-233. Id. "Veure l'invisible: el patrimoni cultural immaterial marítim". *Drassana*, 2008, núm. 16, p. 28-39. Id. "El patrimonio inmaterial marítimo: la etnoclimatología. Reflexiones en torno a la relación del navegante con la naturaleza". *Zainak. Cuadernos de Antropología-Etnografía*, 2010, núm. 33, p. 27-58

litoral, oferint al visitant l'oportunitat de conèixer el territori que l'acull, les seves festes i tradicions, la gastronomia, l'arquitectura i el paisatge, entre altres aspectes.

L'elaboració d'aquest mapa ajudaria a donar sentit a moltes dades que, desgranades a nivell local, no deixen de tenir un sentit limitat. L'arribada d'un determinat ormeig, la creació d'una associació professional de pescadors, una revolta per un impost, l'edificació d'una barraca, una dada demogràfica o l'aparició d'un reglament de pesca adquireix la màxima rellevància si la seva comparació amb fets similars ocorreguts en l'espai i el temps i amb el context sociopolític retorna una imatge més o més homogènia d'un procés històric del qual forma part i que ajuda a definir-lo. Les històries locals són peces del trencaclosques de la història global, que, en aquesta tesi, ens han d'ajudar a construir el mapa de la història de la pesca a l'Empordà i més concretament del Cap de Creus.

1.5. Fonts documentals

Aquesta tesi beu de nombroses fonts documentals. Cal advertir, en aquest aspecte, que les fonts són un repte per al historiador de la pesca perquè la cultura marítimo-pesquera catalana ha mostrat tradicionalment un contacte molt limitat amb la lletra escrita, o en tot cas menys freqüent que els pagesos o els menestrals. Això obliga a abraçar documents d'àmbits, contextos i tipologies prou diversos, buscant els nexes d'unió que els situa en el marc general d'interpretació i en facilita la seva interpretació.

En aquest sentit, una tipologia document essencial per a nosaltres és el recull jurídic de les normes que regeixen les pesqueres a nivell local, a cada platja o port. Fins avui s'han identificat al litoral català diversos exemplars que abracen un arc temporal entre els segles XV i XIX. La costa gironina és especialment fructífera en aquest tipus de reculls. Ja hem apuntat que, per la seva rellevància històrica i filològica, el 2006 la Fundació Promediterrània va editar les famoses *Ordinacions de la Pesquera de Cadaqués*, un dels pilars fonamentals per entendre les estratègies productives dels pescadors catalans d'època moderna. Totes les *Ordinacions* constitueixen la plasmació jurídica de l'acord pres per regular l'activitat, acte que dona llum sobre els costums, les pràctiques, els conflictes o l'adaptació social i jurídica als canvis en l'entorn i en les necessitats dels seus habitants. Les ordenances de Cadaqués es poden comparar a les de Roses, Begur, Sant Feliu o les recentment editades *Ordenances de la Pesquera de la Platja de Calonge*, amb la voluntat d'entendre els mètodes d'aplicació dels principis de pacificació social o l'exclusió territorial.

La Matrícula de Mar i la voluntat de la Monarquia de fomentar la pesca i la navegació a Espanya van dur els funcionaris de Marina a recórrer cada una de les províncies marítimes espanyoles i a redactà a la dècada de 1770 diferents *Reglamentos de Navegación y Pesca*. El contingut d'aquests reglaments mescla els usos i costums de cada port amb una normativa general emanada de l'Administració per organitzar socialment l'activitat. El de la província de Sant Feliu de Guíxols (1773), conservat a la Biblioteca Palau de Peralada (BPP), conté una descripció prou acurada de les pràctiques comunes als ports de les costes de l'Empordà de la segona meitat del segle XVIII, una informació abundantment emprada al llarg d'aquesta tesi.

Una altra font d'informació principal són el registre de protocols notariais conservats a l'Arxiu Històric de Girona (AHG). S'ha treballat especialment la notaria de Llançà, una notaria que donava servei a la població de la vessant nord del Cap de Creus: La Selva de Mar, la muntanya de Sant Baldiri, Llançà, Colera i en alguns casos el monestir de Sant Pere de Roda. També s'hi troben actes de persones de Cadaqués o Roses, si bé s'han treballat indirectament els notaris d'aquestes dues poblacions sobretot a partir del treball de Marcel Pujol sobre la pesca a la badia de Roses.⁴⁵ Entre la tipologia documental utilitzada destaquen els contractes d'arrendament dels delmes i altres impostos sobre el peix, anomenats genèricament *tabes*. Els inventaris post-mortem ens aporta una radiografia de la vida material dels pescadors, una categoria socioprofessional, com veurem, de límits imprecisos. Recullen la tinença d'arreu i barques de pesca, el que permet reconstruir la composició de la unitat de treball, estudiar la complementarietat d'ocupacions a través de les seves possessions en el moment de morir i les diferències entre categories laborals i socioeconòmiques. La tipologia dels testimonis ens han semblat també interessant, en tant que aporten informació qualitativa essencial per l'anàlisi dels conflictes entorn als béns comunals i d'aspectes quotidians i mundanals de la població. Aquests documents se sumen als contractes de compravenda particulars o la burocràcia generada per les Universitats en l'exercici de les seves funcions administratives.

---

⁴⁵ Pujol, M. *La pesca a Roses durant l'Antic Règim (del 1592 al 1835) : Tecnologia, economia i societat en la costa del Golf de Roses i el Cap de Creus*. [mecanoscrit inèdit] Agraïm a l'autor l'autorització per a utilitzar el material inèdit que inclou el seu text.

La recerca a l'Arxiu Històric de Girona s'ha complementat amb fons que han rebut fins avui poca atenció de la història pesquera, com pot ser el de l'Arxiu Diocesà de Girona. Gràcies als treballs de buidatge i posada en línia duts a terme per Josep Maria Marquès i Pere Trijueque la consulta de la sèrie de Lletres Diocesans i el *Notalarum* ha pogut fer-se amb una exhaustivitat difícil d'aconseguir sense el recurs a aquestes eines digitals. En concret, la consulta del registre de Lletres en posa sobre la pista de la vinculació - encara per valorar en la seva justa mesura - entre l'Església i els col·lectius de pescadors. Alhora, contenen una riquesa d'informació qualitativa enorme, que mereixeria un estudi a tota regla.

Per últim cal destacar que s'ha consultat diferent documentació bibliogràfica de l'època. Destaquen dos grans obres de referència: el *Diccionario Histórico de Artes de Pesca Nacional*, de Jose Antonio Sáñez Reguart, i l'informe de Salvador Riera de 1722 sobre l'estat de la pesca catalana. Podríem assegurar que el *Diccionario* escrit per Sáñez a final de segle XVIII és avui encara la font imprescindible per conèixer la cultura materials dels pescadors catalans, així com la seva organització productiva i laboral de tota l'etapa moderna. També s'acompanya de notes sobre la legislació que regula l'ús de cada art i tècnica, indicacions històriques de l'origen o procedència, opinió que li mereix en relació als recursos, conflictes que genera, etc. La riquesa dels seus continguts es fonamenta en que, com ell mateix afirma, la informació que hi plasma va ser recollida directament dels pescadors a cada port que va visitar. La capacitat de comparació i síntesi de l'autor van acabar de dotar l'obra del valor que avui encara té entre els historiadors. Podríem afirmar que és l'obra més influent de la història pesquera espanyola encara avui dia.

L'informe de Salvador Riera, editat el 1988 per Jordi Lleonart i Josep Maria Camarasa, és una descripció eclèctica de la pesca al litoral català resultat de les respostes al qüestionari que va remetre l'autor a petició de l'Acadèmia de Paris. L'informe inclou aspectes com les espècies pesqueres capturades a l'època, la dimensió tecnològica dels pescadors catalans, la conservació i comercialització del peix o la organització social de l'activitat. El naturalista Duhamel de Monceau còpia parts del manuscrit de Salvador Riera a la seva reconeguda obra *Traité Général des pêches et histoire des poissons* (1779), un compendi molt detallat de la pesca a França, en línia amb el moviment de la Il·lustració, amb nombroses referències al litoral espanyol.

Les contínues referències de Sáñez a Catalunya obliga a emprar el seu diccionari en la descripció de les *métiers* practicades al Cap de Creus. Per exemple, aporta voluminosa informació sobre el bolig i la pesca l'encesa, la seva distinció amb la xàvega, els diferents tipus d'almadrava i ormeigs per pescar la tonyina, els sardinals, el bou i la cada cop més estesa pesca d'arrossegament, a més de cadascuna de les tècniques més modestes usades des de terra estant.

La conjugació de les diferents fonts documentals ens ajudaran a conèixer millor la vida i el treball dels pescadors del Cap de Creus als segles centrals de l'edat moderna. Aquesta tesi doctoral s'estructura en sis capítols principals. En primer lloc, en el capítol 2 hem cregut convenient ubicar el lector tot oferint una radiografia sumària de l'evolució de la gestió pesquera del nostre país. Es destaquen les principals etapes i processos fonamentals que transiten des de l'edat mitjana a l'origen de les confraries de pescadors actuals iniciada el 1939. En el tercer capítol s'entra en l'objecte d'aquesta tesi, iniciada amb una descripció necessàriament breu de l'abrupte i complex marc geogràfic Cap de Creus. S'analitzen aspectes del medi natural com la geologia, la geografia o el clima, així les característiques oceanogràfiques i biològiques de les aigües que banyen aquesta península mediterrània. Es posa especial èmfasi en els principals recursos pesquers que hom explotà des de l'antiguitat. Sobre aquest fonament marítimo-terrestre que aporta les bases de la subsistència, font de vida i oportunitat de negoci, es desenvoluparen les successives conjuntures històriques. Factors interns i elements externs es conjuguen al llarg dels segles moderns per dibuixar les diferents etapes històriques, algunes depressives, altres expansives i vitals. En aquest context, pels pobladors del Cap de Creus el peix fou en molts moments un recurs essencial. La conjunció a diferents plans del risc, la incertesa, les necessitats de capital i l'organització de la producció en mar defineixen una determinada jerarquia laboral, i empenyen la gent de mar a definir i posar en marxa estratègies d'adaptació econòmiques per donar satisfacció a les seves necessitats, superar els riscos inherents a l'activitat pesquera i a unes manifestacions culturals. Aquests aspectes s'analitzen en el cinquè capítol. El sisè capítol està dedicat a la descripció de la cultura material dels pescadors del Cap de Creus: el patrimoni moble (arts, arreus, bots) i a la vessant immaterial en forma de tècniques de pesca utilitzades en un medi ecològic singular i alternades o compaginades al llarg del calendari pesquer. L'organització del treball dels pescadors del Cap de Creus s'analitza en el capítol setè a través de les institucions i les normes amb què es dotaren per fer front als reptes del medi i per afavorir la pacificació social de les pesqueres: regulació de l'accés, calendari de

treball o normativa tècnica però també fiscalitat o mesures de solidaritat horitzontals. A nivell territorial la disputa pels espais de pesca generaren tensions entre les comunitats de la península que són estudiades al capítol vuit a través de la documentació i informació secundària sobre els plets que s'entaularen per les cales més productives, les disputes, baralles o fins i tot l'assassinat de Pere Joan Pagès amb què obríem aquesta introducció.

2. EVOLCIÓ HISTÒRICA DE LA GESTIÓ PESQUERA A ESPANYA I A CATALUNYA

Per entendre millor els diferents mecanismes i eines de gestió que van existir en el camp de la pesca al Cap de Creus durant més de deu segles, pot ser interessant fer una breu introducció històrica al marc general de les formes d'organització de la pesca i els règims sobre els que es fonamenta la seva gestió. L'escassetat d'estudis dedicats a la qüestió justifica la inserció aquí d'una breu aproximació inicial. Pensem que la realització d'una panoràmica que a grans trets aportí una radiografia contextual de la gestió del sector pesquer als Països Catalans, no s'ha abordat amb tota la profunditat necessària. Per exemple, els treballs de caire històrics de Joan Lluís Alegret, entre altres investigadors, a estan condicionats per l'escassetat de fonts documentals disponibles i d'estudis editats sobre els que sustenten certes les afirmacions. Aprofitant els coneixements acumulats des de la publicació de la ponència "*Recursos, espacio e historicidad. La dimensión social de la pesca en el noroeste mediterráneo*" (1999)⁴⁶ s'aborda en

---

46 Alegret, J. L. "Recursos, espacio e historicidad. La dimensión social de la pesca en el noroeste mediterráneo". En Symes, D. (ed.) *Europe's southern waters: management issues and practice*. Oxford [etc.]: Fishing News Books, 1999, p. 55-64.

aquest capítol introductori una nova visió de l'evolució del sector pesquer i la seva gestió.

Com han subratllat diversos autors, les formes d'organització i gestió són processos històrics que s'han analitzar diacrònicament. Interessa descobrir, des d'una òptica sumària i introductòria, com s'instaura, canvia i es transformen les característiques dels diferents règims sobre els que es fonamentà a Catalunya i a Espanya, la gestió de l'activitat pesquera; com s'organitzaven les comunitats, com canvien les regles de joc, quines institucions hi van intervenir, quin va ser el paper de les comunitats de pescadors en cada una de les etapes, en quin moment canvi l'escala d'actuació, de la local a l'estatal.

2.1. La feudalització del litoral

Un dels primers episodis de major transcendència comença amb la desaparició de l'Imperi romà d'Occident i l'inici d'un procés nou d'apropiació i reparcel·lació jurisdiccional de l'espai costaner (*mare districtum*) que culminà en la creació de grans senyories marítimes. Al llarg dels segles VI i VII la concepció jurídica romanista del medi marítim es transformà: si els antics juristes imperials havien considerat el medi aquàtic com a "*mare liberum*", la feudalització del territori català el transformà en "*mare clausum*". Dins d'aquell nou marc jurídic es reproduïren les relacions socials feudals, tot imposant-se un potent mecanisme d'exacció de rendes d'origen pesquer d'enormes conseqüències per la història de l'activitat. Catalunya en aquest aspecte va constituir un cas exemplar.

Per Roma el mar era un bé pertanyent a tothom: "*res communes omnium*". Cels va ser el primer jurista en formular la sentència: "*maris communem usum omnibus hominibus*": tot ciutadà romà tenia llibertat per moure-s'hi i explotar-ne les riqueses. Ulpità escrigué al respecte:

*"El mar és cosa comuna a tots, com els rius i l'aire. No es pot impedir a ningú pescar o ocupar el mar de la mateixa manera que el dret prohibeix a un estrany entrar a una propietat privada. Ocupar el mar, perquè el mar no és de ningú, és una usurpació (...) i si algú prohibeix pescar, es pot interposar una acció judicial."*⁴⁷

Amb l'esfondrament de les estructures de l'imperi la concepció jurídica del mar es feu més restrictiva. Els primers episodis d'apropiació política i privatització del litoral es concentren a la regió del Bòsfor, de la mà de Lleó VI (886-912 dC.): el reconeixement de

---

⁴⁷ Fragment citat per Collet, S. *Uomi e pesce: la caccia al pesca spada tra Scilla e Cariddi*. Catania: Maimone, 1993

la propietat privada del fons marins sobre els que es muntaven les almadraves. Basant-se en la tradició jurídica grega, s'imposà sobre el mar el "*Thalassion Chorion*": el propietari d'una tram de costa ho és també de la porció de mar adjacent, i en conseqüència a ell pertany el dret exclusiu d'aprofitament o la facultat de percebre un cànon per poder-lo exercir, un "*ius affictandi*."⁴⁸

La nova organització territorial i la represa de la indústria halièutica d'inicis de l'Alta Edat Mitjana van accelerar i generalitzar la privatització de l'espai marítim mediterrani. A regions com Sicília, Calabria, Provença o Catalunya es crearen ràpidament "*dominium baronis*" marítims en un procés batejat per Mollat con el de la creació de la "*seigneurie côtière*":

*"L'espace maritime, contrôlé par les nouveaux pouvoirs de commandement et d'exploitation nés de la désaggrégation de la puissance publique, n'était qu'un prolongement de leurs possessions terriennes, car une domination exclusivement maritime est impensable sans un assiette continentale".*⁴⁹

Des del segle IX, les principals institucions beneficiàries de la privatització del medi marítim van ser les institucions eclesiàstiques d'arreu d'Europa, abadies i catedrals tant situades al litoral com ben allunyades de la costa: Bobbio, Cluny, Fecamp, Saint-Michel, Santiago de Compostela, San Millán de la Cogolla, i un llarg etcètera. Mitjançant les donacions laiques aconseguiren acaparar i controlar extensos "*dominium aquae*". Aquest acaparament s'explica, en part, per l'estret lligam d'aquests centres religiosos amb la producció i consum de productes pesquers en el marc d'un estricte règim alimentari de penitència i abstinència.⁵⁰ Assegurar el proveïment de peix dels monestirs a preus baixos esdevenia, doncs, una qüestió fonamental. El 1399 Martí l'Humà davant les dificultats de la Cartoixa d'Scala Dei d'adquirir peix, li concedia a Tarragona el privilegi de

*"...que abans que tots altres, lexets comprar lo dit peix al dit comprador o a altre qualsevol persona qui per part de dit Monestir vindrà en aqueixa Ciutat a comprar aquell, e com aquell hage comprat primerament e abans que de tots altres, segons és dit, e per millor mercat volem que après compren tots los altres de la Ciutat o de fora qui aquell voldrà comprar..."*⁵¹

---

48 Purpura, Gianfranco. "Liberum mare", acque territoriali e riserve di pesca nel mondo antico" [en línia]. *Archeogate: il portale italiano di Archeologia*, 2005. Disponible <http://www.archeogate.org/iura/article/310/1/liberum-mare-acque-territoriali-e-riserve-di-pesca-nel.html>

49 Mollat, Michel. *La vie quotidienne des gens de mer en Atlantique (IXe – XVIe siècle)*. Paris: Hachette, 1983, p. 34

50 Hocquet, J.C. "Poisson du riche et areng du commun." Dins *Histoire des pêches maritimes...*, p. 105-114

51 "Traslado de privilegios concedidos por diferentes monarcas a la Cartuja de Scala Dei para adquisición de pescado en Tarragona y otros puertos. Documentos desde el siglo XIV." AHN. Còdices, L861. Consultat a través de Pares: Portal de Archivos Españoles [en línia]. Madrid: Ministerio de Cultura, 2006-. Disponible a <http://pares.mcu.es/>

Per altra banda, els pescadors constituïen la base sobre la que exercir la dominació política i fiscal del mar a través de l'obtenció del poder temporal i l'exercici del ban. Les senyories marítimes, tant eclesiàstiques com laiques, eren el reflex de la voluntat d'alinear la renda halièutica fruit del treball dels pescadors. Serge Collet ha apuntat que aquesta renda podia prendre tres aspectes: en diner – impostos monetari sobre el treball i la producció –, en producte – impost en espècie –, o en treball – sortir a pescar a favor del senyor territorial.⁵² La voracitat de les institucions de poder per posseir el domini del litoral mediterrani ens duu a parlar, per tant, d'un sector pesquer prou dinàmic pels volts de l'any 1000.

En aquest sentit, el litoral català és un exemple palpable del procés de feudalització marítim en que les rendes generades per les activitats marítimes, i molt especialment la pesca, són els elements fonamentals de dominació territorial. Com es veurà, l'apropiació de la façana litoral del Cap de Creus fou una de les experiències inicial més sòlides. S'inicià a principis del segle X, amb la donació de drets sobre les pesqueres als monestirs benedictins erigits a la zona: Sant Quirze de Colera, Santa Pere de Rodes i Santa Maria de Roses. Amb el pas dels anys, l'interès per enfortir el poder comtal a través de les relacions amb els monestirs acabà per configurar territorialment tota la península.⁵³

L'interès fiscal pel mar s'estengué, a partir del segle XI, vers el sud de la Diòcesi de Girona. El cenobi de Sant Feliu de Guíxols, per exemple, acaparà possessions sobre el litoral del mateix terme, des de Sant Lleonci, la Vall d'Aro, Fanals i Calonge (Conangle).⁵⁴ Al seu torn, Borrell II havia donat el 4 de setembre de 993 l'alou de Tossa al monestir de Santa Marina Ripoll, i amb ell el domini sobre el mar. Com en altres casos, l'alou tossenc va ser usurpat per diversos comtes barcelonins amb la voluntat d'aconseguir una sortida al mar des de Llagostera. Per això Ripoll també hagué de demanar a Urbà II la confirmació dels seu "*jus piscatorum in mari*" a Tossa.⁵⁵ Al veïna Lloret, fou la Pabordia del mes de Novembre de la Catedral de Girona la que a partir de

---

⁵² Collet, Serge. "Le baron et le poisson...", p. 25-49

⁵³ Per a una visió general de la formació territorial del litoral nord català a l'Alta Edat mitjana, Bonassie, P. "Le litoral catalán durant le Haut Moyen Âge." Dins Zones côtières littorales dans le monde méditerranéen au Moyen Âge: défense, peuplement, mise en valeur. Rome: École française. Madrid: Casa de Velazquez, 2001, p. 251-260

⁵⁴ Cervera, J. M. *Història del Monestir de Sant Feliu de Guíxols*. Girona: Caixa d'Estalvis Provincial de Girona, 1987.

⁵⁵ AHG. Biblioteca. Impresos Antics. 16/II/1785.

1104 gaudí del domini sobre el mar i, per extensió, de les rendes halièutiques generades pels pescadors locals.

Al costat de l'Església, les institucions laiques també s'apropriaren i explotaren fiscalment els productes del mar. A més de les possessions conservades pels comtes emporitans sobre el Cap de Creus, el 1062 Ramon Berenguer I i la comtessa Almodis firmaven un conveni amb Dalmau Bernat de Peratallada sobre el castell de Begur i el terç del coral i de tota la pesca aconseguida en el tros de mar des de Pals fins a Vall-llobrega.⁵⁶ A Calonge, els Cruïlles, a través dels seus batlles territorials, establiren un ferm control sobre els pescadors de la platja del terme i la seva producció.⁵⁷ Al seu torn, els vescomtes de Cabrera i Bas posseïren el mar des del terme de Blanes vers el sud, imposant igualment un impost sobre la descàrrega de peix i els naufragis.

Les constants donacions, vendes, transmissions i usurpacions del "*dominium aquae*" català fan difícil seguir l'evolució d'aquest domini i dels seus efectes sobre la producció i la població local. Les jurisdiccions duals – laica i eclesiàstica sobre un mateix territori – com l'establerta a Roses, generà també diversos conflictes jurisdiccionals i fiscals. Per altra banda, l'emplaçament i el particular recorregut històric d'algunes poblacions condicionen la pressió sobre els pescadors. Algunes viles quedaren momentàniament al marge dels procés d'apropiació feudal en esdevenir "viles reials", com Palamós. No obstant això, es pot afirmar que Catalunya representa una experiència aclaridora de feudalització marítima, tant en termes d'extensió com de l'ànima de les aristocràcies per adquirir-ne els drets i alienar les rendes. La voracitat porta a pensar que, malgrat que de forma silenciosa, la pesca jugava un paper molt destacat en l'economia catalana dels primers segles medievals. De fet, segurament la pesca fou l'escola dels mariners que posteriorment tripularen les naus de la victoriosa Marina Catalana dels segles XIV i XV.

2.2. Gestió comunal dels recursos pesquers

L'estudi de les primeres comunitats litorals medievals palesa la diferència existent entre el règim de propietat dels recursos i les formes d'aprofitament possibles. A Catalunya, com a la resta de la Mediterrània, més enllà de la tinença jurídica de l'espai litoral, del domini directe i de l'exercici de la jurisdicció, de vell antuvi s'establí una règim

---

⁵⁶ ADB. Fons de Santa Anna. Pergamí, 1062, abril, 4.

⁵⁷ Garrido, A. et al. Les Ordinacions de la Pesquera...

d'aprofitament comunal dels mitjans logístics necessaris per explotar els recursos marins. Si bé podríem dir que la propietat de la línia costanera era privada, acaparada per les autoritats feudals, sota una jurisdicció i subjecte un cànon en espècie o en diner, la seva gestió va ser comunal, conservant-se en mans dels habitants de les comunitats litorals.

La subsistència de les societats rurals europees es sustentava, en bona mesura, en l'aprofitament dels béns i drets comunals, els anomenats *emprius*. Es pot definir "*empriu*" com tot aquella concessió del dret d'aprofitament col·lectiu sobre béns considerats no apropiables individualment i que són imprescindibles per satisfer les necessitats econòmiques de cada veí: la fusta, els animals i els fruits del boscos; les pastures pel bestiar, els erms, les aigües dels rius i els mars, etc.; però també el dret de taverna, o la gavella de la sal, o el d'imposar vintens o trentens als habitants, entre molts altres. Els seus orígens a Catalunya es situen a l'Alta Edat Mitjana, i moltes cartes de poblament medievals ja reconeixien els drets d'aprofitament comunals als nous pobladors.⁵⁸

Tan el seu origen com llur vinculació als poders públics fan dels béns comunals marítims una figura jurídica i econòmica de múltiples facetes, subjecte a nombroses casuístiques. Si bé el "domini directe" d'aquests espais restava en mans, sobretot a la Catalunya Vella, de comtes i institucions eclesiàstiques, progressivament els drets d'ús es van anar cedint a les comunitats per al seu aprofitament. Aquesta cessió atorgava uns drets i privilegis d'ús dels recursos, els quals serien zelosament preservats com un dels principals actius econòmics, polítics i socials de la comunitat.

El creixement del sector pesquer, potent i numèricament important, va agilitzar els processos de transmissió de drets d'explotació de les pesqueries. Generalment les cessions a les comunitats d'usuaris del medi marí no van anar acompanyades de documents legals que validessin el dret d'ús ni la seva "propietat". Sovint es basaren en

---

⁵⁸ Algunes obres de referència entorn als béns comunals en el context català són Balaguer, E. Dantí, J.; Gual, V. (eds.) *Els béns comunals a la Catalunya Moderna*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1998. Olivares, J. *Viles, pagesos i senyors a la Catalunya dels Àustria : conflictivitat social i litigació a la Reial Audiència : 1591-1662*. Lleida: Pagès, 2000. Beltrán, Oriol. "Economía doméstica y gestión comunal en el Pirineo Catalán". Dins Nöelle, Mario; Contreras, Jesús. *La gestión comunal de los recursos: economía y poder en las sociedades locales de España y de América Latina*. Barcelona: Icària, 1996. Pau i Gratacós, Ll. *L'aprofitament dels béns comunals a Catalunya i la seva evolució jurídica, a propòsit del cas de l'Estany de Banyoles*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Escola d'Administració Pública, 2003.

el dret consuetudinari, en el costum de l'explotació en el marc d'un territori amb fronteres ben acotats: els "territoris comunitaris de pesca". A canvi, els propietaris directes de les pesqueres rebrien una aportació econòmica, en espècie o en diner. Per les institucions eclesiàstiques aquesta renda prendria la forma de "delme del peix" (Sant Feliu de Guíxols, Tossa de Mar, Sant Pere de Roda), i per a les institucions laiques va rebre el nom de "dret de ribatge".

Així doncs, a partir de l'Edat mitjana, l'ús de les pesqueres a nivell local es supedita a l'obtenció o "apropiació" dels drets d'explotació del mar – del domini útil – a canvi del pagament d'un cànon monetari o la prestació d'algun servei. Les comunitats passaven a ser usuàries "de facto" i propietàries dels drets d'explotació de les pesqueres circumscrites territorialment a l'alou fiscal. A partir d'aquí les comunitats es començaren a organitzar. Erigiren les primeres institucions a través de les quals es dissenyaven les mesures de regulació de l'aprofitament dins dels límits del territori de predació, així com a exercir l'exclusió sobre tots aquells usuaris que no formessin part de la comunitat. Les autoritats senyoriales renunciaven a ordenar l'activitat, i la deixaven en mans del col·lectiu pesquer perquè, d'acord als seus propis usos i costums locals, gestionessin la producció.

El litoral passava a tenir la consideració de "*res comunes*", dins del qual es garantia l'accés al recurs als membres de la comunitat, la seva defensa enfront dels competidors, l'assegurança d'equitat en l'aprofitament, la solució mancomunada de conflictes i el manteniment d'una explotació sostenible dels recursos actuant sobre la tecnologia, els períodes i els espais de treball autoritzats. Aquest model de gestió pesquera basat en el territori, la comunitat i el costum es coneix en la literatura anglosaxona com a "*community-based resources management*".⁵⁹ A Catalunya, aquest fou procés gradual, iniciat a l'Alta Edat mitjana i que es consolidà a partir del segle XIV en el marc d'un increment de la pesca i el consum de productes pesquers.

Per Feral, la pesca en aquest escenari ha de ser observada en el marc de la comunitat: "...no hi ha realment cap pesquera a petita escala fora de les comunitats pesqueres. És la comunitat la que, per mitjà de la regulació de l'esforç de pesca, determina el contingut i les característiques tècniques de l'activitat pesquera: imposa un model tradicional

---

⁵⁹ Vegeu al respecte López Losa, E. "Derechos de propiedad informales..."

d'exploració".⁶⁰ Les universitats, a través dels seus òrgans de representació, eren les encarregades d'establir els mecanismes de presa de decisions amb els quals s'establien les normes d'exploració, distribució i comercialització del peix. L'assemblea de patrons-pescadors era l'òrgan de representació de tot el col·lectiu, format majoritàriament pels propietaris dels mitjans de producció, en la qual es deliberava i decidia el conjunt de normes sobre on es podia pescar, com es podia pescar i quan es podia pescar. No es té una idea certa del funcionament d'aquestes assemblees al llarg els primers segles de l'edat mitjana, atès que funcionarien d'acord al dret consuetudinari no escrit. A partir del segle XIV, en canvi, s'observa un canvi de tendència, un increment de l'acció legislativa d'aquestes agrupacions de patrons locals i la redacció dels primers reglaments de pesca, de les anomenades "ordinacions de la pesquera".

Els reglaments de pesca són una de les principals fonts documentals per a l'estudi de la pesca medieval i moderna, comunes a tota la Mediterrània.⁶¹ Ordenen el procés productiu establint les normes d'ús dels recursos pesquers, limitant l'esforç pesquer, regulant la tecnologia permesa i les maniobres i operacions, els calendaris, els mecanismes d'arbitratge en els conflictes així com una gradació de multes i penes per als infractors. Són, en aquest sentit, la plasmació del model de gestió comunal en el marc d'un territori de predació delimitat en les mateixes ordinacions i dins el qual s'exerceixen els principis d'apropiació territorial, aprofitament del recurs i exclusió dels no-membres. Els usuaris havien de mostrar disciplina i obeir la norma; a canvi, la comunitat els reservava un mínim de recurs i assegurava llur subsistència i la de la seva família.

Les diverses ordinacions identificades aquests darrers anys permeten confeccionar una radiografia prou aclaridora de l'estat i organització del sector pesquer medieval i modern, el qual a Catalunya va patir una primera revolució a partir de 1300. Efectivament, el segle XIV marca un inici en el canvi de tendència vers un increment de les activitats marítimes i sobretot pesqueres a Catalunya. Per un costat, es constata un increment del peix en la dieta de les classes populars catalanes més enllà de les preceptives abstinències d'ordre religiós. Per l'altre, arran de l'estudi de la crisi baixmedieval provocada per la Pesta Negra i dels seus efectes sobre l'economia marítima

---

⁶⁰ Feral, F. *Sociedades, legislación pesquera e instituciones marítimas en el Mediterráneo occidental. Resumen de derechos colectivos y sistemas descentralizados de disciplina profesional*. Roma: FAO, 2004, p. 7.

⁶¹ Ibid.

s'observa per primera vegada la relació que s'establirà permanentment entre l'explotació del mar i l'evolució del context econòmic i social de l'entorn: davant la dificultat en terra, hom pren els arreus i la barca i es fa pescador. Yvette Barbaza va ser una de les primeres en percebre el trànsit de la pagesia a la pesca quan el terror no és suficient i el seu abandó en tornar l'oportunitat de negoci i l'optimisme econòmic en terra.⁶² Aquest comportament cíclic de l'economia pesquera és encara avui dia en total vigència.

La hipòtesis de partida és que les successives crisis, els efectes de les guerres, les bandositats nobiliàries i les epidèmies ocorregudes al territori català dels segles XIV i XV elevaren els productes marins, frescos i salats, a la categoria de recurs alimentari estratègic, accessible, a l'abast dels més pobres. La societat catalana, de tradició agrícola i ramadera fins i tot al litoral, mostrà un renovat interès pel mar i els recursos marins, com una dispensa curulla d'aliments amb un elevat potencial econòmic. Cresqué el número de pescadors a les platges catalanes, d'arts i bots de pesca a la cerca del preuat peix, en una quantitat que avui no podem quantificar però que deuria ser destacable.

Els primers anys de la quinzena centúria constitueixen, en conseqüència, un moment històric on la pressió sobre els recursos i sobre els elements logístics que possibiliten la pesca fa necessari establir nous controls i formalitzar noves reglamentacions per reorganitzar el sector pesquer i assegurar la pau social local. A Catalunya apareixen els primers reglaments o ordinacions, de forma paral·lela a la resta de litorals peninsulars. En paraules de Josu Erkoreka: *“La formalización de las costumbres y la institucionalización de unas prácticas consuetudinarias se debe a la conveniencia de adoptar medidas defensivas de carácter colectivo. En el caso vasco, la adversidad que provocan este proceso es la recesión económica que padeció el litoral justo por estas fechas...”*⁶³

Les transformacions del sector pesquer medieval – malgrat els múltiples perills a què s'exposaven pescadors i mariners en un context d'inseguretat –, sembla ser general a tota la costa catalana i també d'abast mediterrani. Al delta de l'Ebre, per exemple, la professionalització i tecnificació del sector pesquer local documentada a inicis de segle XV – obertura i tancament de les llacunes, nous arts de pesca i ampliació d'altres, etc. – conduí a la redacció de diverses normatives per regular l'activitat i l'aparició de nous

---

⁶² Barbaza, Y. *El paisatge humà...*, p. 285-287

⁶³ Erkoreka, J. *Análisis histórico-institucional...*, p. 103

conflictes entre institucions.⁶⁴ Al litoral gironí, l'any 1400 els patrons de xàvega de la vila i del terme de Calonge arribaven a un acord amb Bernat de Cruïlles, senyor de la platja, per actualitzar un vell reglament del segle XIII sobre l'ordenació de l'activitat pesquera al terme. Els pactes i acords s'inserien en els més amplis drets de castelletge que pertocaven al noble, el qual va aprofitar per refermar les seves prerrogatives feudals i fiscals sobre béns i persones, però deixant a la comunitat la tasca de reglamentar de l'activitat. De fet, ella era la única amb els coneixements suficients per fer-ho.

Aquests fets, doncs, no són casuals ni esporàdics en la història del Principat, sinó una resposta col·lectiva als efectes d'una pressió insistent sobre uns territoris de pesca limitats i una tecnologia poc productiva. En aquest sentit, l'ordenança de Calonge és coetània a les aparegudes a diverses viles marineres situades en tessitures similars. El reglament de Blanes, compilat el 1401 i ampliat el 1414, intentava posar ordre en el comportament de les companyies durant la temporada de pesca, compresa entre Pasqua i Tot Sants. A Roses, l'augment de tonaires –xarxes per capturar tonyines – recentment introduïdes en aigües del cap de Creus obligà a firmar el 1410 una concòrdia amb l'abat del monestir – propietari de les pesqueres – per regular els espais, malles i horaris permesos, així com les condicions mínimes per participar en el calament de la “cinta”, la gran xarxa comunal per pescar tonyines. Aquest mètode de pesca té un origen clarament provençal, on va ser reglamentat també a Marsella el 1431 i a la Ciotat el 1459. I a Barcelona, les ordenances municipals dictades entre 1390 i 1499 prohibien, i després permetien, pescar amb les mateixes tonaires dins del tram comprès entre el Besòs i el Llobregat, sempre que aquestes portessin el peix a vendre a la peixateria municipal.⁶⁵

És complicat mesurat els efectes reals de les ordenances en la pacificació de façana costanera catalana. Si més no, esdevenien una eina dissenyada pel mateix sector per conjugar harmònicament persones, espais i esforç pesquer. *Les Ordinacions de la pesquera de Cadaqués*, legislació de clar origen medieval recuperada per la vila el 1542 i ratificades

---

⁶⁴ Fabregat, E. *La pesca a la regió de l'Ebre: el riu, el Delta i el mar*. Barcelona: Museu Marítim, 2011, p. 191-

⁶⁵ Les referències documentals de les ordenances citades són: Blanes: AHFF. Fons notarial. Llibre de la Cort de Palafolls, vol 551, 1402, maig, 8. [editades per Pons Guri, Pons Guri, J.M. “Ordinacions sobre pesca i venda de peix del 1401 al 1414”. *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*. Barcelona: Noguera, 1989, vol. III, p. 96-97.] Roses: AHG. Fons notarial, Roses. Unitat sense inventariar. 1410, abril, 28. Barcelona: “Ordinacions del pex fresc, e, principalment dels pescadors”. ordenances editades per Bajet Royo, Montserrat. *Aspectes del comerç a Catalunya en el segle XVI segons els llibres dels mostassàs*. [tesi doctoral]. Lleida: Universitat de Lleida. Departament de Dret Públic. 1993.

el 1570 per a la pesca a l'encesa, revela clarament la constant adaptació de la normativa a la situació econòmica i social del moment. L'augment de la pressió sobre els recursos – número de companyies que pesquen en una cala – i de la conflictivitat en períodes difícils per a la vila empordanesa suposen sempre un enduriment de la normativa i un reforçament del control i les penes als infractors. En aquell sentit, les *Ordinacions de la pesquera* foren l'eina de gestió local més eficaç i duradora de la Mediterrània occidental fins ben entrat el segle XVIII.⁶⁶

Que se'n tingui constància documental, només va aparèixer una ordenança més en el trànsit cap a l'edat moderna: la de Tossa, datada el 1524.⁶⁷ Durant els segles posteriors, la introducció del sardinal,⁶⁸ les almadraves fixes i mòbils i l'expansió del palangre impulsaren un nou creixement de l'economia lligada als productes pesquers. Catalunya començava a ser a l'alçada del segle XVII una potència industrial de salaons de peix, caràcter que es reforçaria en segles posteriors gràcies a la creació d'una extensa i activa xarxa comercial. L'activitat pesquera, de caire “terrestre” en un primer fins a la fi de l'edat mitjana, progressà en el seu vessant de pesca “marítima” gràcies als avenços tècnics i la perícia dels pescadors catalans, reconeguts arreu de la Mediterrània. I tot això malgrat el perill de la presència de pirates a la zona.

A partir de la segona meitat del segle XVII, el panorama polític i econòmic de l'Empordà es degradà de nou. Les universitats, situades a primera línia dels molts conflictes bèl·lics entre Espanya i França des de 1640, hagueren de suportar l'elevat cost dels allotjaments de tropes, epidèmies, crisis alimentàries i continues bandositats. Les condicions de vida de la població empitjoraren, fet que comportà un nou increment de pescadors i d'esforç pesquer en poques dècades. Palamós – una de les places fortes més castigades pels setges francesos –, arribà entre 1650 i 1700 a un màxim històric, en el qual 1 de cada 3 treballadors es definien “pescadors” en els registres parroquials.⁶⁹ S'agreujaren els conflictes territorials entre viles veïnes per a l'apropiació i usdefruit

---

⁶⁶ Una versió recentment editada a Prat, E.; Vila, P.; Serna, E. *Les Ordinacions de la Pesquera de Cadaqués...* Cadaqués és l'únic cas conegut on l'assemblea de patrons deliberés cada any.

⁶⁷ Arxiu Històric Municipal de Tossa, pergami núm. 2. Editat per Zucchitello, M. *Homes, vaixells i mercaderies de Tossa al Grau de València (1459-1703)*. Tossa: Centre d'Estudis Tossencs, 1991

⁶⁸ El sardinal es va estendre per tota la Península: Palamós, 1571; L'Escala, 1575; Tarragona, 1607; Roses, 1612. Generà múltiples disputes, com les recollides per Costa, M.M., “Conflictes de pesca a les mars de Palamós (1571-1576)”, *Estudis del Baix Empordà*, 14, 1995, p. 157-162. i Recasens, J.M. “Notícies sobre la pesca i els pescadors de Tarragona (segles XVI i XVII)”. *Quaderns d'Història Tarraconense*, 1997, núm. 15, p. 100.

⁶⁹ Trijueque i Fonalleras, P. *La gent de la vila de Palamós, 1562-1950*. Palamós: l'Ajuntament, 2002., p. 59.

dels espais de captura, i en sorgiren de nous. Al cap de Creus, les lluites per a l'apropiació dels caladors més productius s'acarnissaren en aquest període, proliferant els litigis i la violència oberta – assassinats inclosos – entre veïns.

La situació obligà a reordenar el treball en platges i cales. Es redacten nous reglaments, reedicions de vells pactes adreçats a donar resposta a l'ocupació del territori i a l'augment de l'esforç col·lectiu i la desorganització provocada pels successos bèl·lics: Sant Feliu de Guíxols, 1690 i 1691; Tossa de Mar, 1693; Begur, 1715.⁷⁰ Paral·lelament es reforcen els controls en aquells llocs on ja s'aplicaven, com a Cadaqués.⁷¹ I es degraden les relacions entre Port de la Selva, Llançà i Roses, enmig dels nombrosos plets a la Reial Audiència que obligaren a firmar innumbrables pactes i concòrdies.⁷²

Així doncs, el *take-off* de la pesca catalana, identificat en un primer moment amb l'aparició i expansió del bou al segle XVIII⁷³, podria endarrerir-se fàcilment diverses dècades, fins a situar-lo a principis del segle XVII. La greu situació econòmica i social del país estimulà la societat rural catalana a explotar el mar com un nou recurs de subsistència. A banda dels negocis de les salaons, se'n beneficiaren sectors com els de la fabricació d'ormeigs i tota la indústria de la construcció naval. D'aquesta manera, a principis del segle XVIII Catalunya ja comptava amb un dinàmic sector pesquer que esdevé en dècades posteriors el fonament de l'expansió dels pescadors i mariners catalans per la Mediterrània i – Lenguadoc i Provença, especialment, i per l'Atlàntic fins a Galícia.⁷⁴

---

⁷⁰ Sant Feliu de Guíxols: AMSFG. Fons Ajuntament. Llibre d'acords de la Universitat. 1690, juny, 10. Tossa de Mar: AHG. Lloret de Mar, 65. 1693, octubre, 13. Begur: AHG. Begur, 10. 1715, agost, 8. A Begur es redacten “...ço es que per evitar molts abusos de moltas consuetuts antigas que per respecte de la guerra se havian abolidas en las pesqueras, tant de encesa com de sardinals...”

⁷¹ L'augment del nombre d'unitats obligà a enfortir les pressions per poder ocupar el calador de Tavellera, la cala més productiva del cap de Creus. Per això el 26 de gener de 1687, s'acordà que “...si acas no-s troban dos boligs que voluntariament vullan anar a pescar a Tavellera, se jugaran tots els altres a sorts y als que hi tocara que y vagen per forsa”. *Ordinacions de la Pesquera*, 1687, gener, 26

⁷² Vegeu com exemple Plujà, A. *Llançà al segle XVII*. Figueres: Brau, 2003

⁷³ Aquesta tesi ha estat defensada per Carlos Martínez Shaw i Roberto Fernández Díaz. “La pesca en la Catalunya del siglo XVIII: Una panorámica”. *Pedralbes: Revista d'història moderna*, 1988, núm. 8, p. 323-328.

⁷⁴ L'expansió catalana ha estat més estudiada a Espanya que no pas a França. Sobre l'expansió atlàntica vegeu al respecte els treballs de Meijide, A. *Contribución de los catalanes al desarrollo de la industria pesquera de Vigo (1750-1815)*. Madrid: [s.n.], 1969. López, F. *El Desarrollo industrial pesquero en el siglo XVIII. Los salazoneros catalanes llegan a Galicia*. A Coruña: Fundación Pedro Barré de la Maza, 1998.

El patró de comportament de l'economia pesquera catalana – creixement i abandó segons la conjuntura de l'entorn – es repetirà en els segles posteriors seguint el model de fluxos i refluxos de mà d'obra i capitals invertits. L'auge de la navegació mercant dels segles XVIII i XIX es féu en bona mesura en detriment de la pesca empordanesa, mentre la crisi de la fil·loxera - l'Empordà era una regió fortament dependent de la vinya – derivà en un repunt immediat de les unitats: destruïdes les vinyes de Roses, els pescadors *“vuelven todos à ejercer su primitiva industria, porque la necesidad, que carece de ley, les obliga à buscar remedio à sus males”*⁷⁵. La misèria de la postguerra espanyola féu créixer les llistes de mariners de les confraries, i en sentit contrari, la irrupció del turisme a la Costa Brava a partir de la dècada dels 60 posà en perill el futur del sector en dificultar la formació de les tripulacions. Els armadors de Palamós rebutjaren fer una veda, perquè

*“el paro de nuestros pescadores tan sólo durante uno o más meses ocasionaría un éxodo hacia las industrias de tierra que difícilmente se recuperaría a la hora de formar las dotaciones. Quienes hubieran probado las suculencias del trabajo en tierra difícilmente responderían al llamamiento de reagrupación terminada la veda”*⁷⁶.

La crisi del petroli de 1973 va veure tornar aquells que, pocs anys abans, l'havien abandonat. I la crisi iniciada el 2008 ha emplenat de nou els cursos de formació de mariner-pescador amb tots aquells que, davant la dificultat, busquen una sortida laboral.

Els reglaments, des d'aquesta perspectiva, són indicadors de la temperatura socioeconòmica del litoral, i de la capacitat de les comunitats per gestionar la tensió sobre els recursos aplicant mesures de contenció sobre l'esforç. Aquest model implica una concepció del recursos molt diferent a l'actual, la qual té les seves arrels en els primers intents de controlar i monopolitzar el sector pesquer i els seus integrants en el marc de l'aparició de la Matrícula de Mar, i en la voluntat de fomentar la pesca nacional demostrada pels sectors més liberals de la monarquia hispànica.

2.3. L'associacionisme pesquer

Encara no es pot afirmar amb contundència si el model comunal de gestió pesquera fonamentat en l'acció normativa i de control comunitari va ser l'hegemònic arreu. Diversos estudis dins de la corrent de la Nova Economia Institucional posen de manifest

---

⁷⁵ “Suplica de los patrones y marineros de Rosas para que deje de calarse la Almadraba de Cañellas a causa de la filoxera, 5 de juny de 1884”, A. A. B., Secció Pesca, Almadrabas, llig. 2191-8, Cañellas.

⁷⁶ Alegret, J.L.; Garrido, A. *Historia de la confraria de pescadors de Palamós*. Palamós: la confraria, 2004, p. 150

la diversitat d'institucions dissenyades al llarg de la història per gestionar els processos que duen el peix al consumidor, i que estan íntimament relacionades amb els condicionants ecològics, socials i econòmics que intervenen en la indústria pesquera local. En aquest sentit, han coexistit diverses figures institucionals encarregades de vetllar pels interessos dels pescadors i per la pacificació de les platges, si bé mostren nomenclatures i característiques ben diferents d'una regió a una altra. Per això, el coneixement del moviment associatiu pesquer català d'època medieval i moderna permet entendre l'interès de la Monarquia per controlar les associacions de pescadors a partir del segle XVIII i les barreres que trobaren els funcionaris quan intentaren homogeneïtzar el model a tots els territoris de la monarquia hispànica. La hipòtesis en aquest punt és que a Catalunya, les confraries de pescadors, per la seva naturalesa devocional i assistencial, van tenir una relació molt indirecte i residual amb la gestió pesquera local, de manera que el seu control efectiu, extirpat del religiós, no implicà en cap cas la capacitat d'incidir sobre l'ordenació del sector pesquer. La intervenció en aquest punt va trigar prop d'un segle més.

Efectivament, sovint s'ha confós l'origen i les funcions de les associacions de pescadors que van sorgir a Catalunya a partir del l'alta edat mitjana. Hom ha tendit a pensar que les confraries medievals eren les institucions encarregades de la gestió l'activitat pesquera a través d'una acció normativa i de vigilància. Però aquesta és una visió molt condicionada pels paper que juguen les actuals confraries en l'ordenació del sector. En aquest aspecte, hem de saber distingir entre el model d'organització gremial i el confraternal en el món marítimo-pesquer i conèixer la trajectòria històrica que han mantingut ambdues institucions.

Les confraries de pescadors van néixer a l'edat mitjana com a resposta a les incerteses i les necessitats materials i espirituals del col·lectiu pesquer local. Tenien una naturalesa eminentment religiosa i vivien a redós de la parròquia com a institució d'enquadrament de la comunitat de fidels. Solien ser tancades i restringides al membres de l'ofici, si bé la indefinició del terme "pescador" i la pluriactivitat pròpia d'aquests professionals les portés moltes vegades a incorporar persones d'origen molt divers. A través de les confraries es portaven a terme els actes de devoció patronals per invocar l'ajuda dels estaments celestials contra els infortunis en mar – naufragis, temporals, pèrdua dels arreus, manca de peix – i s'organitzaven les celebracions religioses que servien sovint com a mostrat d'identitat col·lectiva. Infundades de l'esperit de la "*solidaritates*" cristiana,

les confraries de pescadors tenien també una vessant assistencials, de socors i ajuda mútua. A canvi d'una quota, els associats i les seves famílies rebien una sèrie de prestacions social en cas de necessitat: costejar la celebració dels enterraments, maridar filles pobres, pensions als pescadors desvalguts, crèdits per a la compra o reparació d'arreu, pagament de rescat a captius... Com a organitzacions d'ofici, vetllaven també per la dimensió material de l'activitat, tot posant a disposició dels socis serveis professionals com tenyidors de xarxes o locals, magatzems o espais de reunió.

Les primeres referències d'associacionisme pesquer a Catalunya són coetànies a una primera onada que circulà des del centre d'Europa vers al sud durant els segles centrals de l'Edat Mitjana. Com va esdevenir a la Itàlia altmedieval o a la Provença, les primeres associacions a la Corona d'Aragó restaren vinculades a espais lacustres i fluvials, en un període en que la pesca marítima era encara perillosa i molt poc practicada.⁷⁷ A Tortosa, els pescadors de l'Albufera del Delta de l'Ebre van fundar una associació a principis del segle XII en una zona intensament explotada després de la reconquesta del territori. Al llarg dels segles gestionaren l'assignació de les pesqueres a les llacunes del delta, així assumint també la defensa dels pescadors davant les autoritats. El reglament atorgat a la confraria el 1382 va ser reformat el 1577.⁷⁸

La creació de confraries anava paral·lela també a l'auge de la pesca com a ofici de referència al litoral català. Les ordenances de la confraria de pescadors de Blanes, la primera confraria coneguda de la vila, són de la segona meitat del segle XIV. Segons Marqués, el 1397 ja existia a l'església parroquial una capella i altar dedicada a Santa Llúcia i Sant Pere, costejat pels pescadors locals.⁷⁹ La redacció de les ordenances de pesca per part del Vescomte de Cabrera a principis del segle XV,⁸⁰ ens indiquen que la vila era un dels enclavaments pesquers més actius de la costa catalana, demogràficament important i que l'ofici hi estava fortament regulat. El 1452 es modificaven les

---

⁷⁷ La primera associació coneguda s'origina als aiguamolls del Po, prop de Ravenna. Crosara, F. "Le scholae ravennati dell'alto medioevo e la carta piscatoria del 943". *Archivio Giuridico F. Serafini*, 1949, vol. 137, núm. 1, p. 33-65. Vegeu Degrassi, D. "Les associazioni dei pescatori". Balestracci, D; Pasini, P. (eds) *Pesca e pescatori: dal tardo medioevo alla prima età moderna*. Milan: Leonardo Arte, 2001, p. 53-72

⁷⁸ Andreu Tomàs, Agustí. *La Pesca en las albuferas del Delta del Ebro: aspectos etnohistóricos, sociales y tecnológicos*. [Memòria de llicenciatura inèdita]. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, 1987, p. 31 i ss. Foguet, J. *Cofradías-gremios (especialmente fluviales de la ribera del Ebro en Tortosa)*. Madrid: Juan Pueyo, 1923.

⁷⁹ Marqués, J.M^a; Reixach, J. *La parroquia de Santa Maria de Blanes*. Blanes: l'Eix Editorial, 1993, p. 25

⁸⁰ AHFF. Fons notarial. *Llibre de Cort del Terme de Palafoolls*, vol. 551, f. 40-41.

ordenances originals permetent destinar diners a maridar donzelles de pescadors pobres.⁸¹

Però no és fins a l'aplicació de la Contrareforma catòlica del segle XVI que les confraries devocionals de caire professional, i entre elles les de pescadors, es multipliquen pel territori. El Concili de Trento (1545-1563) impulsà les confraries amb l'objectiu de posar-les al servei del projecte reformador de reconducció i control de la devoció i la cultura populars. Es convertiren en un nou mitjà d'enquadrament de la població dins una altra mena de religiositat més institucional, que intentava suprimir les pràctiques religioses estretament lligades amb el món de les supersticions i de la bruixeria. Així doncs, el món de la pesca anà adoptant la proposta de Trento per organitzar els serveis d'assistència i ajuda mútua, alhora que els rectors de les parròquies estimulaven l'erecció d'altars i capelles per venerar el protector celestial per excel·lència dels pescadors: Sant Pere.⁸²

El creixent dinamisme de la pesca en el teixit econòmic del litoral del segle XVII coincideix amb l'auge de les confraries de pescadors a Catalunya: alguns exemples són la de Sant Feliu de Guíxols (1594), Lloret (1597), Torroella de Montgrí (1601), Palamós (1610), Roses (1617 aprox.), Calella (1631), Malgrat (1697). Totes elles demostraren una enorme capacitat de mobilització de capitals en el camp de la devoció popular i les manifestacions religioses. Encarregaren tot tipus d'ornaments i altars per decorar les capelles erigides a les esglésies parroquials o a les ermites, consumibles per a les processons i romiatges, o com a prestataris a les universitats en períodes de dificultat. Les seves fonts de finançament eren prou diverses: quotes dels socis, acaptes públiques i donacions dels fidels, entre les més importants. La gestió d'aquestes associacions es duia a terme a través de dos administradors o obres escollits entre els socis i la fiscalització de la comptabilitat per part dels rectors de les parròquies.⁸³

Dins del context català, l'acció de les confraries de pescadors va incidir sobre dos elements fonamentals de la vida comunitària: el perill de la pirateria i els serveis logístics. Amb els fons de les confraries es finançament els rescats dels pescadors capturats pels pirates barbarescs en alguna de les ràtzies que periòdicament realitzaven

---

⁸¹ ADG. Notalarum. U-152, f.134 v.

⁸² Garrido, A. *Pesca i associacionisme...*

⁸³ *Ibídem*

sobre el litoral. Algunes confraries, fins i tot, naixen amb aquesta finalitat exclusiva o creaven institucions paral·leles, com els tresors de captius.⁸⁴ Per altra banda, sovint els costos dels rescats eren sufragats amb els diners aconseguits amb la prestació de serveis professionals als associats. Entre els més freqüents, les confraries erigiren tenyidors comunals on els pescadors podien tintar les seves xarxes a canvi d'una quota o a preu simbòlic. Els tenyidors es convertiren a partir del segle XVIII en els principals espais de socialització dels col·lectiu pesquer, i esdevingueren la seu de les confraries un cop la Matrícula de Mar aconseguí arrencar-les del control parroquial.⁸⁵

Al model merament confraternal, de naturalesa devocional i assistencial, se li contraposa als Països Catalans un model gremial i corporatiu. Les assemblees de patrons-pescadors prenen a la gran ciutat la forma jurídica de gremis de pescadors. Al contrari que a la ruralia, on les universitats controlaven sovint aquestes assemblees, els gremis gaudien d'una major independència. Tenien un clar component corporatiu, d'ofici, d'adscripció obligatòria per a tots els pescadors, tancat i fortament jerarquitzat, restringit només als professionals admesos mitjançant el control i l'aprovació de la seva activitat. La seva tasca, regulada per unes ordenances atorgades pel monarca, estava destinada a gestionar, regular i defensar l'ofici davant les autoritats, altres col·lectius i les amenaces econòmiques de l'entorn. Podien, per exemple, prohibir l'ús d'una determinada tecnologia, impedir la sortida a pescar durant determinats períodes o restringir l'entrada de nous pescadors mitjançant l'aplicació de determinats filtres legals. Els gremis de pescadors van gaudir d'un pes polític notable en el govern de les ciutats europees gràcies als privilegis i les prebendes atorgades pels monarques en forma d'ordenances que regulaven el funcionament de l'ofici i de la institució. L'element religiós hi podia també ser present, però com una extensió o apèndix del gremi, com a confraria professional orgànicament vinculada a la direcció del gremi.⁸⁶

---

⁸⁴ Vegeu el cas de Begur. El 1698 es creà un bací de captius, una institució a mode d'assegurança contra la pirateria destinada a recollir fons per pagar els rescats dels socis capturats pels turcs. AHG. Fons Notarial. Begur, 6. 1698, agost, 3. Vaquer, J. *Pirates i esclaus a Begur*. Begur: la parròquia, 1991.

⁸⁵ Garrido, A. *Pesca i associacionisme...*, p. 116-121

⁸⁶ Ha existit una certa confusió conceptual entre els termes "confraria" i "gremi", atès que sovint s'utilitzaven amb el mateix significat: corporació d'ofici. Sobre aquesta confusió i la caracterització ambdues institucions vegeu Sobre la confusió entre els termes Molas Ribalta, P. *Los gremios barceloneses del siglo XVIII: la estructura corporativa ante el comienzo de la revolución industrial*. Madrid: Conferedación Española de Cajas de Ahorro, 1970, p. 46. Riera, A. "La aparición de las corporaciones de oficio en Catalunya, 1200-1350." Dins *Cofradías, gremios y solidaridades en la Europa medieval: actas de la XIX semana de Estudios Medievales de Estella (Estella, 20-24 julio, 1992)*. Pamplona: Gobierno de Navarra, 1993, p. 292. Miró, R. "La confraria: observacions per a un anàlisi tipològica". *Palestra Universitària*, 1991, p. 163-177.

Els gremis de pescadors van ser institucions eminentment urbanes presents a les principals ciutats de la Catalunya marítima. A inicis del segle XIV, per exemple, va fundar-se el gremi de pescadors de Tarragona. Sabem que el 1383 la confraria tarragonina de Sant Pere participava en una solemne processó, però coneixem poc la seva administració als segles medievals, a banda que el 1418 rebé en cessió el santuari de Sant Pere Sescelades i que els confreres estaven obligats a participar en el viàtic i en l'enterrament dels confreres difunts. El seu òrgan de representació estava format per 24 pescadors d'art i palangre, escollits pel sistema d'insaculació. Però els constants conflictes entre ambdós bàndols per raons tècniques i econòmiques desembocaren, ja al segle XVIII, en la escissió en dos de la institució gremial.⁸⁷

Són igualment esparses les notícies referents als orígens del gremi i la confraria de pescadors de Barcelona. Malgrat que Colldeforns Lladó li dedicà tot una monografia,⁸⁸ analitzà principalment l'associació sota la Matrícula de Mar a la llum dels protocols de Marina, descuidant en bona mesura el seu passat medieval. Si bé alguns autors parlen de la seva creació el 1380, les seves ordenances que es remuntaven 1424.⁸⁹ Malgrat que units orgànicament, gremi i confraria estaven formalment ben diferenciats i identificats. El primer es dedicava a controlar el número i el tipus d'arts de pesca que s'empraven en l'àrea compresa entre les desembocadures del Besòs i el Llobregat. També assumia funcions de control de la comercialització a través de la concessió de les parades de peix al mercat, i els seus administradors recollien el delme del peix per a la catedral de Barcelona, comprès entre Blanes i Tamarit.⁹⁰ La Confraria de Sant Pere, amb altar l'església de Sant Miquel, complia la funció d'assistència i ajuda a les necessitats materials i espirituals dels associats. Altres gremis mediterranis d'importància van ser els de València, nascut al segle XIII gràcies a un privilegi concedit per Jaume I, o Palma de Mallorca, del segle XIV.⁹¹

---

⁸⁷ Sobre la confraria de Tarragona Capdevila, S. "El Gremio de Marineros". Dins *Setmana Santa de Tarragona*, 1930, p. 19-41. Vegeu també Recasens, J.M. "Notícies sobre la pesca i els pescadors de Tarragona (segles XVI i XVII)". *Quaderns d'Història Tarraconense*, 1997, núm. 15. Sabaté, J.M. *El Gremi de Marejants, societat marítima i protectora: una aproximació històrica*. Tarragona: Basf, 1992.

⁸⁸ Colldeforns Lladó, F. *Historial de los Gremios de Mar de Barcelona*. Barcelona: Marina, 1951.

⁸⁹ Matrícula y Pesca. Asuntos Partiulares. Leg. 1956. 1789, febrer, 2.

⁹⁰ Segons explica Villanueva, J. *Viage literario a las iglesias de España: Viage a Lérida y Barcelona*. Madrid: Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, vol. 17, p. 149

⁹¹ Sobre el gremi de València Caruana Tomàs, C. *Estudio histórico y jurídico de la Albufera de Valencia: su régimen de aprovechamiento desde la Reconquista hasta nuestros días*. Valencia: Succ. Vives Mora, 1954. Per

El model gremial català d'arrel urbana, corporatiu i privilegiat, mostra similituds amb institucions mediterrànies de gestió de la pesca costanera. El més conegut són les *prud'hommes* de la Provença, tribunals o magistratures territorials on es discutien i resolien els conflictes entre els pescadors, nadius o estrangers, derivats de l'ús dels arts de pesca o per problemes derivats de la comercialització. Cabantous apunta que “*cette institution, complètement ignorée des rivages atlantiques, est à la fois un organisme destiné à faire respecter l'exercice de la profession, à juger les différends et permet à tout pêcheur, établir généralement depuis un an, de défendre efficacement ses prérogatives, contre les prétensions des seigneurs, des villes, du roi ou d'un confrère*”.⁹² La confluència en un mateix punt de varies barques de pesca i uns condicionants geogràfics que limitaven la pesca a una reduïda plataforma continental donava com a resultat esclats continus de conflictivitat professional. A Marsella, per exemple, el 1774 i el 1786 la *Prud'homme* actuà a instància dels pescadors locals contra els pescadors catalans que hi pescaven amb palangre ja que el consideraven nociu per la reproducció dels peixos. Les *Prud'hommes* exercien també tasques de policia del mar com un òrgan més al servei de la Monarquia, la qual els atorgà la categoria d'autoritat pública dins una jurisdicció geogràfica delimitada. Aquesta característica portà a Marc Pavé a definir-les com a entitats que sobrepassaven les estructures tradicionals de gremis i confraries ja que, alhora que mantenien el control de l'accés als recursos, estaven íntimament lligades a la intervenció dels poders públics, fins i tot fomentades i instituïdes per aquells. La instauració de la *Inscription maritime* el 1668 pel ministre Colbert reforçà la seva naturalesa d'eina al servei de la Monarquia per controlar el proveïment de mariners als vaixells de l'Armada, sistema que seria copiat poc temps després per la Monarquia hispànica en relació als gremis de mar en forma de *Matrícula de Mar*.⁹³

Mallorca, Quetglàs, B. Los gremios de Mallorca. Palma de Mallorca: Imprenta Politécnica, 1980 [1ª ed. 1939], p. 145-157

⁹² Cabantous, A. “Ponant et Levant aux XVII et XVIIIe siècles: des communautés halieutiques semblables?” Dins Riecau, J.; Cholvy, G. (dirs): *Le Languedoc, le Roussillon et la mer. Des origines à la fin du XXe siècle*, París, L'Harmattan, 1992, p. 180

⁹³ Per una introducció a les *prud'hommes* franceses Marc Pavé. *Reglementation et organisation de la pêche côtière en France (1715-1850)*. [tesi doctoral]. París: Université Paris IV-Sorbonne, 2000. Mordrel, Loius. *Les institutions de la pêche maritime: histoire et evolution*. [tesi doctoral]. París: Université de Droit, d'Économie et Sciences Sociales de Paris II, 1972.

2.4. La Matrícula de Mar a Catalunya

A partir del segle XVIII el ram de Marina va merèixer una atenció especial per part de la Monarquia Hispànica. Des de finals de la Guerra de Successió la marina militar castellana s'havia deteriorat ostensiblement. El control de les rutes oceàniques i del comerç amb les Índies era cada cop més difícil.⁹⁴ Des dels despatxos de la Secretaria de Marina, Patiño primer i Ensenada més tard van iniciar sengles programes de recuperació dels efectius de l'Armada Reial i de foment de la tripulació amb l'objectiu de recuperar i apropar la flota hispànica a l'anglesa i la francesa. Però per aconseguir-ho, era necessari al seu torn estimular l'economia marítima en tots els seus vessants: navegació, construcció naval i especialment la pesca.

En concret, la política de foment del sector pesquer del segle divuit va seguir dos eixos d'actuació principals. En primer lloc, preocupava al govern el consum de productes marins entre la població i el seu abastament. El peix era una aliment habitual en la dieta de les classes populars, fins i tot forçós en algunes èpoques de l'any per motius religiosos, fos salat o fumat. El creixement demogràfic espanyol en el seu conjunt començava a provocar tensions alimentàries importants i un deteriorament de la dieta popular.⁹⁵ Es feia necessari introduir en els mercats grans quantitats de proteïnes d'origen animal, barates i accessibles, procedents, entre altres, de la producció marina.⁹⁶ Però a una indústria pesquera espanyola en estat deplorable, amb molts municipis pesquers reduïts a la misèria, li era difícil atendre a la demanda. La decadència havia afectat especialment als grans sectors productius: la pesca de la balena al cantàbric, l'almadrava a la mediterrània, la salaó arreu. Això obligava a importar grans quantitats de peix salat del nord d'Europa, flux controlat pels comerciants catalans a través del model de la "truca": aiguardent per bacallà.⁹⁷ Sáñez calculà que a finals de segle XVIII el dèficit nacional derivat de la importació de bacallà anglès i holandès

---

⁹⁴ Desdevises du Dezert, G. *La España del Antiguo Régimen*. Madrid: Fundación Universitaria Española, 1989, p. 539-600

⁹⁵ Montanari, M. *El hambre y la abundancia: historia y cultura de la alimentación en Europa*. Barcelona: Crítica, 1993, p. 142-149.

⁹⁶ Martínez Shaw, C.; Fernández, R. "Per a una història...", p. 42-43. L'entrada de peix a la Península es feia principalment pel Cantàbric vers la Meseta. Cubillo, R. "Carne y pescado: su importancia en la alimentación de una ciudad del interior español: León (siglo XVIII)." *VII Congreso de la Asociación de Historia Económica*. Zaragoza, 19-21 septiembre 2001. A Madrid, la demanda de la Cort agreujava la situació. Bernardos, J.U. "El abastecimiento y consumo de pescado en Madrid durante el Antiguo Régimen". *VII Congreso...*

⁹⁷ Vilar, P. *Catalunya dins l'Espanya Moderna: recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*. Barcelona: Edicions 62, 1966, vol IV: La formació del capital comercial, p. 454-455. Segons Vilar, el peix sec "...era buscat per tot arreu": bacallà, arencs, tonyina, bonítols, etc.

ascendia a 90 milions de rals. Es percebia la necessitat, doncs, de fomentar la indústria pesquera nacional per reduir les importacions eixugar el dèficit.

En segon lloc, la política de foment dels sector pesquer havien de donar com a resultat la formació d'un marineria experimentada en el treball en mar, altament capacitada per tripular les naus de Sa Majestat. Per a la Cort, l'abandó polític i la desatenció del ram de la Marina eren els motius de la insuficiència i la manca de capacitat de gent de mar, tant en la construcció com en el maneig d'embarcacions. Per potenciar la incorporació de nous efectius al servei naval, l'administració borbònica es fixà en les mesures adoptades temps abans per les potències veïnes, immerses en problemes similars. A França, el ministre Colbert, en el marc de la racionalització de l'administració militar gala, havia instaurat el 1668 un sistema de lleves conegut com la "*Inscription Maritime*": l'obligació de tot pescador o mariner "professional" a enrolar-se en els vaixells de l'Armada per un període determinat a canvi d'atorgar-los l'exclusivitat de la practica de les activitats marítimes. Això exigia fixar primer els criteris d'adscripció a l'activitat – qui era o no pescador o mariner –, i a portar després un estricte control del nombre, parador i capacitat de cada un dels afectats. Colbert disposà també un conjunt de "compensacions d'ordre social" a mode d'ajudes de tipus assistencial i privilegis pels mariners i pescadors francesos.⁹⁸

Imitant la iniciativa de Colbert, els Borbons entomaren la idea de fomentar la marineria tot atorgant l'exclusivitat del treball en mar a canvi de la prestació de serveis als vaixells de Sa Majestat.⁹⁹ Després de diverses disposicions al respecte, el 1751 es van decretar les "*Ordenanzas para al Régimen y Fomento de la marineria Matriculada*". El sistema de Matrícula o inscripció a les llistes fixava el mecanisme pel qual, per torns, els homes de mar serien sortejats per servir a l'Armada. L'ordenança recollia els diferents aspectes que afectaven al seu funcionament i gestió: la distribució geogràfica i composició de les lleves, les soldades, les penes per als infractors, composició, funció i competències del nombrós cos administratiu que havia de fer-la funcionar. Es va haver de dissenyar una nova divisió jurisdiccional del litoral sobre la qual intendants, ministres de marina i subdelegats exercirien la seva autoritat, basada en terços (Ferrol, Cadis, Cartagena) i províncies marítimes. En resum, va ser un mecanisme d'una enorme

---

⁹⁸ Mordrel, L. *Les Institutions de la Pêche Maritime...*, p. 55

⁹⁹ López, O.; Mirabet, M. "La Institucionalización de la Matrícula de Mar: textos normativos y consecuencias legales para la gente de mar y de maestranza". A Martínez Shaw, Carlos (ed.) *El Derecho y el Mar en la España moderna*. Granada: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Granada, 1995, p. 217-239

envergadura i gran complexitat tècnica, subjecte al llarg de la seva història a tot tipus d'inconvenients i dificultats en la gestió. A tall il·lustratiu podem dir que als 200 articles de l'ordenança de 1751 se li sumarien més de 300 en dècades successives, cosa que va convertir la legislació, d'acord amb l'opinió de diversos especialistes, en incompreensible i d'escassa operativitat.¹⁰⁰

La introducció de contraprestacions que disminuïssin els greuges abocats sobre la gent de mar va ser del tot inevitable per apaivagar el rebuig popular d'una mesura que no els aportava cap avantatge. Així, a més de l'exclusivitat de la pràctica de la pesca i la navegació, un dels privilegis concedits als matriculats fou la seva inclusió en una jurisdicció privativa, sota un fur civil i criminal propi de Marina. L'ordenança dictava en el seu article 1 º:

“Todo individuo matriculado [...] han de gozar de su fuero militar, a cuya jurisdicción quedarán afectos e independientes de toda otra, así en causas civiles como criminales, fuera de aquellas que se hayan declarado exceptuadas; extendiéndose este fuero al punto de testamentos con los mismos privilegios que tengo declarados a todos los militares, otórguenlos en campaña, o estando en sus casas fuera de tal servicio, y aún sin disfrutar sueldo alguno de mi erario.”

És a dir, els matriculats gaudirien d'una administració, una cort de justícia – *“Jurisdicción del Almirantazgo”* – i una condició militar i de reemplaçaments independents a la resta de la població. Per José Antonio Mateo, l'aplicació de la Matrícula sobre una base territorial dissenyada a tal efecte i en especial el fur privatiu sobre la gent de mar, que segregava jurídicament la gent de mar de la població, va ser el "factor disruptiu" en l'estructura de poder establerta en el món de la pesca fins al moment, i aquesta discrecionalitat la que va portar als pescadors matriculats a observar amb "estratègica resignació" les Ordenances.¹⁰¹

Així doncs, el dret de practicar la pesca passava a restar supeditada a la prestació de serveis militars a la Monarquia. Només aquells inscrits al registre de matrícula, i només els que complissin amb les campanyes, obtindrien el dret, en forma de privilegi reial, d'exercir l'activitat.

---

¹⁰⁰ Llovet, J. “La matrícula de mar a Catalunya: el reclutament de la marineria al segle XVIII”. *Avenç*, 1982, núm. 50, p. 20. Vegeu del mateix autor Llovet, J. *La Matrícula de mar i la província de marina de Mataró al segle XVIII*. Mataró : Rafael Dalmau, 1980

¹⁰¹ Mateo Oviedo, J. *Con arte y parte...*, p. 38-39.

“La pesca de peces en todas las costas, puertos y ríos de mis dominios , será permitida libre y franca á todos mis vasallos, con la sola condición prevenida de que estén alistados en la matricula de mar, con □□y□ circunstancia podrán sin embarazo ejecutarla, no solo en la provincia de que dependan, sino en otras cualesquiera del reino; á cuyos ministros mando no pongan impedimento á los que presentaren su cédula y licencia legitima, en que como pudieran y mejor les parezca pesquen en barcos propios suyos o en los de la misma provincia, con cuyos patronos hubieren convenido.”¹⁰²

Per a la supervisió de l'estat dels matriculats – localització, estat de salut, número de campanyes realitzades – l'Administració de Marina va haver d'intervenir els gremis i confraries de mar. Inicià un procés d'uniformització de totes les associacions de gent de mar establint un únic model associatiu arreu de la península, el de “*gremio de mareantes*”. Repetidament es fomentà l'enquadrament tots els matriculats en corporacions exclusives, “*gremios separadors sin mezcla de otros oficios que no gozan de los privilegios de marina*” i la seva creació allà on no existissin. El gremis es convertiren en un instrument fonamental al servei de l'Administració per a la gestió del flux de marineria i adquirien renovada rellevància en el marc de les viles litorals. En canvi, se'n retallava àmpliament la capacitat de decisió política, es limitava la influència dels seus càrrecs directius i es controlaven totes les seves inversions. En aquest sentit, les associacions de pescadors van ser segregades de l'òrbita dels rectors parroquials i consellers de les universitats i intervingudes pels funcionaris de Marina amb l'objectiu d'impedir que les seves accions, molt sovint en el camp judicial, fossin motiu de discòrdia i disputa amb els poders establerts.

En efecte, els Ministres de Marina o en el seu defecte cada un dels seus subdelegats, passaren a presidir les assemblees locals i les reunions de les corporacions de la gent de mar. Malgrat la resistència oposada en alguns ports, a partir de 1755 alguns funcionaris ja presidien les primeres reunions assembleàries. El subdelegat de Cadaqués, per exemple, organitzà i fiscalitzà el sorteig de les cales del Cap de Creus des de 1756, i a partir de 1788 les ordenances es redacten en castellà per ordre del mateix.¹⁰³ A Lloret va ser habitual que els patrons pescadors es reunissin a casa del mateix funcionari de Marina.¹⁰⁴ La seva autoritat els permetia nomenar, si ho consideraven oportú, els prohoms dels gremis entre els més afectes a la institució de Marina.¹⁰⁵

---

¹⁰² Ordenanzas de la Armada, art. 120

¹⁰³ . *Ordinacions de la Pesquera*”, 1756, abril, 19 i 1788, setembre, 1

¹⁰⁴ Cosa que al subdelegat de Lloret quasi li costa la vida durant la revolta de 1787 conta el delme del peix. Un resumen de ello en Mas y Marqués, F. *La Revolta dels Joseps: un conflicte dels pescadors de Lloret al segle XVIII*.

L'acció interventora també va ser molt important en el ram econòmic. Els funcionaris, amb la possessió d'una de les claus de la caixa gremial, passaren a controlar les despeses de l'entitat, restringint les destinades als actes de culte i especialment les originades per la interposició de plets contra els senyors feudals en el marc de la lluita per l'abolició del delme. A Lloret, la disputa amb el subdelegat de Marina per la clau de la caixa gremial s'allargà durant dècades. Les confraries van perdre la independència econòmica i d'acció i quedaren subjugades al criteri dels funcionaris ministerials.

En el marc de desenvolupament de la Matrícula, l'interès per potenciar la indústria pesquera nacional i incrementar la producció provocà un progressiu canvi de tendència en la concepció dels recursos i en la forma en que aquests havien de ser gestionats. Si fins a mitjan segle XVIII la intervenció de la monarquia havia estat quasi inexistent, la Matrícula posa les bases per a una nova regulació pesquera emanada de l'Estat i que s'imposa a les comunitats. La primera mostra d'interès polític per ordenar el sector pesquer a totes les costes d'Espanya es troba en el Títol III, Tractat X, de les Ordenances Generals de l'Armada, unes disposicions genèriques redactades per a l'estímul de la pesca. Per García Fajardo, "*fue el primer paso en un desarrollo legislativo tendente a establecer unas condiciones de pesca en las que estuvieran representados todos los sistemas que se utilizaban y los distintos intereses de pescadores y comerciantes, tratando de evitar antiguos privilegios*".¹⁰⁶ Paral·lelament es teoritzà profundament sobre els principis rectoris de les noves ordinacions de pesca, com la prohibició d'art perjudicials, les pràctiques que alteressin l'ordre tradicional o la venda de peix immadur. El discurs científic es posà al servei dels "nous gestors" per a la presa de decisions sobre el foment de les pesqueres nacionals: Fray Sarmiento, Coordine, Lucas Labrada i finalment Sáñez Reguart. Per Arbex, Floridablanca, secretari de Marina entre 1777 i 1791 fou el primer en concebre una política expressament pesquera dirigida a substituir les importacions estrangeres per peix nacional, voluntat plasmada al *Dictámen del Consejo de Castilla y sus tres fiscales, manifestando a su Majestad sobre el fomento de Pesquerías*.¹⁰⁷ Es en aquest sentit,

---

Lloret de Mar: Club Marina Casinet, 1986. També es pot consultar l'informe que va fer el mateix subdelegat en AMDAB. Matrícula y pesca. Asuntos particulares. Leg. 1957.

¹⁰⁵ Colldeforn, F., *Historial de los gremios...*, p. 60-61

¹⁰⁶ García Fajardo, I. *Ciencia y técnica de la pesca en España (1750-1920* [tesi doctoral]. Madrid: Universidad Complutense. Departamento de Biología Celular, 1990., p. 34

¹⁰⁷ López Linaje, J.; Arbex, J.C. *Pesquerías tradicionales y conflictos ecológicos (1681-1794)*. Una selección de textos pioneros. Madrid: MAPA, 1991, p. 26

l'origen d'una tendència vers la gestió estatal de la pesca en el marc d'uns objectius marcats per la pròpia monarquia.

L'aplicació pràctica dels principis de les *Reales Ordenanzas* de 1751 es plasmà en una sèrie de reglaments destinats a cada una de les províncies marítimes. Així ho ordenava Carles III, impossibilitat de fer aplicar una norma tant genèrica per a tota Espanya:

*“Es mi voluntad que luego que los ministros lleguen a sus respectivas provincias, se informen exactamente y por menor de todo lo que se practica en la extensión de ellas y averiguen por sí, y por informes de inteligencia los abusos que convengan suprimirse a fin de que, con preferencia de todas las circunstancias, se forme para cada una la Ordenanza particular, que haya de observarse invariablemente en lo venidero”*¹⁰⁸

Manuel de Zalvide, en el marc de les seves Revistes d'Inspecció de 1773, per exemple, atorgà segles reglaments a les províncies de Mataró i Sant Feliu de Guíxols pel bon govern dels matriculats, la navegació i molt especialment la pesca. Els reglaments adaptaven, de forma genèrica, els principis rectoris de les *Ordenanzas* a les particularitats de cada regió marítima i cada vila. Però és important observar, com ens apunta Mateo, que la voluntat dels legisladors en un primer moment no va ser canviar l'ordre establert en la gestió local de la pesca costanera. Al contrari, els Intendents de Marina, Zalvide primer i Muñoz de Guzmán després, es limitaren a sancionar i a donar validesa jurídica nacional als usos i costums locals vigent “*de temps immemorials*”. De fet, el terme “*costumbre*” és un dels més utilitzats en el reglament de la província de Sant Feliu de Guíxols.¹⁰⁹ Ens trobem, doncs, davant d'un model de gestió, encara *bottom-up*, que tendeix del *community-based resource management* a noves formes de *co-management*, i en el qual l'Estat, en el marc de la creació d'un marc normatiu d'àmbit nacional per a la pesca que cerca millorar-ne el seu desenvolupament, cada vegada tindrà més influència i exercirà major pressió sobre les col·lectius locals.

En resum, els importants canvis introduïts per la Matrícula de Mar són un primer element disruptor en la visió tradicionalista i costumària de la gestió pesquera local. La norma general inclosa a les *Ordenanzas de la Armada* i aplicada a través dels *Reglamentos de Navegación y Pesca*, junt amb la intervenció de les institucions i el control de la pressa de decisions per part dels funcionaris de Marina són el primer testimoni del progressiu

---

¹⁰⁸ García Fajardo, I. Ciencia y técnica de la pesca en España..., p. 35

¹⁰⁹ Per López Losa, l'adopció d'aquesta perspectiva conservadora per part dels legisladors estava motivada per la voluntat de frenar avenços tecnològics que desincentivessin la incorporació de nous efectius a l'Armada, i per l'alta evitar la destrucció del medi marí que aquests podien provocar.

avenç de l'estat en la gestió pesquera i de la creació d'un incipient escenari nacional. Malgrat tot, durant dècades la ideologia política dels funcionaris de Marina afavoriren el manteniment de les tesis conservacionistes i limitadores. Durant el segle XIX aquest eix s'invertí en favor d'una visió més "desarrollista".

2.5. Les parelles de bous i la privatització de la pesca

Tant Sáñez Reguart com els polítics i científics il·lustrats que s'interessaren per la pesca espanyola a partir de mitjan segle XVIII havien reflexionat sobre qüestions que serien àmpliament discutides les dècades següents: la conservació dels recursos i el perill de la sobreexplotació, molt presents en l'imaginari col·lectiu ja a l'alçada de 1700.¹¹⁰

La inquietud per l'exhauriment dels recursos pesquers i la voluntat de preservar-los es troba en la base de qualsevol mesura de gestió comunal. Però a diverses zones de Catalunya la preocupació per la destrucció del medi i la sostenibilitat de l'explotació pesquera es va veure incrementada, per primer cop, pels efectes de la proliferació de la pesca d'arrossegament en la forma de parelles de bou. La seva aparició a les costes de Barcelona provocà els primers incidents a finals de 1500: els pescadors locals cremaren els gànguils i intentaren apallissar els seus propietaris. La seva presència es constant ja al segle XVII, en forma de tartanes. A Roses, per exemple, els cònsols enviaren una carta el 1635 demanant que els pescadors de Cadaqués retiressin les tartanes que pescaven al golf.¹¹¹ Malgrat la resistència de moltes comunitats, l'arrossegament s'expandí per aigües mediterrànies durant tot el segle XVIII, provocant les primeres fissures d'importància en les relacions tradicionals dins del sector i la forma de gestionar l'activitat.

Un dels mecanismes de regulació comunal, recollit en tots els reglaments i de fort caràcter conservador, era el control de l'esforç a través del fre a qualsevol innovació tecnològica que trastornés la pau social. Al llarg de la història es succeeixen els testimonis d'enfrontaments entre els fomentadors de nous arts i tècniques de pesca i les comunitats litorals quan suposen la modificació de l'ordre tradicional. La tonaria, al segle XV, va haver de lluitar contra la resistència dels pescadors de palangre. Al seu torn, s'entaularen diferents plets i enfrontaments al segle XVI a causa de l'aparició del

---

¹¹⁰ García Fajardo, I. *Ciencia y técnica de la pesca en España...*

¹¹¹ ACAE, Llibre d'actes de la Universitat de Cadaqués, 1623-16[...]. Citat per Pujol, M. *La pesca a Roses durant l'Antic Règim (del 1592 al 1835) : Tecnologia, economia i societaten la costa del Golf de Roses i el Cap de Creus.* [mecanoscrit inèdit]

sardinal en aigües del Baix Empordà. Ambdós ormeigs foren objecte d'un procés judicial popular en el que s'esgrimiren tot tipus d'arguments "ecologistes" i de preocupació envers el medi i les criatures del mar. Serveixi d'exemple el procés contra el sardinal a Tarragona, quan es deia d'ell

*"...com la larga experientia haze mostrat lo gran dany que la pesca dels sardinals ha causat a la present ciutat de Tarragona y als habitants de ella, y així es comú com en particular, après que usa en la present ciutat dita pesca de sardinals per haver arruynada y exterminada la abundància ordinària que feya ab les arts, barcas, tonayres e palangres, de tal manera que dita pesca de sardinals ha causat que's tregui molt poc peix, y dita ciutat esta desproveyda per la qual cosa ha redundat y redunda grandíssim dany".*¹¹²

En aquest marc de la oposició a l'avenç tecnològic, la crítica principal a la pesca amb tonaira, sardinal i també al bou fou la suposada capacitat destructiva dels fons marins i especialment dels alevins. Hom al·legà profusament que els bous "*exterminaven les cries i esterilitzaven els mars*". Existia molta preocupació pel respecte a les vedes i als espais de reproducció dels peixos. Els naturalistes, crítics amb l'arrossegament, sumaren tot tipus d'arguments "científics" a les al·legacions interposades pels pescadors. Encara el 1861, Alejandro de Bacardí exposava els motius de la seva possible prohibició:

*"...esta pesca es la mas perjudicial de todas las que se hacen al tiro ó rastreo, desde luego porque sn red tiene mucha estension; las mallas son pequeñas; está cargada de mucho plomo igualmente que de cuerdas, y por oirá parle porque tirada ó arrastrada con fuerza y prontitud levanta y trastorna el fondo, arranca las yerbas, no permite á ningun pez que escape, y lastima muchos, aniquilando las crias que coje sin provecho molidas, aplastadas y envueltas en el cieno, y en conclusión descasta los mares."*¹¹³

Però la posició conservacionista amagava l'enuig provocat pels perjudicis ocasionats als mitjans de producció locals o la desorganització de les formes de treball establertes, al *status quo* local fonamentat en "l'ordre tradicional" i recopilat en multitud d'ordenances comunal i gremials. En general, la protesta estava lidera pels sectors més dèbils del col·lectiu, menys capitalitzats i amb una més baixa productivitat per unitat d'esforç, més propensos a la tradició i els que més es beneficiaven de les regulacions comunals que

---

¹¹² Costa, M.M. "Conflictos de pesca...", p. 157-162. A inicis del XVII el conflicte s'estengué cap al sud. Document citat per Recasens Comas, J.M. "Notícies sobre la pesca...", p. 100. El sardinal acabà éssent adoptat pels pescadors catalans malgrat les reticències inicials – com ho havia fet la tonaira en el seu moment. Per veure els problemes dels catalans a Marsella Frangoudes, K. "Les pêcheurs méditerranées face aux nouveaux métiers". Dins *Mutations techniques des pêche maritimes: agir ou subir? : évolution des systèmes techniques et sociaux : actes du colloque, Lorient, novembre 1999*. Plouzané : Ifremer, 2001, p. 246-256. Sobre la colònia de pescadors de palangre catalans a Marsella Berthelot, S. *Études sur les pêches maritimes dans la Méditerranée et l'océan*. Paris: Challamel aîné, 1868, p. 55 i ss.

¹¹³ Bacardí, A. *Diccionario del Derecho Marítimo de España*. Madrid: Establecimiento Tipográfico de Narciso Ramirez, 1861, p. 151 i ss.

impedien el canvi tècnic. Per tot això, l'arrossegament, primer en forma de gànguil i tartana i després en forma de bou, provocà serioses disputes a partir de la seva expansió durant el segle XVIII.¹¹⁴

La difusió del bou marca l'inici d'un procés de canvi de paradigma en les relacions socioeconòmiques dins del sector pesquer. En primer lloc, el bou alterà profundament les relacions socials de producció, accentuant les fins llavors tènues diferències entre armadors i remitgers. La necessitat de menor mà d'obra a bord facilità la polarització social entre capitalistes i força de treball. Es tendí a una progressiva proletarització de la marinera embarcada i a una redistribució del sistema de remuneració "a la part" en detriment de la tripulació. Alertats pels efectes nocius que estava tenint entre els matriculats, els reglaments gremials d'inicis de segle XIX impulsats per l'Administració tenien, precisament, entre els seus objectius

*"...substraer a los matriculados de la dependencia de los terrestres acaudalados en los pueblos litorales que son los que verdaderamente se utilizan de la pesca, en la que se emplean como simples jornaleros y no como propietarios (...) para que puedan ser propietarios de estos utiles aparejos evitando de este modo el que los individuos de matriculas sean unos meros dependientes de los terrestres acaudalados que les facilitan dichos artes con imoderadas y gravosas condiciones"*¹¹⁵

A més, l'elevada capacitat de predació del bou, sovint d'espècies sense cap valor comercial, generava una augment de l'oferta i una reducció dels preus del peix, amb el conseqüent descontentament dels pescadors artesanals que acudien al mercat amb la seva producció selectiva i escassa. Els arguments "ecologistes" amaguen en realitat la incapacitat de competir amb la producció dels bous, i en ocasions la impossibilitat d'adquirir-lo i esdevenir patró de bou. L'elevat cost dels arreu i de les embarcacions restringia l'accés a la tecnologia a uns pocs armadors, bona part dels quals procedien del món de la comercialització i la manufactura de peix, o fins i tot eren agents completament externs als assumptes pesquers, personatges de la Cort o de reputada influència política. La resta de pescadors esdevenien mera mà d'obra de les noves "empreses" pesqueres de to marcadament capitalista i menys tolerant amb les restriccions imposades per les normatives locals.

---

¹¹⁴ Sobre les dificultats per la introducció d'aquest art Martínez Shaw, C., Fernández Díaz, R. "El despliegue de los bous en el siglo XVIII". Dins *Historia Moderna, Historia en construcción*. Lleida: Milenio, 1999, vol. 1, 1999, p 61-76 Soler, G. *Del Bou a la vaca...*

¹¹⁵ AMDAB. Matrícula. Reforma de Gremios. Leg. 1907. Dictamen general sobre los gremios de mar pertenecientes al tercio naval de Barcelona. 1826

La competència territorial fou un motiu més de disputa. L'arrossegament demostrava ser poc respectuós amb les normatives de treball locals ni amb les fronteres territorials. Pescaven fora dels límits permesos, entraven en territoris vedats, pescaven a deshora, destruïen ormeigs calats... L'abús sobre la zona més propera a la costa cada cop fou més evident, i això feia pensar que els peixos fugirien dels seus “menjadors” habituals. El 1874 Gacía Solà indicava que els bous s'arrambaven a la costa, “*ahuyentando los peces de sus pláceres y criaderos y faltos los pescadores de embarcaciones apropiadas para alejarse de la costa, esquilman las especies litorales, que de día a día se va notando su disminución en los mercados públicos...*”

Per últim, durant tot el segle XVIII per pescar amb el bou va ser necessària una concessió del Monarca, un privilegi reial, només a l'abast d'un selecte grup ben connectat amb els funcionaris de Marina o amb la Cort:

*“Tiene el Rey reservado el conceder Pareja de Bou, y no puede sin especial gracia usarse por estimarse perjudicial, ni se otorga aquella a menos de singulares motivos; y aún entonces con señalamiento de tiempo y extension o término.”*¹¹⁶

El 1726 el gremi de pescadors de Barcelona, controlat ja pels sectors més dinàmics i innovadors de la gent de mar després d'una etapa de forta oposició, demanà un privilegi reial per emprar “40 o 50 parelles de bou”; finalment en foren concedides només 16 per un principi de precaució. La llicència de pesca era un mecanisme de privatització del treball en mar sobre la base del privilegi reial. Al comte de Lalaing se li atorgaren 10 llicències, al metge Antoni Gimbernat 2, als gremis de Mataró, Badalona, Tarragona, algunes més.¹¹⁷ Aquesta pràctica xocava frontalment amb la concepció comunal tradicional, atès que les concessions del monarca no només esgarrapaven l'autoritat de les assemblees de patrons, tot alterant l'harmonia social que la gestió comunal intentava preservar, sinó que vedava l'accés a determinats caladors. El comunal visqué així el seu propi procés de “*enclosure marítima*”, quedant vedat l'accés a una part del mar, potser la més productiva i profitosa, a uns pocs privilegiats.

---

¹¹⁶ Citat per Mateo, J.A. “Las Reales Ordenanzas de Marina y la regulación de la pesca en el Ampurdán durante el siglo XVIII”. *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 2004, núm. 37, p. 127-128

¹¹⁷ Martínez Shaw, C. “La pesca en la Catalunya del siglo XVIII...”, p. 325. Per a una visió completa del procés a Catalunya, Martínez Shaw, C. “El despliegue de los bous catalanes en el siglo XVIII” ...

No és estranyar, doncs, que el bou generés una de les més extenses revoltes dins d'un sector que solia resoldre els conflictes en privat. El liberalisme dels primers fomentadors de la pesca d'arrossegament als Països Catalans topà de nou amb el conservadorisme i el tradicionalisme de les estructures estamentàries i privilegiades, com ara els gremis de pescadors. La crema pública dels gànguils arribats a Barcelona a finals de segle XVI i la reiterada prohibició el 1679 són només testimonis que presagien les tensions generades en dècades posteriors dins d'unes societats poc acostumada a les innovacions ni als conflictes socials. La lluita fou llarga i constant. A Roses, per exemple, el 1894 els pescadors locals es manifestaven en contra de l'arribada de diverses barques:

*“Nos escriben de Rosas diciéndonos que anteanoche á las ocho se reunió un numeroso grupo de pescadores frente a la casa que ocupa el señor Ayudante de Marina, donde hicieron una ruidosa manifestación, profiriéndose varios gritos de ¡fora bous! cuyo acto obedeció, según parece, a la indignación que en el vecindario en general y en la clase pescadora especialmente, causó la presencia de una pareja de barcas de Cadaqués, de las que se dedican á la pesca llamada del bou, en aquellas aguas, pues sabido es que la tal pesca es la ruina de los pobres pescadores de aquella bahía.”*¹¹⁸

Per contra, el sector més liberal i mercantilista de l'Administració de Marina va concebia l'arrossegament com un motor de regeneració de la indústria pesquera espanyola, i una manera indirecte de debilitar el poder dels gremis més reticents als canvis institucionals introduïts per la Matrícula. L'augment de la producció permetria proveir una demanda urbana de proteïnes d'origen marí cada cop major. A més, l'increment de les salaons ajudaria a reduir les importacions de peix estranger i reduiria el desequilibri en la balança comercial. Alguns autors subratllen la relació entre el fre de les importacions de productes pesquers a causa de conflictes bèl·lics amb períodes de major permissivitat del bou per poder abastir de peix la població.¹¹⁹ Per primer cop, doncs, la visió centralista i liberal de la indústria pesquera implicaria un canvi en la gestió pesquera, derivant d'un model local i costumari vers un model *desarrollista* en que es toleraria el bou i altres innovacions tecnològiques en detriment de models més preocupats per la sostenibilitat i la reproducció futura del sistema de recursos.

Pels tradicionalistes no fou un camí fàcil. L'alternança de les tendències “*desarrollistes*” i conservadores al si de la Cort desembocaren en una legislació estatal confusa,

---

¹¹⁸ *Diario de Gerona*, 1894, febrer, 18. La queixa principal no era que pesquessin a les aigües del terme, sinó que intentessin vendre el peix al mercat local.

¹¹⁹ Martínez Shaw, C., Fernández Díaz, R. “El despliegue de los bous...” p. 73-74

contradictòria i poc útil, que no feu més que afavorir encara més l'expansió de l'arrossegament. Un primer intent d'harmonitzar progrés i costum fou una concessió limitada de llicències de pesca, mesurant el creixement de la indústria pesquera tot mantenint alhora una certa pau social i protegint a les comunitats d'ormeigs tradicionals. Alhora, es proposaren una sèrie de mesures legislatives, sota la pressió de les comunitats però sense llur intervenció, que asseguressin un mínim respecte a la resta de pescadors. El primer reglament sobre la pesca amb parelles de bou, de 1767, recolliria la preocupació pel problema ecològic i d'ordre que implicava l'ús de ormeig.

No només el bou fou objecte de privatització i conflicte social. Les almadraves fixes, de “buche” i de “monteleva” – introduïdes a Catalunya a partir del segle XVII – també van passar a ser una concessió reial d'explotació a l'abast només dels estaments més ben connectats amb la Monarquia. Josep de Masdevall, metge de la Cort, o el Comte de Lalaing, entre altres, foren beneficiaris dels privilegis per instal·lar almadraves a la costa catalana. En aquest sentit, l'augment de l'interès per la tonyina i les almadraves a Catalunya – i del més que segur increment del consum i preu del peix – s'expressa en una certa discrecionalitat en l'atorgament de les concessions d'explotació.¹²⁰

Les almadraves generà tot tipus de tensions i baralles amb els pescadors artesanals. Al contrari que les almadraves volants – propietat de les comunitats –, les almadraves fixes eren instal·lacions costoses, una estructura formada de xarxes, cordes, pesos i suros que abraçava una extens territori marítim i que ocupava en ocasions caladors emprats per altres oficis. A Roses, les queixes per la instal·lació de l'almadrava de Canyelles Majors provocà recels i disputes des de la seva inauguració a finals del XVIII fins que fou desmantellada el 1923. La seva instal·lació significà, en aquest sentit, una privatització de l'espai marítim, arrabassat als pescadors per a gaudi d'uns pocs inversors.

Per tant, durant el segle XIX, l'ordenació del sector pesquer mostraria dos escenaris ben diferents: per una banda, els efectes de l'arrossegament sobre l'organització del treball, la privatització marítima i la incipient participació de l'estat en la gestió pesquera tot estimulant la renovació tècnica; per l'altre el manteniment de les formes comunals de gestió dels arts menors i tradicionals. Malgrat algunes disputes a nivell

---

¹²⁰ Sobre les almadraves a Catalunya Garrido, A. “Història i memòria de la tonyina a Catalunya”. *Primera Jornada de la Tonyina Vermella de la Mediterrània*. Conferència pronunciada a l'Ametlla de Mar, 9 d'octubre de 2008.

local, ambdós models coexistiren sense aparents interferències. L'arribada tardana del bou a l'Empordà, per exemple, ajudà a mantenir la pau social i la pervivència d'antics costums organitzatius. Hi ha constància que al Cap de Creus, per exemple, l'accés a les cales es continuà sortejant fins ben entrat el segle XX, mentre a Tortosa les postes o *redolins* a les llacunes del Delta de l'Ebre continuaren vigents molts anys més tard;¹²¹ a Lloret, els patrons decidien l'ordre de sortida de les xàvegues a Canyelles, una norma que tothom respectà.¹²² Arreu es continuaren respectant molts costums ancestrals en el marc de la pesca artesanal més propera a la costa, subjecte a una menor taxa d'innovació tecnològica i territorialment més ben acotada. En canvi, les parelles de bou i les almadraves fixes, allà on estaven instal·lades, escapaven al control comunitari, essent un negoci enterament privat, de caràcter semi-industrial, capitalista i en molts casos privilegiat.

2.6. Expansió de l'activitat pesquera i centralització de la gestió

Segons l'anàlisi de García Fajardo, a la primer meitat de segle XIX la pesca espanyola estava estancada, fins i tot en retrocés en algunes zones. Malgrat la consolidació de l'arrossegament, la capitalització del sector d'altura era encara dèbil i subjecte a nombrosos destorbs econòmics i institucionals. La Matrícula de Mar i el preu de la sal, monopoli reial, entre altres motius, impedièren llur ple desenvolupament.¹²³ S'explotaven altres alternatives productives de major rendiment. A diverses viles de Catalunya, per exemple, l'expansió del conreu de la vinya i el comerç marítim amb Amèrica va atraure bona part de la gent de mar. Fins i tot una part de la flota pesquera es dedicà al cabotatge i al transport dels caldos empordanesos. A Palamós la pesca a inicis de segle decau a nivells mínim, fins quasi bé desaparèixer, en benefici de la navegació. Les nissagues d'antics pescadors es transformen en mariners, pilots, capitans, i els fills d'aquests en professionals liberals.¹²⁴

Davant d'aquest escenari i pressionada per l'augment demogràfic l'Administració va reprendre la idea de revitalitzar el sector, en el marc de la millora tècnica de la indústria

---

¹²¹ A Port de la Selva el 1914 el sorteig era plenament vigente. *Diario de Gerona*. 27/06/1914. Sobre el Delta de l'Ebre, Foguet Marsal, J. *Cofradías-gremios...*, p. 110-120

¹²² Sala Lloberas, J. *Gent de mar de Lloret*. Barcelona: Ultramar Ediciones, 1986, p. 33.

¹²³ Una visió extensa a García Fajardo, I. *Ciencia y técnica de la pesca...*, p. 28-114.

¹²⁴ Garrido, A. *Pesca i associacionisme...*, L'evolució de l'ofici també es pot comprovar a Trijueque, P. *La gent de la vila de Palamós...*, p. 59

conservera i les oportunitats que obria el ferrocarril. Per a diverses regions espanyoles, com Galícia o el País Basc, la segona meitat de segle XIX i les primeres dècades del XX representa el pas d'una economia pesquera "tradicional" a un estadi de desenvolupament capitalista o moderna gràcies al avenços tècnics i l'eliminació dels constrenyiments institucionals.¹²⁵ En altres, en canvi, com els indrets més remots de la costa catalana, la transició fou més lenta a causa d'una implantació tecnològica més desigual i menys intensa.

La dinamització de la pesca va ser possible a través de diverses mesures. Una de les primeres havia estat l'abolició el 1817 dels diferents privilegis en la pesca, com ara la concessió de llicències de bou o d'almadraves, que passaven a mans del gremis:

*"he tenido a bien resolver y mandar queden abolidos para siempre todos los privilegios exclusivos relativos a la pesca a la pesca concedidos a particulares o corporaciones de cualquier clase que sea; y declaro la facultad de emplearse en ella a todos mis vasallos, con la condición de alistarse las matrículas de mar".*¹²⁶

El 1864 s'aboliren definitivament els gremis de mar, les institucions d'origen medieval, privilegiades, que durant segles havien regulat amb llurs ordenances la pesca local. D'ençà de la institució de la Matrícula i de la progressiva centralització de la presa de decisions havien mantingut una pugna amb les Autoritats de Marina per restringir l'avenç tecnològic, l'entrada del capital en el sector o controlar els canals de comercialització. També havien pledejat per tot tipus de qüestions econòmiques i jurisdiccionals, fet que la Matrícula intentà frenar amb el decret de 1827 i la redacció d'un nou reglament genèric per a totes les corporacions de marina. L'estat considerava que l'actitud dels gremis era contrària a la "llibertat d'indústria" i les seves reclamacions, un fre a la pretesa recuperació del sector halièutic. Moltes corporacions gremials es reconvertiren en associacions de socors mutus, entitats sense cap capacitat normativa ni reguladora però que continuaven exercint una molt necessària tasca mutualista envers els seus associats, cada cop més depauperats.

El 1869 es declarava lliure el comerç de la sal. Des de 1631 havia estat monopoli de la Hisenda reial. La gestió de l'estanc de la sal, a través dels *alfolís* i les seves delegacions,

---

¹²⁵ Tesis defensada per Giraldez, J. "Las bases históricas de la actividad pesquera en España". *Papeles de Economía Española*, 1997, núm. 71, p. 33-47

¹²⁶ Decretos del rey don Fernando VII: *año cuarto de su restitución al trono de las Españas*. Madrid: Imprenta Real, 1818, p. 71-73.

havia estat un dret comunal de moltes universitats, i el seu comerç una font de finançament. Hom assenyala l'alt preu de la sal, gravat amb nombrosos arbitris i imposto civils i militars, com un dels principals impediments a la l'expansió de indústria salaonera espanyola i catalana causa de la baixa competitivitat d'aquests productes als mercats europeus.¹²⁷ A més, a mitjan de segle era subjecte d'un intens contraban de molt difícil control. Per això es decidí acabar amb el monopoli de la sal i gravar-la amb un únic impost. L'abolició de l'estanc de la sal, al seu torn, afavorí el floridament de la indústria conservera a Catalunya, estretament vinculada a les salaons de peix blau i de caràcter netament exportador.

Finalment el 1873 es suprimia la Matrícula de Mar, l'obligació de servir a l'Armada per treballar als oficis de mar. Hom creu que la Matrícula, al contrari del que preveia, havia frenat el progrés de les indústries marítimes en desincentivar la incorporació de nous efectius. El servei militar en mar era més llarg i dur que el de terra, i els mariners havien d'estar sempre localitzables i disponibles; les pagues eren escasses, les molèsties logístiques notables... Amb la seva abolició, el servei als vaixells de guerra es gestionaria com les lleves de l'exèrcit de terra. Si bé es cert que la mateixa Matrícula tenia la capacitat d'influència ni de control dels efectius del segle anterior, la mesura va ser una aposta clara i definitiva per eliminar qualsevol trava impedís el lliure exercici de l'activitat i en fomentés la pràctica.

Fins a mitjan segle XIX la política pesquera va ser quasi bé inexistent. Per López Losa la manera d'actuar de les autoritats "no era una política pesquera ni general ni coherent sino una masa de edictos, permisos y prohibiciones que eran en su mayoría exclusivamente de aplicación local con un valor muy limitado a nivel nacional. Además, no había mucha consistencia en la mayoría de estas normas, que variaban de distrito en distrito e, incluso, entre puertos pesqueros vecinos."¹²⁸ A partir de 1850 l'Estat pren major protagonisme per mitjà d'una activa acció legislativa. No obstant, va haver d'enfrontar-se a reptes importants. Per García Solà¹²⁹,

---

¹²⁷ Una visió de la sal a la pesca del segle XVIII Vázquez Lijó, J.M. "Sal para pesquerías en la España del siglo XVIII." *The Articulation of portuguese sal with Worldwide routes. Past and new consumption trends*. Porto: Instituto de História Moderna da Universidade do Porto, 2008, p. 151-160. Sobre l'alt preu de la sal i el fre de les exportacions López Losa, J. "El Estado, la Marina y el sector pesquero en España durante los siglos XVIII y XIX." *VII Congreso de la Asociación Española de Historia Económica*. (Santiago de Compostela, 2005).

¹²⁸ López Losa, J. "El Estado, la Marina...",

¹²⁹ García Solá, F. *Idea general de la Pesca Marítima en España*. Madrid: Fuentenebro, 1888, p. 25

“La legislación de la pesca en España no obedece ni puede obedecer en absoluto á reglas generales; la forma una larga serie de disposiciones que ya se refieren á los aparatos que se emplean, ya al modo de usarlos, o ya al respeto á la reproducción de las especies, defensa de sus crías y aún á los sitios o fondos del mar en relación con los artes que pueden removerlos.”

Així doncs, a finals de segle XIX el corpus legislatiu era una barreja de reglaments i disposicions sobre pesqueres concretes o d'àmbit local, com les almadraves o la incipient piscicultura, amb antigues ordenances gremials fonamentades encara en el dret consuetudinari:

“Se conservan en algunas localidades antiguas ordenanzas locales, más bien dirigidas á satisfacer el orden y la policia en la explotación, respondiendo al mismo tiempo á las exigencias sociales de los antiguos gremios de pescadores; los cuales ordenanzas continuan vigentes en todo lo que no se opongan á las disposiciones ministeriales dictadas con posterioridad.”¹³⁰

El “Reglamento de la libertad de la pesca reglamentada”, de 1885 és el primer reglament de caràcter general decretat per a tot l'estat espanyol.¹³¹ La seva aplicació, no obstant, va ser poc més que impossible. Segons Jesús Giraldez, malgrat la redundància del títol el reglament en realitat no reglamentava res, deixant la regulació en mans dels interessos particulars generant una normativa confusa, contradictòria y molt variable.¹³²

En resum, la concepció de la pesca es torna més aperturista i liberalitzadora, donant reposta a les peticions dels sectors econòmics més interessats en la llibertat d'indústria. Envers el bou, per exemple, es decretava el 1898:

“la pesca al bou desde las tres millas de distancia de la línea de costa que en este reglamento se define, para afuera, sera libre y permitida todo el año en las costas del océano, como lo en todas las naciones europeas”.

El projecte de llei de pesca marítima de 1890 quedà reduït finalment a un reglament genèric aparegut el 1907. En ell s'atorgava als comandants de marina de cada una de les zones la capacitat de dictar reglaments específics de cada jurisdiccions, posant de

---

¹³⁰ Vegeu un recull de 1750 a 1928 a “Índice Legislativo de Pesca Marítima”, recopilat per Saturnino Cáncio al *Boletín de Pesca y Caza*, 1929.

¹³¹ Es pot consultar a López Medina, F. Coleccion de Tratados Internacionales; ordenanzas y reglamentos de pesca. Madrid: Impresiones de Balbino Cerrada, 1906, p. 63-65. El primer article resa: “El ejercicio de las industria marítimas es libre para todos los españoles...”

¹³² Giraldez, Jesús. “El conflicto por los nuevos artes: conservacionismo o conservadurismo en la pesca gallega de comienzos de l siglo XX.” *Ayer (Historia y ecología)*, 1993, núm. 11, p. 238-239. La complexitat va arribar a ser tan gran que els propis funcionaris afirmaven que era necessària “una preparació semejantes al necesario para interpretar los jeroglíficos egipcios”.

manifest la incapacitat d'adoptar normes generals que recollissin en un sol document la diversitat d'estats i situacions particulars de la pesca marítima a l'extens litoral espanyol. Sens dubte, el paper de les comunitats litorals continuaria essent rellevant, en tant que a molts ports i platges es mantindrien les antigues costums. En altres, els pescadors assessoraven als comandants o delegats en temes de gestió local de l'activitat pesquera. S'establia doncs, una primera experiència de *co-management* en l'ordenament del sector pesquer.

*Ayer bajo la presidencia del Comandante de marina se reunió la Junta provincial de pesca, con el fin de tomar acuerdos sobre la de la encesa en Rosas y del bou en Palamós, y distribución de zonas para la del coral...*¹³³

Així, el 1909 La Direcció General de Navegació i Pesca Marítima aprovava un nou reglament per a la pesca a l'encesa i amb arts de deriva al districte de la Selva, com a resultat de l'estreta col·laboració entre la Junta Provincial i les comunitats de pescadors locals, que eren en últim terme els dissenyadors de la normativa.¹³⁴ Però aquest procediment d'entesa duraria ben poc. Com afirma Giráldez, les innovacions tècniques i el canvi del context legislatiu espanyol de finals de segle XIX induïren a una liberalització total de l'accés al mar, a un nou "*mare liberum*", en el que les comunitats perdrien poc a poc el control sobre la gestió dels seus recursos.

2.7. La consolidació de la centralització

El procés de centralització de la gestió pesquera a Espanya, pel qual l'Estat s'atorgà les competències exclusives en matèria d'ordenació del sector, fou un procés lent i condicionat pels avenços tècnics i el desenvolupament econòmic de la pesca espanyola.

La centralització anà acompanyada de la creació dels òrgans i institucions necessàries per dur-la a terme. El 1865 es creà la "*Comisión Permanente de Pesca*" (més tard "*Comisión Central de Pesca*"), òrgan consultiu que assessorava al govern central en matèria legislativa. A més de la proposició de reglaments de pesca, tenia una vessant de foment del sector. Estava assessorada per comissions provincials, dins les quals també estava representat el sector pesquer. Va treballar sobretot en el camp de les parelles de bou i de les almadraves, tot confeccionat reglaments d'abast nacional que les reguessin. Com

---

¹³³ *La Lucha*, 1902, desembre, 10

¹³⁴ Dins *Compilación Legislativa de la Armada. Pesca Marítima*. Madrid: Tipográfica del Ministerio de Marina, [s.a.], p. 1047-148

afirma Alegret, la tasca d'aquesta comissió establia les bases per a la competència exclusiva de l'estat en matèria de gestió pesquera.¹³⁵

S'impulsà allora la recerca científica aplicada a la pesca. A l'alçada del segle XIX el coneixement sobre el medi i la vida marina era encara molt deficient: la física i la química del mar, les espècies, els seus cicles biològics, els caladors, els efectes de la pesca sobre els ecosistemes, etc... Aquella situació impedia la redacció de reglaments veritablement operacionals que desemboquessin en una tasca legislativa general i útil. Amb la promoció dels estudis científics, la simple experiència dels pescadors, sovint travessada de prejudicis, havia de deixar pas als arguments rigorosos sobre els que fonamentar la presa de decisions polítiques sobre la indústria.

En aquest sentit, la història de les investigacions pesqueres progressar molt lentament. La memòria purament descriptiva de Salvador Riera, de 1722 va deixar pas al treball d'alguns il·lustrats del segle XVIII, com Sarmiento, Coornide o Sáñez Reguart, entre altres, autors iniciaren una primera tasca de classificació i estudi de la fauna marina espanyola. Al segle XIX es desenvolupà tot un corpus de ciència aplicada sobre pesca a més de la ciència bàsica sobre el mar i la vida marina. Es fundaren els primers laboratoris i centres de recerca oceanogràfics de suport a l'acció del govern en matèria pesquera. Es publicaren nombrosos treballs d'ictiologia i malacologia de les diverses regions marítimes espanyoles amb la voluntat d'obtenir el màxim d'informació sobre les espècies, el seu comportament i les mesures de gestió necessàries per evitar la seva sobrepesca o extinció. També es classificaren i estudiaren els mètodes i tècniques de pesca i aqüicultura. Per últim es crearen diverses associacions de foment dels estudis pesquers, com les diverses Societats Econòmiques o, a nivell institucional, organismes com la mateixa Comisión Central de Pesca (1865) o el *Instituto Español de Oceanografía* (1916), de la mà de Odon de Buen.

L'objectiu d'estimular la indústria hagué de salvar nombrosos esculls i problemes logístics. Un dels més preocupants fou l'incompliment sistemàtic de les vedes imposades per l'Administració, l'objectiu de les quals era reduir l'esforç pesquer i mitigar l'incipient sobrepesca, tot posant en pràctica els principis de precaució dictats pels òrgans

---

¹³⁵ Alegret, J. L. "Recursos, espacio e historicidad. La dimensión social de la pesca en el noroeste mediterráneo". En Symes, D. (ed.) *Europe's southern waters: management issues and practice*. Oxford [etc.]: Finishing News Books, 1999, p. 55-64.

consultius centrals. També s'intentava rebaixar la tensió social a cada port on l'arrossegament s'havia implantat. Les queixes dels sectors artesanals menys capitalitzats van començar a ser més freqüents, sobretot a causa de la conflictivitat amb els bous. Les reclamacions de mà dura contra els infractors augmentaven a mesura que a l'ambient s'instaurava una idea de “*laisze fair*” pesquer, fonamentat en la llibertat d'indústria.

De fet, les Autoritats de Marina tenien una capacitat molt limitada per fer complir la normativa pesquera, ni tan sols de portar un recompte mínimament rigorós de l'estat de la indústria nacional. S'informa reiteradament de la manca de mitjans humans i tècnics per controlar el vast litoral espanyol, i d'un pressupost destinat a la pesca ridícul: 10.000 pessetes per a tot el país a inicis de 1900. En aquest context, la impunitat de moltes embarcacions seria total. La proliferació de parelles de bou, per exemple, es fonamenta en el desconeixement de la seva existència per part de l'Estat. Així els legisladors es trobaven amb situacions “de facto” en què el número d'unitats superava el permès.¹³⁶

A més, l'extensió del litoral impedia controlar mínimament les descàrregues. La voluntat dels funcionaris no era suficient per abastar platges i cales on els pescadors desembarcaven el peix sense que en quedés cap mena de constància documental. Abolits el gremis de mar, encarregats de la tramesa de les dades als òrgans encarregats de la seva elaboració, no hi havia mitjans per recopilar-les:

*“...desde la supresión de los gremios encargados de suministrar estos datos la dejó sin medios para poderla continuar, inútiles han sido las disposiciones dictadas exitando el celo de las autoridades locales, que nunca pudieron hacer otra cosa que reunir los patrones de pesca al redactar los estados para que durante el periodo transcurrido les dijeran las cantidades extraídas, sistema imposible de satisfacer, ni en poco ni en mucho, lo que se desea.”*¹³⁷

Així, doncs, l'elaboració d'una estadística fiable, eina fonamental per a una gestió pesquera eficaç, es feia poc menys que impossible. Rodríguez Santamaría, per exemple, parla d'unes estadístiques subestimades en un mínim d'un 20% a l'alçada de 1923. Odon

---

¹³⁶ García Fajardo, I. *Ciencia y técnica de la pesca en España...*

¹³⁷ García Solá, F. *Memoria sobre la industria y legislación de pesca (1874-1879)* Madrid: Tip. Estrada, 1880, p. 834. Gutiérrez Vela deia el 1892 que la manera amb què estaven recollits i exposades les dades “*hacen difícil, o por decir mejor, imposible el apreciar debidamente la importancia y clase de los productos que obtenemos de los mares*”. “*Estadística de Pesca, año 1892*”. *Revista de Pesca Marítima*. Madrid: Fuentenebro, 1894

de Buen repetiria poc temps més tard que les estadístiques pesqueres d'Espanya eren poc menys que inútils.¹³⁸

L'abolició dels gremis de 1864 i posteriorment de la Matrícula de Mar implicà també la desorganització social de bona part del sector. A inicis de segle XX hom opinava que, a nivell social, un dels reptes principals era la manca d'associacions en les que es recolzessin un homes de mar fortament depauperats i mancats de serveis professionals. Els estudis sociològics posaven de relleu l'analfabetisme dels pescadors, els problemes amb alcoholisme, les pèssimes condicions dels habitatges, la dependència respecte als armadors... A més, mancaven estructures de comercialització que facilitessin al pescador aconseguir un preu acceptable per la captura, atès que sovint malvenia el peix als industrials de les salaons o als peixaters congregats en oligopolis.

Alfredo Saralegui capitanejà la campanya per a la creació de “pòsits de pescadors” arreu del l'estat espanyol. Aquestes entitats havien de recuperar la tasca social exercida històricament per confraries i gremis de pescadores i establir uns sistemes d'auxili, ajuda i foment de la pesca i els pescadors locals: auxili i socors mutus per a pobres, malalts, vídues i orfes; alfabetització dels fills i la lluita contra l'alcoholisme, “*causa principalísima de su incomprensión e indiferencia por la cultura y el progreso*”; préstecs als associats per a la compra o reparació d'embarcacions i arreu; venta de productes necessaris o la organització de la venta del peix per millorar els marges comercials dels pescadors. Aquesta iniciativa va comptar amb el suport de la “*Caja Central de Crédito Marítimo*”, la institució encarrega de finançar els projectes. Tot plegat va suposar que a l'alçada de 1930 ja existissin més d'un centenar de pòsits al llarg del litoral espanyol.¹³⁹

No obstant, la introducció del capitalisme en la pesca, de la mà de l'arrossegament i de l'encerclament amb llum artificial – i afavorit per la introducció dels motors – provocà una profunda divisió social en el sector. Cada cop amb més força a partir de la dècada de

---

¹³⁸ Les lamentacions sobre la manca d'efectius i la deficiència de les estadístiques són freqüents i repetitius. Vegeu uns exemples a Alegret, J.L.; Garrido, A. *Estudi de les fonts documentals en la recerca sobre història del a pesca a Catalunya*. Girona; Palamós: Càtedra d'Estudis Marítims : Museu de la Peca, 2005.

¹³⁹ La tasca de Saralegui al front del moviment de regeneració social i cultural del sector pesquer fou molt destacat. Com a exemple, Saralegui, Alfredo. “Instrucción y educación de los pescadores. Medios de lograr su mejoramiento tècnico y social.” *Sociedad de Geografía Comercial*. Barcelona, Imprenta Joaquín Horta, 1917, p. 289-31 Sobre la figura Vegeu Ansola, Alberto. “Una pesca feliz: Alfredo Saralegui y sus pòsitos de pescadores (1915-1936)”. *Historia Social*, 2007, n° 57, p. 3-26. Vegeu també Sánchez, Jerónimo. *Historia del Crédito Social Pesquero*. Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, 1992

1920 les associacions de pescadors prengueren un fort component de classe, escindint a armadors (capital) i remitgers (treball). A les portes de la Guerra Civil espanyola l'ofici estava fortament polaritzat en associacions sense cap mena d'intervenció de l'estat però dominades per forces polítiques i sindicals. A Catalunya, les associacions de treballadors del mar van ser mediatitzades per membres de la CNT, mentre els armadors tendien a postures falangistes.

2.8. Conclusió

La gestió pesquera a Espanya i molt especialment a Catalunya ha passat per distints estadis en els que els pescadors, l'Administració i l'Estat han tingut una presència més important. Un primer model arrenca a l'Edat Mitjana, en el que els pescadors exercien els drets d'apropiació, aprofitament i exclusió en el marc d'un règim comunal d'explotació dels recursos pesquers i dels elements logístics. Al XVIII, la Matrícula de Mar i les parelles de bou introdueixen els primers elements de desestabilització d'un model comunal fortament arrelat. La voluntat de l'Administració de prendre cada cop major protagonisme en el govern de la qüestió pesquera des d'una òptica centralista i estatalista convisqué durant varies dècades amb els vells reglaments i ordenances gremials. A finals de segle XIX la tendència s'inverteix, i l'Estat passa a acaparar les competències exclusives en matèria de pesca, davant d'unes comunitats cada cop més debilitades a causa de l'avenç del capitalisme dins del sector.

En resum, es podem subratllar les següents idees força per entendre aquest dilatat període de la història de la gestió pesquera a Catalunya:

A bona part de l'Estat espanyol, i a quasi tota Catalunya, la pesca a petita escala es va regir fins ben entrat el segle XX per un model de gestió comunal. Els pescadors, reunits en assemblea, acordaven les "ordinacions" amb que es governaria l'activitat. La comunitat local dominava un territori de predació, ben delimitat i pel que han de pagar un cens al senyor jurisdiccional, dins el qual es duïen a terme els processos d'apropiació, aprofitament i exclusió. És un sistema estable i altament adaptable als canvis de conjuntura del context.

A nivell social, les confraries de pescadors no van exercir tasques de gestió i control de l'activitat pesquera, com tradicionalment se li ha atorgat. Complien funcions merament religioses, devocionals i assistencials. Només a les grans àrees urbanes els gremis de

pescadors, institucions privilegiades i reconegudes per les autoritats, van gaudir de competències reguladores sobre la pesca i el comerç del peix.

La Matrícula de Mar, a mitjan segle XVIII, intenta intervenir els òrgans de decisió de les comunitats, gremis i confraries, per posar-les al servei dels objectius programats per la Monarquia: foment de la pesca per substituir les importacions de peix estranger i captació de marineria pel servei a l'Armada. L'avenç de la Matrícula és lent, subjecte variades resistències i desincentivador de les activitats marítimes. En molts casos la pesca es veu fortament afectada per les limitacions que imposa al lliure exercici de l'activitat.

A partir del segle XVIII, els efectes ambientals, econòmics i socials de la pesca d'arrossegament amb parelles de bou es converteix en un problema d'àmbit estatal que atrau l'atenció del govern. Es prenen les primeres mesures que apunten a un model centralista de gestió pesquera que durant un llarg període es basa la col·laboració entre Administració i els col·lectius locals, el *co-management*. El bou destapa l'enfrontament entre la concepció conservacionista i tradicionalista de la pesca artesanal, aferrada al costum i l'ordre, i els sector més dinàmics i liberals que volen dinamitzar l'economia vinculada al sector pesquer. El xoc desemboca en una primera lluita entre capital i treball.

A mitjan segle XIX s'intenta impulsar una indústria pesquera en decadència amb una sèrie de mesures liberalitzadores: abolició dels gremis, la matrícula i l'estanc de la sal. Però l'acció legislativa del govern, que acapara cada vegada més competències de gestió, és confusa, parcial i poc útil. Per això moltes ordenances locals sobreviuen fins ben entrat el segle XX. L'expansió del bou, malgrat les reiterades prohibicions, crea un nou paradigma en la pesca a Espanya, vers un model *desarrollista*.

Les conseqüències de la liberalització de la pesca són l'augment de la producció pesquera, l'empobriment d'una massa de nous "proletaris del mar" i la radicalització de les postures entre capital i treball. Alfredo Saralegui intenta fomentar els pòsits de pescadors, però a inicis de la dècada de 1930 les associacions de pescadors prenen fort component de classe i exemplifiquen la divisió política i social que durà a l'esclat de la Guerra Civil.

3. ECOLOGIA DEL CAP DE CREUS

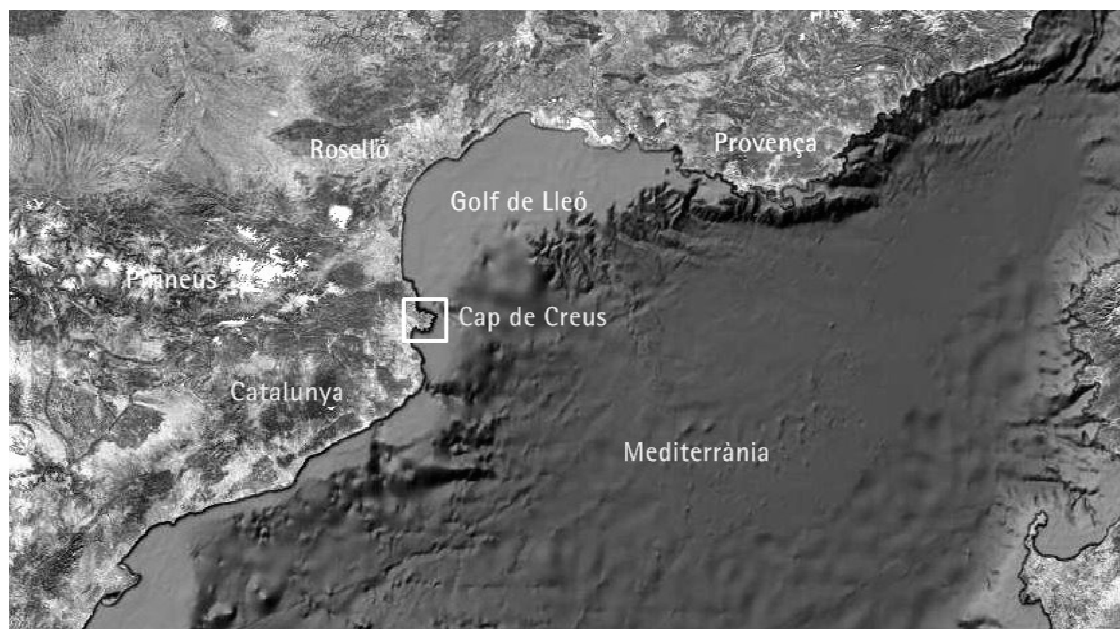
El Cap de Creus és un dels racons més singulars de la Mediterrània. La seva situació en la conca mediterrània i la seva geomorfologia, conjugada amb unes particulars característiques climàtiques, confereixen al territori una característica atípica molt particular. L'acció de l'home per adequar l'espai a les necessitats agrícoles i procurar-se la subsistència ha anat modificant, amb lentitud però amb constància, el paisatge des de la prehistòria. La suma té com a resultat un territori amb un alt valor paisatgístic i patrimonial que atreu anualment a milers de visitants.

En mar, l'explosió de flora i fauna de les seves aigües, enfortida per unes condicions oceanogràfiques molt favorables, fan que el Cap de Creus ofereixi a l'home de mar una gran quantitat i una rica diversitat de recursos alimentaris. En aquestes circumstàncies, l'ecosistema defineix els modes de subsistència dels seus pobladors, determina els nínxols ecològics a explotar i defineix unes estratègies de producció que conjuguen un territori de paisatge difícil amb la riquesa de l'entorn marí. Per aquest motiu és convenient situar i descriure aquest substrat, aquest escenari geològic per comprendre les fortes implicacions del mar sobre les formes de vida i treball dels pescadors del Cap de Creus.

3.1. Cap de Creus: situació, descripció i límits

La Geografia litoral assegura que a tot el litoral català es poden distingir fins a vint-i-vuit unitats o paisatges fisiogràfics. Hi ha deltes, muntanyes baixes costaneres, andanes

estretes bastides al peu de serralades i planes que s'endinsen cap al interior. Cada una d'aquestes unitats té unes característiques singulars que vénen donades per la particular combinació que presenten els elements que constitueixen el mosaic paisatgístic.¹⁴⁰ Entre totes elles, destaca per la seva majestuositat i rellevància ambiental i socioeconòmica la unitat del Cap de Creus.

Localització del Cap de Creus en la Mediterrània Occidental. Font: Google Earth

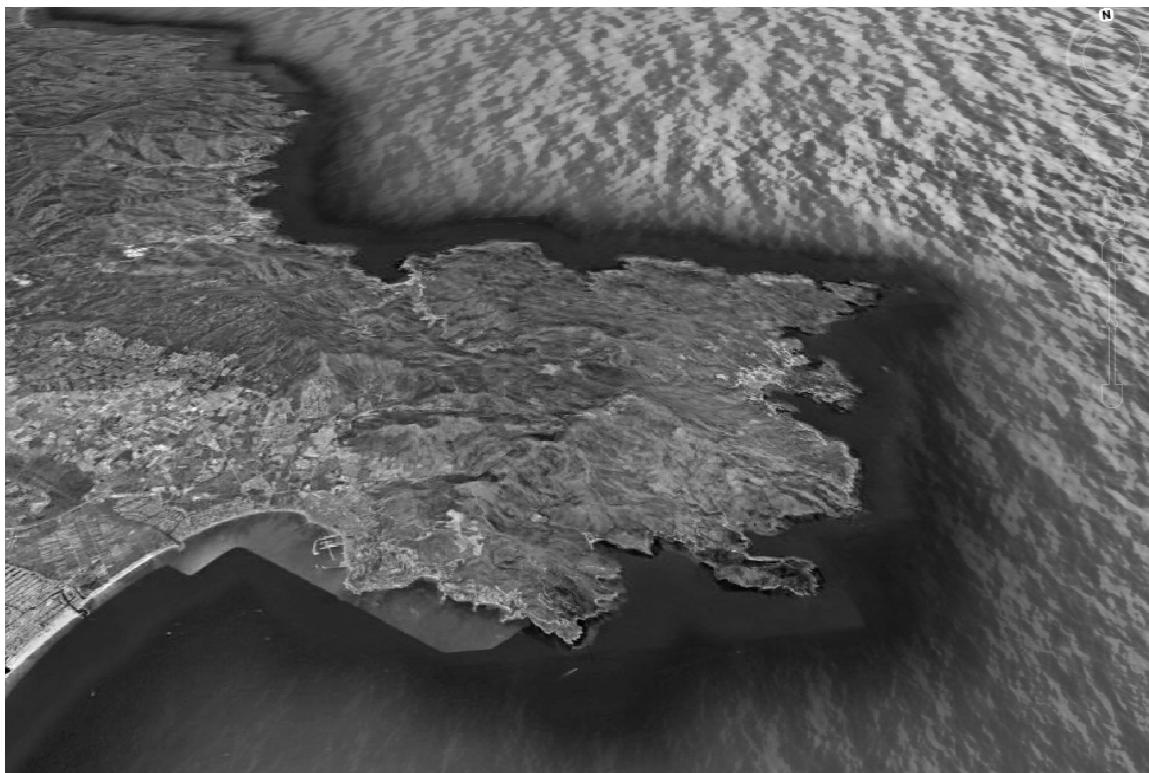
El Cap de Creus s'ubica a l'extrem nord-est de la Península Ibèrica, a la província de Girona i a la comarca de l'Alt Empordà. Constitueix l'extremitat més oriental de la serralada pirinenca, que s'enfonsa de forma brusca en la Mediterrània. La unitat geològica integra la serralada de l'Albera i la serralada de Rodes. Respecte als flancs nord i sud, s'endinsa uns 10 km al mar en direcció E. El seu punt més extrem es situat al cap que dóna nom a tot el territori.

L'aspecte de la península és el resultat de la història tectònica i la interacció del substrat geològic amb l'atmosfera, l'hidrosfera i la biosfera. Yvete Barbaza batejà el Cap de Creus com "*el sector pirinenc de la Costa Brava*" en relació a la seva naturalesa muntanyosa i accidentada.¹⁴¹ Efectivament, malgrat la petita extensió, el territori és altament muntanyós i els desnivells molt accentuats. Els principals cims són Sant Salvador de Verdera (670 m.), Puig Pení (513 m.), Puig de l'Àliga (463 m.) i la Muntanya Negra (413

¹⁴⁰ Pintó, J. "El paisatge litoral". *Espais*, 2005, núm. 50, p. 66-77

¹⁴¹ Barbaza, Y. *Paisatge humà.....*, vol. 1, p. 27

m.), elevacions modestes però amb una forta inclinació dels seus vessants. La major part presenta pendents superiors al 20%, i no són rars els pendents de més del 35%.¹⁴² Les planures al Cap de Creus són ben escasses, coincidents amb els pocs masos (Paltré, Birba, Bufadors, Perafita...) El terreny està travessat per barrancs profunds per on discorren torrents, les aigües dels quals han arrossegat amb gran força els materials al·luvials dipositats a les nombroses cales obertes al llarg de tot el litoral.

Cap de Creus. Font: Google Earth

La morfologia del terreny condicionà des d'antic les formes de vida dels seus habitants. Massa accidentat per trobar parcel·les on cultivar cereals – només a la vessant de Llança se'n troba alguna – l'agricultura s'hagué d'adaptar als forts vessants de les seves muntanyes. El sistema de terrasses va permetre mantenir una producció de vi i oli la comercialització del qual va tenir en la via marítima la seva sortida natural, atès que el transport terrestre sobre una xarxa de camins molt accidentada era prou difícil. L'escassetat de terra cultivable explica, també, que l'home hagués de fer-se, a més, pescador per sobreviure-hi.

---

¹⁴² Vila, N. "Els sòls de la península del Cap de Creus." *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 1996, vol. 29, p. 13-44

Dos grans unitats geogràfiques flanquegen el Cap de Creus. La part nord està integrada pel litoral de Colera. S'estén des de Cap Ras al sud, fins a Cala Cervera al nord. Allà, la vessant oriental de serra de la Balmeta discorre paral·lela a la façana litoral en direcció N-S. És una costa menys abrupte i desnivellada que el de la península, però igualment sinuosa i farcida d'accidents geogràfics rellevants, elements que li atorguen un aspecte igualment accidentat. Els pescadors van explotar aquelles aigües amb les mateixes tècniques i condicions que a la resta del Cap, sense distinció. Per això, en aquest estudi integrem ambdós espais en una única unitat.

A l'extrem sud el paisatge és radicalment diferent: al peu de la serra de Rodes s'obre majestuosa la plana empordanesa, amb Castelló d'Empúries com a vertebrador del territori. Territori al·luvial, la principal característica és la seva històrica condició lacustre, de marjal. La plana formava part dels sistemes d'aiguamolls que, des del sud d'Itàlia fins a Andalusia, s'estenien a primera línia costanera, darrera del sistema dunar. Des del sud de Roses fins a quasi tocar Empúries, s'estenia un àrea aquàtica alimentada amb les aportacions dels rius Muga i del Fluvià, formant un sistema d'estanys, el més importants dels quals era el de Castelló. A l'Edat mitjana, l'ecosistema humit era d'una gran riquesa animal i vegetal, si bé romania com a territori marginal a causa de les malalties provocades per les aigües estancades – *aigües mortes*. Amb tot, la pesca s'hi desenvolupà amb força, donant lloc a comunitats de pescadors sotmeses al control del comte d'Empúries, i després del monestir de Sant Pere de Roda. A mitjans de l'Edat moderna s'inicià un procés de drenatge i assecat en benefici de la ramaderia i l'agricultura, en part per causes naturals – desviament de la Muga –, però sobretot per acció de l'home. La pesca també va desaparèixer.¹⁴³

3.1.1. Geologia

Una llarga i complexa història geològica ha llegat al Cap de Creus un aspecte i una naturalesa paisatgística molt especials. Aquest aflorament és la part més oriental de la zona axial dels Pirineus. El lent procés d'elevació de la serralada herciniana inicial i els processos metamòrfics i erosius durant els 250 milions d'anys posteriors han fet aflorar en superfície materials antics i profunds, convertint el Cap de Creus en una de les col·leccions de roques i minerals més importants de Catalunya. Un paisatge mineral

---

¹⁴³ Romagosa, F. *Els aiguamolls de l'Empordà: un paisatge en transformació* [tesi doctoral]. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona. Departament de Geografia, 2007, p. 151-211. L'assecat d'estany fou una dinàmica que afectà a tots els estanys empordanesos i de retruc feu desaparèixer les activitats pesqueres existents, almenys, des de l'alta edat mitjana. Vegeu Matas, J. *Els estanys eixuts*. Girona: Diputació de Girona, 1986.

veritablement pintoresc l'ha convertit en un referent pels estudis de Geologia a nivell mundial.¹⁴⁴

En el conjunt de la península es distingeixen dues unitats litològiques ben diferenciades. Una seqüència de roques metamòrfiques ocupant la majoria de la superfície, formada per esquistos cristal·lins foscos que, de manera local, inclouen intercalacions d'origen igni, com ara masses blanques de pegmatites. Uns granitoides de forma més reduïda ocupen dos petits cossos intrusius a la serra de Rodes i a Roses.¹⁴⁵

Al llarg del terreny es localitzen tot tipus de roques i minerals: marbres, pissarres, llicorelles, esquist i gneiss... moltes de les quals foren explotades per la població local per la construcció de tot tipus d'edificis i infraestructures auxiliars.

Més enllà d'esdevenir el “substrat dur” en la superfície del qual discorre la vida dels pobladors del Cap de Creus la llarg de milers d'anys, la geologia de la zona configura unes estructures a nivell litoral que determinaran en bona mesura les estratègies d'explotació dels recursos marins.

3.1.2. **Clima**

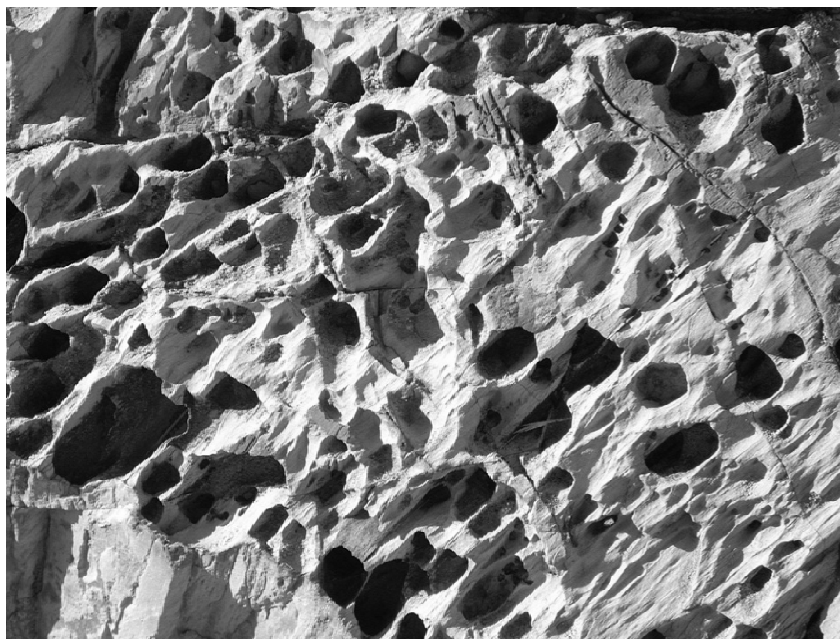
El clima i l'acció dels agents atmosfèrics associats són altres elements que condicionen i modifiquen la morfologia superficial del Cap de Creus. L'acció del vent, la pluja i el fred al llarg de milions d'anys han modelat el territori tot creant estructures geològiques, formes i textures singulars. Per la seva excepcionalitat, l'obra de tot tipus d'artistes, com la del mateix Salvador Dalí, s'han inspirat en elles.¹⁴⁶

---

¹⁴⁴ La historia geològica del Cap de Creus a Aurell, X.; Gassiot, X.; Mata-Perelló, J.M. “Recorreguts geològics i miners pel Cap de Creus”. *Xaragall*, 2009, núm. 348, p. 1-8

¹⁴⁵ Fort i Costa, “Geologia del Cap de Creus.” *Revista de Girona*, 2006, núm. 236, p. 69-73

¹⁴⁶ Dacosta, J.M. “Cap de Creus: espai natural, espai cultural”. *Revista de Girona*, 2000, núm. 198, p. 88-91.

Exemple d'erosió alveolar produïda pels efectes de la tramuntana i la salinitat de l'aire a la punta des Caials (Cadaqués). Font: Alfons Garrido.

La península del Cap de Creus gaudeix d'un clima de tipus mediterrani, amb estius prolongadament secs i hiverns suaus. En comparació a la plana empordanesa, és més fred i plujós per l'efecte de les estivacions marítimes de la serralada pirinenca. La precipitació mitjana anual de 649.5 mm i la temperatura mitjana de 16.4 C, si bé la distribució al llarg de l'any és irregular i pot variar molt d'una any per l'altre. Sovintegen episodis de pluges torrencials, especialment a la tardor, associades a temporals de Llevant, alterant-se amb sequeres perllongades. Dins el petit territori s'identifiquen algunes diferències climàtiques entre la part nord, oberta als vents de tramuntana i mestral, i el sud, més arrecerat i que gaudeix d'una temperatura mitjana superior. L'escarpada geografia provoca canvi sobtats de temps en espais contigus. Per exemple, la precipitació mitjana anual varia entre els 6.500 mm a la costa més oriental i més de 8.500 mm als cims de la serra de Rodes, un règim de pluges sensiblement superior a la plana al·luvial baixa de l'Empordà. La temperatura mitjana també pateix semblants diferències, situant-se entre el 14,5° al far del Cap de Creus i els 12,5-13° de les seves parts més altes (Verdera, Pení).¹⁴⁷

El clima de la regió no ha estat sempre el mateix, sinó subjecte a una elevada variabilitat anual i a cicles seculars. Períodes secs s'han alternat amb els humits, els freds amb els

---

¹⁴⁷ Casas, C.; et al. "La bioflora de la península del Cap de Creus." Acta botànica barcinonensia, 1998, núm. 45, p. 158-160. Barbaza, Y. El paisatge humà..., p. 44-49

càlids. Per exemple, l'Edat mitjana coincideix a Catalunya amb el que es coneix com "òptim climàtic medieval", un període de temperatures elevades i reducció de la pluviometria. En el trànsit a l'Edat moderna, el país es veié immers en l'anomenada "Petita Edat de Gel", un període climàtic comprés entre el segle XIV i XIX caracteritzat pel descens generalitzat de les temperatures i un augment de la pluviometria i dels successos catastròfics, com temporals i inundacions. Els hiverns eren rigorosos, estenent i fent més persistents les gelades. Entre 1660 i 1700 aquest canvi o "pulsació" adquirí la màxima intensitat.¹⁴⁸

A nivell regional, diversos episodis meteorològics han sacsejat les fràgils estructures econòmiques i socials de l'Empordà d'Antic Règim. Inundacions i sequeres perllongades s'intercalaven en unes condicions d'un clima més fred i rigorós. Jeroni Pujades, cronista de l'Empordà d'inicis de 1600, recollí els efectes d'alguns fenòmens extrems. Per exemple, grans aiguats a l'Empordà provocaren inundacions molt importants a tota la plana de Castelló i Roses, creant un enorme estany entre Roses, Graells, Vilanova de la Muga i Pedret: "*era tot un mar d'aygua*". Segons Pujades, en aquell episodi s'uniren les aigües de la Muga, Fluvià, Ter i Daró, originant grans destrosses, emportant-se ponts i destruint tot tipus d'infraestructures. El 1628, un altre cronista contava que a la parròquia de Sant Mateu

"no y havia casa gran ni xicha no fos plena de aygua, de tal manera que pensaven ésser a la fi del món; y causa de grandíssims danys tant de vides de persones com de criatures que estaven descuydats per los carrers, enderrocant moltes casas, apoaant-se'n molt oli, vi, mobles y demás coses fins a les tines..."

Els fenòmens climàtics i meteorològics van tenir importants conseqüències en la distribució i abundància d'espècies animals i vegetals, provocant conflictes socials i canvis en les estratègies de subsistència de la població. Per exemple, com han demostrat estudis biològics és probable que el cabal dels rius afavorís un increment de la biomassa de peix blau (sardina, anxova, verat), de la quantitat de recurs disponible i de les captures per unitat d'esforç.¹⁴⁹ Però per altra banda, els conreus patirien les conseqüències de climes més extrems. Es reduí la productivitat i es succeïren episodis de

---

¹⁴⁸ Barriendos, M. "El clima histórico de Cataluña (s. XIV-XIX). Fuentes, métodos y primeros resultados". *Revista de Geografía*, 1996-1997, vol. 30-31, p. 65-95. La petita edat de gel va ser causada per un refredament del planeta d'aproximadament 1° C.

¹⁴⁹ Palomera, I. Salat, J. "Impacto de los caudales fluviales en sobre los ecosistemas pelágicos"[en línia]. *Congreso Ibérico sobre gestión y planificación del agua*. Sevilla, novembre 2002. Disponible a http://grupo.us.es/ciberico/archivos_acrobat/sevillaponenpalomera.pdf

males collites, d'escassetat, desproveïment dels mercats i revolta, com els ocorreguts entorn a 1630. Pujades parla d'un cereal afectat per l'excés d'aigua: “*per los grans ayguats hi ha hagut tot aquest mes en tot lo Empurda, que tots los esplets estivan bolcats y se pudrían a la rel*”.¹⁵⁰ En canvi, els pous de glaç i la indústria del gel es multiplicaren arreu gràcies a les temperatures baixes. És possible que aquelles condicions afavorissin el trasllat de productes peribles, especialment peix, des de la cap a l'interior amb una major intensitat i freqüència.

3.1.3. Els vents: la tramuntana

A l'Empordà, el recorregut diari del sol determina a cada moment del dia la component dels vents. A primera hora del dia bufa un suau gregal (NE), que passa a llevant (E) a primera hora del migdia. A la tarda bufa el garbí (SO) fins que a la nit deriva a terral o oratge (O – ONO). Amb aquestes condicions la pesca es podia practicar bona part de l'any sense més dificultats.¹⁵¹

Al Cap de Creus, en canvi, la tramuntana, vent de component nord, és el meteor que modela la fisonomia física del territori, la fauna i la vegetació, l'esperit i el caràcter de la seva població.¹⁵² La tramuntana és, en paraules de Josep Pla, “...*un vent sec en extrem, molt fi, de gran impetuositat, de buf seguit, de bona respiració...*”¹⁵³, que bufa principalment de NW i NE – Mestral o Provençal – al Rosselló i a la zona del Golf de Lleó, fins a entrar a Catalunya pels colls de l'Empordà. De component N pur és menys habitual. Es predominant a l'hivern i a principis de primavera. Geogràficament té incidència en els climes del Rosselló, Vallespí, Empordà i fins a l'illa de Menorca. Si bé les sèries de dades al respecte reflecteixen que és dominant a la Mediterrània nord-occidental, a l'alçada del Cap de Creus i rodalies, des de Portbou fins a la badia de Roses i l'Escala, és especialment fort i freqüent, fins i tot virulent, amb períodes de tres o quatre dies. L'orografia del dels Pirineus – que donada a la seva distribució E-O imposa un frontera a les masses d'aire– n'agreuja els efectes en accelerar el flux d'aire de NNW.

---

¹⁵⁰ L'efecte de les inclemències del temps a la dècada de 1630 a Simón, A. “Els anys 1627-32 i la crisi del segle XVII a Catalunya”. *Estudis d'Història Agrària*, 1992, núm. 9, p. 157-180

¹⁵¹ *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*. Barcelona : Enciclopèdia Catalana, 1991-1996, vol 4, p. 20

¹⁵² Sobre el vent de tramuntana a l'Empordà Dacosta, J.M.; Febrés, X. *La tramuntana*. Girona: Diputació, 1995. Vegeu la impressió que li causà els efectes d'aquest vent a Gabriel García Márquez. “Tramontana”. Dins *Doze Cuentos Peregrinos*. Barcelona: RBA, 1994.

¹⁵³ Josep Pla, “El vent de garbí i la tramuntana (Assaig sobre la meteorologia del país)”, dins Pla, J. *El meu país*. Barcelona: Destino, 1967, p. 35

El Cap de Creus esdevé la zona de màxima influència de la tramuntana. Vents sostinguts de 30 km/h o més són habituals la meitat de l'any: un de cada dos dies bufa la tramuntana moderada. També s'hi es mesuren les màximes intensitats. Freqüentment es superen els 100 km/h. Algunes ràfegues poden superar els 150 km/h. La intensitat del vent disminueixen si es viatja més al S, per arribar a ser molt fluixa o gairebé desaparèixer en una franja situada entorn a la vertical de Palamós – Sant Feliu de Guíxols.¹⁵⁴

La tramuntana modela del territori i incideix en les formes de vida dels seus pobladors, tant en terra com en mar. Les roques més exposades pateixen una forta erosió alveolar i prenen formes arrodonides i capritxoses; per evitar l'evaporació, la floresta dels espais més exposats s'hi ha adaptat: és molt baixa i està formada majoritàriament per màquies i brolles, barrejada amb vegetació rupícola exclusiva d'aquest espai. La vegetació arran d'aigua està adaptada als ambients salobre que creen les gotes d'aigua empeses pel vent. Els pocs arbres que queden prenen formes adaptades a la direcció del vent, perquè els més exposats corrent el risc de ser arrencats de soca-rel.¹⁵⁵

La tramuntana és un vent molt perillós per a la navegació. Els testimonis dels perniciosos efectes de la tramuntana en les barques de pesca i cabotatge que freqüentaven la zona en el trànsit entre Catalunya i el Rosselló són inabastables.¹⁵⁶ La paralització de la navegació en època hivernal potser no fos tan acusada com pretenia en un primer moment Braudel, el qual considerava que a causa del mal temps “*las galeras permanecían completamente inmóviles, al abrigo, en lo más recogido de los puertos, bajo las bóvedas de los arsenales, bien protegidas y en secreto, mientras los galeotes se desmoralizaban sin hacer nada*”.¹⁵⁷ Però navegar exposat a l'efecte dels meteors i de la tramuntana en particular suposava un repte per a molts patrons. Alguns no sobreviuen al naufragi, com el palamosí Miquel Duran, del quals els seus familiars donaren compte davant notari el 1769 de la més que segura desaparició mentre es dirigia a Sardenya. Testificaren que després de partir el dia 22 d'octubre de 1764

---

¹⁵⁴ *Gran Geografia Comarcal de Catalunya...*, p. 60-70. Dacosta, J.M.; Febrés, X. *La tramuntana...*, p. 10-11. Sobre la tramuntana es pot consultar també el clàssic estudi de Fontserè, E. *La Tramuntana empordanesa i el Mestral del Golf de Sant Jordi*. Barcelona: IEC, 1950.

¹⁵⁵ Sobre els efectes de la tramuntana en la flora, Casas, C.; Cros, R.M.; Brugués, M. “La brioflora de la península...” En aquest sentit la voluntat del parc natural és retornar l'espai a un estat de “naturalització”.

¹⁵⁶ Dacosta, J.M.; Febrés, X. *La tramuntana...*, p. 40-41

¹⁵⁷ Braudel, F. *El Mediterráneo y el mundo mediterráneo en época de Felipe II*. México: FCE, 1987, vol. 1, p. 329

“li sobrevingué lo endemà dia 23 del mateix mes un fort temporal de tramontana dels més furiosos que ja may en lo temps de mon records haguessen vist y luego recelaren que dit patró ab la restant de la tripulació que concistian en número de onse personas se negaren en lo canal que media de dit est port a la referida Ysla, y corroboren est concepte el no haver-se ja may més adquirit notícia alguna del referit patró ni altre de dita tripulació per més diligèncias que se hagen practicat, tant en dita Ysla de Cerdeña, en la de Cicilia y las Vlears com també en disctints puestos de Àfrica.”¹⁵⁸

Amb aquestes difícils condicions ambientals, la superació del Cap de Creus era un moment molt delicat. Possiblement la colònia grega de Rodhe nasqué com a base logística de les naus de cabotatge abans d’encarar el tràngol de la navegació amb tramuntana per les aigües properes. I si es dóna un cop d’ull al mapa històric de naufragis, aquest evidencia que és un dels llocs més perillosos de tota la Mediterrània.¹⁵⁹ El mateix Pujades ens dóna mostra de la perillositat del fort vent a la zona. Explica que entre el 25 de novembre i el 2 de desembre del 1624 es desencadenà un “*Grandíssim temporal de tramontanas, universal per tota Catalunya*” i que l’endemà es feu més viu, “*creixent lo temporal del dia abans y havent-hi encontres de vents se arremogué gran fortuna en lo mar*”, provocant el naufragi d’un vaixell que de Salou viatjà sense rumb de Barcelona a les costes de Mallorca, i d’allà fins a Roses.¹⁶⁰

“*Si per Sant Pau fa tramuntana, el pescador passarà gana*”. Com afirma la dita popular, la freqüència i intensitat de la tramuntana perjudica greument la feina dels pescadors. Armats amb vela llatina, els petits llaguts catalans no podien competir-hi i es quedaven a port. Encara avui, la tramuntana és motiu principal de la paralització de la flota de pesca de la costa de Girona. Al Cap de Creus impedia qualsevol intent de pescar a les cales del litoral, de manera que restringia molts els dies hàbils de treball.

Per contra, la tramuntana és la responsable, junt amb les aportacions fluvials, de la fertilització de les aigües de la zona del Golf de Lleó i de la seva elevada productivitat. La barreja d’aigua que genera fa aflorar des de les profunditats nutrients que es troben en la base de la cadena tròfica de la rica biodiversitat animal. En aquest sentit, s’ha comprovat l’efecte positiu del vent en el reclutament i la reproducció de les larves de les espècies-objectiu dels pescadors catalans com sardines i anxoves. Així doncs, aconseguir

---

¹⁵⁸ AHG. Fons notarial. Palamós, 1769, febrer, 4

¹⁵⁹ Vegeu la *Cartografia Marítima i Pesquera del Litoral Català*. [en línia] Palamós: Càtedra d’Estudis Marítims. Universitat de Girona, 2005- Disponible a <http://biblioteca.udg.edu/mapserver>

¹⁶⁰ Casas Homs, Josep M. (ed.) *Dietari de Jeroni Pujades*. Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, 1975 vol. 17, f. 241

una bona temporada de peix blau i mantenir així el nivell de subsistència familiar depenia, per bé o per mal, del vent de tramuntana.

3.1.4. La vegetació i el sòl del Cap de Creus

No obstant l'acció de la tectònica i del clima, en realitat han estat els efectes de la petja antròpica els que han modificat de forma més evident i definitiva el paisatge primigeni del Cap de Creus. Ni els tipus ni la densitat de la vegetació actual són un reflex fidel de la floresta que recobria els pobres sòls del Cap de Creus als segles passats. Durant la proliferació els primers assentaments estables a la zona, entorn a l'alta edat mitjana, el territori estava cobert per una extensa i densa massa forestal formada per espesses masses d'alzina surera, roure i pi. Les referències documentals a "*silva*" o "*selva*" són vestigis d'aquell paisatge original densament atapeït. De fet, les dificultats per moure's per un territori remot impulsaren l'ubicació dels primers nuclis eremítics que fugien d'una civilització violenta i dels atacs sarraïns.

L'agricultura, la ramaderia i l'explotació forestal reduïren progressivament l'àrea arbrada amb el pas dels segles, fins a gairebé despoblar el sòl per complet. En aquest sentit, estudis del registre pol·línic efectuats a Port-Lligat han aportat un esquema cronològic dels canvis vegetals del paisatge del Cap de Creus on es relacionen canvis climàtics, superfície vegetal i activitat humana. Dins del període que abraça aquest treball, s'identifiquen quatre diferents fases relacionades amb l'avenç i la intensitat dels treballs agrícoles i ramaders.¹⁶¹

1380-1450: Intensificació de l'antropització del paisatge provocat per l'extensió de la ramaderia després d'un període d'alentiment. L'incendi té una alta incidència en la desforestació.

1530-1700: Es comença a desenvolupar amb força l'arboricultura i l'agricultura: vinya, olivera, cereals... La ramaderia per pes relatiu.

1645-1715: Petita Edat de Gel. Fred i aridesa. Reducció de l'àrea de cultiu i fre brusc de la transformació antròpica del paisatge.

1715-1840: increment molt important del cultiu d'olivera, junt amb nogueres, castanyers, cànem, vinya i cereals. S'accelera amb rapidesa la desforestació i l'erosió del sòl.

---

¹⁶¹ López, J.A.; et al. "Historia de la vegetación en el litoral norte de Girona entre los siglos VIII y X d.C. Cambios climáticos y socioeconómicos desde una perspectiva paleoambiental." *Arqueología y Territorio Medieval*, 2008, núm. 15, p. 13-28

*Restes de paret seca i matollar a prop de cala Tavellera (Port de la Selva).
Antigament aquest territori estava recobert d'una espesa massa forestal,
transformada posteriorment en vinya i olivera. Font: Alfons Garrido.*

Els problemes d'erosió produïts per la desforestació, l'agricultura arbustiva i els incendis forestals – un dels principals problemes actuals de conservació de l'espai, la fauna i la flora –, en un paisatge de forts pendents, obligà a la població a erigir obrers de defensa i conservació del poc sòl disponible. Hom anomena “paret seca” a tipologia constructiva de murs relligats únicament amb pedres del país, sense usar cap altre material d'unió, amb funcions de retenció el sòl, servir de canals de desguàs, tallavents o delimitar la propietat i les pastures. Aquest murs podien fer entre 40 cm i 200 cm, i es fabricaven amb les pedres que es tenien més a mà. Amb la tècnica constructiva de la pedra seca també es podien erigir altres construccions de tipus popular, com petits coberts per aixoplugar els pastors i els remats o barraques de pescadors.¹⁶²

Entre totes les construccions destaquen les feixes, les parets perpendiculars al sentit de la pendent amb funcions de retenció del sòl per evitar l'erosió provocada per les plujes intenses. No és clar quan es començaren a construir aquestes parets, si bé al Cap de Creus proliferaren de forma extraordinària. El paisatge de paret seca és un element característic del territori, manifestació de la voluntat de cultivar el terreny malgrat els

---

¹⁶² Una visió general de l'arquitectura popular en paret seca a *La Pedra seca : evolució, arquitectura i restauració*. Figueres: Brau, 2010

reptes orogràfics. S'ha calculat l'extraordinària distància de 33.000 km d'aquest tipus de construccions al llarg de tot el Cap de Creus.¹⁶³ En aquest escenari de pedra i sòl escàs es desenvolupà especialment el conreu arbustiú, la base del desenvolupament econòmic del Cap de Creus des del segle XVIII fins a finals del XIX.

En resum, Barbaza, seguint Pierre Vilar, sintetitzà amb encert les condicions que imposà la naturalesa del Cap de Creus al seus pobladors:

“la morfologia creava condicions molt més favorables a l'activitat marítima i al poblament costaner que no pas a les activitats terrestres (com ara conreus arbustius condicionats també per l'activitat del cabotatge). El relleu empeny l'home vers el mar.”¹⁶⁴

I si és cert que la difícil orografia apartà el Cap de Creus del gran comerç marítim i de la navegació moderna, els seus habitants van haver de cerca en el mar el principal recurs de subsistència i el motor de reproducció social: el peix. En l'escenari ambiental dur i ingrati i en el marc d'unes condicions de treball difícils els pescadors van desenvolupar amb profusió la indústria pesquera durant més de mil anys, gràcies sobretot a la riquesa del medi marí i a l'abundància d'or blau.

3.2. El medi físic litoral

Un factor determinant en la definició dels modes de vida dels habitants del Cap de Creus és l'estructura i morfologia de llur façana litoral, aquella franja de terra en contacte directe amb l'aigua del mar, batuda per les onades i en constant transformació. Observada des del mar, el joc de formes i colors de la costa és imponent. La fisonomia esquerpa i trencada conjuga capritxosament un ampli ventall d'elements geomorfològics: costes, gous, platges, cales, recs, puntes, illes, esculls, furallons, racons, passatges, barres, baús, coves... La grandiositat, mineralitat i tonalitats de la línia litoral del Cap de Creus ha inspirat tot tipus de manifestacions artístiques, sovint des d'una perspectiva aclaparadora i captivant de l'artista.

La costa del Cap de Creus és primitiva i rocosa, del tipus modelada subaèria. Els processos alveo-marins d'erosió i una alienació estructural perpendicular del seu traçat dota a aquesta costa d'un dels índex d'articulació més elevats de tot el món: 3; per comparació, la Costa Brava entre Begur i Blanes té un índex de 1,54 i el massís del

---

¹⁶³ Vila, N. “Els sòls del Cap de Creus” ..., p. 27

¹⁶⁴ Barbaza, Y. *El paisatge humà...*, vol .1, p. 31-32

Montgrí, 1,35.¹⁶⁵ En aquest sentit, és el litorals més esquerp, sinuós i retallats de tota la Mediterrània Occidental, atribut que no impedí que els innumerables espais i raconades que s'hi troben fossin ocupats i explotats pels humans des de temps remots, aplicant grans dosis d'enginy i valentia.¹⁶⁶

El modelat del conjunt litoral és un procés on es conjuguen les característiques geològiques del substrat i les del recobriment sedimentari i vegetal. La complexitat geològica del massís i el tipus de materials present, junt amb la dinàmica tectònica i erosiva, expliquen la complexitat de bona part de la línia costanera. Les condicions climàtiques determinen les variables meteorològiques de la zona (temperatura, pluviometria, etc.), així com l'acció dels agents atmosfèrics i hidrosfèrics. Entre els principals agents modeladors de la costa del Cap de Creus cal destacar, a més del vent, l'onatge, element modelador per excel·lència. L'energia alliberada actua sobre el substrat tot erosionant a diferent velocitat els diferents materials de que es compon. La duresa i compacitat de les roques del massís i l'acció abrasiva de l'aigua fan que la costa adopti la forma de penya-segat; penya-segats que es veuen interromputs per cales obertes per l'acció abrasiva del mar allà on l'aigua ha pogut excavar amb més facilitat: fractures, eixos de plegament i zones de cisallament o on els materials són més erosionables. L'aportació de materials detrítics procedents de l'erosió dels vessants abruptes que discorren pels torrents doten materials sedimentaris a les cales, sovint pedregoses.¹⁶⁷

La morfologia de la façana marítima del Cap de Creus ha atret l'atenció de nombrosos i destacats viatgers i literats al llarg dels segles. Entre els diferents viatgers i geògraf que han escrit sobresurt el francès Jaubert de Paçà i la obra *Recherches historiques et géographiques sur la montagne de Roses et le cap de Creus*, publicat el 1833,¹⁶⁸ on es fa una

---

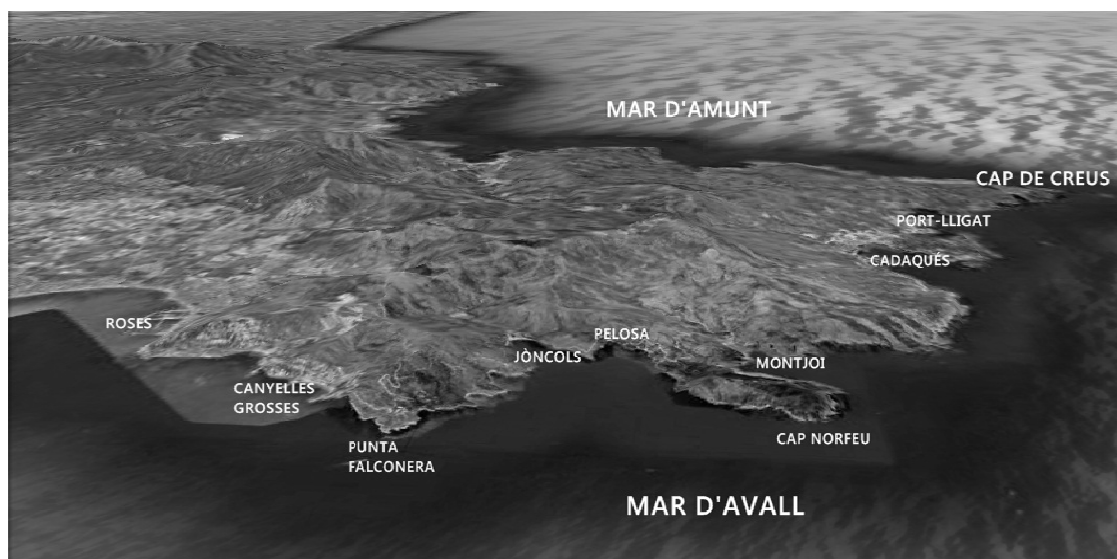
¹⁶⁵ Carreras, J; Druguet, E. "Algunas claves para la protección del patrimonio geológico de Cap de Creus." *Zubía*, núm. 15, p. 46-47

¹⁶⁶ El litoral retallat del Cap de Creus mostra grans similituds amb els de altres regions de la Mediterrània, com el nord de la illa de Menorca o el litoral comprès entre Marsella i Casis, anomenat el massís de les cales, a la Bouches-du-Rhône. Tant els modes de subsistència de la població com les tècniques de pesca van ser pràcticament idèntiques, fet que reforça la idea del condicionament del medi ambient a les estratègies de subsistència. Vegeu al respecte Delacrose, S.; Delbos, C. *Les Calanques de Marseilles à Cassis*. Paris: Petit Futé, 2010.

¹⁶⁷ Sobre els agents modeladors de la façana costanera Serra, J.; Roca, E. "El litoral: naturalesa domada?" *Papers, regió metropolitana de Barcelona*, 2004, núm. 41, p. 25-38

¹⁶⁸ Passa, Jaubert de, "Recherches historiques et géographiques sur la montagne et le Cap de Creus." Dins *Nouvelles Annales des Voyages et des Sciences Géographiques*. Paris: Gide, 1833. Sobre l'autor i l'obra Vila, P.

àmplia descripció del Cap de Creus, especialment de la seva geografia i de les formes de vida i treball de la seva població. Entre molts altres, l'empordanès Josep Pla també en va fer una bella i acurada descripció que s'inclou a la seva guia sobre la Costa Brava.¹⁶⁹ Més proper, Arnald Plujà ha dedicat bona part de la seva carrera investigadora a la geografia i recuperació de la toponímia del Cap de Creus, d'una riquesa extrema, fet que evidencia la relació estreta, llarga i fructífera de la població amb el territori, i sobretot amb la seva vessant marítima.¹⁷⁰

Mar d'Avall. Font: Google Earth

Molts racons d'aquesta costa serien mereixedors d'un anàlisi en deteniment. Alguns en destaquen per la seva rellevància geogràfica i també humana. De sud a nord, dins del terme de Roses i un cop sobrepassada la cala de Canyelles Grosses – on hi hagué durant prop de 200 anys muntada una almadrava –, cal destacar en primer lloc Punta Falconera, l'extremitat meridional del Cap de Creus. Des d'aquest enclavament s'obre a la vista tot el Golf de Roses, el Montgrí i les Medes. Gràcies a la situació estratègica s'utilitzà com a punt de vigilància i control del trànsit marítim. Travessat el petit golf que formen les cales de Jòncols i Pelosa s'arriba a Cap Norfeu, un imponent aflorament de mabres durs que es projecta sobresortint de la península amb una important caiguda vertical sobre el mar. L'erosió dels esquists a banda i banda ha creat les cales de Montjoi i Jòncols – un antic port de cabotatge. Sobre Norfeu es va construir al segle XVII una

---

“Recherches historiques et géographiques sur la montagne et le Cap de Creus, per M. Jaubert de Paça”. Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos, 2001, núm. 34, p. 159-177

¹⁶⁹ Pla, J. *La Costa Brava*. Barcelona: destino, 1976. [ed. act. Barcelona: Edicions 62, 2009]

¹⁷⁰ Plujà, A. *Estudi del cap de Creus*. La Costa. Diccionari toponímic, etimològic i geogràfic. Llançà: l'autor, 1996

torre de defensa per dificultar l'acció dels pirates entorn a les on solien feinejar els pescadors locals.¹⁷¹

Badia i port de Cadaqués, molt apreciat pels navegats per les bones condicions de recalada i defensa contra els vents de la zona. Font: ICC

Superada la cala de Montjoi i després un tram abrupte, d'alts penya-segats i sinuós, s'entra a la badia de Cadaqués. A ponent es deixa Sa Sebola, cala de pesca utilitzada al llarg de la història també com a llatzeret dels empestats. Les bones condicions per la fondejada de les embarcacions de la badia de Cadaqués i l'orientació respecte als vents dominants a la zona l'han fet merèixer l'apel·latiu de "millor port d'Espanya", - amb el beneplàcit del de Cartagena. Efectivament, viatgers i navegants de totes les nacionalitats han assegurat que les condicions de recalada del port són excel·lents. Madoz apuntava que al llarg del seu quilòmetre d'extensió "*éste puede abrigar una escuadra, aunque sea de 40 navíos de guerra, y muchas embarcaciones menores*".¹⁷² No és casual que al llarg de la seva història el port de Cadaqués suportés la presència d'esquadres de totes les nacions atretes pel seu valor estratègic, en accions d'atac o de defensa del territori, així com l'arribada de personatges il·lustres que recalaven a la vila durant els seus viatges marítics.

---

¹⁷¹ De la Fuente, P. "Un exemple d'arquitectura defensiva del litoral català d'època moderna: la torre de Norfeu." *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 1993, núm. 26, p. 159-174

¹⁷² Madoz, P. *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar*. Madrid: Madoz i Sagasti, 1830, p. P. 359. Una descripció a Pla, J. *La Costa Brava...*, p. 262

Sortint de la badia s'entra a la cala de Port-Lligat, una cala també molt ben arrecerada dels vents i protegida per l'illa homònima. La presència de l'home en aquesta cala és antiquíssima. Havia tingut funcions de port comercial i constituïa la base d'operacions de la majoria dels pescadors de Cadaqués. De fet, sortint de Port-Lligat s'arriba a un seguit de cales usades com a caladors de pesca: Guillola, Bona, Jugadora i Fredosa, al peu del Cap de Creus. Per això s'hi bastiren diverses barraques per donar cobertura logística a la pesquera.

Extrem del Cap de Creus. Font: Google Earth

La grandiositat del promontori de cap de Creus ajuda a donar nom, per extensió, a tot el territori. Extremitat més oriental de la península, el Cap de Creus és una prominència rocallosa que s'enfonsa de forma vertiginosa al mar. Al llarg de la història ha rebut diversos noms, des de *Caput Crucis* a *Cap de Quers*.¹⁷³ Es possible que des d'època remota existís al capdamunt un temple – dedicat a Afrodita i a Venus –, i posteriorment una torre de guaita medieval. Per defensar-se tant dels pirates com de les flotes enemigues que solien fer escala a Cadaqués, el 1571 es va inaugurar una nova torre, dotant-la d'artilleria i una petita dotació.¹⁷⁴

¹⁷³ Carreras, E. "Les referències de Cadaqués i del Cap de Creus segons la Marca Hispànica." *Annals de l'Institut d'Estudis de l'Alt Empordà*, 2004, núm. 37, p. 76-83

¹⁷⁴ De la Fuente, P. "La fortificació del litoral cadaquessenc al segle XVI." *Annals de l'Institut d'Estudis de l'Alt Empordà*, 2001, núm. 34, p. 379-400

Aquest punt està marcat de forma especial a les cartes nàutiques. Pels navegats és un dels indrets més temuts de la Mediterrània, atesa la dificultat de sobrepassar el cap en episodis de nord dur. Pla escrivia al respecte que:

“La importància del Cap de Creus i el dramatisme del seu nom no depenen de l’espectacularitat dels seus espadats, que, al costat dels del Milà, de Sant Sebastià, del Cap de Begur o de Norfeu són insignificants. Repetim que la seva importància radica en el fet d’èsser un vèrtex d’orientació d’una impressionant brusquedat. Al cap la costa gira en sec, s’acara a nord i a mestral i hom té, enfront de la immensitat del Golf de Lleó i un litoral totalment obert, una estranya sensació de desamparament. És com entrar en la intempèrie, una sensació on es mesclen l’angoixa i la inseguretat. Aquesta sensació respon a una realitat perquè a partir del cap, la costa obliga, en tot temps, a una vigilància constant i exigeix, - per a fugir-ne i tot - una prudència i una perícia reals.”¹⁷⁵

Efectivament, el cap de Creus divideix de forma natural les aigües costaneres en dos unitats ben constatades: la Mar d’Avall i la Mar d’Amunt, conceptes utilitzats per navegants i pescadors per designar les mars d’ambdues bandes del Cap de Creus.¹⁷⁶ Per Plujà, la Mar d’Amunt es circumscriu al vessant nord del litoral de Cadaqués, afectat directament per la tramuntana, on s’ubiquen les cales septentrionals sortejades per pescar a l’encesa, des de Cap de Creus fins a Puig Gros, a la Punta dels Tres Frares. No obstant, pescadors Port de la Selva o Llançà també utilitzaven aquest mateix terme per referir-se als mars on s’ubicaven les seves cales, més enllà de Tres Frares, fins a cala Cervera, Banyuls i Cotlliure. Al sud, la Mar d’Avall banya el litoral oriental encarat a Llevant, des del cap de Creus fins a Cala Nans, o més enllà, fins a Montjoi i més cap al sud.

L’origen d’ambdós topònims, Mar d’Avall i la Mar d’Amunt, es remunta al segle XIII. Foren denominacions incorporades al vocabulari habitual dels pescadors de tota la península, fins al punt que avui encara són plenament vigents. Veurem, més endavant, les implicacions que l’orientació i l’exposició als vents de cada litoral ha tingut i té encara per a la indústria pesquera.¹⁷⁷

---

¹⁷⁵ Pla, J. *La Costa Brava...*, p. 270

¹⁷⁶ Aquells topònims no eren exclusius del cap de Creus. Segons Berthelot, a Marsella, els pescadors distingien entre la *mar d’avan*, a orient del port, i la *mar d’amoun*, a occident. Aquesta dada reforça la relació establerta des de l’alta edat mitjana entre pescadors catalans i provençals, a nivell tècnic i també sociocultural. Berthelot, S. *Études sur les pêches maritimes...*, p. 33

¹⁷⁷ Plujà, A. *Estudi del Cap de Creus...*, p. 194

Seguint el nostre periple, un cop superat el cap de Creus en direcció nord, hom arriba al paratge de Tudela. La recent restitució del paisatge primigeni gràcies a l'enderroc complet del complex de vacances *Club Méditerranée* permet gaudir del sector més feréstec i perillós de tot el litoral. Per Josep Pla, les cales d'aquest paratge – Galladera, Portaló, Culip, Clavaguera – eren perles d'hospitalitat en un litoral amarg, aspre i dur, malgrat ser aclaparadorament pètries, un paisatge lunar d'un dramatisme inenarrable. M. Jaubert de Passà el descrivia amb el següents termes:

*“La portion de côté qui s'étend depuis Culip jusqu'à la pointe Galladera, est une affreuse solitude; sans végétation, sans eau courante, sans grève, et incessamment battue par les vagues. De profondes ravines sillonnent ce revers, recueillent les eaux pluviales, et jettent celles-ci dans la mer par des pentes rapides et hérissées de rochers. Ces rivages, tourmentés par la tempête, offrent partout l'image de la destruction ; soit qu'on s'élève vers les points culminans, soit que, cherchant quelque étroit passage, on se rapproche, non sans fatigue, des échancrures multipliées, dans les quelles les vagues tourbillonnent sans cesse.”*¹⁷⁸

A més de l'aspecte feréstec, la perillositat la costa en episodis de tramuntana queda testimoniada pels diferents pecis localitzats al fons de Cala Culip. Des de temps dels grecs, moltes naus es veien obligades a arrecerar-se a Culip per la impossibilitat de superar el Cap de Creus a causa de la força del vent. Però el refugi és només aparent, perquè amb tramuntana el vent l'escombra de ple. S'han documentat almenys sis naufragis a la mateixa cala, cinc d'època clàssica i un medieval, una mostra més del caràcter perillós del territori.¹⁷⁹

El sector comprés entre Cap de Creus i Port de la Selva és el més abrupte, aspre i solitari de tota la península. Per Pla, observant aquell paisatge hom quedava immersit en la intimitat còsmica de les seves aigües.¹⁸⁰ Els alts penya-segats es conjuguen amb cales arrecerades i tortuoses de pedra i grava. Al ben mig d'aquest tram es troba la punta dels Tres Frares, important accident geogràfic que a l'Edat mitjana delimitava els alous de Cadaqués i Selva de Mar, junt amb els territoris de pesca d'ambdós comunitats.

La Mar d'Amunt està dominada per la corba de la línia costanera que crea el Golfet o, en paraules de Plujà, Gou de Tavellera.¹⁸¹ Aquesta entrada de mar ampla i airejada està formada per una sèrie de cales molt apreciades pels pescadors, entre elles Galera,

---

¹⁷⁸ Passa, Jaubert de, “Recherches historiques...”, p. 198

¹⁷⁹ *Excavacions arqueològiques subaquàtiques a Cala Culip*. Barcelona : Generalitat de Catalunya , 1989, p. 17-20

¹⁸⁰ Pla, J. *La Costa Brava...*, p. 295-296

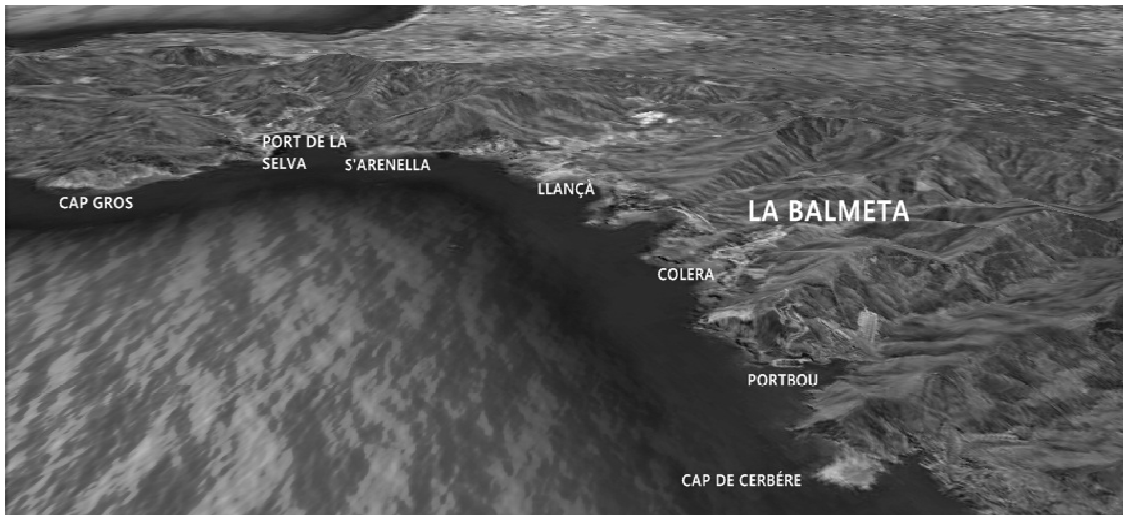
¹⁸¹ Plujà, A. *Estudi del cap de Creus...*, p. 169

Talabre i sobretot Tavellera i Calaprona. Són totes cales d'una gran bellesa mineral, a més d'excel·lents caladors de peix blau. El vent i les corrents nodreixen unes aigües on la sardina i l'anxova troben aliment i s'hi congreguen en abundància. Dominar les cales per aprofitar-se dels recursos pesquers del Gou de Tavellera motivà, com veurem en detall, els principals enfrontaments entre pescadors de les diferents comunitats.

Passat Puig Gros, un dels caps més aparatosos de tota la costa, la línia costanera enfila cap a l'entrada de la badia de Port de la Selva. Hom deixa enrere les cales de Fornells, Cativa i la Tamariua, i poc a poc s'endinsa a la badia en direcció N-S. A la seva vessant oriental, entre La Lloia, Port de Reig i la Platja del Port Ribera nasqué un nucli de pescadors originaris de la Selva de Mar. Gràcies al comerç i la navegació i a la productivitat de les aigües properes, al segle XVIII igualà i finalment superà el nucli d'origen, aconseguint la independència el 1787. Destaca l'amplitud de la rada, orientada a nord-oest, i l'espectacle de les feixes a les vessants de les muntanyes que estructuren el territori amb mà cartesiana, testimoni del cultiu de vinya i olivera practicada pels pescadors i mariners com a complement a la subsistència en mar.

Sobre el vessant occidental, a una altura de 520 metres sobre el nivell del mar, el monestir de Sant Pere de Rodes senyoreja la badia i el territori adjacent. Segons la teoria de Josep Pla, Port de la Selva fou l'establiment marítim del monestir, des d'on els abats es feien a la mar durant els seu viatges a Roma. Més amunt encara, a 670 metres, s'ubica el Castell de Sant Salvador de Vardera, construït el segle IX i en perpètua disputa entre el monestir i els comtes d'Empúries. El Duc de Noailles l'inutilitzà durant l'expedició francesa de 1708.

Sortint ja del sac de la badia, en direcció nord, la costa entra i surt contínuament durant uns set quilòmetres. Fins als anys 50 tot aquest tram, més baix que el litoral precedent, restà plantat de vinya fins a pocs metres de l'aigua. Els cons de dejecció dels torrents que davallen des de la serra de Verdera formen petites cales rocalloses utilitzats per pescar a l'encesa o capturar tonyina. Destaca a mig camí en direcció a Llançà la punta de S'Arenella, enclavament des d'on els pescador de Port de la Selva tancaven la badia amb una xarxa que arribava fins a la Lloia, a l'altra banda. Avui es conserva un petit far construït el 1910.

Extrem del Cap de Creus. Font: Google Earth

A partir de la cala del Cau del Llop la costa gira a llevant, i s'arriba al port de Llançà. Com a molts altres indrets de la costa, a inicis de l'edat moderna el nucli principal de Llançà es trobava separat del seu burg marítim, i al segle XVII arran de mar només hi havia unes poques barraques, establertes en emfiteusi per Sant Pere de Rodes a uns pocs comerciants i pescadors.¹⁸² Per Pla, aquest era un paratge molt dolent per estar-hi, oferint un escàs refugi als seus habitants. Malgrat això, hi prosperà una comunitat de pescadors important estimulada pel comerç i la dinàmica del mateix monestir. L'illa del Castellar, avui unida per un passeig a terra ferma, servia t'atalaia de vigilància.

La costa continua accidentada per sector més septentrional. Hom anomenada aquest sector costa de la Balmeta, un tram litoral molt retallat de quinze quilòmetres format per l'enfonsament de la serralada homònima en el mar. Avui comprèn el litoral de Llançà, Colera i Portbou. Destaquen Cap Ras, una petita península entre Garbet i Canyelles que serví durant segles de línia divisòria entre els dominis dels monestirs de Sant Quirze de Colera i Sant Pere de Roda. Pescadors de totes les poblacions freqüentaven les seves aigües, cosa que induí a més d'un conflicte per la jurisdicció i els drets d'accés. Les cales més importants són les Garbet, Colera, Portbou i Cervera, conegudes ja al segle IX com a caladors de pesca per restar subjectes al delme de Sant Quirze de Colera. El Cap de Cervera és la línia divisòria entre els estat d'Espanya i França arran del Tractat del Pirineus de 1659, pel qual Catalunya va perdre el comtat del Rosselló i la meitat del de Cerdanya.

---

¹⁸² Plujà, A. *135 platges del Cap de Creus*. Llançà: l'autor, 2008, p. 52

A banda dels nuclis urbans consolidats, bona part d'aquesta costa es troba deshabitada avui dia. Només la dinàmica del turisme ha ajudat a urbanitzar alguns sectors del litoral de Roses, Port de la Selva o Llançà, els més accessibles. Antigament, però, l'ús dels espais logístics que creen les entrades i sortides de la línia costanera era molt intens, generant una ocupació i una freqüentació molt elevades. Algunes cales eren emprades com a ports de càrrega, altres eren l'hàbitat de petites comunitats eremítiques. La pesca, en les condicions del terrer Cap de Creus, trobà un clima favorable per desenvolupar-se malgrat el seu caràcter aspre.

Ara bé, més enllà de les bones condicions per a l'assentament de població i la pràctica de la pesca, és condició indispensable pel seu desenvolupament que les aigües que banyen la costa siguin fèrtils i que generin els recursos cinegètics necessaris. En aquest cas, el Cap de Creus reuneix les millors condicions, tot constituint un espai privilegiat per la proliferació de la vida marina en abundància i diversitat.

3.3. El medi aquàtic

Podem afirmar que la complexitat orogràfica del territori emergit del Cap de Creus té una correspondència clara en el medi aquàtic de la seva vessant submergida. Els diferents nínxols ecològics presents, sumats a les particulars condicions oceanogràfiques, afavoreixen la multiplicació de formes de vida molt diverses. En relació al medi que el circumscriu, les aigües del Cap de Creus són un tresor per la vida marina, aprofitat ben aviat per la població litoral per assegurar-se la subsistència. Ara bé, s'ha de pagar un preu alt per treballar en un mar difícil, afectat per fortes corrents i especialment pel fort vent de tramuntana.

3.3.1. Relleu submarí i oceanografia

El Cap de Creus sorprèn tant per la diversitat d'ambients terrestres com per la seva excepcionalitat marítima. La part submergida de la península flueix vers el les profunditats de forma sobtada i agrest, solcada de esvorancs i canons que adquireixen grans fondàries a pocs quilòmetres de la costa. En els seus fons proliferen tot tipus d'organismes. La ciència ha posat de manifest repetidament la gran productivitat i rica diversitat biològica de les aigües del Cap de Creus. Per això, atret per la possibilitat d'extreure una part del seu sosteniment del mar, l'ésser humà aprofità llurs riqueses des d'època remota, configurant la l'extracció de recursos marins una part substancial del seu mode de subsistència i reproducció.

Des d'un punt de vista oceanogràfic i biològic, el medi marí del Cap de Creus s'integra dins el golf de Lleó, zona identificada com una de les zones més productives de la Mediterrània Occidental. Els rius que hi desemboquen, especialment el Roine, l'Aude, el Tec i el Tet, aporten quantitats de nutrients d'origen terrestre. Els vents forts i sovintejats del quadrat nord generen un refredament de les capes superficials, augmenta la densitat de l'aigua freda i l'enfonsa sobtadament, generant una barreja de diferents masses d'aigua i l'aflorament d'aigües profundes més riques. Aquest fenomen, anomenat *upwelling*, ajuda a remuntar l'aliment primari vers la superfície. El corrent marí anomenat liguero-provençal, que circula de nord cap a sud resseguint el límit de la plataforma continental, fertilitza amb aquest nutrient la zona del Cap de Creus, del que se'n beneficia el fitoplàncton, algues que es troben en la base de la cadena tròfica i que són vitals per l'ecosistema. Gràcies a tots aquests nutrients hi proliferen diverses espècies sota la denominació de "peix blau".

La batimetria submarina presenta un relleu molt contrastat i accentuat. En general, la unitat que forma el Golf de Roses presenta uns fons somers i pocs profunds, entre 15 i 30 metres, formats de sorres i fangs. A la part central del Cap de Creus la plataforma continental és molt més estreta i s'enfonsa ràpidament. Des de la Canyelles Majors fins l'entrada de la badia de Port de la Selva l'isòbata dels 50 metres que ressegueix la península es troba a molt poca distància de la costa, sovint a menys d'una milla. A tres o quatre milles es poden trobar fons de 700 i 1000 metres. En aquest punt el talús forma els canons submarins de Lacaze-Duthiers i Cap de Creus, recs que canalitzen l'aigua procedent del refredament de les capes superficials en fenòmens periòdics batejats amb el terme de "cascades submarines". Recentment també s'hi han descobert importants i valuoses colònies de corall blanc.¹⁸³ A la zona de la Balmeta la plataforma s'eixampla una mica més, disminuint el grau de la pendent i separant de la costa la isòbata de 50 metres.¹⁸⁴

La morfologia accidentada dels fons marins crea hàbitats diferenciats on proliferen comunitats i espècies litorals molt diverses, fins i tot a milers de metres de profunditat. A poca profunditat dominen els substrats rocosos on es troben làbrids i espàrids. A les

---

¹⁸³ Oreja, C.; Gili, J.M. "Las comunidades de corales blancos del cañon submarino de Cabo de Creus". *Ambienta*, 2008, núm. 82, p. 51-56

¹⁸⁴ Vidal de la Blanche apuntava que els pescadors de Banyuls parlaven de la gran profunditat dels "recs" propers a la línia costanera del Cap de Creus. Sobre els estudis inicials de batimetria a la zona Vidal de la Blanche, P. "La topographie sous-marine de la région du cap de Creus." *Annales de Géographie*, 1895, vol. 4, núm. 16, p. 373-375

clapes de sorra i grava són abundants les praderies de posidònia, refugi de molts animals i bressol dels juvenils. A major profunditat, entre 30-50 metres es troba el coral-ligen, una suma de gorgònies, algues i altres organismes bentònics. És l'hàbitat també d'una important comunitat d'invertebrats i refugi de molts peixos litorals. Entre els 50 i 80 metres domina el substrat de fang, on viuen moltes espècies demersals d'interès pesquer. El canó del Cap de Creus, el punt més profund d'aquestes aigües, té una gran importància geològica, oceanogràfica i biològica.¹⁸⁵

Pels pescadors, la naturalesa dels fons marins també tenen implicacions ecològiques i socioeconòmiques segons la zona on es situen. Per exemple, a Roses hom distingeix entre “La Platja” o “el fang” corresponent al fons sorrenc de la badia, de la zona de “La Costa”, o “Les Roques”, fons més accidentats. A una i altra banda es despleguen estratègies de producció diferenciades a la cerca de recursos específics de cada zona. A Cadaqués, la tramuntana condiciona molt els dies de treball efectius, així com les corrents duen els pescadors a treballar en una o altra zona. Els artesanals prefereix pescar a la Mar d'Amunt perquè les aigües són més fredes per acció de la tramuntada i hi ha més “brut” – fons de roques -, i creuen que hi ha més peix. A Port de la Selva, distingeixen entre els fons menors de 50 metres, generalment rocosos, i els fons de fang a més profunditat. Actualment pesquen no més de 100 a 130 dies a l'any, obligant a buscar feines complementàries en altres sectors en terra.¹⁸⁶

Així doncs, el mar que banya el Cap de Creus ha estat històricament fèrtil i abundós, però l'extracció dels seus recursos és difícil. La pesca aquí és un ofici perillós i imprevisible: els vents, les corrents, els fons accidentats, la gran profunditat... No obstant això, successives generacions de pescadors van saber extreure profit de les aigües amb enginy, fins al punt que convertiren dita península en una de les zones pesqueres més riques i dinàmiques de tots el Llevant espanyol durant l'edat moderna i fins ben entrat el segle XX.

3.3.2. Els recursos pesquers

En conjunt, el Mediterrani és un mar d'una gran biodiversitat però amb biomasses escasses o pobres. Altres mars, com l'Atlàntic, el Mar del Nord o el Bàltic són en

---

¹⁸⁵ Lloret, J.; Riera, V. “El medi marí del Cap de Creus i el Golf de Roses.” *Revista de Girona*, 2006, núm. 236, p. 74-77

¹⁸⁶ Vegeu Gómez, S.; Riera, S. “Pesca, pescadors i peixos: la pesca artesanal al Cap de Creus.” *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 2007, Actes del Congrés sobre el Paisatge, vol II, p. 473-489

comparació molt més productius i la pesca històricament s'hi ha desenvolupat amb molta més importància. Però dins del panorama mediterrani, el litoral català alberga una riquesa i una densitat faunística molt notables, i dins del seu context destaca especialment el mar que banya el Cap de Creus.

Una part de la biodiversitat que es troba als fons marins del Cap de Creus ha estat convertida des de temps remots en recursos d'interès pesquers, fonament de la indústria pesquera i les seves derivades. Algunes espècies antigament molt apreciades estan avui desaparegudes o exhaurides, com l'esturió – l'espècie més valuosa, apreciada i cara de la Catalunya medieval –; altres han perdut aquest interès per raons socials, econòmiques o ecològiques, com poden ser el dofí o la tortuga, avui protegides per la llei; de la resta, la majoria encara es pesquen però en una quantitat molt variables atès la sobrepesca que ha afectat els stocks en les darreres dècades.

Una bona colla de testimonis documentals donen compte de la llarga llista d'espècies explotades a la regió a l'alçada dels segles moderns. Per exemple, Marcel Pujol ha recuperat la llista de preus dels peixos al mercat de Roses del segle XVI, posant de manifest la diversitat d'espècies pescades per a consum habitual:¹⁸⁷

“A XII. Tonyina, pagell gros, congre qui bast a lliura, morena qui bast a lliura, pagre, lletxa, reig, cervie, verat, dentol, roger gros.

A XI. Aurade, oblade, verade, mabre, corba, corby, liza de mar.

A X. Bonítol, mola sarchs, morruda, suyla, torts, serrans, roms, donzelles, palayes, senichs, sperreylons, amfos, capdebou, bequa, sevoga, reffet, scorpena qui bast a terra, rogeret, pagellet e tot peix de roqua.

A VIII. Lus, spet, calamars, cantere.

A VIII. Boqua, sorell, serla, cerdina, aladroch, aguyla, melva, palomide, bis, dalfi, emperador, guarneu, lagostes, longans, cabres, gualls, salpes, tot gros he menut. Congre qui no bast a lliura, scorpena qui no bast a terra, morena qui no bast a lliura.

A VI. Polps s[... ..] bestina.”

Gràcies a la riquesa de les aigües del Cap de Creus s'hi pescaven una gran varietat de peixos i mariscos, tots originaris dels diferents ambients ecològics. El coneixement

---

¹⁸⁷ AHG, Manuscrits 50. *Ordinacions, capítols i concòrdies relatives a la pesca en el mar de Roses* (s. XV-XVI) Doc. 2, 1 f. S.d. [s. XVI]. Citat per Pujol, M. *La pesca a Roses...*, p. 38.

expert acumulat al llarg dels segles sobre comportament de la fauna marina en cada àmbit va permetre aplicar tècniques de pesca específiques per capturar diferents tipus d'espècies objectiu. Per exemple, com veurem amb més detall, amb els palangres, les xarxes i altres arts menors els pescadors capturaven espècies de fons, de comportament bentònic i sedentari, habitants del sistema demersal: rogers, cap-roig, escòrpores, llobarros, llenguados, orades, lluços, congres, morenes, serrans, peix bastinal com la rajada o la mussola, i un llarg etcètera.

Amb tot, en el marc de l'explotació del mar del Cap de Creus la productivitat de les pesqueres demersals fou sempre marginal i secundària; en realitat, les particulars condicions oceanogràfiques afavorien que la inversió i l'esforç anès destinat principalment a l'explotació del sistema pelàgic, l'anomenat "peix blau". Aquest és un concepte modern i de caire nutricional que engloba un conjunt heterogeni d'espècies amb algunes característiques comunes, sobretot l'alt contingut en greix, superior al cinc per cent del pes corporal. Aquesta propietat organolèptica i l'elevada biomassa de peix pelàgic concentrada al Golf de Lleó i el Cap de Creus influïren decisivament en la configuració del sector pesquer, els sistemes de pesca utilitzats, llur organització i regulació.

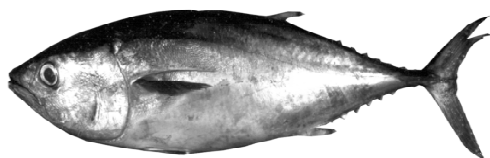
Segons el llibre de les *Ordinacions de la Pesquera*, a l'alçada del segle XVIII els pescadors de Cadaqués es dedicaven a la captura de sardina, anxova, bis, verat, sorells, bonítol i tonyina. L'etologia de les diverses espècies està molt condicionat per factors climàtics i hidrogràfics, especialment la temperatura de l'aigua. Són animals que – malgrat les diferències entre les famílies – mostren un comportament gregari, moguent-se en moles per facilitar la reproducció i conservar la població. L'elevada taxa de reproducció permet suportar un cert nivell de mortalitat, d'ordre tant natural – el peix pelàgic és la base alimentària d'altres peixos i mamífers marins – com pesquer. La forma hidrodinàmica del cos maximitza l'eficiència energètica d'uns peixos que es mouen constantment: verticalment amb finalitat tròfica o alimentària i horitzontalment, amb finalitat reproductiva.

Des d'antic, l'espècie més preuada del sistema pesquer del Cap de Creus fou la tonyina vermella (*Thunnus thynnus*). La tonyina és un peix pelàgic, gran migrador, depredador voraç alimentat de petits pelàgics, alguns exemplars de la qual arriben a pesar més de 500 Kg. La seva estacionalitat i abundància es relacionen a factors reproductius. Quan

són adults sexuals, les tonyines duen a terme una llarga migració que els retorna anualment a la Mediterrània per fresar. A nivell local els seus desplaçaments poden estar condicionats per altres paràmetres, com la temperatura relativa de l'aigua, la salinitat o la disponibilitat de menjar. En aquests viatges – sovint de milers de quilòmetres, procedents d'aigües caribenyes o polars - s'atansaven molt a la costa – empaitats per altres depredadors, com les orques –, tot nedant en superfície en forma de gran bancs, els quals podien ser albirats fàcilment pels pescadors des de terra estant.¹⁸⁸ La badia de Port de la Selva, oberta al NO, va ser un punt de concentració molt destacat en el seu periple migratori vers el S.

Des d'època clàssica, la tonyina fou una espècie molt apreciada als mercats del peix, tant en fresc com en conserva. Però pel seu valor i escassetat, la seva captura motivà nombroses confrontacions i enemistats vilatanes al llarg de tot el Cap de Creus. La tensió augmentà quan a partir del segle XVIII proliferaren les almadraves fixes. L'almadrava instal·lada a Canyelles Majors, al terme Roses, fou rendible fins a 1923.

Una espècie associada a la tonyina és el bonítol (*Sarda sarda*). És també un animal migrador que viatja formant moles, entre aigües. S'alimenta de petits pelàgics. La seva captura en aigües del Cap de Creus era més habitual que la de tonyina, malgrat que el seu valor comercial fos inferior a aquella. Al mercat de Barcelona, per exemple, la lliura de bonítol fresc es cotitzava a 8 diners (igual que el lluç i la melva), mentre la tonyina fresca valia entre 9 i 10; salat, el bonítol no es podia vendre per sobre de VI diners.¹⁸⁹

Tonyina vermella. *Thunnus thynnus*

Bonítols. *Sarda sarda*

Font: Museu de la Pesca. Domènech Lloris.

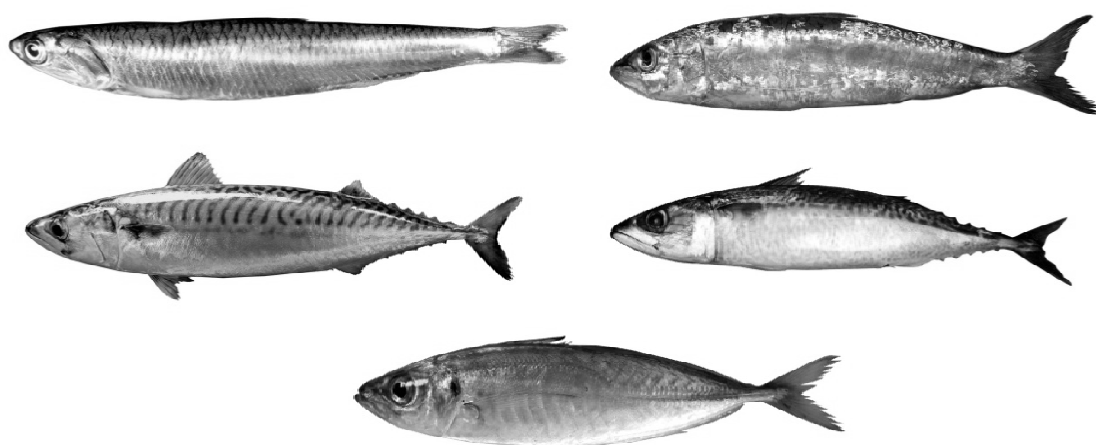
¹⁸⁸ Demestre, Montserrat. "Les diferents comunitats naturals de la Mediterrània". Dins *L'Oceanografia: recursos pesquers de la mar catalana*. Barcelona: Diputació, 1986, p. 20-21.

¹⁸⁹ Segons les ordinacions editades per Bajet Royo, Montserrat. *Aspectes del comerç a Catalunya en el segle XVI segons els llibres dels mostassàs*. [tesi doctoral]. Lleida: Universitat de Lleida. Departament de Dret Públic. 1993. Afegia

Entre els petits pelàgics, el recurs més important pels pescadors del Cap de Creus van ser la sardina (*Sardina pilchardus*) i el seitó o anxova (*Engraulis encrasicolus*). Aquests petits pelàgics són animals de mida petita i vida curta que solen viure a prop de la costa. Durant la nit fan breus migracions tròfiques, de les profunditats cap a la superfície, per alimentar-se, comportament que aprofiten els pescadors per pescar-la atraient-la amb llums artificials. També realitzen migracions estacionals amb finalitats reproductives, si bé no hi ha una regla sobre aquest comportament: és concentra on troben un medi favorable per la posta.

En aquest sentit, entre els ambients pesquers dels Països Catalans – i també a diverses regions de l'Europa mediterrània – se'l coneixia com “*peix de passa*”: de novembre a març neda cap a aigües més fredes per fresar, i a la primavera retorna a la superfície i a prop de la costa en busca de plàncton. Avui comprenem millor els complexos processos que determinen el moviment d'aquests peixos (reproductius i tròfics), si bé a l'època moderna hom s'havia de guiar per i l'observació i l'experiència acumulada per establir estratègies de captura. Antoni Mauri, pescador palamosí, descrivia el 1765 la migració de la sardina com:

*“...annual, però en algun modo és adventicia; uns anys dura més, altres menos, ab major o menor abundància conforme és fret o calorós lo temps. Y mai passa ab un sol vol o dia, sino ab distincs, admetent intermedis de varios dias, de manera que per esta rahó durant la passa no se agafa diàriament sino ab intermissió de dias. En aquesta ocassió y temporada [l'any 1765] se pesca la sardina y anchoba sens distinció de dias, ara sien festius o no, per ser ingruent en esta costa, de modo que vuy se-n agafa molta y lo endemà ninguna o molt rara...”*¹⁹⁰

¹⁹⁰ AHG. Fons Notarial, Protocols de Marina. 1765, maig, 31

Família de peixos blaus pescats al Cap de Creus a l'època moderna: Anxova (Engraulis encrasicolus). Sardina (Sardina pilchardus).. Verat (Scomber scombrus). Sorell (Trachurus mediterraneus). Bis (Scomber japonicus). Font: Museu de la Pesca. Domènech Lloris.

La sardina és l'espècie d'interès pesquer més comuna i pescada del mar català. De la família *Clupeidae*, les captures de sardina augmenten a l'estiu i la tardor. Busquen aigües de baixa salinitat, mitjanament tèrbola i rica en plàcton. Al Cap de Creus les condicions eren òptimes, sobretot entorn a la badia de Roses – poc profunda i alimentada amb les aportacions de Ter, Fluvià i Muga.

L'anxova és una animal de vida molt breu (dos anys) que neda formant moles en superfície a l'estiu i s'enfonsa durant l'hivern. Era molt abundant al Cap de Creus, i els pescadors la capturaven utilitzant també la llum o amb xarxes de deriva. De fet, preferien pescar anxova abans que sardina, perquè es pagava millor:

“La anchoa, que es aquí la pesca más codiciada, solo se presenta en estas costas á intermitencias, y la pareja que da con ella, da con la lotería. Pero por un día de fortuna, ¡cuántas noches perdidas miserablemente!”¹⁹¹

En una altra ocasió, hom afirmava, tot queixant-se de la mala sort en la pesquera:

“En quant a la pesca a l'encesa, hem de dir que tenim un altra any perdut, per més que el seu començament semblava que el poble s'ompliria de peix, però no ha estat així per dissort, puig que en les fosques en les quals el peix sempre havia estat abundant, enguany no s'ha pescat ni una anxova, que és el peix preferit, i el que fa guanyar quelcom, car la sardina sempre és més barata, i sobretot quan les pesqueres són grosses”¹⁹²

Tant l'abundància com el comportament d'aquests peixos, previsible en molts casos en base a l'aplicació del coneixement expert i l'experiència, es modifiquen sota diferents paràmetres i variables difícils de mesurar encara per la ciència. Per exemple, l'*upwelling* – l'ascens de masses d'aigua profunda a la superfície – i l'aportació de masses d'aigua dolça dels rius són factors que estimulen la generació de biomassa. Altres variables, en canvi, la perjudiquen.¹⁹³ La distribució espacial d'aquestes espècies pel territori també varia de forma substancial. No a tot arreu es pescava amb la mateixa abundància: uns indrets eren molt productius i gens uns altres contigus. La premsa és plena de referències a

---

¹⁹¹ *La Vanguardia*, 1903, agost, 11

¹⁹² *Sol Ixent*, 1928, maig, 28

¹⁹³ Palomera, I.; et al. “Small pelagic fish in the NW Mediterranean Sea: An ecological review”. *Progress In Oceanography*. 2007, Vol. 74, núm. 2-3, p. 377-396

pesqueres notables al Cap de Creus que donen testimoni d'aquesta diversitat ambiental i al comportament capritxos de les moles. El 1893, hom deia:

*“Los pescadores de Cadaqués y Rosas están de enhorabuena; tanta es la abundancia de caballa y anchoa que de algunos días á esta parte vienen pescando. En Cadaqués solamente, se considera que en tres noches se pescaron cerca 4000 kilos de anchoa, que por ser algo pequeña se ha vendido de ocho á doce pesetas el quintal. En cambio los de Puerto de la Selva y Llansá no han pescado apenas nada.”*¹⁹⁴

En un altre moment, un observador a bord va viure l'experiència de l'aleatoritat d'aquest tipus de pesquera:

*“Comparece el azulado pez á grandes manadas formando espesos bancos: las corrientes interiores del mar lo regolfan hacia la costa, unas veces por el lado de acá, otros por el lado de allá del cabo de Creu, de suerte que la gracia está en dar con él, no alcanzando esta fortuna todos los pescadores, sino aquellos á quienes la suerte protegió con la coincidencia de pescar en las calas favorecidas. Así vuelven unos con los laudes abarrotados y los otros con las embarcaciones completamente exhaustas”.*¹⁹⁵

Efectivament, els petits pelàgics solien concentrar-se en un espai més que en altres, com molt bé sabien els pescadors locals. Per exemple, les cales de Tavellera i Calaprona, al terme de la Selva de Mar, es consideraven les més productives de tot el Cap de Creus, on es trobava peix amb major quantitat. Per això foren caladors molt cobejats i – com veurem – socialment conflictius. Amb tot, la pesquera patia variacions diàries a causa del vent i de les corrents fortes que hi ha a la zona:

*“Al día siguiente de una pesca abundante en la cala tal ó cual, llénanse de admiración aquéllos que por turno deben ir á ocuparla. Pero á lo mejor cambia el viento y no hay medio de salir. Nunca con más exactitud puede afirmarse que hay esperanzas que se les lleva el viento.”*¹⁹⁶

La pesca a l'encesa, la tècnica principal aplicada al cap de Creus per capturar el peix blau, és una tècnica de predació complexa que aprofita les particularitats etològiques d'aquests animals: l'estratègia de nedar amolats formant grans bancs, la migració tròfica cap a la superfície per alimentar-se i l'atracció que senten per la llum natural. Molts peixos i mariscs mostren un comportament molt similar. No tenim notícia dels primers homes que descobriren la fascinació del peix per la claror i utilitzaren l'enginy per pescar. Els mosaics romans que representen escenes on apareixen pescadors armats amb teies demostren que s'usava de forma habitual a l'època clàssica. Tampoc sabem del cert

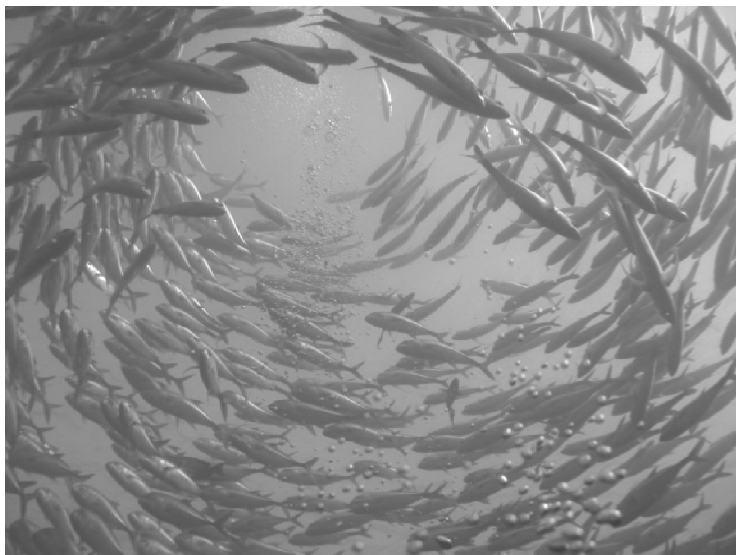
---

¹⁹⁴ *Diario de Gerona*, 1984, abril, 12

¹⁹⁵ *La Vanguardia*, 1903, agost, 11

¹⁹⁶ *Ibid.*

quan la tècnica va migrar fins arribar al Cap de Creus, si abans o després de l'esfondrament de l'Imperi. En qualsevol cas, substituir la claror natural de la lluna per la del foc en les nits de "fosca" fou tot un encert atès que va permetre posar en pràctica una tècnica de pesca senzilla i econòmica per explotar un recurs abundant i de comportament estacional i previsible.

Peix blau formant una mola, estratègia defensiva contra els depredadors que era aprofitada pels pescadors per capturar-les Font: SXC. Oktaviani Marvikasari.

L'atracció lumínica és una condició necessària però no suficient per convertir la pesca del peix blau en motor de reproducció social i econòmica. La pesquera tenia sentit en tant que aquell peix comparteix unes característiques organolèptiques concretes: l'elevat índex de greix, superior al 5% de la massa corporal. El greix incorpora una nova baula a la cadena que porta el peix del mar al plat del consumidor perquè dóna la possibilitat de conservar la carn tot aplicant una sèrie de productes i tècniques. Per exemple, el sistema usual a la Mediterrània era l'aplicació de sal als teixits del peix amb la voluntat d'evitar la descomposició de la carn i allargar el seu període comestible. La salaó converteix un recurs alimentari altament perible – la carn del peix es descompon ràpidament per acció dels bacteris – en un producte manufacturat que es pot emmagatzemar, transportar ben lluny a uns costos per unitat molt baixos i consumir molt temps després de la seva captura, augmentant la cadena de valor de la mercaderia, alimentant a un número cada cop major de població i estímulant a la seva extracció i manipulació.

És a dir, sense l'abundància de peix blau la indústria pesquera del Cap de Creus a penes s'hagués desenvolupat, atès que el sistema bentònic, malgrat ser abundant també, no és suficient per posar en marxa la cadena extracció-manipulació-comercialització-consum. Aquesta simbiosi entre extracció, transformació i comercialització explica que el recurs pesquer, més enllà de la seva abundància, tingués una repercussió tant rellevant per les economies de les viles litorals.

Un territori vinculat al peix blau i a la pesca que, per altra banda, té una història singular. Des de l'alta edat mitjana, quan el poblament es concentra fugint de l'avenc musulmà, es desenvolupen una sèrie de comunitat que patiran les dures condicions d'adaptació al territori a més de ser víctimes de la situació de frontera de l'Empordà durant el segle XVII. Malgrat tots els entrebancs, són comunitats que prosperen, sobretot durant el segle XVIII.

4. UN TERRITORI DENSAMENT HUMANITZAT

El visitant que s'acosti al Cap de Creus es pot sorprendre pel contrast entre, per una banda, els vestigis d'una ocupació humana intensa i perllongada durant mil·lennis i l'abandó i buit demogràfic actuals. Causes bioclimàtiques i socioeconòmiques acabaren per despoblar a mitjan segle XX quasi tot el territori. Atenent a l'accidentada geografia del terreny, la duresa del clima i l'aspre vegetació, costa creure que la població històrica d'aquest massís, densament arbrat i de difícil comunicació, cultivés amb fervor totes les terres disponibles aplicant una alta dosi d'enginyeria constructiva. Perquè, malgrat les dificultats que el medi natural imposa a l'home, aquest va ser un territori fortament humanitzat des d'època remota. La transformació del paisatge, visible allà on es vulgui mirar, evidencien les marques deixades per l'ocupació humana del Cap de Creus des de l'antiguitat, arrelada en els diferents assentaments des dels quals s'explotaren de forma harmònica els molts nínxols ecològics que ofereix el territori.

El Cap de Creus té una superfície aproximada de 12.700 hectàrees, distribuïdes actualment en vuit municipis. En són plenament integrats els termes municipals de Cadaqués, el Port de la Selva i la Selva de Mar. Parcialment inclou també els termes municipals de Llançà, Vilajuïga, Pau, Palau-saverdera i Roses. Els límits i distribució d'aquests municipis, avui, són la culminació d'una llarga trajectòria històrica sobre el fonament petri en el que s'assenten. Sobre aquesta base sòlida, la població del Cap de Creus va caminar pel decurs d'una història a voltes difícil i traumàtica, a voltes

expansiva i eufòrica. Des de l'edat mitjana fins a finals de segle XVIII, s'alternaren diferents etapes o conjuntures, les característiques de les quals van fer créixer o frenar el desenvolupament econòmic i social del territori i la seva gent.

Si volem donar valor al marc en que es desenvolupa la pesca a l'edat moderna cal, doncs, fer un repàs a aquestes conjuntures des de la òptica territorial i dels principals assentaments humans que van créixer en aquest medi hostil.

4.1. Els primers pobladors

El territori del Cap de Creus ha estat habitat des del antiguitat, si bé no n'hi ha una idea certa fins als primer segles de la nostra era. Els primers pobladors del període neolític deixaren la seva particular petja en forma de menhirs i dolmens escampats arreu. Durant el període clàssic, possiblement una població dispersa es va repartir pels vessants de les muntanyes de Verdera i del Pení, arribant a escolar-se fins a la línia de costa. La colònia massaliota de Rodhe, fundada el segon quart del segle IV aC al peu del massís pel vessant sud, possiblement no arribés a explotar els recursos de la península. Per Barbaza, la incidència dels pobles antics sobre el territori i el paisatge del Cap de Creus fou escassa i limitada a unes poques vinyes, atès es vinculà amb més força a la planura empordanesa i a la badia de Roses. Allà s'explotà la riquesa agrícola de la zona i els recursos pesquers del mar.¹⁹⁷

Les hipòtesis sobre el primer poblament del Cap de Creus apunten a un augment demogràfic de la zona a partir del segle VIII dC., en el marc de l'ocupació d'espais marginals per part de població d'interior que fugia de l'avenç musulmà. El terreny abrupte, l'aïllament, l'espessor dels seus boscos i la distància dels principals nuclis habitats afavoriren l'arrelament d'un primer grup d'*hispanis*. En aquest nou territori-refugi començaren a cultivar la terra sota la forma jurídica de l'aprisio – ocupació i apropiació d'una terra erma sense titular per tal de rompre-la i explotar-la –, amb el beneplàcit del poder carolingi. A l'Alta Edat mitjana l'hàbitat dispers dominava a les zones més elevades, on cada unitat d'assentament formava un mas, una unitat d'explotació agrària disseminada. A partir de l'any 1000, l'Empordà i el Cap de Creus en particular s'emplenà de castells en el marc d'una gran conflictivitat entre els comtes

---

¹⁹⁷ Sobre els primers pobladors a la prehistòria Tarrús, J “. “El Megalitisme de l'Alt Empordà (Girona): els constructors de dòlmens entre el neolític mitjà i el calcolític a l'Albera, Serra de Roda i Cap de Creus” *Cota zero: revista d'arqueologia i ciència*, 1987, núm. 3, p. 36-54. Sobre la col·lonització grega i romana, Barbaza, Y. *El paisatge humà...*, p. 185-226.

catalans,: Can Magí (Port de la Selva), Torre del Coll (Selva de Mar), Bufalaranya, les muralles de Roses, Guardiola i Cadaqués.

4.2. Les comunitats monàstiques

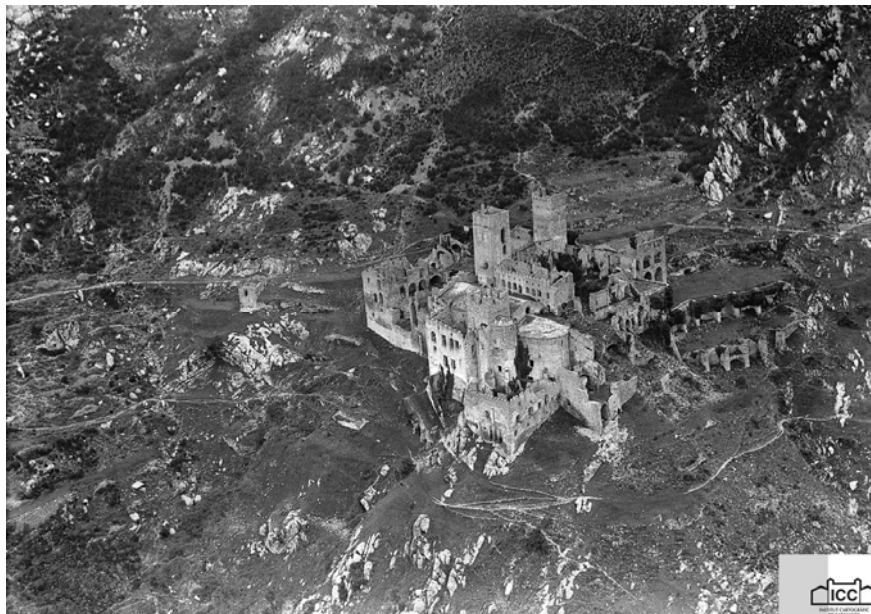
Entre els segles IX i X la població del Cap de Creus va créixer enmig de canvis polítics i socials molts destacats. La consolidació de la *Marca Hispanica*, la frontera dissenyada pel regne carolingi enfront dels musulmans, i l'estructuració del nord-est català en comtats s'acompanyà d'una activa construcció d'esglésies i monestirs.¹⁹⁸ El paper de les comunitats monàstiques va tenir conseqüències molt rellevants en la configuració territorial del massís i en desenvolupament dels primers assentaments. Per un costat, les abadies de l'extrem nord-est empordanès es convertiren en un pol d'atracció demogràfic, a redós de les quals aparegueren els primers nuclis de població estables per donar servei a la comunitat monàstica. Per l'altre, les donacions comtals de què van ser objecte, associades a tota mena de drets i privilegis sobre el territori i l'activitat econòmica dels seus habitants, condicionaren tant la formació de l'estructura territorial del Cap de Creus en els segles posteriors – i amb ella la repartició dels espais de pesca – com les condicions sociolaborals en que es van veure obligats a treballar els pescadors. De fet, els monestirs incidiren decididament en l'evolució de l'activitat pesquera al Cap de Creus des dels seus orígens. La seva acció estimulà i alhora hipotecà la pesca marítima de l'Empordà fins ben entrar el segle XIX.

El Cap de Creus va ser escenari d'una intensa activitat eremítica i monàstica entre els segles VII i X. S'han documentat diversos centres de poblament eremític (les Cavorques, Cap Norfeu) i primigènies cel·les monàstiques sota la regla de Sant Benet fundades des del segle VII. No obstant, les incursions musulmanes i l'acció dels pirates normands durant els segles VIII-X van despoblar notablement el litoral i desplaçaren la població cap a zones més segures de l'interior. No sabem si el repoblament de l'alta edat mitjana de l'extrem del Cap de Creus tingué quelcom a veure amb aquest moviment poblacional, però és segur que el renaixement monàstic català del segle X – sovint sobre la base d'uns assentaments preexistents –, possibilità una primera estructuració territorial i política de la zona. Entre 930 i 970 es viu una “eufòria constructiva” monàstica, que és paral·lela a la creació d'una incipient xarxa parroquial. L'església, en aquest sentit, “*esdevindrà també un element important per a la transformació de la societat en*

---

¹⁹⁸ Folch, C. “El poblament al nord-est català durant la transició a l'edat mitjana”. *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 2005, vol. 65, p. 37-65

època altmedieval, i la seva atracció sobre nuclis de població dispersos en les zones montanyenques serà la base d'una reestructuració de l'hàbitat en detriment del poblat de la plana".¹⁹⁹

*Sant Pere de Roda, encimbellat sobre la Serra de Rodes. 1929. Josep Gaspar Serra.
Font: ICC*

Entre els segles X i XI es funden al Cap de Creus tres dels més significatius monestirs de tota la Catalunya Vella: Sant Pere de Rodes, Santa Maria de Roses i Sant Quirze de Colera. El més importants de tots fou sens dubte Sant Pere de Rodes. Ubicat al punt més alt de la serra homònima, era, en paraules de Barbaza, “*un desafiament a les lleis de l’ocupació humana*”.²⁰⁰ Fundat abans del 878, adquirí un gran poder i riquesa a partir de la segona meitat del segle X. La política d’enfortiment del poder espiritual desplegada pels comtes emporitans dotà l’abadia d’un extens i valuós patrimoni al llarg de tot l’Alt Empordà, la resta de Catalunya i el sud de la Gàl·lia.²⁰¹ La riquesa acaparada li va permetre construir un dels complexos arquitectònics més destacats del romànic català. El segle XIV es considera el moment de major apogeu del monestir. La seva biblioteca, celebrada arreu d’Europa, exemplifica la puixança i esplendor cultural i econòmic del monestir benedictí. A finals del segle XV, governat per abats comendataris que no residien al monestir, Sant Pere de Rodes entrà en una lenta decadència, cosa que no feu

¹⁹⁹ Puig, A.M.; Riera, A. “Gènesi i consolidació del món feudal”. Dins Gifre, P. (coord.) *Història de l’Alt Empordà*. Girona: Diputació de Girona, 2000., p. 267

²⁰⁰ Barbaza, Y. *El paisatge humà...*, p. 275

²⁰¹ Pérez, R. “La relació de Sant Pere de Rodes...” p. 55-95.

disminuir el seu prestigi ni va impedir que es continués exercint una forta pressió fiscal sobre el territori, la producció i la població. El 1675, 1693 i 1708 va ser objecte de pillatge per les tropes franceses. Després de molts alts i baixos, i de diversos saqueigs, el 1798 la comunitat de monjos abandonà el monestir per instal·lar-se a Vila-sacra. Les lleis de desamortització suposaren l'inici d'un llarg espoli del seu patrimoni.

El segon monestir en ordre d'importància del Cap de Creus va ser el de Santa Maria, situat sobre la badia de Roses i el seu port. En els seus orígens va ser una petita cel·la monàstica depenent de Sant Pere de Rodes que va aconseguir la independència entorn al 970. De la mateixa manera que l'abadia de Rodes, Santa Maria de Roses va adquirir un gran patrimoni gràcies a la política comtal d'enfortiment monacal engegada per Gausfred (931-991). Com es veurà més en detall, les donacions convertiren el producte de la pesca en una de les seves principals font d'ingressos. Roses és un exemple de jurisdicció compartida sobre el territori, exercida en aquell cas entre el monestir i el propi comte d'Empúries.²⁰² Entrà en decadència a partir del segle XV, malgrat que durant l'edat moderna el monestir d'Amer l'incorporà als seus dominis, apropiant-se amb aquella acció de les rendes del peix. Entre els segles XVII i XVIII Santa Maria portà una vida de privacions i abandons successius, afectada pel nombrosos saquejos, invasions i conflictes que suportà tota la vila, a més del frau comès pels pescadors alhora de pagar les rendes. Fou totalment abandonat el 1792.²⁰³

A l'altre extrem del Cap de Creus, a prop del coll de Banyuls i als peus de la serra de l'Albera, el monestir de Sant Quirze de Colera és la més antiga i també la més petita de les abadies benedictines de la zona. La seva església va ser consagrada el 935. Com les altres dues abadies, a partir del segle X va començar a acumular un important domini pel territori circumdant, marítim i terrestre, gràcies a diverses donacions comtals. A la baixa edat mitjana entrà en decadència, i s'uní posteriorment a Santa Maria de Besalú a finals de 1500.²⁰⁴

---

²⁰² Un detallat estudi de la naturalesa jurídica i administrativa del territori de Roses a Palou, H. *Jurisdiccions i privilegis a la vila de Roses : orígens de la jurisdicció compartida, segles X a XVI : estudi dels documents*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, 1989.

²⁰³ Sobre l'abadia de Roses hom pot consultar els treballs de Marqués, J.M. *Santa Maria de Roses*. Roses: Patronat Parroquial, 1992. Vegeu també Marqués, J.M. *El Cartoral de Santa Maria de Roses, segles X-XIII*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1986.

²⁰⁴ "Fundación de los lugares de San Quirico y San Miguel de Colera". *Revista de Girona*, vol. 15, 1891, p. 306-314 i 335-339. Agustí, B. "Sant Quirze de Colera entre els segles XII i XIV: d'efici religiós a fortificació militar". *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 1998, vol. 31, 111-131

Façana de Sant Quirze de Colera, abadia del segle X. Viquipedia.cat

Des del segle X els tres monestirs es constituïren en importants punts d'atracció de població i en eixos vertebradors de l'economia del territori, a més d'elements de defensa i protecció contra els perills exteriors. Establiren contractes d'emfiteusi per a l'explotació agrícola del terreny a través d'un intens artigitge, tot dinamitzant l'economia de la contrada. Així, entorn a Sant Pere de Rodes s'instal·laren diversos nuclis de població: la Selva de Mar i el seu port, el disseminat Sant Baldiri, la Vall de la Santa Creu, Llançà. A redós de Santa Maria nasqué una petita comunitat de pescadors i navegants, que es convertí en el nucli originari de la vila de Roses. Sant Quirze de Colera va atraure igualment alguns habitants entorn al seu àmbit d'influència, malgrat que no es constituïssin nuclis importants de població fins ben entrat el segle XVIII.²⁰⁵ Recíprocament, l'existència dels monestirs i el seu floridament econòmic a partir dels segles XII i XIII no hauria estat possible sense l'aportació d'aquella població primerenca assentada al rodal, atès que, a banda dels serveis de tot tipus que oferien a les comunitats monàstiques, constituí la base sobre la qual s'exercí l'explotació i apropiació de l'excedent propi del règim feudal.

Els monestirs altmedievals d'arreu d'Europa estimularen les activitats econòmiques lligades al mar i especialment de la pesca. Per Montanari, els monestirs solien escollir l'emplaçament de fundació al costat de cursos d'aigua o a les ribes del mar, moguts,

---

²⁰⁵ Una evolució del primer poblament al Cap de Creus a Bolòs, J.; Hurtado, V. *Atles dels comtats d'Empúries i Peralada (780-991)*. Barcelona: Dalmau Carles, 199?

entre altres raons, per la possibilitat d'aconseguir peix per afrontar als períodes d'abstinència que imposava la doctrina.²⁰⁶ També podien aprofitar les aigües continentals, com de fet van fer els monestir de Banyoles, sobre l'estany, i el de Besalú, al costat del Fluvià. A la Costa Brava, Barbaza apuntà la possibilitat que els monestirs actuessin de part capitalista tot invertint en tecnologia per fomentar-la, com ara la instal·lació d'almadraves i la construcció de grans xarxes de pesca. De la mateixa opinió fou Marés quan situava l'origen del conegut art de Port de Reig en la observació periòdica de l'arribada de les tonyines a la badia de Port de la Selva des de les altures del monestir de Sant Pere de Rodes, establint una "aliança" entre els habitants de la Selva i els monjos, que el finançaren; hipòtesi, per altra banda, sense fonament documental.²⁰⁷

És probable que els monjos fomentessin la pesca local per satisfer la seva pròpia demanda de peix fresc dinamitzant així l'economia marítima. No obstant, la preexistència d'un col·lectiu pesquer al renaixement del monaquisme del segle X explicaria també l'elecció del lloc per fer-hi les fundacions, sobretot per beneficiar-se de les rendes que generava el seu treball. De fet, en la relació de les donacions comtals d'aquest període altmedieval, el paper de les rendes marítimes és molt destacable. Des del segle X el peix i la pesca, tant d'aiguamoll com marítima, va significar una part important dels ingressos obtinguts per aquestes institucions:

931. Donacions del comte d'Empúries al monestir de Sant Quirze de Colera, entre elles les valls i cales de Portbou, Portes, Freixe (Sant Miquel de Colera) i Freixanet, del mar adjacent a les cales i del peix pescat en ell. Donació confirmada per Ferran VI el 1753 en el context de la instauració de la Matrícula de Mar.

945. Primeres donacions del comte d'Empúries al monestir de Sant Pere de Rodes, inclosos els drets de la pesquera sobre l'estany de Castelló.

974. Gausfred dóna importants alous al monestir de Sant Pere de Rodes. Entre altres coses, dóna la façana marítima i els drets sobre el mar i la pesca de l'alou de Llança fins a la punta dels Tres Frares. La traducció catalana del document comença delimitant la part marítima de la donació: "*En primer lloc està en el terme i terra nostra junt amb el mar,*

---

²⁰⁶ Montanari, M. *L'alimentazione contadina nell'alto medioevo*. Napoli : Liguori, 1979, p.

²⁰⁷ Marés Deulovol, F. *Port de la Selva: notas históricas*. Figueres: Instituto de Estudios Ampurdaneses, DL 1970-1971, p. 50-51

amb els seus ports i les seves pesqueres del port que en diuen Armirrodas (el port de la Selva), des del lloc anomenat Llentiscle fins a lloc dit Tres Frares...” L’expressió “cum piscuis et piscatorias” o la familiaritat amb que s’empren els topònims marítims (Tres Frares de Galladera, Matella, Perafita, el Pení, Jòncols, Port Lligat, i Colip) provaria, segons Rahola, l’existència d’un col·lectiu avesat a l’explotació marítima, coneixedor de la regió.²⁰⁸

976. Gausfred fa donació d’importants alous al monestir de Santa Maria de Roses, també del dret sobre la pesca, els naufragis i el mar entre el grau de Salatar i la cala del Portaló, més enllà del Cap de Creus a la Mar d’Amunt, a prop dels límits del domini de Sant Pere de Rodes.

1030. El monestir de Sant Pere de Rodes compra al comte d’Empúries la façana marítima compresa entre la punta dels tres Frares i la badia de Jòncols, incloent-hi les rendes derivades de la pesca i la navegació.

Aquell tipus de donacions, cessions i ventes es van repetir en segles posteriors.²⁰⁹ Com hem vist anteriorment, la tendència no va ser exclusiva ni del Cap de Creus ni de terres catalanes. Entre els segles IX i XIII, el procés de feudalització del medi aquàtic fou similar a tota la façana mediterrània. La configuració final dels alous marítims i el mecanisme d’apropiació de la renda halièutica derivada de la jurisdicció es va veure sotmesa, en un primer estadi, per les tribulacions de la pirateria feudal exercida per classes nobiliàries locals assedegades de nous ingressos. La usurpació de béns i drets eclesiàstics, sobretot, fou molt important des del segle X. El propi Papa de Roma va haver d’intervenir per frenar l’espoli a què es veien sotmeses les institucions del Cap de Creus. Per exemple, tan aviat com el 968, el noble Adalbert pledejava amb el monestir de Sant Pere de Rodes sobre el dret del peix de l’estany de Castelló; l’abat de Roses, per la seva banda, acudí en dos ocasions a Roma perquè els seus privilegis sobre el peix de la badia fossin confirmats per la Cúria, enfront de les pretensions del comte emporità.²¹⁰

---

²⁰⁸ Rahola Escofet, G; Rahola Sastre, J. *La marina mercant de Cadaqués*. Barcelona: Joventut, 2005, p. 26-27

²⁰⁹ Documents consultats a *Els Comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada*. Barcelona : Institut d’Estudis Catalans, 2003. 2 vols. (Catalunya carolíngia ; 5), docs. 267, 420, 421, 434, 523, etc. Vegeu també Carreras Vigorós, E. “Les referències de Cadaqués i de cap de Creus segons la Marca Hispanica”. *Annals de l’Institut d’Estudis Empordanesos*, 2004, núm. 37, p. 63-83

²¹⁰ Pérez, R. “La relació de Sant Pere de Rodes amb l’aristocràcia laica als segles IX-XI.” *Annals de l’Institut d’Estudis Empordanesos*, 2000, núm. 33, p. 67.

No tota la jurisdicció sobre el mar es cedí a l'Església. Els poders laics es reservaren una part del patís de les rendes generades pel mar i la feina dels pescadors. Cases nobiliàries de tota mena gaudien al llarg del litoral català d'aquelles rendes halièutiques, la majoria arrendades a tercers o cedides a lloctinents a canvi de serveis. Entre elles, la casa comtal d'Empúries mantingué nombroses possessions al nord-est català. Per exemple, gaudí d'un extens alou marítim, des de la desembocadura de la Muga, al nord, fins al nucli de Sant Martí d'Empúries i el seu incipient barri de pescador de l'Escala. A més, després de pledejar amb Sant Pere de Rodes recuperà la propietat dels estanys litorals disseminats per la plana empordanesa, el més importants dels quals, el de Castelló— com recordava Zamora a finals de segle XVIII.²¹¹ També mantingué sota domini el segment central del Cap de Creus, entorn a la vila de Cadaquès.

---

²¹¹ Montsalvatge, F. Los Condes de Ampurias vindicados, Olot: Bonet, 1917

Distribució territorial dels alous feudals sobre el Cap de Creus al segle XIV, segons esquema d'Arnald Plujà.

Finalment, la configuració territorial del Cap de Creus desemboca a finals de l'edat mitjana en la creació de quatre grans àrees jurisdiccionals:

- El litoral nord del cap de Creus, més enllà del terme de Llançà, sota domini del monestir de Sant Quirze de Colera. S'estenia fins a cala Cervera.
- Els dominis de Sant Pere de Roda al nord del Cap de Creus, l'alou de Llançà, La Selva i Sant Baldiri, fins a la punta dels Tres Frares, amb el litoral i les seves cales.
- La part central i oriental, entorn al nucli de Cadaqués, que quedà sota jurisdicció dels comtes d'Empúries. Inclou el tram litoral comprès entre la Punta dels Tres Frares i Jòncols.
- Els dominis de Santa Maria de Roses, concedits pel comte d'Empúries, des de cala Jòncols al nord fins a la desembocadura de la Muga al sud, dins dels quals s'hi

exercirà una jurisdicció compartida entre l'Abad del monestir i el comte d'Empúries.

Rahola apunta que aquella distribució del territori medieval s'adiu amb les conques hidrogràfiques del massís, de manera que la delimitació i repartiment alodial responia a criteris ambientals més que no pas demogràfics o socioeconòmics.²¹² Com fos, la configuració primigènia continuà vigent molts segles després, si bé s'intentà modificar-ne els límits en diverses ocasions. De fet, les nombroses disputes per l'apropiació dels espais de pesca deriven en bona mesura de la repartició territorial medieval. Un breu repàs als nuclis de població servirà per situar històricament el repartiment poblacional i la seva evolució entre l'edat mitjana i moderna.

4.3. Principals centres de població

Malgrat compartir un marc històric comú i un teixit econòmic molt similar, cada un dels nuclis de població del Cap de Creus va mantenir unes característiques úniques i singulars des del seu origen a l'alta edat mitjana. Aquest tret diferencial ens porta a analitzar, breument i per separat, les principals viles i enclavament marítims d'aquest territori. L'exercici facilitarà posteriorment entendre alguns aspectes de l'organització i sobretot de la conflictivitat vinculades a l'activitat pesquera de l'època.

4.3.1. Roses

La vila de Roses s'ubica a l'extrem sud del Cap de Creus, oberta a la plana empordanesa. El seu terme marítim abraçava el tram litoral comprés entre la desembocadura de la Muga (anomenat el Grau del Salatar) al sud i cala Jòncols al nord. Es pot considerar la vila menys integrada dins de l'àmbit de la península, en tant que només la meitat del seu terme es troba dins de ella. Malgrat això, per la seva història el Cap de Creus ha constituït un recurs econòmic de vital importància, tant el seu vessant terrestre, sobre la serra del Pení, com per totes les cales i platges.

La història de Roses està estretament vinculada des d'antic a les activitats pesqueres. La vocació marinera de la vila té l'origen en l'antiga Rodhe, colònia grega fundada al segle IV aC., que es perpetuà fins més enllà del segle VI dC com a enclau pesquer i de transformació del peix. A l'Alta Edat mitjana, la influència del monestir de Santa Maria sobre la població ajudà a reconfigurar un assentament de pagesos i pescadors al seu

---

²¹² Rahola, J. "Cadaqués antic: rodalia". *Revista de Girona*, 1977, núm. 79, p. 91

redós. Les donacions comtals al monestir del segle X crearen una sobirania dual al terme, origen de nombrosos conflictes jurisdiccionals entre ambdós institucions. Malgrat l'hegemonia del monestir sobre les activitats marítimes, Roses va ser durant segles un burg marítim estretament dependent de la capital del comtat: Castelló d'Empúries. La vila era, en aquest sentit, la sortida comtal al mar, on es concentrava i construïa la flota. Es transformà així el més dinàmic enclau comercial i sobretot pesquer de l'Alt Empordà. Al llarg del raval de mar, sobre la façana marítima, s'aplegaven les botigues dels pescadors. Segons Marcel Pujol, entorn a 1500 hi havia 32 botigues, moltes d'elles ocupades pel col·lectiu de pescadors, que representaven el 27% de la població rossinca.²¹³

L'estratègica situació envers el Cap de Creus, França i Barcelona, i l'atracció del seu port natural, suposaren a la llarga un handicap defensiu i l'origen de successives ocupacions de tropes enemigues. Per fer front als constants atacs dels pirates i de la flota francesa, Carles I ordenà el 1543 la construcció d'una fortificació que protegís la plaça i la costa propera: el Castell de la Trinitat. Roses es convertí així en una plaça forta estratègica, quedant closa dins d'una muralla pentagonal, situació que va motivar la decadència de la vila entre els segles XVI i XVII. La militarització de l'espai – els rossincs havien d'hostatjar als soldats – i els inconvenients de l'espai emmurallat, reduí la població a meitat en tan sols un segle.²¹⁴

Les dures condicions de vida a Roses i la manca d'alternatives econòmiques per a molts soldats fou estímul, a partir de 1600, de la fundació d'un nou burg marítim a llevant de la ciutadella – l'anterior havia quedat quasi destruït amb la construcció de la fortalesa –, molts dels habitants de la qual foren militars-pescadors. Alhora, van arribar pescadors francesos per establir-se a Roses i pescar amb un nou art: el sardinal.

---

²¹³ Pujol, M. *La Vila de Roses, segles XIV-XVI : aproximació a l'urbanisme, la societat i l'economia a partir dels capbreus del monestir de Santa Maria de Roses, 1304-1565*. Roses: l'Ajuntament, 1997.

²¹⁴ Sobre la història de Roses en aquest període convuls Baig, M. "La vila de Roses en els segles XVI i XVII." *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 1988, vol. 21, p. 137-206. Vegeu també Díaz Romañach. N. *Roses: una villa con historia*. Roses: l'Ajuntament, 1992

Vista de Roses vers el sud-oest. Al fons s'observa la plana empordanesa, antigament ocupada per l'estany de Castelló. Font: Fons del Museu de la Pesca.

La Ciutadella, defensada pels catalans i dirigida per comandaments castellans, va ser assetjada i ocupada successivament per les tropes franceses - 1645, 1693-1697, 1794-1795 i 1808-1814. França considerà aquest un emplaçament estratègic en la seva lluita contra Espanya, fet que implicà una presència de tropes continuada i accions bèl·liques de tot tipus.

La construcció de la Ciutadella suposà un fortíssim trasbals per a la demografia i l'economia de la vila. Segons dades de Barris i Schmitt, el 1718 la població de Roses no era superior a la de 1360. Durant els anys més durs de l'enfrontament entre les monarquies hispànica i francesa, la vila fou abandonada pels seus pobladors. Una part important de la comunitat pesquera rossinca s'instal·là al litoral de l'antiga Empúries i creà el nucli de l'Escala. Ambdues viles lluitarien posteriorment per l'hegemonia al golf de Roses.²¹⁵

El segle XVIII, en canvi, suposa per a Roses un nou període de creixement. L'economia local es sustentà principalment en l'avenç del conreu sobre els erms – especialment la vinya – i la pesca. Al contrari que a Palamós o Cadaqués, Roses s'especialitza en l'activitat pesquera més que no pas en el comerç marítim: “*se reconoze el presente sin navegación alguna, y reduzida su matrícula al ejercicio de la Pesca con los artes y Instrumentos*

---

²¹⁵ Una visió del període a *A la frontera de l'imperi : guerra i societat a Roses, 1773-1833 : [catàleg de l'exposició]*. Roses : Ajuntament de Roses, 2009.

usuales en los inmediatos Puertos”, com comentava Zalvide al seu reglament.²¹⁶ Lentament la població va anar establint-se a fora del nucli emmurallat, a la zona del Raval de Mar. El Castell de la Trinitat anà perdent funcionalitat i importància estratègica. Zamora deia que *”las actuales fortalezas sólo sirven para impedir el aumento del pueblo...”*²¹⁷ A principis de segle XVIII la fortalesa només estava ocupada per soldats i els pocs monjos del monestir. L’auge demogràfic, el més destacat de tot l’Empordà en dit segle, implica una extensió urbanística cap a llevant, cada cop més lluny de la Fortalesa, cap al raval de la Punta. Però malgrat això, a finals de segle XVIII era encara un llogarret, segons Muñoz de Guzmán: *“pueblo miserable por lo correspondiente al ramo de Marina, y consiste en un barrio mal formado de dos o tres calles para el numero de mil habitantes.”*²¹⁸

4.3.2. Cadaqués

Cadaqués es situa a l’extrem més oriental de la península, a poques milles al sud de la punta amb què culmina el Cap de Creus. Actualment el terme municipal ocupa 26,4 km², tots situats al cor de la península. Antigament la façana marítima s’estenia entre Jòncols al sud i la punta de Tres Frares, al nord.

Cadaqués constitueix un dels nuclis més singulars i atractius de tota la costa catalana. Caracteritzat per un marcat aïllament físic, el seu territori és molt abrupte. El nucli habitat se situa als peus del Pení, en el fons d’una profunda vall oberta completament al mar. La naturalesa marítima de la població, vocació palesa des de la primerenca edat mitjana, va influir poderosament en la definició de les institucions municipals i en l’organització econòmica de la vila. En aquest aspecte, va ser un poble de mariners i pescadors.²¹⁹

---

²¹⁶ Zalvide, M. *Reglamento de navegación y pesca...*, art. 159

²¹⁷ Zamora, F. de. *Diario...*

²¹⁸ Opinió recollida a la 3ª revista d’inspecció, dirigida per Muñoz de Guzman. AMDAB. Matrícula. Generalidades. Leg. 1873, 1788.

²¹⁹ Molt probablement existís un assentament romà més o menys estable a la llum de les nombroses restes de pecis trobats a diverses cales del terme municipal. Els naus romanes utilitzaven la badia per refugiar-se i fer aigua.

Cadaqués a principis de segle XX. En primer terme la torre d'Es Baluard, i darrera l'església parroquial de Santa Maria, amb el campanar pagat pels pescadors locals. Fons del Museu de la Pesca.

La primera referència a la vila de Cadaqués data de 1030. Neix com un fortí comtal sobre un assentament preexistent destinat a defensar el territori de les escomeses sarraïnes. La seva situació d'avantguarda marítima sobre el cap de Creus i posició estratègica en el trànsit de la Mediterrània Occidental obligà a que fos una vila fortificada, rodejada per una muralla i dominada per la torre d'Es Baluard. Els constants atacs al llarg de la història, tant dels pirates com dels exèrcits invasors, imposaren una contínua reconstrucció i ampliació de les defenses. La situació privilegiada li reportà molts perjudicis. Totes les flotes que en un moment o altre dominaren l'Empordà hi fondejaren i se'n aprofitaren: catalans, francesos, anglesos, barbarescos...

Per Josep Pla, gran cronista de la vida cadaquesenca, la història moderna de la vila s'inicia amb la primera crema de l'església a mans dels pirates el 1444. El fet històric marca l'inici dels atacs constants dels pirates barbarescos i dels exèrcits europeus, i de les successives destruccions de la vila, principalment de la seva església. Montsalvatge anotà que darrera l'altar del Crist hi havia la inscripció: "*octubre 1543. Fou creamada la yglesia vella per los moros*".²²⁰

---

²²⁰ Citat per Vivanco, E. *Texto y contexto en Cadaqués. Historia, teoría y práctica de la arquitectura de un pueblo singular*. [tesi doctoral]. Barcelona: Universitat Politècnica de Catalunya, 1989, p. 20

Retaule major de Santa Maria de Cadaqués, segle XVIII. Entre les imatges hi apareixen diverses escenes de pesca a l'encesa. Font: ICC.

La pirateria condicionà l'evolució urbanística i econòmica de la vila, en constant reconstrucció, el cost de la qual ajudaren a pagar els pescadors locals amb la cessió d'una part de la seva producció a l'obra de l'església. Els períodes més dramàtics requeriren l'acció política per estimular el creixement. Per exemple, per subvenir la pobresa de la població, el 1602 Joana Folch de Cardona concedí a Cadaqués una sèrie de privilegis per estimular l'economia local. En resum, els segles XVI i XVII són segles de forts contrastos locals. La vila pateix atacs, les crisis es repeteixen i demogràficament la vila no creix. En canvi, s'enceten obres de gran rellevància, com la nova església parroquial, consagrada el 1641. La construcció de l'orgue s'inicià el 1689, i la de l'altar major el 1729 – si bé no es daurà fins al 1788²²¹

Malgrat que el segle XVIII s'enceta amb la mateixa dinàmica que l'anterior, a partir de 1730 la vila comença una remuntada demogràfica i econòmica molt importants. Segons el Cadastre de Cadaqués de 1735, a la vila hi vivien unes 950 persones, repartides en 224 cases i 26 botigues d'estris de pesca. La decaïda de la pressió piràtica, l'expansió del

---

²²¹ Sala, N. "El retaule barroc de Cadaqués" *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 1981-1982, vol. 25, p 291-350

cultiu de la vinya i especialment la navegació comercial jugaren en favor de la revifada econòmica i en detriment de la pesca, que decaigué proporcionalment. En termes de Rahola, a mesura que avançava el segle, la febre mercantil i naviliera s'anà apoderant de la gent de Cadaqués, consolidant-se al segle XIX grans fortunes procedent de la navegació i el comerç amb Amèrica.²²²

4.3.3. Muntanya de Sant Baldiri

La Muntanya de Sant Baldiri era una zona d'una vintena de km² situada a la banda central del cap de Creus, entre Tamariua i la Punta dels Tres Frares. A la documentació també se l'anomena "*...valle Tabelleria*" o vall de Tavellera. De vell antuvi el territori restà subjecte a la jurisdicció de Sant Pere de Rodes, amb càrregues tributaries, serveis i justícia civil i criminal. L'espai albergà els primers assentaments humans de tot el Cap de Creus, on arribaren a erigir-se fins a una vintena de masos en els que visqueren unes 200 persones, "*habitants de la muntanya de Sant Baldiri*". A l'edat moderna el territori arribà a estar densament poblat. Habitants de Cadaqués i la Selva de Mar disposaven de terres de conreu repartides pel paratge, alternades amb zones boscoses explotades pel carboneig i el negoci de la fusta.²²³

Ermita de Sant Baldiri de Tavellera, iniciada al segle X. Actualment ha estat profundament restaurada. Font: viquipedia.cat

²²² Rahola Escofet, G; Rahola Sastre, J. *La marina mercant...*, p. 238

²²³ La primera cita al l'església de Sant Baldiri es remunta al 949. Fou cedida per Gausfred al monestir de Sant Pere de Roda en la donació de 974. Plujà, A. "La muntanya de Sant Baldiri" *Farella. Revista de Llançà*, 1999, núm. 7, p. 10-12.

L'ermita de Sant Baldiri, situada a uns dos quilòmetres del Port de la Selva, constituí el nucli central de sociabilitat dels habitants de l'entorn. L'edifici, iniciat al segle X i reformat repetidament, acollí tot tipus de serveis econòmics, espirituals i de defensa. El 1588 s'agregà a l'església una torre de defensa fer front a les ràtzies del pirates que assolaven freqüentment el terme marítim. Els pescadors que treballaven a les cales veïnes, com Tavellera o Calaprona, podien refugiar-s'hi ràpidament quan s'alertava del perill.

Fou seu d'un concorregut romiatge anual al que assistia la població de les viles veïnes. També gaudí d'ofrenes votives, com l'os de balena que portaren uns pescadors. Però l'auge econòmic del litoral català i les noves oportunitats de negoci obertes amb la navegació i el comerç anaren despoblant els masos i s'abandonaren els conreus. La fil·loxera acabà de configurar un indret avui pràcticament deshabitat i molt inhòspit, inclòs dins del terme municipal del Port de la Selva

4.3.4. Selva de Mar i el Port de la Selva

Al contrari de Cadaqués, la Selva de Mar és una vila d'interior, situada als peus de la serra de Rodes, sota la influència i control directe del monestir benedictí i el castell de Verdera. Durant segles el municipi va tenir un caràcter sobretot agrícola i ramader. El territori circumdant, abrupte i pedregós, dificultà enormement l'expansió del conreu sense aplicar un gran esforç de desforestació i la distribució del terreny en feixes. De fet, els topònims medievals "*silva*" i "*mata*", amb que s'identifica el topònim de la Selva, signifiquen espai de vegetació densa, com la que cobria la vall i es muntanyes properes.

Al llarg de l'edat moderna diversos nuclis de població dispersos s'anaren sumant al terme de la Selva. A mitjan del segle XVI, per exemple, s'incorporà el nucli de la Santa Creu, població ubicada a la serra de Rodes, a prop de l'ermita de Santa Elena, sota la jurisdicció del monestir de Sant Pere. Durant l'edat mitjana La Santa Creu fou un dels veïnatsges més poblats de tot el Cap de Creus, però les incomoditats de viure en un paratge tant isolat i de difícil accés dispersaren la població, molta de la qual va anar a viure a la Selva de Mar. Succeí el mateix amb els habitants de Sant Esteve de Mata (ara Sant Sebastià i nucli original de la Selva de Mar) o de Sant Fructuós de la Vall, esdevenint la Selva el nucli més poblat del nord del Cap de Creus.²²⁴

---

²²⁴ Sobre els diferents nuclis que formen la Selva de Mar, Quintana, J. "La toponímia de la Selva de Mar". *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 1983, vol. 16, p. 291-358

La Selva de Mar constitueix un cas emblemàtic de desdoblament vers el mar del nucli de població, un moviment que s'accelerà gràcies a les oportunitats econòmiques obertes a inicis del segle XVIII. El terme de la Selva gaudia d'una extensa façana marítima, des de la Punta dels Tres Frares al sud, fins a la font d'en Robert al nord, fronterer amb Llançà. És probable que des de l'alta edat mitjana, la badia ampla i oberta que configuren les rieres de La Selva i Rubiés constituís el port natural pels habitants de la serra de Rodes i les seves proximitats. La referència al "*porto quod dicunt Armi-rodas*" a la donació del 974, designaria aquesta funció portuària. Després de segles en que el nucli de la Selva restà amagats darrera de la muntanya, a partir de l'edat moderna uns primers pobladors s'instal·laren de forma permanent a la badia, una zona definida com "*largo trecho de terra fangosa i paludosa*". No hi ha un moment precís per parlar d'una ocupació estable i permanent en unes condicions geogràfiques poc propícies. Inicialment la instal·lació fou temporal i lligada als ritmes de la pesquera. Marés defineix l'enclau de l'època com

*"Cuatro barracas de madera o piedra para guardar los utensilios de la pesca, acaso para guarecerse en alguna noche de tempestad, y unas barcas ancladas en la arena, es cuanto cabe suponer constituiría el paisaje primitivo de lo que serían los inicios de una pequeña colonia de pescadores, más tarde una modesta factoría comercial con sus «botigues» o almacenes; un centro de contratación e intercambio con los navegantes que recorrían el litoral mediterráneo."*²²⁵

Vista aèria del Port de la Selva a inicis de segle XX. En primer terme s'observa el promontori de la Lloia, des d'on s'albiraven els bancs de tonyina que entrarien a la

---

²²⁵ Marés Deulovol, F. *Port de la Selva: notas históricas*. Figueres: Instituto de Estudios Ampurdaneses, DL 1970-1971, p. 50

Poc a poc, però, anà prosperant. Segons Nadal, entorn a 1670 ja s'arrendava el dret d'una taverna oberta al port de la Selva i la gavella de l'oli.²²⁶ Durant els segles XVII i bona part del XVIII la població del port es dedicà principalment a la pesca a l'encesa sobre extensos territoris marítics, tot estenent el seu radi d'acció fins a cala Cervera. Segons Marés “*A principis del segle XVIII hi ha 23 petites cases o botigues las quals serveixen per lo exercici de la pesca y custodia del peix e instruments de pesca.*” Aquells primers habitants del port eren pescadors i mariners de Cadaqués, “*por su hábito en negociar, ducha en el trato con navegantes y mercaderes que recalaban en la costa de Cap de Creus.*”²²⁷

Un cop els perills de viure a prop del mar quedaren mitigats, les diferències econòmiques entre ambdós nuclis i el creixement de l'economia marítima possibilità en última instància la independència del Port de la Selva. La navegació comercial, la pesca i el contraban són les activitats que estimularen definitivament l'expansió demogràfica del burg. Mostrant el desig d'emancipació, el 1725 els habitants del port posaven la primera pedra de l'església parroquial per donar servei a un nucli permanent cada cop més nombrós – obres pagades amb diners procedents principalment de la pesca. El 1778, any en que Carles III concedia la cèdula reial que l'independitzava de la Selva, el Port tenia ja 840 habitants, enfront dels 750 del nucli original.²²⁸

4.3.5. Llança

La primera referència documental del “*Valle Lanciano*” – unitat geogràfica àmplia que domina el nord del Cap de Creus – és la donació del comte Gausfred al monestir de Sant Pere de Rodes de 974. Des de l'edat mitjana, el monestir exercí un fort control dominical sobre la població i els seus habitants, traduït, entre altres aspectes, en una forta càrrega fiscal. Paral·lelament a la decadència del monestir, a partir del segle XV la vila de Llança demanà a la Cort deslliurar-se del vassallatge obligat al monestir i major autonomia, sense obtenir resultats positius fins segles més tard.

Com la Selva de Mar, Llança també es distribueix en dos nuclis de població a més d'un quilòmetre de distància, un d'interior i agrícola, i un burg marítim de vocació pesquera i

---

²²⁶ Nadal, J. *El Port de la Selva: la memòria que es perd*. [document mecanoscrit inèdit], f. 28

²²⁷ Marés Deulovol, F. *Port de la Selva...*, p. 50

²²⁸ Nadal, J. *El Port de la Selva...*, f. 29

comercial. El barri mariner va néixer entorn al segle XVI com un assentament logístic dels nombrosos pescadors que treballaven a la zona, malgrat que fos una ocupació temporal perquè estava molt exposat als perills. Els pescadors de Llançà patiren reiteradament les escomeses dels pirates turcs i barbarescs durant tota l'edat moderna, situació que obligà a emmurallar la vila i a construir una torre de defensa al segle XIV.²²⁹

Port de Llançà, a inicis de segle XX. El nucli original resta un quilòmetre cap a l'interior. Font: Museu de la Pesca.

L'estructura laboral al segle XVII estava formada principalment per pagesos i pescadors, en un marc de complementarietat productiva: vinya, olivera, cereals, ramaderia i pesca. També s'observen nombrosos artesans, i una forta corrent migratòria de població francesa. Llançà a l'edat moderna era una població dinàmica i pròspera, però patí fortes batzegades. Les successives invasions i ocupacions de les tropes castellanques i franceses de la segona meitat de segle en el marc de les guerres dinàstiques suposaren un important fre al desenvolupament, tant del poble com del monestir. Si el 1644 un enfrontament entre tropes castellanques i homes de Llançà provocava la mort de deu d'ells, poc temps després les tropes franceses saquejaven el tresor de l'abadia.²³⁰

El segle XVIII suposà un revifament de la vila i del territori a partir de 1720, gràcies a la pesca, l'exportació de vi i el comerç marítim. En aquesta època es consolidà el burg del Port, tot concentrant l'activitat econòmica de la zona. Llançà es trobava a finals de segle “*rodeado de elevados montes poblados de olivas y viñas, que son sus frutos*”, segons

²²⁹ Claveguera, J. *Llançà*. Girona: Diputació, 2000, p. 18-19

²³⁰ Sobre aquesta època, Plujà, A. *Llançà...*

Zamora. El vi de Llançà adquirí una notable fama, que el feu cobejat a Itàlia, França i Alemanya. Les potencialitats del port de Llançà i la producció del territori portà a Zalvide a considerar que *“podrá acaso tener fomento maiormente si respeto de haver tan buena proporción para el abrigo de las Embarcaciones se procura tapar quanto antes el boquete que al Nordeste hai entre la tierra firme, y el Islote pues entonzes quedarán del todo guarnezidas”*²³¹ Sant Pere de Rodès continuà reclamant els censos i delmes a la població fins ben entrat el segle XIX, malgrat la llunyania i la decadència del seu domini. Però la incapacitat i la manca de control estimulava el frau, com l'abat confirmava al Capità General: *“dicho Ayuntamiento ha tomado por estilo el mirar con poco respeto o hacer poco o ningún caso de las rectas providencias de las superioridades más autorizadas, de cuya verdad, podríamos, por lo que mira a los derechos del Monasterio, citar varios ejemplos que lo confirmarían”*²³²

4.4. L'escenari històric: els segles moderns (s. XVI-XVIII)

El Cap de Creus és un escenari històric convuls i canviant. El signe dels successos polítics, econòmics i socials de la Catalunya de l'Edat moderna el divideixen en dos períodes de tendències oposades. Una primera etapa, entre els segles XVI i XVII, són per a l'Empordà un període de trasbals, farcit de dificultats per a la població i pel desenvolupament econòmic. Especialment durant la segona meitat de segle XVII, bona part de l'Alt Empordà va quedar al marge del *“redreçament econòmic”* que, en paraules de Vilar, experimentà Catalunya en conjunt. La situació de frontera política amb el regne de França – sobretot a partir de 1659 – en el marc de les lluites dinàstiques, i la seva posició en la geografia mediterrània, molt exposada als atacs per mar, el convertiren en focus de conflictivitat i la sumiren en una profunda penúria. La pesca, en canvi, progressà enormement en aquest context.

El segle XVIII, per contra, significa un canvi de tendència en la dinàmica econòmica i de desenvolupament del territori. L'especialització del conreu i l'increment dels intercanvis comercials, l'exportació i el comerç marítim, signifiquen una davallada paral·lela de les activitats pesqueres a la zona. La Guerra Gran, entre 1793 i 1795, aturà de nou l'avenç.

4.4.1. El marc jurisdiccional

Entre els segles IX i XVIII, el Cap de Creus quedà englobat sota la unitat política del Comtat d'Empúries. El comtat va néixer entorn al segle IX en el marc de la voluntat del

---

²³¹ Zalvide, M. Reglamento de navegación y pesca..., art. 130

²³² Citat per Claveguera, J. Llançà..., p. 87

regne franc d'establir una frontera amb el poder musulmà de la Península Ibèrica, una "terra de ningú" coneguda com "Marca Hispànica". En origen, l'autoritat del comte era entesa com una delegació del govern feta pel rei franc: representació del rei, administració del territori, manteniment de l'ordre intern i exercici de la justícia. Amb el temps però, un cop desfet el lligam amb els francs i consagrada la successió hereditària, Empúries arribà a constituir un estat gairebé independent.

El comtat d'Empúries s'estenia per tota la plana de l'Empordà. Limitava al sud-oest amb els comtats de Girona, a l'oest amb Besalú i al nord amb Rosselló; per l'est, s'abocava sobre la cornisa litoral mediterrània, des de les Alberes fins més al sud de la desembocadura del Ter. La vocació marítima del comtat es contraposà ben aviat als perills que va haver d'afrontar per mar. Si bé els comtes van dur a terme una activa policia marítima – de la qual Roses fou durant molt anys el port natural del comtat –, la costa va ser assolada contínuament per les ràtzies i els assalts. Els normands, per exemple, esborraren del mapa la seva capital, Sant Martí d'Empúries, vers el 859. Posteriorment l'assaltaren els hongaresos i els sarraïns. La pirateria turca i barbaresca fou posteriorment un autèntic maldecap per a la població del comtat fins més enllà del segle XVIII. Amb tot, l'exercici de la jurisdicció sobre el mar dels comtes d'Empúries es relaciona estretament amb les activitats econòmiques que s'hi desenvolupen i de les rendes que generen: cobrament de lleudes sobre les naus i el comerç marítim que transitava pels seus ports – com la lleuda de Cadaqués, que reportava al comte més de 500 lliures entre 1559 i 1563 –, impostos sobre la producció pesquera i d'extracció de corall – 603 lliures pel mateix períodes –, dret sobre els naufragis, etc.²³³

El 991 fou definitiva la separació dels comtats d'Empúries i Rosselló. La primera dinastia emporitana va enfrontar-se tant amb el Bisbe de Girona, que mantenia una notable influència en el territori, com amb els cada cop més hegemònics comtes de Barcelona, a qui els comtes d'Empúries havien de retre vassallatge. Aquella enemistat s'alternà amb períodes d'aliança. Extingida la dinastia el 1322, Pere I d'Empúries inicia la segona branca de la dinastia del Casal de Barcelona. Aquell fou un període marcat per les disputes amb els comtes de Barcelona i la decadència, però també per la concessió i ratificació de molts privilegis a les universitats. Una de les viles més afavorides per la política comtal – donada la seva posició estratègica – fou Cadaqués. El 1385 es van ratificar els privilegis concedits al castell el 1280 per Ponç Hug IV com a compensació a

---

²³³ Rahola, J. "La lleuda de Cadaqués". *Revista de Girona*, 1983, núm. 104, p. 213-222

la naturalesa fortificada de la vila. Un any després que el comtat fos integrat a la Corona d'Aragó i iniciada la tercera dinastia, Martí l'Humà ordenà el 1403 als habitants de Cadaqués elegir 12 prohoms per governar la vila, eliminant el sistema assembleari practicat des de temps immemorials – que només es mantindria, com veurem, en la discussió dels assumptes pesquers. El 1602 Joana Folch de Cardona confirmà de nou els seus privilegis.

Com s'ha remarcat anteriorment, entre els segles X i XI diversos comtes posaren un pràctica una política d'enfortiment dels monestirs, alguns dels quals, ubicats al Cap de Creus, van rebre en donació extensos alous i van ser beneficiaris de tot tipus de privilegis jurisdiccional sobre la terra i el mar. Per Plujà, les diferents donacions acabaren de configurar molts segles més tard els límits de l'estructura territorial de la península, la qual quedà dividida en grans parcel·les jurídic-administratives.²³⁴ No obstant, des del segle XIV fins a la seva desaparició pràctica, aquella divisió fruit de la política comtal provocà molts mal de caps als comtes emporitans. La distribució jurisdiccional sobre el territori no era una realitat estàtic perquè els plets entre senyors per la titularitat – entesa com la facultat de governar i executar lleis, i de l'imperi o dret d'usar la coerció per fer complir la llei – sobre un lloc eren freqüents.²³⁵ El conflicte entre el comte i Sant Pere de Rodes, per exemple, fou sonat. El monestir li disputà al comte la jurisdicció, entre altres llocs, de La Selva de Mar i la Muntanya de Sant Baldiri, tot provant que havien exercit la potestat des de “*temps immemorials*” – de fet, des de la donació dels comtes emporitans al segle X. També pledejaren per la jurisdicció criminal de Llançà, una vila que restà sotmesa als drets jurisdiccional del monestir i que fou regida per un batlle designat per l'abat des de 1381.²³⁶ D'aquells dos municipis, Sant Pere de Rodes en cobrava el delme del peix com a senyor del litoral.

A Roses, el delme el cobrava el monestir de Sant Maria de Roses en el marc d'una jurisdicció dual en la qual el comte es reservava cert drets. Aquest repartiment provocà no pocs enfrontament entre ambdós, entre altres raons, pel cobrament de les rendes del mar.

Jurisdicció i Matrícula de Mar

---

²³⁴ Plujà, A. “La formación territorial...”, p. 83

²³⁵ Un resum dels conflictes a Gifre, P. “L'Empodà en els segles...”, p. 405-413

²³⁶ Ferrer, M.T. “Llançà, senyoriu del monestir de Sant Pere de Rodes en els segles XIV-XV”. *II Col·loqui d'Història del Monaquisme Català (Sant Joan de les Abadesses, 1970)*, Poblet, 1974, p. 213-241.

A partir de 1751 La instauració de la Matrícula de Mar transformà sobtadament l'enquadrament jurisdiccional de la gent de mar de la Monarquia Hispànica, segregant-la de la resta de la societat i atorgant-li un estatut privilegiat. Era una compensació als esforços dels matriculats: la segregació de mariners i pescadors de la jurisdicció ordinària i la seva inclusió en una jurisdicció privativa de l'Armada, de manera que només els *tribunales del Almirantazgo* tinguessin la facultat de jutjar-los. L'article 1º de les Ordenanzas de Marina resaven:

“Todo individuo matriculado [...] han de gozar de su fuero militar, a cuya jurisdicción quedarán afectos e independientes de toda otra, así en causas civiles como criminales, fuera de aquellas que se hayan declarado exceptuadas; extendiéndose este fuero al punto de testamentos con los mismos privilegios que tengo declarados a todos los militares, otórguenlos en campaña, o estando en sus casas fuera de tal servicio, y aún sin disfrutar sueldo alguno de mi erario.”

Atenent a aquesta premissa, la Matrícula decretà la paralització de totes les càrregues derivades de la jurisdicció del mar que pesessin sobre els professionals del mar. L'article 124 de les ordenances resava que

“...si en algunas partes huviere establecida la costumbre de contribuir a Comunidades o Particulares alguna gabela en dinero o en especie de pescado, bien sea por la licencia de pescar o el producto de la pesca, los Ministros averiguaran los fundamentos en que estrive, y por medio de su Intendente me informarán extensamente de todo; mandando que, desde luego, cese la exacción de las referidas contribuciones hasta que bien examinadas, mando Yo restablecerlas, si pareciese justas. Porque es mi voluntad que los pescadores no se grave en modo alguno; sino al contrario, se alivie y fomite quanto fuese posible.”²³⁷

Ràpidament es van cursar les primeres causes als tribunals per ésser alliberats de les càrregues. Si bé s'estudiaren, molts monestirs, el de Sant Pere de Rodes, al·legaren per sistema que els delmes no tenien un origen jurisdiccional – com en realitat tenien – sinó que eren per “*raó de parroquialitat*” tot emprant tota una campanya de manipulació documental que els resultà prou exitosa. Els delmes del peix no s'aboliren fins a la dècada de 1820.²³⁸

4.4.2. La pirateria dels segles XVI i XVII

Com s'ha assenyalat, en la història del Comtat d'Empúries la pirateria juga un paper protagonista, no només per les repercussions sobre la vida de les persones, sinó per

---

²³⁷ Vázquez Lijó, J.M. “El fomento de las pesquerías españolas en el siglo XVIII por la vía de las exenciones fiscales”. VII Congreso de la Asociación Española de Historia Económica. Zaragoza, 19-21 septiembre, 2001.

²³⁸ Garrido, A. Los pescadores de la Costa Brava ante els Antiguo Régimen: orígenes i geografia del conflicto alrededor de las rentas feudales (1750-1830) Girona: Programa de doctorado de la Universitat de Girona, 2004

esdevenir un dels motors més dinàmics en la configuració i ocupació del territori. No és tant interessant centrar-nos en les causes que provocaren l'auge de la pirateria turca i barbaresca a la Mediterrània d'època moderna,²³⁹ com analitzar les seves conseqüències sobre poblacions litorals de l'Empordà i del Cap de Creus i les estratègies dissenyades per les per fer front a un problema d'abast mediterrani però amb implicacions locals molt clares.

La pirateria dels segles XVI i XVII esdevé un factor d'incertesa afegit a la complexa fórmula de vida i treball del pescador empordanès. Perquè no es tractava d'una convivència diària amb el problema, que s'assumeix resignadament. Podien passar períodes més o menys perllongats sense una sola notícia dels pirates. La por als efectes de la pirateria – viscuts directament o escoltats en la multitud de històriques verídiques o inventades que corrien entre la població de l'època – estava instal·lada en l'imaginari col·lectiu de la gent de mar, però era una por diluïda pel temps i la distància, sovint recreada pels relats de viatgers, ex-captius o records d'antics atacs, sovint explicats pels més vells. El contacte directe amb el fenomen era esporàdic. Ara bé, quan esdevenia, era com una fuetada, brutal i catastròfic. Les ràtzies eren falconades, accions ràpides i intenses en les que els pirates assolaven els voltants i robaven tot el que trobaven de valor. Després del trauma tornava la calma, i amb ell el treball quotidià en mar.

Entre 1400 i 1750, *grossos modo*, el litoral empordanès fou un focus d'operacions de les flotes de pirates de tota la Mediterrània. Després de la desfeta turca a la batalla de Lepant de 1571, que posà fi al domini otomà en el negoci de la pirateria,²⁴⁰ els regnes barbarescs del nord d'Àfrica prengueren la iniciativa en un negoci a mig camí entre la guerra, la delinqüència comuna i l'intercanvi comercial. Aprofitaven l'estiu per navegar per les costes del regnes cristians amb l'objectiu de robar béns i d'apressar persones per les quals es demanava un rescat. Si aquest no arribava, els captius morien empresonats o bé es convertien al Islam per aconseguir la llibertat.

El Cap de Creus en patí fortament el flagell de la pirateria a causa de l'aïllament geogràfic i la dispersió de la producció, tant de les embarcacions que feinejaven a les

---

²³⁹ Sobre les intrincades relacions de la pirateria amb la guerra i el comerç entre cristians i musulmans a la Mediterrània, Salvatore, B. *Corsari nel Mediterraneo : cristiani e musulmani fra guerra, schiavitù e commercio*. Milano : Arnoldo Mondadori, 1993. Vegeu també Heers, J. *Los berberiscos*. Barcelona: Ariel, 2003

²⁴⁰ La batalla de Lepant alleugerí momentàniament la pressió sobre el litoral cadaquessenc. Per celebrar la efemèride els habitants de la vila decidiren erigir un oratori de Pius V, papa impulsor de la croada contra el turc.

cales com dels masos escampats pel territori,. No existeix una relació exhaustiva de les ocasions que hi actuaren els pirates. Sabem que la vila de Cadaqués, per exemple, patí atacs sovintejats entre els segles XV i XVI. El 1444 els pirates sarraïns cremaven l'església parroquial; el 1527, capturen moltes persones de Cadaqués; en el famós atac de 1543, en el que arrasaren també Palamós, els turcs assaltaven la vila i cremaren de nou l'església parroquial; 1584: tornen a atacar Cadaqués. S'han documentat accions menors el 1534, 1555, 1581 i 1587. El 1599 hagué de demanar ajuda, perquè *“cada dia han de comprar pólvora i altres municions i fer reparos necessaris per defensar-se dels moros pus cada any los inquieten en les mars de Cadaqués i en ses pròpies cases”*²⁴¹

Les despeses de la defensa deixaren Cadaqués en un estat de ruïna. El 1602 els còsols van suplicar al comte d'Empúries la confirmació de nous privilegis que ajudessin a subvenir les necessitat d'arranjament de les defenses del castell. En una carta dirigida a Joana Folch de Cardona se'n feien ressò del greu problema de la pirateria per l'economia del territori:

*“de molts anys a esta part contínuament han suportat grans gastos i treballs en lo reparo de dita vila y habitants en los masos y veïns per incurs de molts vaixells de turchs enemics de la santa fe catòlica que moltes vegades han sitiado los murs de dita vila i amb tot que lo siti de aquella sia casi de dos-cents veïns poc més o manco i en lloc estèril y muntanyós i sens socòrro....”*²⁴²

Altres indrets del litoral hom hagué de prendre tota mena de precaucions per prevenir els atacs. Per exemple, molts masos es fortificaven. Els comuns erigiren tota mena d'estructures defensives per albergar la població més indefensa. A la Selva de Mar – una població a més de dos quilòmetres del mar – hom ja demanava a finals del segle XIV permís per erigir una torre de defensa:

*“que en atenció que en temps passats ells són estat robats, destruïts e malmenats per serrins enemics de la creu y com hi ha perill eminent de major dany irreparable en seguir en lo dit lloc per dits enemics, com en dit lloch no ha forsa ni deffenció nenguna per los dits homens se puguen defensar e contrestar als dits enemics, supliquem que puguen fer en la iglesia una fortalesa per defensarse de sos enemichs...”*²⁴³

---

²⁴¹ Citat per Pla, J. *Cadaqués...*, p. 58

²⁴² *Ibidem*, p. 60.

²⁴³ Recollit per Montsalvatge i citat per Quintana, J. “La toponimia de la Selva...”. El 1397 mel bisbe donava permís per encastellar-la per defensar-la dels atacs dels sarraïns. ADG. Registre de Lletres, U-86, 1397, maig, 8.

Com a la resta del Principat, el Cap de Creus es bastí de torres de defensa des de mitjan segle XIV, conegudes popularment com a “torres de moros”. Alguns masos del rodal, o la mateixa capella de Sant Baldiri, es dotaren de torres defensives, costejades en la majoria dels casos amb diners procedents de l'excedent pesquer. Els pescadors de Tavellera, per exemple, s'hi resguardaven a l'avís d'alarma.

Amb tot, les Corts de Monzó de 1542 suposen el punt d'inflexió per a la creació d'una autèntica xarxa de vigilància, alarma i defensa que alertés i protegís la població més dèbil, especialment la gent de mar que feinejava pels caladors del Cap de Creus; una estratègia reial que ha estat estudiada amb detall per Pablo de la Fuente.²⁴⁴ Així, La torre de Norfeu, per exemple, sobre cala Jòncols, fou edificada “*porque allí sacan la vida con pescas y capturan muchos dellos.*”²⁴⁵ A l'extrem del Cap de Creus i a l'illa del Castellet, sobre el barri del port de Llançà, s'alçaren també sengles torres artillades per defensar la gent de mar. A la punta de S'Arnella, on ara hi ha el far, hi havia una altra torre. De fet, s'aprofitava tot cim elevat com a lloc de vigilància. Per exemple, mossèn Claveguera recull un episodi que podria ser habitual a l'època: L'abat de Sant Pere de Rodes, Gaspart de Vallgornera, feu avisar els pescadors de Llançà i la Selva que no sortissin a pescar, puix que a la tarda del dia 3 de setembre de 1581 el guaita del castell de Sant Salvador de Verdura – ubicat al punt més alt de la serra – havia albirat dotze veles misterioses que des de les Medes es dirigien al cap de Creus “*fent rombs enganyadors*”, que podrien molt bé ésser vaixells corsaris.²⁴⁶

---

²⁴⁴ Vegeu Fuente, Pablo de la. *Les Fortificacions reials del golf de Roses en l'època moderna*. [Figueres] : Brau, 1998. Vegeu també Fuente, Pablo de la “La Fortificació del litoral cadaquesenc al segle XVI”. *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 2001, vol. 34, p. 379-400

²⁴⁵ Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria Reial, registre 4879, foli 30. Citat per Pablo de la Fuente.

²⁴⁶ Claveguera, J. *Llançà...*, p. 20

Panoràmica de Jòncols i la Pelosa des de la torre de vigilància de Cap Norfeu. Aquesta va ser una important mesura per evitar l'arribada de pirates que ostiguessin els pescadors que pescaven en aquests importants caladors de Roses. Font: Panoramio.

Les diferents torres de defensa constituïen una xarxa de punts de vigilància que comunicaven el Cap de Creus amb la resta de la Costa Brava, un circuit pel qual es transmetien i s'amplificaven les senyals d'avís de naus sospitoses. Aquestes senyals podien ser lluminoses, sonores o de fum. També hi havia un servei de cavalleria que recorria les viles tot anunciant l'albirament d'estols pirates. Així, hom podia avisar la població i organitzar el sometent que, si calia, li faria front.²⁴⁷

Però malgrat totes les estratègies defensives, en ocasions els pirates aconseguïen el seu objectiu. En la gran indústria de la pirateria d'època moderna el producte més preuat eren, sens dubte, els captius. Al voltant de la seva captura i comerç es bastí un fabulós negoci, “*una forma violenta de intercanvi de mercaderies en todo el espacio mediterráneo*”, en paraules de Braudel, en el que participaven totes les classes socials. L'intercanvi de captius per diners es podia fer pocs dies després de l'apressament, a alguna platja propera on els pirates se sentien segurs. El més habitual, però, era fossin enviats als mercats d'esclaus del Nord d'Àfrica, a Tunis o Bugia. Alger també va prosperar gràcies al tràfec generat amb l'esclavitud: “*la ciudad necesita que lleguen a ella caravanas y naves extranjeras, barcos que vienen a rascar los cautivos y que proceden de toda la cristiandad:*

---

²⁴⁷ Un anàlisi arquitectònic i funcional d'aquestes construccions a Noguer, J. “Les torres de vigilància i defensa de la Costa Brava”. *Revista de Girona*, 1986, núm. 116, p. 71-80

marselles, catalanes, valencianos, corsos, italianos, ingleses, holandeses.”²⁴⁸ El captiu era una mercaderia de valor, el preu del qual, si volien ser redimits, havien de pagar les seves famílies.²⁴⁹

Diverses institucions estaven implicades en la política d’intercanvis. A la Corona d’Aragó, una de les principals van ser els frares de la Mercè, que actuaven d’intermediaris entre els cristians i el món musulmà. Jeroni Pujades, durant la seva estada a Cadaqués, recollí la notícia que el dimecres 28 de juliol de 1604 desembarcaren al port de Barcelona 89 cristians redimits per l’ordre mercedària. Un d’ells havia estat 40 anys captiu, i un altre 48. Especificava que en total, l’expedició mercedària en rescatà 103, amb un cost total de 18.000 lliures. Molts dels alliberats eren mariners i pescadors perquè era el col·lectiu més nombrós a les presons de Barbaria, després dels soldats. També subratlla Pujades l’abús que cometien alguns usurers: un renegat cordovès deixà les 1.000 lliures que faltaven per un rescat al 80% d’interès. Comenta que el rei no volia donar llicència pel recat “*donant per rahó de estat que convenia no aportar diners als enemichs*”. Segons esmenta Pujades, els frares de l’ordre de la Mercè “*tenen bacins per tota Catalunya*”.²⁵⁰

²⁴⁸ Braudel, F. *El Mediterráneo y el mundo mediterráneo...*, p. 291

²⁴⁹ Una visió general a Martínez Torres, J.A. *Prisioneros de los infieles : vida y rescate de los cautivos cristianos en el Mediterráneo musulmán (siglos XVI-XVII)*. Barcelona : Edicions Bellaterra, cop. 2004

²⁵⁰ Casas Homs, Josep M. (ed.) *Dietari de Jeroni Pujades*. Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, 1975 vol. 15, f. 246v

Si és important la pirateria al Cap de Creus és per l'elevada incidència que ocasionà sobre la població, tot influint en la pròpia organització de la producció. Molts testimonis parlen de pescadors captius mentre treballen a bord de la barca o per les cales, esclavitzats i venuts als mercats del nord d'Àfrica. Alguns d'ells són plens de dramatisme. El segrest del cap de casa deixava a la família sencera en la misèria perquè el rescat era una despesa sovint inassolible per a l'economia familiar. Un dels casos més impactants, pel dramatisme i per la mala sort del personatge, és el de la vídua Llorenca, veïna de Cadaqués. Era dona de Joan Llorenç, que podem considerar un dels pescadors més desafortunats de tot l'Empordà. Va ser apressat pels pirates fins a tres vegades diferents, entre 1587 i 1592, mentre pescava amb la seva companyia a cala Tavellera. La família assumí les despeses dels rescats, però a un preu molt alt. La vídua del pescador – mort durant l'últim captiveri – devia 1099 lliures en rescats, una quantitat fabulosa que no podia tornar i que l'havia sumit en la misèria: *“vist les necessitats de dita viuda, y un minyó de 3 anys que y ha fill de dit Joan Llorens, que no tenan sino una casa que sia a vendre que no bastaria per a la quarta part del deute.”* i *“...auy va a captar per las portas”*. Mogut per la misericòrdia, els pescadors de Cadaqués es mobilitzaren i demanaren llicència al bisbe per poder pescar a favor de la vídua, però no sabem si la vídua, abans de morir, acabà per retornar el deute contret.²⁵¹

No hi ha un recompte exhaustiu ni aproximat del número de captius apressats al Cap de Creus durant el període àlgid de la pirateria. Potser fossin centenars, o milers, la majoria pescadors i mariners, gent de mar en definitiva. Les llicències de pesca – l'ús de les quals tindrem ocasió d'estudiar més endavant – donen una primera pista sobre la incidència del problema sobre el litoral gironí. Si es recorre al buidat d'aquestes llicències, conservades als Arxius Diocesans, pot veure-se'n la naturalesa. Bàsicament, eren el recurs emprat per aconseguir diners pels rescats, tot aportant una quantitat de la pesquera realitzada en festius. La informació continguda permet observar que la pirateria i la redempció de captius era el principal pretext per demanar una llicència, generalment de caràcter anual mentre durava la temporada de “peix de passa”. A Cadaqués, per exemple, s'han identificat entre 1513 i 1670 18 llicències de pesca per

---

²⁵¹ AMC. Fons Ajuntament. Correspondència. Trasllat d'un paper més vell el 29 de febrer de 1656.

redimir captius, com la demanada per recollir les 110 lliures que valia el rescat del traginer Joan Tuèvol, o per rescatar Serafí Carbrises, apressat a Jòncols el 1607.²⁵²

El temor de la població, a banda de les incomoditats que provocaven les falconades més modestes – petits robatoris, destrosses menors, etc. , - expliquen els recursos invertits en les costoses mesures defensives. Però la pirateria no fou l'únic factor exogen de preocupació i dinamització de les forces locals. La localització de la península afavorí que els problemes i les solucions haguessin de prendre moltes altres formes.

4.4.3. El Cap de Creus, terra d'invasió

La localització de l'Empordà dins la geografia mediterrània ha tingut al llarg de la seva història conseqüències contraposades. Per un costat, li ha reportat efectes molt positius. Ha fet possible, per exemple, l'arribada i l'adopció de noves idees, tecnologia i avenços culturals. Com veurem, la seva situació va fer possible l'entrada de nova tecnologia en el camp de la pesca, exportada posteriorment a altres zones de la Mediterrània. També afavorí un actiu comerç marítim, sobretot de cabotatge, dedicat a l'exportació de la producció agrícola i manufacturera local als principals centres de consum. Però la seva posició estratègica en la geopolítica de l'Europa moderna, i la seva naturalesa de frontera, convertiren l'Empordà – i especialment el seu sector més septentrional – en escenari natural de molts dels enfrontaments entaulats entre les monarquies d'Espanya, França per l'hegemonia sobre Europa i el continent americà.²⁵³ A l'esforç per dominar un medi físic en la seva tasca diària de la subsistència,

*“a la costa de Girona l'home a més havia d'acarnissar-se per sobreviure, ja que Catalunya és, de més a més, un corredor de pas i una marca de frontera, és a dir, una terra d'invasió”.*²⁵⁴

Des de que Carlemany hi establí la Marca Hispànica entorn al segle IX, els habitants de l'Empordà i el Cap de Creus van haver de patir el constat pas de tropes, els repetits setges i assalts terrestres i marítims, l'allotjament dels defensors i el saqueig dels invasors. El segle XVII va ser especialment cru i violent en aquest aspecte. Des de la Revolta del Segadors de 1640, els enfrontaments entre les dinasties francesa i espanyola per l'hegemonia europea – en la que hi podien intervenir altres potències, com l'anglesa – s'acarnissaren sobre l'Empordà. França considerà de vell antuvi Roses o Cadaqués

²⁵² ADG. Registre de Lletres. U-201, 1555, octubre, 21; U-312. 1607, abril, 27.

²⁵³ Una visió de conjunt del període a Sales, N. *Els segles de la decadència: segles XVI-XVIII*. Barcelona: Edicions 62

²⁵⁴ Barbaza, Y. *El Paisatge humà...*, p. 94

places estratègiques en la creació d'un “coixí” sobre el Rosselló en cas d'agressió espanyola. Per això, les escomeses de l'exèrcit francès i la defensa de l'espanyol – sovint un exèrcit apàtic, mal format i pèssimament pagat –, amb l'acció dels sometents catalans, va convertir el territori en un continu camp de batalla. En resum, les conseqüències foren nefastes per la població empordanesa. En paraules de Pla,

“...els colls de les seves muntanyes constituïren les portes naturals de totes les invasions; els rius foren els camps naturals de batalles; la riquesa dels seus habitants fou el botí dels invasors i dels defensors. Setanta anys de guerra (1640-1714), de tota mena de guerres, deixaren l'Empordà literalment arrassat.”²⁵⁵

Com comenta Eva Serra, el Tractat dels Pirineus (1659), pel qual França s'annexionà el Rosselló i fixà la frontera sobre la serralada pirinenca, no va significar cap pau ni perpètua ni duradora, sinó un reforçament de la naturalesa fronterera de l'Empordà i una proliferació de les ocupacions en dècades posteriors.²⁵⁶ De fer, els exèrcits francès i espanyol ocuparen assíduament el territori durant bona part dels segles XVII i XVIII: 1676, 1678, 1684, 1688, 1690, 1691, 1692-1697, 1705-1714, 1793-1795...

Gravat francès del litoral de Cadaqués, segle XVII. Sovint era la porta d'entrada de les tropes franceses que assetjaven l'Empordà. Cap de Quiers en Catalogne. Sieur de Beaulieu. Font: ICC.

²⁵⁵ Pla, J. Cadaqués, p. 64.

²⁵⁶ Serra, E. “El tractat dels pirineus 350 anys després”. *Catalan Historical Review*, 2008, núm. 1, p. 223-238

En major o menor mesura, les places fortes ubicades al Cap de Creus suportaren les conseqüències de les accions bèl·liques i la presència de tropes. En relació a Cadaqués, la seva ubicació estratègica en un dels punts més concorreguts de la Mediterrània Occidental comportà que des d'antic fos punt de recalada de flotes de guerra catalanes, espanyoles, franceses i angleses. Almenys des de 1285, la vila en suportà la presència en un moment o altre, amb efectes sovint nefastos per l'estructura urbana i les finances de la vila. Per exemple, els còsols es queixaven mitjan segle XVII que

“En tot lo dit temps (1655-1660) la dita vila de Cadaqués estigué ocupada per los francesos sens que y hagués batlle y jurats, ni forma de universitat, antes bé los dits francesos y los cabos cullian los fruyts y emolumens de la universitat.”²⁵⁷

Una altre municipi perjudicat per la guerra a l'Empordà va ser la vila de Roses. Com hem vist, la seva Ciutadella van objecte de diferents setges i atacs durant el segle XVII. Per exemple, fou ocupada pels francesos des de 1645 fins a la firma dels tractat dels Pirineus el 1659. El 1693, en el marc de la Guerra dels Nou Anys, França ocupà de nou la plaça fins la firma del Tractat de Rijswik el 1697. Les ocupacions causaren nombroses destrosses materials en el teixit urbà i la pèrdua de vides humanes.²⁵⁸ Les dures condicions de vida, tant a l'interior de la vila com als rodals, van provocar successives fugides dels habitants tot escapant de les calamitats. Aquest moviment de població va tenir conseqüències en l'evolució de l'activitat pesquera, almenys durant la segona meitat de segle XVII. Per un costat, està en l'origen del creixement del barri marítim d'Empúries, situat a la banda oposada de la badia, actual municipi de l'Escala. En l'altre direcció, una part dels pescadors rossincs van decidir residir a Cadaqués, compartint durant un temps les seves cales per pescar a l'encesa.

Per tot això i davant de la bel·ligerància viscuda a tots els racons de l'Empordà, un pescador declarà el 1721, davant de notari, que

“es veritat que de temps de llur record, que serà de més de 60 anys, que en est pahís del Empurdà, entre pestes (que Déu nos preserve) y guerras, sempre se ha estat patint; que may hi ha hagut sis anys de pau i tranquilitat”; comenant un seguit de guerres, conclou que “que han casi són estades contínuas, entrant molts anys los exercits de Fransa en lo Empurdà y fent

---

²⁵⁷ Citat per Gifre, P. “Universitats endeutades i fiscalitat comunitària. Les universitats del comtat d'Empúries, 1659-1705.” *Recerques*, 1995, núm. 33, p. 55. El 1674, una esquadra francesa romangué tot l'any a la badia. El 1684 va ocupar de nou la vila

²⁵⁸

*citis de plassas, devastant lo país y fent contribuir als pobles ab grans contribucions y secajant molts de aquells (...)*²⁵⁹

4.4.4. La misèria provocada per la guerra

Per uns pocs suposa un gran negoci, però poques guerres no desemboquen en la misèria general del territori, la destrucció de les infraestructures, la fam de la població i l'endeutament. I més si, com a Catalunya, els exèrcits tenen una presència constant sobre el terreny ocupat o teòricament defensat. Tant els soldats francesos (hipotètics invasors), com els castellans (hipotètics defensors) causaren innumbrables molèsties, despeses, pèrdues econòmiques i demogràfiques, tant a causa de les batusses com al model d'aprovisionament i manteniment d'unes que les tropes que vivien "del territori".

260

En efecte, els allotjaments, contribucions i donatius a les tropes van esdevenir un dels efectes més insuportables i asfixiants per les economies vilatanes. L'Empordà i la seva producció agrícola i ramadera, en aquesta línia, van servir de rebost de la soldadesca. Les universitats empordaneses van ser obligades, sota fortes penes, a avituallar i mantenir a tots els exèrcits, tant amics com enemics. Com que bona part de la collita es destinava a l'alimentació d'homes i cavalleries, la població local passava penúria i carestia d'aliments. Hi ha molts testimonis d'una situació llastimosa que perdurà, amb intermitència, durant moltes dècades de la setzena centúria. A Roses, hom denunciava el 1640 que, havent arribat les tropes castellanques a la vila,

*"La cavalleria proceheix de tal manera, que per aquest any estan segats los pans y demes grans, y a bé que lo dit mestre de Camp Juan de Arze ha procurat y procura remediar estos inconvenients ab tot no es possible, pus los cavalls han de menjar, y los soldats de necessitat han de courer ses olles y viandes, y com en est terme noy haze sino blats, es forçós los vagen segant pera donarlos a mejar als cavalls, ni altre sino oliveres, los oblige haverles de tallar y rompre com ho fan que es la major llastima del mon.."*²⁶¹

A més de la manutenció, el descontrol dels soldats d'un i altre bàndol era un maldecap, sobretot si la soldada arribava amb retard. A Cadaqués els cònsols declaraven que els soldats francesos, desembarcats el 1641, "tot ho rompen o roben... que ja son arribats a no perdonar a las donas" i que "que som mes que escaus de dits soldats..."²⁶² Poc després, es

²⁵⁹ AHG. Notarials. Palamós, 321, 1721, octubre,15

²⁶⁰ Una visió general a Albareda, J. "Quina fou la incidència econòmica i social de l'exèrcit castellà en la societat catalana de 1635 a 1700?" *Manuscrits: revista d'història moderna*, 1997, núm. 15, p. 105-114

²⁶¹ Baig, M. "La vila de Roses..." , p. 162

²⁶² Citats per Rahola, J. "Cadaqués en el siglo XVII". *Revista de Girona*, 1964, núm. 26, p. 44

queixaven dels castellans en els mateixos termes: “*fos per enemichs, paciència; però essent per qui es diu ix en nostre defensa, és intolerable.*” A Llançà, el 1644, deu veïns morien a mans de tropes castellanques:

*“moriren en la pelea dels enemichs y és ver perque los castellans ab infanteria y cavalleria envestiren los de Llançà en lo lloch anomenat la riera y argilar d’en Mercer...”*²⁶³

Les conseqüències d’una confrontació bèl·lica contínua i de la dinàmica econòmica adversa van deixar les arques de les universitats exhaustes i fortament endeutades, fet que provocà, entre altres coses, la venda i “privatització” de molts béns comunals. En l’estudi sobre l’endeutament empordanès de la segona meitat de segle XVII, Pere Gifre posa de relleu la incapacitat de moltes universitats de fer front als deutes amb els seus prestamistes, el que obligà en moltes ocasions arribar a una concòrdia per establir un mecanisme de pagament més relaxat de les pensions de censal. L’excusa més utilitzada per explicar els impagaments són els efectes de les ocupacions i els allotjaments militars que han patit al llarg dels anys, la pesta i les seves conseqüències sobre la demografia local, els elevats costos de la construcció d’esglésies o la manca d’ingressos suficients perquè no hi havia cap licitador per arrendar la fleca, la taverna o la gavella. Per exemple, Roses devia més de 16.000 lliures en pensions; la Selva de Mar més de 13.000, i Cadaqués 9.200. El fet és que bona part d’aquest deute l’havien de pagar els habitants del terme per mitjà de redelmes o talles, és a dir, una imposició sobre la producció sobre la que ja pesava un delme o tribut. Els pescadors de Roses, per exemple, havien de pagar el 1685 mitja dobla per cada sardinal i per cada bolitx.²⁶⁴

A la carestia, la devastació i l’endeutament calia sumar-li un fre demogràfic molt important. La manca de xifres concretes no resta profunditat a l’esfondrada poblacional, especilament cruenta per a les universitats del Cap de Creus. La Guerra de Successió (1705-1714) no feu més que agreujar tendència a la devallada. A moltes viles, la població d’inicis de segle XVIII no superava l’existent a finals de l’època medieval, un símptoma de la dificultat fer-se camí en la societat catalana moderna. Segons els recomptes de Barbaza, els focs de Roses – unitats de població equivalents a unes 4 persones –, s’havien reduït de 184 el 1553 a tan sols 65 el 1708.²⁶⁵ Tot plegat dibuixa un escenari de dificultat extrema per una població acostumada a viure amb la incertesa però a la que li tocà

---

²⁶³ Testimoni citat per Clavaguera, J. *Llançà*. Girona: Diputació de Girona, 1999, p. 72

²⁶⁴ Gifre, P. “Universitats endeutades...”, p. 53-75

²⁶⁵ Barbaza, Y. *El paisatge humà...*, vol. 2, p. 514

conviure en un escenari veritablement convuls. El segle XVIII, en canvi, marcà un canvi de tendència.

4.4.5. L'auge del litoral del segle XVIII

Finalitzat el període més bel·ligerant i a voltes complicat de la Història de l'Empordà, culminat amb la Guerra de Successió i el Decret de Nova Planta, el Cap de Creus obre a partir de 1730 un nou i extens període de prosperitat, possibilitat sobretot per l'estabilitat que atorga la pau, malgrat que inestable, amb França. El segle XVIII és, en termes generals, un període de creixement econòmic que reconfigura del paisatge natural i humà, de transformacions urbanístiques, de profunds canvis en les relacions de producció, malgrat el manteniment de les estructures de dominació d'Antic Règim.²⁶⁶

Molts són els símptomes que permeten afirmar el canvi de tendència, cada cop més evidents a mesura que avança el segle. El viatger Zamora, a la dècada de 1790, quedà sorprès del dinamisme de la façana marítima empordanesa: “*Este país produce copiosa variedad de frutos, como trigo, centeno, cebada, avena, maiz, arroz, legumbres, vino y aceite, que son sobrantes i le proporcionan un comercio activo, que aumenta la abundancia del corcho, la pesca de la anchoa y el coral en las partes marítimas...*”²⁶⁷ Un dels fets més destacats és la posada en conreu noves terres, abans ermes, dedicades principalment al cultiu arbustiu: vinya i olivera. Fins i tot les terres marginals, sobre les dunes, o les zones pantanoses - abans improductives o dedicades a la ramaderia, la caça o la pesca - són ocupades pel conreu, inspirant una activa determinació a la dessecació dels estanys.²⁶⁸

El segle XVIII és un segle de creixement agrari. Malgrat les difícils condicions del terreny, l'expansió de l'agricultura al Cap de Creus va dinamitzar els sectors del comerç d'exportació i la navegació marítima. Els vins i aiguardents del territori empordanès van ser cobejats arreu d'Europa, obrint-se pas fins i tot en el mercat americà. Bona part de les mercaderies eren trameses des dels ports de Llançà o Cadaqués en petits llaguts de comerç o de pesca, sovint dels mateixos pescadors que cada cop compaginaren més assíduament la pesca i la navegació comercial. Les oportunitats obertes amb el comerç, primer de petit cabotatge, i més tard directament amb el continent americà, estimulà la tendència en el transvasament d'efectius del sector pesquer a la navegació, tot

---

²⁶⁶ Una visió del període a Gifre, P. “El set-cents empordanès: el creixement (1713-1793). Dins *Història de l'Alt Empordà...*, p. 437-465

²⁶⁷ Zamora, F. *Diario de los viajes...*, p. 332

²⁶⁸ Les característiques de l'agricultura a la zona s'estudien al capítol 5.

convertint molts membres de nissagues de pescadors en futurs mariners, patrons i pilots.

Port de la Selva es consolidà com a població durant l'expansió demogràfica del segle XVIII. Detall de les barques, amb la punta de la Lloia al fons. Font: Fons Puignau. Museu de la Pesca.

En resum, la diversificació d'activitats econòmiques – l'especialització del conreu vitivinícola, la navegació, la pesca i l'extracció de corall, la manufactura – estimulà al seu torn un gran creixement demogràfic al Cap de Creus. Si bé fou una dinàmica comuna a tot el litoral català, a l'Alt Empordà es concentrà una de les taxes més elevades. Hom ha calculat que a la costa empordanesa es registrà un increment global del 78% entre 1717 i 1787 - la mitjana de la comarca es situà en el 46%.²⁶⁹ Segons dades de Vilar – matisades recentment a la baixa per Llorenç Ferrer –, el Cap de Creus aplegà bona part del creixement demogràfic comarcal. Cadaqués i Llançà, per exemple, duplicaren la seva població durant la divuitena centúria; La Selva de Mar, amb l'expansió del seu port i barri marítim, la triplicaren; Roses, amb el creixement més destacat, quintuplicà els seus veïns, fins arribar als 2.000 habitants, si bé partia d'una situació més delicada que la resta població.²⁷⁰

---

²⁶⁹ *Ibidem*, p. 439. Les dades s'extreuen de la comparació entre el Vezinadario de Campoflorido de 1717 i el cens de Floridablanca, de 1787. La revisió de les dades d'ambdós fonts situen el creixement de la comarca en uns 30.000 habitants.

²⁷⁰ Vilar, P. *Catalunya dins l'Espanya moderna...*, p. 81-89. Revisió a la baixa de Ferrer Alòs, Ll. "Una revisió del creixement demogràfic de Catalunya en el segle XVIII a partir dels registres parroquials". *Estudis d'Història Agrària*, 2007, núm. 20, p. 17-68. La revisió a la baixa no menysté, en tot cas, el fort creixement demogràfic català ni comarcal, si bé resulta ser menys espectacular del que afirmà Vilar.

Aquest balanç demogràfic clarament positiu estigué fonamentat en la millora de les condicions de vida i sobretot en la reducció de la mortalitat. Hom ha calculat una reducció de la taxa de mortalitat a Cadaqués d'un 64,2 el 1717 a 43,5 el 1787. El cens de Floridablanca, dut a terme aquest darrer any, també posa de manifest la joventut dels cadaquessencs, en sintonia la de la comarca: quasi la meitat dels seus habitants és menor de 25 anys; a Roses, els majors de 50 no sobrepassava el 12% de la població.²⁷¹

La divuitena centúria significa el despertar urbanístic de la façana marítima, un període d'expansió dels petits barris mariners ubicats a primera línia, el creixement dels quals havia quedat frenat durant centenars d'anys pel perill de la pirateria i una economia agrícola poc productiva. La dinàmica afectà a tota la Costa Brava: L'Escala, L'Estartit, Tamariu, Calella de Palafrugell..., així com tot el Maresme.²⁷² Al Cap de Creus, diversos burgs de marina aconseguiren superar en població a el nucli urbà d'origen. Com s'ha vist, Port de la Selva aconseguí la independència el 1787 – no sense reticències dels veïns d'interior – en superar demogràficament a la Selva de Mar, tot mostrant una economia molt més dinàmica i creixent. Colera també neix en aquesta època expansiva, si bé la seva naturalesa serà principalment agrícola. L'hisendat Isidre Ferran aconseguí el 1770 el vist-i-plau de la monarquia per establir a la cala de Portes una població de soca-rel – abans hi havia hagut alguna barraca de pescador aïllada –, dedicada al cultiu de la vinya en parcel·les en emfiteusi. Zamora parla el 1790 d'una "*población que consiste en 40 casas de labradores recogidos de mala gente, y su cosecha, buen vino y aceite*".²⁷³

Si bé la cala de Portbou restà deshabitada durant segles, la zona era freqüentada temporalment per pastors i pescadors. De fet, el monestir de Colera – després el de Besalú – en cobraven el delme del peix. A finals de segle XVIII, homes arribats de Begur i Sant Feliu de Guíxols instal·laren algunes barraques i començaren a artigar vessanes de terra. L'abat de Besalú, senyor del lloc, els oferí facilitats per establir-s'hi, i l'Audiència aprovà la creació del poble com una barrera útil contra el contraban. Amb

---

²⁷¹ Vivanco, E. *Texto y contexto en Cadaqués...*, p. 34-35. En general, s'apunta que l'edat de matrimoni s'adelantà i que el número de naixements per parella també creixer. Gifre, P. "El set-cents empordanès...", p. 444

²⁷² Sobre el despertar urbanístic de la façana costanera catalana, Alemany, J. "La urbanització del litoral de Catalunya". Dins de *El sistema litoral: un equilibri feble amenaçat pel canvi climàtic*. Barcelona: Diputació, 2010, p. 23-32

²⁷³ Citat per Gifre, P. "El set-cents empordanès...", p. 453

tot, la Guerra Gran i les posteriors guerres carlines frenaren el seu desenvolupament fins la segona meitat de segle XIX.²⁷⁴

En aquesta Història, la Guerra Gran (1793-1795), l'enfrontament entre la França Republicana i l'Espanya monàrquica, significà un fort sotrac econòmic i un fre al creixement. Es reanudà la presència de tropes al territori, i amb elles les penúries per a la població, no gaire diferents a les patides durant les guerres del segle XVII. L'estudi del període prova que les conseqüències foren nefastes: crims, saquejos, pillatges... Roses hagué de suportar un nou setge de la Ciutadella, el qual destrossà bona part de la vila.²⁷⁵ La devastació fou bastant generalitzada.

I poc anys després, es reprengué la guerra, aquest cop l'anomenada Guerra del Francès (1808-1812)...

En resum, la Història del Cap de Creus durant l'edat moderna – un període de límits imprecisos – està marcada per dos etapes prou diferenciades: una primera etapa d'estancament i de decadència, agreujada per la pirateria i la presència de tropes espanyoles i franceses en un territori convertit en camp de batalla ; i una segona etapa subratllada pel creixement econòmic i demogràfic, un creixement fonamentat en l'expansió agrícola – vinya i olivera, principalment –, i la manca de conflictes bèl·lics.

Malgrat la rudesia del territori i la dificultat manifesta de desenvolupar formes de subsistència sòlides, els habitants del Cap de Creus fundaren nuclis de població sobre els quals establiren els seus particulars modes de vida. Com hem vist, en un territori tant petit cada nucli, cada vila, té una història particular en el marc d'una evolució comuna marcada per la dinàmica històrica dels temps: ara depressiva, com el segle XVII, o expansiva com el segle següent. El marc jurisdiccional del territori és complex. El feudalisme monacal adquirí allà una rellevància indiscutible – model potser d'altres indrets de la Catalunya Vella –, tot imposant un model d'exacció de rendes als treballadors de Llançà o Roses ben consolidat fins a mitjan de segle XIX. Les profundes arrels d'aquest domini eclesiàstic – identificables ja al segle X – van servir per superar les adversitats derivades dels conflictes amb un contrapoder territorial: el comtat

---

²⁷⁴ Sobre el naixement de Portbou, Compte, A. "Sobre els orígens i primera expansió urbana de Portbou". *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 1991, vol. 24, p. 329-398

²⁷⁵ Sobre el Setge de Roses durant la Guerra Gran Diaz, C; Palou, H.; Puig, A.M. *La Ciutadella de Roses*. Girona: Diputació, 1998, p. 82-83

d'Empúries, dominador de la part central del cap, especialment Cadaqués. Les conflictes, en aquest àmbit jurisdiccional, foren freqüents.

A continuació s'analitzaran amb més detall els gèneres de vida fins aquí només apuntats, en el marc dels quals la figura del pescador-pagès n'és el protagonista principal. Com veurem en el marc geogràfic i polític del cap de Creus hom hagué de dissenyar unes tàctiques i unes estratègies de subsistències prou sòlides com per superar els nombrosos entrebancs polítics i ambientals descrits. Els peixos i la pesca, en aquest sentit, jugaran també un paper fonamental.

5. ESTRATÈGIES DE SUBSISTÈNCIA ENTRE ELS PESCADORS DEL CAP DE CREUS

L'anàlisi socioeconòmica de la pesca catalana a l'edat moderna no és tasca senzilla de dur a terme a la llum dels coneixements actuals sobre ella. Prefigurem que el mode de subsistència d'una comunitat de pescadors es situava a mig camí entre el caçador-recolector i el mode agrícola. Ni vivien només de pescar ni la producció agrícola era capaç d'assegurar la subsistència del nucli familiar. Per això, els ingressos de la producció agropesquera es complementaven amb ingressos procedents d'altres feines i ocupacions, de la pluriactivitat, en el marc de l'aplicació un elevat grau d'autoexplotació personal i familiar. No ha estat fins a la modernització i tecnificació de les embarcacions, iniciada a principis de segle XX, que el pescador ha pogut viure només del que pesca, a costa de provocar una greu sobreexplotació dels recursos pesquers a tota la Mediterrània.

El pescador del Cap de Creus exemplifica l'esforç constant i ben mediterrani per la supervivència i la reproducció social, familiar i col·lectiva. El model planteja una estratègia de supervivència per la qual es desplega un ampli ventall productiu, l'objectiu immediat del qual és alimentar la família i a proveir-la de tot allò indispensables per a la subsistència.

La pluriactiva no és un element casual dins les societats marítimes, no definit només pel medi natural i social aquestes es desenvolupen. Pel pescador, viure del mar i dels seus recursos implica enfrontar-se a un seguit de reptes i perills en un grau superior a altres modes de subsistència rurals. La incertesa pròpia del món de la pesca, entesa com la impossibilitat de predir l'esdevenidor amb els mitjans tecnològics i cognitius a l'abast, esdevé un factor decisiu en la modelització de les formes de vida de la gent de mar, des del pla material fins a la seva cosmovisió i el vincles amb la divinitat. Escrigué Amades al respecte que

“...El gat de mar, per a procurar-se el sant pa de cada dia, ha de posar contínuament la seva vida en perill. Cada vegada que s'embarca llença i abandona el seu cos a un abisme infinit i insondable i es lliura a la fúria dels elements, que de la mateixa manera li poden ésser benèvolos i manyancs que irats i esquerps, i, quan embarca, no sap pas mai si desembarcarà”²⁷⁶

Aquest sentiment exigeix tard o d'hora instaurar mecanismes de solidaritat grupal per gestionar els perills i sobreposar-se a les catàstrofe. Però implica especialment diversificar les fonts de recursos per afrontar els successius episodis de crisis: escassetat de peix, baixada de preus, la pèrdua de l'art o la mort d'un membre del nucli familiar per accident.

El pescador català és una figura polifacètica que canvia de perfil segons l'àmbit en que se l'analitza: en mar és pescador, i en terra moltes altres coses més alhora, atribut que dificulta en últim extrem identificar i definir el col·lectiu pesquer enmig d'una comunitat més extensa. A més, no era ni molt menys homogeni un grup social homogeni. L'accés als mitjans de producció i els canals de comercialització creava divisions internes i relacions de dependència entre armadors i patrons, patrons i marineria, o entre pescadors i mera força de treball. La majoria sí que comparteix, sembla, un tret comú: llur pobresa i marginació social.

5.1. Incertesa de la pesca

Les societats rurals d'Antic Règim estaven condicionades per una manca de coneixement segur i fiable sobre el món que les rodejava i per l'elevada inestabilitat social i econòmica. Molt sovint l'home comptava tan sols amb l'experiència acumulada i el coneixement transmès de forma generacional per predir l'esdevenidor, immediat o a

---

²⁷⁶ Amades, J. *Folklore de Catalunya: costums i creences*. Barcelona: Selecta, 1981, p. 821

llarg termini. A vegades l'encertava, i a vegades s'equivocava. Les catàstrofes inadvertides es succeïen periòdicament: una sequera, una mala collita, una epidèmia, el pas d'un exèrcit pel territori, la pèrdua d'un familiar, l'augment dels preus del gra... El desconeixement del funcionament de moltes lleis naturals i dels desencadenants dels fets socioeconòmic ajudaven a que el temor i la superstició fossin sentiments molt accentuats.

Hom ha definit la incertesa en termes del risc potencial que genera la incorrecció en una predicció i l'adopció d'una determinada decisió.²⁷⁷ El grau d'incertesa era desigual per a diferents grups socials. A escala local, per exemple, la pagesia vinculada a la terra i l'agricultura podia calcular *a priori* el rendiment de la seva parcel·la i establir estratègies productives amb un cert grau de fiabilitat. Però el pescador no conrea, sinó que recol·lecta el que el mar li dóna. Subsistir dels recursos que el mar ofereixi amb uns equips i unes tècniques sovint rudimentàries significava conviure amb un grau d'inseguretat molt més alt. El medi marítim, per definició, és estrany i sovint hostil a l'home, els peixos no estan a la vista, les captures són aleatòries i el funcionament dels mercats està subjecte a moltes contingències. La incertesa en les societats marítimes, doncs, representa un paper protagonista en la definició de llurs seves formes de vida.

La incertesa pren diverses facetes. Acheson enumerà els principals factors que, d'una o altra manera, generaven o magnificaven aquest estat.²⁷⁸ Apuntava, en aquest sentit, al desconeixement i la ingovernabilitat del medi marítim, a la impossibilitat de controlar la posició dels peixos, a l'aleatorietat del recurs vinculada a condicions ecològiques o el comportament dels agents durant el procés de comercialització. Recentment, la sociòloga B. Marugán ha reconceptualitzat aquest esquema, agrupant per tipologies els principals elements generadors d'incertesa²⁷⁹:

Elements ecològics: meteorologia, localització dels peixos, fluctuació dels recursos

Elements econòmics: pèrdua dels aparells, baixada dels preus

---

²⁷⁷ Vegeu, per exemple, Berkes, F. et al. *Managing small-scale fisheries: alternative directions and methods*. Ottawa: IDRC, 2001p. 23-34

²⁷⁸ Acheson, James M. "Anthropology of fishing..." , p. 275-277

²⁷⁹ Marugán Pintós, Begoña. *Paradojas de la modernización: vivencias de los pescadores españoles, de sus condiciones de vida y trabajo*. [tesi doctoral inèdita] Madrid: Universidad Complutense. Departamento de Sociología, 2003

Elements socials: accidents marítims, ritmes irregulars de treball, comportament d'altres agents, comportament d'altres pescadors, fluctuació dels ingressos del pescador.

En referència al medi aquàtic, l'experiència acumulada al llarg de mil·lennis ha portat l'home a inventar i adoptar tècniques de navegació i treballs a bord més segures. Però, per definició, en el medi aquàtic "*l'home estava pobrament equipat per sobreviure-hi*". A l'alçada de l'Època Moderna la societat era incapaç de dominar-lo, o fins i tot entendre'l. Europea concebia l'oceà com a vestigi del Diluvi universal, estrany, caòtic i monstruós, l'abisme, la còlera de Déu... espai on sempre hi regnava el perill i esdevenia la catàstrofe.²⁸⁰ Antoni Guevara, biògraf de Carles V, escrivia al seu rei:

"Tout ce qui est en la mer est contraire à la vie de l'homme, car le poisson est flametique, le vent fâcheux, l'eau est salée, l'humidité es mausive et la navigation dangereuse. La mer montre assez, par la monstruosité de ses poissons, la profondeur de ses abîmes, le regorgement de ses vagues, la contrariété de ses vents, la superbeté de ses écueils, et la cruauté de ses tourments".²⁸¹

En aquest marc de manca de garanties, calia abordar la localització del recurs i dominar la seva aleatorietat amb l'experiència i el coneixement acumulat. El patró calculava una suma de variables que el conduïssin a aquell "cop de sort" d'una pesquera abundant. Però malgrat dominar els coneixements sobre el mar i les criatures marines, les moles de peix podien desaparèixer de sobte i produir-se episodis d'escassetat momentanis, de dies, o de manca absoluta de pesca durant un llarg període. Són freqüents les referències a temporades d'escassetesa i fam, alternades amb períodes de gran abundància i fortuna, com aquella dels dos pescadors palamosins, que a mitjan segle XVIII descriuen la pesquera de sardina com, "*incerta, casual y eventual, dependents del temps, del mar, y de passar lo peix més ó menos distant de terra, de modo de que vuy se agafa molta i endemà ninguna o molt rara*"²⁸². La manca prolongada de peix reduïa significativament els ingressos de la família, i duia a la ruïna no tan sols als pescadors, sinó a la comunitat sencera que depenia del peix.²⁸³

---

²⁸⁰ Sobre les interpretacions del mar desconegut, colèric i catastròfic Corbin, A. *El territorio del vacío*. Barcelona: Mondadori, 1993, p. 13-38. L'alta muntanya patia als segles XVI-XVIII una consideració semblant. Joutard, P. *L'invention du Montblanc*. Paris: Gallimard, 1986.

²⁸¹ Cabantous, A. *Le ciel dans le mer: Christianisme et civilisation maritime (XVe-XIXe siècle)*. Paris: Fayard, 1990, p. 28-29

²⁸² AHG. Fons Notarial. Protocol de Marina. Sant Feliu de Guíxols. 1765, maig, 31

²⁸³ A Palamós, als efectes de la guerra i el pas dels exèrcits després de la Guerra de Successió s'hi sumà un període posterior d'escassetat de pesca, que portà al rector de la vila a lamentar que "*muchos pescadores, jornaleros y algunos otros en dicha relación nombrados, aunque tengan cassas, son pobres; por aver algunos anyos que*

En arribar a port, el pescador s'enfrontava a les condicions del mercat i a les imprevisibles fluctuacions dels preus del peix. El peix era un producte perible amb una escassa valoració social, si bé en determinades èpoques de l'any tenia una demanda elevada ("dies de peix", Quaresma...). Una oferta excessiva, en un marc de demanda inelàstica, esfondrava els preus; de la mateixa forma, una relativa escassetat l'encaria fins fer-lo inaccessible a àmplies capes socials. Cal considerar que qui hi guanyava realment amb el treball del pescador era el mercader o intermediari. Nombroses denúncies fan aflorar els continus greuges i perjudicis que cometien els mercaders de peix amb les seves pràctiques abusives i monopolístiques sobre els preus del peix. Les autoritats locals intentaven resoldre els conflictes amb la promulgació de bans i ordinacions que asseguressin en tot moment l'abastament dels mercats locals a preus assequibles, dins una lògica de "economia moral".²⁸⁴ A les comunitats rurals, les normes imposades pels mostassafs – oficials encarregats del control dels mercats locals – o les diverses normatives referents al comerç del peix garantien un "preu just" pel pescador al mateix temps que pels compradors. Es vetllava per la qualitat del peix, pel proveïment dels mercats en períodes de màxima demanda o per impedir l'acció perniciosa dels revedadors.²⁸⁵

Però a pesar del control públic, els pescadors han tingut endèmicament una escassa capacitat d'incidir en els preus finals de venda, atès el caràcter perible del peix i la impossibilitat d'acaparar-lo, entre altres raons. La necessitat de col·locar-lo ràpidament i la dependència respecte als agents econòmics que el situen als mercats provocava que sovint es malvengués. En resum, els ingressos procedents de la venda del peix, descomptades les despeses originades per la barca, eren habitualment escassos i

---

en la presente villa no se ha cogido pescado, como en algun tiempo y esser esta la total cosecha de ellos. Y por la concurrencia de la calamidad del tiempo algunos por no poder sustentarse se an ido fuera a vivir.". SAMP. Fons Ajuntament. Sèrie cadastres. 1726.

²⁸⁴ Partim de la concepció de l'historiador E.P. Thompson sobre el concepte d'economia moral i preu just en el marc de les societats pre-industrials. Vegeu el clàssic article de Thompson, E.P. "La economía moral de la multitud en la Inglaterra del siglo XVIII". Dins *Costumbres en Común*. Barcelona: Crítica, 1995, p. 63-134

²⁸⁵ A Calonge, les ordenances del segle XV redactades pel Senyor de Cruïlles, plenament vigents encara el 1618, recollien que "*com en la dita plaja se solian fer de grans baratarias en comprar lo peix, en tant que los mercaders no volien ans que faien que un lo compràs per tots, e si per ventura algu qui vingués de ventura volgués comprar lo dit peix ja fasen la plaja los mercaders tancost demanaven llur part, en tant que en aquell no sobrava sino fost poch peix en tant que tenia enganyat com se-n era empaxat de aques seguia que l-atra vegada no volien comprar, e com aço fos gran dampnaje del senyor dels pescadors...*" AHG. Fons notarial. Calonge, 238. 25 abril 1400. Art. 64.

altament inestables, una situació que frenava el seu desenvolupament i influïa decisivament en el manteniment d'una situació de marginació econòmica i social del col·lectiu.

5.2. Fent front a la incertesa

Al llarg dels segles es van donar diferents tipus de respostes per fer front a la incertesa pròpia de les activitats marítimes, i s'instauraren diferents mesures de precaució més o menys institucionalitzades segons l'àmbit que s'estudiï. Per exemple, en el pla simbòlic i religiós, les creences i supersticions derivades de les explicacions mítiques relacionades amb els fenòmens naturals ajuden al col·lectiu a construir una especial cosmovisió i una manera d'entendre la relació amb la divinitat, la seva religiositat. En mar s'invocava freqüentment la intercessió, la protecció o l'acció directa dels estaments celestial, d'una verge o del sant patró de l'ofici. La perillositat del medi i de la feina a bord, com s'ha descrit, motivava un afany de protecció sobrenatural entre els pescadors, més intens quan perillós i estressant era el context de treball. Un moment de relació especial entre l'home i la divinitat era el naufragi i la por a morir ofegat.²⁸⁶ Així, hom ha pogut observar al llarg de tota la Mediterrània diferents graus d'intensitat i implicació amb les manifestacions rituals i religioses entre els pescadors, una potent eina de protecció que fomentà, al seu voltant, tot una economia d'artesans i manufactures.²⁸⁷

5.2.1. La religiositat popular

Les vies d'invocació al poder celestial eren diverses: el manteniment de la llàntia o el ciri encès davant la imatge protectora, l'oferiment d'exvots, la nomenclatura dels vaixells, la benedicció dels bastiments de pesca o del mateix mar mitjançant la submersió d'imatges votives, peregrinacions i romiatges, l'erecció d'ermites, el pagament d'obres a les esglésies o la col·locació d'imatges pel litoral, entre moltes altres. Aquestes accions suscitaven un contracte en el pla simbòlic entre l'univers dels agents divins – sants, verges, déus – i la comunitat o l'individu. S'establia una espècie de “pacte” entre les dues parts pel qual s'oferiria socors en els moments difícils, salvaria la vida dels mariners

---

²⁸⁶ Vegeu al respecte Cabantous, A. “Le corps introuvable: mort et culture maritime (XVIe-XIX siècles)” *Histoire, économie et société*, 1990, vol. 9, núm. 3, p. 321-335.

²⁸⁷ El primer a fer notar aquesta diferència fou l'antropòleg Malinowski, qui observà com en la pesca a les llacunes de les illes Trobiand (Polinèsia) no existien manifestacions màgiques rituals perquè allà la pesca era segura, a diferència de la pesca a alta mar, on se seguien tot un conjunt de rituals màgics per conjurar els perills. Sobre els rituals màgics a les societats pesqueres Acheson, J. “Anthropology of fishing...”, p. 277-278. Poggie, J.J. “Ritual adaptation to risk and technological development in ocean fisheries: extrapolations from New England”. *Anthropological Quarterly*, 1980, vol.53, núm.2., p. 122-129

devots, faria fèrtils les aigües o espantaria els mals auguris, a canvi de la fidelitat la gent de mar demostrada amb la posada en pràctiques d'aquest ampli ventall accions.²⁸⁸

La benedició d'embarcacions de pesca o cabotatge sovint anava acompanyada d'altres pràctiques propiciatòries o protectores menys formals, molt vinculades a rituals pagans o creences heterodoxes. Font: BnF.

Val a dir que els “contractes” religiosos s’han establert en tots els temps i societats, prenent formes i rituals enormement variats. A les costes mediterrànies, l’extensió del cristianisme significà la reinterpretació de les antigues creences i pràctiques paganes. Sempre que li fou possible, l’Església les inserí en les estructures formals de la religiositat oficial. El manteniment d’una llàntia, per exemple, davant la imatge de Sant Pere, Sant Elm o Sant Nicolau, en ambients mariners, era una pràctica altament formalitzada, estimulada i supervisada pels responsables parroquials. Algunes pràctiques ratllaven la frontera de la superstició o el sincretisme – que els antics déus taumaturgs de la tradició marinera fossin recodificats en clau catòlica ortodoxa –, com el fet de dur un *oculus* pintat a la proa de l'embarcació o embarcar una petita figura de la verge a bord. També estaven motivades per velles pràctiques ancestrals no codificades

---

²⁸⁸ Mollat, Michel. “Les attitudes des gens de mer devant le danger et devant la mort”. *Ethnologie française*, 1979, vol. 9, núm. 2, p. 191-200. Sobre les creences, manifestacions i rituals religiosos dels pescadors catalans, Sella, A.; García, E. *Creences de la mar*. Barcelona: Angle Editorial. Museu Marítim, 2003

en clau de religió oficial pels mariners i que, dutes a terme estant en mar, escapaven al controls habituals (bruixes, amulets màgics, recitació de determinats versos, etc.).²⁸⁹

A la pràctica ritual se li contraposa un pla més formal i oficial. Els pescadors catalans, a més d'uns supersticiosos recalcitrants, van ser un devots creients en el dogma catòlic. La ignorància i la rusticitat del seu caràcter es conjugaven amb el respecte per la jerarquia eclesiàstica i el seguiment de la religiositat oficial, sempre que els era possible.²⁹⁰ De fet, la gent de mar aprofità les eines que l'Església posava al seu abast per organitzar una solidaritat confraternal basada en la caritat cristiana i el mutualisme. Els pescadors participaren social i culturalment de la comunitat feligresa en el marc de la parròquia tot exercint d'obers parroquials o pabordes de les confraries votives erigides a les naus laterals de les esglésies.

5.2.2. Confraries devocionals de pescadors

A nivell col·lectiu i des d'una perspectiva cultural, la resposta a la incertesa es fonamenta en l'extensió de les expressions d'ajuda mútua a tot el litoral català i en l'organització de sistemes assistencials. El risc de l'ofici, la pobresa, la marginació i l'esperança en el més enllà són factors que sostenen des del segle XI fins als nostres dies les confraries devocionals i els gremis de pescadors. Als Països Catalans, les confraries tenen l'origen en la *solidaritates* medieval, i presenten una doble vessant: l'organització de la devoció popular vinculada a les creences i pràctiques religioses de la gent de mar, i la posada en pràctica de mesures per alleugerir el perill i les privacions de la vida en mar. Aquestes "*institucions de gestió del risc*",²⁹¹ com han estat definides, tenen una llarga tradició a la Mediterrània. Les primeres referències a Catalunya es localitzen a les terres de l'Ebre a l'entorn del segle XI. Durant l'edat mitjana el moviment confraternal i gremial germinà en els punts del litoral amb una activitat pesquera més destacada (Barcelona, Tarragona, Blanes, Cotlliure). Però no va ser fins a l'aplicació de la Contrareforma catòlica del segle XVI que les confraries devocionals de caire professional, i entre elles les de pescadors, es

---

²⁸⁹ Sobre aquesta idea al litoral atlàntic Alonso, F. *Crenzas e tradicions dos pescadores galegos, británicos e brétons*. A Coruña: Xunta de Galicia, 1996

²⁹⁰ A vegades constava conjugar el calendari de treball amb l'assistència als oficis. Per això el bisbe demanda que abans de surtir a mar, el pescador anés a missa. el 1622 el bisbe concedia llicència als pescadors de Palamós, però manant explícitament que "*...en la hora y temps que-s fassan los officis divinals en dita yglesia parrochial tingan de parar tots los exercicis de pescar y recullir la pesca fins que dits officis sian acabats, y tots hagen de ohir missa en dits dias.*" ADG. Registre de Lletres. U-228. 1622, novembre, 22

²⁹¹ López Losa, E. "Derechos de propiedad..."

multiplicaren pel territori. El Concili de Trento (1545-1563) impulsà les confraries amb l'objectiu de posar-les al servei del projecte reformador de reconducció i control de la devoció i la cultura populars. Es convertiren en un nou mitjà d'enquadrament de la població dins una altra mena de religiositat més institucional, que intentava reconduir o suprimir les pràctiques estretament lligades amb el món de les supersticions i de la bruixeria. Així doncs, el món de la pesca mostrà des de l'alta edat mitjana un caràcter marcadament religiós, adoptà la proposta de Trento per organitzar els serveis d'assistència i ajuda mútua, alhora que els rectors de les parròquies estimulaven l'erecció d'altars i capelles per venerar el protector celestial per excel·lència dels pescadors: Sant Pere.²⁹²

El creixent dinamisme de la pesca en el teixit econòmic del litoral del segle XVII coincideix amb l'auge de les confraries devocionals i assistencials de pescadors a Catalunya: alguns exemples són la de Sant Feliu de Guíxols (1594), Lloret (1597), Torroella de Montgrí (1601), Palamós (1610), Roses (1617 aprox.), Calella (1631), Malgrat (1697), etc. Les confraries de pescadors catalanes tenien una doble finalitat. Per un costat, organitzaven la devoció popular a través del manteniment d'una capella i un altar dedicat a Sant Pere, en el qual es duïen a terme tot tipus d'ofrenes i celebracions festives. Les "*llànties de Sant Pere*", per exemple, eren manifestacions de devoció d'uns pescadors que procuraven mantenir la flama sempre encesa. A l'interior de les capelles es celebraven tot tipus de ritus que congregaven al col·lectiu de pescadors local. Aquestes reunions, a banda de crear un fort sentiment de pertinença a la comunitat, eren mecanismes de recaptació de fons destinats a finançar l'altra vessant d'aquestes entitats: l'assistencial. Les confraries gestionaven serveis per millorar la qualitat de vida dels seus associats o, més generalment, per socorre'ls en moments de dificultats. Permetien, per exemple, sufragar l'enterrament del difunt amb un acompanyament digne d'atxes i preveres, maridar filles de pescadors pobres, ajudar econòmicament als malalts i a les vídues, i especialment ajudar a pagar el rescat dels companys segrestats pels pirates. "Els bacins de captius", institucions vinculades estretament al moviment confraternal, que van proliferar arreu de la Catalunya marítima a partir del segle XVI.

A més del devocional, les confraries tenien un marcat caràcter professional, d'ofici. Les confraries organitzaven una sèrie de serveis logístics per a l'activitat pesquera,

---

²⁹² Garrido, A. Pesca i associacionisme...

inabastables de forma individual per cap pescador, però igualment imprescindibles. Per exemple, impulsaven els tenyidors comunals, una barraca o botiga on s’hi instal·laven les infraestructures i estris per tenyir periòdicament les xarxes de pesca. Al llarg de tot el litoral els “tenyidors” o “peroles” van esdevenir espais referencials del col·lectiu pesquer, i en moltes ocasions seus de les mateixes corporacions professionals.²⁹³

5.3. El pescador català: una figura polifacètica

En el pla econòmic, els efectes de la incertesa es compensaven amb el desplegament d’un ampli ventall d’alternatives productives, la suma dels productes de les quals assegurassin la subsistència de la família i la reproducció social del col·lectiu. Com s’ha repetit en més d’un lloc, el pescador mediterrani era una figura polifacètica que podia arribar a exhibir realitats molt diverses, segons l’època de l’any o del dia. Compagina ocupacions, alterna tasques, desenvolupa varies professions i explota diferents nínxols amb l’objectiu de superar les restriccions imposades per un mar de biologia gasiva. Així, la resposta a la incertesa econòmica ajudà a dibuixar la figura del pescador català en termes de pluriactiu i sempre amatent a l’explotació de més d’un recurs i oportunitat econòmica.

5.3.1. No tothom és igual: patrons i remitgers

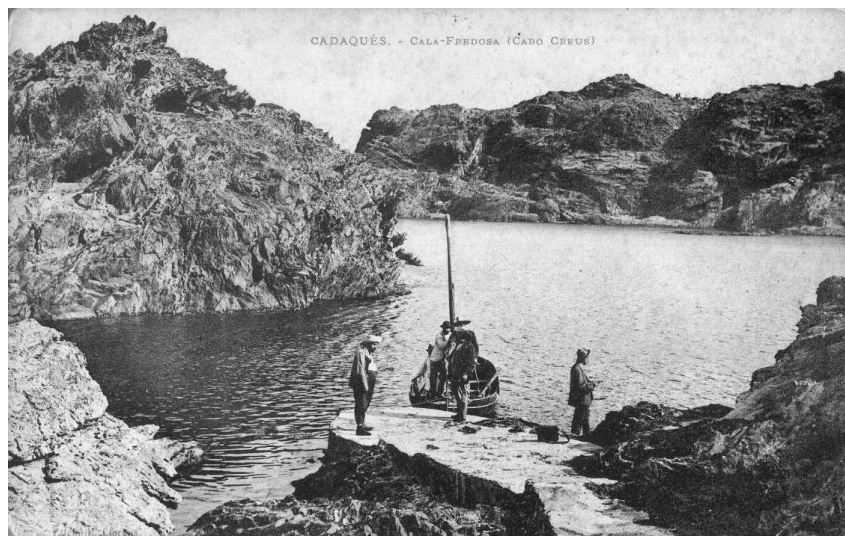
Entorn a la figura del pescador cal subratllar en primer lloc que aquesta no era idèntica ni geogràficament, al llarg de tot el litoral, ni socialment dins de la col·lectivitat. De fet, el concepte “pescador”, entès com la persona que es dedica a la pesca, és excessivament genèric i no serveix per descriure un realitat molt més diversa i jerarquitzada que genera subgrups prou diferenciats. És d’un caràcter summament polifacètic. Al Cap de Creus tampoc els pescadors eren tots iguals des d’un punt de vista sociolaboral, sinó que assumien rols i categories segons el seu grau d’implicació amb la unitat d’explotació, i especialment amb la seva capitalització.

Un primer segment estava format per la propietat d’embarcacions i arts de pesca, assimilable a la figura de l’armador actual, malgrat que mai s’utilitzés aquest terme a l’edat moderna. En la pesca de petita escala pròpia dels Països Catalans, aquest propietari solia patronejar també la unitat pesquera i formar part de la tripulació. Per

---

²⁹³ Vegeu, sobre el tenyidor de Palafrugell Blanca, S. Sa *Perola i la pesca a Calella*. Palafrugell: l’Ajuntament, 2008. Vicens, J. “Les xarxes i els perols de tenyir de Sant Feliu de Guíxols.” *Revista de Girona*, 1995, núm. 171, p. 69-71

això a la documentació es sol utilitzar la fórmula “*patró pescador*”. Aconseguir la patronia exigia una capacitat d’inversió no sempre a l’abast de tots els pescadors. La inversió inicial i les despeses derivades de les freqüents reparacions i reposicions del material eren elevades. Per això era també habitual que el pescador amb una certa capacitat d’endeutament adquirís els mitjans de producció a crèdit, o que el capital comercial – negociants, mercaders, fabricants – invertís en arts i arreu que eren cedits a un patró per fer-los treballar, assegurant-se així l’obtenció de peix per comercialitzar-lo.²⁹⁴

Tripulació d'un llagut de foc l'embarcador de cala Fredosa, finals de segle XIX. Els mariners de les companyies d'encesa, tripulants els llaguts gros i de foc, no podien deixar l'encesa sense el consentiment de l'assemblea. Font: Museu de la Pesca.

A les ordres dels patrons actuaven la resta de tripulants sota el terme de mariners o “*remitgers*”. El número de mariners per companyia era variable segons el tipus de pesquera. El bolig, per exemple, ocupava vint-i-tres homes i dos grumets, i el palangre sis mariners i un grumet, malgrat que són dades tan sols estimatives. Identificar i analitzar la realitat d'aquest col·lectiu a través de la documentació és complicat perquè treballaven sense un contracte o fórmula jurídica similar que justificqués documentalment la seva relació laboral amb la companyia. Al seu interior eren un grup igualment heterogeni. Cada remitger podia tenir un grau diferent d'implicació amb la

---

²⁹⁴ Aquesta idea es desprèn de la gran quantitat d'inventaris de mercaders propietaris de d'arreu i ormeigs diversos, però amb un estil de vida material que no coincideix amb la d'un pescador. La possessió també de partides de salaons i recipients per la seva confecció ens pot indicar que es tractava de mercaders de peix. Vegeu per exemple, l'inventari post-mortem de Pere Crosa, mercader de Palamós, on s'hi troba una caldera gran de aram “*per tenyir rets*”, 400 barrils de sardina, 12 tonells buits dolents i dos barcades de sardinal ab tots sos arreu. AHG. Fons notarial. Palamós. 1681, juny, 21

pesca, tant en la responsabilitat i remuneració dins la unitat – entre el 10 i el 15% del producte total –, com en la participació més o menys estacional i continuada amb una companyia.

Patrons i remitgers es repartien els ingressos de la pesquera segons el conegut “sistema a la part”, vigent encara al món de la pesca. Dels diners aconseguits amb la venda del peix se’n feien dos parts: una anava destinada a amortitzar el capital (bot, arreus i combustible) i l’altre a pagar el treball (patró i la tripulació). Aquest sistema convertia el remitger en co-responsable del resultat final, el qual quedava subjecte a les variacions la producció, en tant que la seva retribució dependria del seu esforç i del benefici obtingut per la companyia.²⁹⁵ Comentava Hadiger parlant de l’encesa:

*“...estos productos no són idénticos en todas las compañías pues por la fortuna del sorteo de calas, la habilidad de los patrones y en oportunidad de venta, llega a existir la de ganar un tripulante 400 pesetas y otros no pasan de 100”.*²⁹⁶

Tant les parts a repartir com els percentatges a destinar a treball i capital varien d’una pesquera a una altre. Depenia, per exemple, de la inversió inicial i el cost de manteniment dels ormeigs. Per aquest motiu, l’armador de sardinals, que havia de fer una inversió inicial molt potent, s’emportava una part també major. En el seu informe de 1722, Salvador Riera va donar uns primers apunts del funcionament de la retribució del treball “a la part”.²⁹⁷ Zaldive, més tard, recollia el costum retributiu a la província de Sant Feliu de Guíxols a la dècada de 1770, segons el qual:

“...En la Jávega se aplicará la tercera parte á la Embarcación y Arte, y las otras dos igualmente a Patron y Gente, y del mismo modo se procederá en el Palangre baxado el monto total el de la Carnada (...) En el Boliche si se usare de dia como la Jávega se seguirá el mismo régimen de esta, pero ejercitandose de noche tirarán Lahud, y Arte la mitad, y de ella se costeará la Tea, y la otra mitad será de Patrón y Gente (...) En el Sardinal tirarán también la mitad Embarcación y Arte, y la otra se convertirá á iguales partes entre Patrón y

---

²⁹⁵ Mateo, J.A. *Con arte y parte...*, p. 114. Comenta al respecte “Al ser los pescadores solidarios en el éxito o en el fracaso de la campaña, el patrón ve incrementar su beneficio sin necesidad de recurrir a ningún tipo de coacción, como suele suceder en gran parte de los sistemas de aparcerías agrarias. Como la ganancia del pescador está prima facie en función de la cantidad de partes que se hacen, acepta participar en tripulaciones que estén por debajo de las necesarias, incrementando así los niveles de auto-explotación.”

²⁹⁶ Hadiger, E. “Encesa.” Dins *Memoria sobre la industria y legislación de pesca que comprende desde el año 1879 al 1884*. Madrid: Impr. Fuentenebro, 1885.

²⁹⁷ Lleonart, J., Camarassa, J. *La pesca a Catalunya el 1722...*, p. 112, 116-117

*Gente (...) En los demás Artes generalmente ganarán estos y las Embarcaciones la quarta parte, y las otras tres serán para Patron y Gente.*²⁹⁸

Ens ha arribat un fragment prou interessant que descriu el moment de repartir la paga entre els tripulants. El testimoni és del segle XIX, però pot molt bé descriure una situació dels segles XVII o XVIII.

*“Lo preu del peix venut se paga al comptat, guardant-lo el patró de la barca que porta el vol, i, quan lo diumenge arriba, remitjers i patrons se reuneixen a la botiga, buiden per terra lo cistellet dels diners i cada u ajuda a fer pilons de pesseta. Los munts fets, no hi ha més que comptar, tants som, tant nos pertoca, i com no fóra just que el patró guanyés solament lo que guanyen los remitjers, essent ell qui paga la barca, veles, remes, ternals, arts, xàrxies, àncora i llibans, guarda la part de la barca que cobra com si fos persona.”*²⁹⁹

Una estratègia molt freqüent entre els pescadors per minimitzar la incertesa i els riscos, tot augmentat alhora els ingressos tocants al capital, era la formació de societats o companyies per la possessió mancomunada dels mitjans productius. Així, pescant amb sardinals, cada remitger podia ser propietari d'una barcada – cada una de les peces que formen la xarxa de sardinals –, per valor de entre 40 i 80 lliures, i un altre el patró de l'embarcació.³⁰⁰ A la pesquera de palangre, cada cofa a bord era d'un pescador diferent, i per això portaven escrit el nom del propietari. En la pesca a l'encesa, també la propietat dels dos bots i l'art es repartia entre diferents membres de la companyia en fórmules molt diverses. Alguns capitalistes externs al sector participaven també en la formació de companyies de pesca, com en Rafael Súria, barriler de la Selva de Mar, que tenia un bolitx “...lo qual lo te de fer bo la companyia de Calaprona”. A la resta del litoral català es repetia la mateixa dinàmica.³⁰¹

5.3.2. Terramaners

El graó més baix del col·lectiu pesquer el formaven tots els dedicats a “*estirar la xàvega*”, ocupació poc qualificada i associada als *bas fons* de les comunitats litorals. Constituïen el grup social més depauperat de les platges catalanes, format pels més pobres i marginats,

---

²⁹⁸ BPP. Reglamento de navegación y pesca de la provincia de Marina de Sant Feliu de Guíxols. 1773, de Manuel de Zalvide. A partir d'ara ho citarem com Zalvide, M. Reglamento de navegación y pesca...

²⁹⁹ Pin i Soler, J. *La família dels Garrigàs*. Tarragona: Arola, 2003. [man. Orig. 1871]

³⁰⁰ Els exemples d'aquest tipus de contracte són molt freqüents als registres notariais. Vegeu un exemple a Zucchitello, M. *Homes, vaixells...*, p. 181, 205, 241

³⁰¹ Gràcies a un plet esdevingut a Sant Feliu el 1560 sabem que carnisers, fuster i boters eren propietaris d'una o varies parts de les xàvegues existents a la vila. BPL. Fons antics. MS 9/124. *Copia autenticada del pleyto y processo sobre el veinte del peix, en el qual se halla la RL Sent^a del año de 1559 a favor del Mont^o (...) en 1560 contra la villa de St. Feliu*. A Palamós era igualment habitual, sobretot entre mercaders i negociants de peix.

treballadors eventuais a jornal o mers captaires que tenien en la xàvega un dels pocs recursos a l'abast. A la documentació, aquests terrassans reben el nom de “*terramaners*”: vells, dones, nens, malalts, esguerrats, captaries... Quan la conjuntura econòmica era depressiva, molts treballadors del camp o petits artesans no tenien més remei que dedicar-se a la pesca per subsistir i s'incorporaven a la nòmina de terramaners locals. A Cadaqués, la seva proliferació en els períodes més durs de la crisi de finals del XVII obligà a legislar sobre com i quan emprar els terramaners per les cales sense alterar l'organització de la producció. L'associació entre pesca, xàvegues i pobresa és en aquests casos suficientment rellevant.³⁰²

Tiradors d'art a la platja de Calonge. Els terramaners, com els de la imatge, eren una força bruta composta de tot tipus persones indispensable en moltes tirades d'art, malgrat que el resultat que n'extreien era sovint ben minso. Font: Fons del Museu de la Pesca

Les oportunitats que oferien les xàvegues atreïen també colles organitzades que migraven de platja en platja a la recerca d'una oportunitat de treball. Algunes colles viatjaven des de l'interior d'Espanya vers el Mediterrani, o a treballar a les almadraves de tir d'Andalusia, “*finibusterre de la picaresca*” en paraules de Cervantes. Vivien en unes condicions pèssimes, sovint a la mateixa platja durant llarg períodes de temps sense més abrigo que una barraca o un bot del revés. A la Barcelona medieval els temien, “*gent aplegadisses e són e gran nombre, los quals de nit romanen e habiten en les barraques que són en*

---

³⁰² A Palamós, per exemple, en plena recuperació dels efectes del conflictiu segle XVII, 13 caps de casa declaraven tirar l'art com a activitat principal o secundària, alternant-ho amb pidolar pels carrers. SAMP. Fons ajuntament. Sèrie Cadastres, 1718.

lo ribatge de la mar”, fora del nucli urbà i escassament integrats en el teixit social. De nit, “*feien grans roberies e talaments de fruites e de esplets de lenya e altres coses, qui són prop de les dites barraques*”, fent-se responsable si eren enxampats el seu “*cap de exavega*”.³⁰³

Aquesta “xusma” associada als baixos fons litorals despertà tota mena de recels i prejudicis entre viatgers d’interior, poc avesats a la rudesia de la vida marinera i a la pobresa de la gent de mar. De fet, el pescador ha gaudit d’una pèssima consideració social al llarg del temps, provocada per la incomprensió del seu particular mode de vida. A tot Europa, des de l’edat mitjana, els testimonis sobre la rusticitat i la ignorància de la gent de mar no són gens afalagadors, al contrari.³⁰⁴ Barbaza, per exemple, escrivia que

“de fet, el poble sencer es girava d’esquena al mar, perquè del mar venien els vents humits, l’olor de peix, de cordes, de quitrà i de fum, perquè la platja era el domini dels pescadors, menyspreats, dels treballadors més pobres (...) els pescadors formen llavors aquestes petites comunitats relegades fora dels murs, sense contacte amb els altres grups socials, que menyspreen aquests “menjadors de peixos””.³⁰⁵

Alguns observadors se sorprenien del seu caràcter irascible, mentre d’altres, menys condescendents, simplement els demostraven un gran menyspreu. El valencià Lluís Vives parlava d’ells com les “*fex maris*”, defecacions o escòria de la mar, mentre Jeroni Pujades, durant l’estada a l’Empordà, definí el 1625 els pescadors de Cadaqués com “*...la més vellaca y inurbana gent de tota la costa, gent bàrbara y feta per si sens rahó més “nós ho volem o nós no ho volem”*”³⁰⁶. Parlant del pescadors de Cadaqués, Pla comentava:

Els pescadors de Cadaqués són pobres. Els seus gustos respiren poca alegria. Solen pintar les seves barques de colors foscos, negrosos generalment, que els donen un aspecte trist (...) La vida d’aquests pescadors és duríssima. Hom resta sorprès a Cadaqués, de vegades, de la inexplicable atonia dels homes, de la seva irreparable tristor, de la seva concepció una mica asiàtica de la vida, que contrasta amb la força i l’ardor que han de portar a terme per subsistir.”³⁰⁷

---

³⁰³ Cites publicades a Vinyoles, Teresa. “ La vida quotidiana de la gent de mar a la baixa edat mitjana”. *Arqueologia nàutica mediterrània*. Barcelona: CASC, 2009, p. 585-597. Els pescadors ocupaven en el període medieval els estrats més baixos de tota la piràmide social.

³⁰⁴ Per una recopilació de testimonis sobre la personalitat dels mariners francesos Masson, Ph. *Le mort et les marins*. Grenoble : Glénat, 1995, p. 144 i seg.

³⁰⁵ Barbaza, Y. *El paisatge humà...* op cit., p. 285-288

³⁰⁶ Casas Homs, Josep M. (ed.) *Dietari de Jeroni Pujades...*, f. 151v.

³⁰⁷ Pla, J. *La Costa Brava ...*, p.267

Pescadors de Cadaqués. A la dreta, Benido Mallol. La condició socioeconòmica del col·lectiu ocupà alguns intel·lectuals, preocupats per les dificultats en les seves condicions de vida. Font: Museu de la Pesca

Altres observadors creien que eren cruels i inhumans per naturalesa, d'una tosquetat de tracte extraordinària, els “simples” de la societat, éssers ignorants, fornicadors, salvatges, embaucadors, inaccessibles a tot sentiment cristià i amb fama de llibertins.³⁰⁸ Però, a l'altre extrem, les autoritats, més preocupades per l'alimentació dels seus administrats, consideraven els pescadors com el prototip del “bon salvatge”: rude, fort, vulgar, impiu, desenraonat, obsessiu, violent..., però també bon pare de família, treballador, dòcil, tenaç, conservador, i en general útil a la societat. Per això van rebre sempre un tracte condescendent.

Un col·lectiu a part, ubicat en un estadi anterior a pescadors i remitgers, estava format per tots aquells aprenents anomenats “noys” en la documentació. Generalment cada unitat pesquera portava embarcat un noi que, a banda d'ajudar en multitud de tasques

---

³⁰⁸ Testimonis recollits a Lagrée, M. *Religion et cultures en Bretagne (1850-1950)*. Paris: Fayard, 1992., p. 121 i seg.

menors a bord i en terra – des de encendre el foc per cuinar el ranxo fins a enrotllar les cordes dels arts de platja –, aprenia l’ofici des dels 8 o 9 anys, si bé no cobrava fins als 14 o 15. Era una fase decisiva per la reproducció social del col·lectiu i per evitar que el patrimoni familiar es perdés per manca d’hereus pescadors.³⁰⁹ També servia per habitar a la mar als futurs mariners de la marina mercant catalana. Dedicar-se a pescar des d’edats tan primerenques ha estat unes de les explicacions donades per entendre el baix grau d’alfabetització del col·lectiu pesquer, un dels més baixos entre tots els col·lectius professionals de la Catalunya moderna. Per això el gremi de pescadors de Palma de Mallorca es veia eximit de pagar el mestre “*á vista de ser pocos ó casi ninguno el hijo de pescador que concurre á la escuela.*”³¹⁰

Val a dir que aquesta divisió podria ser matisada amb multituds d’exemples, tot prenent la idea que, més que grups socioprofessionals tancats, es tractava d’un ventall de competències i responsabilitats professionals sense solució de continuïtat, des de l’armador més potent i benestant fins al més pobre dels tiradors d’art. A diferència del sector agrari, el sector pesquer no restava subjecte a les rigideses de l’estructura social des de la perspectiva de la propietat dels mitjans de producció. Com hem vist, es podia ser pescador essent propietari parcial o total dels arts de pesca i/o de l’embarcació. Alhora, una inversió modesta permetia ser co-partícip d’una companyia pesquera, o rebre en herència una patronia.

A més, a diferència del món menestral els gremis del sector pesquer – allà on existien – no imposaven barreres infranquejable d’ascens social. En altres zones de la península, on la pesca tenia un pes econòmic més potent i era numèricament més important, aquest ascens es veure frenat pels mateixos patrons a l’interior dels gremis de pescadors, que veien els nouvinguts com a competidors en els espais de pesca i en els mercats.³¹¹ En referència a l’Empordà, Mateo matisa que si bé era possible aquesta mobilitat entre categories laborals amb major facilitat que en altres litorals i que en altres sectors productius,³¹² també el pescador, amb ingressos més modestos i subjecte a una elevada

---

³⁰⁹ Sobre l’herència en el món de la pesca Mateo, J.A. *Con arte y parte...*, p. 147-155

³¹⁰ Sobre Mataró Ventura Munné, M. “La alfabetización de las clases populares en el Mataró del siglo XVIII”. Dins Serrano Martín, E. (ed.) *Muerte, religiosidad y cultura popular, siglos XIII-XVIII*. Zaragoza: Institución “Fernando el Católico”, 1994, p. 108-112. Per Mallorca, AMDAB. Matrícula. Reforma de Gremios, Leg. 1910.

³¹¹ Vegeu les opinions al respecte d’Erkoreka, J.I. *Análisis Histórico-Institucional...*, p. 89-90

³¹² Garrido, A. *Pesca i associacionisme al litoral de Girona...*

incertesa, restava més exposat a les conseqüències de la pèrdua d'arts i arreus o als efectes d'una mala pesquera³¹³. Perdre una xarxa, potser l'únic bé de valor que posseïa, podia dur-lo a la misèria, com habitualment succeïa.

5.4. La pluriactivitat com a estratègia de subsistència

Els gèneres de vida del món rural català es caracteritzaven, en conjunt, per l'alternança d'un ventall divers d'ocupacions i fonts de recursos, les quals sumaven totes elles en la dura tasca d'assegurar la supervivència i reproducció de la família.³¹⁴ Tots els membres de la família, condicionats per l'etapa de la vida en que es trobessin, participaven en la producció d'aliments i en la transformació d'altres productes imprescindibles per aconseguir unes condicions mínimes d'existència. L'objectiu ideal era la producció de productes bàsics per a l'autoconsum i la consecució d'ingressos complementaris amb els que acudir al mercat. Les condicions ecològiques i econòmiques del medi condicionaven alhora les activitats a desenvolupar, així com els calendaris i ritmes de treball destinats a cada una d'elles. A la muntanya, per exemple, hom compaginava l'agricultura amb la ramaderia extensiva, tant en parcel·les privades com en espais comunals, la recol·lecció de fruits, l'extracció de llenya, l'apicultura, la caça, la pesca als rius i la petita producció artesanal.³¹⁵ Per contrast, al llarg de la regió mediterrània occidental, la figura del pescador-pagès defineix les modalitats de subsistència de la població en una alternança d'ocupacions marítimes, terrestres i manufactureres prou diverses

5.4.1. El pescador-pagès de la Costa Brava

Acheson afirmava que *"Perhaps, the most common strategy used by fishermen to adapt to uncertainty is to combine occupations."*³¹⁶ El món litoral no era cap excepció en l'aplicació de la pluriactivitat ocupacional i la complementarietat d'ingressos. Molts treballs així ho han posat de manifest com un tret definitori de l'Europa mediterrània. A l'Empordà, en paraules d'Enric Saguer, *"el desequilibri existent entre la força de treball i la realment utilitzable pel sector agrari només és comprensible si tenim en compte que en el món rural baix empordanès l'activitat agrària es compaginava amb un seguit de petites activitats que no hi*

---

³¹³ Mateo, J.A. *Con arte y parte...*, p. 16

³¹⁴ En referència a la pluriactivitat en la pagesia a Catalunya, Congost, R. "Una societat rural dinàmica i canviant. El segle XVIII". Dins *Història agrària dels Països Catalans: Edat moderna*. Barcelona: Fundació Catalana per a la Recerca i la Innovació, 2008, p. 569-572

³¹⁵ Un exemple de comunitat de muntanya a Beltran, O. *Es Aranesi: adaptació a l'entorn i organització social al Pirineu central*. [tesi doctoral]. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1994

³¹⁶ Acheson, J. "Anthropology of fishing", p. 219

estaven directament relacionades”, enllaçant la intensitat i les ocupacions escollides amb “*el context geogràfic i ambiental, i en especial, amb la dotació de recursos d’una àrea concreta.*” Posa com exemple Begur, on tots els propietaris agrícoles del terme declaraven tenir també una barraca a la platja i dedicar-se a pescar.³¹⁷

En mars especialment fèrtils, com el Cantàbric o l’Atlàntic, la subsistència de l’home podia girar quasi únicament entorn a activitats lligades amb la pesca, ja fos alternant diferents tipus de pesqueres, generalment en diferents règims de participació.³¹⁸ En canvi, les característiques ecològiques del Mediterrani occidental ho impedièn, o feien molt més difícil. Com que els recursos marins eren insuficients per mantenir la unitat domèstica de forma exclusiva tot l’any, hom havia de cercar quantes alternatives productives tingués a l’abast per generar ingressos o béns de consum. En aquest sentit, el pescador del Cap de Creus exemplifica aquell gènere de vida, tot donant lloc a una de les figures més característiques de la Mediterrània moderna: el pescador-pagès.

Arreu de litoral català, la pesca de litoral s’ha compaginat tradicionalment amb la caça, la recol·lecció, l’agricultura a petita escala, l’horticultura i una llarga relació d’ocupacions laborals diverses no directament relacionades amb el mar i en les quals la família, nuclear o extensa, juga un paper fonamental com a font de mà d’obra.³¹⁹ Braudel remarcava aquella “*asombrosa asociación de la labranza, los huertos y la pesca, es decir de la vida agrícola y marinera*”, fruit de la “*sabia fórmula de vida que, acorde con las viejas tradiciones marítimas del Mediterráneo, que convina los escasos recursos de la tierra con los*

---

³¹⁷ Saguer, E. *Treball agrícola i reproducció econòmica*. Girona: AHRCG. Publicacions de la Universitat de Girona, 2005, p. 112 i ss. Vegeu també Garrier, G.; Hubscher, R. (dir.) *Entre faucilles et marteaux : pluriactivités et stratégies paysannes*. Lyon : La Maison des sciences de l’home, 1988

³¹⁸ Per aquest aspecte de la pesca al País Basc Huxley, M. B. “Las industria pesquera en el País Vasco peninsular al principio de la Edad Moderna: ¿una edad de oro?”. *Itsas Memoria. Revista de Estudios Marítimos del País Vasco*, 2000, núm. 3, p. 29-75

³¹⁹ Un dels primers antropòlegs que documentà aquesta estratègia fou a Firth, R. *Malay fishermen : their peasant economy*. New York: Norton, 1975 [1ª, 1946]. Una comparació entre la agricultura i la pesca, des de la òptica de l’antropologia, a Pascual Fernández, J. “La Antropolgia de la pesca y el problema de la gestión”. *Antropología Mariñeira. Actos do Simposio Internacional in memoriam Xosé Filgueira Valverde (Pontevedra, 10-12 julio 1997)*. Santiago: Consello de Cultura Galega, 1998, p. 145-15. L’estratègia és, però, comuna a moltes regions europees. Vegeu al respecte Byon, R. “The maritime household in Northern Europe”. *Comparative Studies in Society and History*, 1994, vol. 36, núm. 2, p. 271-292

escasos recursos del mar". Efectivament: "el mar no es por si solo lo bastante rico para alimentar a sus hombres." Com manté Saguer, tampoc la terra.³²⁰

En la història de la pluriactivitat marítima, la figura del pescador-pagès és omnipresent a tota la conca del *Mare Nostrum*, i a l'Empordà litoral pren una rellevància absoluta. Braudel ja apuntà que a la Mediterrània, dintre de tot, les figures del pescador de litoral i el camperol modest no són tant antagoniques:

*El pescador conoce el mar situado frente a su puerto como el campesino conoce el terruño de su pueblo. Conoce todos los puntos donde es lógico encontrar el mero, la dorada, los lenguados, incluso el rodaballo, el salmonete, los mújules, la pescadilla, la época en que se capturan a alta mar las sardinas, o las anchoas (que también servirán para cebar los sedales de la pesca de atún). Explota el mar como un campesino su campo. Si alza la vista, puede divisar su propia casa.*³²¹

La figura del pescador-pagès a la Costa Brava es fonamentà sobretot en el cultiu de la vinya: "el mal temps i els ocis forçats de l'hivern, la insuficiència dels recursos, el plaer ben mediterrani de veure vi de la pròpia vinya, tot incitava el pescador a comprar un racó de terra i artigar-lo per plantar-hi alguns ceps"; frase de Barbaza que sens dubte ha fet fortuna entre els historiadors. Cada jove pescador tendeix a assimilar aquest model productiu, "veritable aspecte de la vida mediterrània" per la seva estabilitat.³²²

Per Rafael Domínguez, aquest "pescador agrícola" "se integra generalmente dentro del esquema de la pluriactividad de las sociedades campesinas" en termes de reproducció i maximització de l'aprofitament de la força de treball familiar. L'escassetat de recursos i la seva elevada estacionalitat afavorien l'adopció d'ocupacions prou diversificades que generaven, a més, una forta divisió sexual i funcional del treball i alts graus d'autoexplotació dels membres de la unitat que permetessin eludir el mercat de consum amb producció pròpia.³²³ La necessitat peremptòria de comptar amb l'aportació dels

---

³²⁰ Sorpren que Braudel dediqués escasament mitja pàgina a caracteritzar els pescadors mediterranis, dels quals l'únic que destacà era la impossibilitat de viure tot l'any de la pesca. Braudel, F. *El Mediterráneo y el mundo mediterráneo...*, p. 188-189. Saguer, E. *Treball agrícola...* Manuel Massotí resenyava que a Cadaqués "... la industria pesquera són pocos los que la practican de oficio, pues generalmente muchos de los llamados pescadores acuden al cultivo de la tierra primero y después a la explotación del mar, resultando ambas cosas deficientes" *Vida Marítima*, 1911, octubre, 20, p. 465.

³²¹ Braudel, F. *El Mediterráneo y el mundo mediterráneo...*, p. 40

³²² Y. Barbaza. *El paisatge humà...*, p. 285-287

³²³ Domínguez Martín, R. "Sociedad y reproducción de las economías familiares en el norte de España (1800-1860)". Dins Le Play, F. *Campesinos y pescadores en el Norte de España*. Madrid: MAPyA, 1990, p.171-214.

ingressos procedents d'ocupacions alternatives a la pesca, possiblement més que “*el plaer ben mediterrani de veure vi de la pròpia vinya*”, posen d'evidència la sobrietat de les bases materials dels pescadors mediterranis – i per extensió del Cap de Creus –, condició agreujada pels continus alts i baixos en els ingressos derivats de la venda del peix.³²⁴

Val dir que el grau de dedicació a la pesca era molt diferent segons les regions i entre col·lectius. Per alguns “professionals” constituïa la principal font de recursos; pels situats a l'altre extrem, la pesca no era tant un complement com un divertiment, a una vida dedicada principalment al conreu. Tenim l'exemple de la família Fina de Palafrugell, pagesos que dedicaven part de les seves estones d'oci a la pesca artesanal per fer amb la captura “*un bon arròs amb llagosta*”.³²⁵ Però deixar la pagesia per adoptar la pesca com a activitat principal ja no era tan freqüent ni acceptat amb naturalitat, sinó que era sempre el resultat de la crisi, de l'esfondrada demogràfica, de la insuficiència dels recursos agrícoles, símptoma d'un context depressiu del qual sempre n'espera sortir per tornar a la terra: “*el pagès pescador roman, en el fons del cor, un pagès; la pesca és un mal menor, una activitat d'emergència, que progressa en els períodes de crisi, de penúria, i recula quan torna la prosperitat*”.³²⁶ El pagès *tout court* acut al mar només quan la situació, inaguantable per a la seva capacitat de resistència i endeutament, ho requereix, i se'n separa tan bon punt la perspectiva de futur es torna favorable al conreu i als negocis. En paraules de Barbaza, “*són les actituds agrícoles del terrer allò que orienta els gèneres de vida: si el terrer és fèrtil, l'home és pagès; si és mediocre, se li demana al mar un complement d'aliment i de benefici*”.³²⁷

Aquesta figura del “pescador-pagès” encara no ha estat del tot ben documentada a Catalunya més enllà del que Barbaza investigà sobre la Costa Brava. Sabem que a cada racó de costa aquell pescador a temps parcial seguia una estratègia reproductiva adaptada a les condicions i els recursos del medi. A Palamós, per exemple, ocupava un espai central en la configuració del teixit social i econòmic de la vila, tot diversificant les oportunitats, aprofitant els capitals per comprar una petita parcel·la, un hort contigu a

---

³²⁴ Cabantous, A. “Ponant et Levant...”, p. 180

³²⁵ *Notes i dietari de la família Fina*. Palafrugell: l'Ajuntament, 1998

³²⁶ Y. Barbaza. *El paisatge humà...*, p. 286. Diu al respecte que “és només quan la insuficiència dels recursos afecta aquells que encara posseeixen terra, quan, per exemple, l'explotació esdevé massa exigua per alimentar una família, que el pagès resol cercar en la pesca un complement dels recursos”

³²⁷ Y. Barbaza. *El paisatge humà...*, p. 287.

la casa o fer una petita inversió en algun negoci.³²⁸ Un gènere de vida similar es reproduïx a viles com l'Escala, Tossa de Mar, Lloret o, en aquest cas, a les del Cap de Creus.

Però cal considerar que el concepte “pagès” tampoc serveix per definir la totalitat d'ocupacions que podien arribar a exercir els pescadors, ni que aquesta fos sempre la principal. Els pescadors-pagesos només són una part de la realitat del col·lectiu. Molts pescadors no tenien terres, essent més aviat “pescadors-treballadors” implicats en múltiples activitats productives totes diferents, agrícoles, artesanals, comercials o fins i tot “delictives”. En aquest sentit, a continuació fem una breu incursió en l'estudi de les activitats alternatives a la pesca més destacades, sobre les que l'home de mar de l'època moderna sustentava la seva subsistència i la de la seva família.

5.4.2. El comerç del peix fresc

A l'època moderna menjar peix fresc només estava a l'abast d'una reduïda classe social. La noblesa associava el seu consum a la golafreria i el luxe. Per les classes populars, el peix només era un aliment, però no saciava, no treia la gana. Preferien destinar el migrat pressupost familiar a comprar altres aliments com pa, ous, hortalisses i, quan podien, carn. No obstant això, el calendari religiós associat a la litúrgia cristiana imposava unes abstinència de productes que eren substituïts per altres tipus d'aliments. Durant segles, el peix, en les seves diverses variants, fou el substitutiu de la carn en els anomenats “dies de magre”, dies que al llarg dels segles moderns arribaren a ser 1 de 3. Les successives crisis de subsistència dels segles XIV i XV també van estimular el consum de productes del mar i van fer del peix un aliment de reemplaçament o alternatiu en la cada vegada més migrada dieta quotidiana. A manca de carn, bo era el peix: *“per quant en temps de estretura de carns (...) se divertia la gent en menjar peix y en temps d'abundància se salvava de aquell”*, comentava un autor mallorquí anònim del segle XVI³²⁹

Entorn a la comercialització del peix, cal distingir aquell destinat al consum en fresc del venut a l'engròs per a la seva transformació. Tant el tipus de peix com l'àmbit de consum o la problemàtica associada a la seva venda eren prou diferents. Així, a la venda

---

³²⁸ Com es desprèn de l'estudi del seu cadastre. SAMP. Fons Ajuntament. Sèrie cadastres, 1718.

³²⁹ Testimoni citat por Bernat Roca, M. “Avols mixtures. Sobre el control de qualitat dels aliments. Ciutat de Mallorca, segles XIV-XV”. En *Actes de les XIV Jornades d'Estudis Històrics Locals: La Mediterrània, àrea de convergència de sistemes alimentaris (segles V-XVIII)*. Palma: Institut d'Estudis Balearics, 1995, p. 290.

al detall en fresc es destinaven aquelles espècies de difícil conservació i amb un cicle de vida comercial molt curt, com el peix bentònic (peix de roca, peix d'herba) i el peix bastinal (taurons, rajades...). Malgrat l'escassetat de llur producció, la distribució i comercialització de peix fresc eren assumptes de gran importància ciutadana per l'elevat consum que se'n feia moltes èpoques a l'any. Per assegurar el proveïment dels mercats i l'accés de la ciutadania al peix, a l'edat mitjana es multiplicaren les ordinacions per regular la seva venda: València (1328), Balaguer (1337), Sant Celoni (1370), Tarragona (1414), Cardona (1422), Solsona (1434), Vila-real (1388), Castelló de la Plana (1381), Palma de Mallorca (1361), Eivissa (1378 i 1478) i un llarg etcètera... Moltes ordenances de les viles de marina obligaven els pescadors locals a proveir la població local abans que desviessin la producció a altres mercats amb major rendiment. Així succeïa tant a ciutats com Barcelona com a viles més modestes. A Blanes, l'ordenança municipal establia que *“que tot art de pesca de la vila de Blanes hagi de portar lo peix que pendrà entorn ·X· milles en la vila de Blanes, així com és acostumat, e que no gose vendre lo peix defora...”*³³⁰. Els pescadors del sud del Cap de Creus van estar obligats a portar el peix fresc al mercat de Castelló fins que el privilegi fou transformat per un impost sobre les barques de pesca i comerç:

“tot peix que es pren de cap de creus fins al grau del Fluvià se ha de portar en la plassa de la pescateria de la present vila de Castelló y no es pot vendre en altra part y fins que sia descarregada en dita plassa”.

Així resava el privilegi 155 de la vila de Castelló d'Empúries. El control de la venda tenia per objectiu evitar alguna revolta social a causa de l'encariment del preu del peix. Malgrat que era un producte relativament car i poc estimar per àmplies capes socials, per Quaresma el peix anava molt buscat. En aquell període el proveïment era molt necessari, *“...per esquivar gran desordinatio, e, greuges que sen segueixen.”* A moltes tabes, o relacions de preus *“afforats”* establertes pels governs municipals, s'estipulaven dos preus: un preu normal i un preu aplicable als dies de Quaresma, perquè *“com la Coresma cascuns dies es lo peix de gran necessari a la cosa publica de aquesta Ciutat.”* A Tarragona, per exemple, els dies de magre els preus s'encarien dos diners per lliura a mitjan segle XVII.³³¹

---

³³⁰ Editadas por Pons Guri, Josep M. *Llibre de la Universitat...*, p. 56.

³³¹ Comes, J.M. “Notícies sobre la pesca...”, p. 100.

Seleccionant el peix capturant amb encesa a la platja d'Es Poal. D'allà era transportat als salins de la localitat. Cadaqués, 1890. Fons del Museu de la Pesca

A les ciutats més grans, com Barcelona, venien el peix a les anomenades “taules”, peixateries en règim de concessió atorgada pel gremi de pescador. Els mostassaf eren els funcionaris municipals encarregats de vetllar pel mercat i sobretot per la seguretat alimentària. Perquè no sempre el peix es venia en les millors condicions. Per això, hom establí que

“vena aquell bell e nèdeu e sens alga e arena e altres basures en la pescateria e per squivar malalties e dampnatges a les gens, que algun pescador o altra persona no gos presumescha vendre en la dita ciutat o raval de aquella peix mal fresch o podrit,”³³²

Tradicionalment, les dones dels pescadors s'han encarregat de vendre el peix procedent de la barca familiar. Probablement a l'edat moderna les dones ja tinguessin aquest paper tan essencial per l'economia domèstica. Tant si el peix fresc es venia a les parades municipals autoritzades, com si es venia “a l'encant” a peu de platja o pels carrers de la vila, les peixateres s'encarregaven de tragar el peix i vendre'l. Hom encara recorda com les dones dels pescadors de Cadaqués carregaven els coves de peix acabat de pescar al cap i caminaven fins a Roses durant unes tres hores per vendre el peix.

“El sorell es expedido á Rosas, donde no siempre obtiene precio. Una comitiva de mujeres, con una cesta que contiene dos arrobas de pescado sobre la cabeza emprenden el camino de

---

³³² Llibre d'establiments i ordinacions de la ciutat de València. (1296-1345). València: Universitat, 2007, p. 148. Ayza Roca, A. “La pesca a València al segle XV”. Espill, 1984, p. 10

*Rosas por el atajo, ganándose tras tres horas de marcha y otras tres de regreso una miserable pesetas.*³³³

Una petita part del peix que no es venia en fresc a les peixateries anava destinat l'autoconsum del propi pescador. Les grans partides de peix blau, però, procedents de les barques d'encesa, sardinals o xàvegues es venien a l'engròs als mercaders de peix per a la seva transformació en productes de consum. De fet, es pot afirmar que la indústria de transformació del peix va donar sentit a la mateixa indústria pesquera del Cap de Creus, la va fer possible i fins i tot en la va dotar de dimensió i de ritmes de treball. Ateses les característiques i volum de les principals captures (sardina, anxova, tonyina, verats...) i davant de la impossibilitat de col·locar un volum tant important en fresc, hom havia de dur el peix als salins perquè fossin transformades en algun tipus de conserva que permetés el seu estocatge, distribució i comercialització més enllà de l'esquifit mercat local o regional. La salaó de peix és, així, una activitat complementària a la del propi pescador, en la qual moltes vegades hi estava íntimament relacionat.

5.4.3. La salaó del peix

Allà on no arribava el peix fresc, arribava el peix en conserva. La ràpida descomposició del peix a causa de l'acció bacteriològica obligava a aplicar mètodes de conservació que possibilitessin emmagatzemar l'excedent de producció, disposar d'aliment quan fallava la pesquera i comercialitzar i proveir les poblacions de l'interior del país de forma segura. Per això, el peix salat va jugar un paper fonamental tant en la dieta quotidiana de la societat catalana d'Antic Règim.³³⁴

De fet, la tramesa de peix fresc per la tortuosa xarxa de camins catalana fins als principals centres consumidors era una empresa complexa. Trobar peix fresc a ciutats d'interior, com ha comentat Maria Lucia de Nicolò, era un fet poc habitual, però tampoc no era excepcional³³⁵. Ciutats com Girona, Balaguer, Solsona o Cardona, prou distants

---

³³³ La Vanguardia, 1899, setembre, 10

³³⁴ Sobre la salaó de peix Gallart, L.; Escriche, R.; Fito, P. *La Salazon de pescado, una tradición en la dieta mediterránea*. Valencia: UPV, 2005.

³³⁵ Nicolò, L. *Mangiare pesce nell'età moderna...*. L'autora apunta que a l'altura del segle XVI un clima més fred que l'actual va ajudar a transmetre i difondre el peix fresc amb major facilitat, a mesura que la contrareforma estimulava un nou augment del seu consum.

del mar, rebien regularment carregaments de peix. Per suportar els rigors del transport, els traginers tapaven la càrrega amb fulles de falguera i gel provinent dels pous de glaç. A Calonge, a inicis del segle XV, “...es acostumat que los dits pescadors ho mercaders trameten peix a Gerona”, així com “...a Monells, a Cruilles, la Bisbal, Sant Feliu, Palamós, Basalu, Vich e las montanyas e per tota part ont vagen, e axi es de costum”. Fins i tot nobles es feien portar partides de peix, des de Blanes: “...que dema per lo mati façats que haïam al dit loch de Hostalrich una o dues somades de peix a obs nostre e de nostra cara companyona la duquessa qui hi sera ab nos ensemps, del millor que haver se puxa”³³⁶.

Però malgrat la tramesa més o menys regular, la quantitat i qualitat del peix fresc era insuficient per satisfer un demanda creixent de productes del mar, sobretot durant els períodes quaresmals. Per aquest motiu, el peix salat va ser molt més habitual que el fresc en la dieta quotidiana. Les conserves de peix, sobretot les salaons, eren productes de consum barats i durables, a l’abast de les classes populars rurals i urbanes, que hom feia servir de companyonatge amb altres aliments: “a la hora de smorsar y dinar se acontentan de manjar una quïerna o tros de pa ab una cabessa de alls o arenagada”, deien els hostalers i taverners de Barcelona sobre el menjar dels pobres i treballadors entorn a 1641.³³⁷ Arreu de la Catalunya interior, les universitats arrendaven les botigues de “pesca salada”, un dels aliments bàsics de la dieta vilatana i que l’arrendador havia de sempre “ben assortida” per evitar el descontentament de la població.

En arribar a la platja, els pescadors d’encesa i sardinals venien a l’engròs la producció als mercaders locals i traginers encarregats de dur el peix als obradors per a la fabricació de salaons. Era un moment molt complex i carregat de tensions perquè la dependència entre productor i comerciant era molt asimètrica. El pescador depenia del preu que volguessin pagar pel seu peix, un valor que, com hem vist, depenia de moltes variables i que fluctuava molt en poc temps. A més eren freqüents les pràctiques

---

³³⁶ Carreras Candi, Francesc. “Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya: Sant Celoni (1370).” *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 1925-1926, vol. XII, p. 139-148. Para Cardona, Beltrán, P. “Les ordinacions del peix a la vila de Cardona (1422).” *Cardener*, 1988, núm. 5, p. 189-195. Soldevila Temporal, X. *Alimentació i abastament...* La referència a Hostalric, Lletra de l’infant Joan 477; Al Batlle de la vila de Blanes. Girona, 8 de juny de 1380.

³³⁷ Citat per Zuchitello, M. *Homes, vaixells...*, p. 189

fraudulentes del mercaders que, a la platja, pactaven preus.³³⁸ A Cadaqués, l'assemblea de patrons alertava dels enganys practicats alhora de pesar el peix:

*“per los grans abusos que fan los traginers que còmpran peix, de voler passar las samals que ells apórtan per una roba cada una, que n’i ha moltes que no pésan sinó tretze lliures, que no sia ninguna persona que gos posar peix ab samals sinó ab cova y no altrement, y que tinga de donar lo just a cada un.”*³³⁹

Però si no volien haver de llançar el peix, havien de vendre’l al preu que fos, fet que mantenia els pescadors en una situació de marginació i pobresa evidents – i que, en certa mesura, encara avui es manté.

Les espècies més usades en la producció conservera van ser sardines, anxoves, tonyina, bonítol, melva i congre. Segons el producte que es volgués aconseguir, els mètodes de fabricació implicaven un procés de preparació i manipulació previs a l’estiba del peix en recipients de fusta – barrils, bótes, tonells, cascots, cofins – la capacitat real dels quals duia sovint a confusió i a discussions amb les autoritats portuàries. Salvador Riera mostrà en el seu informe un gran interès en descriure els principals sistemes de conserva del peix blau utilitzats a Catalunya, la producció de la qual *“les transporte dans les terres de Catalogne, en Aragon et Valence ou il s’en fait une grande consommation, comme aussi dans toute la cote maritime de Catalogne.”*³⁴⁰ Després d’apuntar que una part de la pesquera es menjava en fresc, Salvador descriu el procés de l’elaboració de les sardines confites:

“on les accomode dans ces barils en les mettant rangées les unes sur les autres, le ventre en bas sans en tirer les entrailles, avec le sel et quelques herbes odoriférantes, et aromatiques, comme le Thim, le Laurier, l’Origan, la Sarriette &c aiant soin d’y mettre de la saumure jusqu’a ce qu’elles soient bien confites, et elles sont en cet état au mois de 9bre.”

---

³³⁸ Garrido, A.; Alegret, J.L. Les Ordinacions de la Pesquera de Calonge..., p. 106. *“com en la dita platja se solian fer de grans baratarias en comprar lo peix, en tant que los mercaders no volien ans que faien que un lo compràs per tots, e si per ventura algú qui vingués de ventura volgués comprar lo dit peix ja fasen la platja los mercaders tancost demanaven llur part, en tant que en aquell no sobrava sinó fost poch peix en tant que tenia enganyat com se-n era empaxat de aques seguia que l’atra vegada no volien comprar, e com açò fos gran dampnage del senyor dels pescadors...”*

³³⁹ Ordinacions de la Pesquera, 1597, abril, 8

³⁴⁰ Lleonart, J; Camarassa, J.M. *La Pesca a Catalunya...*, p. 112-114. Les indicacions de Duhamel al respecte són una mera còpia del redactat de Salvador Riera.

Bótes de peix salat. Dibuíx italià de 1619. Font: Museu de la Pesca

Tot seguit, descriu l'elaboració d'un altre producte fabricat pels catalans, les sardines arengades:

“On prend ces sardines salées comme il a été dit, on les lave avec de l'eau de mer, on les accomode dans des grands barils, ou petits tonneaux les mettant de côté, et les pressant bien la dedans, c'est à dire qu'on y met de gros poids dessus, pour les tenir bien plattes, et l'humidité qu'elles ont se coulent en bas, restent assez seches, et se gardent long tems.”

Salvador apunta que amb les xarxes de sardinals també es pesca molta anxova, la salaó de la qual veien a fer expressament a la província de Palamós fomentadors provençals:

“On accomode et sale les Anchois dans des barils comme nous avons dit des sardines confites, avec cette différence, que les Anchois se rangent dans les barils l'une sur l'autre le dos en dessous, et le ventre en dessus, et on leur otte les entrailles, on y met aussi des herbes aromatiques, comme aussi des clous de Girofle, Cannelle, Muscade &c. ils tardent plus long terris à être confits, ils se conservent assez bons d'une année a l'autre.”

Bóta plena d'arengades, un dels productes pesquers més consumits de tota l'època moderna. A Cadaqués, diverses companyies s'especialitzaren la fabricació de conserves de peix. Font : Photostopck.

Un altre producte molt apreciat als mercats europeus era la salaó de tonyina procedent del Paísos Catalans. Salvador també en dóna referència, quan escriu que

“...qu'on ne peut pas vendre frais on le sale a la saumure dans des grans tonneaux paiant la compagnie de cette pesche des magazines expres pour le tenir (rarement on le fait bouillir) pour apres l'accomoder dans des petits barils y mettant de l'huile par dessus pour le conserver.”³⁴¹

La gènesi de la indústria conservera catalana es remunta, com a mínim, als primers segles de la nostra era, com ho demostren les restes de les factories excavades a Rodhe i Emporion, entre altres emplaçaments.³⁴² Després del fre de l'Alta Edat mitjana, la reactivació del consum de peix i de la indústria pesquera inspirà un fort increment en l'elaboració d'aquest tipus de productes. A l'Edat moderna, Catalunya esdevenia ja una

---

³⁴¹ Leonart, J; Camarassa, J.M. *La Pesca a Catalunya...*, p. 111

³⁴² Nolla, J.M.; Nieto, F. “Una factoría de salaó de peix a Roses.”. *Fonaments. Prehistòria i Món Antic als Paísos Catalans*, 1982, núm. 3, p. 187-200. *Pescadors de l'antiga Empúries*. L'Escala: Ajuntament de l'Escala. MAC-Empúries, 2006. Beltran, J. “La Cetaria de Barcino. Una factoría de salazón del siglo III d.C. en el yacimiento de la plaza del Rey de Barcelona” *III Congreso internacional de estudios Históricos. El Mediterráneo: La cultura del mar y de la sal*. Alicante, 2006. pp. 187-193.

potència industrial orientada a l'exportació, amb capacitat d'obrir mercats tan llunyans com el rus.³⁴³

Les salaons de peix es fabricaven quasi a per tot arreu de la costa catalana. En molts casos era una indústria puntera. L'economia de la vila de Tossa, per exemple, es fonamentà durant el segle XVII en la producció de sardines confites, arengades i en menor mesura fumades, com molt bé va demostrar Mario Zuchitello estudiant el comerç de peix salat tossenc amb el Grau de València.³⁴⁴ En aquest sentit, la província marítima de Palamós va ser una de les principals exportadores de peix salat de tota la Península Ibèrica des del segle XVII i fins a començaments del segle XX. A l'alçada de 1861, ocupava el 3º lloc en volum de peix facturat dins del departament de Cartagena, i el 1º en volum de sal destinada a salar peix.³⁴⁵ Manuel de Guzmán també en donava compte a la seva revista, quan afirmava que

*“a mas del consumo es fresco, es de gran consideracion la cosecha de sardina y anchoba, pues de esta segunda se confitan hasta 30 ó 40 mil barriles cada año o mas, segun la abundancia de la costera; enviando a la feria de Belcaire de 20 a 25 embarcaciones en que van mas de 100 mil barriles.”*³⁴⁶

Les salaons del Cap de Creus van ser molt apreciades a tota Europa. Diversos cronistes les van lloar en un moment o altre. L'últim, potser, va ser Josep Pla, quan afirmà que *“A l'Escala feien pots d'anxova molt bona, que tenien molta fama. A Roses i al Port de la Selva, no en parlem... Però, potser, les millors anxoves del Mediterrani es feien a Cadaqués”*³⁴⁷

---

³⁴³ Els mercaders ganxons instalaren dos delegacions a Sant Petersburg, segons la 3a Inspecció de Matrícula. AMDAB. Matrícula. Generalidades. Leg. 1873. 1786

³⁴⁴ Zucchitello, M. *Homes i vaixells...*

³⁴⁵ Martínez Quintanilla, P. *La Provincia de Gerona. Datos estadísticos*. Madrid: Dorca, 1865

³⁴⁶ Revista de Inspección de Matrícula. Provincia de Rosas, 1786. AMDAB. Matrícula. Generalidades. Leg. 1873

³⁴⁷ Pla, J. *El que hem menjat*. Barcelona: Destino, 1981, p. 28

Gravat representant un operari embarrilant peix salat. Segle XV. Font: Dover Publications.

Amb el temps, la salaó de peix va esdevenir una indústria indissociable de la pesquera, si no la principal, perquè com deia Hadiger, “*Las jábegas y boliches verdaderos que hoy emplean la luz encuentran apoyo en los fomentadores y fabricantes de salazones, por la sencilla razón de que pescando mucho les proporciona mayores beneficios.*”³⁴⁸ A tots els municipis es barrejaven els centres productius de vocació comercial amb petits obradors particulars molt modestos, la producció dels quals es destinava al consum familiar o la petita producció mercantil. En relació a les fàbriques, no es disposen de dades prou sòlides per analitzar-ne la seva distribució al llarg dels segles moderns. Segons Martínez Quintanilla, per exemple, del total de 42 fàbriques de salaons de peix del litoral gironí en funcionament a l'alçada de 1860, 7 es trobaven al Cap de Creus: 2 de Cadaqués, 1 a Roses, 1 al Port de la Selva i 4 a la Selva de Mar. Aquests centres productius estaven regentats per “fomentadors” o grans empresaris marítics, molts dels quals controlaven tots els passos del procés extractiu-productiu: eren propietaris dels arts i vaixells de pesca que posaven a disposició d'un patró a sou, adquirien la seva pròpia captura i la salaven a les fàbriques, i finalment l'estibaven i l'enviaven als mercats de consum. Recull Marés que al 1800 hi havia una fàbrica de salaons a Port de la Selva, i que al 1847 l'Ajuntament certificava que:

---

³⁴⁸ Hadiger, E. “Encesa”...

“... que José Mares, vecino y del comercio de dicha villa, se dedica a la salazón de toda clase de pescados, a cuyo efecto tiene su almacén provisto de todos los enseres necesarios, de modo que es tenido en esta villa por otro de los fomentadores de pesca y salazón de la misma.”

A les fàbriques hi regnava una forta divisió sexual de treball. Els homes s'encarregaven de tragar el peix i els barrils plens. Les dones dels pescadors, essent més destres i delicades amb les mans, s'encarregaven d'escaparrar, salmorrar i estibar el peix, una ocupació femenina que permetia a la família pescadora complementar els ingressos sempre migrats del cap de casa. Segons Martínez Shaw, aquell tipus d'obradors requerien una certa organització, capacitat d'inversió i resistència econòmica quan les captures fallaven.³⁴⁹

Dones salant peix al Port de la Selva, inicis de segle XX. La salaó era una de les principals indústries auxiliars de la pesca, activitat semiindustrial que oferia llocs de treballs a molts membres de la família pescadora. Font: Fons Puignau. Museu de la Pesca.

Al costat dels grans negociants, pescadors més modestos de tota la Costa Brava salaven el peix en els seus propis obradors, ubicats a les botigues de la platja o a la planta baixa de les cases dels pescadors, com a la platja de Sa Riera a Begur. En aquells magatzems o obradors improvisats es troben molts “molins saliners”, al costat de mesures de sal, recipients de tota mena i barrils i tonells plens de sardina i anxova a punt per ser comercialitzats. Pere Maurés, per exemple, era un “pescador-fomentador” de Cadaqués

---

³⁴⁹ Martínez Shaw, C. “La pesca en la Catalunya...”, p. 326

que en el moment de la seva mort el 1637 tenia a la seva botiga, a més de tot tipus d'arreu de pesca, 2 botes de tenir sal, 1 molí saliner per moldre-la, 17 barrils de sardina, 4 barrils d'anxova i 350 barrils buits.³⁵⁰ En Rafel Súria fou un barriler de la Selva de Mar amb interessos en el negoci pesquer, que guardava en morir 1694 20 barrils “*plens de sardina*” i 18 barrils “*plens de anxova*” a la seva botiga del Port de la Selva. Aquest tipus de referències es repeteixen arreu al llarg dels segles XVII i XVIII, demostrant que el negoci de la salaó del peix estava a bastament estès entre els pescadors de la zona. Era, en tot cas, una producció modesta, destinada a mercats propers, distribuïda sovint amb els propis llaguts de pesca a ports propers de la diòcesi de Girona o la Costa Vermella.

Fàbrica de salaó a Cadaqués. Inicis de segle XX. A Cadaqués van destacar dos companyies especialitzades en la salaó del peix d'encesa. Segles abans, havia estat una tasca molt més familiar i artesanal, duta a terme a les botigues del terme i repartides per les cales. Font: Fons del Museu de la Pesca.

El cost de la producció de peix salat depenia del proveïment i preu de la sal. Les salines, els centres productors que abastien el litoral català, es repartien per tota la Mediterrània: Roses, Tortosa, els Alfacs, Torrevella, Eivissa... La sal també procedia de les mines de l'interior del país, com Cardona. Però com han apuntat nombrosos historiadors, el proveïment de sal i sobretot el seu preu van esdevenir un coll d'ampolla per a la indústria pesquera, un fre al desenvolupament pesquer espanyol en comparació a altres països europeus. Per la seva importància i alt valor logístic i estratègic, imprescindible en la majoria dels casos, les condicions privilegiades de llur distribució i

---

³⁵⁰ AHG. Notarial. Castelló d'Empúries, 1376. 1637, juny, 10

venta afectaren molt negativament la rendibilitat del negoci pesquer. Per exemple, la sal va estar sempre subjecta a una elevadíssima càrrega tributària: primer la gavella i després l'estanc de la sal. Molts testimonis donen llum de les constants queixes pel preu que els pescadors havien de suportar. Sabem que durant la guerra civil catalana (1462-1472), les poblacions del Cap de Creus demanaven el 1469 a la Diputació del General que, vista la situació de pobresa i endeutament de les comunitats, fos suprimit l'impost aplicat a la sal "*car la major part de la sustentació de lur vida stà en peschar peix e aquell salar e vendre*" Hom ho justificava afirmant que

"Les quals quantitats del dit gabellot e del dit dret són de tanta summa que los poblats en les dites viles, castells, lochs e munt de Sant Pere de Rodes, qui per la més part són peschadors pobres no han manera de pagare, per consegüent han de cessar de entendre en peschari e salar..."

Com que estaven obligats a comprar la sal a un preu molt alt, amenaçaven de marxar al Rosselló.

*"Molts d'ells han lexades lurs hebitacions, transferints e poblants-se en Roselló, on ha gran mercat de sal, e molts dels qui restats són estan en delliberació de fer lo mateix camí de anar-se'n en Roselló o de anar salar lo peix que pendran a la vila de Cobliure qui-ls és molt vehina, hon ha gran mercat de sal."*³⁵¹

Les rendes procedents de la sal estaven sota control de les autoritat, molt zeloses de no perdre'n les plusvàlues que generava el negoci. A Cadaqués, per exemple, els pescadors van estar obligats a comprar-ne a les salines del comte d'Empúries fins al 1602. Per subvenir les necessitat de la vila, els pescadors demanaren al comte d'Empúries "*comprar, tenir botiga o botigues de sal per vendre-la entre ells mateixos o als forasters o a altres persones que n'hauran menester per salar el peix tant si el compren a la vila o a les cales a on dits habitants acostumen a pescar el peix*".³⁵² A l'edat moderna, molts municipis havien aconseguit que se'ls concedís el privilegi de vendre la sal com un dret comunal que la municipalitat arrendava al més donant. A Llançà, per exemple, l'arrendador tenia "*obligatio de tenir abundant sal per tot los habitants de dita present vila tanta quanta haura de menester per llur propi gasto en preu de sis rals plata la quartera y lo barril a catorze diners barcelonesos*". Com que els pescadors i els negociants dels salins eren els principals

---

³⁵¹ La Diputació rebaixà l'impost de la sal destinada a salar peix, però no porc. AHCB. Deliberacions, 1469, desembre, 15. Document transcrit per Sobrequés, S. "Aspectes de la política fiscal de la Diputació del General al segle XV: la qüestió de la sal a l'Empordà durant la Guerra Civil." *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*. 1979-1980, núm. 25 (I), p. 442-445

³⁵² Rahola, G.; Rahola, J. *La marina mercant...*, p. 89. Pla, J. *Cadaqués...*, p. 61

compradors, l'arrendador era obligat a “*vendre sal a tots los habitants de dita present vila tanta cuanta ne hauràn de menester per salar lo peix fresch que dits habitants hauran comprat fora de la present vila y terme*”, o a “*vendre sal a tots los forasters tant a los traginers com a altres que vindran a comprar peix fresch y voldran salar aquell en lo port de dita present vila, se enten del peix que agafaran los habitants de dita present vila y aquella també haurà de vendre a dits forasters*”. A canvi, l'arrendador obtenia el monopoli de la venda de sal a la vila, i es comprometia a tenir-ne sempre que els pescadors en volguessin, a pena d'haver de quedar-se el peix que es malmetés per no poder salar-lo: “*en cas de no tingues sal per a salar lo pex agaffaran dits habitants tant de enesa com de sardinals y lo pex se agaffara ab almadrava, y si lo tal pex se per per falta de tal, que en tal cas tinga de anar a compte del arrendador, estimant dit peix los honorables consols y dexarlo a part per a que dit arrendador lo puga aprofitar si voldra...*”³⁵³

Efectivament, l'èxit de la producció pesquera es veia condicionat, en bona mesura, pel proveïment de sal. Si no n'hi havia, hom es veia obligat a malvendre les captures o directament a retornar-les al mar. Per això el gremi de pescadors del Port de la Selva demanava el 1859 a les Autoritats de Marina tornar a tenir un dipòsit on guardar la sal:

*“En tiempos pasados, hasta 1820, tenía el Gobierno en esta Villa un depósito de sal a cargo del Administrador de la Aduana de la misma para proporcionar la mayor facilidad a los pescadores. Desde aquella fecha cesó aquel depósito en perjuicio del Gremio, ya que muchas veces por falta de sal se pierden centenares de quintales de pescado, como sucedió recientemente con parte de una abundante pesca de atunes. El establecimiento en esta Villa del depósito de sal no sólo repercutiría en beneficio del pueblo, sí que también en el aumento de la venta de sal.”*³⁵⁴

Al llarg de la història pesquera catalana el potencial empresarial es va veure sempre coartat per altres condicionants: les fluctuacions d'una producció local limitada, pels diferents avatars polítics – que tancaven freqüentment els mercats de destí – i sobretot la competència de les importacions estrangeres. Els estudis de Roser Salicrú sobre el comerç de peix salat a Barcelona – un dels principals centres consumidors – a través de la lleuda de Mediona mostren la incapacitat que ja des de l'Edat mitjana els productors locals tenien dificultats per fer front a les exportacions atlàntiques, especialment gallegues i portugueses. Els comerciants catalans també anaven a Andalusia i Portugal

---

³⁵³ AHG. Notarials. Llançà, 1678, abril, 20

³⁵⁴ Citat per Marés Deulovol, F. *Port de la Selva...* p. 211

carregats de barrils buits per carregar el peix procedent de les pesqueres africanes.³⁵⁵ A partir del segle XVII el bacallà salat procedent dels mars del nord va esdevenir un producte amb una excel·lent acceptació pels consumidors, gràcies a la seva qualitat i baix preu, tot esdevenint una forta competència per les salaons catalanes.³⁵⁶

La fira Beucaire, a la Provença, era un dels principals mercats de les salaons catalanes, on tenia una bona reputació. Sovint, però, les successives guerres amb França tancaven un dels mercats objectiu dels empresaris del peix catalans, almenys temporalment. A Palamós hom declarava el 1717

*“...Ques veritat que en lo Regne de Fransa y en particular en la provincia del Lenguadoch no pot entrar barrils de peix sardina o anxova que sie pescada en los mars de Cathalunya per quant es contrabando... per causa de dit contrabando posat en lo peix de Cathalunya es y sera casi perduda porque no podra traure fora Regne peix, porque casi tot lo peix que pescaua y se agafaua en els mars de Cathalunya y singularment en Palamos se aportaua a vendre en la frança o be los marxans francesos sel neaportauen. Y en virtud de dit contrabando no sem podra aportar. Per la cual causa los pescadors de dita vila de Palamós son pobres miserables que no podran beneficiar llur pesca que ni com a jornalers se podran posar...”*³⁵⁷

Pocs anys després, Zalvide recollia la preocupació dels pescadors locals pel nou tancament del mercat francès, incorporant al seu reglament la nota que

*“Como la Prohibición últimamente fulminada en Francia a nuestra Sardina incomoda tan esencialmente a esta Provincia, estarán los matriculados advertidos de nuevo no deben desanimar respeto de que como se ha empezado, se harán las diligencias correspondientes y aun elevará a noticia del Rey a fin de obtener la libre entrada de nuestra Sardina en aquel Reyno.”*³⁵⁸

Per això, els mercaders catalans feren fortuna, més que amb la producció, amb la importació de peix salat, “*productes buscats per tot arreu*” en paraules de Pierre Vilar, frenant en bona mesura el que podria haver estat un pròsper desenvolupament de la indústria pesquera catalana.³⁵⁹

---

³⁵⁵ Sobre el paper dels comerciants de Peix catalans al segle XV, Ferrer, M.T. “Navegació, ports i comerç a la mediterrània de la Baixa Edat Mitjana”. Pérez, J.; Pascual, G. (eds) *Comercio, redistribución y fondeaderos. La navegación a vela en el Mediterráneo. Actas V Jornadas Internacionales de Arqueología Subacuática*. (Gandía, 8 a 10 de noviembre de 2006) Valencia: 2007, p. 113-166

³⁵⁶ Sobre la introducció del bacallà salat i la competència amb la producció local Gallart, L.; Escriche, R.; Fito, P. *La Salazon de pescado...*, p. 59-73

³⁵⁷ SAMP. Fons Ajuntament. Enquestes de població, 1717

³⁵⁸ Zalvide, M. Reglamento de navegación y pesca..., art. 125

³⁵⁹ La referència a Vilar, P. *Catalunya dis l'Espanya...*, p. 454-455

5.4.4. El conreu: la vinya i l'olivera

El mode de vida dels habitants del Cap de Creus es fonamenta principalment en l'associació de la pesca amb la navegació i el conreu arbustiu. La vinya és, en aquest cas, el recurs més destacat, seguit a distància per l'olivera. Des de l'edat mitjana, hom adobà els abruptes pendents de la península per cultivar aquests arbusts i arbres amb els fruits dels quals faria vi i oli. La distribució de la vinya i l'olivera sobre el terreny responia a les condicions edafoclimàtiques de la península del Cap de Creus: les oliveres distribuïdes a sotavent i orientades al sud o en els planers, a resguard de la tramuntana; i les vinya distribuïdes en els vessants de barlovent, perquè la planta presenta una morfologia rastrera i s'adapta millor a les condicions adverses del vent. Per això Zamora comentava pujant a Bufadors, “*notando la sequedad de estos montes, por cuya falta de agua y poca tierra sólo pueden mantener vinyas y olivos, que la hechan de menos prontamente*”.³⁶⁰

Si observem l'estructura del paisatge agrari del Cap de Creus a mitjan de la primera meitat de segle XVIII, prenent a Cadaqués com a referència, les dades del Cadastre de Patiño de evidencien la supremacia del gènere de vida basat en la compaginació de la pesca amb les activitats agrícoles, fonamentades en la vinya i la petita propietat.

Distribució del sòl agrícola de Cadaqués segons el Cadastre de Patiño (1716)

Ús del sòl	Ha	%
Vinyes	154	37,53
Oliveres	58,5	14,22
Conreus	26,2	6,37
Horts i fruiters	1,7	0,42
Erms	170,6	41,48
Total	411,4	

Estructura de les parcel·les de conreu segons el Cadastre de Patiño (1716)

Ha	<1	1 a 2	2 a 5	5 a 10	10 a 15	<100	Total	Superfície parcel·les Mitjana
Vinya	280	26					306	0,5

³⁶⁰ Zamora, F. Diario de los viajes..., p. 348

Olivera	154	5				159	0,37
Conreu		5	3	2		10	2,6
Erms	94	9	5	3	5	106	171

Dades extretes de Barbaza, Y. *El paisatge humà...*, vol. II, p. 526 i 541

Entre els segles XVI-XVII començà una notable ampliació d'ambdós principals conreus, vinya i olivera, en detriment del bosc i els erms, que culminà en una expansió sense precedents durant els segles XVIII i XIX. Per exemple, a Cadaqués la vinya augmentà en 222 hectàrees entre 1716 i finals de segle XIX.³⁶¹ Diversos visitants quedaren sorpresos d'aquests avenços. El viatger Zamora apuntava al seu *Diario* que baixant del monestir de Sant Pere de Roda “...íbamos divertidos viendo las muchas olivas y viñas que hay en estas grandísimas cuevas, a pesar de su territorio pedregoso, sostenido de paredes para que no lo arrase todo el agua”.³⁶² El mateix viatger, una mica després, apunta que és tracta d'un avenç recent, doncs “cincuenta años hace no había más que tres o cuatro viñas en el pueblo y hoy abundan en extremo.”³⁶³ Jaubert, a mode de conclusió sobre les formes de vida dels pobladors del Cap de Creus, subratllava el poder del cultiu vitivinícola tot apuntant que “*La vigne est incontestablement la culture dominante.*”³⁶⁴

Per Pierre Vilar i Barbarza, el conreu de la vinya i la seva constitució en monocultiu es va veure estimulat per les oportunitats obertes per la navegació de cabotatge, el desenvolupament del comerç exterior i una demanda de vi creixent, en un marc general de rompudes massives de l'erm català.³⁶⁵ Jaubert estimà la producció vinícola de la “*montgne de Roses*” – com ell anomenava el Cap de Creus –, incloent Llançà, La Selva, Cadaqués i Roses en 90.000 hectolitres l'any 1833, principalment de la varietat garnatxa.³⁶⁶ Per Lipp, els vins del Cap de Creus eren “*foncée en couleur, doux, de bon goût et ont du corps*”, molt estimats a mercats estrangers.³⁶⁷ En aquest sentit, els del Cap de

³⁶¹ *Ibidem*, p. 361

³⁶² Zamora, F. *Diario de los viajes ...*, p. 346

³⁶³ *Ibidem*, p. 351

³⁶⁴ Jaubert de Passa, Françoise J. “Recherches historiques et géographiques...”, p. 230

³⁶⁵ Sobre el paper de la viticultura en el dinamisme comercial de territoris de frontera com les comarques del nord-est català Maluquer de Motes, J. “Una economia de frontera amb l'Europa avançada: el desenvolupament econòmic de Catalunya als segles XVIII-XX”. *Recerques*, 2002-2003, vol. 45-46, p. 7-30

³⁶⁶ Jaubert de Passa, Françoise J. “Recherches historiques et géographiques...”, p. 230

³⁶⁷ Citat per Franquesa, T. *El paisatge vegetal de la península del Cap de Creus*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1995, p. 58

Creus eren millors que els Begur, i dins de la península, els de Cadaqués eren millors que els de Llançà, la Selva i Roses. Segons Gifre, a mitjan de segle XVIII aquell vi de Cadaqués s'exportava a Amèrica via Càdis; cap a França, anava Agde, Elna i Sete on eren barrejats amb vins de producció local; si anava a Itàlia, era intercanviat per blat. Llançà també aprofità una petita aduana per enviar els seus vins i aiguardents.³⁶⁸

L'expansió del cultiu de vinya i producció de vi anà aparellada de l'extensió de l'olivera com a cultiu complementari, aprofitant els pocs espais que els pàmpols de les vinyes deixaven al descobert. Malgrat que el 1716 a Cadaqués, de les 532 parcel·les que apareixen al Cadastre, 473 eren monocultiu, l'olivera guanyà terreny amb el pas dels anys. Si a principis de segle XVIII no hi havia cap trull d'oli a Cadaqués, a finals de segle ja n'hi havia 8.³⁶⁹ Jaubert caculà la producció global d'oli a mitjan segle XIX en uns 5.000 hectolitres, si bé apuntava que no era un oli de molt bona qualitat:

*“La récolte des olives commence en décembre ou janvier, se prolonge fort tard, et l'on a négligé jusqu'à ce jour, de séparer les diverses variétés. Leur fabrication s'opère par des moyens incomplets, dans une saison peu favorable, et avec une perte notable dans la qualité et dans la main-d'œuvre. Tout est sacrifié à la quantité.”*³⁷⁰

En resum, l'agricultura a petita escala complia el doble objectiu d'extreure una renda a la terra i omplir els ocis hivernals:

*“postergada sobre els pendents, ja que encara no es concebia que pogués usurpar el domini dels cereals, als quals es reservaven les millors terres, es trobava, pel fet de les condicions topogràfiques, repartida en una infinitat de parcel·les petites fàcils de vendre, comprar, molt més movibles que les grans parcel·les dels masos”*³⁷¹

---

³⁶⁸ Gifre, P. Una contribució a l'estudi de l'agricultura en el corregiment de Girona. Conreus i collites durant la segona meitat del segle XVIII. Pedralbes, 1988, núm. 8, p. 537

³⁶⁹ Barbasa, Y. *El paisatge humà...*, p. 366

³⁷⁰ Passa, Jaubert de. “Recherches historiques et géographiques...”, p. 231

³⁷¹ Barbasa, Y. *El paisatge humà...*, p. 348

Camí restaurat a Sa Sebola i far de Cala Nans, a Cadaqués. A banda i banda s'aprecien les restes de parets seques que estructuraven el conreu de la vinya i l'olivera en els abruptes pendents del litoral. Font: Alfons Garrido

En l'expansió de les roturacions dels pendents, cada cop més drets, pel cultiu hi participaren els sectors més modestos, sorgits del creixement demogràfic de la divuitena centúria a tot el litoral de la Costa Brava. La distribució de parcel·les entre aquells sectors era ja important a la segona meitat del segle anterior; l'expansió no va fer més que reforçar aquell gènere de vida. Les parcel·les de Cadaqués estaven en mans de pescadors i mariners (120) i en menor mesura artesans (18) i jornalers (17). Zamora també observà que a tot el territori “*los marineros cultivan las vinyas y los olivares*”.³⁷²

Segons la geògrafa francesa, el paisatge de Cadaqués i de tot el Cap de Creus és “molt més proper al clàssic paisatge mediterrani, amb milers de terrassetes, a vegades tan exigües que només hi caben una olivera i dos o tres ceps de vinya.”³⁷³ Efectivament, al quadre s'observa la predominança total de la petita propietat, concentrada en parcel·les menors d'una hectàrea, tant per la vinya com per l'olivera: 0,5 i 0,3 ha de mitjana, respectivament. Les dimensions de les parcel·les, petites o molt petites en la majoria dels casos, ajudava a dinamitzar un actiu i accessible mercat de compravenda, ideal per persones amb pocs recursos, com ara el perfil de la gent de mar. Per les dades que hem extret del inventaris post-mortem, cada pescador podia tenir entre 2 i 4 parcel·les de

---

³⁷² Zamora, F. *Diario de los viajes...*, p. 348

³⁷³ Barbaza, Y. *El paisatge humà...*, p. 343

entre 5 i 10 vessanes cada una – considerades de petites dimensions –, de localització dispar, repartides per tot el terme i pels termes veïns, sovint molt separades entre si. La quantitat de parcel·les i vessanes en propietat, no obstant, era dispar entre els mateixos membres del col·lectiu pesquer. Per exemple, el cadaquesenc Justino Pi tenia un olivar a Es Poal de 4 vessanes, una vinya a Port-Lligat i dues parcel·les a Sa Guarda. Jacob Roig, també de Cadaqués, tenia dues vinyes, una al paratge del Paní l'altra a s'Origuera. A la Selva de Mar, en Pere Tartera treballava una vinya a la Creu de Sant Baldiri, de 4 vessanes, i una al coll de la Gayta, de 15 jornals. En Vicens Vergés tenia 4 parcel·les de vinya plantada, alguna “dolenta i mig bosc”, una altra “bona, dolenta, i mig olivera” i l'altra “morta”, que compaginava amb un olivar a la Milla, A Llançà, el pescador Just Salvà treballava dues vinyes, a Farella i al paratge del Campanar, i tenia una 3 vessanes de bosc a Montcalt, a punt de ser artigat.

Moltes parcel·les eren erms i matollars a principis de segle, és a dir, parcel·les totalment improductives. De fet, hem vist que a Cadaqués els erms dominen el paisatge (41% del terme cadastral), repartits tant en petites parcel·les com en zones sense aprofitar. Possiblement hom disposés d'aquestes parcel·les sense cultivar de forma alternativa, segons les necessitats conjunturals. Amb el pas dels anys, però, aquests erms s'anaren reduint progressivament. La superfície cultivable es doblà en un segle i mig, posant-se en valor erms i matollars per al cultiu vitivinícola

El raïm i les olives es traslladaven als cellers de les cases – una dependència habitual a la casa de pescador del Cap de Creus – o fins i tot a les botigues de la platja, emprades com a obradors per a l'elaboració i embarrilat de vi i oli. Els tonells, tinars i botes que es troben en aquests espais ens parlen d'una producció artesanal per l'autoconsum o pel petit comerç. Recordem que el vi representava una aportació calòrica de primer ordre en la dieta de l'època, i que hom generalment es feia el seu propi vi, “*el plaer ben mediterrani de veure vi de la pròpia vinya*”. No obstant, el creixement del comerç del segle XVIII no s'explica per una producció per l'autoconsum, sinó per una voluntat exportada i de visió comercial. En aquest sentit, el pescador aprofità els seus mitjans de treball per participar també d'aquest comerç.

En un medi d'orografia prou complicada, els dos principals cultius van anar lligats a la multiplicació de milers de quilòmetres de paret seca, els murs de pedra aixecats perpendicularment al pendent nu, plenament desforestat. Recordem que el Cadastre de

Patiño, al respecte, no consigna ni una sola hectàrea de bosc a tot el terme.³⁷⁴ Per evitar l'erosió provocada per les fortes pluges i la manca de vegetació calia preservar la poca terra disponible. Per això la població es llançà a l'erecció de murs de contenció arreu on fos possible emprant materials del país i la tècnica de la pedra seca. Hom ha constatat una aguda habilitat en la construcció de les feixes basada en càlculs prou precisos, com la doble proporció de la seva alçada en relació a la profunditat del sòl i la pendent.³⁷⁵ Alhora, les feixes de pedra no s'erigien per només preservar la terra, sinó allà on no era present: s'aixecaven i s'emplenaven de terra procedent de zones boscoses, tot ocupant el màxim espai físic disponible. Així, la tenacitat en la construcció de milers de quilòmetres de paret seca, des de la mateixa riba del mar fins al indrets més inversemblants d'un paratge abrupte i pedregós, que corresponen a una inversió de milers d'hores, és proverbial, i val a dir que en aquella gesta descomunal i dolorosa el gènere femení hi tingué un paper protagonista, com ens recorda Zamora: “*se tiene notado que pierden pronto la dentadura*” de carregar les pedres sobre els seus caps: no n'hi ha per menys.

Dones portant pedres per la construcció de parets seques a Cadaqués. Zamora observà a finals del XVIII l'esforç que duien a terme les dones cadaquessenques en l'esforç d'adobar el territori per plantar vinya i olivera. Font: Museu de la Pesca.

Hom podia aconseguir de la terra altre tipus de recursos agropecuaris. En els inventaris també és freqüent identificar la presència d'horts, un o fins i tot dos peces de terra, generalment com a part integrant de l'habitatge familiar o no molt lluny d'aquest. Joan

³⁷⁴ Barbasa, Y. *El paisatge humà...*, vol. II, 526

³⁷⁵ Vila, N. “Els sòls de la península...”, p. 29

Duran, mariner de Cadaqués, conreava a l'alçada de 1704 dos horts, un “*prop de sa casa*” i l'altre “*a la platja*”, a més d'una peça de vinya de 36 jornals i un oliver de 20; a Llançà, l'Honorat Moré tenia un hort al paratge del Mas de la Mesura de 18 canes, i en Pere Vaquer un altre al Camp d'en Berta d'un quart de vessana; el de Rafael Pou, de la Selva de Mar, també era d'un quart de vessana i estava a Lo Bardé...³⁷⁶ Els exemples es podrien multiplicar. Segons Mateo, per la gent de mar el cultiu de l'hort permetia l'obtenció de productes bàsics de la terra, com fruites i hortalisses, per a l'autoconsum, estalviant al pescador acudir als mercats per proveir-se i gastar part dels ingressos. Alguns horts tenien al costat un petit corral amb gallines. És més estrany, en canvi, la tinença d'animals de treball, com mules o cavalls, i de remats. Per últim, entre les pertinences dels pescadors s'han identificat diversos ruscs d'abelles destinats a la fabricació de mel, ubicats sobretot a la part nord del Cap de Creus.

L'articulació del temps al llarg del dia, o de l'any, en el marc del ventall de tasques agrícoles, de la figura del pescador-pagès és encara un aspecte poc estudiat. Segurament es caracteritzava per una extrema duresa i cansament físic pròpia de l'autoexplotació. Molts pescadors d'encesa, per exemple, en arribar a port, havien d'agafar les eines per arreglar l'hort:

*No pocas veces, tras las largas horas de noche de batallar infructuoso en el mar, por la mañana siguiente se veían obligados, sin apenas descansar, a coger el azadón para ir a trabajar en su pequerio huerto, ya que no eran pocas las ocasiones en que tenían que redoblar el esfuerzo, pues ni el mar ni la tierra daban por sí solos lo indispensable para cubrir aquellas necesidades más perentorias.*³⁷⁷

La verema era un moment d'excitació laboral als pobles de l'Empordà, mobilitzant bona part de les forces vives disponibles i llogant població de l'interior. A Cadaqués, la pesquera d'encesa s'abandonava a finals de setembre, normalment per Sant Miquel (29 de setembre) per iniciar sense solució de continuïtat la verema a l'octubre, fins al novembre.³⁷⁸ Així, amb la verema una part dels treballadors abandonaven la pesca, per reprendre-la la primavera següent en una nova temporada d'encesa. Altres mantindrien

---

³⁷⁶ AHG. Fons Notarial. Castelló d'Empúries, 1581. 1704, agost, 25. AHG. Notarial. Llançà, 112, 1705. AHG. Notarial. Llançà, 102, 1695, abril, 4 i 1695, maig, 5

³⁷⁷ Marés Deulovol, F. *Port de la Selva...*, vol. 2, p. 75

³⁷⁸ Nombroses ordinacions municipals prohibien iniciar la verema abans d'aquella data i vedaven l'entrada de verema dels pobles veïns. Gilart, E. “El conreu de la vinya”. Dins *Història agrària dels Països Catalans...*, p. 371

una pesca romanent, de petita magnitud, per l'autoconsum i per donar resposta a la demanda local de peix fresc i complir amb els compromisos religiosos.

5.4.5. Pesca i navegar

La producció regional de vi i de salaons fou un dels estímuls del dinàmic transport marítim de cabotatge, dut a terme a voltes emprant els mateixos llaguts de pesca. En el patró de pluriactivitat, la navegació comercial de curt abast amb el llagut propi es podia compaginar o alternar, segons la temporada o les expectatives econòmiques, amb la pesca a l'encesa o altres pesqueres artesanals. De fet, la figura del mariner-pescador és molt present a tot el litoral mediterrani, configurant un altre dels modes de vida més habituals entre la gent de mar de la regió.

Val a dir que l'alternança d'aquestes ocupacions era tant freqüent entre la gent de mar del Cap de Creus que dificulta distingir la principal de la secundària. Barbaza arribà a la conclusió que era impossible “...establir una relació constant entre el nombre de pescadors i els rendiments de la pesca, per tal com l'etiqueta pescador representava, de fet, realitats molt diverses”.³⁷⁹ En la mateixa línia, Martínez Shaw i Fernández justificaven la qualitat de les dades recollides a les Revistes de Matrícula de 1751 apuntant que “...sin duda, influía también en esta falta de identificación el hecho de que la inexistencia de una división técnica tajante entre marineros y pescadores hacía que muchas veces se alternaran efectivamente sus misiones.”³⁸⁰ com tampoc la havia entre pagès i pescador, boter i pescador, mestre d'aixa i pescador, etc. Rahola, parlant dels mariners de Cadaqués, ho resumia dient que “la professió de mariner, tant en els censos demogràfics de llavors com en els registres parroquials, només hi figura constatada d'una manera esporàdica; calgué que els homes de Cadaqués es llancesin de manera franca i decidida a la navegació perquè la susdita c condició marinera constés com a professió exclusiva”.³⁸¹

Efectivament, la navegació és una ocupació freqüent entre la gent de mar del Cap de Creus. A Cadaqués, una vila oberta al mar, amb un bon port i mancada de terrenys de conreu, la vocació marinera fou un fet prou natural. Al cens de Floridablanca de 1787, per exemple, s'identifiquen 233 mariners, quantitat d'homes prou considerable per una

---

³⁷⁹ Barbaza, Y. *El paisatge humà...*, vol. I, p. 418

³⁸⁰ Martínez Shaw, C.; Fernández, R. “La Gente de mar en la Catalunya del siglo XVIII” Dins *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*. Barcelona : Diputació. Universitat de Barcelona, 1984, vol. 1, p. 554, n.7

³⁸¹ Rahola, G.; Rahola, J. *La marina mercant...*, p. 95

població de poc menys de 1600 habitants. Durant segles, fins a la època dels grans velers i després del vaixell de vapor, la pesca a les difícils aigües del Cap de Creus fou l'entrenament d'uns mariners que acabaren per navegar a tots els mars. Només la tecnificació de les embarcacions, l'especialització de les tasques a bord i la modificació de les principals rutes comercials deixà la vila forta de joc del comerç marítim. L'interès per la navegació a Cadaqués declinà a partir d'inicis de segle XX.

A bord dels llaguts els joves adquirien els coneixement, les habilitats i els hàbits no només de la pesca, sinó de la navegació, que després aplicaven a altres tipus de vaixells. Els teòrics del XVIII, de fet, consideraven la pesca l'avantsala del bon mariner:

*“el oficio de marinero pide empesar – afirmaba una Autoritat de la Marina española - de muy niño, por ejemplo a los 7 u 8 años en la barca del pescador, salir sucesivamente al cabotage, ir a otras navegaciones para ir de mozo o grumetillo a los 12 o 13 años, para hacerse marinero para los 17 y poder ser un piloto a los 22: de modo que un hombre de mar necesita de 15 años para hacerse algo de provecho.”*³⁸²

Pescar i navegar – la navegació comercial, s'entén - es podien compaginar de diferents maneres. Una d'elles era alternant temporades o períodes, ara com a mariner ara com a pescador, en funció de les oportunitats obertes en un o altre sector. Si l'ambient de conflictivitat bèl·lic i crisi de mitjans del XVII contribuïren a una augment de la pesca considerable, la recuperació i el context favorable als negocis i el comerç del XVIII i sobretot del XIX, trencaren aquesta tendència, afavorint a tota la costa catalana la consolidació de la navegació en detriment de la pesca. Barbaza ho expressava tot afirmant que

*“La pesca i la navegació no han progressat paral·lelament, per tal com els canvis de la conjuntura la majoria de les vegades han afectat d'una manera oposada aquestes dues activitats. En els períodes d'expansió la navegació atreu els mariners, que abandonen la pesca; en les períodes de crisi la navegació decau i les mariners tornen a esdevenir pescadors, tot esperant temps millors”*³⁸³

La producció local de salaons de peix, manufactures i sobretot vins i aiguardents estimulà la vessant comercial i de negocis de la franja marítima catalana, però jugà en detriment del sector pesquer. La revista d'inspecció de 1786 expressa aquest ràpid canvi de tendència, observable a tota la província de Palamós: si el 1773 hi havia 426

---

³⁸² AMDAB. Matrícula. Gobierno Intruso. Llig. 1892.

³⁸³ Barbaza, Y. *El paisatge humà...*, vol. 1, p . 425. Diu que aquesta és una tendència identificada a través dels registres parroquials, en els cadastres, en els registres de cèdules personals i sobretot en els cadastres.

embarcacions de pesca i només 96 de navegació, 13 anys més tard les de pesca s'havien reduït a 393 i les dedicades a la navegació havien augmentat a 128.³⁸⁴

Segons Zalvide, la navegació empordanesa a l'alçada de 1770 consistia en "*Embarcaciones que cargam hasta mil quinientos quintales empleadas en llevar sardina mientras se permita, y anchoa ya pescada en estos mares, o traída de Ayamonte, Vino, Coral y Corcho á Francia, Génova, Liorna y Roma, y en el tráfico del Principado, y Reynos de Valencia, Murcia, y Andaluzia...*".³⁸⁵ El Cap de Creus fou un punt d'intersecció important en aquest comerç d'àmbit mediterrani, sud-nord, sobretot el trajecte entre el Maresme i els ports francesos de Cotlliure o Sete. En aquest sentit, una possibilitat més flexible donada la proximitat dels ports de recalada, era habilitar el polifacètic llagut de pesca – l'embarcació tradicional de la costa catalana - i utilitzar-lo, quan calia, en l'actiu comerç de cabotatge. Segons Rahola, a Cadaqués "*gairebé totes les barques deurien gaudir de la doble condició, o la doble missió o feina, de pescar peix o corall i de transportar el peix i el que fos, als ports on tenien assignat el seu destí; i aleshores, és evident que no calia fer cap mena de distinció*".³⁸⁶ Eren trajectes curts, propis del cabotatge tradicional, amb destinació a ports propers de la Catalunya Nord (Seta, Bellcaire, Narbona, Cotlliure), la Marina selvatana i sobretot a Barcelona. Segons Barbaza, el Port de Palamós va rebre entre 1774 i 1818 principalment patrons catalans participants d'aquest comerç de proximitat, molts d'ells procedents dels ports del Cap de Creus.³⁸⁷

---

³⁸⁴ AMDAB. Font: AMDAB. Matrícula. Generalidades. Leg. 1873, 1786

³⁸⁵ Zalvide, M. Reglamento de navegación y pesca..., art. 37

³⁸⁶ Rahola, G.; Rahola, J. *La marina mercant...*, p. 26-27

³⁸⁷ Barbaza, Y. *El paisatge humà...*, p. 430-431

Botes de vi a punt de ser embarcades al moll de Port de la Selva. Al segle XVIII la producció de vi del Cap de Creus adquirí fama internacional, exportant-se a diferents ciutats europees. Font: Museu de la Pesca.

En aquells llaguts de pesca reconvertits es transportaven productes del hinterland als ports més importants del país, on eren després embarcats en vaixells més grans pel comerç d'altura i gran altura; alhora, carregaven grans i altres productes escassos al Cap de Creus. Un dels productes d'exportació més habituals, com hem vist, era el peix salat. A Llançà, dos mariners donaven testimoni del trasllat de diverses partides de sardina i anxova al Cap de Canet a compte de Joan Beffra, negociant rossellonès, “y tornarem sempre carregats dits nostres llahuts de blat, y dos carrechs de blat desgarregarem en lo port del present lloch de la Selva, y l'altre viatge anarem a Cadaqués descarregant-lo que anava consignat al patró Pere Faliu de Cadaqués...”.³⁸⁸ Rahola enumera molts exemples d'aquest actiu cabotatge entre els patrons cadaquesencs, com el viatge de Josep Rubiés a Bellcaire carregat amb 1137 barrils de sardina i anxova i 8 botes de salmorra. L'altre producte, el referent, fou el vi.³⁸⁹

Aquesta pràctica de petit cabotatge, bastant estesa no només als ports del Cap de Creus, difumina la frontera entre les dos activitats, raó per la qual impedeix dur a terme recomptes exhaustius de la flota pesquera catalana anteriors a la mateixa Matricula. L'apogeu de la marina catalana es situa entorn a 1850. Sens dubte, la liberalització del comerç amb Amèrica decretada per Carles III el 1778 – una conseqüència d'una pràctica

³⁸⁸ AHG. Fons notarial. Llançà 90, 1683, juliol, 18

³⁸⁹ Barbaza, Y. *El paisatge humà...*, p. 431-434

ja prou consolidada entre els marins catalans – estimulà que una bona colla decidissin enrolar-se en vaixells per fer la travessa de l’Atlàntic. El segle XVIII deixa poc rastre d’aquest moviment, molt més evident ja a l’entrada del segle XIX.

5.4.6. El contraban

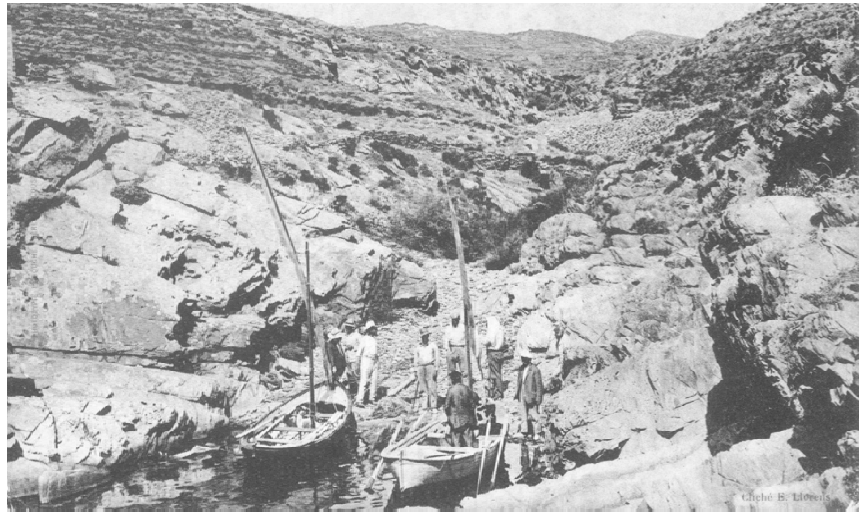
Un aspecte associat a la navegació comercial, i de les activitats més lucratives entre la població del Cap de Creus fou el contraban. La informació sobre el contraban, per la pròpia naturalesa de l’activitat delictiva, és molt escassa. Hom sap que existia perquè les autoritats i els viatgers la identifiquen com una dels modes de subsistència dels habitants del Cap de Creus, malgrat que hom no pugui arribar a mesurar-ne amb detall la magnitud ni la importància socioeconòmica per a les famílies de la zona.

S’ha dit que aquest mercat il·legal es consubstancial a la frontera, com un dels seus fruits més “naturals” atès que la creació d’una divisòria estatal, política o administrativa, genera de manera automàtica sobre el terreny un conjunt d’activitats relacionades amb els mecanismes de pas. A partir del 1659, les comarques gironines i el Cap de Creus en particular es converteixen en terra de contraban, aprofitant les diferències de preus, les prohibicions en el comerç o l’abundància desigual de productes a una i altra banda de la frontera franco-catalana. Els principals productes eren gèneres prohibits a una a altra banda de la frontera, com les manufactures tèxtils a Espanya, el peix salat a França, o productes estancats, com el tabac o la sal. També es traficava amb manufactures destinades al comerç colonial. En relació al peix salat, és prou il·lustratiu el mal que ocasionava a la indústria pesquera l’enemistat entre monarquies i el tancament dels mercats nacionals a les salaons catalanes, com l’episodi de 1717 narrat per dos comerciants i pescadors palamosins que hem apuntant anteriorment.³⁹⁰ Aquelles situacions de tancament eren aprofitades pels contrabandistes, un oportunista que viu d’alternar ocupacions legals – pesca, corall, navegació, conreu – i la il·legal del contraban, a temporades, tot depenent de l’astúcia del contrabandista i de la complicitat les de les autoritats i la població que el tolera i se’n beneficia.³⁹¹

---

³⁹⁰ SAMP, Fons Ajuntament. Enquestes de Població, 1717, maig, 9. Vegeu pàgina 202

³⁹¹ Febres, X. “El contraban en un país de frontera”. *Revista de Girona*, 1990, núm. 140, p. 86-90

Cala Torta, al terme de Cadaqués. Les mercaderies de contraban es podia desembarcar a cales remotes des de les quals es distribuïen cap a l'interior. Font: Fons del Museu de la Pesca

La zona més pròxima a la ratlla de França concentrà les accions dels contrabandistes, seguides per les Terres de l'Ebre. Però, com diem, les referències al Cap de Creus, tot i que són abundants, mai permeten calibrar-ne l'impacte econòmic directe. Per cronistes, els seus habitants, foren famosos per la perícia de les seves accions. En el poema anònim del segle XVIII, hom es referia a Cadaqués com un poble de *"tabaquers contrabandistes de fama"*. La sinuositat de la seva costa i el coneixement expert que els pescadors locals en tenien, afavorien les operacions. Coves, forats, racons, petites construccions... hom coneixia els llocs adients per amagar la mercaderia il·legal. Un testimoni parla que a Port-Lligat, *"parage desierto distando medio quarto de Cadaqués, y en otros de la costa desembarcan las tripulaciones de los Buques, como, y cuando quieren."*³⁹² A mitjan segle XIX mancats d'oportunitats econòmiques, els seus habitants continuaven amb el negoci. Segons Jaubert:

*"En effet, pour une population de près de 2,000 ames, agglomérée et isolée sur le revers d'une montagne, loin de la plaine et sur des rochers, avec un bon port et une belle position commerciale, il n'y a qu'un seul moyen d'existence, c'est le négoce. Après lui, reste la contrebande pour les plus actifs, la pêche et l'agriculture pour les autres..."*³⁹³

Malgrat els perills que implicava, pescadors i mariners de la zona van combinar les seves feines ordinàries amb la pràctica del contraban, a voltes de manera recurrent.

³⁹² Citat per Martín Corrales, E. "El contrabando en el litoral catalán durante el reinado de Carlos III". *Pedralbes*, 1988, vol. 8., p. 491

³⁹³ Passa, Jaubert de. "Recherches historiques et géographiques...", p. 193

Zamora, referint-se a Port de la Selva, indica que *“es una villa de ciento sesenta vecinos, que se ha formado cincuenta años a esta parte con el contrabando...”*, a voltes amb la complicitat de les autoritats: *“por esta parte se hace mucho contrabando entre los laúdes que pescan el coral y las embarcaciones extranjeras (...) Ahora no hay más que un alguazil de Marina, que no cumple con su obligación”*.³⁹⁴

Embarcant mercaderies al moll d'en Balleu, al Port de la Selva. Sovint els petits llaguts de pesca servien per transportar les mercaderies de contraban entre els ports catalans i el sud de França, aprofitant el coneixement de la costa i els condicionants de la travessia. Era una activitat lucrativa, molt més que la pesca, però perillosa. Font: Fons Puignau. Museu de la Pesca

El contraban fou una activitat econòmica en constant creixement durant tota la centúria que es multiplicà encara més al segle XIX. La seva persecució s'institucionalitzà i es regulà a partir de 1760. La preocupació no només tenia a veure amb el frau aduaner sinó amb l'entrada il·legal de persones podia suposar l'entrada també d'epidèmies: *“la ropa ha sido siempre el instrumento de que se ha valido la codicia humana para introducir la peste, y que por estar en ella el mayor peligro, debe ser también mayor la precaución para evitar, que no entre, y venga de los Parages, y Provincias prohibidas”*. Per això, des de 1720, quan aparegué un brot de pesta a Marsella l'assumpte estigué en mans de la Junta de Sanitat, que vigilava l'entrada de qualsevol persona sospitosa de portar malalties contagioses.³⁹⁵ Fins i tot les ordinacions se'n feien ressò:

“En lo mes de agost de 1720, aven[t] rebut orde de la Real Audiència que no se donàs entrada a ninguna persona que vingués de Frància ni Italaia, per la causa del mal contegiós que à estat en Marsella, en França y altres parts; y se llevà lo comers, que ninguna persona

³⁹⁴ Zamora, *Viajes...*, p. 363-364

³⁹⁵ Martín Corrales, E. “El contrabando en el litoral...”, p. 492

que vingués de dites parts no se los tingúes de donar entrada de ninguna manera, sinó que tingúesan de anar a Barcelona a fer quarentena. Y después de aver feta quarentena se los donàs entrada ab pòlisa de sanidad. Y que qualsevol persona que anàs per terra no se lo donàs entrada sens boleta de sanidad, com se acostuma encara en lo estat present, en memòria. Y continua fins lo estat present, als 15 de abril de 1721. Per memòria”³⁹⁶

La lluita contra el delicte del contraban consumí notables recursos de les autoritats. A Catalunya es convertí en un tema prioritari. Qualsevol mesura podia ser útil en la lluita, com la creació d'un nou poble al vessant nord del Cap de Creus, a la ratlla amb França. Així, Portbou neix més que per la voluntat de pescadors i pagesos, per la necessitat de tenir un punt logístic que funcionés de barrera útil contra el contraban.³⁹⁷

5.4.7. Les indústries auxiliars

Tota la resta d'oficis es teixien entorn a xarxa coneguda com les indústries auxiliars a la pesca, la navegació i salaó; activitats exercides la majoria de les vegades – si no eren molt especialitzades – pels mateixos pescadors a temps parcial. Quasi totes es desenvolupaven a la mateixa platja, a les barraques o botigues dels sorrals. Recordem que les platges eren l'espai per excel·lència de les activitats marítimo-pesqueres, un espai simbòlicament reservat a pescadors i mariners, poc freqüentat per la resta d'habitants com ens recorda Alain Corbin, on circulava la informació, on el col·lectiu interaccionava – atès que el mar és un espai fragmentat on la comunicació entre les unitats és difícil – i on es concentraven les activitats i serveis auxiliars, que suposaven en molts casos una alternativa d'ocupació a la pròpia pesca.

Una de les principals tasques auxiliars eren les vinculades a la construcció i reparació d'embarcacions: fusteria, calafat, teixit de veles i xàrcies, ferrers, etc. L'estudi dels inventaris post-mortem revela que molts mestres d'aixa i calafats eren alhora patrons pescadors, atès que llagut, arts i arres de pescar estaven entre les seves possessions en el moment de morir. Un altre ofici relacionat amb la fusta era el de boter, fuster especialitzat en la fabricació de tot tipus de recipients per estibar-hi la sardina i l'anxova. Altres pescadors compaginaven la feina amb la tasca de paler, encarregats de posar els pals per permetre l'avarada de les embarcacions a la sorra, etc.

---

³⁹⁶ Ordinacions de la Pesquera, 1725, abril, 15

³⁹⁷ Segons apunta Vilar, P. *Catalunya dins l'Espanya Moderna...* vol. IV, p. 63-64

L'oci hivernal es podia destinar a cercar joncs per a confeccionar les conegudes nanses, trampes de molt diverses mides per atrapar peixos i crustacis de qualitat. El jonc era un material que es podia ràpidament, igual que les nanses sovint es perdien si quedaven malcalades. Per això hi havia autèntics especialistes – encara se'n recorden a Palamós – en la fabricació d'aquests ginys, indústria que generalment ocupava pescadors que coneixien com ningú els secrets d'aquest art.

Molts pescadors també es confeccionaven les xarxes com a ocupació accessòria. Hem localitzat, de moment, els inventaris post-mortem de dos pescadors de Cadaqués que exercien també de xarxaires, el que permet conèixer algunes de les eines i materials que feien servir. Alguns teixidors de lli sembla que també fabricaven xarxes de pesca. Val a dir, però, que aquesta era una tasca amb fort component de gènere que ocupava la majoria de dones i filles dels pescadors.³⁹⁸ Malgrat generalment les dones han tingut vetat l'accés a l'extracció en mar, en terra eren indispensables en no poques tasques i processos. A finals del XVIII, com observà Zamora, una potent indústria nodrida de dones exportava sardinals des de Sant Feliu de Guíxols i el Maresme a mig Mediterrani.³⁹⁹

Més freqüent, quasi bé diària, era la tasca de remendar els arts, cosir i arreglar les esquinçades: ocupació femenina per excel·lència a tot port pesquer – fins i tot ara en molts d'ells - i un complement indispensable per moltes economies familiars. Les dones podien o bé adobar les xarxes dels marits, germans i altres membres de la família o reunir-se en colles de remendadores que es traslladaven d'un port a l'altre, o eren ocupades per un armador amb diverses barques. L'ofici de “remendora” ha deixat escàs rastre documental, principalment l'observació etnogràfica però creiem, no obstant, testimonis recents ben documentats deuriem variar molt poc respecte a temps més reculats.

Veiem, per tant, que la subsistència de la família pescadora, de la societat marítima en general, al Països Catalans i al cap de Creus en particular, depenia de la sàvia

---

³⁹⁸ Sobre el paper de la dona en el món de la pesca vegeu el monogràfic “Statuts et fonctions des femmes dans les communautés maritimes et fluviales.” *Anthropologie maritime*, 1992, vol. 4. Vegeu també Collet, Serge. “Statut et rôle des femmes dans les sociétés de pêcheurs”. Montes del Castillo, Ángel (ed.). *Antropología de la pesca : debates en el Mediterráneo*. Murcia: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Murcia, 1999, p. 101-118

³⁹⁹ Zamora, *Viajes...*, p. 378

combinació de les oportunitats econòmica que el medi històric oferia. L'estratègia adaptativa es manifestà no en la intensificació sinó en la diversificació d'alternatives a la producció principal: la pesca marítima, salaó de peix, agricultura arbustiva, navegació i comerç marítim, indústries auxiliars, artesanals... Aquella pluriactivitat, estructural durant segles pels modes de producció marítims, implica que la pesca fos, en un o altre moment, activitat principal o secundària. Augmenta al XVII, decau al XVIII. Les figures que s'associen a aquest ventall ocupacional també són prou diverses, dificultant en darrer terme identificar els actors de la pel·lícula i fer-ne la síntesi argumental. Només creuant diferents fonts documentals i utilitzant conceptes prou amplis podem a intuir com s'estructura la societat marítima del Cap de Creus entre els segles XVI i XVIII, *grossos modo*.

6. SISTEMES I TÈCNIQUES DE PESCA AL CAP DE CREUS

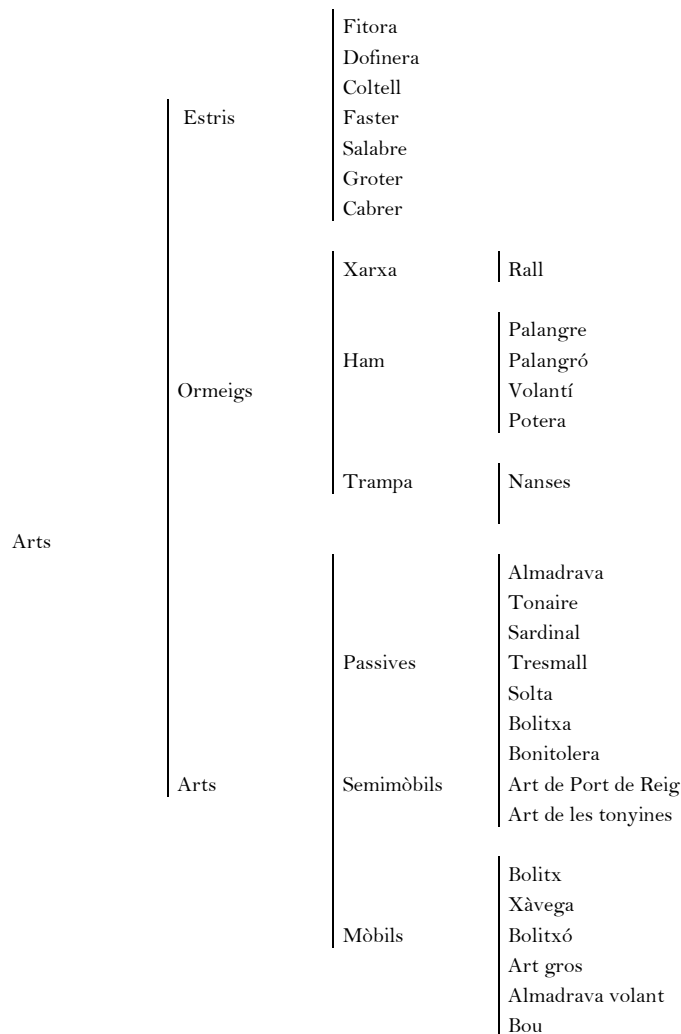
A través dels segles, els pescadors del Cap de Creus aprengheren a adaptar una gran diversitat de sistemes de pesca a les condicions ecològiques del territori, tot esdevenint a l'alçada de l'època moderna una de les comunitats pesqueres més reconegudes de la Mediterrània per la seva habilitat, perícia i valentia a bord. La configuració final del bagatge obtingut és el resultat d'un llarg procés històric que compagina innovacions pròpies amb l'adopció d'equips i tècniques externes. A nivell general, des dels orígens de la pesca moderna, els pescadors catalans participaren activament en la creació i difusió del conjunt de béns materials i intangibles que conformen el patrimoni marítim-pesquer mediterrani. Hom pot trobar invencions catalanes per tota la Mediterrània, així com els pescadors catalans adoptaren tot tipus de sistemes importants d'altres regions.

La descripció i l'anàlisi de la tecnologia i de les tècniques de pesca més usuals ens permetrà entendre el procés productiu pesquer del Cap de Creus, tot posant-ho en relació amb les diferents estratègies de subsistència de la comunitat pesquera local al llarg dels segles centrals de l'edat moderna.

6.1. L'instrumental i els oficis

Alhora de parlar de tècniques de pesca, cal referir-nos al conjunt d'instruments i procediments que utilitza una unitat productiva en el desenvolupament de la seva activitat pesquera. Els instruments són el conjunt de ginys, utensilis i ormeigs utilitzats en el procés d'extracció. Els procediments són la suma de coneixements, destreses i habilitats desplegades en la utilització dels instruments esmentats. La utilització d'un determinat instrument, aplicant un seguit de procediments, dóna com a resultat els arts de pesca, entesos com el conjunt d'instruments units convenientment per fer la pesquera, tot seguint un conjunt de tècniques i aplicant els procediments pertinents.

Aquest instrumental de pesca pot respondre a diverses classificacions. Segons el diferent instrumental documentat entre els patrons pescadors del Cap de Creus i sense ser exhaustius, es podia classificar així:

Si la dimensió material configura una determinada classificació de l'instrumental de pesca, la seva aplicació pràctica en mar permet parlar d'oficis o *métier*. Hom defineix aquest concepte com la pràctica que associa una tecnologia de pesca particular amb la captura d'una espècie animal ben definida dins d'un calendari de captures a partir d'articular uns coneixement - etològics, tecnològics i sociològics - i unes habilitats específiques.⁴⁰⁰ Malgrat no aplicar-se de forma explícita, aquest concepte té a Catalunya una llarga trajectòria documental. Així, els pescadors es classificaven tradicionalment segons la *métier* principal a la qual dedicaven la major part del temps: bolitxer, exavaguer, sardinaler, almadraver, etc... Diferents conflictes testimonien que a diverses ciutats catalanes cada col·lectiu no només formava un grup professional, sinó que tenien les seves pròpies costums, institucions i festivitats. En altres llocs aquesta diferenciació no era tan marcada, i els treballadors del mar responien millor al terme genèric de "pescador".

Des d'una perspectiva històrica, la pesca a Catalunya s'ha caracteritzat per l'estabilitat secular del sistema tècnic emprat, el qual s'insereix en una tradició comuna d'abast mediterrani que es remunta a la més remota antiguitat. La introducció de successives innovacions tècniques durant el període medieval, d'arrels musulmanes primer i cristianes després, no fan oblidar que els fonaments tecnològics de la pesca catalana provenen del període clàssic, si no de períodes anteriors.⁴⁰¹ Un bon grapat d'ormeigs i tècniques documentades en el període modern eren usades ja a la Grècia Clàssica o a l'Imperi Romà. El tractat d'Opià (segle II-III dC), per exemple, ja conté l'equipament tècnic principal que després utilitzarien els pescadors catalans del segle XVII i XVIII i que perdurarà, amb pocs canvis, fins ben entrat el segle XX.⁴⁰²

Els freqüents contactes esdevinguts amb els intercanvis comercials, o les migracions de pescadors per van tendir a homogeneïtzar les tècniques i ormeigs de la conca mediterrània. Els pescadors de Sicília, Liguria, Provença, Llenguadoc, Catalunya i el Llevant espanyol comparteixen una cultura material molt similar, imiten tècniques, processos i sistemes d'organització la paternitat dels quals no sempre se sap del cert.

---

⁴⁰⁰ Sobre el concepte d'ofici o "métier" Jorion, P. "Les deux concepts fondamentaux de la pêche artisanal: la 'saison' et le 'métier' à Houat (Morbihan)." *Ethnologie française*, 1979, vol. 9, núm. 2, p. 135-146.

⁴⁰¹ Sobre la discussió de la pesca en època prehistòrica i clàssica, Cushing, D. H. *The Provident Sea*. New York: Cambridge University Press, 1998, p. 1-10

⁴⁰² Opiano. *De la caza; De la pesca*. Madrid: Gredos, 1990

Sembla clar, però, que Catalunya va jugar un paper molt rellevant en aquella configuració pesquera pandemiterrània. El procés de difusió no restà exempt de conflicte sociolaboral, cosa que ha fet aflorar, en quedar per escrit a la documentació judicial, els tipus d'intercanvis culturals del món pesquer.

Els diferents fluxos d'intercanvi de béns materials i immaterials significaren una estandardització tècnica i organitzativa d'abast mediterrani. La terminologia emprada per anomenar els arreus, per exemple, malgrat les diferències idiomàtiques, és similars si no idèntica entre regions prou llunyanes del Mare Nostrum.⁴⁰³ Això no significa que a cada regió, a cada port, o fins i tot cada pescadors singularitzés el seu ormeig adaptant-lo en formes i mides a les condicions pròpies del seu context tecnoecològic. Allò que es mantingué inalterable foren l'estratègia de captura i la morfologia de l'ormeig emprat per dur-la a terme.

El Cap de Creus serveix d'observatori per estudiar aquesta doble tendència de la pesca catalana i per extensió mediterrània: conservadora per un costat i innovadora per l'altra. Els seus fonaments es componen de materials, eines i tècniques, com diguem, d'arreus molt antigues que es dissenyen, es modifiquen i s'adapten a l'ecosistema marítim propi de la zona. La figura del pescador català del nord-est encarna aquest esperit de lluita constant per amollar-se a les condicions de l'entorn, tot investigant i adaptant el instruments de captura que millor li funcionen, descartant uns o fins i tot prohibint-ne altres. A partir del segle XVI es compaginaren tècniques ancestrals, com la pesca al traire, l'encesa o les nanses, amb innovacions procedents de regions veïnes, especialment de la Provença, en forma de tonaria i sardinal. S'abandonaren uns i s'adopten altres en funció de l'expectativa de benefici immediat.

6.2. Els arts de platja

Els instruments de pesca més usuals al Cap de Creus, alhora que complexos, queden englobats dins de la família dels "arts de platja". Aquest concepte ampli inclou tots aquells ormeigs característics de les platges mediterrànies des de l'edat mitjana: un art en forma de bossa o sac fabricat amb xarxa de cànem o cotó, que es calava des d'una embarcació i es xorraven des de terra. La diversitat de mides i dissenys no és obstacle

---

⁴⁰³ Un exemple en el camp de la pesca de la tonyina i l'ús de les almadraves a la Mediterrània Occidental a Llorca, F-X. "Turina bella: Llengua i cultura de la tonyina a Sardenya." *Ínsula*, 2008, núm. 3, p. 99-124

per encabir-los tots dins d'aquesta categoria. Com que l'organització del treball era relativament senzilla, atès que la major part de pescadors o simples jornalers que s'atansaven a treballar a les xàvegues es quedaven a terra, hom defineix aquest tipus de pesca com "terrestre".

El predomini dels arts de platja a llarg de l'edat moderna té a veure amb un particular context històric i tecnològic del litoral català. La perillositat de la primera línia costanera, agreujada als segles medievals amb l'enfortiment del poder musulmà a la Mediterrània i la proliferació de la pirateria, desaconsellava la navegació per mar oberta sense protecció. Els pescadors preferien restar la major part del temps en terra abans que aventurar-se mar endins. A nivell tècnic, les petites embarcacions i les tècniques rudimentàries de navegació tampoc permetien viatges molt llunyans per aigües obertes. Per últim, a molt poca distància de terra hi havia una quantitat de peix suficient com omplir les xarxes amb poca dificultat. Les moles de peix podien ser divisades des de la riba de la platja, i la seva captura requeria navegacions molt curtes amb llaguts petits tècnicament poc complexos, a rem o a vela.

Escena de pescadors estirant un art de platja. Xàvegues, bolitxs i altres arts de tir des de la platja eren emprats per pescadors del període clàssic a bona part de la riba mediterrània. Mosaïc romà, segles II-III d.C. Museu del Bardo. Font: Pesca e piscatori ne'll antichità.

Entre totes les variants documentades d'arts de platja, la xàvega i el bolitx van destacar per sobre de la resta. Consultant moltes classificacions al respecte, hom percep una certa confusió en la nomenclatura utilitzada i en la funció dels diferents arts, que tant podien ser flotants com arrossegar-se pel fons. Així, si bé a molts ports "art" i "xàvega" eren termes sinònims, en altres distingien segons fossin de fons o de surada. Salvador Riera diu del bolitx que és la mateixa cosa que l'art, però més petit i més curt, i que no

necessita tants tiradors.⁴⁰⁴ Arreu de les platges catalanes, la xàvega i el bolitx compartien molts caladors, alternant el seu ús al llarg del dia i la nit. Originàriament, la xàvega era un art diürn que es calava en espais més oberts i nets; el bolitx era nocturn i s'usava acompanyat de llum artificial per pescar “a l'encesa”. Morfològicament eren similars i canviant el número de suros i ploms es podien arribar a intercanviar els papers. La principal diferència eren les dimensions més grans de la xàvega respecte de la del bolitx, i la major abundància de plom en les xàvegues i suros al bolitx. La xàvega solia arrossegar pel fons, mentre el bolitx anava sempre en surada, per la superfície. Però no sempre era així. No ha existit mai un model unívoc per distingir-los clarament i, de fet, a moltes platges s'usaven indistintament.

Tampoc els experts contemporanis podien fer-ne una divisió exacte. A Espanya, un dels principals coneixedors de la matèria, Sáñez Reguart, no pot fer-ne una distinció precisa tot indicant que

*“es muy difícil, ó acaso imposible, dar una noticia fija de las verdaderas dimensiones del boliche, porque en ellas hay una variedad casi inapurable. Conforme se vá pasando de una á otra Costa y Puertos, y acaso en uno mismo se halla continua diferencia”.*⁴⁰⁵

A França, un dels diccionaris marítims més prestigiosos també aviasava al lector que a Cassis, a la Provença,

*“...on distingue le boulier de l'aissaugue, et on se sert de l'un et de l'autre. Cependant ce sont mêmes bateaux, même équipage, même manœuvre. Il y a seulement une petite différence dans la grandeur des mailles, et ils pêchent des sardines avec leur boulier, depuis le mois de juin jusqu'en septembre; au lieu que ce qu'ils nomment l'aissaugue ne leur sert à en pêcher que depuis le mois d'août jusqu'en décembre, les sardines étant plus menues à leur arrivée qu'à la fin de la saison...”*⁴⁰⁶

A la costa catalana la nomenclatura també indueix a confusió. La xàvega era coneguda amb els noms de “art”, “art gros” o “xàvega de rovellar”; el bolitx, com a “mitja xàvega” o “xàvega d'encendre”. Autors francesos com Braudillart confonen “boulliche” amb “art” tot afirmant que a Catalunya eren sinònims, quan en realitat no era així.⁴⁰⁷ Els localismes dificulten encara més la seva identificació: a la zona nord de la costa gironina, com al Cap de Creus, l'art era sinònim de xàvega; en canvi, a la zona sud, a Begur, Tossa, o

---

⁴⁰⁴ Lleonart, J.; Camarasa, J.M. *La pesca a Catalunya el 1722...*, p. 119

⁴⁰⁵ Sáñez Reguart, J.A. *Diccionario histórico...*, vol. 1, p. 275-276

⁴⁰⁶ Baudrillart, J.J. *Traité générale des aux, chasses et pêches*. Paris: Bertrand, 1827, vol. 4, p. 66

⁴⁰⁷ *Ibidem*

Blanes, el terme xàvega feia referència al bolitx. El mateix succeïa amb el terme “encesa”, que significa genèricament emprar la llum per pescar. A alguns llocs es reservava a la pesca amb bolig, però en altres designava la pesca amb fitora, el que es coneix al litoral gironí com “reganar”.

Si no hi ha diferència categòrica en la definició, tampoc n’hi ha en l’ús ni en la reglamentació a què estaven subjectes. No era estrany que les xàvegues pesquessin de nit i amb llum, o que els bolitxs calessin també de dia, sense llum, “*como también algunas veces sucede*”, segons observà Sáñez. Depenia de la determinació i perspicàcia del patró i de les seves expectatives de guany, si bé el bolitx “*como es lo más regular, se ejerce por la noche*”.⁴⁰⁸ A Cadaqués o a Llançà, xàvegues i bolitxs compartien molts dels caladors del terme, usant uns de dia i els altres de nit, amb sorteigs i reglaments independents però compartint els principis comunals sota els quals es gestionava i s’organitzava la producció. Així queda recollit, com veurem, a les *Ordinacions de la Pesquera de Cadaqués*. Fins i tot, ambdós ginyes tecnològics es podien adaptar a estanys i aiguamolls. En un ecosistema tant diferent com el de l’Albufera de València, per exemple, era comú l’ús de l’art anomenat bolig.

En relació a les captures objectiu, els arts que arrossegaven pel fons, com la xàvega, pescaven peixos habitants dels llits sorrencs que viuen sovint enterrats, nedant molt a prop tot alimentant-se dels sediments o amagant-se als alguers on dipositaven els ous: rogers, tot tipus de serrànids, mabres, pagres, bogues, palaies, dorades, calamars i altre “peix de sort” que complementaven el bol. Els arts flotants, en canvi, com el bolitx, estaven destinats a la captura del peix blau: sardina, anxova, verats, bisos i algun calamar, entre altres.

En resum, malgrat la confusió en la documentació, de vell antuvi xàvega i bolitx van complir a la Costa Brava funcions substancialment diferents. A Palamós, per exemple, la Carta Pobla de 1279 ja distingia entre les tècniques de la “xàvega” i el “bolitx”, fent evident les diferències en la seva aplicació i funció. Donades les particularitat tècniques i les operacions relacionades amb cada un dels ormeigs esmentats, es fa necessari fer una aproximació per separat a les seves característiques tècniques i organitzatives. Entendre

---

⁴⁰⁸ Sáñez Reguart, J.A. *Diccionario histórico...*, vol. 1, p. 290

en quin medi i com funcionaven permetrà més endavant estudiar els fonaments de l'organització i regulació institucional del treball en mar en època moderna.

6.3. La pesca a l'encesa amb bolitx

La pesca del peix blau amb bolitx i llum, conegut a Catalunya com a “*pesca a l'encesa*”, va ser una pesquera molt comuna al nostre país. En general, gaudí del favor i privilegi tant de les comunitats de pescadors que la practicaren com de les autoritats que la protegiren, perquè en paraules de Sáñez,

*“no trastornan los fondos, son artes provechosos y la pesca que con ellos se hace de gran importancia, de interés público y la única que en España puede compararse de algun modo con las grandes pesquerías de arenque de las naciones septentrionales.”*⁴⁰⁹

L'encesa estava condicionada per l'existència d'un grau d'articulació suficient de la línia litoral, és a dir, que la costa fos prou retallada. Les platges llargues i baixes, on era més difícil acorrallar el peix no eren aptes per aquella pesquera. La costa requeria de cales o entrades de mar tancades, angostes i arrecerades del vent, profundes, de fons nets, i amb un zona llisa o “*aixugador*” propera des de on s'estiraria o “*eixugaria*” el bolitx. Aquella exigència tecnoecològica convertia les cales més adequades en punts estratègics de producció, subjectes a un estricte mecanisme de gestió i defensa comunals, del que les “*Ordinacions de la pesquera de Cadaqués*” n'és l'exemple més destacat. Les tàctiques i estratègies dissenyades per a l'apropiació i aprofitament de les millors cales va ser motiu de tot tipus de reglaments, incidents i concòrdies, actes jurídics promoguts la majoria de les vegades per les tensions entre comunitats per ocupar i aprofitar els territoris més productius.

A Catalunya, l'encesa es va practicar a tota la Costa Brava. També es troben referències a la província de Tarragona i a tot el País Valencià, fins al Mar Menor. A les Balears va ser un ormeig força estès, sobretot a Menorca.⁴¹⁰ Al Cap de Creus, la rellevància econòmica i social de la pesca a l'encesa va ser màxima, convertint-se en el nervi central de l'economia regional i fent possible segle darrera segle la reproducció social dels seus habitants. Cada temporada mobilitzava grans quantitats de recursos humans i de capital.

---

⁴⁰⁹ *Ibíd.*..., vol. 1, p. 387

⁴¹⁰ Un exemple a Llabrés, T. *Es bolitx: La pesca amb bolitx al port de Maó*. Maó: Institut Menorquí d'Estudis, 1997.

Moltes famílies en depenien directament per a la seva subsistència, a més de proveir de peix als salins perquè el convertissin en productes manufacturats per a l'exportació.

A continuació es descriurà tècnicament la pesquera a l'encesa per entrar posteriorment a valorar les repercussions socials i econòmiques que tenia pel territori.

6.3.1. L'art de bolitx

Des del segle XVIII, l'encesa ha despertat notable interès en diferents sectors. Autors de totes les èpoques i tendències n'han donat referències més o menys extenses i aprofundides: Salvador Riera, Sáñez Reguart, Emiliano Hadiger, Rahola i Trèmols, Josep Pla, Rahola i Sastre, Nadal i Fortià, entre molts altres, n'han parlat a bastament. Altres articulistes n'han descrit també el funcionament i l'organització del treball en diaris i revistes d'abast general o local, atrets per l'escena pintoresca dels pescadors del Cap de Creus pescant amb el bolitx a la llum del fester.

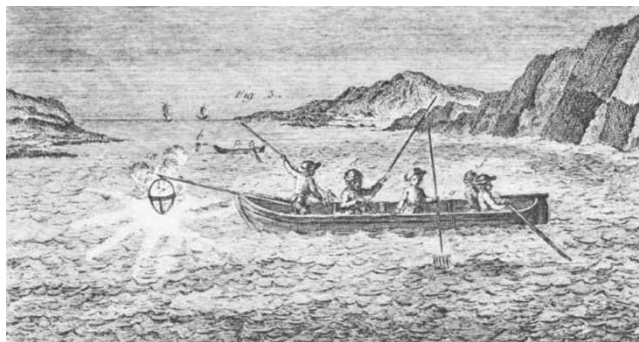
Però malgrat els testimonis que ens acosten a la pràctica de la pesca a l'encesa, el relat que ens retorni una imatge de conjunt d'aquella pesquera es troba en bona mesura encara per escriure. Per exemple, se sap poc dels seus orígens. Algunes referències documentals demostren que la pesca a l'encesa arrelà a una extensa àrea del Mediterrani, tant oriental com Occidental des de l'antiguitat. Atraure el peix amb llum – definició genèrica que designa el mot “encesa” – és una de les estratègies de pesca més antigues emprades per la humanitat, documentada quasi tots els mars del món, si bé ha canviat molt els procediments i els estris usats. Els primers pescadors de la prehistòria anaven armats amb estris molt senzills per capturar grans exemplars. Diversos mosaics del període clàssic representen pescadors proveïts torxes o petits festers per encegar els peixos, pescant des de terra estant, sobre les roques, o a bord d'un bot a prop de la costa amb fitores de varies pues.⁴¹¹ Salvador Riera, per exemple, esmenta sota el terme “encesa” els pescadors que encara a inicis de segle divuit utilitzaven la llum i la fitora per pescar:

“Cette pesche se fait a la nuit mettant a la poupe de la chaloupe une grille dans la quelle on allume du bois, on va a la rame, terre a terre, et un ou deux mariniers ont en main une Fitora, et quand ils voient des Poissons, on leur darde un Coup de cette fitore, et le poisson s'y trouve attaché.”⁴¹²

---

⁴¹¹ Martínez Maganto, J. “Las técnicas de pesca en la Antigüedad y su implicación económica en el abastecimiento de las industrias de salazón.” *Cuadernos de Prehistoria i Arqueología*, 1992, núm. 19, p. 219-244

⁴¹² Lleonart, J.; Camarasa, J.M. *La pesca a Catalunya el 1722...*, p. 119

Pescadors pescant amb fitora a l'encesa. Font: Enciclopèdie

No sabem, en canvi, en quin moment es perfeccionà tot el sistema tècnic i qui fou responsable de que el bolitx entrés en escena. Possiblement, a inicis del primer mil·lenni ja es fes servir en algunes regions de l'Imperi. Per Coromines, el terme “bolitx” o “bolig” – com es pot també escriure – català està íntimament relacionat amb el terme provençal “bol”, que significa “*calada de xarxa*”, del qual també deriva el terme “bou” o “*xarxa gran de pescar*”.⁴¹³ A l'alta edat mitjana, termes com “*bolig*”, “*bolega*”, “*boulier*”, “*boulliché*” o “*boullich*” apareixen a la documentació, no solament vinculats en ambients marítims, sinó sobretot als lacustres. Els extensos sistemes d'aiguamolls escampats pel litoral mediterrani serviren de laboratori on s'experimentà la pesca a l'encesa amb bolitx, introduint-se poc a poc també en mar al voltant de l'any 1000. La seva expansió per la Mediterrània Occidental, ja al segle XIII, obligà a decretar les primeres prohibicions de malles massa estretes o el seu ús en temporades de reproducció dels peixos.

---

⁴¹³ Coromines, J. *Diccionari etimològic i complementari de la Llengua Catalana*. Barcelona: Curial, 1991 -, vol. 2, p. 56-57

Barca de pesca amb fester a proa. La pesca amb llum és una estratègia de captura que es remunta a l'època clàssica. A l'edat mitjana es perfecciona i s'estengué, de l'orient vers occident. Miniatura del segle XI. Venècia, Biblioteca Marciana. Reproduïda per Hocquet, J.C.

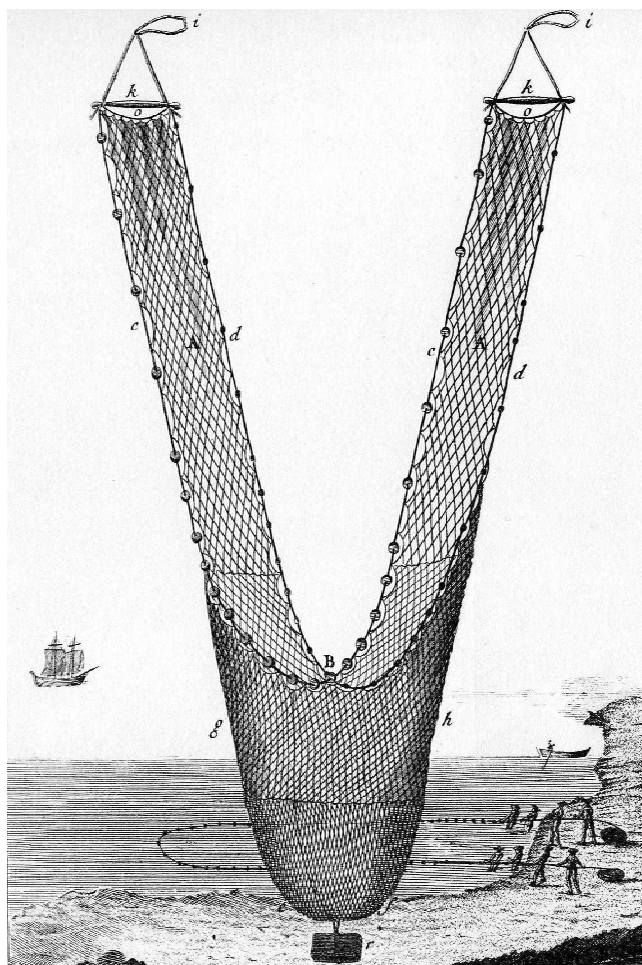
La pesca amb bolitx es va estendre per tota la façana mediterrània occidental. A França va ser habitual a la Provença i al Rosselló, tant en mar (Sete, Narbona) com als seus aiguamolls (Aigües-Mortes).⁴¹⁴ A l'Empordà, la pesca a l'encesa amb bolitx és també molt antiga. Alguns autors, entre ells Rahola Trèmols i Nadal, han interpretat que la referència a “*pasquis et piscatoriis, simul cum ipso mare, cum suos portos et suas piscatorias*” que apareix a la donació comtal de 974 parla ja d'un sistema de pesca a l'encesa organitzat, malgrat no existir una prova directa que ho justifiqui. Per Josep Pla, la cita documental la cita “*demonstra que des de l'Alta Edat Mitjana l'aprofitament i l'explotació del mar tingué totes les característiques, pel que es refereix al bolitx (encesa), d'un col·lectivisme molt accentuat.*”⁴¹⁵ A la baixa edat mitjana les notícies comencen a ser més clares. La *Dècima de Mar i Terra*, de 1331, que recull els delmes que havien de pagar els habitants de Cadaqués, al·ludeix a la pesca amb xàvega, diürna, i pesca amb bolitx a l'encesa, nocturna, que considera antiquíssima. S'estipula la part de delme corresponent a la parròquia: “*los peixos presos ab xavago y bolitx, la quinsena part*”.⁴¹⁶

⁴¹⁴ Braudillart, M. *Traité général des eaux et forêts, chasses et pêches*. Paris: Bertrand, 1827, vol 9, p. 64-66

⁴¹⁵ Pla, J. *Cadaqués...*, p. 66

⁴¹⁶ ACA. Monacals. Hisenda Girona, 1096. Citat per Rahola, J. “Cadaqués. Ordinacions de la Pesquera (III).” *Revista de Girona*, 1961, núm. 14, p 57.

Des d'un punt de vista descriptiu, les parts més importants del bolitx són la corona, les bandes (o cames), els escalons (o calons) i els caps (o llibants). La corona – coneguda també com a cóp o maià – és una gran bossa on el peix queda atrapat. Les dimensions de les corones i les mides de les malles que el composaven canviaven substancialment d'una regió a l'altra. Aquestes havien de ser fortes i tupides per evitar que el peix hi quedés emmallat. Segons Sáñez, els cóps a la província marítima de Palamós solien mesurar 4 brases. A ambdós costats del cóp sortien les dues bandes o cames, de 20 brases de llarg i de diverses mides de malla, que muntaven suros a la ralinga superior i ploms a la ralinga inferior per mantenir el cóp obert verticalment mentre s'estirava. Les dues bandes acabaven al anomenat escaló, un pal de fusta que unia les bandes amb cada una de les cordes, caps o “*cametes*” amb els que s'estira el bolitx des de terra estant. Segons com s'estiraven les cames a la platja el bolitx s'obria més o menys d'ample.

Bolitx per pescar a l'encesa. Font: Sáñez Reguart. Diccionario Histórico

Si a cada província marítima les mides eren diferents, a cada localitat o paratge les formes del bolitx s'adaptaven a l'orografia submarina de l'entorn: "... *Es verdad que para esto influyen las disposiciones de las playas: la calidad de los mares y sus corrientes, y no menos los caudales de los pescadores*"⁴¹⁷ Això feia que no existissin dos bolitxs iguals. Segons l'experiència, el patró muntava més o menys ploms o suros en funció de les qualitats dels fons – més o menys nets –; també es podien modificar les malles del cóp i de les bandes.⁴¹⁸ La perfecció del mateix, de les malles usades o els caps també distingien i particularitzaven cada bolitx. En els inventaris post-mortem hom diferenciava si el bolitx era "dolent" – gastat –, usat o bo. A molts ports cada ormeig tenia el seu nom, sovint corresponent al del seu patró.

El preu d'un art de bolitx depenia de molts factors, especialment la qualitat de la seva confecció, l'estat de l'ormeig i si es venia amb el seu llagut. A La Selva de Mar, el bolitx de Pere Birba, amb el seu llagut, va ser venut per 5 dobles d'or. A Llançà, bolitx i llagut valien, a l'encant, 70 lliures.⁴¹⁹ El preu no impedia que a Llançà fos l'ormeig més comú entre els patrons locals: 11 de 24 tenien, en el moment de morir, un bolitx en propietat.⁴²⁰ No obstant, no era un ormeig que estigués a l'abast de tots els pescadors, perquè l'equip sencer requeria una capacitat d'inversió important. Per aquest motiu els inventaris revelen que sovint era una inversió participada per diverses persones, membres de la companyia, a parts iguals: "bolitx tal qual", "mig bolitx" o "banda de bolitx" son els termes que designen la participació en una o més parts del bolitx.

6.3.2. Les operacions de pesca

Les moltes descripcions que es van fer del bolitx i de la pesca a l'encesa entre els segles XVIII i principis del XX, arran del interès suscitat per la pesquera i els seus rendiments, permeten avui conèixer amb detall les maniobres i operacions involucrades en el seu funcionament, les limitacions imposades pel medi i les particularitats de més destacades. Si bé es pescava a tot el Cap de Creus, Cadaqués és en aquest aspecte el referent principal per entendre els detalls de la pesquera, tant gràcies a les seves Ordinacions, com pel testimoni dels diversos autors que es van dedicar a descriure'n els

---

⁴¹⁷ Sáñez Reguart, J.A. *Diccionario histórico...*, p. 246

⁴¹⁸ Zalvide, M. *Reglamento de navegación y pesca del any 1773 de la provincia de Mataró*. Arenys de Mar: Confraria de Pescadors, 1984, art. 41.

⁴¹⁹ AHG. Notarial Castelló d'Empúries. Inventaris i encants, 1377. 12 de febrer 1645

⁴²⁰ Plujà, A. *Llançà al segle XVII...*, p. 161

procediments. Entre ells, la descripció realitzada per Emilio Hadiger, funcionari de la Comisión Central de Pesca de finals del XIX – que desembarcà a Cadaqués per fer un estudi de la pesquera en el marc d'un conflicte amb pescadors d'altres poblacions i ormeigs –, és notablement interessant per la seva qualitat i la exhaustivitat de la informació que recull. Pel nostre objectiu, la seva ressenya es converteix en un document etnogràfic de referència.⁴²¹ També han estat molt profitosos els relats dels primers estiuejants del Cap de Creus, que atrets per la naturalesa de la pesquera, sovint s'embarcaren i descrigueren una nit de pesca.

La pesquera s'organitzava laboralment entorn a les anomenades “companyies”. Cada companyia estava formada pels arreus de pesca, les embarcacions i un grup de pescadors. Les encases empraven l'anomenat “llagut gros”, portador de l'art de bolitx, i un o varis “llaguts de focs” – sovint anomenats només “focs” –, encarregats de cremar la teia a proa i atraure el peix. El llagut és l'embarcació de pesca típicament catalana, polivalent, d'escàs tonatge. utilitzada en molts tipus de pesquera i pel cabotatge. No tenien coberta i portaven bancs pels vogadors que feien anar els rem. També es podia aparellar a vela, en aquest cas llatina. Els llaguts muntaven escues per poder avarar-los a la platja. Segons Pla Bartrina, els llaguts de bolitx o llagut gros eren molt similars a les embarcacions utilitzades per pescar amb sardinals: entre 40 i 45 pams, dissenyades per embarcar pes, de força màniga i puntal. Les escues servien treure-les en terra en arribar a la cala, quan la marineria agafaria els caps del bolitx. Els llaguts de foc, en canvi, havien de ser més petits – hom parla d'entre 32 i 33 pams - i més maniobrables que el llagut gros. Carregaven la teia i duïen un fester a proa per fer la claror que atrauria el peix.⁴²² En general, totes les embarcacions complien el mateix patró. Si hom dóna un cop d'ull als inventaris post-mortem, els pescadors del Cap de Creus utilitzaven llaguts, generalment “ab antena, vela i tres parells de rem”.

---

⁴²¹ Hadiger, E. “Encesa...”

⁴²² Pla Bartrina, J. “Les antigues embarcacions de pesca del litoral gironí”. *Revista de Girona*, 1995, núm. 71, p. 76-83. Sobre el llagut de foc García-Delgado, V. “La reconstrucció d'un llagut de foc.” *Revista de Girona*, 1995, núm. 171, p. 84-88.

Flota de llaguts a la platja de Port-Lligat, l'any 1917. Segons Rahola, les enceses solien salpar des d'aquesta cala de Cadaqués cap a la cala que els hi toqués per sorteig aquell dia. Font: Museu de la Pesca.

Cada companyia solia tenir una dotació aproximada de 20 a 25 pescadors, amb diferents taques assignades. El patró del llagut gros manava les operacions amb el bolitx. El “fogater”, al seu torn, capitanejava el llagut de foc, a bord del qual el “llumaner” s’encarregava de mantenir el foc viu. Un tercer mariner remava. A senyals del patró del llagut de foc, la meitat de la tripulació del llagut gros calava el bolitx i la resta s’esperava a la platja i estirava a braços l’ormeig. Un o dos nois o grumets enrotllaven els caps. Finalment, al pescador més veterà de la companyia se li permetia no estirar, sinó fer tasques auxiliars menys esforçades.

Al Cap de Creus, les enceses només pescaven durant els períodes de fosca, l’absència total de lluna, quan l’efecte de la llum artificial era més eficaç: com més fosca era la nit, major era el poder de la llum per atraure el peix. Un dia de pesca, la companyia sortia cap a mitja tarda de la vila rumb a la cala que tocava aquell dia, segons el sorteig celebrat abans d’iniciar la temporada. Segons alguns testimonis, les enceses de Cadaqués sortien des de Port-Lligat, principal base d’operacions de la flota. Els llaguts navegaven a rem, o a vela si el temps ho permetia. En relació a la travessa, hom escrigué que:

“La travesía en laúd, sobre todo en verano, cuando los levantes duermes, no es para espantar á nadie, pues no ofrece el menor peligro. Cuando reina la tramontaneta se hace en minutos tanto á la ida como á la vuelta, pues la embarcación vuela impelida por la popa. Mas entonces precisa guardarse de doblar el Cabo. Cuando impera el lleveig, la ida es fácil, y la vuelta algo costosa, sobre todo si hay mar gruesa, pues se adelanta sólo á fuerza de hacer bordos. En días de calma se gana la distancia á remo invirtiéndose como una horita en la

*travesía, partiendo, como siempre se efectúa, de Port-lligat, para ahorrar tiempo y esfuerzo.*⁴²³

Arribat al calador, les embarcacions es separaven. El llagut gros, segons Hadiger, “se fondea y amarra al interior de la cala en el preciso sitio donde, en caso conveniente, debe rodear, quedando á bordo sólo los tripulantes necesarios para tender la red (que suelen ser cinco), y los demás si los hay se acomodan á la orilla...” Com que en una cala solien coincidir dos o més companyies durant la nit, els llaguts havien d’esperar en els llocs indicats el torn o “reva” per començar l’operació. Mentre la tripulació esperava que l’encesa precedent eixugués el seu art, el llagut de foc “...ha de estar situado fuera de puntas de la misma bahía y más o menos apartado de la costa según el cariz del tiempo, y las violencias de las corrientes, pero siempre lo más inmediato posible al sitio donde buenamente pueda cercar a su pesca...”.⁴²⁴

L’inici de la maniobra del llagut de foc s’indicava a la resta de companyies: “qualsevulla foch que voldrà encendre a las susditas calas, la hora deguda aja de cridar tres vegadas, lo primer cridant ab alta veu”, recollia el reglament de Cadaqués. El “llumaner”, l’encarregat del foc, encenia la teia i el bot amb el foc esperava “...cerca de una hora, observando sus tripulantes si hay pesca que se aproxime”. Si el peix no apareixia s’esperava una estona, es canviava de cala o aquell dia la pesquera es deixava córrer. La decisió d’avisar al llagut gros perquè calés el bolitx havia d’estar suficientment fonamentada amb una quantitat important de peix congregat a sota del fester. Per comprovar-ho, els patrons empraven diversos sistemes, des del merament visual a la més experta interpretació de les senyals que brollaven a la superfície. Segons un testimoni a bord del llagut de foc,

*“De pronto vimos subir desde el fondo burbujas que parecían bolas de cristal ¡Ola! dijo uno de los tripulantes, jurel tenemos. Según supe allí, el jurel y la sardina revelan su presencia en el fondo del mar por estas burbujas más ó menos grandes según sea uno ú otra”*⁴²⁵

Efectivament, hom dóna fe que els patrons experts sabien el tipus i quantitat de peix amolat sota el fester només interpretant les bombolles i la remor de l’aigua. Un cop aplegat el peix, calia conduir-lo al cul-de-sac que forma la cala, on el llagut gros l’envoltaria amb el bolitx amb una maniobra audaç. Aquella era l’operació més delicada

---

⁴²³ *La Vanguardia*, 1901, agost, 25

⁴²⁴ La rígida normativa relativa als “encenedors” o espais on encenien la teia es discuteix en el capítol següent.

⁴²⁵ *La Vanguardia*, 1889, agost, 4

de totes, on es jugava l'èxit de la pesquera, atès el caràcter espantadís del peix. El silenci i la precaució havien de ser màxims. Segons explica Hadiger “...en el momento más conveniente va el patrón guiando la embarcación hacia el interior de la cala con el mayor cuidado y silencio posible, y procurando pasar a igual distancia de ambas orillas a fin de que al treparse la cala y con la disminución de la profundidad, se ahuyente la pesca lo menos posible y se vaya apilando más y más alrededor de la luz.”

Efectivament, perdre el bol era un fet habitual en la pesca a l'encesa. Tot podia anar bé i en un instant desaparèixer la mola. Ho explica molt bé un testimoni d'un bol a Cala Culip:

“El laúd del boliche pasó por nuestro lado, nadie osaba pronunciar una palabra, permanecíamos quietos alimentando el fuego con más ansia que las vestales. En aquél momento echaban la corona al agua, y de repente como si hubieran olido el peligro, aquellos millares de peces desaparecieron de nuestros ojos, dejando el mar limpio y transparente. Sa terminó el cerco, pero los esfuerzos de los pobres pescadores fueron inútiles, pues tan sólo se cogieron en la corona algunos míseros jureles, rezagados del ejército que emprendió tan á tiempo la retirada. Era la segunda vez que habían trabajado aquella noche para el diablo.”⁴²⁶

Josep Pla, en descriure la mateixa operació a la cala d'Aiguablava, a Begur, comentava que “si la temptativa presentava una certa versemblança, - era en tot cas una cosa difícil de preveure – hom feia xugai, és a dir, un senyal amb un fenal verd, que l'encarregat de terra captava”.⁴²⁷ El patró del llagut gros indicava als seus homes que s'embarquessin i calessin el bolitx, deixant un cap a terra i tot vogant cenyien o rodejaven foc i peix, fins arribar de nou al calador. Com més a prop de la riba es deixava anar l'art, major era la probabilitat d'èxit.

---

⁴²⁶ Ibid.

⁴²⁷ Pla, J. *Aigua de mar*. Barcelona: Destino, 2001, p. 23.

Companyia recuperant un art de bolitx en un eixugador de la badia de Cadaqués. El bolitx es solia recuperar a braços, mentre que per estirar l'art, més gros i pesat, s'utilitzava l'estrop penjat en bandolera a l'esquena. Font: Museu de la Pesca

Amb el dos caps a terra, els membres de la companyia recuperaven el bolitx lentament. L'operació de tirar era idèntica a la de l'art, mantenint en tot moment referència visual d'un suro i un fanalet. El patró, des de terra estant, dirigia l'operació, ordenant tirar més d'una o altra banda:

“El patrón cuida y gobierna, o manda como ha de tirar para que venga con igualdad a tierra, a cuyo efecto está en continua vigilancia, mirando la dirección que trae la red por sus golas y calima para que no se pierda el lance.”⁴²⁸

A les cales de Cap de Creus, el patró cridava “tireu de dins!”, “tireu de fora!” o “total!” per guiar el bolitx, i els tiradors responien estirant més o menys. Aquella era una operació que es feia a braços.

A pocs metres de l'eixugador, quan els escalons arribaven a terra el llagut de foc duia a terme una maniobra clau: remava cap a fora, atraient el peix i concentrant-lo al fons del cóp del bolitx. Podia interessar a la companyia que l'art o bolitx anés de través si es volia aprofitar el corrent, de manera que facilités que el peix quedés atrapat al cóp. Finalment, s'eixugava l'art, i el llagut de foc apagava el fester per no molestar la companyia que el succeïa. A terra, s'obria la xarxa, “en un frenesí de convulsions que feien un ruixim de petites gotes d'aigua, com puntes de diamants”.

---

⁴²⁸ Sáñez Reguart, J.A. *Diccionario histórico...*, p. 86

6.3.3. El combustible

Un element fonamental en l'encesa era l'energia lumínica de les flames del fester. Segons un contemporani,

*“Els llums dels llaguts petits, que avui son producte d'acetilè, petroli o gasolina, en aquell temps es produïa encenent estelles de teia en el fasté, gran teiera que sortia per la popa produint grans flames per tal de resistir les ventades.”*⁴²⁹

Abans de salpar el llagut de foc estibava grans quantitats de combustible a bord. El consum de fusta era una variable molt important en el còmput de rendiments de l'empresa, ateses les quantitats gens negligibles consumides cada temporada. Segons García Delgado, cada “fusterada” o vegada que s'encenia el fester l'encesa cremava uns 40 kg de fusta de pi.⁴³⁰ Si al llarg de la nit podien fer-se 3 o 4 bols, podien necessitar fins a 160 kg. Segons les dades recollides per Paz Graells, la flota de Cadaqués cremava a mitjan segle XIX 1,6 tones de fusta aproximadament cada dia – entre 30 i 40 quintars –. Cada encesa de Cadaqués cremava 12.600 kg. a l'any, i 22.500 Kg a Roses, que suposaven 572 tones de fusta anuals.⁴³¹ És a dir, que segons l'informe les enceses del Cap de Creus sortien a pescar entre 40 i 50 dies a l'any. També apunta que del total de fusta cremada, 126.000 kg. foren importats de França, i la resta de Barcelona i Girona.

El cost de la teia era un maldecap pels pescadors quan la pesca no era bona o com s'ha vist, es feia “porra”. Per això els habitants de Cadaqués demanaren al visitador del Bisbat “alguna providència perquè no quedassen tant damnificats y periudicats en los expressats gastos en ocasió que lo fan per afavorir a la obra de dita iglesia...”, accedint aquell a detreure “los gastos de teya antes de partir lo peix o lo producto de ell; en las nits emperó que no agafaran peix deurà los gastos de la teya córrer a a gastos de dits pescadors”.⁴³²

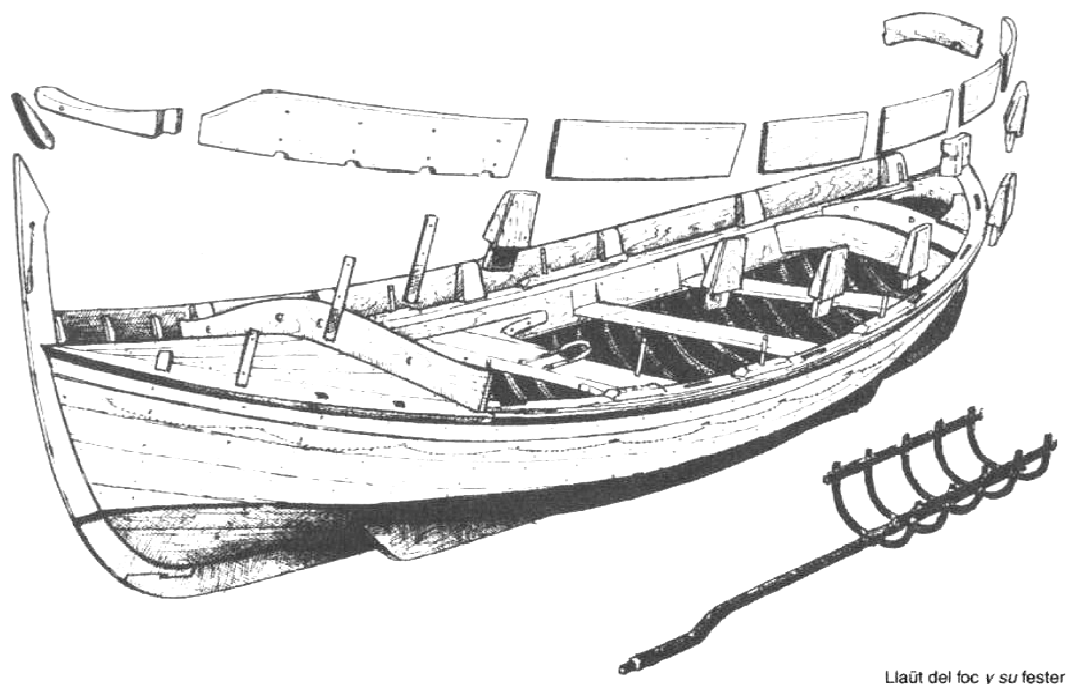
---

⁴²⁹ Sol Ixent, 10 desembre 1927, p. 7

⁴³⁰ García-Delgado, V. “La reconstrucció d'un llagut de foc.” *Revista de Girona*, 1995, núm. 171, p. 85

⁴³¹ Paz Graells, E. “Encesa” ..., p. 237.

⁴³² ADG. Visites pastorals. Cadaqués. 1731

Llaüt del foc y su fester

Reproducció de llagut de foc i fester. Font: Misbarcos.com

Alguns indicis fan pensar que a Cadaqués la distribució de teia era un monopoli de la confraria de Sant Pere. L'abril de 1725 s'acorda en assemblea que les companyies sortissin a pescar per donar tot el peix a l'obra de l'església, a canvi que aquesta pagués la teia dels festers:

“que tant los abitants com los forasters ajan de pagar un dinar quinta de teya que se vendra tant entrada com de exida per la Confraria de Sant Pere y que dita confraria tinga de dexar la romana per pesar dita teya que se vendrà”

Per tot això, la petja ecològica de l'encesa fou remarcable. Per Josep Pla, la fusta cremada per l'encesa està al darrera de la greu desforestació patida pel Cap de Creus (Verdera, Sant Baldiri, Bufadors...), cobert en el passat d'una espessa massa forestal: els drets de la tala de pins era una de les rendes més substancials del monestir de Sant Pere de Rodes, i quan s'acabà la fusta el monestir s'abandonà: *“El que consumiren els festers feu un aclarida persistent i temible.”* A mesura que l'espoli forestal avançava, fos per la teia o fos pel conreu, els voltants de Cadaqués s'emplenaren de quilòmetres de parets seques per evitar l'erosió descontrolada del sòl.⁴³³

⁴³³ Pla, J. *Cadaqués...*, p. 77-79

La claror de les desenes d'enceses pescant en mar alhora podia ser un altre maldecap per a les autoritats locals i pels propis pescadors. Des de l'antiguitat hi ha notícies de la distracció que causava la llum dels festers a la navegació, perquè els navegants la confonien amb un far. Hom hagué de legislar al respecte prohibint pescar en alguns emplaçaments perillosos. Per altra banda, podia atraure altres éssers menys desitjats: els pirates. Efectivament, la llum els indicava la presència d'una pressa potencial i indefensa. Zalvide, parlant del bolitx, recordava que atès *“que es capaz de suceder un desastre por los moros, se pondrá el maior cuidado especialmente quando se sepa que infestan nuestros mares.”*⁴³⁴ Les lletres episcopals demostren que les zones dominades per l'encesa eren alhora les més castigades per la pirateria, com les cales més aïllades del Cap de Creus. A Marsella succeïa quelcom semblant, fet que induí a les autoritats a prohibir durant uns mesos la pesca amb llum el 1318.⁴³⁵

6.3.4. Rendiments

Malgrat els costos d'explotació derivats de la despesa en fusta, la producció per unitat de treball sembla que fou suficientment elevada per mantenir en funcionament els diferents salins del municipi, els principals clients de les enceses. Si considerem que valors anotats per Hadiger el 1884 durant la seva missió de reconèixer l'estat de la indústria pesquera a la regió poden ser extrapolats a períodes anteriors, en base a l'estabilitat del sistema tècnic, podem confeccionar una mínima radiografia de la productivitat de les enceses del Cap de Creus a l'edat moderna. Desconeix la fiabilitat de les dades, però poden servir d'indicadors del seu rendiment a tenor d'una mitjana de 45 dies de treball a l'any, deduïts de la despesa calculada de teia.

Localitat	Companyies	Pescadors	Productivitat	Producció/encesa/nit
Selva	58	500-550	250-300 tn/any	105 Kg.
Cadaqués	17	170	83 tn/any	108 Kg.
Roses	8	136	92 tn/any	255 Kg.
Palafrugell	28	336	22.4 milions peixos/any	

Font: Hadiger, 1884.

A partir d'aquest anàlisi aproximat, es pot estimar un rendiment de les enceses entre els 100 i el 250 kg al dia. També és pot observar que comparativament les enceses de Roses

⁴³⁴ Zalvide, M. Reglamento navegación y pesca..., art. 49

⁴³⁵ Hocquet, Jean-Claude. "Poison du riche...", p. 72

eren molt més productives que no pas les que treballaven al nord del Cap de Creus. Però aquestes només són suposicions en base a càlculs imperfectes. No es pot fer un anàlisi exhaustiu del rendiment diari d'una unitat de pesca, car no es coneixen els dies reals que van pescar les enceses a l'any ni aquests rendiments es poden comparar amb el d'altres ormeigs similars en no saber l'estructura real de la indústria pesquera local. Hadiger només apunta que "*Se pesca en todas las noches del año siendo preciso tener buen tiempo*"; és a dir, nit fosca i sense vent fort. Tampoc aporta dades sobre els beneficis aconseguits a cada un dels municipis. Només diu que a Cadaqués una companyia ingressava 1.700 pessetes brutes anuals, que descomptades les despeses es reduïen a 350 pessetes netes. Així, cada mariner rebria unes 10 pessetes pel seu treball, segons el sistema de repartició a la part.

Altrament, com el propi peix la captura restava subjecte a una forta aleatorietat, i els resultats entre anys podien ser dispars. Així, Hadiger comentava que "*...por la práctica constante y por la tradición se sabe que nada más incierto que la marcha de esos peces, y que algunos años son más fructíferos los sardinales que las encesas y otros es abundantísima la anchoa cogida por las encesas (...); no solo hay variedad en los años, sino en los días en las localidades vecinas.*"⁴³⁶ Si a Cadaqués a penes es pescava res, a Jugadora a la mateixa hora es capturaven més de 4 quintars. En ocasions, un cop de sort convertia la pesquera en extraordinària:

En la cala de la Figuera, de Rosas, una encesa ha pescado 150 arrobas de anchoas habiendo sido necesario, para poder tirar la red á tierra, el auxilio de 12 hombres. La pesca, que se ha vendido de 20 a 30 pesetas el quintal, ha sido remitida á Francia.

La Lucha. 14/04/1897

Ha sido tan grande en pocos días la pesca á la encesa, que se calcula que en el término de quince días se ha cogido pescado por valor de ochenta mil pesetas. En todas partes reina júbilo indescriptible, porque como en este pueblo [Rosas] casi todos son pescadores, todo el mundo ha disfrutado de dicho capital.

La Vanguardia. 04/08/1903

La pesca és una activitat subjecte a una forta aleatorietat que es troba en la base de la pobresa de bona part del col·lectiu pesquer. Més que les pesqueres miraculoses eren habituals les que esdevenien totalment infructuoses. Aquells dies els pescadors no guanyaven res.

---

⁴³⁶ Hadiger, E. "Encesa", p. 246.

Cuando regresamos al pueblo, mientras ellos bogaban tristes y soñolientos, pensando en la noche perdida sin provecho, imaginaba yo los peligros, los esfuerzos y las penalidades sufridas en noches tormentosas, tan improductivas como aquella que tocaba ya su fin. La situación de estos pobres trabajadores del mar, que luchan con tantos peligros sin obtener apenas provecho y de cuyos labios apenas si escapa una queja, me sugirió más de una reflexión.⁴³⁷

6.3.5. L'extinció de la pesca a l'encesa

Tècnicament, des de el període altmedieval i fins ben entrat el segle XX el bolitx i la pesca a l'encesa no patiren canvis significatius. Entre la dècada de 1920 i 1930 s'introduí a Catalunya la teranyina, un sistema de cèrcol a mar obert molt més productiu i segur, i progressivament s'anà abandonant el bolitx per pescar amb llum. Le primeres experiències de pesca amb teranyina daten de 1904, quan un pescador demanà

“autorización para pescar la sardina con luz artificial pero ejerciendo la industria no en las calas de pesca que acostumbran á sortearse en los distritos de Rosas, Cadaqués y La Silva, sino separado de la esta á distancia conveniente”⁴³⁸

Paral·lelament s'estaven assajant noves formes de generar llum per substituir la fusta. Es provà el carbur (acetilè), el Petromax, el butà i finalment l'electricitat. També s'intentà introduir l'anomenat “far submarí”, capaç de generar llum sota l'aigua per atraure els peixos, si bé aviat va ser prohibit per les autoritats per les possibles conseqüències nocives que podia tenir sobre la fauna marina.

Hi ha constància que entorn a 1930 els pescadors de Port de la Selva pescaven amb la denominada “petita encesa” a les cales de Fornells, Punta Blanca, Cap de Bol, Port de la Vall i Coba del Mal Nom. L'organització, però, havia canviat radicalment, pues ni les enceses tenien preferència sobre els sardinals a les cales ni aquestes es sortejaven.⁴³⁹

Diferents testimonis documenten la pràctica de la pesca a l'encesa amb bolitx encara durant un període de 20 o 30 anys més. Segons Nadal, durant la Guerra Civil encara pescaven a Port de la Selva 23 companyies d'encesa, les quals donaven feina a uns 200 homes.⁴⁴⁰ Amb tot, era una pesquera en decadència; la teranyina, molt més productiva,

---

⁴³⁷ *La Vanguardia*, 1889, agost, 4

⁴³⁸ *Diario de Gerona*, 1904, juliol, 31

⁴³⁹ *España marítima*, 1930, maig, p. 16

⁴⁴⁰ Nadal i Fortià, J. *Ginys i ormeigs de pesca, d'abans i d'ara, professionals i esportius*. Girona: Dalmau, 1992, p. 39-40

arraconava l'encesa. En resum, si considerem que l'encesa s'abandonà al Cap de Creus a la dècada de 1950, podem creure l'ús es va mantenir ininterromput durant almenys deu segles, sense modificacions substancial ni en el vessant tècnic i en la dimensió organitzativa i reglamentària.

6.4. La xàvega

A Cadaqués, a Roses, a Llançà i a molts altres poblacions de la Costa Brava, la pesca a l'encesa amb el bolitx es compaginà harmònicament amb la pesca de la xàvega. Degut les similituds tècniques i morfològiques, bolitxs i xàvegues compartien molts caladors. Possiblement, les mateixes companyies de pescadors alternassis els dos sistemes, de nit amb bolitx i de dia amb xàvega, sense solució de continuïtat aparent. Sembla que la xàvega no fou tant important com l'encesa, no va gaudir el mateix relleu ni el mateix reconeixement social, ni suposà un pilar tant fonamental per l'economia de les viles - contràriament a altres regions de la costa mediterrània, on era predominant -. No obstant això, la xàvega fou una pesquera que, més o menys, practicada, complí un objectiu social molt important, sobretot entre els més desvalguts.

A tenor del testimonis procedents de tota la Mediterrània, tant iconogràfics com escrits, la pràctica d'arrossegar una xarxa en forma de bossa pel fons marí des de la platja té diversos mil·lennis d'antiguitat. Frescos i relleus de l'Egipte faraònic ja representaven homes tirant l'art a les ribes del Nil; mosaics d'Itàlia i el nord d'Àfrica revelen que al període clàssic s'utilitzava amb assiduitat. És possible que el poble àrab introduís aquest ormeig a la Península Ibèrica. El terme català "xàvega" o "axàvega" prové del terme àrab "*sabaka*", que significa xarxa.⁴⁴¹ A la costa gironina, la referència més antiga que es coneix prové de l'ordenança de pesca de la platja de Calonge, datada el 1245, en que parla de les maniobres permeses a "*exavagues et caros*" de la vila.⁴⁴² Pocs segles després, el seu ús estava estès per tot del Principat. Al segle XIV es començaren a redactar les primeres ordenances locals per ordenar la seva proliferació a platges i ports catalans. Gràcies al gran número de persones que ocupava, pescadors o passavolants, i que fos considerat un art respectuós amb el medi marí - malgrat arrossegar pels fons més valuosos ecològicament -, va ser objecte d'atencions i privilegis, tot adquirint el

---

⁴⁴¹ Sabrià, M.T. "Els arabismes de la llengua catalana a les comarques de Girona". *Revista de Girona*, 1988, núm. 126, p. 67

⁴⁴² Garrido, A., et al. Les Ordinacions de la pesquera de Calonge...

qualificatiu de “*reial*”.⁴⁴³ Els patrons de xàvegues també constituïren un col·lectiu diferenciat i particular: els “*axavaguers*”, que reunia en realitat a personatges de condicions molt diverses i sovint antagòniques.⁴⁴⁴

En comparació al bolitx, l'art o xàvega era un ormeig tècnicament més complex, pesat i costós que aquell. Morfològicament eren similars, també a la morfologia del gànguil, les almadraves de tir, el bou o l'artet: unes bandes laterals unides a un còp en forma de bossa, fabricat amb malla més o menys cega segons el peix a capturar. No hi havia dos arts iguals ni tots pescaven al mateix nivell. L'armadura superior muntava suros i la inferior ploms. A diferència del bolitx, que surava, la xàvega arrossegava pel fons atrapant tot el peix que trobava al seu pas, muntant més ploms que suros. De les bandes sortien dos llargues cordes o caps a l'extrem dels quals s'aferraven els tiradors de l'art ubicats a la platja. Armar-los requeria una gran perícia i experiència.

Les grans dimensions de la majoria de xàvegues obligaven a treballar en espais més amplis. Sáñez calculà que, a la província de Palamós, a finals de segle XVIII les cordes de les xàvegues mesuraven unes 650 braces, mesura que equival a més de 1000 metres de llargada.⁴⁴⁵ Per això les xàvegues més grans es calava en llocs oberts, platges llargues on podia pescar més d'un art a la vegada sempre que no es molestessin: a les platges de Roses, a Calonge, a Lloret, a Blanes... Però també n'hi havia de més petites per poder pescar en espais més angostos, com a les cales del Cap de Creus. Els patrons de bolitx i els patrons d'art de Cadaqués, per exemple, es tornaven durant el dia i la nit en aquelles cales amb fons aptes pels arts. El 1775 eren Guillola, Jugadora, Culip, Cullaró i Portaló.

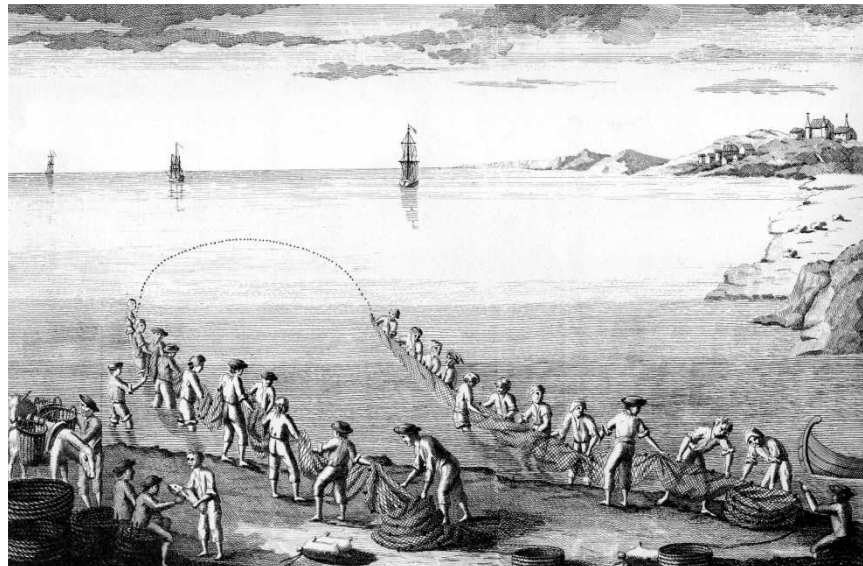
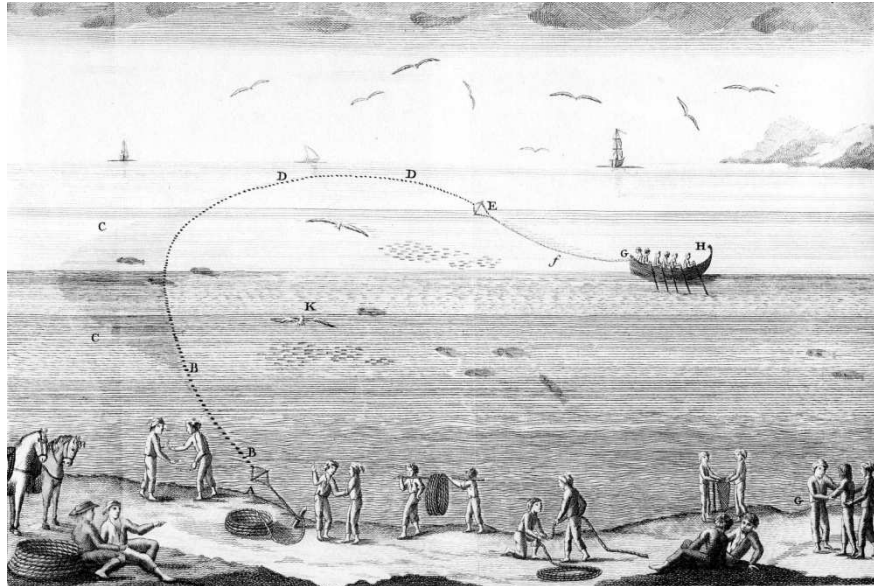
Parlant de la operació de calar la xàvega, una llagut de 100 quintars tripulat per entre 15 i 25 mariners, segons les dimensions de la xarxa, sortia a rem de la platja deixant un cap a terra. A certa distància d'aquesta, a tenor de les condicions marítimes del moment, els mariners començaven a deixar anar l'art. Llavors l'embarcació virava tot dibuixant un semicercle i prenia rumb de nou a terra. De nou a la riba es deixava el cap a regular distància de l'altre. La distància dictaminava el número de cordes que s'haurien unir per recuperar l'art.

---

⁴⁴³ Bacardí, A. *Diccionario del Derecho...*, p. 460

⁴⁴⁴ A Tarragona, per exemple, els patrons exavaguers constituïen una corporació privativa segregada de la resta de tècniques i ormeigs. Recasens Comes, J.M. “Notícies sobre la pesca...”, p. 86

⁴⁴⁵ Sáñez Reguant, A. *Diccionario Histórico...* p. 262

Operació de calar la xàvega. El caro d'art navegava dibuixant en mar un semicercle per tornar en terra i iniciar l'operació d'estirar l'art. Fins de segle XVIII. Font: Sáñez Reguart, làmines 71 i 72

Amb la xàvega calada, desembarcats els mariners i els caps a terra, la resta de la companyia, junt amb la gent que s'havia reunit al voltant per aprofitar l'oportunitat, l'anava recuperant lentament. El patró de la companyia dirigia la operació. Els tiradors, per rigorós torn, enrotllaven un tros de corda acabat amb un nus, anomenat estrop, a una de les cordes i, penjant-se'l de l'esquena en bandolera, estiraven fins al cap de la platja, giraven cua i tornaven a enrotllar l'estrop. Els dos caps rebien els noms de Garbí i el de Llevant. Per adaptar-se a la corrent dominant i fer que l'ormeig pesqués millor, el patró vigilava l'evolució de cada una de les bandes. Quan convenia, cridava "tireu de

levant...! o *“tireu de garbí...!”*. En arribar la bossa a la sorra, la xarxa es descosia i es recollia la captura. L’operació de recuperat tot l’art podia durar varies hores.

Tripulació d’un caro d’art amb l’art a bord, a la platja del Llané. Font: Museu de la Pesca

Durant segles, les activitats vinculades amb la pesca amb xàvega constituïen les escenes més pintoresques, animades i multitudinàries de les platges catalanes. Colles de temporers o els propis habitants de la vila on pescava s’agafaven a la xàvega com a recurs de subsistència. A Roses, Bosch de la Trinxeria, atret per l’escena, va descriure a inicis de segle XX una tirada d’art que podria ben bé correspondre’s a qualsevol moment històric del període medieval o modern:

*“...Los duas alas del filat separadas y aixampladas á una distancia de 50 metres l’ una de l’ altra, son lligadas ab una corda cada una que arriba á terra. La hora fixada; á punta d’ alba, comensan á tirar lo filat en terra; per fer aixó, se juntan á cada corda un grapat de gent: homes, donas, criaturas, tota la xusma dels pobles vehins; ab la cingla que portan se lligan á la corda, ajupits y encorvats, y tira que tira, alternant uns després d’ altres de modo que l’ que ’s troba á la cúa de la corda ’s deslliga y ’s torna á posar al cap, y aixís seguidament mentres la corda ’s va enrotllant sobre la sorra. A mida que l’ art s’ acosta á terra las duas alas se van ajuntant, y quant la boya del suro anuncia que ja s’ ha arribat á la bossa, allavoras s’ ajuntan del tot, redoblan sos esforços y, apa! apa!... ja ’l tenim!... Ja ’s veu lo peix ab los reflectes platejats de la sardina y surell... Ja está en terra... ¡Quina bellugadissa y quíns salts!... Xanguet, pops, rogerets; etc., etc. Vingan coves y cap á Rosas.”*⁴⁴⁶

⁴⁴⁶ Bosch de la Trinxeria, C. *Recort d’un excursionista*. Barcelona: La Renaixensa, 1887, p. 251-266

Donada la dimensió i el pes de la xarxa, l'operació de xorrar la xàvega requeria la participació d'abundant mà d'obra. A les companyies més grans, una trentena de mariners formaven la part fixa de la companyia, tripulant l'embarcació i calant l'art, però quan els caps arribaven a la platja, desenes o centenars de persones s'hi aferraven per tirar. Era una ocupació temporal, d'uns mesos a l'any, però aquesta munió humana podia arribar a formar barris de barraques on es refugiaven quan hi havia treball en mar. A Andalusia, per exemple, on les "jábegas" van ser molt importants per l'economia marítima, els viatgers trobaven barris on:

*"...reside communmente multitud de gente pescando, llamada por otro nombre la Xavega, sin tener casas ni población, sino fuesen algunas chozas o ramadas en que se recogen, y aun estas muy pocas. Otra semejante Xavega se hace tres leguas adelante, llamada Val de Vacas..."*⁴⁴⁷

A la Catalunya d'Antic Règim, la funció social gens menyspreable de les xàvegues es va refermar en el context local: proveïa de peix barat a la població i d'esquer als palangrers, però sobretot era el recurs de subsistència de molts pobres en temps difícils o quan escassejava la feina al camp. Per això la xàvega era coneguda com "*l'art dels pobres*", on tothom hi podia participar-hi: "*a l'art tothom hi té part*" resava la dita popular d'origen desconegut. A Portugal, on eren l'art més important de tot el conjunt tècnic, les coneixen com "*arte dos pobres*". Ocupaven centenars de persones que rebien una petita compensació: "*a los que desde tierra tiran el Arte, se dará con prudente consideración el pescado que parezca según el que se coja*", resava l'article 191 del reglament de Zalvide, parlant de Begur. Sovint la recompensa eren uns pocs peixos per alimentar la família aquell dia. Per Sáñez, aquest recurs contribuïa "*particularmente al abasto, y manutencion de mucha Gente, pues hasta las Mugerres, y Niños ganan la vida ayudando á tirarla à tierra.*"⁴⁴⁸ A Roses en depenien moltes persones, segons el mateix Bosch:

*"La gent que tira l' art es pagada ab peix; es á dir, á proporció del peix que agafan. Quan la pesca es bona, tot es alegría; quan la bossa del art arriba plena de pedras, molsa y álga, tot es tristesa y mal humor, puig han treballat tota la matinada sense guanyar res".*⁴⁴⁹

---

⁴⁴⁷ Fragment recollit a Ocampo, F. de., *Crónica General de España*. Madrid: Benito Cano, 1791, p. 20

⁴⁴⁸ Zalvide, M. Reglamento de navegación y pesca de Mataró, 1773, art. 49

⁴⁴⁹ Zalvide, M. Reglamento de navegación y pesca. A Roses, segons Bosch de la Trinxeria, "La gent que tira l' art es pagada ab peix; es á dir, á proporció del peix que agafan. Quan la pesca es bona, tot es alegría; quan la bossa del art arriba plena de pedras, molsa y álga, tot es tristesa y mal humor, puig han treballat tota la matinada sense guanyar res".

Tiradors d'art a la platja de Calonge, a inicis de segle XX. Els arts congregaven tot tipus de persones necessitades d'algun sostent complementari a la migrada economia familiar, sobretot en períodes de penúria generalitzada. Font: Museu de la Pesca.

El treball del poble en la xàvega era la conseqüència d'un episodi de crisi, l'últim d'ells durant la dècada de 1940, i la seva multiplicació o abandó a les platges catalanes és un bon indicador de la "temperatura social" i del context econòmic del país. La documentació relaciona clarament l'augment de xàvegues, amb la pobresa i els captaires. A Andalusia o a Itàlia, hom reconeixia a la "república xaveguera" com a "*gente estregada i miserable*" i "ladrones", i el xaveguer eren sinònim de "*uomo rotto a la mala vita*".⁴⁵⁰ És possible que el context baix medieval de crisi fos propici a l'aparició d'arts de platja a tota la Corona d'Aragó, tot donant una sortida laboral als més desvalguts del litoral.⁴⁵¹

Al Cap de Creus, les referències als arts o xàvegues són menys freqüents que les de bolitx. Per exemple, els inventaris post-mortem de Llançà, La Selva o Cadaqués en recullen ben poques. Entre 1634 i 1718 hem identificat 4 arts a Cadaqués i 4 a la Selva de Mar. L'art del barriler Rafael Súria, per exemple, tenia un valor de 10 dobles, i el del pagès de la Selva de Mar Rafael Pou Godó tenia el maià bo, però la resta era dolent.⁴⁵² Com es pot comprovar, molts armadors de xàvega no eren pròpiament pescadors, sinó inversors – pagesos, artesans, negociants – que donaven l'art a treballar a un patró i la

⁴⁵⁰ Segons recull Alvar, M. "Migraciones de la jàbega". *Jàbega*, 1975, vol. 12, p. 77

⁴⁵¹ Sáñez Reguart escrivia a peu de pàgina que els patrons de la xàvega "no pueden impedir a persona alguna eche mano á tirar de la red para sacarla del mar, la qual por la fatiga ó trabajo se hace acreedora á la pesca que salgaen el lance por dos tercios de parte...". Sáñez Reguart, A. *Diccionario Histórico...* p. 352. Durant la postguerra van tornar a reproduir-se. Vegeu Mas, X. *Memorial dels pescadors i dels peixos: converses amb Francesc Isern*. Mataró: Caixa d'Estalvis Leiatana, 1994, p. 33-40.

⁴⁵² AHG. Fons notarial. Llançà, 101, 1694, juny, 19. AHG. Fons notarial. Llançà, 102, 1695, maig, 8.

seva companyia. En aquest sentit, la pesca amb xàvega fou una de les pesqueres on capital i treball estaven més polaritzats. El sistema de distribució del benefici era a la part: “*En la Jávega se aplicará la tercera parte á la Embarcación y Arte, y las otras dos igualmente a Patron y Gente*”, com resa el reglament de Zalvide de 1773. Aquesta tendència a la capitalització de la xàvega és observable a la major part del litoral català.

Com diguem, al llarg del dia les xàvegues s’alternaven als caladors amb les enceses, variant en funció del número de xàvegues que acudissin al sorteig anual. A Cadaqués, els arts tenien assignats els caladors de Llané, Llosa, As Trument, La Costa, Portlligat, Guillola, Cala Jugadora, Culip i Portaló. A Llançà xàvega i bolitx també es compaginaven a les mateixes cales: “*En Llançà sortean mensualmente las mencionadas calas, así para el disfrute de dia con la Xavega, como de noche al Boliche*.”⁴⁵³ No va ser fins al segle XVIII que a Cadaqués les xàvegues es van passar a regular com el bolitx, malgrat que el sorteig de cales no s’anotés al llibre de les ordinacions de la pesquera fins a partir de 1775. És possible que durant molt de temps seguissin un altre sistema de distribució de l’esforç, i que per alguna raó que desconeixem es passessin a sortejar el caladors. Tot això fa pensar que al Cap de Creus les xàvegues serien més petites que en altres racons de la Costa Brava, tot adaptant-se als paratges angostos de les platges i cales de la península. Un art més petit necessitava menys personal per estirar, i possiblement també portessin menys ploms per no arrossegar tant per terra i evitar esquinçar la xarxa amb algun roc.

6.5. La pesca de la tonyina

La pesca de la tonyina també va tenir una rellevància molt especial a tot el Cap de Creus. La situació de la península en la trajectòria de la migració d’aquests peixos la convertiren en un dels millors territoris de captura de tot el territori català. Tant per la naturalesa migratòria i estacional de la tonyina i altres recursos pesquers similars, com per la necessitat de posar en pràctica complexes i costoses estratègies de captura, els pobles del Cap de Creus van convertir la pesquera de la tonyina en una assumpte col·lectiu, de forma que bona part dels sistemes tècnics que s’hi van desenvolupar foren de naturalesa comunal. Com veurem, aquesta és una característica a destacar de les pesqueres de la regió compresa entre Cotlliure i Roses, però no n’és una exclusivitat: al Lluçanès, a Provença o a Sardenya s’han identificat i estudiat pesqueres similars

---

⁴⁵³ Sáñez Reguant, A. *Diccionario Histórico...* p. 88

participades per una comunitat d'usuaris, orientades a minimitzar riscos, socialitzar pèrdues i redistribuir els beneficis com a forma de cohesionar el veïnatge.⁴⁵⁴ Per altra banda, la riquesa que generava la pesquera provocà des del segle XVI una important disputa tecnocològica pel recurs, disputa que desembocà en importants conflictes entre tots els pobles per la gestió i apropiació dels millors espais de predació. El botí de la tonyina va ser, així, origen de forts i violents litigis entre comunitats.

Entre tots els peixos migratoris que es pescaven al ap de Creus, la tonyina vermella (*Thunnus thynnus*) és l'animal amb unes característiques biològiques i ecològiques més excepcionals. L'apel·latiu de "*porc de mar*" que li atorgà el geògraf Estrabó al segle I dC ja fa entreveure el gran aprofitament que se'n extreia de cada exemplar. Creia aquest autor que:

*"Són aquests peixos una espècie de porcs de mar, perquè mengen glans i s'engreixen com elles de forma excepcional, fins al punt que quantes més glans de mar existeixen neix una quantitat major de tonyines..."*⁴⁵⁵

S'ha calculat que per cada 100kg de tonyina s'obtenen 61 kg de carn de primera qualitat, 8 kg de qualitat inferior, 4 kg de vísceres i 27 kg de restes emprades en tot tipus de salaons i conserves. S'aprofitava tot: els ossos, les espines, les aletes, les ganyes, el tronc, el ventre, els ous, les tripes, menys una part del cap i les aletes. Fins i tot es mengen les parpelles.⁴⁵⁶ Totes aquestes qualitats motivaren que la tonyina patís – avui encara – una intensa persecució amb tota menja d'estris i ginys de pesca, a més de generar tot tipus de situacions per evitar que s'escapés o que altres s'apropriessin de la riquesa que significava la seva captura

Així mateix, la tonyina va ser motor d'un fecund procés d'innovació tècnica de cap a cap de la Mediterrània. Davant d'un breu repàs sobresurt la diversitat dels ginys utilitzats en per la seva pesca. Alguns eren de factura senzilla, assequibles i baix cost de manteniment, que el pescador més humil, sovint pescant en solitari, usava compaginant-lo amb altres pesqueres. Altres instruments, de grans dimensions, altament resistents i d'una elevada complexitat tècnica i logística requerien un ús més intensiu de capital i

---

⁴⁵⁴ Feral, F. *Sociedades, legislación pesquera...*, p. 6

⁴⁵⁵ Cita extreta de González Cravioto, E. "La pesca del atún en la antigüedad". *Aljandra. Revista de Estudios tarifeños*, 1999, núm. 34, p. 16-18.

⁴⁵⁶ Gallart, L.; Escriche, I; Fito, P. *La Salazón de pescado...* Fàbrega, J. *El llibre del peix*. Barcelona: La Magrana, 1996.

treball, i fins i tot de la participació de tota la comunitat de veïns de forma coordinada. Més o menys per tot arreu es conjugaren en un mateix lloc els dos sistemes, un més modest i l'altre més complex, sense una divisió clara per raons geogràfiques - són comuns a quasi tot arreu - però sí econòmiques.

Al Cap de Creus, instal·lacions fixes, arts de tir i xarxes de deriva composen el cos central del ventall tecnològic desplegat a. L'estratègia de captura és comuna: la intercepció de la mola de peix en el seu períple migratori. L'adaptació de cada ormeig i tècnica a l'espai ecològic de predació, fruit d'un saber i una tradició pesquera, desembocà en la multiplicació de formes i sistemes de treball.

6.5.1. La tonaira

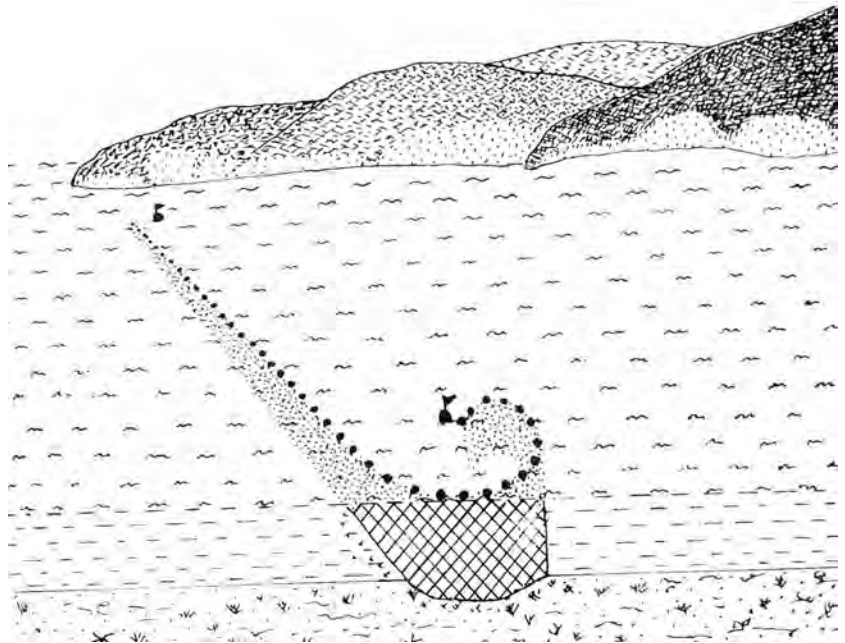
Com diguem, La majoria de pescadors havien d'anar a la tonyina amb ormeigs modestos, l'ús dels quals es podia fàcilment compaginar amb altres tècniques de pesca i tasques rurals. Per exemple, s'usaven molt els palangres i els curricans, ginys senzills i accessibles a un pescador mitjà. A Calonge per exemple, la flota palangrera acudia regularment al mercat de la vila a vendre les captures de tonyines i bonítols. El sistema del curricà encara s'usa avui dia, especialment entre la flota recreativa, per a la pesca de tonyines de petites, entre 10 i 20 kg. de pes.

Entre els ormeig de xarxa, la tonaira fou un dels més usuals segons es desprèn de la documentació d'arxiu. Era una xarxa derivant d'un 500 metres de llarg i fabricades amb fil de cànem prim. Es calava a flor d'aigua, perpendicularment a la costa durant la nit, lligada per un extrem al bot de pesca i per l'altre a terra, tot deixant-la lliurement a la deriva. L'espècie objectiu de la pesquera eren les tonyines de 15 a 40 kg, que quedaven emmallades en topar-hi durant el seu viatge migratori. Com que no hi havia un únic estàndard i s'assembla molt a altres xarxes de pesca - dedicades o no a la tonyina -, arreu es troben noms diferents per identificar aquest art. Per exemple, Sáñez l'anomena "*media cazonera*"; a Mallorca, aquesta xarxa rebia el nom genèric de "*almadrava*", Beningo Rodríguez l'anomenava "*almadravilla flotanté*" i a la Provença i el Llenguadoc es coneixia com a "*courantille*", pertanyent a la família de les "*thonnaires*."⁴⁵⁷

---

⁴⁵⁷ Sáñez Reguant descriu en el seu diccionari un segon art totalment diferent però al que anomena també "*tonaire*" - a Mallorca, en canvi, en diuen "*almadravilla*" -, en forma d'una xarxa en forma de U estacada per un dels seus costats a terra ferma. A l'altre costat, quatre llaguts aguarden l'avís per, un cop entrades les tonyines, tancar la xarxa per l'extrem que estava obert. Un altre llagut col·locat a l'extrem tancat de la U hissa les tonyines a bord.

L'ús de la tonaria en aigües del Principat es remunta a inicis de l'etapa medieval. La primera referència concreta data d'inicis del segle XV: el 1410, els pescadors de Roses posaren en comú amb l'abat del monestir de Santa Maria el primer reglament conegut per pescar amb la “*tonayrè*”.⁴⁵⁸ Aleshores aquella era una innovació procedent de França recentment introduïda en aigües de Roses – a Marsella feia anys que ja s’hi pescava i la *Prod’hummiè* local la va regular el 1431. En pocs anys, es difongué per tota la costa catalana. En arribar a Tarragona el 1412, la tonaire va ser ràpidament prohibida per ser considerat un ormeig molt perjudicial per a la indústria local, i a Barcelona es declarava lliure el seu ús només a partir de 1430.⁴⁵⁹

Representació d'una tonaire calada. El revol final desorienta la tonyina mentre intenta fugir del parany, i quina finalment atrapada a la xarxa. Font: Nadal i Fortià, 1990

Als inventaris post-mortem dels segles XVII i XVIII apareixen referides amb freqüència, a Llançà, A la Selva de Mar, a Sant Feliu de Guíxols o a Tossa. En Rafael

⁴⁵⁸ AHG. Fons notarial. Roses, [unitat sense inventariar], 1400

⁴⁵⁹ Recasens Comes, J.M. “Notícies sobre la pesca...” El 1401 s’introduïren les tonaires, i els pescadors de palangre i xàvega opinaren que causaven un “gran dany”. L’any 1412 el govern municipal prohibí la pesca amb tonaires dins el terme de la ciutat a petició dels altres pescadors, però el 1414 es tornà a permetre a canvi que portessin els peix a la peixateria municipal. El litigi no s’acabà i es tornà a demanar la seva prohibició, “*si no si proveeix se hauran a jaquir de pescar o mudarse en altra part*”. Finalment el 26 d’abril de 1426 es convocaren tots els interessats, xaveguers, palangrers i tonairers i es firmaren unes “*bones ordinacions*”.

Pou, pescador de la Selva de Mar, en tenia una en el moment de morir, “*molt vella, sens llahut*.”⁴⁶⁰ A Llançà, en el marc d'un dels molts conflictes amb La Selva, la universitat obligava a tots els seus pescadors a “*que los que-s trobaran en dita vila o terme que tingan tonairas de anar a pescar ab las tonairas en las calas aont se aconstuma de poder anar a pascar en lo terma de la Selva y los qui no voldran dits pescadors de barcha de bolitg y tant matex pescadors de tonairas que no voldran saguir lo ioch y las revas que li tocharan que sia expelit de la pesquera*”.⁴⁶¹ I el 1786 la 4a revista d'inspecció de Matrícula definia l'ormeig com “*armanza nueva para atun con que van a pescar a las costas meridionales de Francia; son de grande utilidad y de ningun perjuicio*.”⁴⁶²

Segons el document de Roses abans citat, la tonaria era un ormeig que emprava dos pescadors formant una petita companyia: “*que castuna tonayre demanant bol o calar aga haver laut ab dos homens o ab un hom e ab hun fadrin*”. Era una pesquera individual, i el pescador amb el seu llagut podia pescar allà on li plagués, segons es desprèn d'alguns testimonis. A Llançà, les tonaires foranes també havien de pagar el vintè establert el 1628 a la vila: “*si vindran tonayres de defora las dites tonayres que tocaran del vintè sien de l'obra feta la conclusió*”.⁴⁶³

No obstant, en el reglament rossinc es reconeixen les traces d'un tipus de pesquera d'organització comunal que utilitza les tonaires per posar en pràctica un sistema de captura coordinat entre tots els pescadors. És una altra possible adopció tècnica provinent de les costes rosselloneses i provençals, importada junt amb la pròpia xarxa. Cada unitat de pesca aportava les seves unitats de tonaires per crear una gran trampa, anomenada “*cinta*”, amb la que es pescaven tonyines i bonítols a mar obert. Per Lecépède “*...On donne le nom de thonnaire ou tonnaire à une enceinte de filets que l'on forme promptement dans la mer pour arrêter les thons au moment de leur passage*”⁴⁶⁴. La pesquera era col·lectiva i els guanys es repartien entre els participants:

Item que tota tonayra qui sia en cinta aga aver part del gony daquella ço es a-ssebre tonayira de CC mayles aya aver lo quart mes que-aquella qui en la dita cinta sia de CL mayles e-que aquella de CL mayles prengua per una tonayire e-miya d-aquella de C mayles qui en la dita

---

⁴⁶⁰ AHG. Notarial. Llançà, 102. 8 abril 1695.

⁴⁶¹ AHCF. Actes del consell de la Universitat de Llançà. 1667, agost, 21

⁴⁶² AMDAB. Matrículas. Generalidades. Leg. 1873.

⁴⁶³ AHCF. Actes del consell de la Universitat de Llançà. 1628, juliol, 16

⁴⁶⁴ Étienne, B. G. *Oeuvres du comte de Lacépède*. Paris: Dumenil, 1836, vol. 2, p. 234

*cinta sia. Es entes empero que castuna tonaiyre aya aver C passes de armat o mes e que de X brasses ni de X mayles mes o menys no puxa esse feta questio en naguna tonayra.*⁴⁶⁵

Cada barca participava amb 3 peces i una tripulació de 4 homes i el patró. Identificades les tonyines pel vigia apostat a la torre o lloc elevat, les embarcacions més ràpides calaven les xarxes per tallar el pas de les tonyines i dirigir-les a un lloc adequat, mentre la resta en calava des de la costa formant un gran parc o estança, on el peixos eren capturats amb arpó i garfis. La cinta ocupava un immens espai de pesca, fins al punt que dins la cinta es podien calar altres arts. La cinta de Cotlliure, anomenada genèricament almadrava, era capaç de pescar, segons Braudillart, més de 16.000 tonyines entre juny i setembre. A la Provença va ser també molt usuals.⁴⁶⁶

Segons Hocquet, la cinta original s'anà transformant progressivament en un sistema de tir, similar a la xàvega de platja. En aquest direcció és molt possible que derivés en el que Sáñez anomenà "*Art de les tonyines*", una xarxa similar a la xàvega però amb un còp més reforçat, de 90 brases de llarg i més petit que el sedal que s'utilitzava a l'almadrava de vista i tir. Un sistema de parada impedia el pas dels peixos, i els pescadors recobraven l'art tot atrapant al còp les tonyines desorientades. El peix es repartia a raó d'un terç pels patrons d'art i la resta a repartir entre "*la gente que concurre al trabajo de la misma pesquera.*"⁴⁶⁷ A Roses, era una pesquera regulada per mitjà d'unes ordenances. A través d'ella "*y de las otras que ban a la Loza para la pesquera de los atunes y otros pescados mayores*", a l'alçada del 1800 les tonaires es concentrava al calador de la Llosa, l'ordre del qual es sortejava "*per redolins*" a casa del comandant de Marina entre els 18 arts que hi pescaven. "*...quien no asistirá a resentir y tirar la sinta en tierra perderá el tercio hasta volver el turno en que habrá faltado*" resava un dels articles del reglament.⁴⁶⁸

6.5.2. L'Art de Port de Reig

---

⁴⁶⁵ AHG. Fons notarial. Roses. Unitat sense inventariar. 1410

⁴⁶⁶ Per a una descripció de la pesquera de la tonyina a Cotlliure al 1791 Marchant, E. Voyage autour du monde, pendant les années 1790, 1791 et 1792. Paris: La République, 1798, vol .2, p. 388-389. Hocquet, Jean-Claude. "Poison du riche...". Baudrillart, Jacques-Joseph. *Traité général des eaux...*, vol. 4, p. 533-534

⁴⁶⁷ Sáñez Reguant, A. *Diccionario Histórico...*, p. 238-239

⁴⁶⁸ ACF. Fons notarial. Castelló d'Empuries, 148. 1800, juny, 30. Sáñez apunta a la veu "*art de revallar*" que aquest es sortejava a totes les cales de Roses "*a excepcion de Llosa y Pallosa (por no interrumpir en ambos sitios la pesquera de atunes)...*", vol. I, p. 239

És possible que l'Art de Port de Reig fos l'últim vestigi d'aquell *Art de les tonyines* tant comú al Cap de Creus durant l'edat moderna. Port de Reig és una cala situada al nucli del Port de la Selva des d'on es pescava també a l'encesa segons els registres dels sorteigs. Avui es troba ocupada pel moll i les instal·lacions del Club Nàutic. "L'art de Port de Reig" fou un terme transmès per la tradició popular del nord del Cap de Creus fins més enllà d'inicis del segle XX per designar un art de parada, a l'aguait de l'arribada d'algun banc de tonyina que entrés despistada dins de la badia. Segons Nadal i Fortià, a la senyal del vigilant que, apostat sobre el promontori de la Lloia, veia atansar-se l'estol de tonyines, la companyia iniciava l'operació de recuperar l'art per un dels seus extrems primer, i després les dues bandes, per acabar amb el cóp a terra.⁴⁶⁹ La similitud d'aquest art amb la xàvega i el propi "art de les tonyines" del que parlen Zalvide i Sáñez és evident. Al respecte escriu Zalvide sobre Roses:

*"En las Calas de la Llosa y Palosa seguiran la pesca del Atún, que al passo a Levante se separan, y entran al Golfo, si bién ha quince años que progressa poco o nada, servirá para ella el Arte llamado de Atunes, de noventa brazas de largo y semejante al de Reballar a diferencia de mudarsele el Copo, y ser algo más grueso el hilo de las mallas. Se sortearán estas pesqueras para desde San Pedro a todos Santos, y pescarán un arte al dia en cada una haciendo quantos lanzes pueda."*⁴⁷⁰

Diversos testimonis periodístics i gràfics donen fe de la perpetuació d'aquest antiquíssim sistema de pesca més enllà de principis de segle XX.

"Port de Reig es el encanto de los bañistas. Durante todo el día, hay veinte ó treinta hombres tirando de la red, de la que sacan en muchas ocasiones buen número de bonitos y atunes, siendo de un efecto sorprendente."

La Lucha, 1910

"Anteayer en Puerto de la Selva los pescadores cogieran abundante número de atunes. Anoche se repitió la pesca, cogiéndose en aquella almadraba cuatrocientos de estos grandes peces. Hoy se ha vendido en esta ciudad atún a 5 pesetas kilo; de manera que el refrán que en otro tiempo decía "el atún para la gente común", por su baratura, no reza en estos tiempos."

El Autonomista, 1932

---

⁴⁶⁹ Nadal, J. Ginys i ormeigs de pesca... p. 17-25

⁴⁷⁰ Zalvide, M. Reglamento de navegación y pesca... 1773, art. 160

Escenes de pesca amb l'Art de Port de Reig, a la cala homònima. Font: Fons Puignau. Museu de la Pesca

Les darreres notícies d'aquesta pesquera es remunten a la dècada de 1950, un període en que paral·lelament hom denunciava la disminució progressiva de captures de tonyina a tota la Mediterrània. El 1952 els pescadors encara aconseguien capturar 327 exemplars, però poc temps després s'abandonà.

Una bandada, de atunes que se adentró en la bahía de Puerto de la Selva, situada al norte de Cabo da Creus, originó una importante e improvisada pesca, que ha llenado de júbilo a la población marinera. Al darse cuenta de la presencia de los atunes, corriesse la voz entre los marineros que iniciaron con toda prisa las faenas de pesca. Al terminar la jornada se habran recojido 327 ejemplares, con un peso total de 3715 kilos valorados en una 55.000 pesetas. La

mayor parte de esta partido a sido enviada al mercador central de pescado de Barcelona para abastecimiento de la capital.

Los Sitios, 1952

6.6. Almadraves al Cap de Creus

La distinció entre els enginys com la tonaria o l'art de les tonyines i l'almadrava pròpiament no és del tot clara, sinó per les dimensions més modestes d'aquells ormeigs i per ser tècnicament més simples. A més, la nomenclatura juga una mala passada a l'investigador perquè sota el nom genèric de “*almadrava*” o similars s'amaguen en realitat un univers d'enginys de mida i factura molt diversa, tots ells destinats a la pesca de la tonyina i altres túnids similars – bonítols, bacoques, etc. La identificació i classificació en aquestes condicions és difícil, atenent a més als forts localismes propis de la regió i als préstecs terminològics fruit dels contactes entre pescadors de tota la Mediterrània.

El terme “almadrava” s'usa per definir, en paraules de Sáñez, un “*conjunto de embarcaciones y redes que, colocadas convenientemente al paso del atún sirven para capturar a éste y especies que les acompañen o a las de vida semejante.*” Amb el temps, el mot adquirí un significat genèric tot englobant un extens catàleg d'instruments, tant fixos com mòbils. Fossin d'un o altre tipus, parlar d'almadrava suposa assumir un elevat grau de compromís econòmic i d'organització amb l'explotació, només aptes per a grans inversors capitalistes o per a comunitats d'usuaris ben organitzades. Les magnituds de les inversions – en mà d'obra, materials i manteniment dels mateixos, instal·lacions, processos de transformació del peix, logística de comercialització, etc... – la situen en un lloc preminent dins de l'escala de l'organització tècnica i econòmica en mar dels segles moderns.

El negoci almadraver es caracteritza, a grans trets, pel seu caràcter capitalista, lògica empresarial i tendència monopolística. Des de l'alta edat mitjana, la instal·lació d'almadraves va ser una prerrogativa dels monarques, els quals franquejaven les concessions a canvi de favors, pagament de serveis, gratificacions o com a font d'ingressos extraordinaris. L'exclusivitat del negoci s'atorgava sobre un tram més o menys extens de litoral, una pràctica que a la llarga fou una important font de conflicte social, especialment a Catalunya.

Subjecte a l'estacionalitat de la tonyina, la temporada de pesca es dividia en dos períodes: “*d’anada*”, quan la tonyina entra a la Mediterrània per fresar, i de “*revés*”, quan viatja de nou cap a l’Atlàntic. En el periple migratori per la Mediterrània seguien camins quasi coincidents en una i altra direcció, però no sempre era així.⁴⁷¹ Tampoc no totes les almadraves es calaven al mateix temps. Eren “*del dret*” quan l’entrada a la cambra de la mort estava orientada en la direcció d’arribada de les tonyines quan entraven a la Mediterrània; i del “*revés*” quan orientava en la direcció contrària, de sortida. En ocasions, si la tonyina passava per un mateix punt en un i altre sentit, eren “*dret i revés*”, canviant-se la direcció de l’obertura segons el calendari biològic de l’animal. No cal dir que no totes les almadraves eren igualment productives, perquè el peix no s’aterrava igual al llarg de tota la costa. Així, si el seu disseny s’adequava a l’entorn ecològic, l’organització de l’explotació estava dominada per l’aleatorietat de les captures i uns ritmes discontinus de treball on es combinaven moments d’ociositat amb activitat frenètica.

A grans trets, es distingeixen tres dissenys diferents d’almadrava, el quals, alhora mostren substancials variacions segons la regió que s’analitzi:

Almadrava de vista i tir: és la forma més arcaica dins la família de les almadraves. No és una instal·lació fixa, sinó un conjunt de barques i xarxes que, dirigides per un guaita apostat sobre una elevació, encercla i atrapa el banc de tonyines. S’empraven o bé xarxes individuals o una gran xarxa en forma de bossa, de disseny anàleg a la xàvega, anomenada “sedal” i una segona xarxa anomenada “cinta”. Arrossegades fins a la riba, les tonyines eren tretes a la sorra amb punxons i garfis. A França rebien el nom de “*thonnaires*”, però al Cap de Creus són una versió amplificada de “*l’Art de les Tonyines*” o de “*Port de Reig*”.

Almadrava de *monteleva*: instal·lació fixa formada per un conjunt de xarxes rectangulars subjectades al fons per àncores, pedres i cordes que configuren una sèrie de passadissos i estances on les tonyines queden atrapades. Unes xarxes laterals als dos extrems del cos

---

⁴⁷¹ Sobre la migració de les tonyines s’ha escrit una abundant literatura, malgrat que només recentment la ciència comença a tenir una idea clara de l’origen, destí i diferents rutes de migració de les tonyines mediterrànies gràcies a la tècnica del marcatge i seguiment per satèl·lit. Galuardi, B.; et al. “Complex migration routes of Atlantic bluefin tuna (*Thunnus thynnus*) question current population structure paradigm.” *Canadian Journal of Fisheries and Aquatic Sciences*, 2010, vol. 67, núm. 6, p. 966-976

central, de varis centenars de metres de llargada, intercepten i dirigeixen el peix fins a la boca de l'almadrava. Un cop a dins, i després de travessar diverses cambres, les tonyines acaben a la “*cambra de la mort*”, des de la que són hissades mitjançant una xarxa que puja des del fons. A França aquest sistema fix i ancorat al fons rebia el nom de “*madrague*” i a Itàlia “*tonnarella*”.

Almadrava de *buche*: conjunció dels dos models anteriors, consta d'una part mòbil formada de xarxes calades per embarcacions a rem i una part fixa on les tonyines són recloses i capturades. Aquesta tipologia representà la forma més evolucionada d'almadrava i és l'usada tradicionalment al litoral espanyol. És, per altra banda, la classe d'almadrava més costosa, però també la més productiva i que mobilitza un volum de capital major.

Hom considerava que a Catalunya, el Golf de Sant Jordi i el Cap de Creus eren les “*fàbriques de les tonyines*” a tenor de l'abundància amb que s'hi podien trobar. Per aquest motiu, al Cap de Creus s'hi van instal·lar i usar al llarg de la història quasi tots els ormeigs que es coneixen amb el nom de “almadrava”, encara que les diferències entre uns i altres fossin molt evidents. Un breu repàs servirà per distingir-ne els principals.

6.6.1. **Almadraves de tir**

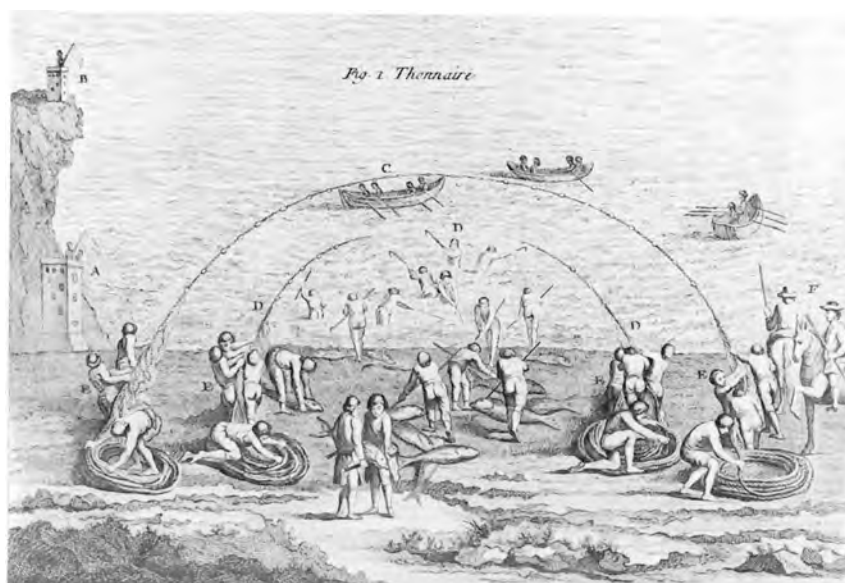
Almadrava de Llançà

Les almadraves de tir es regien pel mateix principi que els més menuts “*Arts de les tonyines*”. La famosa almadrava de Conil, la més productiva de tot el litoral peninsular, o la del Cabo de Gata, a Almeria, eren almadraves de tir.⁴⁷² A Llançà, l'anomenada “*Almadrava volant*”, arribà a tenir certa notorietat a la regió. L'art era una iniciativa municipal i la seva propietat col·lectiva. El vigia, apostat en una elevació, divisava a l'horitzó l'arribada de les tonyines. Avisava a la companyia encarregada de l'art que ràpidament el carregaven al caro i el calava des de la coneguda com a “Platja de les Tonyines”, al sud del terme, molt a prop de la frontera amb el terme de la Selva. Alertada per campanar, la població es desplaçava fins a la cala per estirar a braços o amb l'estrop el pesat art.

---

⁴⁷² Abad, R. “Las almadrabas de Almería.” *Boletín del Instituto de Estudios Almerienses*, 1996, núm. 14, p. 77-89.

Desconeixem quan es fabricà aquest giny i es començà a fer servir Llançà. Probablement, estem parlant de més d'un al llarg del temps transcorregut entre els segles XVII i XX. Les primeres referències conegudes daten d'inicis del segle XVII. Tenim poca informació, i només sabem que a causa de la seva confecció, la vila acumulà molts deutes. Així, el 1621 el consell municipal ordenava que *“del peix de la almadrava que s'cobria lo vinté per lo qual dita universitat gos posar per los molts gastos se offereixen”*.

*Representació d'una almadrava de tir a les costes del Roselló, inspirada en l'almadrava de Coulliure. Probablement l'estructura era molt similar a la de Llançà.
Font: Duhamel de Monceau.*

No sabem què va succeir amb ella, si es va perdre o no. El 3 de febrer de 1702 la universitat renovava l'interès per l'almadrava tot contractant els serveis d'Esteve Batlle, corder i teixidor de lli de Figueres, al qual se li encarregar un nou *“Art o Bolitg per la pesquera de las tonyinas y bonitols en lo mar adjacent del terme y parrochia de la present vila de Llançà”*. Dit Esteve es comprometia a traslladar la seva residència a la vila i *“filar y treballar tot lo fil de cor de canes y clarell que necessari y menester serà per fer lo dit art o bolit”* comunal. L'existència d'aquest art comunal va ser subjecte a nombrosos accidents, tot alternant-se amb períodes sense utilitzar. Per exemple, després d'un temps inactiva, el 1832 es va recuperar

“...después de haver tingut vàrias queixas de differents particulars de la present vila sobre lo estat desidiós en què se troban los interessos que la generalitat dels habitants de esta població tenen subministrats a l'art y demés instruments de la pesca de las tonyinas”.

Es creà una comissió per posar en servei de nou de l'art les tonyines i així gestionar la futura repartició dels beneficis que se'n poguessin derivar. Al contracte firmat el municipi es reservava un terç del producte, que aniria destinat al comú de Llançà a través de la participació del justícia del poble.⁴⁷³

Però pocs anys després tornà a caure en la inactivitat, fins que el 1881 la fil·loxera feu renéixer l'interès per l'almadrava com a recurs alternatiu a les vinyes destruïdes. havia d'evitar l'esbandida demogràfica de la població:

*“Amenazada la producción vinícola de este distrito municipal con la aparición en el mismo del terrible insecto filoxa vastratrix, ideó el Ayuntamiento de esta villa fomentar cuanto posible fuera la industria de la pesca para con ella y sus anexas procurar medios de subsistir a esta Población ya que la emigración de una gran parte de sus habitantes sería de otro modo consecuencia inmediata de la devastación de los viñedos por la enunciada plaga...”*⁴⁷⁴

Es creà una societat amb els capitalistes interessats en fer funcionar l'almadrava de Llançà, i es nomenaren una sèrie de teixidors encarregats de revisar l'estat del vell art dipositat a la Casa de les Tonyines, al barri del Port. Després d'un poc temps actiu, un foc al magatzem inutilitzà l'art. Per Serna i Serra l'almadrava va desaparèixer per sempre més, si bé sabem per altres fonts que es continuaren pescant tonyines amb almadrava a Llançà fins ben entrat el segle XX.⁴⁷⁵

L'Art Gros

Possiblement l'enorme art de tir de Llançà inspirés, per imitació o de forma paral·lela, l'anomenat “Art Gros”, propietat comunal dels veïns de Port de la Selva. Aprofitant l'entrada dels estols de tonyines dins del cul-de-sac que formava la badia selvatana, els pescadors disposaven un complex parany de xarxes de forma coordinada. Molts historiadors han lloat l'esperit cooperatiu i de col·lectivitat d'aquella enginy d'ingents dimensions, capaç de pescar centenars de tonyines d'un sol bol. Marés i Barbaza, per exemple, parlaren directament de la comunitat d'interessos existent entre el monestir de Sant Pere de Rodes, promotor de la iniciativa i part capitalista del negoci, i la república

---

⁴⁷³ Serna, E.; Serra, J. “L'Almadrava volant de pescar tonyines de Llançà al XIX.” *Actes del Congrés: El Paisatge, element vertebrador de la identitat Empordanesa. Annals de l'Institut d'Estudis*, 2007, vol. 2, p. 465-472

⁴⁷⁴ Ibid, p. 465-472

⁴⁷⁵ *Diari de Girona*, 1903, setembre, 20

de pescadors locals que l'explotaven a canvi d'un cànon en espècie.⁴⁷⁶ Però són només suposicions.

En realitat, poques notícies hi ha sobre els seus orígens ni el motiu de la construcció. Segons Pere Passapera, un document procedent del propi monestir explica que el 1697 els pescadors de la Selva capturaren 2800 tonyines, però la manca de infraestructura ni logística obligà a utilitzar-les per femar els horts. A rel d'aquest incident, l'abat Rafael de Moner els autoritzà a construir un art prou resistent per suportar la pressió de les tonyines que entraven a la badia.⁴⁷⁷ També s'ha afirmat que fou fabricat a finals del segle XVIII. El 1830 el gestionava el gremi de pescadors, el 1854 l'Ajuntament assegurava que era un art d'us ancestral i que el 1865 es guardava a l'església parroquial – símbol de la comunitat – segons informa Martínez Quintanilla.⁴⁷⁸ L'any 1936 les tropes republicanes confiscaren l'art i el portaren a la fàbrica de Can Tapoila de Girona, tot aprofitant els seixanta quintars de cànem per fer-ne espadenyas.

La utilització de l'Art Gros requeria una organització logística notable. Un vigilant apostat al cim de la Miranda, al cim del turó de la Carbonera, estava a l'aguait de l'arribada dels bancs de tonyina. A toc de corn i a toc de campana s'avisava els pescadors quan s'acostava un estol important. Així s'iniciava un dispositiu, en el que uns pescadors s'encarregaven de tancar la badia, des de la Lloia a S'Arnella, un cop les tonyines havien entrat. Mentrestant, altres pescadors creaven una mena de laberint amb les seves xarxes per desorientar i conduir el peix a la platja. Un cop amolat a prop de la riba, es calava l'Art Gros, un art de platja d'enormes dimensions – entre 400 i 500 metres de banda – i més de 3.500 kg. La població en ple, com a Llançà, participava en les tasques de recuperar-lo estirant a braços o amb l'estrop. Marés descriu el moment de l'arribada del cóp amb les tonyines:

La alegría, el jolgorio, al aparecer el «copo» (el mayà), brotaban de las gargantas. Todo el pueblo, cual si fuese presa de loco frenesí, se aprestaba a luchar. La lucha se convertía en épica cuando el atún, viéndose acorralado, indefenso, pretendía escapar: se arremolina, salta, toma impulsos inverosímiles, se defiende a coletazos, quiere abrirse paso como sea, huir de la ira de los hombres, hasta que, extenuado, vencido, arrastrado con garfios, es arrojado, sobre la

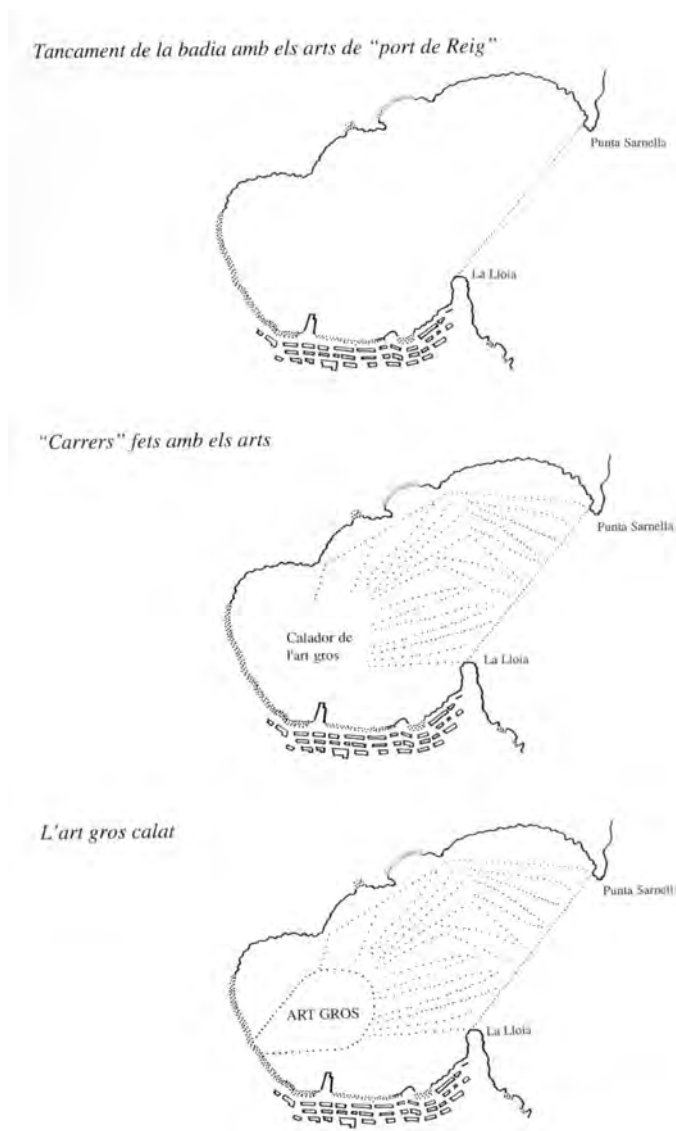
---

⁴⁷⁶ Marés Deulovol, F. *Port de la Selva...* També en fa un breu esment Pella i Forgas, tot comentat que “*es costumbre tan antigua como por algunas autoridades combatida*”. Pella i Forgas, J. *Historia del Ampurdán*. Barcelona: Luis Tasso, 1883, p. 95

⁴⁷⁷ Passapera, P. “Un dret comunal al Port de la Selva.” *La Galeria: revista setmanal*, 1930, abril, 16.

⁴⁷⁸ Martínez Quintanilla. *La Provincia de Gerona : datos estadísticos*. Gerona : Imprenta de F. Dorca, 1865

*arena, extenuados con las branquias sangrando y los ojos abiertos, con la mirada perdida en la lejanía del mar...*⁴⁷⁹

Diagrama d'operacions per calar l'Art Gros a la badia de Port de la Selva, segons interpretació de Nadal i Fortià, 1990

Nadal afirma que amb l'Art Gros s'havien pescat tonyines de 360 kg. El més corrent era pescar-ne de 20 a 50 Kg. Algunes cintes havien pescat fins a 2.000 peixos. L'any 1885 hom pescà un primer bol de 35 tones de tonyina i un segon – quinze dies després – de 17. A la mateixa platja es subhastava el peix, i els beneficis es repartien equitativament entre

⁴⁷⁹ Marés Deulovol, F. *Port de la Selva...*, vol. 2, p. 109

els patrons que participaven de la pesquera (1/3) i membres de l'ajuntament, pescadors professionals, homes de terra, vídues i joves (2/3).⁴⁸⁰

Aquesta era una pesquera molt esporàdica, ja que només un bol notable de tonyines justificava la mobilització de totes les forces vives del municipi per tancar la badia, coordinar les barques, armar el sistema de carrers i calar l'art. L'any 1854 la Comandància intentà segrestar l'Art Gros, però no ho aconseguí. Un comunitat a Cartagena afirmava que

"los ancianos tienen la red comunal por un objeto sagrado, atendidos los usos benéficos a que ella está destinada, a la que deben muchos marinos su fortuna, muchos infelices un pedazo de pan y de cuyos productos ha tenido muchas veces suerte este Ayuntamiento para poder cobrar las contribuciones (...) Pertenece de lleno a la propiedad del Común de esta villa la grande red que se halla depositada en la iglesia con el título de posesión inmemorial, sin disputa; pues hombres que pasan de 80 años aseguran que no sólo sus padres si que también sus abuelos ya la poseían pacíficamente."

L'últim bol s'efectuà el 1885.⁴⁸¹

6.6.2. Almadraves fixes

Malgrat la competència que brindà el bacallà a partir del segle XVI, la tonyina continuà essent un producte essencial als mercats alimentaris europeus, el comerç de la qual dominaren durant segles nissagues de comerciants genovesos.⁴⁸² Possiblement fossin els contactes comercials i les relacions polítiques entre els regnes de Catalunya i Sicília el que van afavorir l'arribada a Espanya d'una innovació tècnica procedent l'illa italiana: l'almadrava fixa.⁴⁸³ Aquest sistema era una veritable empresa capitalista de naturalesa pesquera, en termes d'inversió i d'organització del treball. A partir del segle XVI, doncs, les companyies de capital privat entraren amb força en el sector de l'extracció de tonyina a Catalunya.

---

⁴⁸⁰ Nadal, J. "La Pesca al Port de la Selva, ahir i avui." *Revista de Girona*, 1989, núm. 134, p. 48-54. Vegeu també Nadal, J. "L'Art Gros: un art comunal, per tonyines, al Port de la Selva." *Mar d'Amunt.*, 1992, núm. 3, p. 22-23

⁴⁸¹ Nadal, J. *Ginys i ormeigs de pesca...*, p. 12-17

⁴⁸² Vegis l'exemple de la família Pallavicini. Calleri, N. "Fonti genovesi sulle isole Egadi tra XVII e XIX secolo". *Mediterranea Ricerche Storiche*, 2007, IV, n° 9 p. 153-172

⁴⁸³ Doumenge, F. "L'Histoire des pêche thonieres". *Col.Vol.Sci.Pap. ICCAT*, 1998, n° 50, vol. 2, p. 753-803. Per Doumenge aquest tipus d'almadrava va perfeccionar-se a les costes occidentals sicilianes durant l'Alta Edat Mitjana – altres la situen al mar de Màrmara – estenent-se de la mà dels genovesos per Andalusia y Serdenya entre els segles XVI i XVII

Són ja molt conegudes les concessions reials fetes el 1578 i 1673 a sengles societats d'inversors per poder instal·lar almadraves, atrets segons raonava monarquia per haver...

*“...hallado que en los mares de los dichos nuestros principado de Catalunya y condados de Rossellón y Cerdanya (sic) se podrían hazer pescas de atunes, de que según dezís, resultaria notable provecho y utilidad a todos sus vezinos de los dichos principado y condados, y gran aumento en nuestros drechos y rentas reales.”*⁴⁸⁴

Si fins llavors la pesquera havia funcionat en el marc d'una economia moral, de caràcter col·lectiu i adreçada a un mercat de proximitat més reduït, hom començà a posar l'accent en el rendiment i en l'amortització de les inversions en joc, variables directament relacionades amb les qualitats dels emplaçaments escollits. L'elecció d'un bon calador per l'almadrava esdevenia essencial en la rendibilitat empresarial. La toponímia és avui una eina fonamental per conèixer la distribució de les almadraves mediterrànies gràcies a l'impacte sociocultural que causaren sobre el territori.

L'enfortiment del poder genovès en el mercat del peix peninsular coincideix amb la instal·lació de les primeres almadraves fixes al litoral mediterrani. La primera petició identificada de calar un “nou art” per pescar tonyines als Països Catalans es realitzà a les Balears el 1565.⁴⁸⁵ Al Principat de Catalunya, es remunta a 1595, quan els propietaris de l'almadrava de Salou demanaren poder armar-se per lluitar contra la pirateria, un dels principals maldecaps de la indústria pesquera catalana.⁴⁸⁶

La cronologia exacta de l'expansió almadravera al Principat és encara un punt a treballar a fons. Per ara només es poden creuar diverses referències per obtenir una sumària radiografia d'un fenomen transformador del panorama pesquer català i que gaudí d'un període de prosperitat els segles centrals de l'Edat Moderna. Pere Gil, per exemple afirmava vagament que “*en alguns punts de la costa*” existien pesqueres de

---

⁴⁸⁴ Citat per Madurell, J.M. “L'almadrava de Tossa i la pesca de corall al Comtat d'Empúries i a la Selva de Mar”. *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 1981, vol. XXV, núm. 2, p. 29-62.

⁴⁸⁵ Deyà Bauzà, M.J. “La pesca en el Reino de Mallorca en los siglos XV y XVI. Elementos básicos para su estudio”. Dins *XVIII Congrés internacional d'Història de la Corona d'Aragó: la Mediterrània de la Corona d'Aragó, segles XIII-XVI* (14è, València, 9-14 setembre 2004). València: Universitat de València, 2005. A Eivissa Cañellas Serrano, N. “Almadraves, tonaires, tonyineres i tonyinaires”. *Drassana: Revista del Museu Marítim*, 1999, núm. 8, p. 9

⁴⁸⁶ Recasens Comes, J.M. “Notícies sobre la pesca...”, p. 82

tonyina sense concretar on es situaven, de quin tipus eren o quan aparegueren.⁴⁸⁷ A partir del segle XVII s'instal·laren diverses almadraves – no sabem si eren fixes o de tir: El 1673 diversos ciutadans aconseguiren una llicència per instal·lar almadraves entre Tossa i Torrembarra. El 1677 n'ubicaren una “*en la platja del mar del terme de la vila de Blanes*”. El 1701 la situaven entre Montgat i Blanes, al punt conegut com Cap del Morrell.⁴⁸⁸ Molt probablement aquella almadrava de 1677 fos la coneguda com Calabona. Salvador Riera afirmava ser la única en funcionament a l'alçada de 1720 – enumera les de Torrembarra, Cap de Terme, Mataró i Blanes.⁴⁸⁹

L'escassetat d'informació sembla indicar que les almadraves proliferaren a tota la Corona d'Aragó, i especialment a Catalunya, durant la segona meitat del segle XVII.⁴⁹⁰ Els pescadors de Lloret, per exemple, demanaven llicència al Bisbe de Girona per pescar en festiu amb la finalitat de reparar la xarxa de l'almadrava.⁴⁹¹ El 1673 un tal Gaspar Solà n'instal·là una prop del paratge de Santa Cristina, a mig camí entre Lloret i Blanes.

⁴⁹²

Les particulars condicions del litoral del Cap de Creus va fer la regió molt favorable a aquell tipus d'almadraves. Una de les més importants va estar instal·lada al vessant sud. L'almadrava de “*monteleva*” de Roses, iniciada a finals del segle XVIII, era de caràcter passiu i merament capitalista: interceptava el peix per mitjà d'un sistema de xarxes fixes perpendiculars a la costa que el conduïa a la trampa. Instal·lada davant de la platja de Canyelles Majors, es composava d'una cambra rectangular dividida en diverses estances on quedaven atrapades les tonyines després d'haver topat amb la rabera o cua de l'almadrava. Tota la instal·lació quedava fermada al fons per mitjà de cable i àncores. Durant la temporada de pesca, els mariners dirigits per l'arraix de l'explotació sortien

---

⁴⁸⁷ Iglésies, P. *Pere Gil, S.I. (1551-1622) i la seva Geografia de Catalunya*. Barcelona : Societat Catalana de Geografia, Institut d'Estudis Catalans, 2002

⁴⁸⁸ Giménez, J. *Mataró en la Catalunya del segle XVII*. Mataró : Caixa d'Estalvis Laietana, 2001-2005, p. 366-369

⁴⁸⁹ Leonart, J.; Camarassa, J. *La pesca a Catalunya...*, p.

⁴⁹⁰ Segons Llorca, l'expansió fou paral·lela a l'arribada de sicilians i sards a terres del Regne de València per suplir el buit demogràfic deixat per l'expulsió dels moriscos. “*Per tant és a finals del segle XVI quan començà a calar-se a la Corona d'Aragó la nova modalitat d'almadrava. De fet fou llavors quan el terme tradicional tonaire fou substituït per l'arabisme almadrava, exemple clar d'un canvi terminològic causat per una innovació*”. Llorca, F-X. “Turina bella...”, p. 103

⁴⁹¹ ADG. Lletres, U-264, f. 105. 1672. juny, 11

⁴⁹² Pons Guri, J.M. *El llibre de Santa Cristina de Lloret*. Barcelona: Obreria de Santa Cristina de Lloret de Mar, 1977

diàriament a verificar si havia entrat peix durant la nit. En cas afirmatiu, un seguit de barques tripulades per uns 30 mariners llevaven el còp que des del fons pujava a la superfície, confinant les tonyines en un espai molt reduït. Amb el peix a l'abast començava la “*matança*”, operació molt espectacular en la que els mariners, amb garfis o dels del mateix còp, hissaven les tonyines a bord, les esbudellaven i les enviaven a vendre.

Com la resta d'explotacions fixes de la costa catalana, la de Roses fou el resultat d'un privilegi concedit pel monarca a canvi d'un favor. Al contrari que les explotacions comunals de Llançà o de Port de la Selva, l'almadrava de Roses va ser un negoci privat mitjançant una concessió. Sáñez escriu que a l'alçada de 1790

“Pertenece a Don Joseph de Masdevall, médico de Cámara de S.M. que en atención á sus méritos y servicios se dignó concederle facultad y privilegio para calarla entre los cabos de Creus y Bagur, sitos en la Provincia de Marina de Palamós: con calidad de ser perpetua, hereditaria, como feudo alodial, libre de todo censo, para si, sus hijos y sus sucesores, según Real Decreto dado en el Prado a 8 de Enero de 1788...”

Iniciant la llevada de l'almadrava de Roses. La càmera de la mort era l'espai on quedaven confinades les tonyines tot esperant que fossin hissades a bord amb garfis. Font: Museu de la Pesca

L'historiador Fabio Salerno en va estudiar l'evolució entre la primera concessió a finals de segle XVIII i la seva desaparició definitiva el 1924, un llarg període interromput per diverses fases d'inactivitat.⁴⁹³ El 1804 rendia 80.000 rals anuals als hereus del metge de

---

⁴⁹³ Vegeu Salerno, F. *La pesca de tonyina amb almadraves: investigacions sobre Canyelles Majors*. [Manuscrito]. Girona: Universitat de Girona. Grup d'Estudis Socials de la Pesca Marítima, 2003.

cambrà del rei,⁴⁹⁴ si bé pocs anys després es deixà d'explotar. El 1845 es va reprendre l'activitat. Malgrat que els inversors fossin sempre empresaris empordanesos, la gestió tècnica requeia en una companyia de Benidorm, localitat d'on procedia tant el material – cables, xarxes, àncores, etc. – com el personal tècnic.⁴⁹⁵ Durant el segle XIX, el producte de l'almadrava constituí per a Roses una pilar fonamental de l'economia local, arribant a ser la major indústria del municipi.

L'exploració va donar uns rendiments substancials als seus propietaris. L'apel·lació constant a les pèrdues que afirmaven que ocasionava el seus propietaris amagava en realitat la voluntat d'enganyar al fisc i abaratir el preu de les concessions. Al segle XIX es feren pesqueres notable:

*Escriben de Rosas, que a pesar de hallarnos en Noviembre los contratistas de la almadraba están haciendo su agosto, pues se calcula que han obtenido ya un beneficio de unas 75.000 pesetas.*⁴⁹⁶

Però una progressiva manca de tonyines i la falta de finançament per posar-la en funcionament van desembocar en el seu abandó el 1924. Els projectes d'almadraves a la zona, però, no s'abandonaren. El Marqués de Camps va finançar-ne una a les aigües del Port de la Selva, amb molt poca fortuna. Fins i tot una societat japonesa va projectar instal·lar una almadrava en aigües del Cap de Creus.⁴⁹⁷

6.7. El sardinal

Durant l'edat moderna, el sardinal fou l'ormeig més freqüentment usat, després del palangre, de tot el conjunt del litoral gironí. Tant els inventaris post-mortem com el Registre Notarial de Marina de la Província posen de manifest la seva presència aclaparadora, així en números absoluts com en extensió geogràfica. Per exemple, un 56% dels inventaris buidats procedents de tota la Costa Brava, inclouen sardinals entre les pertinences dels pescadors difunts, sencers o compartits. En termes geogràfics, els sardinals són presents a quasi tot arreu, si bé s'observa una concentració a la zona de la costa central, en proporció inversa a la presència del bolitx. Sant Feliu de Guíxols,

---

⁴⁹⁴ Orbegozo, F., *Sobre las posibilidades económicas de las almadrabas del Reyno*, 9-7-1804, A. A. B., Secció Pesca, Asuntos Particulares, llig. 2190

⁴⁹⁵ AMR. Unitat sense inventariar. Documentació sobre l'Almadrava de Canyelles Majors.

⁴⁹⁶ Diario de Gerona. 20/08/1898

⁴⁹⁷ Sobre l'evolució final de l'almadrava de Roses, Garrido, A. "Història i memòria..." (sense paginar)

Begur, L'Escala i Roses concentraren la flota sardinalera catalana.⁴⁹⁸ Al Cap de Creus, en canvi, va ser un ormeig molt més marginal que els arts de tir o altres ormeigs menors.

El sardinal és una innovació d'origen francès introduïda a Catalunya a finals del segle XVI. La primera referència a l'Empordà és del 1571, quan a Palamós s'inicià un plet entre els xaveguers locals i certs pescadors que havien començat a provar-lo.⁴⁹⁹ La seva implantació va ser bastant ràpida. El 1573 pescadors de Begur compraven els sardinals palamosins prohibits dos anys abans pels jurats municipals. El 1579 a Tossa es resolía el dubte sobre el delme que el nou ormeig, recentment introduït al terme, havia de pagar a l'abat de Ripoll: s'acordà 1/12.⁵⁰⁰ I el 1584 els jurats de Sant Feliu de Guíxols es veien obligats a promulgà un reglament específic per ordenar el seu ús als mars del terme a causa del desordre que provocà la seva ràpida proliferació.

Durant el segle XVII el sardinal es consolidà a Catalunya. Al Cap de Creus, en canvi, va patir algunes dificultats. A Roses va ser més usual que a Cadaqués o Port de la Selva. El 1617, els pescadors van pactar amb l'abat de Santa Maria el delme a pagar per l'ús del sardinal, "*por no haverse nunca pescado en los enunciados mares con xarcias de sardinales, sino de dos años a aquella parte, por los quales no se avia pagado diezmo alguno*".⁵⁰¹

Armar un sardinal era d'una tasca de relativa complexitat tècnica. Es tractava d'un seguit de xarxes rectangulars, unides pels seus extrems. El número de xarxes que formava la *barcada* de sardinal, anomenades panys o cames, variava segons la capacitat econòmica de l'armador o de les condicions del lloc de pesca: 3, 4, fins a 7 o 8 panys, de entre 75 i 100 metres cada un. Tot plegat podia mesurar uns 400 o 500 metres de llarg i uns 20 metres d'alt. A la part superior muntava una armadora de suros, i ploms a la inferior. Cada pescador tenia panys de diverses mides de malla que utilitzava segons la temporada i la talla del peix. Una xarxa de malla molt més cega rebia el nom d'anxovera.

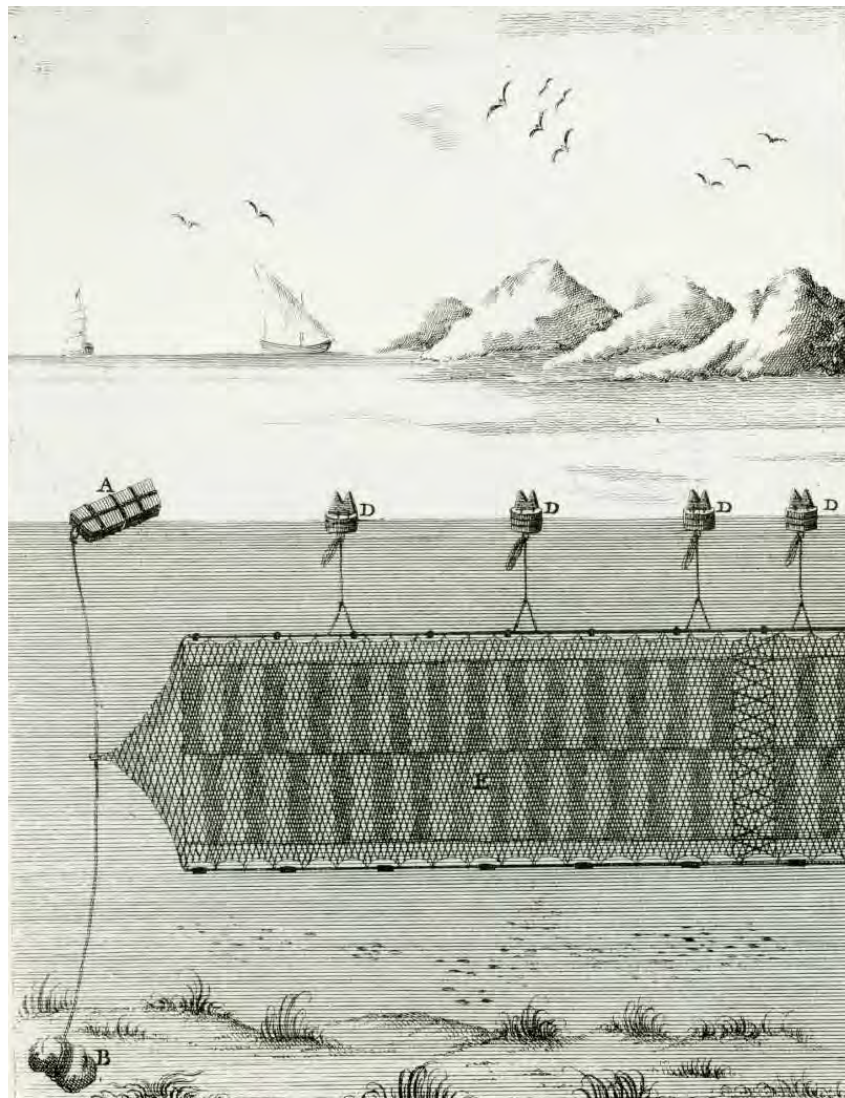
⁴⁹⁸ Mateo, J.A. *Con arte y parte...*, p. 97

⁴⁹⁹ Costa, M.M. "Conflictos de pesca..."

⁵⁰⁰ AHG. Fons notarial. Lloret 22, 1579, juliol, 7

⁵⁰¹ Vegeu Garrido, ". "Los pescadores de la Costa Brava...", p. 25

Els sardinals es calaven a la deriva, a favor de la corrent i subjectats a l'embarcació per un dels extrems. Com el seu nom ja indica, capturaven peix blau – sardina, anxova, sorell –, que hi quedava emmallat per les ganyes en intentar travessa'l.

“Red de sardinal correctamente calada”, segons Sáñez Reguart. Als bornois o flotadors se li unia uns caps molt llarg que permetien calar la xarxa a la profunditat on creia que el patró que estava el peix. A Catalunya no s’usava no gall ni pedral, com s’observa a la imatge. Font: Sáñez Reguart.

La tripulació, formada per un patró, quatre o cinc homes i un noi a bord, navegava a vela o remos fins arribar a calador, a unes tres milles de la costa, a última hora de la tarda. El sardinal era un art nocturn, i la primera calada es feia “a prima”, al vespre, quan la sardina puja a la superfície a alimentar-se. Es calava a més o menys distància de la costa i profunditat, entre aigües – de 1 a 35 metres –, segons el parer del patró, que controlava també la direcció de la corrent per evitar que el sardinal s’enredés amb els altres

ormeigs calats per la zona o topés amb algun obstacle. Comprovat que hi havia peix emmallat, s'iniciava el dur treball de llevar la xarxa a mans, amb el pit a l'orla, fent un grans esforç. Un cop a bord, es desemmallava la captura i s'esperava a "l'alba" o matinada per fer una segona calada a més profunditat. Aquesta es desemmallaria ja a la platja.

No a tot arreu s'utilitzava de la mateixa manera. A la Provença, per exemple, d'on sembla que era originari, alguns pescadors utilitzaven el sardinal combinat amb l'acció de la llum del foc. Un fester col·locat a popa atreia els peixos a la superfície, els quals quedaven emmallats per les ganyes en topar amb la xarxa. A ports com Marsella, La Ciotat o Niça era una tècnica usual a l'Edat mitjana, ports d'on sorgiren autèntics especialistes en la tècnica de la pesca amb llum.

Com tot art dedicat al peix blau, era d'ús molt estacional. En aquest sentit hom distingia dos períodes: de març a juny, quan la sardina era més grassa, i d'octubre a novembre, més magra. El treball al sardinal era dur "*por lo mucho que pesa la red con el agua y la Sardina que trae enmallada, motivo por que se remudan los pescadores á cada pieza conforme van cobrando.*"⁵⁰² Malgrat això, una productivitat acceptable a uns costos moderats li reportà grans avantatges. Amb tot, pocs pescadors tenien la capacitat d'adquirir un sardinal. A tall d'exemple, una unitat de pesca formada per vaixells amb arreus i una barcada de tres cames fou venuda a un pescador de Sant Pol de Mar per 225 lliures.⁵⁰³ Unes xarxes de bona qualitat podien costar entre 70 i 80 lliures; usades i en més mal estat, baixaven a 40 lliures. A la revista d'inspecció de 1786 es parlava d'un guany anual dels sardinalers d'entre 300 i 400 ducats, que eren repartits en 6 parts: 3 part per l'embarcació i les xarxes, 1,5 pel patró – que solia ser el mateix armador – i 1 part per cada mariner.⁵⁰⁴ Aquesta repartició "*a la part*" del benefici situava els patrons pescadors de sardinal un graó per sobre dins en el conjunt del col·lectiu. Ruyra, parlant dels pescadors de Blanes, feia somiar a un mariner amb posseir un sardinal en propietat:

*"Jo havia deixat a sa de casa, bona i eixerida. Estava molt contenta, perquè, amb es dinerets que havíem arreplegats, havíem comprat una caseta i un llagut, llavors jo feia es darrer viatge per a guanyar unes peces de sardinals. ¡Ja mai més viatjar!... Viuríem junts. Jo seria pescador... patró de barcada... Un bon descans"*⁵⁰⁵

⁵⁰² Sáñez Reguart, J.A. *Diccionario histórico...*, p. 273.

⁵⁰³ AHG. *Protocolos de Marina*, 1762, gener, 11

⁵⁰⁴ Lleonart, J.; Camarassa, J. *La pesca a Catalunya...*, p. 112

⁵⁰⁵ Ruyra, J. "Rem del trenta-quatre". Dins *Pinya de Rosa*, 1920

Al Cap de Creus el sardinal va ser inicialment rebutjat pels patrons de bolitx i d'art, pescadors que el consideraven com un competidor territorial. Això no va ser suficient per eliminar-lo per complet, atès que apareixen amb relativa freqüència en els documents de l'època. El sardinal va ser més utilitzat a banda i banda del Cap de Creus que no a la zona central de Cadaqués. Possiblement les condicions marítimes de Cadaqués i els seus voltants dificultessin un ús més intensiu d'aquest ormeig. A Roses, en canvi, l'extensa i soma badia, curulla de peix blau, era un espai ideal pel sardinal. Des de finals de segle XVI els pescadors rossins van pescar amb sardinals, al costat de la xàvega, el bolitx i els arts menors. Marcel Pujol ha documentat diversos actes de compra-venda, com la que van dur a terme el 3 de febrer de 1616 el negociant Jaume Martí i Bartomeu Llaners, també negociant de Roses, per mitja barcada de sardinals, una cama de xarxa de sardinals i altres arreus, per valor de 56 ll.⁵⁰⁶ L'elevada producció dels sardinals afavorí fossin objecte d'una forta pressió fiscal, i la que Universitat de Roses li imposés un tribut especial a aquesta producció per fer front als deutes de la vila

A la vessant de La Selva de Mar i Llançà les referències són més esparses, símptoma del menor grau de penetració en l'equip pesquer habitual a la zona. El bolitx i la xàvega, com a Cadaqués, eren predominants i dificultaven el treball d'altres tipus d'arts. Essent conscient d'això i de la gran producció que podrien obtenir amb ell, Zalvide volia que els pescadors de la zona empressin més el sardinal, i en permetia el seu ús. Parlant de la Selva de Mar deia que *“Se calarán también los sardinales que sobre no perjudicar la Cria del pescado utilizan al Pescador, pero guardarán la distancia prefijada del Boliche a la Encesa...”*; a Cadaqués, esperona la seva introducció: *“...en el presente no hai Sardinales no solo no podrán usarse sino que conviene se establezca maiormente si como es natural y parece innegable, se lavanta la proibición de la entrada a nuestra Sardina en Francia.”* Malgrat ser minoritaris, no eren absents. Com sabem, els pescadors de Llança quedaven obligats a pagar a l'arrendador del peix de l'obra, *“los barats y bisos que se agafaran ab ensesa y ab sardinals tocant a dita obra”* l'any 1689.⁵⁰⁷

---

⁵⁰⁶ AHG, Notaria de Roses, 38, f. 39v.

⁵⁰⁷ AHG. Notarials. Llançà, 103, 1698, abril, 20

Desmallant sardina. Font: Museu de la Pesca

No sabem si del Cap de Creus sortiren alguns dels pescadors que al llarg del segle XVII i XVIII expandiren molts sistemes de pesca per tota la Mediterrània. Entre les novetats que introduïren a molts ports mediterranis, es troba el sardinal. Comenta Duhamel al respecte que molts catalans anaven a la costa rosallonesa i provençal de França a pescar amb sardinals:

“...Il vient à Cette tous les ans fo ou 60 bateaux Catalans , du port de Matarro & de Saint-Félin , qui réufflent bien mieux à la pêche des fardines que les pêcheurs Languedociens, quoiqu’ils fe fervent de sardinaux qui ressemblent beaucoup à ceux des pêcheurs de Languedoc...”⁵⁰⁸

Amb tot, el sardinal, al Cap de Creus no va tenir la rellevància que la seva producció feia merèixer, cosa que ens obliga a pensar en les restriccions que d’una o altra manera la comunitat imposaria per frenar el seu desplegament. Segurament, l’organització de producció pesquera a nivell local imposaria normes de conducta i condicions tècniques que perjudicarien la seva proliferació, un fenomen que s’estudia amb més deteniment capítol 7.

6.8. Palangre

El palangre va ser un ormeig també molt estès per tot el litoral català. Giny senzill, selectiu i versàtil, les autoritats el promocionaren tot considerant-lo poc agressiu amb el medi ni socialment conflictiu. Zalvide el definia com a *“arte útil, y de ningún rezelo; se fomentará todo lo posible y facilitará por los demás el esquer o carnada blanca y azul con antelación á qualquier venta y a equitativo precio, y haviendo advertido ser muy cortos estos*

---

⁵⁰⁸ Duhamel de Monceau, H. L. *Traité Général des pêches...*, sect. III, p. 235

*Palangres, se procurará consten de más piezas, y maior número de anzuelos de todas Clases.*⁵⁰⁹

Però presentava diversos inconvenients, com eren una productivitat menor respecte a la xàvega, el bolitx o el sardinal; la seva perillositat per calar-se a mar obert i, per damunt de tots els obstacles, la necessitat d'obtenir esquer amb què escar els hams. El poques vegades funcionà com una pesquera específica – fins a temps molt recents no s'ha configurat una flota dedicada únicament al palangre –, sinó que s'emmarcava en la compaginació de diferents pesqueres litorals dins un complex calendari de treball en mar i a terra.

Des d'un punt de vista tècnic, el cos central del palangre és una corda llarga fabricada amb cànem i anomenada “mare” o “llença” (160 braces, segons Salvador Riera) a la que a distàncies regulars se li lliguen unes cordes més curtes, “braçoles”, (60, de 1,5 braces) acabades amb un ham i un esquer.⁵¹⁰ Amb un joc de pedres i boies lligades a la mare es calava a la profunditat desitjada (al fons, entre aigües, superfície) segons l'estació de l'any, la meteorologia, les corrents, les espècies-objectiu o l'esquer diponible. Per evitar que s'enredessin fora de l'aigua tots els hams es col·locaven ordenats en una panera circular anomenada cofa. La unitat pesquera armava entre 25 i 30 ormeigs, que al moment de calar-les s'unien pels extrems, de manera que quedava un palangre molt llarg amb centenars d'hams calats alhora i que es recollia a mà. La pesquera del palangre no tenia un horari fix, sinó que dependia d'aquelles amb què es combinava. Per tant, podia ser una pesquera tant nocturna com diürna.

Intentar parlar de mides de caps i número d'hams seria aquí una tasca prou vana, doncs a cada port, cada pescador armava el palangre segons li convenia i podia. Als inventaris es troben palangres de 100 a 200 hams. En la manera de calar-lo es poden distingir, això sí, unes formes bàsiques que recullen la majoria de cronistes:

Palangre de fons, formant una línia més o menys sinuosa, amb el que es pecaven peixos bentònics a més de 200 braces de profunditat. Per Sáñez era la forma més profitosa de totes.

Palangre de semifons, igual que l'anterior però a menys profunditat (entre 20 i 60 braces).

---

⁵⁰⁹ Zalvide, M. *Reglamento de navegación y pesca...* 1773, art. 50

⁵¹⁰ Hom pot trobar al diccionari de Sáñez Reguart informació succinta al respecte, pel que obvien aquí reproduir-la.

Palangrons de terra, amb hams més petits i una tripulació de només dos homes. Solia calar-se a molt poca distància de la línia de costa.

Palangre al penjat, forma híbrida de palangre de fons i de superfície, alternava pedres i flotadors de manera que fes la corda mare una ziga-zaga en vertical, aconseguint que “*los peces más fácil i cómodamente puedan picar y clavarse*”, com comenta Sáñez, afegint que era una tècnica típicament catalana.

Palangre al través, que de la superfície baixava progressivament fins el fons.

Palangre de superfície, que manté els hams a flor d'aigua per capturar grans pelàgics i esquals de gran tamany.

El palangró o “diablet” – com es coneixia en alguns ports – era una versió reduïda del palangre. Hom el definia com

*Se cala á muy corta distancia de tierra, como en fondo de siete á ocho palmos; y sirve para la pesca de los peces conocidos en aquellas costas con los nombres de mabras y roncadores, á cuyo efecto se encarna con camarón de marjales ó de la Albufera. Es pesquería tan escasa que se llama de “hijos y padres”, porque se ejecuta con barcos inuy pequeños, y cada patrón no lleva mas que sus hijos y parientes.*⁵¹¹

L'ús de l'ham és una estratègia de pesca molt antiga i rudimentària. A l'època clàssica l'ús de l'ham individual, en forma de canya o llinya evolucionà cap a la forma de palangre, tal i com es coneix a l'edat moderna. Ho recull Opià quan parla que

*“Alguns es delecten amb els hams, i d'aquest grup uns pesquen amb llargues canyes a les que hi ha lligat un fil de crin de cavall ben trenada, altres simplement llencen un cordó de lli subjecte amb les mans, y altres es recreen amb llins emplomats o amb llins dels que pengen molts hams...”*⁵¹²

A la Baixa Edat Mitjana era un ormeig ja consolidat entre l'equip de pesca català i ràpidament cresqué el seu ús combinat amb altres sistemes, com nanses i soltes.⁵¹³ La seva difusió pel Principat va a bastament generalitzada, segons es dedueix de la lectura dels inventaris post-mortem: pescadors de Lloret, Sant Feliu de Guíxols, Palamós, Cadaqués, La Selva de Mar o Llançà tenien palangres en el moment de morir. Al mitjans de segle XVIII, segons l'estudi de Mateo sobre la Costa Brava, sobre 440 aspirants a la patronia, 8 de cada 10 eren pescadors de palangre, situació que motivà el

---

⁵¹¹ Lorenzo, J. Diccionario marítimo español. Madrid: Fortanet, 1864, p. 212

⁵¹² Opià. *De la Pesca*. Madrid: Gredos, 1990. Llibre III, 71-91

⁵¹³ Lleonart, J. “La pesca a Catalunya i la seva gestió.” *Butlletí de l'Institut Català d'Història Natural*, 1996, núm. 64, p. 135-158.

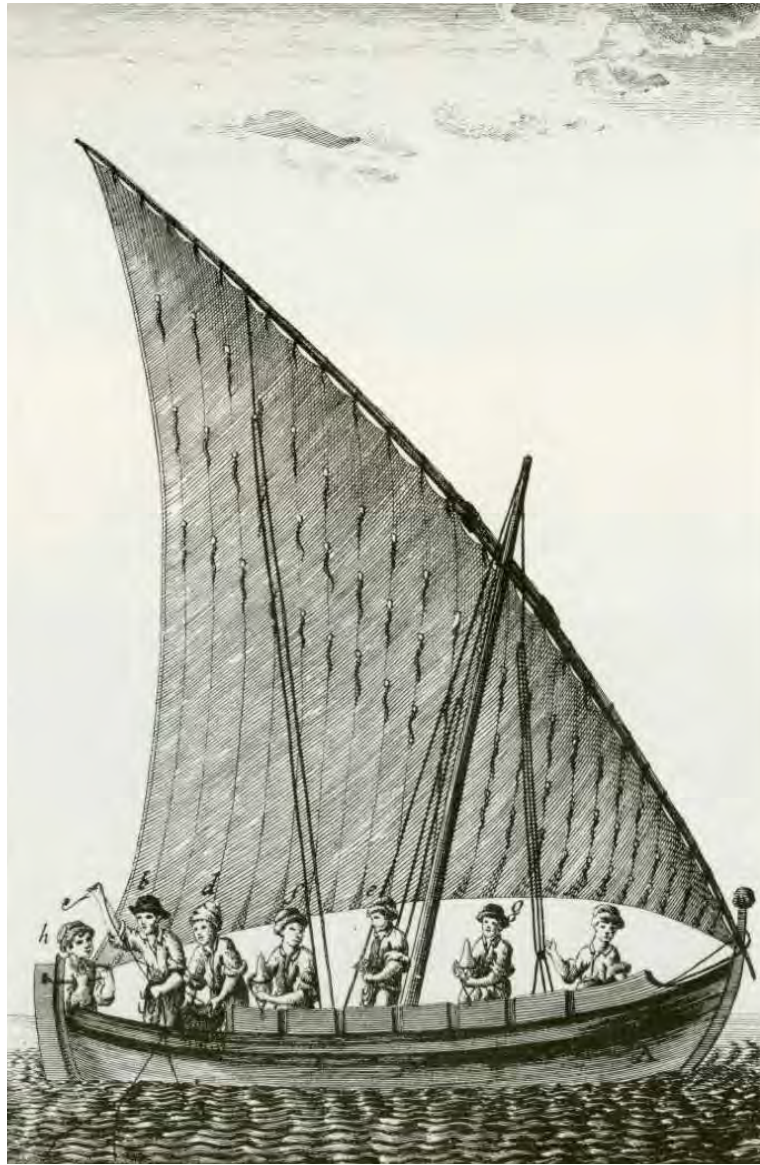
seu reconeixement com un dels ginys més habituals a la província de Roses, sobretot entre els matriculats de Begur i Sant Feliu de Guíxols.⁵¹⁴

No sols pescadors, també negociants, pagesos, menestrals i treballadors de la terra calaven palangres i palangrons per les aigües del Cap de Creus en temps de lleure o com a complement a altres oficis. Per exemple, en Josep Comte de la Torre, ric pagès de Llançà, tenia un palangre anomenat “*gros*”, segurament per pescar en temps d’oci. Rafael Súria compaginava també el seu negoci de barrils a la Selva de Mar amb la pesca a petita escala. Entre els molts ormeigs que tenia, comptava amb 2 palangres, un de “*dolent*”, i l’altre “*Bo ab sa balorda bona*”.⁵¹⁵

---

⁵¹⁴ Mateo, J.A. Con arte y parte..., p. 97. AMDAB. Revista d’inspecció, 1786

⁵¹⁵ AHG. Notarial. Llançà, 101. 1694 juny 19. AHG. Notarial. Llançà, 110. 1703, abril, 18

Llagut palangrer català, segons Sáñez Reguart. Amb aquestes embarcacions una comunitat de pescadors catalans es consolidà a Marsella durant la segona meitat de segle XVIII, entrant en competència directa amb els marsellesos. Font: Sáñez Reguart.

L'equip no era especialment car en comparació a altres ormeigs: 78 lliures una barca palangrera el 1762 (de segona mà) a Sant Feliu; 1 lliura 4 sous una palangre venut a l'encant a Cadaqués el 1636.⁵¹⁶ El que encaria la pesquera era l'esquer, element indispensable i el principal inconvenient. De nou Sáñez en fa referència:

“..pero el coste del cebo, que con precisión ha de echar en la multitud de anzuelos de que consta, la constituye por lo general menos lucrativa que todas las otras, con la inexcusable pensión de depender de ellas, porque sin sardina, xibia y otros peces no es posible usar del

---

⁵¹⁶ AHG. Fons notarial. Protocols de Marina. 1762, Febrer, 12. Fons notarial. Castelló d'Empúries, 1375. 1636, abril, 19

Palangre con extensión capaz de alguna utilidad, que compense las fatigas de los pescadores".⁵¹⁷

Zalvide era també clar en aquest punt parlant de la província de Sant Feliu de Guíxols: "...se fomentará todo lo posible y facilitará por los demás el esquer o carnada blanca y azul con antelación á qualquier venta y a equitativo precio."⁵¹⁸ Hom emprava com esquer peix blau (sardina i anxova) i altres espècies de peixos, mol·luscs (sèpia, pop) i crustacis (gambetes). Des de l'edat mitjana moltes ordenances locals obligaven a guardar peix d'esquer pels palangrers. A Calonge, els que en compraven estaven obligat a portar els bonítols que portessin a la vila, "*per vendre aquells als promens de Calonge qui comprar-ne voldran a llur empriu*"⁵¹⁹. Fins i tot les Ordenanzas de Marina del segle XVIII, transposades als reglaments de cada Província, legislaren amb profusió sobre el tema (Tractat IX, títol 1): "*Siempre que las Xávegas saquen pescado y lleagaran los Palangreros á comprar el que necesitaren para cebo, los Arraez se lo venderan por su justo precio segun corra, con preferencia á qualesquiera otra persona*", així com sardinals i nanses, a raó de quatre lliures per companyia; davant de qualsevol disputa, el Ministre de Marina o el seu delegat decidirien sobre l'afer.

Un altre inconvenient era la perillositat de la pesquera. Un funcionari espanyol de Marina ho resumia en un informe de 1767:

*"Dicha pesquera de palangre, que regularmente la executan muchas leguas dentro del mar y que mucha parte del año no pueden participar por falta de zebo o carnada; cuando la oportunidad les permite el ejecutarlo las mas veces se les inutiliza el trabajo por no sacar pescado, y de otra parte estan expuestos a naufragios en los temporales de viento y ser apresados de corsarios argelinos"*⁵²⁰.

Certament, encara que el calés a poques milles de la riba, el pescador de palangre s'havia d'embarcar i això l'exposava a una llarga llista de perills. El naufragi i la pirateria – les barques palangreres eren fàcilment identificables en mar – n'eren els principals.

Però malgrat els entrebancs i les dificultats, el palangre es va estendre motivat per la polivalència i versatilitat. El peix de palangre sempre es va pagar més bé als mercats

---

⁵¹⁷ Sáñez Reguart, J.A. *Diccionario histórico ...*, vol. 4, p. 298

⁵¹⁸ Zalvide, M. *Reglamento de navegación y pesca...*, art. 50

⁵¹⁹ AHG. Fons notarial. Calonge, 238. 25 abril 1400. Art. 27

⁵²⁰ Citat per Recasens, J.M. "Notícies sobre la pesca...", p. 77-78

que el d'altres arts: era de major qualitat i les peces arribaven en més bon estat a la parada. També s'emprava tot l'any, tant a hivern com a l'estiu –quan ho permetien les condicions meteorològiques –, els rendiments eren constants i els ritmes de treball el feien compatible amb altres pesqueres. Amb sardinal, per exemple, guarda una estreta relació. Sáñez apuntava que

*“ademas de quanto se ha dicho sobre la pesca del sardinal, conviene advertir que los mismos pescadores van prevenidos de cierto número de palangres, para en caso de hallar poca sardina no perder el viaje, pues con la que pueden conger ceban los anzuelos y ejerciendo á un tiempo dos pesqueras, logran muchas veces colmada recompensa”.*⁵²¹

Per últim, apuntar que els pescadors catalans van gaudir d'una excel·lent reputació a tot el litoral mediterrani per l'habilitat i perícia en la pesca de palangre, com reconeixia el mateix Sáñez Reguart o Duhamel de Monceau. A l'igual que succeeix amb el sardinal, no podem mesurar el paper que jugarien els pescadors originaris del Cap de Creus en la “colonització” catalana de les platges mediterrànies, en concret d'una de les cales de Marsella, on poc després va néixer el barri dit “*dels Catalans*”. Berthelot lloà la perícia d'aquells palangrers catalans afrancesats, els ascendents dels quals l'havien introduït a la Provença a inicis del segle XVIII.⁵²² Dumas destacà l'endogàmia grupal d'aquells catalans al “*Conde de Monte-Cristó*”:

“...romanen fidels a aquest petit promontori sobre el qual es van abalançar com una banda d'aus de mar, casant-se entre ells i conservant els costums de la seva mare pàtria de la mateixa manera que conservaren el seu idioma”

Amb el temps, la comunitat catalana van esdevenir un dels principals proveïdors del millor peix del mercat marsellès, que en depenia fortament. El 1790 les autoritats franceses reconeixien que

*“Cinquante ans d'expérience ont prouvé que nous devons aux Catalans l'abondance des meilleurs poissons... Lorsque les Catalans se sont éloignés de nos ports ou qu'ils ont cessé leur pêche par défaut d'appâts, le prix du poisson s'est élevé tout à coup dans une proportion qui ne permettait plus au peuple de se nourrir”*⁵²³

---

⁵²¹ Sáñez Reguart, J.A. *Diccionario histórico...*, vol. 4, p. 378

⁵²² Marsella Berthelot, S. *Études sur les pêches maritimes...* p. 55 i ss De l'art del palangre diu que “La pêche au palangre, comme on a pu le comprendre, est difficile, pénible et par fois dangereuse; elle exige des hommes adroits, intrépides, vigoureusement constitués et exercés dès l'enfance à ce rude métier.”, p. 68

⁵²³ Echinard, P. “Les Catalans à Marseille aux XVIIIe et XIXe siècles.” APHG Aix Marseille. [en línia]. Marsella: APHG, 2006. <http://www.aphgaixmarseille.com/spip.php?article297>

Però el monopoli català als mercats els portà a una agre disputa amb les organitzacions de pescadors nadius de Cette, Marsella i la Ciotat. Al·legaven que l'ús del palangre devastava el mar i esgotava el peix. La confraria marselesa el prohibí repetidament (1774-1778 i 1786), però convençuts dels beneficis que els podia acabar reportant, l'acabaren per incloure al seu equipament d'arts “artesans”.⁵²⁴

6.9. Els arts menors

A nivell global, els diccionaris de Duhamel i Sáñez donen bona prova de la diversitat de “*arts menors*” existents a l'alçada de segle XVIII, en dimensions, morfologia i espècies objectius per les quals estan dissenyats. Recentment, l'Inventari del Patrimoni Marítim i Pesquer de la Costa Brava es va encarregar de confeccionar una llarga llista de ginys que hom anomena també “artesans” – en oposició als industrials –, alguns en desús i altres encara vigent però en franca decadència.

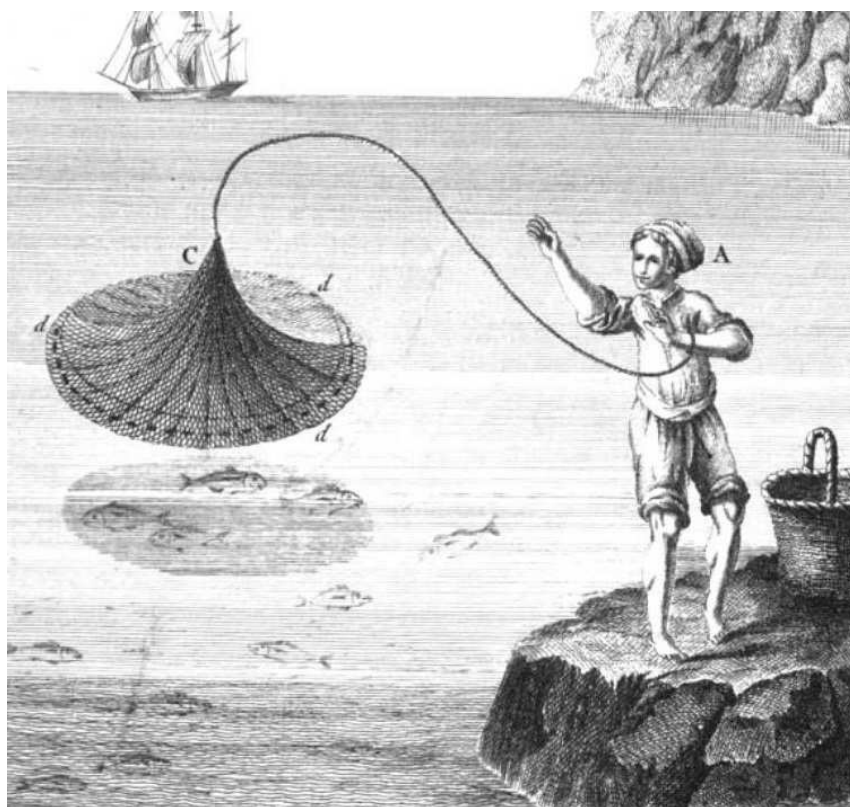
Tresmall	Cargolera	Bolitxa	Nansa
Solta	Curricà	Bonitolera	Morrenell
Joeller	Llença	Calamarsera	Xufanguera
Sonsera	Volantí	Art clar	Groter
Bolero o batuda	Potera	Cel o Xarambeco	Coltell
Saltada	Gambina	Rall	Fitora
Reclara	Garbitana	Cabrer	Dofinera o punxonera

Font: Inventari del Patrimoni Marítim i Pesquer de la Costa Brava. IPEC, 1996-1999. Museu de la Pesca.

Entre aquests tipus d'ormeigs, els més usuals al Cap de Creus durant l'edat moderna – alguns dels quals encara són utilitzats pels pescadors professionals de la zona – van ser la solta i el tresmall. La seva radiografia, malgrat això, topa amb un primer problema terminològic atès que a per tot arreu prenen noms diferents. Per exemple, el tresmall podia ser anomenat, segons a la regió, “armellada”, “armayada”, “batuda”, “tir”, “tir de batre”, “peces”, “filats” o “xarxes”. Bolero era sinònim de “batuda”, “cabrabocs” o “pantesanes”. Per altra banda, amb un mateix ormeig es podia aplicar a estratègies de captura diverses. La inventiva del pescador en aquest aspecte semblava no tenir límits.

⁵²⁴ Mathorez, J. “Notes sur l'infiltration des Espagnols en France aux XVIIe et XVIIIe siècles.” *Bulletin Hispanique*, 1932, núm. 1, p. 27-51.

La solta – coneguda també a Catalunya com “batuda” i a la resta de la península com a “caladera” – era un senzill pany de xarxa amb suros a la part superior i ploms a la inferior.⁵²⁵ Cada peça mesurava entre 50 i 70 metres de llarg i els pescadors en calaven vàries sense unir-les unes a les altres. S’armava i es calava amollant-la al tipus de fons i a l’espècie a capturar: de deriva o sedentària, en surada o de fons, de dia o de nit. Per calar, la majoria d’ocasions s’usava una embarcació, senyalitzant l’ormeig amb un gall o boia que en distingia el propietari. Es pescaven rogers, lluços, pagells, oblades, espets, bogues... El preu era molt baix, fet que explica que fossin tan usuals als inventaris. Venuda a l’encant la solta d’Antoni Riera, de Cadaqués, va valdre només 1 ll. 1s.⁵²⁶ Sovint la seva adaptació a cada peix acabava donant nom a l’ormeig: boguera per pescar bogues, bonitlera per pescar bonítols, etc.

La pesca amb rall era una pesquera artesanal molt habitual al cap de Creus però que requeria molta perícia per part del pescador. Entre els inventaris post-mortem s’han identificat diversos ralls formant part d’equips de pesca. Font: Sáñez Reguart.

El tresmall era més sofisticat. Consistia en la superposició de tres xarxes: les dos exteriors més amples i la central més estreta. Als extrems s’hi lligaven uns còdol perquè

⁵²⁵ Nadal i Fortià, J. *Ginys i ormeigs...*, p. 49. *Diccionario marítimo español...*, p. 449

⁵²⁶ AHG. Fons notarial. Castelló d’Empúries, 1376. 1636, abril, 19

quedés al fons i una senyal o “gall” per indentificar la xarxa en superfície. El peix queda enredat entre les xarxes en intentar travessar-les, sovint amb l’ajuda dels pescadors que amb pals “batien” l’aigua per espantar-lo. Sovint es calaven varies peces “en tires”, una darrera l’altra. Les dimensions eren similars a les de la solta, si bé les variants podien ser també molt nombroses a tenor del peix que es volgués pescar: llenguados, pagells, sípies, molls, roms, llagostins, llagostes, peix bastinal, etc. El tresmall d’en Pere Maurés, de Cadaqués, mesurava 26 canes, uns 41,6 metres.⁵²⁷ Es calava en fons rocosos, a prop de la línia litoral, sovint a dins de les mateixes cales. També va ser molt freqüent l’ús del tresmall als ambients d’albuferes de l’Ebre i València, a molt poca profunditat.

Un invent enginyós – l’origen del qual desconeixem però que només hem documentat al litoral català – va ser el bolero, fet de la combinació del tresmall a la part inferior i la solta a superior. Així, amb la solta es pescaven bogues, verats i sorells, i amb el tresmall peix més dur, de roca, escòrpores, rogers, sards, etc., que neden més a prop del fons.

A l’hora de calar les soltes, tremalls, boleros i demás xarxes de pesca, la possessió dels coneixements, experiència i perícia eren essencials per aconseguir l’èxit de la pesquera. A més de posseir un mapa mental de la orografia marina, el pescador havia de conèixer i preveure els canvis en la direcció i força de la corrent dominant. L’èxit de la pesquera depenia també de l’habilitat d’armar els filats adequats al lloc on els calarien. Entorn a Cadaqués, es calaven per les cales, cosa que generava alguns conflictes amb els pescadors d’encesa. Com veurem en el capítol següent, els patrons d’encesa prohibiren repetidament calar xarxes per les cales que impedissin o dificultessin el seu treball.

Els pescadors del Cap de Creus també van destacar per la perícia en la pesca amb nanses. Les nanses eren trampes cilíndriques fabricades amb branques d’olivera borda, vímet, jonc o murtra dins les quals peixos, cefalòpides i crustacis hi quedaven atrapats: la seva obertura en forma d’embut permetia entrar a l’animal però no sortir. Duhamel descrivia la confecció de les nanses catalanes, famoses arreu de la Mediterrània, afirmant que...

“Ayant fait, avec ce jonc, des cordonnets circulaires, on les attache avec du fil, pour en former comme un ret & on le soutient par quatre bâtons, qu’on attache sur les côtés au bout le plus large, où est un goulet que les catalans appellent “fas de la nanse.” Au bout pointu, est une

---

⁵²⁷ AHG. Fons notarial. Castelló d’Empúries, 1376. 1637, juny, 10.

autre ouverture qu'on ferme par un petit filet, c'est par cet endroit retire le poisson qui est entré dans la nanse." ⁵²⁸

La família de les nanses, és gairebé infinita – més o menys altura, diàmetre, malla, etc. –, ateses les adaptacions necessàries als molts animals marins que s'hi poden arribar a pescar, des de congres i morenes a pops, passant per tota mena de crustacis, sípies, etc; generalment peix de qualitat. Les més usuals adoptaven noms propis: morenell, saupera, xufanguera, gambina, garbitana, etc. Els mateixos pescadors fabricaven les nases durant l'hivern, quan el mal temps impedié sortir a pescar. S'en podien fabricar més d'un centenar per temporada perquè les fibres vegetals amb què es confeccionaven les nanses duraven molt poc per l'acció de l'aigua marina. També era feina dels jubilats, que amb la fabricació de nanses treien alguns recursos per subsistir.

Hi havia moltes maneres de calar les nanses. Podien calar-se a poca profunditat, entre aigües o a més de trescentes brases, en unes esquerdes que hom coneixia com a "recs". Deia Duhamel al respecte que

"...quatre hommes se mettent dans une chaloupe, ayant chacun quatre o cinq nanses. Quand ils sont arrivés au lieu de la pêche, ils mouillent les nanses & pour engager les langoustes, les congres, les pagets, les mourenes &c. à entrer dans les nanses, ils y mettent pour appât des seches & des sardines, ou fraiches ou pourries, &c." ⁵²⁹

Generalment s'unien vàries nanses a una corda amb un pedral per enfonsar-les, si bé es podien deixar entreaigües amb un joc de predres i suros.⁵³⁰ Si les nanses es perdien – un fet que solia ser habitual – la pedra que servia de mort podia ser un perill pels arts. Zalvide advertia al respecte que

"En las Nansas unicamente habrá la precaución de sacar las piedras del calamento y manifestarlas al Prohombre o Cavo Zelador porque dexandolas abandonadas quedaría un perjudicial escollo para los Artes..." ⁵³¹

Les nanses i els palangres havien de fer servir esquer per atraure la pressa. En ocasions s'usava peix mort, o garotes aixefades, com a Cadaqués per pescar amb la gambina. En altres, en canvi, es buscava un exemplar famella de l'espècie – sobretot en època de zel –

---

⁵²⁸ Duhamel de Monceau, H. L. *Traité Général des pêches...*, sect. II, p. 255

⁵²⁹ *Ibidem*, p 253

⁵³⁰ Zalvide recordava l'obligació de recuperar les pedres de les nanses perdudes per no molestar la resta de pesqueres. Zalvide, M. *Reglamento de navegación y pesca de Mataró, 1773*, art. 60

⁵³¹ Zalvide. M. *Reglamento de navegación y pesca...*, art. 53

fet que atreïa no a un sinó a molts exemplars mascles, aconseguint pesqueres fabuloses amb una sola nansa.

Una de les pesqueres més modestes, menys capitalitzades i més fàcils de practicar era la pesca amb fitora. La simplicitat de l'ormeig amaga una gran diversitat de modalitats d'ús de la fitora. Duhamel, per exemple, emprà el terme “Encesa” per parlar de la pesca amb fitora i llum, tècnica que al Cap de Creus es coneixia com amb el nom de “reganar”. Escriu al seu diccionari que:

“Cette pêche fait de jour ou au feu, avec le harpon ou la fichure, qu'on nomme sitora (sic). On allume à la poupe un feu de bois de pin, on va, comme pour le phastier, à la rame terre à terre, et deux hommes on à la main une fitora, avec laquelle ils percent les poissons qu'ils peuvent atteindre. Quand ils sont gros, les pêcheurs s'aident d'un grappon ou croc pour tirer à bord; quelquefois ils emploient un lace.”⁵³²

Pescant amb fitora “a l’encesa”. Font: Museu de la Pesca

Reganar pel roquisser amb un bot a rems era una tècnica nocturna durant la lluna nova, amb bon temps i aigües somes. El remer havia de remar amb tacte per no fer remor que espantés el peix, mentre l'altre pescador il·luminava amb la torxa els fons. Quan un peix quedava enlluernat per la llum de la torxa, anomenada festeret, l'arponejava amb força i un cop clavat, l'hissava a bord.

La pesca al traire o “cotellada” era una variant de la tècnica de reganar que es practicava sobre d'una de les moltes roques i sortints de la riba des de les que es tenia una bona

---

⁵³² Duhamel de Monceau, H. L. *Traité Général...*, section III, p. 508

visió del fons. Hom també arponejava amb la fitora el peix que quedava enlluernat per la llum del festeret.

Les costes retallades del Cap de Creus s'adequaven bé a aquest tipus de pesqueres. La toponímia n'és el principal testimoni a llum dels noms de lloc relacionats amb l'ormeig: punta del traire, barra del traire, roca del traire. Plujà parla dels "trairars" com a espais o racons on s'usava habitualment. fins i tot pels terrestres, que podien agafar la fitora i el festeret i anar per les cales, el que s'anomenava a Cadaqués "*pescallar*", sobre el roquisser a la captura d'algun peix per menjar o vendre.⁵³³

Una altra modalitat de pesca tradicional era la pesca amb volantí. El volantí era un fil amb dos o tres braçolets acabats amb hams a l'extrem i llastat amb un plom. S'armava segons l'espècie i mida del peix a capturar, l'hora del dia o la nit i el fons: mida dels hams, esquer emprat, pes del ploms, gruix del niló, etc. El fil solia encapdellar-se en un suro. Situat al calador, el pescador deixava el bot a la "ronça" o deriva. En tot moment s'havia de conèixer el tipus de fons per evitar enrocar i perdre l'aparell. La línia es controlava amb la mà i l'èxit de la pesquera reia en "interpretar" correctament les petites variacions en la tensió del fil per notar quan el peix es clava a l'ham. En hissar el peix el pescador s'ajuda d'un salabre.

Pescant garotes o uriços. La garotera era un senzill ormeig fabricat amb un canya escardada per un dels seus extrems. Font: Museu de la Pesca

---

⁵³³ Plujà, A. Estudi del Cap de Creus...

Aquest sistema, junt amb la pesca a la fonda – una pesquera similar duta a terme a una fluixa – servia per complementar els ingressos del pescador o simplement per obtenir esquer, però mai com a activitat principal. Per seguretat, es pescava “en conserva”, prop de la costa i a la vista d’altres embarcacions. A Cadaqués, un refrany deia “*Boira a Pení, plega es volantí i ves a dormir*”, donant a entendre que faria mal temps i no es pescaria res.⁵³⁴

Al Cap de Creus, les modalitats d’arts menors es compaginaven fàcilment amb altres pesqueres de major entitat i demés tasques rurals. No requerien desplaçament especialment llargs ni estades a la barca prolongades, o fins i tot ni embarcar-se. L’horari de treball s’ajustava al comportament d’un recurs sovint sedentari i conegut per tots els pescadors. Algunes d’elles eren nocturnes, practicades fins a primera hora del matí, el que donava marge per a la complementarietat d’ocupacions agrícoles o artesanals durant la resta del dia. L’escassa distància de la pesquera a la costa i l’estabilitat del recurs durant tot l’any afavoria la perpetuació anual del treball i que per Quaresma, per exemple, els mercats estiguessin assortits de peix fresc. Zalvide permetia que “*Durante la Quaresma ha sido y será estilo que mientras no embarazen el Arte Real, pesquen los demás como Palangres, Soltas, Armalladas, &c., haciendo también para la maior tranquilidad, el usual sorteo...*”⁵³⁵ Els arts menors, doncs, donaven peu a mantenir una activitat pesquera romanent tot l’any, fora de les grans campanyes de peix blau amb enceses i altres espècies amb equips que dominaven el panorama pesquer gironí els mesos estivals.

6.10. La pesca del corall

El corall vermell (*Corallium rubrum*) és un animal pluricel·lular, un cnidari antozou propi de la Mediterrània. Viu en fons rocosos, entre 15 i 200 metres, formant una colònia de pòlips, l’esquelet dels quals és col·lectiu, calcari i vermell. Creix sota unes particulars condicions de transparència i temperatura de l’aigua, inclinat o invertit, fugint de la llum. La calcificació de l’esquelet li atorga una naturalesa pètria que permet tallar-lo, polir-lo i donar-li forma.⁵³⁶

---

⁵³⁴ Sala, E. “El vocabulari...”, p. 130

⁵³⁵ Zalvide, M. Reglamento de navegación y pesca..., art. 150

⁵³⁶ Sobre la naturalesa del corall, López, A.M. “Gemmologia mediterrània: el corall”. *Reboll*, 1996, núm. 11, p. 35-40

Els “curayadors” – com sovint s’anomena a la documentació els pescadors de corall – classificaven el corall en diferents natures o categories segons les característiques i l’estat. El producte més preuat eren les barques grosses de corall viu de color vermell intens. També se’n extreia blanc, rosat o castany, en una barreja de colors i tonalitats. El corall podia ser “mort”, amb unes característiques menys valuoses, així com totes les branques més petites.

Des de l’antiguitat el corall vermell ha estat cobejat per les seves qualitats i propietats, reals o atribuïdes. Era utilitzat com a amulet i protector de desgràcies i malalties. Triturat en pols i dissolt en aigua o vi, curava hemorràgies, epilèpsia, mal d’estómac, era preventiu contra la càries. Però era apreciat sobretot pel seu ús en joieria i com a moneda en d’intercanvi amb altres mercaderies. És un material rar, escàs i preciós. Les joies fetes de corall eren molt apreciades entre la classe nobiliària, com les d’or i plata. Durant la seva millor època, el valor del corall s’havia arribat a assimilar amb el de l’or.

537

La història de la pesca del corall reula a temps molt antics. Des del Neolític l’home n’ha sentit una atracció especial. Grecs i romans el consideraven el do més preciós del mar. A Catalunya els testimonis documentals es remunten al segle X. Fins a finals de l’Edat mitjana companyies catalanes dominaren la indústria corallera. Barcelona fou el centre coraller més important de tota la Mediterrània fins que genovesos coparen el comerç i la indústria manufacturera.⁵³⁸ Al segle XVIII s’intensificà la seva extracció al litoral català, arribant al màxim a mitjan segle XIX.

Begur, Palafrugell, Palamós, L’Estartit i tots els pobles del Cap de Creus comptaven amb una matrícula important dedicada al corall. Així, diu Marés que els fonaments de l’economia del Port de la Selva eren a mitjan de la divuitena centúria la salaó de peix, la producció de vi i l’extracció de corall. Un informe emès per la vila de Cadaqués a petició de la Monarquia informa que bona part de la seva gent de mar es dedicava a la pesca del corall, “siendo el coral que pescan se la mejor calidad que se coje en el Cathalunya”, si bé

---

⁵³⁷ Així s’explica que el consell de Cadaqués decidís regalar a la comtessa d’Empúries una joia elaborada amb corall com a mostra de gratitud. AHCF. Actes del Ple de Cadaqués. 1635, octubre, 14

⁵³⁸ Sobre l’hegemonia catalana en la indústria corallera mediterrània es pot consultar el treball de Bresch, E. “Pêche et commerce du corail en Méditerranée de l’Antiquité au Moyen Age”. Dins Morel, J.P.; Rondi-Constanzo, C.; Ugolini, D. (eds.) *Corallo di ieri, corallo di oggi*. Ravello: EDIPUGLIA, 2000, p. 41-53

L'única fàbrica corallera de la vila estava parada. Zamora també recollí que a Cadaqués “Se dedican también a la pesca del coral a un lado y otro del Cap de Creus y demás parajes donde se cría”.⁵³⁹ A Llançà, segons Sáñez, “...continuará y aun se fomentará la pesca de Coral que se hace en la Costa, y no siendo costumbre adeude Diezmo, se observará contre qualquiera ulterior pretensión.”⁵⁴⁰

L'alt valor del corall explica que restés subjecte a una forta pressió fiscal. El Comte d'Empúries, per exemple, arrendava a l'alçada de la dècada de 1770 “los drets anomenats ancoratge, y la treta del dret nou de peix i coral que rep y cobra en los Ports i son comtat, y singularment en los Ports y Plajas de Roses, Cadaqués, Ampurias y la Escala...”⁵⁴¹ A Roses, el delme del corall es pagava, a l'alçada de 1614, “26 onzas francas una onza; 26 libras francas, una libra.”, segons un document de l'Arxiu Diocesà.⁵⁴² Al litoral de Colera es pagava el delme del Peix i Corall al monastir de Sant Quirze, un impost que s'arrendà el 1683 per 16 lliures i 12 sous.⁵⁴³

Les Ordinacions de la Pesquera també fan referència a la pesca del corall a Cadaqués, tal vegada com si algunes companyies d'encesa compaginessin les dues pesqueres. Prohibia, per exemple, que ningú abandonés la companyia durant la campanya: “que qualsevulla que aura feta compauya de pescar o coralar, de Sant Miquel a Pasqua, o de Pasqua a Sani Miquel, que na la gos rompre si donchs tots no sen avenen, a pena de tres llinres.”⁵⁴⁴ En general, hom pescava corall quan podia: “por lo regular se executa con tanta inmediatecion de la Costa, los pescadores se aprovechan de los dias bonancibles en todo tiempo, ya sea por la mañana ó por la tarde”. Salvador Riera també ho havia vist així.⁵⁴⁵ El visitador Zalvide va mostrar un gran interès en el foment de la indústria del corall, considerant-la molt lucrativa i beneficiosa pels pescadors locals. El seu reglament recollia la diversitat d'instruments usats per arrancar el corall dels fons marins, adequats a les condicions particulars del mar i al tipus de corall:

---

⁵³⁹ Zamora, *Viajes...*, p. 330

⁵⁴⁰ Zalvide, *Reglamento de navegación y pesca...*, art. 128

⁵⁴¹ Citat per Marés, J. “Port de la Selva...”, p. 52

⁵⁴² AGD. Amer i Roses. 1614, febrer, 24

⁵⁴³ AHG. Fons notarial. Llançà, 1683, maig, 3

⁵⁴⁴ *Ordinacions de la Pesquera*, 1542, abril, 10

⁵⁴⁵ Lleonart, J.; Camarasa, J.; *La pesca a Catalunya...*, p. 14. “On la fait en toutes saisons, quand la mer est un peu calme; mais d'autres fois quand elle est un peu agitée, par exemple en hyver, on en tire plus.”

“La pesca del Coral reservada en el Departamento caso del todo á esta Provincia, continuará practicándose con Coralera, anganeta, cachico, rascle chico, raspa y busó de los varios tamaños y figuras que se usan según los parages en que hayan de servir ó el juicio particular de que más o menos utilidad hace el Pescador”⁵⁴⁶

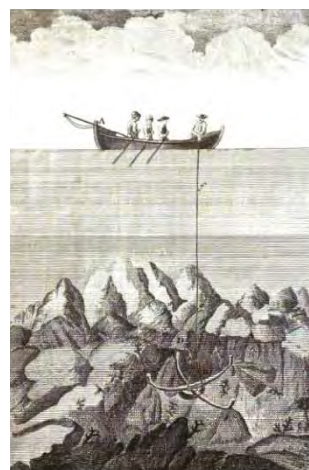
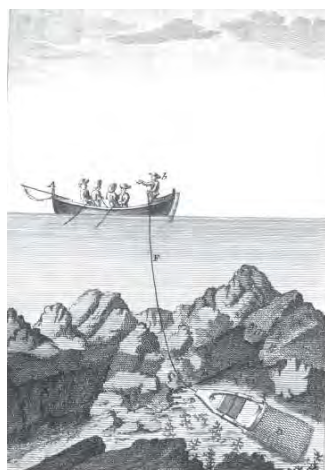
Hom ideà diferents tipus de coralleres. Les més habituals eren, segons Sáñez,⁵⁴⁷ les de “braços” i les de “potes”, diferenciades sobretot per la forma més corbada de la segona que li permetia arribar a racons més inaccessibles. Ambdós variants es componen de dues fustes en creu, formant quatre braços d’entre 4 i 8 pams de llarg, podent arribar als 35. A l’extrem de cada braç si col·locava una raspa, sota de la qual penjava una xarxa en forma de bossa on havia de caure el corall arrancat de les parets i sostres de les coves. Unes peces de xarxa pengen per les vores per recollir el corall que no cau a la bossa. L’art va lligat a una llarga i gruixuda corda amb la que s’opera des d’a bord del llagut, donant cops amunt o avall o voltes en horitzontal fins que els pescadors creuen haver recollit prou corall del lloc en qüestió.

El racle era una mena d’art d’arrossegament primitiu destinat a recollir el corall caigut al fons. Una estructura de fusta i metall mantenia obert una mena de sac, dins del qual entrava *“ramos de coral caido, además de algunas piedras, marisco y hierbas”*. Al centre de l’arc que forma l’entrada s’hi lligava una pedra per llstar l’art. Els pescadors arrossegueu el rascle remant, o bé navegant a la vela.

⁵⁴⁶ Zalvide, M. Relgamento de navegación y pesca..., art. 55

⁵⁴⁷ Sobre la tecnología per a la pesca del coral Sáñez dedica una extensa entrada sota la veu “Rascle”, Sáñez Reguart, J.A. *Diccionario histórico ...*, p. 34-152

*Diferents sistemes d'extracció de corall utilitzats pels pescadors del Cap de Creus.
Font: Sáñez Reguart.*

L'instrument que Sáñez anomenava busó també presentava variants segons si hom volia recollir corall viu – enganxat a les parets i sostres – o corall mort, estès pel terra de les coves. El busó con raspa era una biga de fusta, d'un quaranta pams, amb una extensió corba a l'extrem, anomenada “tontillo”, culminada amb una raspa amb dents de serra i una bossa per recollir el corall. A l'altre extrem de la biga s'hi lligava un pes. Podien unir-se fins a vuit o més bigues, depenent de la profunditat de la cova a rascar.

L'envergadura de l'art obligava a utilitzar dues embarcacions per maniobrar amb ell en coves especialment fondes. Un bus indicava al patró la direcció en que s'havia d'orientar el busó per introduir-lo a la cova. Llavors el movien amunt i avall, trencant les branques de corall que naixien als sostres. A l'extrem també s'hi posava una xarxa més extensa per recollir el molt corall que no queia dins la bossa, *“sin cuyo artificio, oportunamente discurrido, no puede dudarse se perdería mucho de aquella estimada material.”*

L'acció del busó amb rascle, segons comenta Sáñez, *“es solo recoger con direccion inversa el coral que se halla caido naturalmente en el suelo de las mismas cavernas”*. Era molt similar a l'anterior, si bé estava configurat per arrossegar pel terra de les coves, tot recollint el corall. Ambdós instruments es maniobraven amb molta dificultat, sobretot a grans profunditats.

L'anganeta és un instrument que es troba amb freqüència als inventaris dels corallers. Era més senzill i econòmic que els anteriors. Es composava d'un pes central del que sobresortien uns petits braços acabats amb un grapat de xarxes aprofitades de sardinals,

bogueres i armellades. L'ús era molt senzill. A bord d'un bot, un pescador llargava per la borda l'instrument, fregant els braços per les parts verticals, entre les roques, en pous i fons on havia caigut corall.

És probable que també es pesqués submergint-se el pescador a pulmó, com feien a altres regions de la Mediterrània. Ja entrats al segle XIX hom inventà els primers equips semiautònoms d'immersió per a la recerca i extracció de corall. Les costes de Cadaqués van ser un dels laboratoris de prova d'aquella nova tecnologia atès que entorn a 1850 encara se'n extreia amb certa abundància. En relació a l'extracció en el període contemporani descata la figura dels Kontos, una família grega afincada a Cadaqués que arribà a la vila des de Mallorca, on havien estat pescant esponges.⁵⁴⁸ La feina dels busos era molt perillosa, tant els proveïts d'escafandra com els que baixaven a pulmó a desenes de metres de profunditat. Per aquest motiu, mantenia la Comisión Permanente de Pesca, era difícil trobar-ne:

*“Reasumiendo diré, que es la falta de buzos la que impide que esta industria se desarrolle como debe, y puede y no cabe duda, que si el Gobierno estableciera una escuela para que esta profesion no se ejerciera de una manera empírica y muy expuesta por carecer de la instruccion necesaria los pocos que atraidos por el lucro se dedican á ella, la nacion se crearía una fuente de riqueza de muchísimo valor, y los que se dedicasen á esta industria no se hallarían expuestos á perecer como fatalmente sucede muy á menudo, por su torpeza y falta de instruccion en el ramo á que se dedican.”*⁵⁴⁹

Precisament Narcís Monturiol ideà el seu submarí “*Ictineu*” per socòrrer els pescadors de corall en dificultats.

A la costa gironina les unitats coralleres es composaven d'un llagut de pesca i quatre o cinc tripulants, els quals diu Fernández Duro “*cada uno aporta entre 400 i 500 libras que se emplea en víveres y utensilios precisos*” de capital.⁵⁵⁰ La producció es venia a intermediaris i industrials, una part de la qual s'enviava als principals centres manufacturers. Segons Salvador,

---

⁵⁴⁸ Sobre la nissaga corallera del Kontos a Cadaqués Pons, J. “Corall i corallers a la costa gironina”. *Revista de Girona*, 1989, núm. 134, p. 55-60. Coll, C.E. “La nissaga dels Kontos: la petita Grècia de Cadaqués”. *Revista de Girona*, 1998, núm. 188, p. 52-57

⁵⁴⁹ “Coral”. En Fernández Duro, Cesáreo. *Anuario de la Comisión Permanente de Pesca para el año 1868*. Madrid: Tip. Estrada, Díaz y López, 1868, p. 283

⁵⁵⁰ *Ibidem*, p. 253

*“Le Corail de cette pesche se transporte a Marseille, et partie a Livorne, et Gennes, et le portant a Liorne on en tire plus le profit: on le vend une piece de huit jusques a deux la livre, et selon la qualité, et la grandeur des branches on en fait le prix.”*⁵⁵¹

Amb el resultat de la venda és retornaven les inversions inicials als socis i el romanent es repartia segons el sistema “a la part”. Els remitgers de les embarcacions de corall solien ser pescadors a temps parcial, i això, en temps de la Matrícula, creava un conflicte jurisdiccional, atès que, com deia Muñoz de Guzman “*los Matriculados quando se desocupan de buscar el coral trabajan el campo; y esto produce una union entre la jurisdiccion ordinaria y la de Marina, que llega hasta ser nombrados muchas vezes por Alcades ordinarios los Matriculados mismos*”.⁵⁵² Com que una part de la feina era molt poc especialitzada, donava la possibilitat d'embarcar a gent poc formada, terramaners i jornalers sense una feina fixa, mà d'obra destinada a la dura tasca de calar i hissar els pesats instruments per arrencar el corall del fons.

El corall no era gens fàcil de localitzar. Es troba enganxat a les roques, amb de fort pendent i a les coves, sovint a molts metres de profunditat. El risc financer de les empreses era elevat, i requeria d'una gran dosis “d'intel·ligència empresarial.” Zamora observà la importància d'evitar filtracions d'informació sobre la ubicació dels bancs de corall:

“el conocimiento de donde éste se halla, en estas puntas, es una cosa hereditaria, o tradicional, guardándose los patronos unos de otros. Para situarse se gobiernan tomando dos puntos fijos en tierra.”

Les condicions ambientals del Cap de Creus afavorien l'expansió de comunitats coral·lígenes. Els pescadors locals anomenaven brames i taules a les roques on vivia enganxat el corall. Sáñez indicava al respecte que

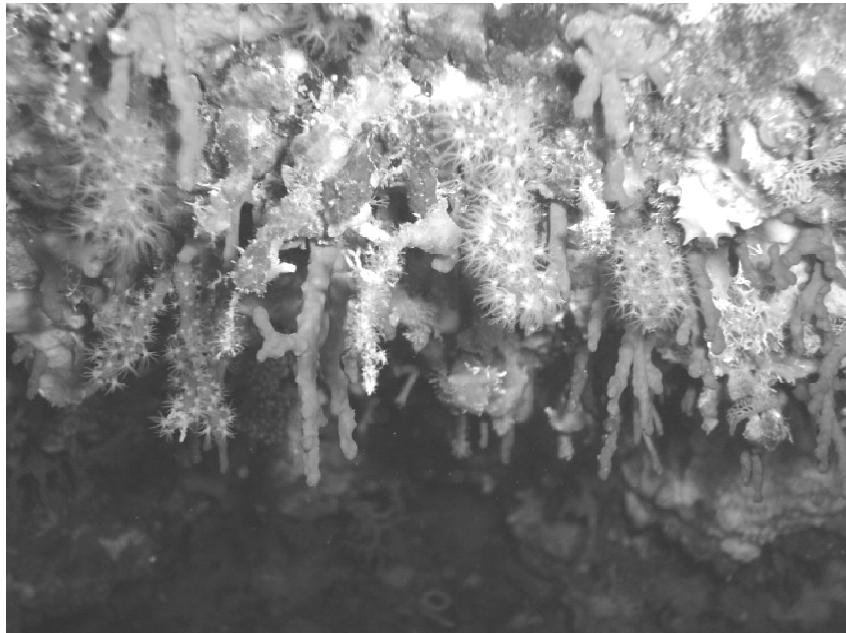
*“...entrando en el Golfo de Rosas, se cuentan tres leguas hasta el Cabo de Falcon, en cuyo espacio de mar no se ha encontrado roca alguna; pero desde Cabo Falcon hasta el que se conoce con el nombre de Puig-gros, situado ántes de llegar al Puerto de la Selva de mar, cuyo trecho con corta diferencia comprehende quatro leguas de costa (la mayor parte de la Villa de Cadaqués), se sabe que las rocas inmediatas á la orilla han criado coral pero las mas abundantes fuéron las de Levante, y de la parte del Norte del Cabo de Cruces, hasta el mismo de Puig-gros.”*⁵⁵³

---

⁵⁵¹ Leonart, J.; Camarasa, J.; *La pesca a Catalunya...*, p. 115

⁵⁵² 3ª Revista de Inspección de Matrículas. Provincia de Rosas. AMDAB. Matrícula. Generalidades. Leg. 1873

⁵⁵³ Sáñez Reguart, J.A. *Diccionario histórico...*, vol. 5, p. 77

Branques de corall vermell arrpades a les parts de la roca, 27 metres de profunditat. Les eines utilitzades pels pescadors arrencaven el corall de la roca, però la ineficàcia de molts dels mètodes emprats feia perdre bona part de l'extracció. Font: Yoruno. Wikipedia Commons.

Allà, les parets de roca amb corall es trobaven molt properes a la costa, “a la distancia de un tiro de fusil de tierra”. Per aquest motiu els caladors més accessibles van ser explotats intensament, fins al punt que a mitjan segle XVIII estaven quasi bé esgotats. Parla Sáñez al respecte que

“En medio del Golfo de la Selva, á cosa de dos leguas fuera del Puig-gros, se halla tambien cierta roca, que llaman la Brama de la Selva, y en ella se ha pescado coral como en unas ciento y veinte brazas de agua; pero en el dia ya no se encuentra.”

Efectivament, el corall és un recurs natural amb una molt baixa taxa de reproducció que s'esgota amb facilitat. A més, els arts arrencaven el corall de la roca dura – o recollir-lo del fons si havia caigut –, sovint de forma maldestre, molt infructuosa i poc productiva perquè bona part es perdia per sempre. La pesca del corall era altament depredadora, esquilmant i esterilitzant els racons per on passava. Com succeïa amb altres arts, entre un sector dels pescadors certs instruments de pesca despertaven un sentiment molt crític, fins i tot rebuig – aquells més productius, cars i l'abast només d'uns pocs inversors. Era una opinió no compartida per tothom a la indústria. Zalvide apunta que

“...si bien hubo en la Selva de Mar, y Cadaqués, rezelos de que la Raspa puesta en la corallera arrancaba la madre del Coral y perjudicaba a su producción, por lo que se prohibió en aquellos Puertos, no habiendo aun pruebas que convenzasn y que antes bien generalmente en las pesqueras adjacentes a la Provincia las de Vera, Mallorca, Oran, Francia y aun Roma, se

exercita sin contradicción la Coralera con raspa, seguirá universalmente en todas partes hasta que con más experimentos pueda formarse caval concepto.”⁵⁵⁴

La sobreexplotació dels jaciments més propers va empènyer molts pescadors catalans a organitzar expedicions a diferents zones de la Mediterrània, a la recerca de nou corall. Les campanyes d'exploració eren complexes – els llaguts es carregaven a bord de naus de transport fins al port de destí. Corallers de Begur, per exemple, viatjaven fins a la “Cote du corail”, al litoral magrebí, estenen les expedicions fins a les Illes de Cap Verd, a l'Àfrica Tropical. Allà toparen sovint amb pescadors francesos i italians.⁵⁵⁵ Els del Cap de Creus van igualment actius. Explica Sáñez en el seu reglament de Palma de Mallorca que

*“Tambien se pesca en estos mares, especialmente en los de la confrontacion de Alcutia, mucho coral á que todavia no se dedicaron los naturales; y lo hacen los catalanes de Begur, l'Escala, Palafrugell, Cadaqués, Selva de Mar que por compañías, mediante el regimen particular que he deducido y está en este Ministerio, vienen todos los años por Marzo”.*⁵⁵⁶

Els pescadors de Cadaqués en particular van ser grans fomentadors d'aquell tipus d'expedicions, ampliant el radi d'acció per bona part de la Mediterrània Occidental. Sáñez apunta que pescaven corall “*en sus mares, y en los de Vera, Orán, Mallorca, Francia y Italia...*” Sovint eren zones perilloses on els pescadors – desprotegits en la distància – quedaven exposats a la pirateria i al pillatge. Les autoritats requerien a les companyies que treballessin en llocs segurs. Sáñez, per exemple, recollia la necessitat de prendre mesures cas d'anar a pescar a les costes del Marroc, on solien anar els catalans:

“se procurará no fondear o tomar tierra en despoblado según prescribe las Reales Resoluciones de veinte y dos de Septiembre, y quatro de Octubre de mil setecientos sesenta y seis deviendo en virtud de ellas establecer la pesca de Coral desde Tetuán a Santa Cruz”.
(art. 29)

La recerca del corall era una empresa costosa que requeria grans sumes de capital. El risc financer quedava compensat per la privatització dels caladors trobats. A diferència de les cales de pesca, que com veurem foren considerades un bé comú des del seus inicis, els jaciments de corall viu situats a menys de 60 metres de profunditat van tenir una naturalesa privada. Al Cap de Creus corresponia al comte d'Empúries la concessió de les

---

⁵⁵⁴ Zalvide, M. *Reglamento de navegación y pesca...*, art. 55

⁵⁵⁵ Sobre les expedicions dels corallers de Begur Martín Corrales, E. “L'Activitat dels corallers catalans en el litoral africà al segle XIX : Algèria, Marroc i Cap Verd”. Drassanes, 1994, núm. 2, p. 18-23

⁵⁵⁶ *Estatutos del regimen y gobierno que sirve para los pescadores de esta Provincia de Mallorca, 1778.* AMDAB. Matrícula. Reforma de Gremios, Leg. 1910

llicències. Així, el fomentador Francesc Gelabert demanava el 1727 un privilegi per poder pescar corall a les aigües del Cap de Creus amb dotze embarcacions, el qual li fou concedit perquè *“seria muy cierto crecería el drecha de la “treta”, que su Excelencia tiene impuesto en el referida Estada.”* Hauria de pagar, a més, un cinc per cert de tota la producció. El 1764 un altre llicència per pescar corall amb raspa fou atorgada a Antoni Masas, pel període de dos anys, a canvi també del pagament de la treta i un percentatge del corall aconseguit.⁵⁵⁷

A més de la necessària llicència, calia assegurar la propietat dels bancs descoberts. Per evitar enfrontaments derivats de l'explotació, Sáñez determinà que

“Qualquiera que en menos agua de quarenta Canas ó ochenta varas encontrase Cueva de Coral vivo dará inmediatamente aviso al Subdelegado, y este al Ministro de la Provincia, para que justificado ser Coral vivo precisamente, y en el fondo insinuado, se adjudique á quien la encontró, y solamente este la disfrute hasta que la abandone o vaya a hazer igual pesca en otra parte pues desde entonzes queda común el uso de la Cueva hallada.”

Els situats a profunditats superiors, i molt més difícils de treballar, eren de lliure accés, així com els jaciments de corall mort, de menor qualitat. La troballa d'un nou jaciment de corall viu era un cop de sort per a la companyia, però podia ser motiu de disputes i enfrontaments, com es desprèn del reglament de Sáñez. Apunta, per exemple, que per evitar escàndols i conflictes

“tendrán entendido los matriculados que quando hallaren Cueva de Coral vivo y adquieren derecho de usufructuarios ha de entenderse limitado á los que en la actualidad del hallazgo estuvieron presentes por Compañía o sin ella, y que no serán árbitros de llevar a otros a su devoción, pues quando por muerte u otro incidente no fueren bastantes á exercitar la pesca, señalará el Ministro de la Provincia los que hayan de ser, procurando Rolén todos los Individuos de la cuadrilla de embargo...”

Per evitar querelles i *“respeto de ser de tanta entidad estas pesqueras privativas”* disposava fos obligatori un permís del Ministre de Marina per poder treballar – a més de la llicència comtal si es volia pescar a les aigües del comtat d'Empúries –, fins i tot per a les companyies propietàries dels jaciments.

Zamora comentà que finals de segle XVIII l'extracció de corall al Cap de Creus havia declinat en benefici de Begur, el principal centre productor de la costa catalana. Possiblement fos només un fet esporàdic, atenent a l'auge experimentat al segle XIX a

---

⁵⁵⁷ Madurell, J.M. “L'almadrava de Tossa...”, p. 38-41

per tot arreu. A Cadaqués, el 1821, treballaven dos companyies. La nova burgesia i una part de la classe obrera de la primera meitat del XIX aficionà al corall, augmentà la demanda i el preu. En canvi, a finals del mateix segle decaigué l'interès i el comerç i finalment l'extracció quasi bé s'abandonà, molt motivat també per l'esgotament quasi total dels jaciments del mar català. La situació actual de les poblacions de corall al Cap de Creus són molt preocupants. L'extracció continuada ha provocat que l'abundància i les biomasses siguin molt baixes i la mida del corall extremadament petita.⁵⁵⁸

6.11. La diversificació dels oficis i ocupacions

La pluriactivitat ocupacional i l'adaptació constant a les circumstàncies del medi ecològic i socioeconòmic empenyia el pescador a compaginar bona part de la nòmina de ginys, ormeigs i tècniques descrita fins ara al llarg del dia, de la temporada o de l'any. Rarament a les costes de Catalunya el pescador practicava una sola pesquera, en exclusiva, sinó que les combinava segons un patrons d'explotació definits i adaptats a les condicions ecològiques del seu territori de predació. Aquesta estratègia donava peu a una diversificació dels oficis (*métiers*) en mar i a la obtenció una producció molt diversa; una estratègia que persegueix el "peix de temporada" segons l'època de l'any emprantde diversos ginys de pesca a la vegada.

D'acord a aquesta idea, entre l'equipament d'un pescador dels segles centrals de l'edat moderna es poden identificar diversos d'aquests ormeigs. José Mateo afirmava, a la llum de l'estudi dels protocols de Marina, que

*"...un pescador bien equipado de l'Empordà contaría dentro de su equipo con un laúd con vela, antena, timón y remos, 20 ó 30 palangres ("menudos y borders"), 3 ó 4 piezas de sardinal (una barcada), 3 ó 4 piezas de soltas ("tanto claras como ciegas), 2 a 5 armelladas, 2 bogueras, 2 ó 3 nasas. Algunos podría agregar el instrumental para coral y si se era afortunado 1 arte o xàvega, generalmente grande, o uno pequeño, de rovellar o para la encesa. También se agregaban otras artes como la moxonera, el rall, y diversos instrumentos de recolección de moluscos etc..."*⁵⁵⁹

Disposar de tot aquest equipament per Mateo significaria, sens dubte, pertànyer a l'aristocràcia pesquera. Hom podria dedicar-se per complert i quasi exclusivament a pescar tot l'any. Aquest perfil seria el d'un pescador "professional", que extreu els

---

⁵⁵⁸ Lloret, J.; Riera, V. "El medi marí...", p. 76.

⁵⁵⁹ Mateo, J.A. *Con arte y parte...*, p. 111

recursos de subsistència principalment de la mar; un perfil, per altra banda, ben poc habitual en el marc de les comunitats pesqueres del Cap de Creus.

De fet, les dades referides al Cap de Creus no permeten afinar amb tanta exactitud la descripció d'un model d'unitat de producció. Les referències a la cultura material dels pescadors són molt esparses i encara poc sistemàtiques. Com hem vist, els inventaris post-mortem són una primera aproximació, però per la seva naturalesa amaguen segurament moltes dades valuoses. Malgrat això, alguns inventaris ajuden a copsar diferències en l'equipament pesquer i a entreveure que no tothom era el mateix tipus de pescador. Per exemple, a Joan Antoni Mates, pescador de la Selva de Mar que es dedicava a la salaó, li van trobar a la botiga que tenia al Port de mar un llagut de pescar, un art, un palangre, una solta, una armellada i un palangró petit.⁵⁶⁰ En Pere Tartera s'havia dedicat més al cultiu de la vinya i al vi, si bé tenia també un bolitx en propietat i una petita armellada que calava amb el seu llagut.⁵⁶¹ Pere Vaqué era un modest patró d'un llagut de foc a Llançà i propietari de mig bolitx per pescar a l'encesa, a més de dedicar-se a la salaó.⁵⁶² En canvi, Joan Narcís Imbert havia estat un ric pagès de Cadaqués i comerciant de salaons de peix, propietari de tota una companyia de pesca a l'encesa que comptava amb un llagut gros i un llagut de foc, amb un bolitx i un quintar de tia guardada a una de les dues barraques que tenia a Portdoguer – a més de la que tenia arrendada a Llançà per 4 lliures.⁵⁶³ A Llançà, , per últim, Just Salvà tenia en el moment de la defunció mig llagut en propietat, un bolitx, una tonaria i una armadora.

Un dels problemes dels inventaris post-mortem és que possiblement el difunt s'hagués venut les pertinences o les hagués llegat als seus successors abans de morir. Una font alternativa però poc profitosa són els protocols de Marina, on els pescadors demanaven la patronia per escapar al sorteig de la Matrícula de Mar. En el tràmit per demanar l'excedència, alguns homes descrivien els seus equips de pesca, tot demostrant que disposaven de les eines per treballar en mar. La font és bona, però les referències a peticionaris del Cap de Creus són també molt escasses. A mode d'exemple, coneixem el cas de Pere Birba, un pescador de Llançà que s'havia fet construir un llagut per destinar-lo tan al tràfic com a la pesca. Declara tenir "*tots els arreus necessaris*", que són

---

⁵⁶⁰ AHG. Fons notarial. Castelló d'Empúries, 1581. 1699, gener, 1.

⁵⁶¹ AHG. Fons notarial. Llançà, 90. 1683, maig, 3.

⁵⁶² AHG. Fons notarial. Llançà, 102, 1695, novembre 4.

⁵⁶³ AHG. Fons notarial. Castelló d'Empúries, 1377. 1644, novembre, 4.

sardinals, art gros o xàvega, soltes, armellades i palangres, i demanava ser passat a la classe de patrons perquè no té ningú que li guardi la barca, la casa i una vinya que té. La patronia li fou concedida el 1792.⁵⁶⁴

El que permeten comprovar els inventaris és que la compaginació d'ocupacions en mar no era només estratègia exclusiva dels pescadors, sinó de tot tipus de treballadors, seguint el model definit per Barbaza com el pagès-pescador clàssic de la Mediterrània. Un dels millors exemples es troba al dietari de la família Fina, una família de pagesos i negociants acomodats de Palafrugell que tenien en la pesca un de les seves principals diversions. Aquest testimoni de setembre de 1842 bé podia ser corrent a altres racons de la Costa Brava:

*Habem anat a pescà de dematí y un rato a la tarde... A la tarde, mitja hora antes de pòndrer-se lo sol, habem vingut casant lo pla de Farena y he tirat ab una perdiu molt lluñ, pero no la he morta...*⁵⁶⁵

La petita pesca amb muixonera o armellada es compaginava amb la caça per acabar organitzant un dinar o sopar. Al Cap de Creus es troba també aquest tipus de figura que aprofita el mar com a dispensa ocasional, com en Josep Comta, de Llançà, un ric pagès que dedicava part del seu temps a pescar. Entre les seves pertinences es van trobar un bolitx, un filat, un palangre i un palangró, un bolitxó per pescar agulles i un rall, elements que donen idea de la capacitat que tenia de diversificar la producció pesquera durant el seu temps lliure.⁵⁶⁶ A la Selva de Mar, Rafael Pou tenia a més d'un art i un bolitx, una peça de tonaira, una fitora i unes nanses. També a la Selva de Mar el barriler Esteve Cayró pescava amb un "bolitx medianer" i un palangre "tal qual".⁵⁶⁷ Aquests exemples es repeteixen no només al litoral del Cap de Creus sinó a tota la Costa Brava.

La diversitat d'ormeigs parla de la gestió del temps en el context d'un complex calendari anual de treball, que combina la frenètica activitat tant al camp – verema, sega – com al mar – temporada de peix blau –, amb períodes d'oci o de menor intensitat. L'organització del treball en mar es pot analitzar alhora des de dos perspectives. Una primera és aquella que té en compte tot el cicle anual del calendari pesquer afectat per les variacions estacionals del medi ecològic. Les enceses i els sardinals associades al bon

⁵⁶⁴ AHG. Fons notarial. Protocols de Marina, Palamós. 1792, octubre, 18

⁵⁶⁵ *Notes i dietari de la família Fina...*, p. 53

⁵⁶⁶ AHG. Fons notarial. Llançà, 110, 1703, abril, 18

⁵⁶⁷ AHG. Fons notarial. Llançà, 102, 1695, maig, 8

temps donaven pas a la tardor a l'ús d'altres tipus d'ormeigs. Un pescador palamosí ho explicitava tot afirmant que

*“...en tot lo Yvern, y en lo temps intermedi de una a altra passa, los pescadors no usan dels sardinals ni hixen a pescar ab estos ormeigs; si que ab instruments totalment distincts de aquells y propis per la pesca estable que se cria en est mar com són soltas, armellades, nansas, palangras y arts...”*⁵⁶⁸

...als quals s'hi poden sumar altres com el rall, la fitora – per anar a reganar –, la canya o la llença. Eren totes elles pesqueres menys productives, certament, però servien, per exemple, per abastir els mercats locals de peix fresc durant la Quaresma. A l'hivern també es continuava calant l'art o, d'una manera molt més professional i especialitzada, dedicar-se a l'extracció del corall.

Un segon nivell d'anàlisi implica la gestió del temps curt i la òptima organització de la jornada de pesca i la compaginació amb el treball en terra. L'experiència i el coneixement permetien al pescador calar una armellada en un punt propici, per després anar a recollir les nanses de llagostes que havia calat el dia anterior, i després preparar un palangre per calar-lo abans de la fosca o caçar calamars amb una potera, o aprofitar les nits per anar a reganar amb la fitora pels recs del roquisser, i un llarg etcètera d'opcions possibles. Tot això es podia compaginar amb els treballs a la vinya o l'olivar, confeccionar ormeigs o dedicar-se a altres feines artesanals, com la salaó de peix.

En conclusió, la pesca a l'encesa fou la modalitat de pesca que vertebrà la indústria pesquera del Cap de Creus des de l'edat medieval fins l'entrada del segle XX. La xàvega també jugà un paper molt rellevant. En comparació, la dedicació i els rendiments de la resta de pesqueres tradicionals eren molt inferiors, algunes d'elles marginals i dirigides a la mera subsistència o l'esbarjo. Les captures de peix blau aconseguides per les enceses fornien els obradors de salaons i sustentava tota l'economia lligada a la pesca des de Roses a Colera, i amb ella les manifestacions socials i culturals d'unes comunitats que, a voltes de grat o per pura necessitat, desplegaven en el medi aquàtic totes les seves forces productives. Per la pròpia naturalesa temporal i molt condicionada al medi l'encesa no exhauria les possibilitats tècniques d'extreure recursos del mar. L'enginy dels pescadors mediterranis, limitats per un mar pobre en biomassa però ric en diversitat, el portà a idear o a adoptar, segons el cas, un munt d'equips i sistemes de pesca diferents. No tots

---

⁵⁶⁸ AHG. Fons Notarial, Protocols de Marina. 1765, maig, 31

van tenir la mateixa implantació. El sardinal, com hem apuntat, fou quasi inexistent a bona part del cap de Creus per la pressió i control exercit pels mateixos pescadors. No obstant, el número i la diversitat de sistemes de captura – la relació que hem establert aquí, en aquest sentit, és prou aclaridora – ens fa concloure que la principal font de sosteniment de les comunitat escampades pel litoral del Cap de Creus van ser el recursos pesquers i la principal indústria, la pesquera.

Essent així, no ens estranya que la mirada sobre el mar fos més que una simple contemplació. Els caladors d'on s'extreia el peix, l'or blau de la Mediterrània, eren l'assegurança de la manutenció de la família i de la comunitat, era allò que donava sentit a la seva cultura material i immaterial. La voluntat de controlar-ne l'accés i ordenar-ne l'explotació derivà en l'establiment de mecanismes de gestió prou sofisticats, entre els quals trobem, a l'alçada de l'edat moderna, el règim comunal.

7. GESTIÓ COMUNAL DELS RECURSOS PESQUERS

L'objectiu principal del present capítol és analitzar el règim de gestió de l'activitat pesquera al cap de Creus durant els segles centrals de l'Edat moderna. Malgrat que, com s'ha documentat en el capítol precedent, coexistien diferents sistemes i tècniques de pesca – i que un pescador en pogués practicar més d'un –, ens fixarem en el règim de gestió de la pesca a l'encesa amb bolitx, el sistema de pesca sobre el que es construí l'economia pesquera del territori. Podem avançar que a la llum de la documentació i els testimonis recopilats, dit règim de gestió funcionà sota la fórmula del règim comunal, en un model particular però que, a la pràctica, compleix la majoria de les premisses exposades per Elinor Ostrom en diversos articles i treballs.⁵⁶⁹

L'anàlisi del cas concret del Cap de Creus s'ha pogut dur a terme de manera pionera i excepcional gràcies a la diversa documentació conservada sobre l'aprofitament dels recursos, la gestió de l'activitat i la conflictivitat tècnica i social que es generà al seu voltant entre els segles XVI i XIX. La principal font de referència per acostar-nos a l'evolució d'aquest règim són les anomenades *Ordinacions de la Pesquera de Cadaqués*, el reglament a partir del qual s'organitzà la pesquera entre, almenys, 1542 i 1793.

---

⁵⁶⁹ Bona part de les seves teories van quedar sintetitzades a la seva obra més coneguda Ostrom, E. *Governing the commons: the evolution of institutions for collective action*. New York: Cambridge University Press, 1990.

7.1. El debat dels béns comunals pesquers

Els comunals són un model de gestió dels recursos marins, especialment pesquers, que es pot trobar a quasi tots els continents del planeta. A la conca mediterrània constitueixen un mecanisme compartit de forma espontània per diverses regions. Es troben exemples des de l'estret de Messina fins al litoral espanyol, passant per la Provença o la costa de Turquia. Cada exemple es defineix per unes característiques que poden ser pròpies i presentar evolucions diferents. De fet, no hi ha un únic model de gestió anomenat “comunal”, si no diversos, tots ells igualment vàlids a l'hora de complir la funció per la qual són instaurats. I això provoca que, en general, hi hagi una certa confusió en la nomenclatura, definició i aplicació de les perspectives d'estudi sobre la qüestió.

Per començar cal distingir entre “règims de propietat” i “règims de gestió”, conceptes complexos i d'intricades matisacions teòriques que poden dur a un cert desconcert. A grans trets, entenem com a règims de propietats els diferents sistemes o formes possibles de possessió d'un bé per part d'una persona o col·lectiu. Els límits de cada una d'elles no del tot exacte, sinó que cal considerar un complex continu de drets de propietat que van des del lliure accés a la propietat privada i restringida.⁵⁷⁰ Per exemple, en un règim d'absència de propietat (*res nullius*), els drets d'ús no estan assignats i la seva explotació és lliure i gratuïta. El règim de propietat estatal (*res publicae*) comporta que la propietat està en mans de l'estat, en nom dels seus ciutadans. El govern de l'estat determina les regles d'accés i nivells d'explotació, i els ciutadans tenen el deure d'observar aquestes regles. La propietat privada (*res privatae*) és exclusiva, transferible i reconeguda per l'Estat, si bé la persona que té assignats els drets n'ha de fer un ús socialment acceptat. Per últim, hom parla d'un bé públic global que supera qualsevol frontera nacional o generacional, d'abast universal.

Si la propietat sobre un bé pot ser individual, pública, col·lectiva o caracteritzada per l'absència total de propietat, la seva gestió també pot respondre a diferents models, no sempre coincidents amb la naturalesa del propi bé. Per exemple, s'han documentat casos de gestió privada i particular d'un bé col·lectiu, o bé un gestió col·lectiva d'un bé públic, o un bé privat cedit en gestió als representats de tot un col·lectiu. La fórmules i combinacions de formes de propietat i de gestió poden ser molt variades. En el cas que

---

⁵⁷⁰ Chamoux, Marie N.; Contreras, J. “Introducción”. Dins La gestión comunal de recursos..., p.14

aquí ens ocupa, parlant del Cap de Creus, dins les fronteres del qual els pescadors explotaven els recursos pesquers, el territori marítim estava dividit entre un sector públic, de propietat estatal, i sector privat en mans d'institucions monacals – les raons històriques de dita possessió s'han apuntant en el capítol 4. En canvi, sobre el terme marítim en conjunt s'aplicava una gestió col·lectiva de caràcter comunal, l'origen del qual es remunta l'edat mitjana. Arran d'aquesta distinció, els científics socials no acostumen a parlar en terme de “propietaris” en referir-se a les persones que usen els béns, sinó “d'usuaris” o “*apropiators*”, en paraules d'Ostrom.⁵⁷¹

Forni defineix la gestió comunal com “*la gestió del sistema de recursos en la que els recursos i les instal·lacions resten subjectes a l'ús individual, però no a la propietat individual o a la eliminació, on l'accés és controlat i el nivell de consum varia en funció del número d'usuaris i el tipus d'ús*”.⁵⁷² En aquest tipus de gestió, la importància recau en la obtenció i control dels “drets d'ús”. Així, un conjunt identificat i reconegut d'usuaris controlen aquests drets sobre l'explotació dels recursos mentre n'exclouen els que no en són membres del col·lectiu. Els usuaris autoritzats solen gaudir del dret col·lectiu d'igualtat en l'accés i l'ús dels recursos – malgrat que no sempre sigui exactament així. Un cop capturat, la propietat del recurs recau privadament en a la persona que l'ha aconseguit.

El caràcter polifacètic dels règims comunals ha provocat que els models de gestió i regulació aplicables fossin tant diversos com els tipus de recursos susceptibles de gestionar-se sota dit model: les pastures, les aigües per regar, els fruits i la fusta dels boscos, els rius, els terrenys erms, els saladars, els aqüífers, etc. Aquesta diversitat d'ambients ecològics i sistemes d'explotació possibles implica que la definició de conceptes com “comunal”, “bé comunal”, “propietat comunal” i “aprofitament comunal” no sigui unívoca sinó enormement diversa, mostrant a vegades connotacions diferents segons els context d'utilització.

En els règims comunals, l'accés als recursos es restringeix a un grup titular de persones detentores de les necessaris drets d'ús, persones que poden exercir el dret de sostreure

---

⁵⁷¹ Ramos Gorostiza, J.L. *Economía, marco institucional y medio ambiente: la economía de los recursos naturales desde la perspectiva institucional*. Madrid: Editorial Complutense, 2000, p. 68-69. Ostrom, E. *Governing de commons...*, p. 30

⁵⁷² Forni, N. “Common property regimes: origins and implications of the theoretical debate” Dins Groppo, P. (ed.) *Land reform: land settlement and cooperatives*. Roma: FAO, 2000.

el producte del recurs – obtenir-ne un usdefruit –, però apropiar-se del propi recurs. En aquest sentit, els *common pool resources* o recursos d'aprofitament comunal es defineixen com a recursos econòmics objecte d'ús individual, però no de possessió individual. Per això hom distingeix entre sistemes de recursos (*resource systems*) i les unitats de recurs (*resource units*). Un prat, per exemple, seria un sistema de recursos l'extensió del qual admet un determinat número d'animals pasturant; els animals serien les unitats de recursos. En el món de la pesca, els caladors (*fishing grounds*) on es troben els peixos, constituïrien un sistema de recursos, l'ús dels quals pot ser compartit per molts usuaris, pescant tots alhora o de forma seqüencial. En canvi, les unitats de recursos serien els peixos que un pescador és capaç de capturar – “pescado” en castellà-, unitats que es poden quantificar i mesurar en quilos o tones. Aquesta distinció és important alhora d'estudiar l'organització i gestió en el marc de l'explotació pesquera del Cap de Creus.⁵⁷³

També s'ha argumentat a bastament que les institucions juguen un paper clau en el marc de la gestió dels recursos de propietat comunal. Antropòlegs i economistes institucionals defineixen les institucions com “regles de joc” o “convencions” d'ordre social que indiquen què convé fer i no convé fer: “la combinació de regles formals, constriccions informals i imposicions”; en altre sentit, les institucions actuen com a categories socials que, aparegudes per atendre una necessitat bàsica de la societat, adquireix un caràcter orgànic i permanent, i en molts casos es transformen en una reglamentació jurídica.⁵⁷⁴ Així doncs, podríem considerar els règims comunals en termes d'institucions amb què les organitzacions es doten per aconseguir uns objectius col·lectius, estructures on cada actor pot representar el seu paper, i que es manifesten de formes molt diferents: les associacions de pastor que gestionen les pastures de muntanya, el col·lectiu de regants que vetlla per l'ús eficient de l'aigua en contextos d'escassetat o les assemblees de pescadors que regulen l'accés i l'ús dels caladors de pesca.

---

⁵⁷³ Ostrom, E. *Governing the commons...*, p. 30

⁵⁷⁴ North, DC. *Institutions, institutional change, and economic performance*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. López Losa, E. “Derechos de propiedad informales y gestión comunal de las pesquerías en el País Vasco. Un enfoque ecológico-institucional.” *Revista de Historia Económica*, 2003, vol. 21, núm. 1, p. 11-48. Alegret, J.L. “Economics and political anthropology of fisheries governance: the incipient failure of collective in Catalan cofradías” Hatcher A, Robinson C. (eds.) *Management institutions and governance systems in European fisheries: Proceedings of the third Concerted Action workshop on economics and the Common Fisheries Policy*. (Vigo, Spain, 28-30 October 1999.) CEMARE Misc. Paper M48. Vegeu també Gorostiza, J.L. *Economía, marco institucional...*, p. 13

Aquests arguments, passats pel sedàs de l'experiència empírica utilitzant nombrosos exemples, va portar a la recentment guardonada premi Nobel Elionor Ostrom a demostrar que si bé la gestió comunal és un fenomen estès per tot el món, que es pot documentar en ambients i contextos extremament diversos, no és d'aplicació a tot arreu. Per a la reproducció d'un model que garanteix una gestió eficient dels recursos, s'imposen unes condicions necessàries, que es poden resumir en:⁵⁷⁵

- El recurs comunal s'ha d'inscriure en unes fronteres ben delimitades.
- Les normes d'ús d'aquests recursos s'han d'adaptar a les condicions del territori, la seva tradició i costums.
- Els usuaris del recurs, o la major parts d'ells, han de participar en la presa de decisions respecte a la seva gestió.
- Ha d'existir una supervisió efectiva del recurs, a través de monitors o de la pròpia comunitat
- Les penes per violar les normes seran imposades per la pròpia comunitat.
- El sistema de resolució de conflictes ha de ser clar, simple, acceptat per tots i inapel·lable
- Les autoritats superiors respecten l'aplicació comunitària de les normes de gestió.
- L'organització es porta a terme a múltiples nivells, des de la creació i aplicació de la norma fins a la resolució de conflictes i la imposició de penes.

Aquestes premisses són necessàries, però no suficients, en tant que s'han de donar, a més, tres condicions indispensables:

- El recurs a gestionar ha de ser un recurs estratègic, indispensable per a la subsistència de la comunitat.
- El grup de participants en l'aprofitament ha d'estar internament cohesionat.
- La comunitat ha de tenir un projecte comú de futur que impliqui a vàries generacions.

Ostrom considera que els principals reptes dels comunals no és controlar l'acció dels *free-riders* o els *outsiders*, sinó mesurar la conveniència i l'efectivitat, a nivell

---

⁵⁷⁵ Ostrom, E. *Governing the commons...*, p. 90. Rico, A. *Gestión sostenible de bienes comunales...*, p. 56-57

institucional, de les organitzacions i les normes amb què es doten els usuaris per regular i modelar la conducta personal en benefici del projecte col·lectiu. Establir mecanismes de control d'accés al recurs, resoldre els conflictes que puguin sorgir, enfrontar-se col·lectivament als canvis en l'entorn i adaptar-se a l'avenç de les noves tecnologies de forma no traumàtica són accions que es troben en la base del correcte funcionament dels règims comunals. Per això, l'estudi de les institucions comunals és una tasca essencial per aprofundir en el coneixement del funcionament i l'evolució d'aquests tipus de règims, i comprendre, en cada cas, l'èxit o el col·lapse de cada cas particular.

7.2. El debat dels béns comunals

En els darrers temps, economistes i polítics per un costat, i historiadors i antropòlegs per l'altre, han debatut àmpliament sobre la divergència en els criteris i l'enfocament del problema dels comunals. La qüestió ha aixecat fervoroses postures en una clara manifestació de la profunditat i complexitat de l'enfrontament que la sustenta. L'episodi més destacat i alhora vertebrador d'aquesta polarització fou el protagonitzat per les reaccions a les tesis malthusianes de Gerret Hardin, una sort d'arguments que qüestionaven l'eficiència dels comunals recollits sota el nom de la "*tragèdia dels comunals*". La metàfora del pastor que perjudicava la comunitat tot augmentant el seu remat en detriment de la pastura de tots posava sobre la taula la desavinença entre la racionalitat individual i la racionalitat col·lectiva: "*freedom in the commons bring ruin to all*". L'assumpció de que els recursos explotats ens comú estaven subjectes irremissiblement a una degradació i final desaparició donava peu a plantejar dues solucions per assegurar la seva conservació i perpetuació: o la socialització dels comunals – pública o de l'Estat – o la seva privatització.⁵⁷⁶

La "*tragèdia dels comunals*" va penetrar entre la comunitat científica amb èxit. Fins i tot ha format part del saber convencional en estudis ambientals, polítiques de gestió dels recursos, economia, ecologia i ciència política.⁵⁷⁷ Durant la segona meitat de segle XX va servir com una mena de justificació històrica de l'avenç del individualisme econòmic, de la imposició i legitimació de la propietat privada enfront a altres formes de propietat de caràcter "tradicional" i arrelades en el territori. En el món de la pesca, l'assumpció de la

---

⁵⁷⁶ Hardin, G. "Tragedy of the commons". 1968, vol. 162, núm. 3859, p. 1243-1248. Una resposta a Feeny, D. et al. "The tragedy of the Commons: Twenty-Two Years Later". *Human Ecology*, 1990, vol. 18, núm. 1, p. 1- 19.

⁵⁷⁷ Rico, A. *Gestión sostenible de bienes comunales [tesi doctoral inèdita]*. Madrid: Universitat Complutense, 2006, p. 40-41

“tragèdia” entre polítics i gestors es traduí per part dels Estats en l’extensió a 200 milles nàutiques de la Zona Econòmica Exclusiva (ZEE) – distància reconeguda per la Convenció de les Nacions Unides sobre el Dret del Mar, de 1982 –, i a la implantació més recent del mercat de Quotes Individuals Transferibles (ITQ): l’assignació individual d’una part proporcional de la quota total de pesca tot permetent la seva transferibilitat, és a dir, la seva comercialització;⁵⁷⁸ una mesura que, efectivament, està provocant una autèntica “tragèdia” en moltes pesqueries d’arreu del planeta.

Per fer front als atacs del liberalisme rampant que es fonamenta en dita teoria, sorgí un moviment acadèmic i cultural cada cop més organitzat amb la missió d’estudiar, posar en valor i difondre el model d’aprofitament comunal com un mecanisme de gestió dels recursos respectuosa amb el territori, racional, eficient i sostenible. Des d’aquest col·lectiu s’ha treballat també per desmuntar alguns dels arguments que fonamenten la tesi de la tragèdia. Per exemple, una de les principals crítiques a Hardin era perfil ideològic que traspuaven les seves afirmacions, com la confusió interessada dels conceptes de propietat comunal – “*res comunes*” – i absència de propietat – “*res nullius*”. S’ha esmerçat molta literatura en aclarir aquests conceptes perquè “comú”, com sostenia Hardin i molts altres, no significa sense propietari, sinó d’accés limitat a un grup d’usuaris ben identificat i sota una ordenació institucional molt clara.⁵⁷⁹ I en la mateixa línia, Aguilera Klink, indicava que la propietat comunal implica: a) que tots els usuaris tenen els mateixos drets a utilitzar el recurs, i no els perden si no els exerceixen; b) els no propietaris son exclosos de l’aprofitament; i c) els béns de propietat comunal estan subjectes a restriccions institucionals que garanteixen la sostenibilitat de l’explotació.⁵⁸⁰ La “*res nullius*”, evidentment, no compleix cap d’aquestes premisses.

---

⁵⁷⁸ Hanneson, R. “From common fish to rights based fishing : Fisheries management and the evolution of exclusive rights to fish”. *European Economic Review*, 1991, vol. 35, núm. 2-3, p. 397-403. Symes, D.; Crean, K. “Privatisation of the commons: the introduction of individual transferable quotas in developed fisheries”. *Geoforum*, 1995, vol. 26, núm. 2, p. 175-185

⁵⁷⁹ Sobre la definició de propietat comunal, usada per bona part de la comunitat científica, Ciriacy-Wantrup, S.V.; Bishop, R. “Common Property’ as a Concept in Natural Resources Policy”. *Natural Resources Journal*, 1975, vol. 15, p. 713-727. Vegeu també Berkes, F. “Property Rights and Coastal Fisheries”. A Pomeroy, R.S (ed.) *Community management and common property of coastal fisheries in Asia and the Pacific: concepts, methods and experiences*. ICLARM Conf. Proc., 1994, núm. 45 p. 51-62

⁵⁸⁰ Aguilera Klink, F. “¿La tragedia de la propiedad común o la tragedia de la malinterpretación en economía?” *Agricultura y Sociedad*, 1991, núm. 61, p. 157-181. L’autor es queixava de que, malgrat l’error manifest, molts llibres de text encara incorporaven la fal·làcia de Hardin, fomentant una mala interpretació de l’economia política.

Els múltiples treballs d'investigació han fet observar que els comunals són, precisament, la salvaguarda de moltes comunitats i el motor de la seva subsistència i reproducció. Com deia López Losa, “*Durante mucho tiempo el aprovechamiento comunal de algunos recursos ha supuesto la pervivencia de muchas comunidades a lo largo y ancho del planeta, y ello difícilmente cuadraría con la supuesta asignación ineficiente de recursos que habitualmente se ha achacado al mismo.*”⁵⁸¹ L'esforç d'investigació es centrà principalment en l'estudi de societats indígenes o preindustrials que a causa de la degradació mediambiental motivada per les mesures jurídiques de caràcter privatitzador o per l'acció d'empreses pesqueres multinacionals estaven a punt de desaparèixer.⁵⁸² Per exemple, una comparativa entre els sistemes tradicionals de gestió i els sistemes moderns fonamentats en criteris estrictament “científics” i “polítics” dut a terme per l'antropòleg J. Acheson posà de manifest els amplis beneficis i avantatges que el model comunal reportava als seus usuaris.⁵⁸³ Molts altres investigadors han arribar a les mateixes conclusions. F. Berkes també apuntà que els béns comunals no són relíquies evolutives; al contrari, és un model de gestió que se sosté en els avantatges que atorga als seus usuaris: cooperar i negociar regles de joc aporta un benefici net en conjunt molt superior a l'acció individual. El model comunal és més eficient i eficaç, per exemple, allà on el cost del control de la propietat privada no es pot suportar de forma individual. A més, els titulars dels drets sobre els comunals solen tenir una visió a més llarg termini i treballen en la millora de l'explotació, alhora que intenten preservar els recursos de la sobreexplotació per llegar-los a les generacions futures. Per exemple, impedeixen amb la seva acció regulatòria la introducció de pràctiques ambientalment agressives i socialment injustes. A més, tots els membres comparteixen drets i deures recíprocs, que només poden ser modificats per decisions col·lectives i vinculants.⁵⁸⁴

La disputa acadèmica continua ben viva, però en els darrers temps sembla prendre força la visió liberal de l'explotació del medi marítim. Així i tot, els esforços de posada en

---

⁵⁸¹ López Losa, E. “Derechos de propiedad informales...”, p. 18

⁵⁸² Un resum del procés de privatització a Scott, A. Conceptual origins of Rights Based Fishing”. Dins Neher, P. Arnason, R.; Mollett, N. *Rights Based Fishing. Proceeding of the NATO Advanced Research Workshop on Scientific Foundations for Righth Based Fishing. NATO ASI Series*, vol. 169, 1989, p. 11-38 Capel, H. “El drama de los bienes comunes: la necesidad de un programa de investigación”. *Biblio3W: Revista bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales*, 2003, vol. VIII, núm. 458.

⁵⁸³ Acheson, J.; Wilson, J. “Order out of Chaos: the case for parametric fisheries management”. *American Anthropologist*, 1996, vol. 98, p. 579-594

⁵⁸⁴ Berkes, F. “The benefits of the commons”. *Nature*, 1989, vol. 340, p. 91-93

valor dels comunals han merescut un premi Nobel a Elionor Ostrom – que no ha estat rebut pel conjunt de la comunitat d'economistes de la mateixa manera – tot demostrant que és un camp d'investigació plenament vigent i molt actiu. La seva aplicació al cas de l'explotació dels recursos pesquers al Cap de Creus des d'una perspectiva històrica – un camp força desconegut a Catalunya – enllaça, doncs, en aquesta gran controvèrsia teòrica i política.

7.3. El mar com a bé comunal a Catalunya

Ja hem dit que la figura dels comunals es pot identificar a quasi bé totes les grans regions planeta. En tot cas, no sempre es subratlla amb la mateixa claredat que el seu rostre és el resultat de l'evolució històrica particular de cada territori, a vegades enterrant les seves arrels en els orígens polítics i socials del país. A Catalunya, en particular, els comunals han jugat un paper molt destacat en l'economia de moltíssimes comunitats rurals, tant de muntanya, com d'interior o de la vessant marítima.

Els orígens dels comunals als Països Catalans es remunten a l'alta edat mitjana i en particular a l'evolució del feudalisme. Durant segles, es fonamentaren jurídicament en l'Usatge 72 “Strate”, dels Usatges de Barcelona:

“Stradas e vias públicas, e aguas corrents; e fonts vivas, prats e pasturas, selvas, garrigas, e rocas qui són fundadas en aquesta terra, són de las Potestas; no que ho hajan per alou ne ho tengan en domini, mas que tot temps sien a empriu de lurs pobles, sens tot contrast e sens servici sebut”.

L'empriu constituïa una norma jurídica del dret consuetudinari que concedia als habitants d'una vila el gaudi dels béns rústics, generalment basats en l'explotació per l'autocosum, amb el ben estès que l'usdefruit es trobava regulat per un reglament o “ordinacions”. Tant llur origen com vinculació als poders reials, i a la Catalunya Vella als comtals, fan dels emprius una figura jurídica i econòmica de moltes facetes, subjecte a nombroses casuístiques.⁵⁸⁵ El domini directe sobre aquests béns i drets podia restar en mans de la monarquia o senyorial. A moltes cartes de poblament medievals –sobretot

---

⁵⁸⁵ Algunes obres de referència entorn als béns comunals en el context català són Balaguer, E. Dantí, J.; Gual, V. (eds.) *Els béns comunals a la Catalunya Moderna*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1998. Olivares, J. *Viles, pagesos i senyors a la Catalunya dels Àustria : conflictitat social i litigació a la Reial Audiència : 1591-1662*. Lleida: Pagès, 2000. Beltrán, Oriol. “Economía doméstica y gestión comunal en el Pirineo Catalán”. Dins Nöelle, Mario; Contreras, Jesús. *La gestión comunal de los recursos: economía y poder en las sociedades locales de España y de América Latina*. Barcelona: Icària, 1996. Pau i Gratacós, Ll. *L'aprofitament dels béns comunals a Catalunya i la seva evolució jurídica, a propòsit del cas de l'Estany de Banyoles*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Escola d'Administració Pública, 2003.

als territoris conquerits als sarraïns –, l'explotació dels comunals era un dels privilegis atorgats als nous pobladors per fomentar la repoblació. En altres casos no eren gratuïts perquè els usuaris, en la forma de senyors útils – el comú de la universitat, principalment – pagaven un cens per a la seva explotació. També podien no estar subjectes a cap mena de cànon i ser d'ús lliure, però el seu accés restar subjecte a determinades condicions. En molts casos, l'ocupació marginal dels empius dins del paisatge rural responia a l'avenç agrícola o el seu retrocés. No tots els comunals es gestionaven d'igual manera, però a arreu els seus òrgans de govern municipal es van encarregar de la seva gestió, incorporant les normes que regulaven la seva utilització en els més amplis costums locals.

A l'Europa medieval i moderna, els comunals foren essencials pel funcionament i reproducció de la comunitat agropecuària perquè feia possible la complementarietat d'ocupacions i la diversificació dels mètodes de subsistència: les pastures permetien practicar la ramaderia, dels boscos s'extreia fusta per construir i escalfar, dels herms s'obtenien fibres per confeccionar articles de consum, dels rius i els recs s'extreia l'aigua indispensable per regar o fer anar els molins i la pesca. L'esforç global es distribuïa territorialment a través de l'explotació dels diversos nínxols ecològics presents al territori i la producció es diversificava al llarg del calendari rural, en un moment en que els grups domèstics només tenien una part dels mitjans de producció.⁵⁸⁶ A més, els comunals eren un referent identitari de la comunitat rural, representació de la cultura camperola. En paraules d'Olivares:

*“L'essencial dels béns comunals era tant l'objectiu econòmic immediat de complementar la productivitat de la família pagesa i del conjunt comunitari, com reafirmar la vinculació interna de la col·lectivitat basada en la memòria dels orígens en el desenvolupament de les pràctiques associatives del treball i en les institucions de govern de les comunitats pageses”.*⁵⁸⁷

Els comunals exercien sovint de coixí de seguretat entre els sectors menys privilegiats en el marc d'una certa consciència de responsabilitat amb les generacions futures. S'ha posat l'èmfasi en *“l'existència en aquells segles d'una lògica col·lectiva de supervivència social, que tendia a posar fre a la depredació dels recursos naturals i a legitimar el poder del comú”*.⁵⁸⁸ A més de l'interès “conservacionista” en la defensa dels comunals, els seus més fermes

---

⁵⁸⁶ Beltrán, O. “Economía doméstica y gestión comunal en el Pirineo Catalán”. Dins Nöelle, M.; Contreras, J.. *La gestión comunal de los recursos...*, p. 72

⁵⁸⁷ Olivares, J. *Viles, pagesos i senyors...*, p. 139

⁵⁸⁸ *Ibidem*, p. 16

defensors eren els més desvalguts, pobres i amb menys alternatives econòmiques, sovint sense terres o amb molt poca, davant de les pretensions dels pagesos rics, benestants i nobles hisendats de privatitzar aquest tipus d'utilitats.⁵⁸⁹

Dins de l'amalgama de béns i drets comunals, el mar territorial esdevingué un bé comunal des de temps immemorials. La concepció jurídica i econòmica del mar català en termes de "comunal", d'àmplies implicacions, se'ns fa palesa sobretot a partir dels segles centrals de l'edat mitjana en el marc d'un augment de la pràctica de la pesca. Les repetides crisis de subsistència dels segles XIV i XV i les normes d'abstinència cristiana, entre altres factors, fomentaren el peix adquirís una major importància en la dieta popular, i que el número barques i pescadors augmentés significativament. La documentació dels primers conflictes laborals per l'ús de l'espai marítim-terrestre evidencien cap cop amb més força la concepció comunal que les comunitats tenien del "seus" espais de treball.⁵⁹⁰

La comunitarització del mar català no és un procés que esdevingué de cop, malgrat que a aquestes alçades tampoc coneixem amb detall la seva fase més inicial. Sí sabem, però, que es contemporània a altres regions europees. Lopez Losa sosté que la implantació d'aquest règim de gestió durant l'etapa medieval, gràcies a les concessions rebudes de reis i barons territorials, desembocà en el sorgiment de

"...reglas e instituciones, generalmente fundamentadas en la costumbre, a través de las que se establecen las formas en las que debe llevarse a cabo el aprovechamiento. Estas normas, que se acuerdan entre los miembros de la comunidad, y que pueden cambiarse de común acuerdo según surjan nuevas circunstancias o problemas, también suelen incluir medidas de carácter coercitivo para asegurar su cumplimiento. En general, son las reglas que se establecen entre todos los miembros del grupo las que acaban, o pueden acabar dando origen a la aparición y desarrollo de derechos que, por su parte, no hacen sino asegurar un comportamiento productivo homogéneo entre todos ellos".⁵⁹¹

Amb tota seguretat, la transformació demogràfica, tècnica i social del sector pesquer català ocorreguda entre 1350 i 1400 estimulà l'aparició de les primeres organitzacions adreçades a la regulació pesquera, així com l'enfortiment de les ja existents. Aquests

---

⁵⁸⁹ Giralt, E. (ed.) *Història Agrària dels Països Catalans*. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, 2008, vol. III Edat Moderna, p. 214-221. Aquesta privatització s'intensificà a partir de 1770.

⁵⁹⁰ Garrido, A. Alegret, J.L. "Les activitats pesqueres en el context de la Catalunya medieval". Dins Garrido, A. et al., *Les Ordinacions de la Pesquera...*

⁵⁹¹ López Losa, E. *Derechos de propiedad...*, p. 6

organismes prenen aspectes diferents segons la localització i la naturalesa del territori: gremis professionals de pescadors en ambients urbans (Barcelona, Tarragona), confraries en viles de certa importància (Blanes), associacions assistencial (Begur) o, amb major extensió, assemblees de patrons a tota la ruralia, allà on la pesca fos una peça clau del teixit econòmic local. Entre altres funcions, les primeres organitzacions tenien com a finalitat organitzar i controlar l'activitat, gestionar adequadament l'accés als territoris de pesca per evitar disfuncions en l'aprofitament i defensar els drets d'ús dels usuaris enfront dels competidors.

Les primeres institucions aparegudes a l'Edat mitjana evolucionaren entre els segles baix-medievals i l'Edat moderna, paral·lelament a les conjuntures del sector pesquer, tot adaptant-se a les particularitats i a les necessitats de gestió de cada comunitat. Un breu recorregut històric ens permetrà introduir el cas concret de les *Ordinacions de la Pesquera de Cadaqués*, sobre el que es fonamentarà l'anàlisi d'aquest apartat.

7.4. Evolució de la gestió pesquera al litoral català

El litoral català és un marc d'anàlisi ideal per estudiar l'activitat pesquera mediterrània, entesa com una combinació de pesca de petita escala, pluriactivitat ocupacional i mera subsistència de molts dels seus practicants. A nivell institucional, les primeres manifestacions clares d'organització del sector pesquer català es concentren a les viles i ciutats pesqueres amb un pes demogràfic més important i alt grau d'especialització en determinades tècniques. Els primeres referències es situen entorn al segle XI a la zona del Delta de l'Ebre, un espai lacustre on es practicava ja una intensa pesca als seus aiguamolls. Amb els pas dels decennis, els focus d'activitat pesquera més rellevants es concentraren a les ciutats litorals: entorn a 1380 es funda el gremi de pescadors de Tarragona; per les mateixes dates es crea el de Barcelona. A Blanes, els pescadors fundaren una confraria el 1397.⁵⁹²

A partir del segle XV, creix el moviment associatiu, més o menys organitzats i reglamentat, per tot el litoral català. Les assemblees de patrons-pescadors s'encarreguen d'organitzar i regular una incipient activitat halièutica als Països Catalans – en

---

⁵⁹² Sobre la confraria de Tarragona Capdevila, S. "El Gremio de Marineros". Dins *Setmana Santa de Tarragona*, 1930, p. 19-41. Vegeu també Sabaté, J.M. *El Gremi de Marejants (societat marítima i protectora) : una aproximació històrica*. Tarragona: 1992. Sobre Barcelona Colldeforn Lladó, F. *Historial de los gremios de mar de Barcelona, 1750-1865*. Barcelona, 1951. Marquès, J.M^a; Reixach, J. *La parròquia de Santa Maria de Blanes*. Blanes: l'Eix Editorial, 1993, p. 25

coincidència amb altres regions de la Mediterrània més occidental. Aquest moviment coincideix amb la redacció de les primeres “*Ordinacions de la Pesquera*” documentades, el conjunt o compendi de regles – creades de nou o recopilades d’antics costums – amb què la comunitat d’usuaris es dota per regular la pesca. Des d’una òptica estrictament local, s’adapten al territori i als costums dels seus habitants com una eina de gestió eficaç per controlar l’esforç pesquer i pacificar socialment el col·lectiu, preservar els recursos marins contra pràctiques considerades econòmicament abusives o ecològicament destructives, assegurar l’estabilitat sociolaboral alhora que alleugereix les possibles tensions amb la imposició d’un sistema de penes i multes als infractors.

En aquest sentit, fou un model que es reproduí de manera estable aquí i allà durant almenys tres segles més. L’incipient influència de l’Administració de l’Estat no va promoure canvis en aquests reglaments d’origen medieval fins ben entrat el segle XVIII, i de forma molt dèbil en un primer moment. Com escriu Mateo, la Matrícula de Mar a través dels seus agents i inspectors es limitaren a respectar i a transcriure la legislació local que imperava a cada port. No serà fins al segle XIX que la pesca espanyola esdevé d’interès nacional, i es planteja una política centralista que es superposarà als plantejaments locals.⁵⁹³ El conflicte esclatà molt poc temps després.

Aquells primers reglaments de pesca – alguns dels quals han arribat fins als nostres dies – són a la vegada la radiografia d’un moment de convulsió, de crisi, de transformació a l’interior de comunitat de pescadors local. Considerem que la publicació d’una nova ordenança es pot interpretar com l’exhauriment o superació de la reglamentació anterior, de la seva pèrdua de valor en la missió d’assegurar els objectius funcionals de la institució, de la necessitat d’adaptar la llei a una nova realitat tècnica i socioeconòmica que doni resposta a noves necessitats dels pescadors. Com hem pogut apuntar en el capítol 5, els nivells d’ocupació en la pesca, una activitat altament sensible als canvis de l’entorn econòmic i social, fluctua al llarg dels segles de forma inversament proporcional al “benestar” del territori. Quan les condicions de vida es degraden al camp, hom es fa pescador: augmenten les unitats de pesca que es fan a la mar per treballar en el medi marítim, mig aquàtic i mig terrestre. Aquest augment de la flota pesquera local i la lluita per la possessió dels millors caladors provoca tensions organitzatives i territorials que desemboquen en la superació del costum, el trencament de la norma consuetudinària.

---

⁵⁹³ Mateo Oviedo, J. *Con arte y parte...*, p. 40-41

Davant d'aquesta evidència, les comunitats modificarien les regles de joc, o bé les refermarien per fer front a tots aquells que les transgredeixen en un marc d'elevada competitivitat i tensió. La pacificació social es recupera, doncs, amb la redacció, mancomunada en molts casos, d'un nou pacte, de la firma d'una nova ordenança de pesca, acceptada i respectada per tota la comunitat, a pena de patir fortes multes.

El cicle de flux i reflux demogràfic en mar crea moments històrics escaients per a la publicació d'unes noves regles de joc, de nous acords institucionals. Per exemple, durant la crisi baix medieval apareixen diversos reglaments dirigits a ordenar un sector indispensable per l'economia marítima del país – podríem dir en alguns casos per la subsistència d'una part de la població – i – motiu no menys important – que dota de tripulació experta en l'art de navegar les naus de la marina catalana en la seva fase d'expansió militar i comercial vers la Mediterrània.

Així, veiem que l'any 1400 els patrons de xàvega de la vila i del terme de Calonge arribaven a un acord amb Bernat de Cruïlles, senyor de la platja, per actualitzar un vell reglament de pesca del segle XIII i posar ordre en la pesca amb xàvega.⁵⁹⁴ Els pactes i acords dels pescadors calongins s'inserien en els més amplis drets de castelletge que pertocaven al noble, el qual va aprofitar per refermar les seves prerrogatives feudals sobre béns i persones. L'ordenança de Calonge és coetània al reglament de Blanes, compilat el 1401 i ampliat el 1414, que regulava el comportament de les companyies a la platja de Palafolls durant la temporada de les xàvegues, compresa entre Pasqua i Tot Sants. A Roses, l'augment de tonaires –xarxes per capturar tonyines – recentment introduïdes en aigües del cap de Creus procedents de França, obligà a firmar el 1410 una concòrdia amb l'abat del monestir – propietari de les pesqueres – per regular els espais, malles i horaris permesos, així com les condicions mínimes per participar en el calament de la “cinta”, la gran xarxa comunal per pescar tonyines. I a Barcelona, les ordenances municipals dictades entorn a 1390 – i que amb una sèrie d'interrupcions s'allargarien més enllà de 1499 –prohibien, i després permetien, pescar amb les mateixes

---

⁵⁹⁴ Ordenança transcrita i editada per Garrido, A. et al., *Les Ordinacions de la Pesquera de la Platja de Calonge...* Possiblement les ordenances originals, de 1245 i de les quals només ens ha arribat un fragment, són les més antigues de Catalunya.

tonaires dins del tram comprès entre el Besòs i el Llobregat, sempre que aquestes portessin el peix a vendre a la peixateria municipal.⁵⁹⁵

Com s'ha dit, la dinàmica organitzativa i institucionalitzadora de la pesca marítima no era exclusiva dels Països Catalans.⁵⁹⁶ A València, per exemple, la pesca a l'Albufera guanyà protagonisme entre els habitants de la comunitat locals. Si bé el primer privilegi concedit als pescadors per l'explotació d'aquells marjals data del 1250 – concedit per Jaume I –és al llarg del segle XV quan la pressió sobre la llacuna obligà a introduir el sistema de “redolins”, el sorteig de les postes de pesca.⁵⁹⁷ Alguns autors, entre ells Berthelot, han assegurat que el model valencià serví de model d'organització per a moltes altres pesqueres de la Mediterrània Occidental. Al litoral de Provença, per exemple, la dinàmica reguladora de la pesca convergí en dates molts properes, com demostren la signatura sengles reglaments a Marsella (1437) i La Ciotat (1459)⁵⁹⁸

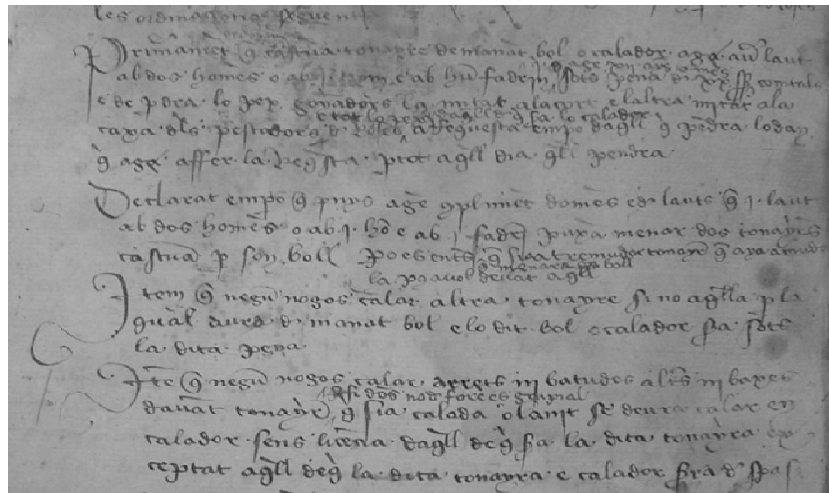
---

⁵⁹⁵ Les referències documentals de les ordenances citades són: Blanes: AHFF. Fons notarial. Llibre de la Cort de Palafolls, vol 551, 1402, maig, 8. [editades per Pons Guri, Pons Guri, J.M. “Ordinacions sobre pesca i venda de peix del 1401 al 1414”. *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*. Barcelona: Noguera, 1989, vol. III, p. 96-97.] Roses: AHG. Fons notarial, Roses. Unitat sense inventariar. 1410, abril, 28. Barcelona: “Ordinacions del pex fresc, e, principalment dels pescadors”. Ordenances editades per Bajet Royo, Montserrat. *Aspectes del comerç a Catalunya en el segle XVI segons els llibres dels mostassàs*. [tesi doctoral]. Lleida: Universitat de Lleida. Departament de Dret Públic. 1993.

⁵⁹⁶ A varies regions mediterrànies i nordeuropees la contaminació i la sobrepesca a rius i aigües costaneres començava a ser un problema per l'abastament de la floreira industria de la salaó i la transformació de peix. Hoffman, R. C. “A brief history of aquatic resource in medieval Europe”. *Helgoland Marine Research*, 2005, núm. 55, p. 22-30.

⁵⁹⁷ Sobre els primers privilegis concedits als habitants del Palmar i els instruments de gestió de la pesca a les llacunes de l'Albufera hom pot consultar Caruana Tomàs, C. *Estudio histórico y jurídico de la Albufera de Valencia: su régimen de aprovechamiento desde la Reconquista hasta nuestros días*. Valencia: Succ. Vives Mora, 1954, p. 42 i ss.

⁵⁹⁸ Per La Ciotat Roux, M. P. M. *Répertoire des travaux de la Société de Statistique de Marseille*. Marseille, 1841. “Ségou si los capitols et ordenances faches en lo louc del boro de la Ciotat subre los arts de pescar”. Per Marsella Mordrel, L. *Les institutions de la pêche maritime: histoire et evolution*. París: Université de Droit, d'Économie et Sciences Sociales de Paris II, 1972 Per Berthelot, les ordenances de Marsella “sont la reproduction textuelle des anciens statuts conservés aux archives de la corporation des pêcheurs de Valence”.

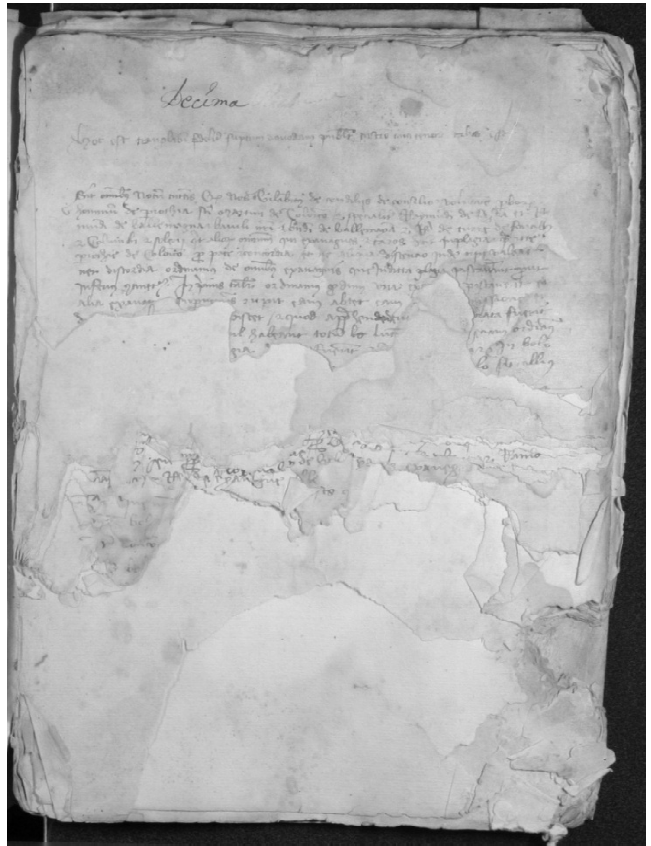

Reglament de pesca amb tonaire de Roses, acordat entre els pescadors i amb le vist-i-plau de l'abat del monestir de Santa Maria de Roses, 1410. Font: Arxiu Històric de Girona

Només coneixem una ordenança més redactada en el trànsit cap a l'edat moderna: la de Tossa, datada el 1524.⁵⁹⁹ Les *Ordinacions de la Pesquera de Cadaqués*, compilades el 1542, no són més que una reescriptura d'unes regles més antigues, probablement originàries – com veurem – del segle XV. Durant les dècades posteriors, la introducció del sardinal, les almadraves fixes i mòbils i l'expansió del palangre impulsaren un nou creixement de l'economia lligada al peix i una expansió de les fronteres de la flota. Amb la proliferació de petits obradors on es manufacturava el peix, Catalunya començava a ser una potència en la producció de salaons, caràcter que es reforçaria segles més endavant. L'activitat, abans només “terrestre” o costanera, progressà en el seu vessant de pesca “marítima” gràcies als avenços tècnics. I tot això malgrat el perill de la presència de pirates a la zona. No en va, el gruix de confraries de pescadors de Catalunya nasqué precisament en aquest període – entre 1600 i 1700 –, estimulades per la solidaritat grupal davant del perill dels pirates i els efectes de la Contrarreforma en el camp de la religiositat popular⁶⁰⁰.

⁵⁹⁹ Arxiu Històric Municipal de Tossa, pergami núm. 2. Editat per Zucchitello, M. *Homes, vaixells i mercaderies...*, p. 217-219

⁶⁰⁰ Garrido, A. *Pesca i associacionisme...*

Estat del document original que conté les ordinacions de la pesquera de Calonge. La reconstrucció del text s'ha aconseguit gràcies a les còpies conservades dels segles XVI i XVII. Font: Arxiu Històric de Girona

A partir de la segona meitat del segle XVII, les comunitats empordaneses, situades a primera línia dels molts conflictes bèl·lics entre Espanya i França des de 1640, hagueren de suportar l'elevat cost dels allotjaments de tropes, epidèmies i crisis alimentàries. La degradació de les condicions de subsistència i la manca de recursos impulsaren un nou increment de pescadors i d'esforç pesquer a tot el litoral. La intensificació configurà un nou ordre a nombroses platges i cales. Per això apareixen nous reglament igualment oportuns, reedicions de vells pactes que donen resposta a l'ocupació del territori i a l'esforç col·lectiu. Sant Feliu de Guíxols en redacta una de nova el 1690, elaborant-la de nou el 1691; A Tossa de Mar es firmava el 1693; els patrons de Begur promulgaven la seva el 1715. Els motius d'aquests últims no pot ser més clar: “ço es que per evitar molts abusos de moltas consuetuts antigas que per respecte de la guerra se havian abolidas en las pesqueras, tant de encesa com de sardinals”.⁶⁰¹

⁶⁰¹ Sant Feliu de Guíxols: AMSFG. Fons Ajuntament. Llibre d'acords de la Universitat. 1690, juny, 10. Tossa de Mar: AHG. Lloret de Mar, 65. 1693, octubre, 13. Begur: AHG. Begur, 10. 1715, agost, 8

Ostrom apuntà que per a una correcta gestió comunal, l'autoritat territorial ha de respectar l'edició i l'aplicació comunitària de les normes. En aquest sentit, els reglaments de navegació i pesca promulgats en el marc de la Matrícula de Mar a partir de 1751 a tots els territoris de la Monarquia Hispànica, no van aconseguir més que legitimar les antigues institucions i les regulacions que posaren en pràctica, adoptant-les com a pròpies atesa la seva estabilitat i harmonia. La vessant pesquera del reglament de Zalvide de 1773 de la província marítima de Sant Feliu de Guíxols es fonamenta precisament en el concepte de “costum”, en les normes consuetudinàries vigents a cada vila, i els atorga un caràcter formal “*de iure*”. Zalvide només modificà petits aspectes contraris al desenvolupament de la pròpia Matrícula, aquells que provocaven enfrontaments entre comunitats – “*conforme exige la reciproca buena correspondencia entre los Matriculados*” – o els que, a ulls del legislador, no són del tot clars.⁶⁰²

7.5. Les “Ordinacions de la pesquera de Cadaqués”

Entre tots els reglaments coneguts a Catalunya, el més important i singular és sense dubtes el que constitueixen les *Ordinacions de la Pesquera de Cadaqués*. Són el resultat de més de tres segles de decisions preses pel col·lectiu d'usuaris dels caladors del terme marítim de Cadaqués. Les regles incloses per regular l'accés i l'aprofitament estan adaptades a les realitat que els envoltava en cada moment. Podem afirmar que la persistència i perseverança dels pescadors d'aquella banda del Cap de Creus converteixen Cadaqués en un fet únic i excepcional de la Mediterrània Occidental, i en un observatori ideal des d'on poder estudiar la història de la pesca a Catalunya.

El rol central de la pesca en les estratègies de subsistència i reproducció social de la vila –bona part de la seva població en vivia directa o indirectament –, dins d'un marc ecològic i social competitiu i potencialment conflictiu, obligà els patrons pescadors a llur adaptació constant i a mantenir un seguiment continu del compliment de l'ordenança. Alhora, la profunda tradició assembleària i d'autogovern dels seus habitants, herència del passat medieval i de l'aïllament geogràfic, impulsava amb força l'actualització periòdica del contingut del reglament. Com comenta Josep Pla:

*“...estant pràcticament lligat tothom per la pesca, vivint i treballant en comunitat en explotació de les cales a través de les companyies del bolitx, la col·laboració general fou naturalíssima. Això explica la persistència, en el poble de les formes de democràcia directa”*⁶⁰³

⁶⁰² Zalvide, M. *Relgamento de navegación y pesca...*

⁶⁰³ Al respecte d'aquesta tradició assembleària, Pla comentava que “*L'originalitat de les institucions de govern de la vila de Cadaqués s'explica, potser, perquè havent estat sotmesa a un domini dual, exercit per senyors remots i*

D'aquesta tradició comunitarista i assembleària emanen les ordinacions redactades amb més o menys regularitat en un llibre conservat a l'arxiu parroquial de Cadaqués.

7.5.1. L'origen de les Ordinacions

La rellevància històrica com filològica del document original va portar a Pep Vila, Èrika Serna i Enric Prat a fer-ne l'any 2005 una primera transcripció, la qual, en la seva versió manuscrita, s'utilitzarà al llarg de tot aquest treball:

“Fa 16,3 cm d'amplària per 21,5 cm de llargària. Les cobertes són de pergami, amb els cantons lleugerament desgastats. L'enquadernació està parcialment desfeta, amb alguns dels quadernets una mica descosits, però l'estat general del manuscrit és bo. També cal assenyalar que alguns fulls de l'interior estan una mica afectats per la humitat. Hi ha una foliació feta a posteriori, possiblement al segle XIX, però amb l'error d'haver-se saltat alguns folis. També podria correspondre a aquesta mateixa centúria una mena d'etiqueta enganxada a la part superior del llom on figura la llegenda Ordinacions de la pesca.”⁶⁰⁴

No és clar quin és l'origen exacte la institució comunal a Cadaqués, ni quan les ordinacions van començar a ser redactades. Sabem que són d'origen medieval. contemporànies a la resta d'ordenances del litoral gironí. Molt probablement es fonamentessin en pràctiques consuetudinàries més antigues, no escrites o perdudes en alguna de les ràtzies de pirates patida per la vila. Segons Rahola, les ordenances de pesca formarien part dels més extensos i antics “*usos i costums*” del castell de Cadaqués atorgats i ratificats pels monarques catalans i el Comte d'Empúries com a senyor del territori almenys des de 1280.⁶⁰⁵ Una primera referència a la regulació de la pesca com a prerrogativa de l'assemblea local es remunta al 1445, quan els cònsols de la vila presentaven un memorial a la Generalitat on exposaven que no aquesta tenia cap autoritat per intervenir en una disputa entre la vila i els pescadors perquè entre els mateixos litigants es resolia tot. Aquesta tendència quedà clara a la Generalitat, fins al

---

allunyats, res no pogué intervenir en la seva administració que no estigués lligat amb els interessos de la vila mateixa. És obvi i clar, naturalment, que per més fort que hagués estat el particularisme dels casaquessencs, una situació semblant no hauria estat possible sense l'isolament. (...) Així, Cadaqués estigué regida pels cadaquesencs mateixos a través d'una democràcia directa funcionant en tots els afers” Pla, J. Cadaqués..., p. 45

⁶⁰⁴ Vila, P; Serna, E; i Prat, E. *Les Ordinacions de la Pesquera...*. Les cites de dites ordinacions incloses en aquest treball segueixen l'esborrany de la transcripció original, cedit amablement pels autors abans de la seva publicació definitiva.

⁶⁰⁵ Alguns privilegis havien estat concedits pels monarques catalans a finals del segle XIV i inicis del XV. Rahola, J. “Privilegios en el siglo XV”. *Revista de Girona*, 1962, núm. 18, p. 71-74

punt que ordenava al seu procurador del Comtat d'Empúries no intervenir en una altra disputa relacionada amb la pesca al terme.⁶⁰⁶

L'ordenança original va ser traslladada el 1542 a un nou llibre – no en sabem el motiu – i lloada el 10 d'abril, “*una concòrdia feta entre los abitans del castell de Cadaqués, ço és, per tots los qui pescaran de Galladera fins a la Sebola*”. A causa de la ràtzia soferta per Cadaqués el 1543, a mans del pirata turc Barba-roja, l'aplicació de ordenança va ser interrompuda – potser va aturar-se tota l'activitat pesquera. Un cop represa, “*és estada lloada dita concòrdia demunt escrita per los cònsols, pròmens y patrons de dita vila*”, a finals de la dècada de 1560.⁶⁰⁷ Fou transcrita de nou el 1570 des d'una font documental més antiga, en la que “*fonch ordenat per los susdits cònsols y consell totes les ordinacions devall escrites, que tots los pescadors de dit castell ajen de servir los capítols que-s seguiran, ab las penas devall escrites, començant a Galladera.*” Val a dir que entre 1611 i 1661 les actes de les assemblees dels pescadors locals foren recollides, en part, al llibre d'actes del comú de Cadaqués.⁶⁰⁸ Si bé la darrera notícia és de 1792, és molt probable que continués en vigor molts anys més tard.

Com diguem, l'organització del procés productiu restava subjecte a les conjuntures de l'activitat i del territori. Al llarg de la temporada de pesca de 1570 sorgirien diversos problemes entre la flota, havent de ratificar de nou la norma a inicis de 1571. Les disputes continuaren anys més tard, fins al punt que el 1590 hom es preguntà si “*dita ordinació de pesquera pasará avant o si-s tornarà la ordinació de la pesquera vella*”. Possiblement durant aquest interval es va proposar algun sistema alternatiu d'assignació dels recursos entre la comunitat, que finalment no prosperà, perquè patrons i fogaters decidiren “*que-s pescàs en lo astiu per calas, com dalt està ordenat.*” Des de llavors, el reglament restà en vigor durant més de 250 anys

Les *Ordinacions de la Pesquera* constitueixen la norma que regula l'accés als caladors del terme marítima de Cadaqués mitjançant l'assignació per sorteig de les cales disponibles.

---

⁶⁰⁶ Documents citats per Rahola, J. Cadaqués. “Les ordinacions de la pesquera”. *Revista de Girona*, 1984, núm. 106, p. 58

⁶⁰⁷ “*Los asaltos de los moros, tan frecuentes y desastrosos en el siglo xvi, fueron la causa de la desaparición de las antiguas Ordenanzas, como desapareció asimismo de esta manera el Archivo Municipal.*”. Rahola, J. “Cadaqués en la Edad Media. Las “Ordinacions de la Pesquera (I).” *Revista de Girona*, 1967, núm. 38, p. 29-33

⁶⁰⁸ Hem pogut recuperar algunes referències a les actes del sorteig de les cales a a través d'aquest llibre del comú. AHCF. Actes del Consell de la Universitat i vila Cadaqués (1623-1661)

També s'encarrega de gestionar tècnicament l'aprofitament, és a dir, les operacions permeses a cada bol, els horaris, el calendari, la tecnologia, l'organització de les companyies, etc. Especifica els graus i destins de les “multes del peix”, així com la vessant fiscal de l'activitat, una de les principals fonts de finançament de la vila. Tot això, segons deia el subdelegat, “*para que los yndividuos que han jugado el sorteo de las calas se arreglen a ello en la temporada de la pesquera, evitando de este modo desavenencias y quimeras, bajo pena, de lo contrario, el ser castigado qualquier que busque disenciones de lo deteminado.*”

A continuació s'analitzaran els principals aspectes que conformen les *Ordinacions de la Pesquera* de Cadaqués, tot comparant-ho, quan sigui pertinent i possible – amb altres textos de naturalesa similar: accés, torns i límits dels espais de pesca, operacions i maniobres, conflictes tecnològics, calendari de treball, regulació de les unitats de producció, multes i penes, comercialització, logística (botigues i teia) i fiscalitat pesquera.

7.5.2. L'assemblea de patrons

Per Ostrom, una condició necessària per l'èxit del règim comunal rau en la participació de tots els usuaris en els organismes i processos de presa de decisions respecte a la gestió dels recursos. A les societats rurals, aquesta participació es vehiculava a través d'institucions assembleàries en el que la comunitat d'usuaris deliberava sobre els afers marítims que afectaven els oficis de mar. Solien tenir un caràcter tradicional i conservador. En paraules de Feral, “*és la comunitat la que, per mitjà de la regulació local de l'esforç de pesca, determina el contingut i les característiques tècniques de l'activitat pesquera: imposa un model tradicional d'explotació*”.⁶⁰⁹ Aquest model assembleari en els assumptes pesquers, a Catalunya, ha estat identificat a municipis com Calonge i Blanes, entre altres.

Cadaqués ha gaudit d'una consideració especial entre els cronistes i testimonis de la realitat del seu temps degut al zel amb què conservaven “*sus especiales costumbres*”. Escrivia Rahola i Trèmols, al respecte:

“No sólo por el traje, por las modalidades de su idioma, por sus características fiestas, se distingue esta villa, sino también por el amor extraordinario a lo suyo que le induce a practicar el aislamiento. Conocido es el popular refrán de “nòs ab nòs”, que significa la

---

⁶⁰⁹ Feral, F. *Sociedades, legislacion pesquera...*, p. 7

*resistencia a cruzarse con otros pueblos, tendencia llevada a la exageración cuando se trataba de los muertos propios.*⁶¹⁰

Segons Josep Pla, l'aïllament de Cadaqués afavorí l'enfortiment del sentiment de col·lectivitat, manifestat des de l'Alta Edat mitjana en forma de govern assembleari participat per tots els “caps de casa”. El 1403 Martí L'Humà manà modificar aquest govern per un sistema de representació format per dotze prohoms, per evitar els greuges i inconvenients que ocasionava haver de reunir a tota la població per discutir els assumptes municipals: “... i aixis com vosaltres feiau abans en reunió general de tots els de dit lloch lo qual s'acostumava a celebrar, no obstant las dificultats, despeses y danys...”.⁶¹¹ Però malgrat aquesta disposició, el govern particular dels assumptes de pesca mantingué un sistema de participació directa dels pescadors en la convocatòria d'una assemblea anual.

L'assemblea de patrons-pescadors de Cadaqués era un òrgan de decisió de caire local que perseguia el manteniment de l'ordre, no en un sentit jurídic, sinó “social”. Actuava autoritàriament per preservar l'economia interna del grup i permetre la reproducció social de la comunitat. El seu àmbit d'actuació eren les persones, no els recursos. La seva actuació cercava l'equitat d'oportunitats i que tothom pogués viure del seu ofici. Per això imposava restriccions temporals (temporades de pesca), geogràfiques (caladors autoritzats) i tècniques (ginys i ormeigs permesos) que optimitzés la productivitat de la pesquera per unitat d'esforç. Així, en termes de Féral, el pragmatisme d'aquesta institució descansa en el principi d'igualtat i paternalisme per un costat, i llibertat i col·lectivisme per l'altra, donant lloc a un corpus reglamentari molt singular que dona lloc a una gestió dinàmica de l'activitat pesquera.⁶¹²

Atès el caràcter estratègic i fonamental de l'economia pesquera del desenvolupament de la vila, les assemblees de pescadors estaven presidides pels cònsols de la Universitat, i hi participava la totalitat del cos de patrons-pescadors propietaris de llaguts o bolitxs. Generalment els cònsols proposaven les temes i hom deliberava sobre el particular. El llibre de les Ordinacions de la Pesquera és el recull de les decisions preses en les

---

⁶¹⁰ Rahola Trèmols, F. “Algunas noticias acerca de las comunidades...”, p. 3

⁶¹¹ Pla, J. *Cadaqués...*, p. 60. Rahola, J. “Privilegios...”, p, 74

⁶¹² Per a una comparació de les assemblees catalanes amb les prod'humies franceses, Féral, F. “Un hiatus dans l'administration et la politique des pêches maritimes : les prud'homies de pêcheurs en Méditerranée”. *Norois*, 1987, núm. 34, p. 355-368

convocatòries anuals. Pensar que dins dels comunals tothom gaudia dels mateixos privilegis seria pensar erròniament. Com hem vist, ha existir diferències molt importants entre pescadors, i això es traduïa també a l'hora de governar. Com afirma Beltrán, “*tener los mismos derechos en el disfrute de los bienes comunales comporta un provecho desigual por parte de los individuos y grupos domésticos cuando éstos tienen posibilidades de aprovechamiento diferentes*”.⁶¹³ En mar, la propietat de la barca i els arreus de pesca (el capital) possibilitava l'extracció de les unitats de recursos, però sobretot assignava al pescador una categoria socio-laboral que el facultava a participar en els òrgans de govern i en la presa de decisions. Per tant, només els propietaris o armadors – els que a la documentació apareix sota la categoria “*patrons de bolix*” – estaven legitimats a intervenir. El treball, és a dir, la resta de la marineria, els remitgers i molt més els terramaners, hi estaven exclosos.

Front marítim de Cadaqués. En primer terme, la torre d'Es Baluart, un dels espais de reunió de l'assemblea de patrons locals on es decidien les normes vigents a la pesquera anual d'encesa. Font: Museu de la Pesca.

Malgrat alguns buits documentals, cal pensar que l'assemblea es reunia un cop l'any com a mínim. El lloc de convocatòria canvià diverses vegades, passant per la casa de la vila, la rectoria de la parròquia – on es conserva encara el llibre original – a “*l'hort de la Borrella*”, l'Hospital de Pobres – “*en lo quarto on se té l'estudi*” – i a partir de 1756 a casa dels subdelegat de Marina. S'ha apuntat que les reunions també es van fer a cala

⁶¹³ Beltrán, Oriol. “Economía doméstica y gestión comunal...”, p. 79

Jugadora o a Cala Culip, si bé a les ordinacions no queda recollit.⁶¹⁴ El dia de reunió coincidia amb el sorteig anual de les cales de pesca, pels volts de Pasqua. Un acta d'una assemblea podia començar amb una fórmula ritual:

“...convocats los patrons de bolitxs en casa la vila, a ont per estos y semblants actes acostúman a convocar-se la darrera festa de Pasqua, com se acostuma a jugar per la pesquera, esent cònsols en lo present any...”

A partir de l'anàlisi de diverses institucions de gestió assembleari al llarg de la Mediterrània, Feral conclou que aquestes imposaven sobre la comunitat formes de disciplina paternalistes i tradicionalistes:

“La idea del acceso de la comunidad a la riqueza se basa en principios muy simples: el de la interacción entre las distintas técnicas de pesca y, si “la mar es para todos”, entonces “todos tienen que poder vivir de su trabajo”. Por consiguiente, la pesca realizada por una persona tiene el efecto de frustrar la de la persona siguiente. Corresponde, por tanto, a la comunidad regular el uso y limitar el esfuerzo de todas las distintas técnicas, estableciendo una lista de condiciones, cuyo grado de rigidez aumenta con la potencia de la técnica (...) una serie de mecanismos de control social encaminados a garantizar el orden dentro del grupo, así como la sostenibilidad.”⁶¹⁵

Per una banda, la comunitat garanteix a cada usuari un mínim de recurs per assegurar la seva subsistència i la reproducció social del nucli familiar. Per l'altra, estableix un seguit de serveis col·lectius que donen resposta a les necessitats professionals o vitals dels membres de la comunitat, des de arreus de recanvi en cas d'accident fins a la construcció de l'església parroquial on poder complir amb les obligacions religioses. Per últim, organitza les solidaritats grupals i estableix mecanismes de suport i auxili a les famílies en cas de necessitat.

7.5.3. Accés als caladors

Com s'ha apuntat anteriorment, la pesca a l'encesa és una operació que requereix diversos elements logístics: un espai marítim adequat per concentrar el peix i encerrar-lo amb el bolitx - calador o bol - i un punt a terra des d'on maniobrar l'art i recollir la captura. Aquests requisits tecnoecològics condicionen de forma definitiva l'ordenació i regulació de l'activitat pesquera a tot el Cap de Creus i fan de l'adjudicació dels caladors l'aspecte més transcendental de la gestió pesquera local. Les reunions de l'assemblea

---

⁶¹⁴Rahola, J. “Cadaqués. Les “Ordinacions de la pesquera” (III)”. *Revista de Girona*, 1984, núm. 106, p. 58

⁶¹⁵Feral, F. *Sociedades, legislación pesquera...*, p. 6-7

local de Cadaqués tenen a veure, especialment, amb l'adjudicació dels caladors i les normes que hi regulen la pesquera.

Utilitzar la llum per atraure el peix és una estratègia productiva comuna a moltes bandes de la Mediterrània que s'adapta sobretot a litorals sinuosos i altament retallats, com el del Cap de Creus. Les cales, creades per l'erosió i les aportacions dels petits torrents que davallen amb força dels cims, accelerats per l'elevada pendent, esdevenen per aquesta tècnica de pesca espais indispensables en el procés de capturar el peix. El seu control, territorial i tècnic, és necessari per possibilitar l'aprofitament. Per aquest motiu, l'objecte principal que regula l'ordenança de Cadaqués no són el mar ni els peixos, sinó el repartiment i l'adjudicació del sistema de recursos integrat que conformen les cales ubicades dins - i també a fora -del territori marítim-terrestre de predació de cada comunitat. Aquesta característica, com veurem, facilita l'exclusió dels no-usuaris però augmenta la rivalitat derivada de l'apropiació (*sustractability*).⁶¹⁶

Hom sabia que en mar no tots els caladors eren igualment escaients ni productius. Depenia de llur situació respecte a la corrent dominant, l'orientació, la forma i els fons, la distància i la comoditat del seu eixugador, l'efecte dels vents... Aquestes variables s'establien una gradació entre cales. Les més òptimes eren anomenades "reials"; altres, en canvi, eren posades en ús i aprofitades només en períodes de necessitat o urgència. La llista final depenia de les necessitats logístiques de la comunitat de pescadors. Especialment a Cadaqués, el número i ubicació de les cales jugades cada temporada va canviar amb el temps, incrementant-se en aquells períodes en que el número de companyies que acudien al sorteig també augmentava. Per exemple, el creixement d'unitats de pesca del segle XVII i el primer terç del XVIII va obligà a ampliar l'espai de treball per fer front a la pressió de la flota pesquera, tot sumant noves cales al sistema de recursos a explotar. Aquella política tingué greus conseqüències amb les viles veïnes, immerses en problemàtiques molt similars.

---

⁶¹⁶ Segons apunten Feeny, D. et al. "The tragedy of the Commons..." p. 1, 19.

Cales “reials” sortejades a Cadaqués el 1570. Al llarg dels anys s’hi afegiren o s’anularen cales menors menys operatives per a les enceses. Font: Elaboració pròpia a partir de Google Maps.

Com hem apuntat, l’adjudicació i gestió dels diferents caladors de pesca, coincidents amb les principals cales (*calanques*) del terme, sobretot dels més apreciats pels pescadors, era una assumpte central en el règim de propietat comunal cadaquessenc. Ordenar i delimitar l’accés per mitjà d’unes normes comunes atorgava una certa igualtat en l’apropiació del recurs i evitava una lluita constant per la seva ocupació. Segons Berthelot, l’origen d’aquesta pràctica es remunta a l’època bizantina: la constitució 37 de les lleis marítimes de l’emperador Lleó (886-911) recollia la distància mínima a la que podien calar-se els arts de tir.⁶¹⁷ D’orient vers occident, poc a poc es van anar estenent les diferents pràctiques relatives a la ordenament tècnic. Allà on els arts de platja – xàvegues i bolitxs – foren predominants sobre la resta de tecnologies, van coexistir mecanismes diversos de repartiment harmònic dels territoris de predació explotats.⁶¹⁸

Un dels més habituals i estesos entre els països mediterranis va consistir en la delimitació del mar territorial i posterior creació de parcel·les i homogènies en base a la subdivisió geogràfica de l’espai de treball. Cada parcel·la – coincidents amb els diferents caladors o bols – s’assignava a una companyia o grup d’elles mitjançant la celebració

⁶¹⁷ Berthelot, S. *Études sur les pêches maritimes...*, p. 33

⁶¹⁸ Un recull dels principals sistemes de gestió a Gadner, R; Ostrom, E. “Rules and games”. *Public Choice*, 1991, núm. 70, p. 121-149

d'un sorteig, assignació que canviava segons un esquema de rotació diari (*rotational fishing spots allocated by lottery*). Aquest sistema es fonamentava en un profund coneixement de les condicions ecològiques i d'explotació del territori, la segmentació de l'espai, la identificació dels participants (usuaris), la celebració d'un sorteig per fixar l'ordre de col·locació de partida i una programació fixa de la mobilitat per rotació per assegurar que totes les unitats gaudissin al llarg de la temporada dels mateixos avantatges, inconvenients i oportunitats. Tal com apuntà Zalvide parlant de l'encesa a Roses:

“...precediendo igual sorteo pescará también el Boliche a la Encesa en todas las Calas a reserva de las dos de Llosa y Palosa, haciéndose en cada una tres suertes al día a cuyo fin principiará el primer lance al ponerse el Sol, y seguirán los demás alternativamente mudando de Calas de manera que quien hoy es primero en una, pase a segundo mañana en otra, y segundo a tercero y cesando este en el inmediato, entrará otro de primero.”⁶¹⁹

Entre els molts autors que han estudiat aquest sistema, l'antropòleg Serge Collet escollí l'exemple del sistema d'assignació de postes a l'estret de Messina per la pesca del peix espasa.⁶²⁰ Les condicions orogràfiques diferents a una banda i l'altra de l'estret donaven lloc a importants diferències en la gestió de la pesquera. A la banda més rocallosa i escarpada de l'estret, de geografia similar al Cap de Creus, els pescadors posaven en pràctica el sorteig i la rotació com a instrument de gestió. Per Collet, el sistema es fonamentava en el principi de pacificació social: com que no totes les postes eren igualment productives, la seva adjudicació per rigorós torn i per mitjà del sorteig eliminava les potencials confrontacions al impedir la privatització de les zones més riques.

Aquell fou un sistema abastament adoptat a diverses regions del món marítim. A l'illa de Mallorca, encara el 1920 es sortejaven les cales per la pesca amb xàvega:

*“El sorteo no tiene por finalidad el que cada pescador cale siempre en un sitio determinado; su objeto es solamente para determinar por qué orden han de empezar a pescarse, y en ese caso, una vez terminado, empiezan a calar todos a la misma hora, generalmente de alba, y sucesivamente y cada doce horas, permutan los puestos por permutación circular durante toda la temporada, pescando los sitios cada uno durante doce horas”*⁶²¹

---

⁶¹⁹ Zalvide, M. Reglamento de navegación y pesca..., art. 162

⁶²⁰ Collet, S. “Le tiers de l'espadon...”, p. 41-53. Vegeu també Collet, S. *Uomi e pesce: la caccia al pesca spada tra Scilla e Cariddi*. Catania: Maimone, 1993

⁶²¹ Delgado, J. “Baleares”. *Boletín de Pesca*, 1921. *La pesca marítima en España en 1920*.

El sorteig – o “*joc*”, com apareix a la documentació – i la rotació semblen haver sorgit de forma més o menys espontània a diferents parts del planeta, sense una connexió evident: entre pobles inuit del Canadà, entre pescadors de Japó, a les illes del Pacífic, a regions del sud-est asiàtic com l’Índia, a diverses illes del Carib, a Amèrica del sud, i un llarg etcètera. A Terra Nova, els europeus gestionaren durant els segles centrals de l’edat moderna per sorteig les platges des d’on s’organitzava logísticament la pesquera del bacallà.⁶²² A la Mediterrània també va ser molt freqüent, tant en comunitats marítimes com de rius i aiguamolls. Podem destacar, a més del cas dels pescadors de Messina, el sistema recuperat recentment pels pescadors d’Alanya, municipi turc a la riba del mar Egeu.⁶²³ També s’observen esquemes similars a França i a Itàlia. A casa nostra, a les albuferes de l’Ebre i de València, per exemple, les postes o “*redolins*” de pesca s’assignaven mitjançant una rifa amb caràcter anual, sense rotació, en el marc de la Junta dels Capítols.⁶²⁴ Al Port de la Selva encara avui és vigent entre la comunitat pesquera local per pescar amb les boletxes.

Els representants de les viles del cap de Creus es trobaven al monestir de Sant Pere de Rodes per sortejar l’ordre d’inici de la temporada a les cales de la Mar d’Amunt. L’abat del monestir, com a propietari de l’espai halièutic, exercí freqüentment de mestre de cerimònies, així com de mediador en les sovintejades qüestions i disputes entaulades entre comunitats. Per exemple, el 1609 feu d’amfitrió d’una reunió per pacificar i permetre treballar als pescadors de La Selva i Llançà, un acte que comptà amb la presència del Capità Militar de Roses.⁶²⁵ El control de l’abat sobre els acords dels pescadors responia, principalment, a la necessitat de cobrar els delmes del peix de les cales sota el seu domini. Sovint els pescadors eludien els pagaments i això incomodava molt els monjos del monestir, que fins i tot es negaren a donar menjar i beure als representants municipals perquè no havien satisfet el delme degut. El 1630, el ple de

---

⁶²² Loture, R. *Histoire de la grande pêche de Terre-Neuve*. Saint Malo: Bertrand de Quénetain, 1994

⁶²³ Berkes, F. “Success and failure in marine coastal fisheries of Turkey”. Dins Bromley, D.W. (ed.) *Making the Commons Work*. San Francisco: Institute for Contemporary Studies Press, p. 161-182

⁶²⁴ Sobre la Junta de Capítols i la celebració dels *redolins*, Sanmartín, R. *La Albufera y sus hombres*. Madrid: Akal, 1982, p. 161-171. Andreu Tomàs, Agustí. *La Pesca en las albuferas...* Vegeu també la importància del “redolins” per a les comunitats de l’Albufera de València a la novel·la de Blanco Ibáñez. *Cañas y barro*. Una visió comparativa a Costa. J. *Colectivismo agrario en España*. Zaragoza: Guara, 1983, vol. II, p. 320. Compara els casos de L’Albufera de València; el Delta de l’Ebre i el nord-est de Catalunya, entre ell el Cap de Creus

⁶²⁵ Plujà, A. *Llançà...*

Cadaqués acordà enviar al síndic Gabriel Alfarés a tractar amb l'abat del monestir de Sant Pere de Rodes “*aserca de la desima del peix de la mar de munt*”.⁶²⁶

Cala Bona era una de les cales anomenades “reials” del terme de Cadaqués, incloses en el sistema de sorteig i assignació promogut per l’assemblea de patrons des de el segle XV. Font: Museu de la Pesca

Quan l'autoritat de l'abadia declinà a partir del segle XVII, foren les mateixes comunitats les que organitzaren el sorteig, trobant-se a la Selva o a Llançà “*...per a jugar las deu calas de la Vall com tenen costum y estan acostumats fer lo dia de Carnastoltas tots los anys...*”⁶²⁷

Es conserven pocs testimonis que descriguin l'acte de celebració del sorteig. Un d'ells és originari del Port de la Selva: congregats els representants dels pescadors de la Selva i Llançà, una mà innocent “*...a tret un billet de desaset que sen son estats posats dins dit sombrero hab los noms de las calas següents...*”; a continuació, successivament, treia d'un altre barret una altre paper amb el nom de la companyia que la usufructuaria en primer lloc, en segon o en tercer – com que el nombre de companyies era major que el de cales, calia encabir-hi més d'una unitat al dia. El sorteig, doncs, atorgava el lloc i l'ordre en que cada companyia començaria a pescar a llarg de la temporada.⁶²⁸

⁶²⁶ AHCF. Actes del Ple de Cadaqués [document fotocopiàt]. 1630, setembre, 1.

⁶²⁷ AHG. Fons notarial. Llançà, 90, 1683, març, 3

⁶²⁸ Una descripció significativa a AHG. Notarial. Llançà, 1660, maig, 17

Cadaqués, que durant molts anys no participà en el sorteig de les cales de la “*Mar d’Amunf*”, jugava les cales del seu terme marítim. Cala Jugadora va ser un dels espais escollits per celebrar el sorteig, com el seu nom indica, malgrat que habitualment es fes “*en lo lloch acostumat de la torra de la punta*”, o Es Baluard. A Cadaqués no hi ha constància del procediment, només del seu resultat, i un tant tardà. El 1789 el subdelegat de Marina, com a president de la reunió, aixecava acta dels resultats del joc, realitzat a casa seva:

“...congregados los patrones del arte de bolitxe y demás marineros que con iguales instrumentos quieren seguir la pesquera de ensesa (...), han jugado las calas o pesqueras en el modo y conformidad que abaxo se expresará en la siguiente forma:

Sorteo de Calas

La Costa, el matriculado León Clapés, por su madre Anna, viuda de patrón;

Portlligat, patrón Ignasi Marés;

Guillola, el matriculado Narciso Llorens, hijo de Josep, patrón que fue;

cala Bona, Pacifico Pont, marinero;

cala Jugadora, patrón Francisco Ballesta;

Fredosa, patrón Juan Riveras;

Culip, el matriculado inhábil Antonio Alfaras;

Cullaró, patrón Miguel Vilahú;

Portaló, patrón Joseph Fransesch;

Galladera, el matriculado Rafael Pujol;

y la Cebolla, patrón Joseph Alfaras.”

No només les encesa empraven el sorteig i la rotació de cales. Totes les tècniques que necessitaven treballar des de terra ho feien habitualment. A Cadaqués, les xàvegues – que compartien alguns dels caladors amb les enceses, però pescaven de dia – feien dos sorteig a l’any, un a la tardor i l’altre per Carnestoltes. No sabem si fou habitual, el cert és que a les *Ordinacions de la Pesquera* només apareixen els resultats del sorteig d’aquests arts des de 1776. Hom escrivia a primers de novembre:

*“congregats los patrons y marineros que tenen arreus y urmeig de seguir la pesquera del arts, han jugat lo torn de dita pesquera duradera fins a Carnastoltes, exercitant-lo en los paratges y pesqueras següents: primo Llaner, que és primer Jaume Clotis; la Llosa, Francesch Llorens; Turment, Salvi Rahola; la Costa, Francisco Serriñana; Portlligat, Narcís Riberas; Guillola, Francisco Dalmau; cala Jugadora, Joan Baptista Ballesta; Culip, Pere Godo; Cullaró, Manuel Trèmols; Portaló, Antoni Alfaras.”*⁶²⁹

---

⁶²⁹ *Ordinacions de la Pesquera*, 1776, novembre, 1

A Roses, l'accés als bols de l'Art de les Tonyines, una espècie de xàvega de grans dimensions per pescar túnids, estirada també des de terra estant, es sortejava entre els patrons locals. Primer es sortejaven les cales:

"...se ha pasado al Sorteo de las Calas mediante rodolines metidos dentro de un gorro con los nombres de los Patronos intervinientes a ello en los cuales haviendose sacado del uno al otro seguidamente ha caído la suerte de las Calas siguientes..."

Un cop sortejats els patrons a cada cala - Mornell, Costa Roja, Canyellas Petitas, Llosa d'en Capo, Canyellas Majors, La Figuerassa, Port de Reig, Lladó, Murtra, Rostella, Monjoy, Almorí, Farrera, Calitjàs, Llumenera, L'Home, Traire, Bisbe, Jóncols i La Figuera - , es jugava l'ordre d'accés al calador de la Llosa:

*"Seguidamente se han puesto dies y ocho numeros dentro de un gorro que contienen otras tantas redes de los patronos que ban a la Loza para la pesca de los atunes y otros pescados mayores y sacado uno tras otro del mismo gorro y ha caído la suerte..."*⁶³⁰

L'acte del sorteig era un moment molt important per tots els pescadors, no només per conèixer on començaria a pescar cada companyia, sinó perquè es definia l'organització de tota la pesquera. En el mateix acte del sorteig es posaven en comú les normes vigents durant la temporada. Com que molts dels reglaments s'actualitzaven anualment, hom feia una valoració de l'any anterior i s'introduïen les modificacions necessàries. A Cadaqués, per exemple, el 1709 s'aprofitava el sorteig per discutir sobre la distribució de les parts per cala, en un moment en que a moltes cales hi havia fins a quatre bolitx treballant alhora.

*"...convocat y congregat lo consell en casa de la vila, ab lo consell de tots los patrons de bolix, jugant la sort de la pesquera de dita vila, des de Pasqua de Resurrecció fins a Tots los Sants. Y és estat proposat per lo senyor cònsol en cap que lo de dita pesquera era mal posada, que com se és acostumat sent quatra bolitjs per Cadaqués, los bolixs ne tírian mitja part més per bolix. E hoïda la porpucisió del sobradits cònsols en cap, ha resolt la major y més sana part del consell que estiguésem conforma estàvem, que los patrons de bolixs ne tírian només de una part, so és, todas las calas que se asertaran a ser quatra bolixs y no altrament. Aquexa és la voluntat del consell, dia y any susdit."*⁶³¹

Marcel Pujol afirma que el sorteig es restringia a l'extrem nord de la Costa Brava, mentre al Baix Empordà i la Selva l'accés el definia l'ordre d'arribada al calador, no

---

⁶³⁰ ACAE, Fons Notarial, Castelló, 148, 1800, juny, 30.

⁶³¹ Ordinacions de la Pesquera, 1709, abril, 2

preestablert.⁶³² Certament, coexistien altres mètodes no tant institucionalitzats ni rígidament codificats, a vegades de generació espontània fruit d'una necessitat imperativa. A Mallorca, per exemple,

*“Qualquier Patron que ha de entrar en suerte en la Caleta el Lunes, debe haver el Sabado puesto en la cala ó eixugador una cuerda enrollada ó adujada; y ha de estar el Lunes precisamente á una hora de dia ó al salir el sol (...) Para pescar (fuera del Lunes) en la cala, debe en la noche antes poner la cuerda entera, y no un pedazo.”*⁶³³

Al Cadaqués mateix, Zalvide recordava que “En la Plaia o parage llamado el Jonquet donde el Gremio tiene una barraca para el abrigo de la Gente, se pescará sin suerte como a sido costumbre.”⁶³⁴ Com hem vist, als aiguamolls i albuferes la situació era també diferent: sorteig de les postes, però fix, sense rotació. I en altres casos no hi havia un criteri d'accés, sinó el primer en arribar. En definitiva, a Catalunya van funcionar diversos mecanismes de regulació de l'accés als caladors, si bé imperà majoritàriament el sistema del sorteig i la rotació.

---

⁶³² Pujol, M. “Peix, ormeigs i barques durant l’Edat Moderna, en el marc del Llibre d’ordinacions de la pesquera de Cadaqués”. Din de *Les Ordinacions de la Pesquera...*

⁶³³ *Estatutos del regimen y gobierno que sirve para los pescadores de esta Provincia de Mallorca, 1778.* AMDAB. Matrícula. Reforma de Gremios, Leg. 1910

⁶³⁴ A Lloret, Joan Sala comenta un acord pres per solucionar la conflictivitat oberta per la disputa d’un calador molt productiu. Després d’una existosa pesquera, l’endemà es presentaren allà mateix totes les barques del terme. Es discutí qui tenia dret a ser-hi i en quin ordre s’havien de rellevar. Per això els patrons locals es reuniren d’urgència i arribaren a un acord per gestionar qualsevol altra situació semblant que ocorregués en endavant, acord que fou considerat just per tothom i, sembla, respectat. Sala Llobera, Joan. *Gent de mar de Lloret.* Barcelona: Ultramar Ediciones, 1986, p. 33

Eixugador de cala Jugador, indret on la tradició diu que els pescadores es reunien per sortejar o “jugar” les ordres d'accés a les cales del terme de Cadaqués. Font: Museu de la Pesca.

L'esquema de rotació de les enceses de Cadaqués començava a cala Galladera i continuava per Portaló, Culip, Clavaguera, Fredosa, Jugadora, cala Bona, Guillola, Port Lligat i sa Sebola. En arribar al final, les companyies tornaven a començar. Per assumir l'augment de companyies experimentat en diferents moments de la història, hom va haver de sumar més cales al sorteig. També s'unien varies cales en un mateix torn perquè el patró pogués decidir on anar. Per exemple, el 1691 decidien que “*Se anyadèxan a la pesquera la Costa y Cudera, y que ells sols púgan pescar als Jóncols si los de Rosas no [h]y són*”. Altres cales menors foren Culleró i Figuera. La mesura més habitual, però, per gestionar la sobreocupació era fer entrar més d'una companyia per cala a la nit. Segons Rahola, quan el nombre de companyies superava el de cales, les sobrants del primer sorteig es repartien entre les altres ja adjudicades, també per sorteig. Per això el 1754 es resolvia que “*las demás calas que quédan, que en asser més de hun bolitx, àgian de tirar rodolí*”,

635

Les cales jugades van anar canviant al llarg dels anys a tenor de les necessitats de cada moment. A l'alçada de 1770, Zalvide comptà 11 cales: “*Cebolla, Costa, Portllegat, Guillola, Calabona, Calajugadora, Calafredosa, Culip, Cullaró, Portaló y Galladera*”. Un segle més tard, Hadiger en relacionava només 9, amb algunes diferències: “*Portaló, Fredosa, Jugadora, Cala Bona, Guillola, Port Lligat, Bolnoua, Esturment, Costa*”. Referint-se a Port de la Selva, comentava que:

“En el Puerto de la Selva ha habído mucha variación en las que han sorteado y pescado, motivado algunas veces por aumento de boliches, otras con objeto de probar nuevas calas (...) ha habído variaciones en el número de boliches ó artes y laudes que pescan en cada cala; hoy, después de muchas variaciones y con objeto de evitar en lo posible las disputas y rencillas entre patronos, está acordado el uso de diez calas...” 636

Hadiger es lamentava del descens del número d'enceses a Llançà en les darreres dècades, entre altres motius, “...a causa de lo difícil que es en ellas practicar esta clase de pesquera por no ser a propósito de los muchos arrecifes que les obligan muy a menudo a levantar las redes...”. Segons Plujà, els pescadors de Llançà del segle XVII abastaven un

---

⁶³⁵ Rahola, J. “Cadaqués...”, p. 58

⁶³⁶ Hadiger, E. “Encesa...”, p. 262

extens territori de pesca que comprenia nombroses cales. Anaven a pescar a Portbou, Portes, Freixa i Borró dins del terme de Sant Quirze de Colera; Gifreu, Mascaró, Farella i Niu a Llançà; i Cap de Bol, Martell, Cativa, Galera, Talabre, Tavellera, Rabaner, s'Arena, Calaprona dins del terme de la Selva de Mar.⁶³⁷ S'hi podria afegir la cala Cervera, si bé aquesta cala esdevingué, com veurem amb deteniment, summament conflictiva. Per això, la distribució espacial està en la base dels continuats conflictes amb altres pescadors, tant de la zona nord (Banyuls i Cotlliure), com especialment de la Selva.

El sorteig tenia, doncs, una clara vocació de pacificació social, tot mantenint l'harmonia dins de cada comunitat i entre cada una d'elles, a més d'atorgar seguretat en l'aprofitament a tots els participants: ningú podria dir que no havia pogut pescar a les millors cales. En alguns casos, hom ha demostrat l'augment de l'eficiència econòmica de l'explotació i la seva relació amb els preus finals del peix.⁶³⁸ Però l'ordre imposat per l'acord institucional del sorteig no sempre era respectat. Són habituals les referències a la indisciplina de patrons que pescaven per les cales sense permís o a deshora. El control i sanció d'aquests "non-cooperators" o "free-riders" han estat un dels principals problemes en qualsevol règim de propietat comunal, també al cap de Creus. No es pot afirmar que tots els pescadors respectessin la llei, ni que ho fessin convençuts o coartats per les possibles multes imposades per la comunitat d'usuaris.⁶³⁹ Amb tot, era un problema habitual, que l'ordenança original del segle XVI ja s'encarregava de recollir: "que ningun foch no pugua fer dos revas antes del altre". L'ordre s'havia de seguir sempre, encara que faltessin enceses: "si acàs algun bolitx jugat ho aurà y no porà anar a mar, o se'n anirà fora los llímits de nostra pesquera, que ningun altro no pugua fer ni demanar reva per dit foch." Aquestes infraccions estaven sancionades amb fortes multes.

Malgrat tots els contratemps i els intents d'altres ormeigs per desmuntar el sistema comunal que enfortia el control de les enceses sobre el territori, la seva estabilitat i acceptació per part dels usuaris afavorí que es mantingués vigent molts anys

---

⁶³⁷ Plujà, A. *Llançà...*, p. 185

⁶³⁸ Un resum de les conseqüències, des de la perspectiva de l'econometria, del sistema d'assignació de caladors per rotació a Seki, E. "Effects of rotation scheme on fishing behaviour with price discrimination and limited durability: Theory and evidence." *Centre for European Labour Market Research. Discussion Paper*, núm. 7, 2004

⁶³⁹ Una discussió a Runge, C.F. "The innovation of rules and the structure of incentives in open access resources". *American Journal of Agricultural Economic*, 1985, vol. 67, núm. 2, p. 368-372

després. Durant tot el segle XIX i bona part del XX els pescadors de La Selva i Cadaqués van mantenir la tradició del sorteig i la rotació. Diversos testimonis ho fan evident. Per exemple, el 1899, el sorteig es continuava fent a l'Ajuntament de Marina:

Los pescadores de la encesa están organizados corporativamente. A principios de año se efectúa en la Ayudantía del Puerto el sorteo de los turnos de las calas, y ya desde entonces sabe cada pareja la cala que le irá correspondiendo sucesivamente, en las noches oscuras ó sin luna, las únicas utilizables para esta clase de pesca. Cuando la villa duerme, un número de pescadores que bien se aproximará á 200, trabajan afanosos, en el mar.⁶⁴⁰

El 1914, per exemple, la premsa regional recollia:

La Dirección general de Navegación Y Pesca noticia a la comandancia de marina que se autorice oficialmente que la cala llamada 'Paz', del Puerto de la Selva, entre también en sorteo agregada a la Encesa que pesca en puerto de Reig sobre la base de que quede completamente libre para la pesca con las demás artes la Cala Martí.⁶⁴¹

Els pescadors artesanals de la Selva mantenen al 1980 la tradició del sorteig com un element gravat en el codi genètic del seu ofici. Les llibretes de Josep Puignau, del Port de la Selva, recullen el testimoni de les reunions on la sort repartia el torn de sortida per a la pesca d'encerclament.⁶⁴² Actualment – 2011 – els pescadors de Port de la Selva encara es sortegen les cales per pescar el bonítol amb les boletxes, un art de parada molt usual al Cap de Creus. Prop de 400 anys de trobades i sorteigs donen bona prova de la seva estabilitat.

7.5.4. Límits de les cales i eixugadors

En el món pesquer, el terme “bol” prenia diversos significats. Era, per un costat, la suma de maniobres destinades a prendre el peix amb arts de platja. Per extensió, indicava l'espai marítim-terrestre on es duïen a terme. La toponímia del cap de Creus, en aquest aspecte, és farcida de referències a indrets i racons que, en un moment o altre, van ser utilitzats per pescar a l'encesa. Plujà n'ha identificat una seixantena entre Roses i Colera, els noms dels quals fan referència a la seva situació geogràfica (Bol de Fora, Bol de Llevant, Bol de Fornells...), les seves característiques (Bol Fons, Bol Llarg, Bol de Fora...), a espècies de peixos que hi predominen (Bol del Sorell, Bol des Pagres...), a

---

⁶⁴⁰ *La Vanguardia*, 1889, setembre, 10

⁶⁴¹ *Diari de Girona*, 1914, juny, 27

⁶⁴² Actualment, els dos volums que conformen les memòries de pesca de Josep Puignau, àlies Lloro, es costudien a Documare: Centre de Documentació de la Pesca i el Mar, de Palamós

malnoms de pescadors (Bol d'en Janet...) i altres causes (Bol de Niu de Corbs, Bol del Xoriguer...), etc.⁶⁴³

Pescadors estirant un art en un eixugador de Tossa de Mar. En els litorals més retallats hom aprofitava qualsevol indret apte per calar i eixugar els arts de platja, fos al peu d'un penya-segat i sense a penes espai de maniobra. Font: Fons Miserachs. Museu de la Pesca.

Dins de cada bol els pescadors d'encesa identificaven dos punts essencials en el desenvolupament de la pesquera: l'eixugador i l'encenedor, sense els quals la cala no seria apte. L'eixugador, com s'ha apuntat, era la petita platja de pedres o roques des d'on els remitgers cobraven el bolitx. La seves característiques havien de satisfer les necessitats logístiques de la pesquera en termes de dimensions per maniobrar, fons per cobrar l'ormeig, profunditat, etc. L'encenedor, com el terme indica, era l'espai de la cala reservat als llaguts de foc per encendre la teia dels fester amb el que atraure el peix. Es situava en un extrem, a prop de les roques, allà on no molestessin les maniobres de la resta d'embarcacions que treballaven al mateix calador.

Cada un dels bols de pesca estaven clarament identificats i perfectament delimitats. Els límits solien coincidir amb diferents accidents geogràfics de referència, coneguts per

---

⁶⁴³ Plujà, A. *Estudi del Cap de Creus...*, p. 100-101

tots els usuaris – roques, sortints, esculls, illots, etc. –, de manera que els llaguts de foc, en encendre, no podien sobrepassar aquelles línies imaginàries projectades sobre el mar. Però en un medi intensament explotat per desenes de companyies pescant al mateix moment, la claror generada per tots els festers restava eficaç de la llum de cada fester individual, especialment a les cales frontereres. El peix es desorientava i l'engany deixava de funcionar. Per això, una de les primeres normes que recullen les ordinacions de Cadaqués és la delimitació rigorosa dels caladors i especialment del punt on els focs podrien encendre els festers.

Els límits recollits al text de 1542 segurament ja eren usats a la Baixa Edat mitjana. La riquesa toponímica emprada i l'escaïença dels referents geogràfics escollits impliquen un coneixement profund i minuciós del territori, dels accidents i llur nomenclatura. Hom ordenà com i a on havien d'encendre els festers els patrons dels llaguts de foc:

Com se ha de encendre a Galladera

Primerament hordenam que tots los que seran primers de Galladera, que encendrà demunt, no gos passar lo rech dels Tres Frares; y devall, la punta de Tramuntana de la illa de Portaló.

Com se ha encendre a Portaló

Ítem, lo primer de Portaló que no gos passar la punta de la illa de la part de marí; y devall, que no gos passar lo rech de la Velloso.

Com se ha de encendre a Colip

Ítem, lo primer de Colip no gos passar la punta de la illa de Cullaró, de la part de marí; y devall, no gos passar lo Morro de la Serp.

*I així amb totes i cada una de les cales del terme de Cadaqués.*⁶⁴⁴

Amb el pas dels anys i amb la inclusió de noves cales al sorteig, alguns dels límits es van modificar. Per exemple, els focs que anaven a l'illa de Mecina generaven problemes a la resta de companyies. Per això es pactava d'inici que “*que ningun foch de Guillola no gos anar encendre a la illa d'en Macina, a pena de perdre lo peix y de vint sous de pena.*” Amb la

---

⁶⁴⁴ L'edició de les Ordinacions inclou uns mapes realitzats per Plujà on es dibuixa la trajectòria que havien de seguir els llaguts de foc a cada cala per no molestar la resta de companyies. *Ordinacions de la Pesquera...*, p. 215-219

mateixa intenció hom estipulà que “*que ningun foch de la Fedrosa ni de altre cala sinó de la Clavaguera pugua anar encendre al Pixat del Moro.*”⁶⁴⁵

7.5.5. Regulació de les maniobres i operacions de pesca

A més de l'accés o “qui podia pescar”, hom havia de posar ordre en l'aprofitament, és a dir en les operacions i maniobres en cada una de les fases del procés de treball. “Com pescar” era un assumpte que generava grans debats i una polèmica constant entre els pescadors, sobretot en un entorn d'elevada pressió i on la indisciplina d'uns pocs podia destorbar el treball de les altres companyies. El text de Cadaqués és ple de referències a les operacions i maniobres permeses i prohibides dins de les cales, per evitar “*ferse affany*” en mar.

Les enceses havien d'aprofitar al màxim les escasses “fosques” que els atorgava la lluna nova. Pescaven “en cadena”, fent tots el bols a la nit com poguessin. Mentre un llagut de foc entrava a calador amb el fester encès, el següent esperava el seu torn, amatent a les operacions del seu antecessor. Quan el bolitx cenyia la mola i el llagut bogava cap a terra, el foc de la següent encesa ja era en mig del calador tot atraient més peix: “*com lo primer aurà exagat y posat lo bolitx en barca, que lo segon aja de esser a calador*”, manava el reglament. D'aquesta manera, una darrera l'altra, sense solució de continuïtat, les enceses podien arribar a fer dos, tres, fins a quatre bols per nit. Cal imaginar que la tensió seria elevada, i les maniobres en mar havien de ser decidides i precises, d'acord a una normativa tècnica i logística respectada per tothom.

Arribats a la cala, els llaguts de foc es situaven als “encenedors”. Per agilitar les maniobres, l'ordenança original regulava el moment d'encendre el fester amb mesures com:

“los fochs antes de encendre àjan de cridar tres crits”

“Lo foch, cremada la fàstarada, se'n ha d'entrar a la cala”.

“Que tots los fochs àjan de anar a encendre allí ahont va lo primer”

“Que lo primer aje de dir al segon ahont vol anar a encendre”

“Que avent axugat y lo segon aja calat, que lo primer aja de donar aigua al foch”

---

⁶⁴⁵ *Ordinacions de la Pesquera*, 1603, abril, 1

El llagut gros, portador del bolitx i la marineria, podia fer-se acompanyar de tants focs com li plagués, optimitzant el temps i fent tantes cenyides com pogués a la nit. Però si una encesa feia “porra” i perdia el peix, havia perdut també el seu torn. Una pràctica comuna entre els llaguts de foc era recular de nou cap a l’encenedor si la mola de peix s’escapava sota el fester. Això interrompia la feina del llagut que el seguia, alhora que era una manera de saltar-se el torn en perjudici de la resta d’enceses que s’esperaven. Hom prohibí el 1570 “...fer rerebol sens llicència del foch que li ve derrera...”. El fet de recular, o “siar” com apareix al document, va ser una infracció constant que es recordà el 1595 i el 1663.

Altres articles del reglament original obligaven, per exemple, a “donar aigua al foch (...)bé y degudament, a coneguda del que serà serca d’ells, de modo que no fassa dany al que aurà calat”. També concedien el peix a aquella companyia que pesqués en una cala desocupada, sempre i quant tinguessin la corona calada si arribaven els “propietaris”, “Y si los de la cala que vindran fan ramor, que càygan en pena de deu lliuras, aplicadoras als cofres de Sa Excel·lència. Però si no ténan la corona calada, que àyan de apagar lo foch també sens fer ramor”.⁶⁴⁶ Aquesta norma continuava vigent el 1778: “que lo primer que és dueño de la sua cala pugua fer apagar lo foch a qualsevol altre que tinga encès, sempre y quant no sia a calador y no tinga lo escaló del bolig en la mar”.⁶⁴⁷

7.5.6. **Conflictes tecnològics amb l’encesa**

El tradicionalisme de la societat haliètica catalana es manifestava en bona mesura en les accions per manteniment de l’ordre social i l’estabilitat del sistema productiu. Els pescadors compaginaven uns sentiments de conservació dels recursos marins amb els de malfiança davant de qualsevol innovació tecnològica. Mantindre la pau social a través de l’estabilitat del sistema de pesca, la preocupació per un augment de la competència en mar i una certa voluntat conservacionista envers els recursos motivaren un seguit d’accions encaminades a frenar l’arribada de nous arts, ormegis i tècniques de pesca.⁶⁴⁸ Zalvide, assumint aquesta actitud com un valor fonamental de la cultura pesquera del país, la sancionà tot ordenant que “Ningun Pescador podrá variar en los actuales Artes, y si

---

⁶⁴⁶ *Ordinacions de la Pesquera*, 1680, abril, 23

⁶⁴⁷ *Ordinacions de la Pesquera*, 1778, abril, 20

⁶⁴⁸ Vegeu el cas d’intent d’introduir nous arts més eficients i productius en la pesquera de la sardina a les rieres gallegues. Giráldez, J. “El conflicto por los nuevos artes...”, p. 233-251

*vinieren algunos forasteros se examinarán los que traigan, y si fueren prohibidos en otras partes, se les negará por el Subdelegado la Licencia.”*⁶⁴⁹

La història marítima catalana està farcida de disputes motivades per la competència en mar entre els diferents ormeigs i tècniques de pesca. La introducció de la tonaira al segle XV, l'arribada del sardinal al segle XVII i molt especialment l'expansió del bou des de mitjan del segle XVII, obriren diverses causes als tribunals sobre la conveniència d'innovar tècnicament i si la voluntat dels patrons locals era suficient per prohibir pescar amb un nou enginy. Recordem, per exemple, la causa motivada per l'arribada de dos gànguils a la ciutat de Barcelona, fet que originà un greu tumult amb els dretactors. La reial audència els prohibí per ser un ormeig contrari al costum establert als mars de la ciutat i per ser lesiu als interessos dels pescadors i la seva confraria.⁶⁵⁰ Però malgrat les resistències dels pescadors, i que sovint els emprenedors fossin objecte de llur fúria, la majoria d'innovacions acabaren incorporant-se a Catalunya dins l'equip de pesca del pescador comú. Els mateixos patrons locals que inicialment s'hi havien oposat, acabaven per provar-les, adoptar-les i incorporant-les als seus equips de pesca. La millora de la productivitat i sobretot dels ingressos finals per les famílies, enfront als ormeigs tradicionals, impel·lien invertir en nova tecnologia – almenys, a aquells que s'ho podien permetre.⁶⁵¹

El predomini dels boligs i les xàvegues i el desplegament d'estratègies de defensa en el marc de la competència per l'espai de treball al Cap de Creus van mantenir a ratlla un bon grapat d'ormeigs i tècniques. Per exemple, els patrons de bolitx no permetien que durant la temporada d'encesa es calessin altres ormeigs per les cales que consideraven de la seva propietat, atès que “...sent amos de ditas calas com són, ninguna persona hi puga anar quant la dita companyia hi siga a calar ningun gènere de xàrxi”,⁶⁵² com tampoc s'hi podia reganar – pescar amb foc i fitora –: “qua no sa puga pasquar ab festaret las nits que los bolixts ansènan”⁶⁵³.

---

⁶⁴⁹ Zalvide, M. Reglamento de navegación y pesca..., art. 75

⁶⁵⁰ Sobre aquest episodi López Linaje, J.; Arbex, J.C. *Pesquerías tradicionales...*, p. 209-221. Vegeu també Carreras Pujal, J. *Historia política y económica de Cataluña, siglos XVI al XVIII*. Barcelona: Bosch, 1947, p. 370-372

⁶⁵¹ Alegret, J.L.; Garrido, A. “Aproximació a l'activitat pesquera...”, p. 30-34

⁶⁵² Ordinacions de la Pesquera, 1709, abril, 2

⁶⁵³ Ordinacions de la Pesquera, 1701, març, 29

A quasi tots els racons de la Costa Brava es pot arribar a observar alguna variant d'exclusió tècnica, tant entre les enceses com d'altres ormeigs, en especial el sardinal. A Llançà, per exemple, el mateix Zalvide recollia l'obligació dels sardinals de treballar lluny dels caladors que usaven els bolitx:

*“A fin de cortar las quejas que ofrezce y puede ofrezcer el Sardinal respeto de calarse a arbitrio de las corrientes que acaso le lleve a donde cause embarazo, deberá como ya se ha advertido, calarse a una legua y media frente a las Calas de modo que jamás incomode al Boliche.”*⁶⁵⁴

No era una prohibició total, però les assemblees decidien, seguint la costum, sota quines condicions podien pescar les xarxes de deriva i fons. A Cadaqués van estar prohibides molt de temps les xarxes de malla – soltes, tresmalls, boleros, etc. –, ormeigs que molts pescadors ocasionals calaven pels fons de les cales. El redactat original de les *Ordinacions* ja ho recollia: “ningú gos calar ninguna manera de xàrxia de malla, en ninguna cala ni en ninguna part ahont los fochs passen o, y encara, en qualsevol lloch que pugua fer nosa en dits fochs”. El 1579 la prohibició s'ampliava “del cap del Oliguera fins a la punta de la Esquena y de la punta de Canalans fins Aiguadols de la Sebolla en temps que los fochs van per mar; y axò a pena de vint sous y la xàrxia perduda”⁶⁵⁵. El 1708 es repetia per enèsima vegada:

*“..no calin ningun sardinal ni altra gènero de xàrxia en las calas de aont se pescarà, y de las parts dels bolitjs que se fasa conforma ténan acostumat, ap pacta que, si fan lo contrari en tanir temeritat de pescar ab ditas xarxis, com estat dit dalt, que càygan en pena de tres lliuras y la xarxi perduda”*⁶⁵⁶

El sardinal va ser l'ormeig que més resistències va ocasionar entre els comuns del Cap de Creus, com s'ha comentat, a l'alçada de 1650 el sardinal ja s'havia consolidat a nivell català com una xarxa a bastament utilitzada, productiva i estimada per molts patrons-pescadors. Es trobava en la base de la indústria salaonera de molts municipis. Alguns patrons de Cadaqués havien intentat introduir-la en aigües del terme, com es posà de relleu el 1709 quant a l'assemblea “se és posat y proposat los cònsols si volían que se pescàs ab sardinals.” Però l'assemblea no ho va permetre: “Y ha resolt la major y més sana part que no

---

⁶⁵⁴ Zalvide, M. Reglamento de navegación y pesca..., art. 119

⁶⁵⁵ Ordinacions de la Pesquera, 1579, abril, 29

⁶⁵⁶ Ordinacions de la Pesquera, 1708, abril, 10 Sembla que eren els mateixos fogaters del llagut de foc els que calaven els sardinals, potser mentre esperaven el torn de la seva companyia.

se pèsquia ab sardinals sinó conforma tenen acostumat.”⁶⁵⁷ La resistència dels patrons locals fou efectiva i al terme el sardinal no prosperà. Zalvide, sorprès per la situació, esperonà als patrons de Cadaqués a usar-lo:

*“Sin embargo, de que el presente no hai Sardinales no solo no podrán usarse sinó que conviene se establezca maiormente si como es natural y parece innegable, se levanta la proibición de la entrada a nuestra Sardina en Francia.”*⁶⁵⁸

Hi havia, però, algunes exempcions, encara que temporals. Zalvide recull el permís per pesca amb certs ormeigs habitualment vetats per fer front a la demanda de peix durant la Quaresma, quan el consum es disparava per l'hàbit de menjar peix per motius religiosos:

*“Durante la Quaresma ha sido y será estilo que mientras no embarazen el Arte Real, pesquen los demás como Palangres, Soltas, Armalladas, &c., haziendo también para la maior tranquilidad, el usual sorteo, bien que el Palangre como Arte [Real y inocente] y acaso el más antiguo de la pesca debe siempre tener preferencia.”*⁶⁵⁹

La pugna entre les enceses i sardinals es va mantenir més enllà dels segles centrals de l'edat moderna. De fet, encarnaven dos concepcions distintes d'entendre l'organització pesquera: una més comunal i supeditada a la col·lectivitat; l'altre, més lliberal i capitalista, no subjecte a tantes limitacions comunals. A finals de segle XIX – poc després del desastre de la fil·loxera – els sardinalers gironins interposaven una demanda contra les enceses per considerar que els arts de tir amb llum, que assimilaven als d'arrossegament, eren molt perjudicials per la reproducció de la fauna marina. L'Estat havia prohibit la pesca amb llum amb xàvegues, però no amb bolitx. Per això l'abril de 1884, poc abans d'iniciar-se la temporada, els patrons de Begur i Sant Feliu de Guíxols exposaven que

“..con dicho arte recorren la costa en todas direcciones, invaden las de los pueblo vecinos, originando disgustos y colisiones entre los pescadores y causando la destrucción de toda clase de peces y de sus crías, poque todo lo arrastran y lo aprisionan en las tupidas mallas de las

---

⁶⁵⁷ Ordinacions de la Pesquera..., 1709, abril, 2

⁶⁵⁸ Zalvide, M. Reglamento de navegación y pesca..., art. 151

⁶⁵⁹ Zalvide, M. Reglamento de navegación y pesca..., art. 150. L'acció de permetre temporalment pescar a arts i ormeigs prohibits era practicada habitualment entre les autoritats desitjoses de mantenir els mercats ben assortits. A Barcelona, per exemple, el 1602 hom donava llicència a dos gànguils per sortir a pescar “*per trobarfe la present Ciutat ab Poble tant números, y ab molts Convents y Casas Religiosas y ab continuos anants, y vinents es poch lo abast, y abundància de peix se te en la present Ciutat, majorment en los dies Quarefms, pagantse molt car, lo que redunda en notable perjudici del publich, per la falta del abast de provisió tant necessària...*”. *Constitutions y altres drets de Cathalunya*. Barcelona: Joan Pau Mani y Joseph Llopis Estampers, 1704.

jábegas, por la que a duras penas puede pasar el agua y, si por accidente se le escapan los peces, deslumbrados como van, huyen despavoridos sin dirección fija mar adentro, y quizás no paran hasta las costas de África”.

Afirmaven que les enceses eren la causa de la misèria que patien els sardinals, al·legant a més que *“los dueños de las jábegas no son marineros, sino terrestres que no se preocupan del porvenir”...* Després d’analitzar el cas, el comissionat arribà a la conclusió que el bolitx no era perjudicial, que la disputa amagava la preeminència pels espais halièutics i que *“el examen detenido de los memoriales manifiesta que detrás del aparente interés que por la reproducción de los peces alegan unos y otros, se agitan móviles interesados y antagonismos de localidad que, por desgracia, tienen en la región añejas raíces.”*⁶⁶⁰

No sabem fins a quin punt la prohibició del sardinal a Cadaqués i a tot el cap de Creus fou totalment efectiva. Potser només era vigent durant els mesos que treballaven les enceses. És molt probable que la resta de l’any hom pesqués amb sardinals i amb la resta d’ormeigs coneguts a l’època, malgrat que en els inventaris post-mortem no s’han trobat masses referències. Malgrat això, s’observa clarament la resistència de les societats rurals dedicades a la pesca a la innovació, un sentiment molt accentuat entre els pescadors del Cap de Creus fins ben entrat el segle XX.

7.5.7. Regulació de les companyies

En el marc de les moltes variants de gestió comunal, l’accés comunal als recursos només es pot vehicular a través del flux d’unitats d’explotació. A l’alta muntanya aquestes unitats podien ser les “cases” – unitat familiars extenses; en el cas de la pesca, eren les companyies o “enceses”. Les enceses eren les unitats de producció formades pel llagut de bolitx i un o més llaguts de foc, els arreus i equipament logístic i tota tripulació. Aquestes companyies suportaven una naturalesa jurídica particular dins del complex sistema d’accés i aprofitament comunals perquè restaven a mercè de la voluntat de la pròpia assemblea, que dissenyava llur composició i regulava l’organització sociolaboral. La capacitat d’iniciativa individual de les enceses, i sobretot de cada membre de la tripulació, quedava doncs molt limitada. Pla s’hi referia tot afirmant que:

“Els drets i les obligacions no recauen pas sobre individus singulars, sinó sobre l’encesa, la companyia o el foc, que amb aquests tres noms es designa el mateix interès. Els singulars

---

⁶⁶⁰ S’obrí un període de recollida de firmes a favor i en contra de les enceses, resultant 3100 firmes favorables i només 595 en contra. Informe emès per Cesàreo Fernández Duro sobre la pesca a l’encesa en el marc de la denuncia dels sardinalers. Dins Gutiérrez Vela, Rafael. *Memoria sobre la industria y legislación...* p. 268-280

*tenen, dintre la companyia, llurs drets i llurs deures; els patrons la governen, però sobre els patrons hi ha un interès superior, col·lectiu, que és el de la Universitat de la vila.*⁶⁶¹

Les embarcacions eren manades pels patrons de l'art i del foc respectivament, i tripulades per un número determinat de mariners: 4 en primer període, després 8 i finalment, segons comenta Rahola, 11 tripulants.⁶⁶² Aquell conglomerat humà i logístic formava una unitat indissoluble mentre durés la temporada de pesca. L'ordinació original de 1570 ja recollia l'avertiment que “*qualsevulla que aurà feta companyia de pescar o de coralar, de Sant Miquel a Pasqua o de Pasqua a Sant Miquel, que no la gos rompre si donchs tots no se'n avenen, a pena de tres lliures.*”⁶⁶³ Una mena de contracte verbal unia els diferents elements de la companyia, sense que ningú no la pogués trencar unilateralment entre l'abril i el setembre.

No coneixement quins eren els lligams personals, familiars o professionals que duïen els armadors a escollir els integrants i formar una companyia. Sembla clar que generalment els armadors dels llagut de bolitx i del llagut de foc eren persones diferents. Així, cada patró es buscava una parella per poder acudir al sorteig. L'acta de 1678 recollí les trenta tres societats admeses al sorteig de la pesquera, deixant clara la composició de cada companyia:

*Y a 25 de febrer, se resolgué per los patrons de bolitxs que ningun puga pescar sinó ab un bolitx y llaüt y ab lo llaüt de son fogater; y se foren anomenan[*t*] tots los fogaters: primo, al fogater de Joan Riera és Pera Aleyx Trèmols; al de Antoni Escofet, Miquel Roset; al de Batista Barenguer, Joan Berga; al de Sebastià Pont, Joan Novas; al de Antoni Moret, Hysidro Roig; al de Antoni Clapés, Antoni Llorens, al de Cristòfol Valentí, Joseph Pont; al de Joan Antoni Dalmau, Miquel Andreu; al de Marcillo Veguer, Baldiri Albert; al de Joan Ballesta, Joseph Capdaygua; al de Banet Roig, Joseph Roset; al de Pere Marés, Pera Antoni Godo; al de Francesch Corder, Pere Roig; al de Jauma Escofet, Batista Francesch; al de Francesch Llorens y Rigol, Sebastià Batlla; al de Joan Palau, Pera Palau; al de Rafel Llorens, Francesch Bor[r]ell; al de Joan Porcalla, Joseph Barrera; al de Antoni Costa, al llaüt de Antoni Pell; al de Joseph Francesch, Sebastià Francesch; al de Antoni Sastra, Damià Marés; al de Pera Escofet, Sebastià Escofet; al de Monserrat Mallo, Joan Albert; al de Sebastià Alfaras, Jauma Llorens; al de Antoni Pell, Pera Magí Albert; al de Sebastià Cabrisas, Pera Ferrer; al de Joseph Alfaras, Antoni Duran; al de Pera Ballesta, Salvador Pell; al de Hyeroni Bohera, Joan Bofill; al de Garau Costa, Salvi Pont; al de Salvi Duran, Joseph Ballesta; al de Sebastià Birba, Joan Comas; al de Antoni Paset, Pera Tuègols; al de Marianna Sarinyana, Pera Honorat.*

---

⁶⁶¹ Pla, J. *Cadaqués...*, p. 69. Aquesta idea és copia de Rahola Trèmols, F. “Algunas noticias acerca de las comunidades...” p. 5

⁶⁶² Rahola, J. “Cadaqués en la Edad Media...” p. 29

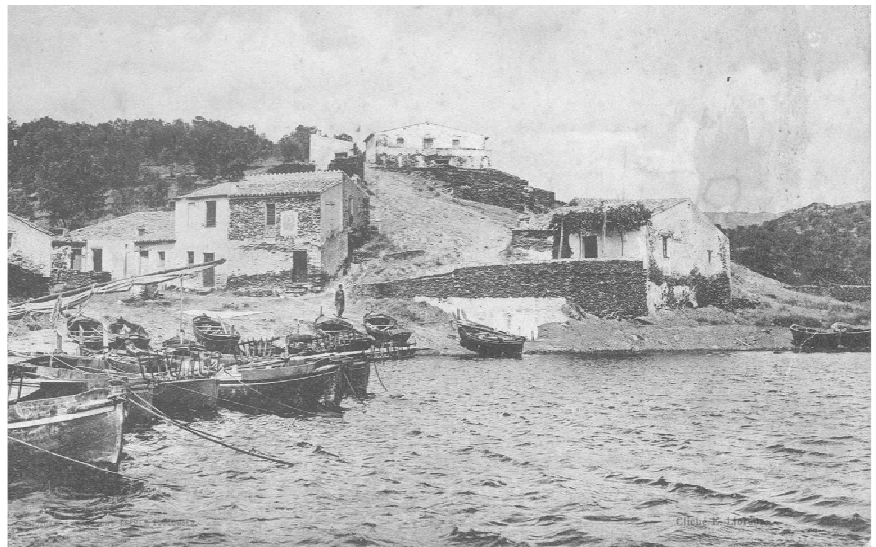
⁶⁶³ Ordinacions de la Pesquera, 1570, març, 18

*Y se dexa de jugar al bolitx de Pera Godo, per no tenir llaüt, y al de Antoni Paset, per recort.*⁶⁶⁴

Des de 1610 l'assemblea local imposà unes condicions organitzatives estrictes d'accés al sorteig:

*“...se ha determinat per los patrons de bolitxs que tots los que vòlan jugar àjan de tenir dos llaüts y quatre hòmens; y que aquest any que vâjan com poran y lo altre any no sían jugats ni admesos a la pesquera...”*⁶⁶⁵

A molts ports de la Mediterrània s'exigia als pescadors demostrar la possessió de la tecnologia necessària per portar a terme la pesquera – embarcacions, ormeigs, etc. – i una dotació de marineria suficient. A més del cadaquesenc, els reglaments de Calonge o de Blanes, entre altres, remarcaven aquests mateixos requeriments. A Tossa, en la pesquera de l'art, s'especificava que “*qualsevulla art o companyia de pescar que prenga bol haja de tenir tres axavagas, tres caraus, nou homens desavuyt cordes e tres parells de remś*”, sense poder participar tampoc amb “*xavaga manllevada ni logada ni ab carau logat ni manllevat*”⁶⁶⁶.

Llaguts de bolitx i llaguts de foc a la platja de Port-Lligat. Les enceses eren l'unió estable de d'armadors de bolitx i armadors de llaguts de foc. Per participar a la pesquera hom havia de demostrar la possessió de tot el material necessari: arreus, barques i homes. Font: Museu de la Pesca

⁶⁶⁴ Ordinacions de la Pesquera, 1687, febrer, 25

⁶⁶⁵ Ordinacions de la Pesquera, 1610, abril, 16

⁶⁶⁶ Ordinacions de la Pesquera de la vila de Tossa (1524). Arxiu Històric Municipal de Tossa, pergamí núm. 2.

Així, la comunitat assegurava una certa consistència de la seva flota i de les unitats integrants, fet que reduïda després els conflictes per l'ús dels caladors i possibles malentesos. Però no sempre les companyies estaven totalment formades ni disposaven de l'equip complet per començar el joc, ni era fàcil aplicar la norma a tothom. La qüestió podia arribar a ser bastant complicades. Les circumstàncies socials i econòmiques de la vila de Cadaqués obligaven a adaptar el reglament a una realitat canviant i sovint dura. El 1665 hom decidia que *“se jugasen tots los bolitxs, ancara que no tinguesen dos llaüts cada bolitx, y que lo any qui ve que no fós jugat ningun bol-litx que no tingués dos llaüts”*.⁶⁶⁷ Els llaguts podien ser o no propietat del patró, fet que podia fer sorgir alguna disputa sobre si la companyia estava correctament formada, amb els dos boligs corresponents. El 1687 es tornava a decidir que *“ningun puga pescar sinó ab un bolitx y llaüt y ab lo llaüt de son fogater”*. Però malgrat això, la possibilitat de perdre el llagut a causa d'una acció bèl·lica o robat pels pirates obligà, en ocasions, a acceptar que es sortegessin boligs sense un fogater, o focs sense bolig.

En referència a la tripulació, els mariners gaudien d'alguns “drets laborals” dins de les enceses, com el de rebre la part si es posaven malalts, eren fets presos o morien durant la pesquera - *“los que faran companyia de pescar o coralar, de Pasqua a Sant Miquel o de Sant Miquel a Pasqua, y algú caurà malalt que no puga treballar, que los altrás sían obligats a fer-li part com per abans, ab sanita”*, es decidia el 1570.⁶⁶⁸ El sentiment de col·lectiu i els sistemes d'ajuda mútua obligaven a les enceses a adoptar mesures compensatòries en moments de dificultats. Per exemple, hom va estar obligat el 1684 a permetre que *“los dos patrons de bolitxs que los han presos los llaüts de fochs los francesos púgan pescar ab qualsevol llaüt, ancara que sia jugat a la pesquera”*.⁶⁶⁹

L'encesa com a sistema productiu tenia un pes fonamental en l'economia local. Igual que el producte de la pesca servia a vegades per finançar les iniciatives vilatanes, en períodes de crisi les enceses havien d'absorbir la mà d'obra desocupada o mancada de recursos de la vila. Per a molts caps de casa, embarcar-se en una companyia era un recurs

---

⁶⁶⁷ Ordinacions de la Pesquera, 1665, abril, 7

⁶⁶⁸ El pescador Sebastià Noves intentà que la seva companyia li fes la part al·legant que havia pogut acudir a pescar perquè havia esta pres. L'assemblea li denegà la part, perquè s'havia fugat de la pressió de Figueres on era reclús, i *“soposat era fora de la presó y estave llibert y no era anat a la cala com als altres, que no se li fes en ninguna manera la part”*. 1687, setembre, 26

⁶⁶⁹ Ordinacions de la Pesquera, 1687, abril, 4

d'emergència quan mancaven les oportunitats de subsistència, potser l'únic recurs. El 1716, en el marc de les conseqüències de la Guerra de Successió, els cònsols de la vila exposaven als patrons

“...que molts caps de casa avían demanada la part [participar en la pesquera] y que li aparexia era raó en donar-los la part; y la raó és per quant tots éran estats tatxats en pagar los trebals y avia aiüt en la vila, fins lo dia present, y també serían tatxats en pagar los treballs sovindrían, Déu fasa que no”.

Discutida la petició, es decidia que *“que se dónia la part als caps de casa, ab pacta que pòrtian la teya [que] los pertocarà posar per sa part; y si per cas se troba alguna part que se'n pòrtia més de la sua part tocant, que sia espallit de la companyia”*.⁶⁷⁰ Però les manifestacions de solidaritat confraternal envers els habitants més desafavorits no sempre era tan decidida ni espontània. En alguns moments els patrons denunciaren la intenció dels consellers de *“posar gent a les cales”* i fer-los treballar sense el seu consentiment. El 1664 resolien *“entre los patrons de bolitxs que los señors còsols no púgan posar ningun home a part a ninguna compañía ab mala voluntat dels patrons de la tal compañía, si no és que'l vúlgan admetre de bona voluntat.”*⁶⁷¹

Aquells pescadors eventuais, anomenats terramaners com s'ha apuntat anteriorment, s'han de veure com treballadors esporàdics enrolats a les enceses per estirar el bolig.⁶⁷² En èpoques de penúria eren figures habituals de les platges catalanes. Zalvide comentava al respecte que

*“...en época de poco trabajo en la localidad, acuden también personas varias que se designan con el nombre de terramaners, a fin de ayudar si hay pesca y obtener una prudente parte, unos para carnadas de artes de anzuelo o nansas, y otros para consumo de sus familias...”*⁶⁷³

La multiplicació dels terramaners, generalment treballadors del camp desocupats durant el segle XVII va fer necessari aplicar una estricta regulació per emprar-los ordenadament. A tot arreu els reglaments locals vigilaven l'ús d'aquesta mà d'obra barata i sense cap més vinculació amb la companyia que l'ús de la força a canvi d'uns pocs peixos. Per exemple, a principis del segle XV ja es prohibia a Calonge que de

---

⁶⁷⁰ Ordinacions de la Pesquera, 1716, maig, 1

⁶⁷¹ Ordinacions de la Pesquera, 1664, abril, 15

⁶⁷² El diccionario d'Alcover i Moll recull el terme terramaner com *“Cadascun dels mariners que depenen del patró d'una barca de pesca”*. Val a dir que, almenys a la Catalunya del segle XVII, i anteriorment, els terramaners eren treballadors externs al sector, ni remitgers ni molt menys patrons.

⁶⁷³ Citat per Hadiger, E. *“Encesa...”*, p. 252

Pasqua a Sant Miquel s'empres cap terrestre a les xàvegues del terme. En altres paratges només eren permesos després del primer o el segon bol, o que només es pogués enrolar gent del país, com a Begur: “...ditas axavagas no pujan valerse de terramanes forasters mentre ni hage del terme.”⁶⁷⁴

Si bé els reglament locals ja recollien la qüestió, a partir de la introducció de la Matrícula de Mar el 1751 i dels privilegis de marina els terramaners causaren majors maldecaps. La Matrícula prohibia expressament l'exercici de professions marítimes als no matriculats, però sovint, i sobretot en pesqueres que requerien mà d'obra en abundància, la participació dels terramaners era imprescindible. Durant la segona meitat del segle XVIII es decretaren vàries resolucions, sovint contradictòries entre elles, per solventar la qüestió. L'Intendent Muñoz de Guzmán apuntava el 1786 que

*“...como la Jávega presta un gran campo a la infracción de la ordenanza en la admisión de terrestres, que con el pretexto de no haver suficientes matriculados, entran en el disfrute de las utilidades de éstos, tirando desde tierra y embarcando subrepticamente: con lo cual evadidos de la concurrencia a campañas gozan del beneficio del mar en perjuicio, así de los Matriculados como del Rey, no luciéndoles el provecho que sacan, como lo que sucede a todo lo que sin verdadera facultad, y actoridad de Justicia se disfruta”.*⁶⁷⁵

Els arts de platja no només atreïen curiosos, sinó una munió de desheretats i gent sense recursos desitjosos de poder participar per guanyar algun peix. La seva proliferació generà problemes a la Matrícula, que impedia el treball en mar als no matriculats.

Font: Museu de la Pesca

⁶⁷⁴ AGH. Notarial. Begur, 10. 1715, agost, 10

⁶⁷⁵ Muñoz de Guzmán, 1786, art. 53

El permís de treball en mar atorgat pel ministre era indispensable, “*pero prefiriendo los ancianos y los pobres de solemnidad a los mozos, y robustos, que con este sufragio abusaran del permiso, subtrayendose de la Matricula.*” Zalvide havia estat ja taxatiu en alguns casos en aquest afer proposant fortes penes pels patrons de Castelló d’Empúries –que sembla, sovint contravenien la regla:

“Al Patrón que sin el preciso requisito de la licencia por escrito admitiere terrestres en su Embarcación se embiará en primera ocasión a Campaña y al que se intrusare en la pesca no habiendo por si mismo obtenido igual licencia se multará en sesenta Reales de Vellón por la primera vez, y duplicada cantidad si huviere reincidencia”⁶⁷⁶

Les diferents resolucions de les autoritat de Marina sobre l’assumpte demostren que els terrestres o terramaners es continuaren utilitzant a la pesca del cap de Creus. Sembla, doncs, que ni un ni els altres van tenir excessiu èxit en l’empresa.

7.5.8. Calendari de pesca

Un dels aspectes més rellevants de les ordinacions pesqueres es centra en la regulació del calendari de treball. El calendari laboral dels pescadors catalans s’inseria en un més ampli calendari rural, el qual compaginava pesca, agricultura i feines artesanals sense solució de continuïtat. S’ha tendit a pensar que al litoral gironí l’acabament de la temporada de peix blau, del “*peix de passa*”, significava la finalització de la temporada anual de pesca i l’avarada de tota la flota. Allà on la pesquera era més diversificada s’ha demostrat documentalment que molts pescadors treballaven en mar, amb major o menor intensitat, al llarg de tot l’any. Malgrat això, a quasi tots els ports de la Catalunya moderna, sobretot els molt especialitzats en peix blau, l’any es dividia en dos grans períodes: la temporada de pesca i la resta.⁶⁷⁷

Els reglaments vetllaven per l’estabilitat del calendari laboral en el marc del conservadorisme del sector. El període de vigència de la pesquera, generalment d’inici de primavera a finals d’estiu, coincidia amb el cicle biològic de les espècies-objectiu i amb el període de bon temps meteorològic. Sáñez apuntava en relació a la pesca del peix blau que

---

⁶⁷⁶ Zalvide, M. Reglamento de navegación y pesca..., art. 171

⁶⁷⁷ Alegret, J.L.; Garrido, A. “Aproximació a l’activitat pesquera...”

*“...subsiste esta pesquera gran parte del año, a causa de las largas mansiones de sardina en su paso de Poniente á Levante, y su regreso ó retorno, en cuyos dos viages emplea, según nuestros prácticos, desde Abril hasta Octubre, ó más tiempo”*⁶⁷⁸.

Pel cas del litoral gironí, l'inici solia situar-se entorn a la segona Pasqua – situada entre l'11 de maig i el 14 de juny –, una data comuna a bastants regions de la Mediterrània Occidental. Llançà i la Selva es trobaven al monestir de Sant Pere de Roda *“per aiugar lo joch de las calas de vall que quiscun any en la segona festa de Pasqua de Resurrectio acostuman jugar ditas universitats en dita vila de Llansà.”*⁶⁷⁹ A Cadaqués hom es reunia també *“...la derrera festa de Pasqua per a jugar, com és costum dit dia...”*

A més del sorteig i la discussió del reglament, per iniciar la temporada es duïen a terme diversos actes rituals i propiciatoris. A molts indrets es celebraven actes rituals com la benedicció d'embarcacions o desfilades en processó fins alguna ermita o lloc destacat. La confraria de pescadors de Palafrugell, per exemple, celebrava una missa per tots els confreres: *“quiscun principi de foscha que-s comenserà a paschar se haja de dir y celebrar en lo altar de Sant Pere per los presents solemna missa baixa.”*⁶⁸⁰

La data de finalització, en canvi, no era tan precisa, sinó que depenia de l'abundància de peix, de la meteorologia o de la voluntat dels pescadors. Sant Miquel, a finals de setembre, indicava un canvi de tendència important, i molts “jocs” acaben aquell dia; en altres indrets finalitzava més tard, per Tots Sants. Inicialment a Cadaqués concloïa per Tots Sants – *“que lo joch que se és jugat per les festes de Pasqua sia durador fins a la festa de Tots los Sants”* –, però segons Josep Rahola aquesta data s'avançà poc temps després fins a Sant Miquel, a finals de setembre, com acabava també a les cales de la Mar d'Amunt sorteijades a La Selva i Llançà.⁶⁸¹ Possiblement, els canvis en les dates tinguessin relació amb transformacions de les condicions ambientals de la Mediterrània i en la disponibilitat de més o menys peix. Els canvis acusats en el clima, com sembla que succeí a mitjan època moderna amb la Petita Edat de Gel, tindrien influència en la temperatura de l'aigua, la quantitat de nutrients i una major disponibilitat de recurs.

---

⁶⁷⁸ Sáñez Reguant, A. *Diccionario histórico...*, p. 376

⁶⁷⁹ AHG. Llançà, 1662, abril, 18

⁶⁸⁰ ADG. Notaralum. G-122. 30 Abril 1631

⁶⁸¹ Plujà, A. *Llançà al segle XVII...*, p. 163

Si el peix romania amb certa abundància i era passada la data estipulada de finalització, les enceses que volien continuar pescant havien de celebrar un nou sorteig:

“...passada tota la fosca de Sant Miquel, y [si] n’i aurà qui voldran encendre, que àjan de requerir als cònsols que fàssan fer una crida que qualsevulla que voldrà encendre que vinga a jugar al lloch acostumat; y si ningú se’n va sense jugar, cautelosament, que aja de encendre darrera de tots los fochs.”

El càlcul dels dies totals efectius de pesca d’una unitat d’època moderna es presenta com una tasca infructuosa. Les condicions ambientals generaven una elevada incertesa sobre l’activitat. Per les enceses, a banda de la “fosca”(sense lluna), el bon temps era un element fonamental a la llum dels pocs dies aptes disponibles. Hadiger comentava al respecte que “*ai como en el Cap de Creus se pesca todo el año, en la zona del Cap de Begur empieza a últimos de Marzo hasta últimos de octubre en que regularmente llega el mal tiempo y se retiran, aprovechando de 7 a 8 oscuridades cada año.*”⁶⁸² La conjugació de l’estat de la mar, el vent, les corrents i altres factors climàtics, junt amb els imprevistos en terra, provocaven que el temps total de pesca fos molt variable d’un any a l’altre, així com el resultat final per a les enceses.

Acabat el “peix de passa”, hom aguditzava l’enginy per assegurar la subsistència de la família. La marineria es dedicava a altres tasques agrícoles i artesanals en terra, possiblement com a jornalier o a la pròpia vinya. El pescador que continuava l’ofici dirigia la seva empresa un altre tipus de recurs: l’hivern, com apunta Mateo, “*hace del pescador un recolector ecléctico en función de su intuición, experiencia, organización y economía del trabajo, y por supuesto de sus posibilidades de contar con el instrumental adecuado para ello.*”⁶⁸³ L’esforç pesquer disminuïa però no s’aturava. Com afirmava un veí de Palafrugell,

*“...en tot lo Yvern, y en lo temps intermedi de una a altra passa los pescadors no usan dels sardinals ni hixen a pescar ab estos ormeigs ; si que ab instruments totalment distincts de aquells y propis per la pesca estable que se cria en est mar...”*⁶⁸⁴

Els mecanismes d’adaptació empenyien els pescadors que vivien tot l’any del peix a treballar en altres escenaris, usant altres tècniques menys intensives en mà d’obra, com el palangre, les nanses, les peces, reganar pel roquisser – prohibit a Cadaqués mentre

---

⁶⁸² Hadiger, E. “Encesa...”, p. 262

⁶⁸³ Mateo, J.A. *Con arte i parte...*, p. 57

⁶⁸⁴ AHG. Fons Notarial, Protocols de Marina. 1765, maig, 31

pescaven les enceses –, o en la pesca del corall. Però tant a l'estiu com a l'hivern, el calendari pesquer es veia contínuament alterat per les innombrables “festes senyalades”, dates durant les que el treball estava prohibit per l'Església. Les ordenances catalanes subratllen la necessitat de respectar a aquests dies sagrats. A tall d'exemple, les de Begur dictaven que:

*“...ningun habitant de Begur lloch de Regencos que no pugan anar á pescar, entrant ni aixint en la festa de la circumcisió, Reys, Candalera, Anunciació, Sant Vicens Ferrer, Santa Creu, Sant Antoni de Padua, Sant Joan Batista, la Nativitat, Nostra Señora dels Desamparats, la Concepció, la última festa de Pasqua y la segona festa de Pentecostes.”*⁶⁸⁵

A Cadaqués, les festes d'obligat compliment, tant generals com de celebració local, també eren quantioses. A banda dels dies de precepte, com els 52 dissabtes al vespre diumenges, el rector de Cadaqués anotà al llibre que

*“en presència mia àn resolt tots los patrons de bolitg y fugaters que en todas las nits reservadas per la solemnitat de la festa, com són lo dia de Santa Creu y todas las terceras dominicas, a la vigília ho a la hentrada de la festa no-s pot pescar, però a las segonas vespres ho al axir se pot pescar, y lo dia de la Acenció, Pentecostès, so és, los dos dias. Lo dia de Corpus Christi, Sant Joan, Sant Pera, Maria Santíssima de Agost, Maria Santíssima de Setembre, Sant Jacinto, Tots Sants, en dits dias no-s pot pescar a la hentrada y axida.”*⁶⁸⁶

Es pot qüestionar el compliment per part de la població pescadora d'aquest munt de dies de precepte. Gelabertó, per exemple, ha estudiat la inobservança generalitzada de les prohibicions al treball a la llum de la quantitat “escandalosa” de dies inhàbils: a finals del segle XV, 2 de cada 3. Els reformadors del segle XVI i XVII copsaren la necessitat d'harmonitzar el calendari litúrgic amb el treball rural, reduint progressivament els dies de precepte. Malgrat tot, el seu número, entre festes comunes i festivitats locals, continuà essent elevat: 110 a mitjan segle XVII.⁶⁸⁷

Tantes interrupcions del treball quotidià suposaven un entrebanc important per a l'economia i especialment per a l'empresa pesquera – des d'un punt de vista econòmic com logístic. Els inconvenients d'aturar constantment la pesquera obligà a pescadors i autoritats eclesiàstiques a buscar solucions enginyoses per mantenir l'esforç en períodes de màxima activitat: les “licències de pesca”, un instrument legal per superar les

---

⁶⁸⁵ Ordinacions de la Pesquera de Begur. AHG. Fons Notarial. Begur, 10. 1715, agost, 18

⁶⁸⁶ Ordinacions de la Pesquera, 1733, abril, 4

⁶⁸⁷ Gelabertó, M. *La palabra del predicador: contrarreforma y superstición en Cataluña (siglos XVII-XVIII)*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona. Departament de Història Moderna i Contemporània, 2003, p. 395-397

restriccions al treball imposades per l'Església. El bisbe atorgava permís als pescadors per treballar en festius a canvi d'una aportació del producte a una causa pia, com la construcció d'esglésies o la redempció de captius.

La primera llicència documentada a Cadaqués és de 1509. Bona part d'aquest cànon anà destinat a la fàbrica de l'església parroquial: "*Que no-s vaja pescar los dias de festa, si no és donant la mitat del peix a la obra*". No tots els anys es podia pescar les "*nits reservades*": alguns anys es decidí que no i altres que sí, fins i tot de forma obligatòria, com el 1712: "*que sí se vaja a mar las nits reservadas; y si acàs y aurà algú que repu[g]nàs que no volgués anar a mar, que se sia tret de la pesquera, si se trova estar vo y se tròvia a la terra*".⁶⁸⁸ Possiblement moltes d'aquelles llicències estiguessin motivades per raons votives o caritatives; no obstant, creiem que amagaven la simple voluntat - o necessitat - de mantenir l'esforç de pesca, especialment en temporada de "peix de passa". Per això a Palamós hom demanava llicència per pescar en diumenge "...*atés que hi ha molt peix, que si no es perdria*".⁶⁸⁹

7.5.9. Barraques

Les necessitats de la gent de mar que treballava lluny de casa estimularen l'erecció de sencilles edificacions al llarg de tot el litoral. La majoria d'elles es destinaven a donar servei, cobertura logística i aixopluc a pescadors i mariners que pescaven sovint lluny de llurs habitatges habituals. Són les conegudes barraques i "botigues", construccions d'arquitectura senzilla, d'ocupació estacional, concebudes com espais polivalents d'habitatge, obrador i magatzem. Algunes són, avui, refugis d'excursionistes.

Al cap de Creus troben diferents tipologies de barraques, adaptades a les necessitats de la indústria pesquera local. Així, les barraques de propietat comunal eren sencilles construccions de pedra del país. Es diferenciaven de les botigues particulars per estar situades a paratges més remots i ser generalment més grans. A la Costa Brava quasi bé tots el municipis disposaven d'una o més barraques d'aquest tipus escampades pel terme marítim. Pla i Plujà, entre altres, han identificat al cap de Creus les botigues comunals de Canyelles Grotes i Petites, Pelosa i Jóncols, a Roses; a Cadaqués: Jugadora, Culip i Portaló; i a la Selva: Prona i Tavellera, entre altres menors.⁶⁹⁰

---

⁶⁸⁸ Ordinacions de la Pesquera, 1702, març, 28

⁶⁸⁹ ADG. Registre de Lletres, U-313, 1607, agost, 31

⁶⁹⁰ Pla, J. *Cadaqués...*, p. 72 Plujà, A. *Estudis del cap de Creus...*, p. 94-95

Llagut gros davant de la barraca de Portaló. Aquesta barraca va ser erigida per la comunitat de Cadaqués per donar aixopluc a les companyies que no poguessin tornar a port. Font: Museu de la Pesca.

Des d'un punt de vista de logístic, les barraques eren infraestructures importants per optimitzar el temps de les campanyes de pesca del “*peix de passa*”, estalviant els llargs desplaçaments fins al port d'origen, reguardant els pescadors dels temporals inesperats i com a espais de reunió del col·lectiu pesquer. Estaven concebudes com a magatzems i com a habitatge termportal de la desena de pescadors de la companyia. Eren d'una sola habitació, amb bancs, taules i una xemeneia per cuinar i escalfar els ocupants. Els mariners podien arribar a fer llargues estades. Altres vegades s'hi afegien serveis i es convertien en tenyidors comunals, com el de Sant Pere de Calella de Palafrugell o les construïdes a Begur. A Sant Feliu de Guíxols o Lloret les barraques dels tenyidors es convertiren en seu dels gremis de mar locals.⁶⁹¹

Cadaqués fomentà la construcció de barraques a moltes cales del seu terme, obres finançades amb els diners aportats per les enceses. El 1740, el consell resolvia que

“...se donia una part per cala per fer la botiga de Colip, y las nits que serà de obra no pagaran dita part. Y si est any no hi à al bastan per a pagar el fer de dita botiga, los patrons de lo any vinent, so és, de 1741, quan fàssian lo joch estaran ab lo mateix fins [que] se àgia lograt tota la satisfació de ella.”⁶⁹²

---

⁶⁹¹ Garrido, A. “Pesca i associacionisme...”, p. 116-120. A Sant Feliu, l'assemblea es reunia “...en la botiga propia del mencionat gremi comunment anomenada “del Parol” ahont se tintan las retes de pescar, situat en la dita vila, y en lo racó anomenat del Llevant...” Citat per Mateo, J.A. *Con arte y parte...*, p. 132. Sobre aquestes barraques com a elements patrimonials del litoral de Girona es pot consultar *l'Inventari del Patrimoni Marítim i Pesquer de la Costa Brava (1996-1999)*, realitzat pel Museu de la Pesca en el marc dels projectes IPEC.

⁶⁹² Ordinacions de la Pesquera, 1740, abril, 28.

La botiga solia anar acompanyada d'obres auxiliars per acondicionar els voltants. Per exemple, es construïen escars per facilitar l'avarada de les embarcacions, un dels quals, el de Calaprona, és d'una gran bellesa constructiva. El 1718 hom anuncià que algú tenia la intenció de construir un nou escar a Portaló, just a tocar de la barraca comunal de la cala, i de ser-ne l'usufructuari exclusiu. Com que la cala era un bé de la comunitat, hom resolgué en assemblea que *“la persona que farà dit escart no pugui ser señor més que durant dita pesquera y que lo [any] vinent se tinguin de jugar tots los quatre escarts com se acostuma a fer...”*⁶⁹³

Port de la Selva mantingué també una política de construcció de barraques a les principals cales del seu terme: Cativa, Tavellera, Prona. Nadal ha documentat la construcció de la barraca de Calaprona, encarregada el 1826 pel gremi de pescadors locals a un mestre d'obres pel preu de 4 duros i 4 rals. Avui la barraca continua pertanyent a la comunitat pesquera de Port de la Selva.⁶⁹⁴

Segons Plujà, l'ocupació del port de Llançà s'inicià al segle XV amb l'arrendament d'unes parcel·les de terreny a l'abast del monestir de Sant Pere de Roda per a la construcció d'unes barraques de pescadors. Aquelles barraques van ser l'origen de l'actual Llançà. Font: Museu de la Pesca.

Per altra banda, la construcció d'una botiga o barraca comunal en el territori, possibilitant l'estada perllongada en ella, era també una estratègia d'apropiació del paratge per part de la comunitat. Sobretot a Tavellera, la cala més sol·licitada i

⁶⁹³ Ordinacions de la Pesquera, 1718, febrer, 28

⁶⁹⁴ Nadal, J. *“La pesca al Port de la Selva ...”*, p. 49

disputada del Cap de Creus, l'estada a la barraca comunal permetia no perdre el pols en la disputa per la possessió de l'espai halièutic, romanent-hi tota la campanya. Quan l'assemblea de Cadaqués hi enviaven les dos companyies, sovint aquestes hi romanien una temporada. Un testimoni de 1903 observà que

*“Son éstos los pescadores, que van á las calas y allí, en la barraca comunal á todos abierta para refugio de todos, se pasan semanas y meses enteros, sin dar paz á los arreos de pesca.”*⁶⁹⁵

Per això el 1708 el consell de Cadaqués manava que “...se adòbia la botiga de las hobras ne[ces]sàrias [que] se hi àn de fer y aver manester...” per donar resguard a les dos companyies que, sots pena d'expulsió de la pesquera, estaven obligades a acudir-hi.

La resta de barraques o botigues eren de propietat particular. Segons Plujà aquestes barraques de naturalesa privades neixen a la Mar d'Amunt com establiments emfitèutics de l'abat del monestir de Sant Pere de Roda, propietari del rodal, als pescadors locals. S'han documentat contractes de construcció del segle XV, com el firmat entre Bartomeu Colls, pescador de Roses i el cellerer del monestir per l'establiment d'un sot de terra a cala Tavellera per a la construcció d'una barraca, que afrontava “a sers amb los guills de la mar”⁶⁹⁶.

L'aglomeració d'aquests tipus de barraques particulars constituïren els primers burgs marítims que, ja en ple segle XVIII, esdevindran nuclis independents. El nucli principal de Roses, per exemple, sorgí a partir de l'establiment d'un conjunt de botigues allunyades de la conflictiva i perillosa Ciutadella. A Tavellera – avui despoblada – proliferà un incipient grup de barraques associades a l'activitat pesquera dels seus estadants, varis d'ells de Cadaqués.⁶⁹⁷ Port de la Selva, com hem vist, és el resultat de l'ampliació i consolidació d'un primitiu nucli de botigues de pescadors. I les cales del litoral de Colera només eren habitades estacionalment per pescadors que vivien en botigues bastant austeres.

---

⁶⁹⁵ *La Vanguardia*, 1903, agosto, 11

⁶⁹⁶ Plujà, A. *135 platges...*, p. 100

⁶⁹⁷ El Consell de Cadaqués manava als pescadors que, en el marc del plet per Tavellera, “vagan sis bolitxs, los quatra qui tenan botigas ali y los dos pescauan ara un any...”. AHCF. Cadaqués, Actes del Consell, 1638, febrer, 7

Barraca de Calaprona, segle XIX. Avui es troba dividit en dos refugis, un obert i l'altre exclusiu de la comunitat de pescadors de Port de la Selva que pesquen amb les boletxes a la cala. Font: Enric Brunet. Panoramio.

Els inventaris post-mortem són una de les millors fonts per conèixer aquest tipus d'arquitectura auxiliar tan característica de la costa del cap de Creus. Alhora, permet estudiar aspectes com l'ocupació del territori o la cultura material de la gent de mar. Hom troba, per exemple, que molts pescadors de Cadaqués tenien botigues de pesca al Port de la Selva. També, que un altre grup de botigues es concentrava a Portdoguer. Dins d'elles es trobaven principalment arreus i estris de pesca, embarcacions, recipients per salar peix o guardar-hi vi i altres pertinences menors. A tall d'exemple, Joan Narcís Imbert, pagès-pescador de Cadaqués, guardava dins la seva barraca de Port-lligat – un altre dels barris més importants de botigues de la vila

“un bolitx dolent, un llagut de pescar dolent ab sos arreus, un altre llagut de foch de pescar dolent sens ningun arreu, una vela dolenta, un quintar de teia, una bota per salar peix, dos tinars per salar peix, quinze barrils de sardina, dos llibants vells i dos armadoras, llarga i curta”⁶⁹⁸

7.5.10. Parts per cala

---

⁶⁹⁸ AHG. Notarials. Castelló, 1377. 1644, novembre, 14

El pescador no rep un sou fix pel seu treball sinó una quantitat proporcional al que s'ha pescat, un mètode conegut com "sistema a la part". Aquesta modalitat, - que es remunta a l'edat medieval i que encara vigent avui dia entre la flota pesquera catalana - distribueix els guanys de la venda del peix entre el capital (propietari de l'embarcació) i el treball (remitgers), segons fórmules fonamentades en la costum i en base al principi d'igualtat.⁶⁹⁹ Segons l'ormeig, es feien una sèrie de parts o porcions dels diners i es repartien. Habitualment l'embarcació o capital en rebia la meitat- el que avui coneixem com "*monte mayor*" - , i l'altra meitat es repartia entre el patró i la marineria - "*monte menor*" .

Arreu de la costa catalana les fórmules de repartiment dels guanys entre armadors, patrons i remitgers eren molt similars. Les proporcions finals depenien de variables com el tipus d'ormeigs i la tècnica usada, la inversió inicial i el cost d'explotació o el número de mariners necessaris. Habitualment el col·lectiu acordava en assemblea com es faria el repartiment. Sáñez descrivia el repartiment dels guanys emprat al Cap de Creus, tot parlant de la pesca amb bolitx:

*"El modo de partir esta pesca es percibiendo el patrón ó dueño de arte y barco antes de rebaxar gastos la tercera parte de su valor. De lo que queda se paga el carro o caballerías que conducen el pescado á la población: el sebo para varar la barca, cuya faena desempeña la gente: el hilo para componer la red; y el aceyte i arroz, pues cada marinero está obligado á pagar el pan que toma, a cuyo efecto el mismo patrón lleva provisión correspondiente."*⁷⁰⁰

Val a dir que la repartició dels guanys i beneficis entre el col·lectiu és un dels aspecte menys clars de les ordinacions. No sabem si al llarg dels segles les parts destinades al capital i al treball van modificar-se, o si el guany final del mariner va ser proporcionalment sempre el mateix. Cap dels autors de referència en parlen molt clarament. En tot cas, és evident que la comunitat regulava les remuneracions. Hom creu que en els orígens, els guanys de les enceses es repartien entre totes les famílies de la vila. Així, Frederic Rahola afirmava que "*Sin género de dudas puede asegurarse que en tiempos más remotos los instrumentos de pesca eran colectivos y que el producto del trabajo común se repartía entre las familias, que constituían la Universidad, después de satisfechos los gastos y*

---

⁶⁹⁹ Sobre el sistema a la part Alegret, J.L. *Els armalladers de Palamós: una aproximació a la flota artesana des de l'antropologia marítima*. Girona, Diputació de Girona, 1987, p. 260-270. La teoria igualtat en el repartiment amaga en realitat tensions produïdes per diferències d'ordre laboral i social a l'interior de les unitats.

⁷⁰⁰ Sáñez Reguant, A. *Diccionario Histórico...*, vol. 4, p. 280

atenciones generales".⁷⁰¹ Els patrons-pescadors pactaven també amb els cònsols algunes mesures d'ordre sociolaboral envers la marineria. Una de les primeres mesures recollides a l'ordenança de 1542 era que si "*algú caurà malalt que no puga treballar, que los altres sían obligats a fer-li part com per abans, ab sanitat.*" S'acordà també que el mariner que morís durant la fosca rebés igualment la part de la seva companyia, i el 1718 que "*se donàs la part als òmens que són anats al servey del rey*".⁷⁰²

Alguns autors han apuntat que més enllà del benefici privat que aconseguien les companyies amb la pesca, aquestes quedaven compromeses amb la població retornant una part fixa de la captura a la comunitat en forma d'inversions en diferents necessitats comunals. A Cadaqués, en concret, l'encesa tenia envers la comunitat una relació d'ordre social molt destacada. La col·lectivitat imposava un tribut o taxa a les companyies de pesca, corresponent a una o més parts del producte de la venda del peix – sempre que no fos nit reservada a l'obra parroquial –, destinada a les necessitats de la vila segons la situació a cada moment. Com que no sempre es pescava el mateix ni el seu valor era igual, el 1711 es decidia que "*la part que se à promès a fer és: sardina, anxova, bisos, barats, bonítols, reservat només que al surell.*"⁷⁰³

Panoràmica de l'església de Cadaqués, obra civil del segle XVII, a la que s'abocaren molts diners procedents de la pesca, tant en la construcció com en l'adobament de l'interior: parament religiós, retaule, et. Font: Museu de la Pesca.

⁷⁰¹ Rahola, F. "Algunas noticias acerca de las comunidades...", p. 17

⁷⁰² Ordinacions de la Pesquera, 1719, abril, 18

⁷⁰³ Ordinacions de la Pesquera, 1711, abril, 7

Quasi cada any, els còsols i els patrons de bolitx discutien durant les assemblees les “*parts per cala*” que cedirien a la comunitat les enceses i la seva distribució, és a dir la quantitat i el beneficiari del producte destinat a sufragar obres diverses d’interès públic o urgències fruit de la necessitat. Obres, reparacions i ornaments en edificis públics n’acaparaven una part important. El 1668 l’assemblea decidia dedicar una part per cala a la confraria de Sant Pere “*per a que pugua pagar al dorar lo retaula de la capella de dita confraria, ab lo modo y forma que-s donà ya lo any passat.*”⁷⁰⁴ El 1671 la vila encarava nous projectes artístics i arquitectònics, si bé no s’havia acabat el retaule de Sant Pere i la confraria no tenia diners, de manera que

*“se ha resolt que-s promete de donar la part per cala al mestre escultor que vol fer lo retaula de sant Joan Batista y Evangelista, pagat primer que sia lo mestre que ha adorat lo retaula de sant Pere, y que se li donen al dit mestre escultor los dinés que a[*v*]uy ténan los obrers de dita confraria de Sant Joan, y que lo restant aja de aguardar dit mestre fins a tant sían guanyats de dita part per cada cala, trahent primer lo que auran gastat de teia que sia franca.”*⁷⁰⁵

El 1681, dins d’una frenètica activitat constructiva, “*se resolgué donar una part per cala per alçar lo campanar...*”⁷⁰⁶ de la flamant església parroquial. Aquella obra es convertiria en un referent comunitari de primer ordre i una guia visual pels navegants. I el 1724, preguntats els patrons farien una part dedicada a les necessitats vilatanes, responien que “*se donàs una part per cala, y dita part à de ser per al retaula major de la isglésia de Santa Maria de Cadaqués, en descàrrech del que deu la vila deu a la obra.*”⁷⁰⁷

Un altre obra de caire religiós finançat amb diners de la pesca fou l’ermita de Sant Abdó i Senen, molt a prop de Port-Lligat. El 1699 hom decidia que “*se donàs la part per cala a sant Abdon y Senén, en disminusió de aquellas dotssa doblas que prangué la vila lo any 1694 per pagar a los fransessos, ab pacte que de tots los que no pescaran se aja de fer un cònpoto y àjan de pagar per sa part lo que los tocharà.*”⁷⁰⁸ El 1702 es renovà el compromís dels patrons amb l’ermita tot assignant una nova part, i el 1705 “*...que se doni la part a dit sant fins a tant sia acabat de fer, so és, de Portligat y no més*”⁷⁰⁹

---

⁷⁰⁴ Ordinacions de la Pesquera, 1668, abril, 8

⁷⁰⁵ Ordinacions de la Pesquera, 1671, març 31

⁷⁰⁶ Ordinacions de la Pesquera, 1681, abril, 8

⁷⁰⁷ Ordinacions de la Pesquera, 1724, abri, 18

⁷⁰⁸ Ordinacions de la Pesquera, 1699, abril, 21

⁷⁰⁹ Ordinacions de la Pesquera, 1705, abril, 14

Quan les coses anaven maldades, les parts de l'encesa es destinaven a subvenir necessitats bàsiques. Com s'ha apuntat, la dimensió social de la pesquera comunal d'encesa beneficiava a la població més desfavorida d'en terra, fos o no pescadora. Si bé en determinades conjuntures les companyies podien veure's obligades a embarcar més gent per donar-los feina, en altres havien de fer la part a repartir entre els més necessitats. El 1725, en el marc d'una greu crisi de subsistència, ho resolva que “*se donia la part a tots los abitants qui la demanaran, ab pachta y condició que àgian de estar a la voluntat dels patrons per a saguir la pasquera.*”⁷¹⁰ L'any següent, però, només s'acceptaria els “*caps de casa*”.

Però no sempre els cònsols aconseguien que l'encesa ho pagués tot. Potser farts de contribuir a la causa vilatana, els patrons es negaren a fer una part per sufragar un deute contret per la vila amb l'obra parroquial: “*és estat proposat per lo cònsol en caph si se donaria una part per cala per a pagar 175 lliures, 9 dinés que davem a la obra. Se ha resolt que no se fasa part sinó que se fasa un tall de ditas 175 lliures.*”⁷¹¹ Dos anys després se'ls preguntà si volien reprendre la part que havien destinat a Sant Abdó i Senen, resolent que “*se fasa la part per cala a favor de la vila, per subvenir las necessitats de ella.*”

7.5.11. Fiscalitat halièutica

Pere Ortí assegura que a la Barcelona medieval els productes pesquers suportaven una elevada i feixuga càrrega tributària. A banda del delme del peix degut a la Catedral de Barcelona, els pescadors havien de sufragar certs drets de peixateria, la lleuda del peix i de les olles i la meitat dels dofins i peixos espasa; més endavant se li afegiria un impost per la compra de peix fresc.⁷¹² Barcelona, en aquest cas, és un dels exemples del complex escenari català, on la pesca va ser objecte d'una intensa i continuada exacció fiscal des de l'edat mitjana fins ben entrat el segle XIX. Al Cap de Creus la fiscalitat va ser un element estructural de relació entre els poders territorials i els pobladors dedicats a la pesca, alhora que és un dels aspectes més ben documents de la història pesquera catalana.

---

⁷¹⁰ Ordinacions de la pesquera, 1725, abril, 8

⁷¹¹ Ordinacions de la Pesquera, 1705, abril, 14

⁷¹² Ortí, P. *Renda i fiscalitat en una ciutat medieval: Barcelona, segles XII-XIV*. Barcelona: CSIC, 2000, p. 422-423

Serge Collet identificà tres possibles formes de renda halièutica: en diners, en producte i en treball.⁷¹³ La renda en diners era una imposició monetària proporcional a la captura realitzada, desembarcada o venuda dins del domini jurisdiccional; la renda en producte suposava haver d'abastir la taula del senyor amb certs productes o amb la part més saborosa d'una sèrie de peixos qualificats com "reials"; i la renda en treball significava pescar en favor del senyor feudal sempre que aquest així ho estipulés. Les tres formes no eren excloents entre si, de manera que un pescador podia veure's obligat a satisfer, alhora, les tres. Cal dir d'entrada, que a Catalunya no hem aconseguit identificar cap pràctica expressa de *corvea* halièutica, si bé en alguns punts de la Mediterrània sí fou una càrrega prou feixuga. A Calàbria, per exemple, el Príncep d'Scilla obligava els pescadors a sortir a pescar el peix espasa a l'Estret de Messina, sota de pena de presó, a canvi d'un terç de la captura. Sí que es coneixen, en canvi, les rendes en diner i en producte de la pesca en virtut de l'exercici del ban.

El feudalisme monacal per una banda, i la sobirania comtal per l'altre, van convertir el cap de Creus en un dels territoris amb una fiscalitat pesquera més elevada i feixuga. Delmes i altres càrregues tributàries drenaven una part substancial de la renda pesquera cap altres mans, eclesiàstiques i laiques, però també de la comunitat, que se'n beneficiava de molt diferents maneres. Per això, s'ofereix un breu repàs a aquestes formes d'exacció de la renda pesquera.

El delme del peix

Un dels impostos més estesos, lucratiu i conflictiu en mar va ser el delme del peix. Malgrat que delme es definís com la detracció d'una desena part del producte agrari destinat a mantenir el culte i els ministres de l'Església, ben aviat s'assimilà a qualsevol altre tipus de renda feudal: el seu destí distava bastant de la suposada finalitat a favor del culte i la parròquia, sovint era percebut per laics i la seva administració no es diferenciava de la de la renda de la terra o d'altres drets. Els delmes apareixen sota propietat de persones i institucions ben allunyades de les finalitats religioses, després d'haver estat objecte d'un procés de secularització per compra, arrendament, subarrendament o usurpació. El terme "delme" va passar a designar un impost genèric

---

713 Collet, S. "Le baron et le poisson..", p. 25-49

que, en mar, tant rebien els monestirs, com els senyors laics o en alguns casos les universitats.⁷¹⁴

Per a les comunitats litorals de la Catalunya del Nord-Est el delme tampoc no tenia cap connotació religiosa, sinó jurisdiccional. Pels pescadors significava el pagament d'un cànon o contraprestació per la utilització del mar jurisdiccional i dels caladors de pesca ubicats dins dels alous feudals. Així, moltes vegades la propietat comunal quedava legitimada de iure per la contribució del delme del peix al senyor territorial. A la Diòcesi de Girona els principals perceptor foren els grans monestirs, els grans propietaris del mar català gràcies a les donacions laiques dels primers segles de l'edat mitjana. Entre les donacions rebudes pels monestirs del Cap de Creus, com hem vist, s'hi barregen els privilegis relacionats amb el mar i les seves rendes: *cum pasquis et piscatoriis, simul cum ipso mare, cum suos portos et suas piscatorias*.⁷¹⁵ Tot sembla indicar que el delme del peix s'instaurà en una primera fase als mars del cap de Creus, però ràpidament s'estengué a tota la costa catalana, des del Rosselló fins a les terres de l'Ebre. A Sant Feliu de Guíxols es documenta al segle IX. A la carta de poblament concedida als habitants de Tossa el 1186, es fa entendre que és una cosa ja freqüent arreu, que s'aplica habitualment: *“Et omnes homines piscatores, cuiuscumque partis sint, tam de exaveguiis quam de buligiis et barchiis, donent nobis decimam de piscibus ad usum maritim”*.⁷¹⁶

El percentatge del delme gairebé mai va acostar-se al teòric 10 per cent que fixava la definició canònica. Les freqüents disputes, les resistències i els plets aconseguiren rebaixar-lo substancialment. A manca d'un estudi de l'evolució d'aquesta renda, a finals del segle XVIII es donaven a la Diòcesi de Girona situacions diverses. A viles dedicades a la pesca de peix blau va quedar fixat entorn al 5 per cent de la captura, equivalent a un “vinté”. A Sant Pere de Roda, per exemple, operava aquesta fórmula. Malgrat la instauració de la Matrícula – que eximia en teoria als pescadors del pagament de cap cànon ni renda per la seva feina – Zalvide confirmava els privilegis del monestir, tot apuntant:

---

⁷¹⁴ Canales, E. “El diezmo a fines del Antiguo Régimen”. Dins *La Economía española al final del Antiguo Régimen*. Madrid: Alianza, 1982. Vol. I: Agricultura, p. 105-187. Puigvert, J.M. “Les universitats i les parròquies rurals.” Dins *Història Agrària dels Països Catalans*. Barcelona: Fundació per a la Recerca, 2004-2008, vol. III Edat Moderna. p. 590-593. Vegeu també Mateo, J.A. *Con arte y parte...*, p. 124-131

⁷¹⁵ Marca, P. de, *Marca Hispanica*. Barcelona: Base, 1972, ap. cxvi.

⁷¹⁶ Zucchitello, M. *Tossa: la formació d'una vila. El comte, l'abat i els tossencs (segles IX-XII)*. Tossa : Ajuntament. Diputació de Girona, 1998, p. 233

*“...habilitado el Abad de San Pedro de Rodas de la Religión de San Benito para el cobro del Diezmo del pescado, continuarán los matriculados conforme a la Encesa y Sardinal se pese siendo menudo y en defecto se aparten de veinte pescos uno a arbitrio de los mismos Pescadores; y en los demás Artes, como Soltas, Bogueras, &c. pagarán el propio Diezmo cada tres mezes (como hasta ahora) en dinero segun el que los Patrones digan haver adeudado.”*⁷¹⁷

A Roses, en canvi, el percentatge fou més favorable al pescador, possiblement per la feblesa del monestir de Santa Maria alhora de negociar-lo. El 1614, en el marc del conflicte per la introducció del sardinal en aigües de la badia, va establir-se

*“...que fuese todo un diezmo, y atendiendo al precitado abad a lo que queda relacionado se pactó, transigio i concordo entre ambas partes que el diezmo del pescado y coral fuese igual y no huviese dos maneras de diezmos y que por él se pagase al Abad o a quien su poder tuviese... de qualquier genero de pescada que pescasen con artes boliches y sardinales y coral, las proporciones siguientes: 26 peces francos al patron o pescador, uno de diezmo; 26 barriles francos, uno; 26 quintales de pescado francos, uno; 26 samales francos, uno; 26 sueldos o 26 libras en dineros francas, una; y assi mismo del coral 26 onzas francas una onza; 26 libras francas, una libra”*⁷¹⁸

La pluralitat fiscal es manifestava també en la dimensió tecnològica del sistema productiu. Sovint el delme no tenia en compte la productivitat de cada ormeig i aplicava un mateix percentatge a tots. A Llançà hom barrejava “...axi de sardinal, bolitg, arts, soltes, armellades, nanses, palangras y palangrons, com altre qualsevol xarxia de mar que estiga obligat a pagar delme”.⁷¹⁹ A altres poblacions de la Diòcesi, en canvi, sí es distingien. Per exemple, els arts menors, més selectius però menys productius, quedaven exclosos a la taba de Begur: “no.s pagua quinzé de peix de canya, soltas, armalladas, nanças, palangras, ray ni bolent?”. A Lloret, el capítol de la Catedral instaurà un sistema prou sofisticat que intentava establir un mecanisme d'equitat en funció de la productivitat: els arts de tir (art, bolitx, encesa y agullera), 1/11; sardinals i tonaires per pescar tonyines, 1/13; soltes, palangres, fluixes, nanses, batudes, ursinals y armallades, 1/19; mentre, las gravitanes, curayeres pel coral, fitores y cangreteres no havien de pagar res perquè es considerava que a penes es pescava res amb ells. Aquell gest no impedí, amb tot, que en aquesta població hi esclatés una de les més violentes revoltes antidecimals a finals de segle XVIII.⁷²⁰

---

⁷¹⁷ Zalvide, M. Reglamento de navegación y pesca..., art. 128

⁷¹⁸ ADG. Arxius incorporats. Amer i Roses. 1614, febrer, 26.

⁷¹⁹ AHG. Notarial, Llançà, 110. 1703, maig, 6

⁷²⁰ Mas i Marqués, F. *La revolta dels Joseps*. Lloret: Club Marina-Casinet, 1988, p. 35

La incapacitat del monestir de recaptar el delme amb els seus propis mitjans portà a la generalització de l'arrendament a tercers a canvi d'una quantitat fixa, per un, tres o cinc anys. Els propietaris del delme arrendava en pública subhasta la recaptació segons unes normes codificades a les conegudes tabes o plec de condicions. El monestir de Sant Pere de Rodes, per exemple, arrendava el delme halièutic de 1622 de a Llançà en els següents termes:

*“Qualsevol persona que vulla y entena en arrendar lo delma del peix de la celleerria del monestir de Sant Pere de Rodes que los pescador de la vila Llançà y forasters que stigan y habitan en la dita vila y terma de Llançà pendran en lo terme de dita vila y pesquera del Golf y calas de vall, tant de ansesa com de tonayre, palangres, filats y nansas, y de altra qualsevol genero de peix, y també parellas de nansas que són quinza llagostas cada barcha, acceptat emperò lo peix qui:s pendrà ab la almadrava...”*⁷²¹

Els contractes d'arrendament catalans solien incloure condicions particulars, com satisfer “*dos tonells plens d'arengada fina, eixuta i premsada i quatre barrils nissarts de sardina confita...*” (Sant Feliu de Guíxols),⁷²² pagar sis lliures de ciris blancs a la confraria del Santíssim Sagrament (Begur), o la reserva de Sant Pere de Roda: “*sapia lo qui arrenderà que ab lo present arrendament no li comprén sinó la meitat del peix de cinta que se agafarà, com la altra meitat se reserva dit molt Illtre. Capítol, entés emperò que lo tal qui arrenderà haurà de pujar en dit imperial monastir la dita meitat del peix de cinta que tocarà y esperarà a dit molt Illtre Capítol, pagant-li lo dit Sr Procurador Patrimonial lo port de dit peix*” – destinat versemblantment a la salaó i consum directe dels monjos del monestir.⁷²³

Sovint s'introduïen clàusules adreçades al control dels delmadors, com la prohibició de sortir a pescar sense avisar l'arrendatari del delme, o l'obligació esperar-lo en arribar per cobrar-lo, o deixar-li a la platja la part corresponent. A Llançà, en l'arrendament del vintè de l'oli i el peix hom estipulava que

*“ningun pescador podrà treure lo peix de barca que no cride de primer lo arrendetari. Y si serà cas que dit arrendetari no se trobarà en lo port de dita vila o algun home per ell després de haverlo cridat pujan dits pescadors dexar en terra lo peix tocarà de vintè.”*⁷²⁴

---

⁷²¹ AHG. Notarial, Llançà, 40. 1628, maig, 19

⁷²² AMSFG. Taba de l'arredament del dret del vintè del peix “*que reb y acostuma rebre en dita present vila y terme de aquella so es desde la Corcollada fins a la Punta den Pau, y lo delme del peix de la plata del mar de la vall y parroquias de Aro, so es desde la dita Punta fins al terme de Calonge*” 1632, Febrer, 2

⁷²³ AHG. Notarial, Llançà, 110. 1703, abril, 10

⁷²⁴ AHG. Notarial, Llançà, 110, 1703, maig, 6

Al contrari que els delmes procedents de la producció agrària, que es pagaven moltes vegades en producte (grans, bestiar, etc.), el delme del peix ben aviat es va percebre en diners. El peix fresc és un producte perible que es malmet ràpidament, no es pot emmagatzemar sense tractar-lo prèviament i per tant resulta difícil especular amb ell. Recaptar-lo en espècie suposava haver-lo de transformar en salaons, però era un producte que es venia bastant bé. Per això hom intentava assegurar-se la sal necessària per salar el peix de delme: *“l’arrendador de la gavella de la sal del dit lloch de la Selva serà tingut y obligat en vendre-li y donar sal abundantment, tanta quanta ne haura de menester per salar lo peix de dit delme.”*⁷²⁵

Al mateix plec de condicions es consignava el preu de l’arrendament, que els monestirs solien percebre *“quiscun de sis mesos en sis mesos fins sie finit dit arrendament”* o *“quatra mesos”*, donant *“bonas ydoneas fermansas a coneguda de dit senyor ecònomo y procurador”*. Les quantitats dels arrendaments eren igualment diverses segons el lloc i l’any. El 1659 el monestir de Sant Pere de Roda arrendava el delme de La Selva de Mar per 80 lliures; el 1696 havia ascendit a 123 lliures i 5 sous.⁷²⁶ L’arrendament del delme a Llançà era més econòmic. Hom pagava el 1684 per 23 lliures 7 sous.⁷²⁷ L’any anterior, a Colera, s’havien pagat 16 lliures pel delme de l’abadia de Sant Quirze, *“que se ha acostumat y acostuma dalmarse y pagar delme en las calas de Portbou, y las Portas, Garbet, Freixa y Fraixanet del present terme de dit lloch de Sant Quirch y en las demás de dit terme.”*⁷²⁸

La lectura de les tabes donen llum sobre el perfil d’arrendatari del delme del peix: ferrers, traginers, barrilers, pescadors i negociants..., tots relacionats directa o indirectament amb les activitats halièutiques, sovint formant una societat o companyia. En aquest sentit, la informació i el coneixement jugaven un paper molt rellevant per decidir arrendar. Calia ser un expert i disposar d’una informació precisa del sector, de la situació en que es trobava la flota local i el recurs, de la potència dels caladors, dels preus del peix als mercats, de la disponibilitat de sal, de la capacitat de compra de la població. Creuant aquells paràmetres es podia fer una previsió de rendibilitat de la inversió i apostar a la subhasta en conseqüència. Així, en una època de crisis, quan es multiplicaven els pescadors i augmentava el consum de peix, es podria apostar més fort

---

⁷²⁵ AHG. Notarial, Llançà, 102. 1696, abril, 26

⁷²⁶ AHG. Notarial, Llançà, 102. 1659, abril, 11 i 1696, abril, 26

⁷²⁷ AHG. Notarial. Llançà. 1684, abril, 30

⁷²⁸ AHG. Notarial. Llançà, 90. 1683, maig, 8

per fer-se amb l'arrendament. En canvi, un flota escassa i depauperada significaria captures migrades i rendibilitat reduïda. Llavors el preu del delme seria menor.

Cal apuntar que la dinàmica històrica afavorí que el delme no fos una institució estàtica sinó que tant els seus límits com la seva naturalesa fluctuessin en el temps. Al Cap de Creus aquesta característica és prou evident a la llum dels problemes que van tenir els abats de Santa Maria de Roses o Sant Pere de Rodes per cobrar serenament el delme del peix. Des del segle X, poc després de la seva implantació, hom li discutí la possessió. Assedegats de nous ingressos per poder pagar les bregues que s'obrien en la disputa per les despulles de l'Estat, els comtes i nobles emporitans practicaren la pirateria feudal contra els seus privilegis en mar. Ambdós comunitats es van veure obligades a acudir al poder espiritual del Papa de Roma perquè intervingués per frenar l'espoli. Per exemple, tan aviat com el 968, un tal Adalbert pledejava amb el monestir benedictí assegurant tenir prerrogatives sobre el peix de l'estany de Castelló; el de Roses, per la seva banda, va haver d'acudir en dos ocasions a Roma per a que els seus privilegis fossin confirmats per la Cúria enfront del comte emporità.⁷²⁹

A l'edat moderna les continues disputes legals per la possessió del mar territorial, instigades per les particulars lectures de la "costum" per part de cada comunitat, incrementaren uns problemes i unes disputes que s'allargaven dècades sense resoldre's. La feblesa de Santa Maria de Roses, per exemple, provocà que ben aviat els pescadors de Castelló i el comte d'Empúries s'aliessin per esgarrapar el delme al monestir. Posteriorment els pescadors Roses continuaren pledejant per la possessió i quantitat del delme. A Sant Pere de Roda les coses foren similars. El 1600 el rector de la parròquia de Cadaqués i l'abat del monestir benedictí pledejaren per la possessió del delme del peix pescat a les cales de Galladera, Colip i Portaló, dins del terme de Cadaqués. La discussió sobre els límits jurisdiccionals del monestir – que ambdós institucions situaven en llocs diferents – estava en la base d'una disputa entaulada el 1609 i portada a la Reial Audiència el 1611, segons recullen Olivares i Plujà. El 1615 la vila fou condemnada a pagar en endavant el delme del peix "*que's pesca a les cales*" i abonar 950 lliures pel delme no pagat des de 1609. Però la rectoria continuà pressionant durant anys els pescadors

---

⁷²⁹ Pérez, R. "La relació de Sant Pere de Rodes amb l'aristocràcia laica als segles IX-XI." *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 2000, núm. 33, p. 67.

perquè li paguin el delme, fins que finalment el 1631 hom acudia de nou a l'Audiència per derimir “*a quals dels dits dega pagar dita dècima*”.⁷³⁰

Aquell mateix any l'abat pledeja per evitar que els pescadors de Cadaqués s'emportessin el peix de la vila abans de pagar el delme. Aquella era una pràctica habitual entre els pescadors en la missió d'evitar el impost. Com hem vist, estaven obligats a esperar l'arrendatari, o que aquest tingués botiga parada al port.⁷³¹ El delme s'inscriu en un escenari fiscal que molts autors han qualificat d'insuportable pels pobres pescadors. La sensació d'injustícia que causava el pagament d'un privilegi a institucions riques i poderoses mantenia un sentiment de recel i oposició entre la població. El frau, en totes les formes possibles, seria una pràctica comuna que podia erosionar fins fer desaparèixer el mateix delme. No és d'estranyar que l'abat del monestir de Sant Pere manés “*que no se donga refresch quan pujaran los de la Selva, Lllansà y Cadaquers a jugar las calas per la pesca del istiu a la encesa*”, doncs, com afirma Rahola, no pagaven el delme.⁷³²

La Matrícula de Mar i les Ordenances de Marina de 1751 va suposar el cop de mort del delme del peix, un impost que agonitzà fins desaparèixer definitivament vers la dècada de 1830, si és que en alguns ports ja no es pagava des de feia anys.⁷³³

Drets sobre la pesca en festius

El calendari rural de les societats preindustrials alternava períodes d'ociositat amb períodes de frenètica activitat. La naturalesa estacional del peix blau implicava un gran esforç als pescadors catalans durant els mesos centrals de l'any. Ja hem vist que l'encesa només es practicava durant aproximadament sis mesos l'any. El calendari litúrgic, en canvi, no respectava aquests usos rurals sinó que imposava unes normes que prohibien treballar 1 de 3 dies. Diversos autors han posat de relleu l'incompliment força estès de santificar i guardar els dies festius a les parròquies espanyoles, de manera que hom

---

⁷³⁰ Olivares, J. “La conflictivitat entorn dels béns i usos comunals”. Dins Balaguer, E. Dantí, J.; Gual, V. (eds.) *Els béns comunals a la Catalunya Moderna*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1998

⁷³¹ Com passava amb el recaptador de l'impost a l'Escala. Gifre, P. *En la prehistòria dels hisendats: de senyors útils a propietaris (Vegetaria de Girona, 1486-1730)* [Tesi doctoral]. Girona: Universitat de Girona. Departament de Geografia, Història i Història de l'Art, 2008., p. 137

⁷³² Referència de Rahola, J. “Cadaqués en la Edad Media...”, p. 32

⁷³³ Sobre la resistència dels pescadors al pagament del delme i la seva abolició Garrido, A. *Los pescadores de la Costa...*, p. 13-16

podia no observar cap diferència amb dia laboral normal⁷³⁴. Malgrat això, les incomoditats provocades pel calendari eren evidents.

En aquest sentit, les necessitats i obligacions professionals de pescadors i mariners establien també una relació laxa amb l'Església, i a "pactar" un compliment mínim de les obligacions religioses. A Palamós o a Palafrugell, per exemple, s'obligava als pescadors a escoltar missa abans de sortir en mar, si bé, en determinats casos, podien saltar-se algun ofici.⁷³⁵ Aquesta contradicció entre treball, descans i culte diví, però, va ser aprofitada ben aviat per solucionar un dels principals problemes de la parròquia medieval i moderna: el seu finançament. Com que les grans institucions rendistes acaparen el delme en detriment de la parròquia - sumint molts rectors i obreries en la pobresa - , les obres parroquials cercaren ingressos alternatius per fer front a despeses importants que "*en una societat jurídicament cristiana des de temps reculats podien ser considerades com a socialment necessàries*".⁷³⁶ Per aquest motiu, s'establí un pacte implícit entre església i comunitat, pel qual els pescadors pagaven un tribut sobre el peix a canvi de que l'Església els concedís una dispensa o llicència que els permetés treballar en diumenges i festius. Aquest tribut tindria una doble finalitat: per una banda, servir directament o indirectament per finançar la despesa parroquial corrent; i per l'altra, no alterar els ritmes de treball dels pescadors en moments de màxima activitat.

Podem distingir, en aquest aspecte, dos fórmules de finançament que responien a objectius diferents i que han estat sovint confoses per la historiografia. Els emoluments del conegut com a "*peix de l'obra*" anaven destinats per sufragar la despesa corrent de la

---

⁷³⁴ Mestre, A. "Religión y cultura en el siglo XVIII español". Dins Mestre, A. (dir.) *Historia de la Iglesia en España*. Madrid: BAC, 1979, vol. IV, p. 589. Recentment Gelabertó, M. *La palabra del predicador: contrarreforma y superstición en Cataluña (siglos XVII-XVIII)*. [tesi doctoral inèdita]. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 2003, p. 395 i ss. Un contemporani escrivia al respecte que eren "*...tan malos observadores de las fiestas que se pasean y comportan en la iglesia como en un mercado. Los domingos, hasta los días de Pascuas y Navidas las tiendas de toda clase de mercancías estan abiertas y compran como de ordinario, sin escrúpulos de conciencia*", p. 396.

⁷³⁵ A Palamós, el 1622 el bisbe concedia llicència als pescadors de Palamós, però manant explícitament que "*...en la hora y temps que-s fassan los officis divinals en dita yglesia parrochial tingan de parar tots los exercicis de pescar y recullir la pesca fins que dits officis sian acabats, y tots hagen de ohir missa en dits dias*". ADG. Registre de Lletres. U-228. 1622, novembre, 22. En una carta adreçada als jurats de la vila de Palafrugell, el bisbe demanava que l'ajudessin a "*llevar tota ambiguitat y atallar qualsevols questions y difficultats acerca de dita llicentia mogudes, y per obviar lo perill y ocasió de dexar de ohir missa en que-s posarien si antes de hoirla se posassen a conduhir lo peix que aurian pres en ditas festas*". ADG. Registre de Lletres. U-323, f. 87v. 1618, agost, 16

⁷³⁶ Puigvert i Solà, J. *La parròquia rural a Catalunya (segles XVIII-XIX, Bisbat de Girona)* [Tesi doctoral] Barcelona: Universitat de Barcelona. Facultat de Geografia i Història, 1990., vol 2, p. 77

parròquia: ciris, oli, vi, neteja, petits treballs de manteniment, etc. A un segon nivell, sovint la comunitat havia de fer front a despeses extraordinàries de naturalesa diversa, inassolibles amb els ingressos corrents de la comunitat. En aquest cas hom demanava una “*licència de pesca*”, el permís puntual i amb data de caducitat per pescar també en diumenges i festius a canvi de derivar una part del benefici a sufragar la despesa en qüestió. Existí una tercera via d'ingressos menys potent: les “*penes del peix*”, les multes imposades als infractors de les ordenances que regia la pesquera.

En el marc del Cap de Creus, les condicions de la pesquera i l'estreta relació de la institució de l'encesa amb les necessitats i anhels de la vila situen la relació de la pesca amb l'església en un lloc destacat i preminent del panorama social del territori. Així doncs, les viles d'aquesta península constitueixen escenaris ideals per estudiar aquest mecanisme de finançament eclesiàstic, corrent també a altres zones del litoral català però no estès a tot arreu.

Peix de l'obra

Com va posar de manifest J.M. Puigvert, els drets genèrics de la pesquera constituïen encara a mitjans de segle XIX una de les fonts de finançament més freqüents per les obrieres de les parròquies litorals gironines. Del total de 328 obrieres parroquial que conformen el bisbat de Girona, 10 tenien com a mecanisme extracció de renda el dret de pesquera, el 3,1%. Nombroses parròquies depenien directament del anomenat peix de l'obra pel seu manteniment.

La instauració del “peix de l'obra” restava subjecte a l'obtenció d'un permís papal o episcopal. Alexandre III, feu possible aquest mecanisme de finançament en decretà al segle XII que tot pescador pobre i en temps de misèria pogués sortir a pescar en diumenges i festius durant la temporada de peix de passa o migració de la tonyina, reservant sempre una part als més pobres o a la pròpia parròquia.⁷³⁷ Als segles següents aquest breu va ser successivament ratificat. Sant Feliu de Guíxols, per exemple, va rebre de Sixte V, ratificada per Gregori XIV l'*idus* de novembre de 1596:

“...que los habitants de la dita vila de Sant Feliu de Guíxols haguessen de pagar a dit illustre abat y monestir la septima part del producte de la pesca de las vigílias dels diumenges y dies de festa (exceptuadas algunas festas principals en que no se pot pescar) des de la posta

---

⁷³⁷ Calmet, Agustín. *Encyclopedie théologique, ou première série du dictionnaires sur toutes les parties de la science religieuse*, 1862, vol. 10, p. 79

*de sol fins a l'aurora y dels diumenges y dies de festa des de migdia fins a l'aurora del dia següent, entregant dit producte al mateix illustre abat eo a sos collectors y que dita septima part la hagués de aplicar lo mateix illustre abat a la reparació y fabrica de la Iglesia y monestir y a la manutencio de la sagristia y sos ornaments*⁷³⁸.

A diferència de la butlla alexandrina, aquest breu obligava als pescadors a demanar permís cada vegada que volguessin sortir a pescar, fet que com veurem, generà importants disputes legals sobre la interpretació dels textos. En qualsevol cas, la dispensa no solia tenir data de caducitat, sinó que instaurava i sancionava una nova forma de finançament parroquial estable i duradora en el temps.

A cada comunitat, el tribut de l'obra parroquial tenia unes característiques particulars. La seva recaptació no era homogènia a tot arreu ni s'hi incloïen els mateixos productes. Amb la voluntat d'augmentar la pressió recaptatòria i possiblement per millorar-ne l'eficàcia, les universitats dividiren els arrendaments segons les espècies capturades. A Cadaqués, el 1633 el ple de la Universitat acordava "*se fasan duas tabas, so és una de anxova i sardina i l'altra de peix gros i que se arrendi per temps de un any*".⁷³⁹ A Llançà i la Selva s'arrendava al mes donant en pública subhasta, diferenciant pel seu valor la sardina i l'anxova dels bisos i els verats, així com les tonyines i els bonítols. El 1684 els administradors seculars de l'obra parroquial firmaven els contractes d'arrendament del peix de l'obra corresponents a sardina i anxova primer, i més tard dels bisos i els verats, especificant que l'arrendatari:

*"Deu pendre per lo disapte vespra sinquanta quintars de verats si hi haurà visos vint y sinch de cada cosa y per lo diumenge vespra axi mateix los dias de festa que seràn de obra per lo mateix ço és vint y sinch quintars de verats y vint y sinch de visos afins se li sia fet lo compte de sinquanta quintars per cada nit y deu anar lo arrendador ha sercar lo peix tocant a la obra."*⁷⁴⁰

El preu de l'arrendament de les sardines i anxoves fou de 10 rals, el de bisos i verats, 38 rals; i el de bonítols i tonyines, de 200 rals. Cada licitació anà a mans d'un postor diferent.

---

⁷³⁸ Breu recollit en la documentació inclosa en el plet entre la Universitat de Sant Feliu i el monestir. ADG. Processos. Domènech Buixons, 62. 1760

⁷³⁹ AHCF. AHCF. *Actes del Consell de la Universitat i vila Cadaqués (1623-1661)*. 1632, desembre, 8

⁷⁴⁰ AHG. Fons notarial, Llançà 91. 1684, abril, 16

A la Selva de Mar, el 1697, es concedia l'arrendament del peix de l'obra de la parròquia de la Selva de Mar a Francesc Cervera i Jacob Cervera, negociants de Llançà, "*peix de l'obra de dita Iglesia, ço és sardina y anxova de tots los dissaptes als vespres, diumenges exint y festas entrant se agafarà en las calas de Calaprona, Serena y Ravaner*", al preu de 40 rals de plata per cada quintà de sardina y anxova. A La Selva s'obligava sempre a l'arrendador a anar a buscar el peix allà on fos, encara que els pescadors no poguessin tornar:

*"...si per cas los pescadors que hauran pescat lo disapte o diumenja a vespre y tindran alguna sort de peix tant pocs com molts y per dolents temps no podran aportar lo dit peix sino que aniran a tavalera, volen que lo dit comprador vage a dit tavalera per rebra lo dit peix y que si per cas dits pescadors ne aportan axi al port alguna sort de dit peix y l'altra restara a tavalera que lo que aportara se age de partir ab dit comprador quant lo tindra axi."*⁷⁴¹

A Cadaqués el sistema funcionava diferent, atès que cada companyia reservava una part de la pesquera per destinar-la a la fàbrica parroquial. Com hem vist, l'assemblea de patrons decidia anualment si es feia una part a l'obra o no. El 1611

*"se determinà que ninguna persona no gos anar a mar ni pescar la nit y dia de festa, si no és donant la mitat del peix que pendran a la obra de la isglésia. Y qui lo contrari farà, que pague deu lliuras de pena y lo peix perdut, y lo terts als còfrens de sa Excellència."*⁷⁴²

Però, possiblement davant d'algun enfrontament amb les autoritats episcopals o parroquials, hom demanà el 1616 l'execució de breu papal concedint als veïns de Cadaqués llicència de pescar en diumenge i aplicar la meitat dels ingressos íntegrament a l'obra de l'església parroquial.⁷⁴³ Els dos-cents anys que transcorren entre inicis de segle XVII i finals del XVIII van veure transformar aquest impost diverses vegades. No es pagà sempre, ni de igual forma, ni la mateixa proporció. Zalvide en feia una mica d'història al seu reglament:

*"La aplicación de parte del pescado a la obra de la Iglesia es immemorial, pues segun el Libro en que antiguamente se llevaba la cuenta de su producto, consta era corriente en primero de Abril de mil seiscientos setenta y quatro. Posteriormente que parece se interrumpió, congregados en quatro de Abril de mil setecientos quarenta y siete distintos Patronos con el Párroco y Regidores ofrecieron restablezer pero cortado a la publicación de las Ordenanzas, sin duda por ser repugnante a ellas toda imposición desautorizada de Privilegio o Real orden, se juntaron de nuevo algunos Patronos en doze de Abril de mil setecientos sesenta y dos y se renovó la contribución..."*⁷⁴⁴

⁷⁴¹ AHG. Fons notarial, Llançà 110, 1697, març, 25

⁷⁴² Ordinacions de la Pesquera, 1611, abril, 7

⁷⁴³ ADG. Notalarum. Llibre G-113. 1616, maig, 31

⁷⁴⁴ Zalvide, M. Reglamento de navegación y pesca..., art. 128

Malgrat que Zalvide el desautoritzava, a les acaballes del 1700 es continuava pagant el peix de l'obra a Cadaqués, però de forma diferent al inicis del XVII:

“...y que en los dias que lleva, com són Assensió, Siquagesma, Corpus, Sant Joan, San Pere, Nostra Senyora de Agost, Nostra Senyora de Setembre y San Jacinto, corre la reva a la eixida, pagant a la obra, com se acostuma, lo sisè peix.”

Un problema freqüent era que no sempre es trobava arrendatari per un impost d'aquesta naturalesa perquè el marge era petit. Si hom volgués construir una sèrie a través del buidatge de les tabes, toparia amb nombrosos forats corresponents a anys en que l'arrendament no trobà postor i el contracte no es firmà. No sabem encara en quina situació quedarien els comptes de la parròquia. A Cadaqués, per exemple, l'assemblea de patrons acordà que *“troban[t]-se la obra de la isglésia de Santa Maria de Cadaqués ab falta de dinés per los grans gastos [que] se ofarèxan y al aver trobada persona que arrendarà dit peix de la obra per tem[p]s y espay de tres anys, que se arrèndia, y que ne donarà mil lliures barselonesas per dits tres anys y que se fase una taba y que vaja al cantant, y que si se'n troba més que se lliúria al més donant. Y à resolt la demés y sana part del Consell que se fase lo dit arrendament, juntament ab lo senyor rector y batlle y cònsols en lo present any”*.⁷⁴⁵

De fet, les quantitats que podien desprendre's del peix de l'obra no eren poca cosa. L'encesa generà ingressos prou importants a la fàbrica parroquial durant tot el segle XVII, fet que va permetre a la població encarar projectes arquitectònics importants. Per exemple, hom recull que el 4 de juny de 1629 hi havien recaptades en concepte de “peix de l'obra de l'església”, segons balanç que presentaren els recaptadors que cessaven en el seu càrrec, 901 lliures 18 sous i 6 diners, a més de quatre pòlisses que devia la vila a dita obra, que sumaven, 928 lliures 3 sous, les quals pòlisses tenien guardades els administradors dins d'una bossa en la caixa de la pesca.⁷⁴⁶

Les quantitats dipositades pels pescadors a l'obra constituïen una eventual caixa d'estalvi de la que se'n extreïen contínuament préstecs per sufragar urgències. Rahola afirmava que a Cadaqués, *“cuando los apuros obligaban a ello, por carecer de medios los habitantes, se echaba mano del dinero de la obra, si bien luego se devolvían fielmente esos préstamos forzosos”*. Efectivament el 1633 es manllevaven 100 lliures de la caixa del peix de l'obra per fer front a les quantitats que demanaven els monjos de Sant Pere de Rodes

---

⁷⁴⁵ *Ordinacions de la Pesquera*, 1705, setembre, 9

⁷⁴⁶ *Sol Ixent*, 1930, núm. 130, p. 3

en concepte de delme del peix per poder pescar a Tavellera i per poder pagar els advocats i procurador de la causa per la cala.⁷⁴⁷ Al llarg de tot el segle XVII va servir de dispensa pels còsols en moments de dificultat, fins que el 1705 es passaven comptes amb els administradors de l'obra:

“se han ajustats com[p]tes de la obra de la isglésia, y en presència del senyor rector, a casa la vila, lo qual <h>i agut del tersó que donaven del pex à valgut per la vila 432 lliures, 3 sous, las quals avem pagadas a la obra de la isglésia de aquellas 612 lliures, 3 sous [que] [h]y devíam, ab què quedam a dèurar a dita obra 175 lliures, 9 dinés

Els patrons de bolitx es negaren a assumir les restants 175 i lliures, i obligaren els còsols a fer un tall entre tota la població per sufragar el deute. Però els diners no es tornaven tant “fielmente” com deia Rahola, ja que aquella pràctica acabava endeutant de nou a la parròquia, i el bisbe havia d'intervenir-hi:

“vol que la vila de Cadaqués dónia compta del que deu la vila a la obra. Y trovant-se la vila indisposta per donar dits comptas, à promès lo senyor doctor Paulí Solers traura llicència en què totes las nits reservadas se anàs a mar y tot aquell peix que se agafarà se dónia a la obra en dismonació del que deu la vila a dita obra prometent que de aquell peix se pàguian tots los gastos.”⁷⁴⁸

De nou els patrons no hi van estar d'acord: *“que fàsan pagar lo que deuen pagar los que no pèsca; y avent aquells pagat, que vaja a mar las nits reservadas, a la exida.”*

No era estrany que l'obra no tingués gaires diners, perquè a més dels “préstecs” a la Universitat en ocasions s'havia de cridar l'atenció dels pescadors escàpols al pagament. El 1678 s'havia resolt en assemblea que *“tots los que dèuhan a la hobra que sían anats a pescar en diumenges als vespres, que los fassen pagar, y als que hy aniran d'ací al devant també que los fassen pagar lo que tocarà a la hobra; y asò se entén de qualsevol gènere de peyx que sia.”* El 1702, *“Jesinto Llorens deu a la hobra una partida de 68 lliures y a beura si li doneríam bollatí. Y à resolt la més part que se li dónguia bollatí.”* El 1725 es prenia una decisió important: anar a pescar només per sufragar deute amb l'obra, amb la condició que *“al qui faltará a la companyia estas nits sens que no tinga ningun inpediment, que siga tret de la paschera tot lo estiu”*.

---

⁷⁴⁷ AHCF. AHCF. Actes del Consell de la Universitat i vila Cadaqués (1623-1661). 1633, febrer, 20.

⁷⁴⁸ Ordinacions de la Pesquera. 1711, abril, 7

La llicència de pesca

A diferència del peix de l'obra, destinat al finançament ordinari de les obres parroquials, les llicències de pesca eren permisos de caràcter puntual que permetien treballar els pescadors en diumenges i festius per fer front a despeses comunitàries concretes i extraordinàries. Aquest va ser un mecanisme utilitzat en projectes o imprevistos la magnitud dels quals requerien un esforç econòmic considerable. Era, doncs, una mostra de solidaritat venial per mitjà de la qual en sortien beneficiades ambdues parts, els pescadors – que es quedaven amb la major part de la pesquera – i la globalitat de la comunitat, que pagava els deute. Alhora, demostren com l'Església i la institució parroquial van tenir en els pescadors uns fidels aliats durant els segles centrals de l'edat moderna.

Destí de les llicències de pesca (1344-1722)

Redempció captius	72
Obres a l'església	61
Ornaments religiosos	50
Ajudes a convents	23
Altres	22
Caritat per l'obra parroquial	19
Total	247

Si s'observa tota la sèrie temporal, s'arriba a la conclusió que les llicències de pesca eren mesures extraordinàries pel col·lectiu de pescadors. Entre 1344 i 1722 se'n comptabilitzen al registre de lletres de l'Arxiu Diocesà de Girona només 274 llicències. Ara bé, els motius exposats a la petició posen de manifest que l'economia pesquera era capaç d'encarar l'excepcionalitat que provocaven molts imprevistos. Per aquest motiu, quasi bé totes les poblacions litorals ho van aprofitar, en un moment o altre, esdevenint en un mecanisme de finançament enormement rellevant. Un ràpid repàs a les categories en que poden ser dividides cada una dona el resultat següent:

Després de resoldre problemes amb el rescat de captius – fenomen que afectava a la comunitat al complet a través de la solidaritat veïnal –, la pesca va fer possible erigir bona part de l'arquitectura religiosa del litoral gironí i bastir-ne l'interior de guarniments i obres d'art: construcció i arranament de temples, ermites i capelles, o la

compra o encàrrec de tot tipus d'ornaments, altars, retaules i objectes pel culte.⁷⁴⁹ Sovint la llicència responia a la necessitat d'arranjar els defectes i les mancances detectades pel bisbe durant les visites pastorals, i que manava esmenar amb urgència. La relació de molts monestirs amb la pesca i el peix va facilitar també que sovint els monjos acudissin al aquest col·lectiu pesquer per afrontar costoses obres o períodes puntuals de misèria. L'apartat "Altres" inclouria aquí despeses molt diverses, relacionades generalment amb la universitat o el col·lectiu de pescadors. Per últim, sovint parròquies molt pobres van necessitar l'ajuda de la renda pesquera per afrontar períodes de dificultats, com guerres o epidèmies.

Entre les localitats que optaren per les llicències, destaquen les viles del Cap de Creus, sobretot Cadaqués i Roses. En menor mesura les van demanar La Selva i Llançà. A Cadaqués, per exemple, serviren per sufragar dos despeses molt concretes: els nombrosos rescats de pescadors que queien captius en les ràtzies dels pirates, i la nova i costosa església parroquial. El creixement de la vila de Cadaqués a finals de segle XVI feu petita l'església. Per això des de 1607 hom ideà fórmules per poder-la ampliar, com la petició de llicència de pesca en festius, la primera de les quals data de 1606.⁷⁵⁰ La que van demanar els obrers de la parròquia el 1616 ens pot servir d'exemple. Tota llicència venia encapçalada per la salutació del bisbe de Girona als fidels que feien la petició. Seguidament, s'exposaven els motius que duïen els pescadors a demanar l'autorització. En aquell cas:

"Com la universitat de dita vila de Cadaquers per lo que dita parrochial yglesia era tant xica que en ella quant se celebraven los officis divinals no podien caber los parrochians de aquella, hagen determinat en lo mateix lloch de ferne altre de nou maior y mes gran, y aquella hagen comensada de fabricar y vullen continuar y passar avant la fabrica, lo que no supportar ni pagar dita universitat per estar carregada de altres obbligacions fins sera aiudada de aguna subventio."

La concessió anava seguida d'algunes condicions, com respectar determinats dies de precepte o, com a Cadaqués,

"Ab tal emprero que en la hora y temps ques faran los officis en dita yglesia parrochial tingan de parar los exercicis de pescar y recollir la pesca y hagen tots de ohir missa en dits dies..."

---

⁷⁴⁹ Pla ho exemplifica dient que "en les poblacions del litoral, l'arquitectura religiosa fou construïda, principalment, amb els productes de les aportacions de peix i de coral i amb el treball gratuït de les prestacions personals". Vegeu Puigvert i Solà, J. *La parròquia rural a Catalunya...* vol 2, p. 77. Garrido, A. *Pesca i associacionisme...*, p. 60-69

⁷⁵⁰ ADG. Lletres, U-311, 1606, abril, 6

A continuació s'especificava la fórmula de repartiment a seguir, així com els percentatges a repartir entre la causa a finançar i els pescadors. Aquest podien ser molt diversos, des de estipular distints percentatges segons la productivitat de cada pesquera, passant per la més freqüent fórmula:

“Ordenant y manant que de tota la pesca que cada vegada se pendra sen fassen tres parts yguals, les dos de las quals sian dels Pescadors que pescaran y la restant tercera part sia de la fabrica y obra de dita parrochial yglesia de dita vila de Cadaquers.”

S'especificava la necessitat de que el rector i els cònsols portessin el control de la destinació dels diners recaptats mitjançant un llibre de comptes independent de la gestió general de la parròquia, i que els obrers de la confraria rendissin comptes davant les autoritats episcopals de la seva gestió. Finalment es delimitava la duració de la llicència, generalment un any a partir de la concessió:

“La qual llicentia volem sia duradora per temps de un any primer vinent, lo qual any acabat sia dita licentia de ningun effecte y valor.”

La diferència respecte al genèric “peix de l'obra”, doncs, és evident, tant per l'objectiu com per la magnitud de la despesa a costejar. Al Cap de Creus les llicències ajudaren a costejar no només esglésies parroquials, sinó ermites com la de Sant Baldiri, concedida el 1612 per *“subvenir y supportar los carrechs ordinaris y fer les obres que necessariament se han de fer en dita capella”*.⁷⁵¹ I a la Selva, entre altres exemple, sortien a pescar el 1632 per tornar els diners als fidels que havien avançat els diners per la construcció de l'església parroquial: *“lo que dit rector y parrochians gratiosament y sens interes algun tenan bestret per ditas obras y despres sia a fi y effecte de continuar ditas obras fins que sian acabades...”*⁷⁵²

Ara bé, com dèiem, el rescat de captius fou el motiu més habitual de mobilització del col·lectiu pesquer. Totes les parròquies de la façana marítima de la Diòcesi van demanar en un moment o altre pescar a favor de un o altre captiu, o generalment grup de captius. Les elevades quantitats demanades pels segrestadors, la pobresa de moltes famílies i la impossibilitat dels diferents “tresors” de sufragar totes les despeses de la redempció portava molt sovint a mobilitzar la flota pesquera per aconseguir més diners. Entre 1513 i 1670 Cadaqués demanà 18 llicències per rescat captius; Roses en va demanar 4

---

⁷⁵¹ ADG. Registre de Lletres. U-312. 1612, juny, 27.

⁷⁵² ADG. Registre de Lletres. U-238. 1632, juny, 11.

entre 1541 i 1589, La Selva, 10 entre 1598 i 1722 i Llançà demanà 4 llicències entre 1551 i 1626. A Llançà mateix, el 1612 es concedia que la meitat del peix pescar en diumenges i festius servís per “*pagar y satisfacer lo rescate de Joan Feliu Badencas, pescador de la parrochia de Llansa qui fou pres de moros en lo gener, lo rescate del qual no-s pot pagar ni satisfacer sens les almoynes y adiutoris dels faels christians...*”⁷⁵³

7.5.12. Penes del peix

Elionor Ostrom apuntava també que l'eficàcia del règim comunal depenia de la capacitat de la comunitat per establir un sistema de sancions contra aquells que no respectessin les regles emanades de la voluntat de l'assemblea. Havien de ser penes dissenyades, imposades i observades per tothom, proporcionals a la infracció comesa. La institució comunal tenia també la funció d'exercir d'àrbitre en els nombrosos conflictes entaulats entre particulars o entre aquests i la comunitat en la defensa dels seus interessos. Uns dels més famosos tribunals de mar els constituïen les *prod'humies* franceses, com la de Marsella. La funció d'aquells tribunals s'acompanyava de la capacitat d'imposar els càstigs corresponents, subjectes a diferents factors, com que les penes fossin consensuades i que tinguessin una aplicació pràctica.⁷⁵⁴

Les *Ordinacions de la Pesquera de Cadaqués* són el referent català a l'hora de parlar de l'aplicació de sancions als contraventors de la voluntat del col·lectiva formalment exposada al reglament. Com es pot comprovar, el ventall de càstigs era prou ampli, adaptades a la importància i el context d'incompliment, si bé sobresortien les multes monetàries. Hom troba, per exemple, multes de tres lliures i el peix perdut, de cinc i deu lliures, de trenta rals d'ardit, segons el tipus de falta i, sobretot, el moment històric. Per exemple, la opció estratègica d'anar a pescar a Tavellera malgrat l'enfrontament obert amb els pescadors de la Selva feia que molts pescadors no hi volguessin anar. Com es veurà en més deteniment en el capítol següent, Tavellera era tant important que “*en cas que an als que tocàs no y volían anar, que no sían admesos a la nostra pesquera que no sían pasats vint anys.*”, una de les penes més altes que es podien imposar. El 1749, “*vist que lo dit senyor Banús no ha conperagut [al sorteig per pescar a Tavellera], se ha fet extracció, en la qual ha tocat a Antoni Escoffèt de la playa, per company de Narcís Riberas. Y se ha*

---

⁷⁵³ ADG. Registre de Lletres. U-312. 1612, maig, 4.

⁷⁵⁴ Sobre el paper punitiu i de control de les *prod'homies*, Hammel, C.J. *Observations sur les pêches et les pêcheurs de la Méditerranée*. Marsella, 1831.

determinat que lo bolitx del dit senyor Banús no siga admès a la pesquera d'esta vila de 20 anys, dich vint anys.”

Els diners recaptats amb les “penes del peix” es destinaven generalment a usos i despeses col·lectives. Inicialment, la meitat anava directament a mans del comte d'Empúries i l'altre a l'obra. L'ordenança original recollia que *“vòlan los sobredits que totes les penas, emperò, de dinés, que sien del señor duch, compte del comptat, y lo peix que sia de la obra de la isglésia, si no hi aurà interès de part.”*⁷⁵⁵ En altre moment es diu que la tercera part aniria *“als còfrens de sa Excellència”*. En altres casos, depenent del delicte, es destinava una tercera part a l'acusador. En general, però, la beneficiària principal era la fàbrica i els projectes engegats en el marc de l'església parroquial. Pla, parlant del destí d'aquestes multes, opinava que

*“...no és pas estrany que els peixos constitueixin un dels principals motius de decoració de l'altar i que sorgeixin entre els raigs de la Custòdia. A Cadaqués, com a la Selva, els pescadors tingueren banc propi, i a la Selva, Sant Pere és representat – o era – no vestit de sant, sinó de pescador authentic”*⁷⁵⁶

Habitualment, la pena en diners anava acompanyada de la pèrdua del peix pescat. Aquest el podia percebre la comunitat – que el vendria a l'encant – o bé donar-se a altres pescadors: *“y si fa lo contrari, que lo peix que pendra en dit bol aja de esser del foch que li va detràs”*⁷⁵⁷, o de la companyia propietària de la cala si es trobava a algú pescant en un lloc no permès.

En resum, hem començat aquest capítol subratllant l'extensió de la figura del bé comunal als mars de Catalunya des d'època remota i el poc interès que fins avui ha despertat entre els investigadors. Per aquest motiu, s'ha pres com a referència els treballs de l'economista Elinor Ostrom, i en especial el decàleg de condicions que, de forma general, ha de complir un règim de propietat per poder ser considerat comunal. A partir del contingut de les Ordinacions de la Pesquera de Cadaqués – un dels documents més interessants per la història de la pesca medieval i moderna de tot el Mediterrani – s'han anat desgranant els principals aspectes que defineixen el règim d'explotació i gestió que governà a les cales del Cap de Creus: una comunitat ben assentada al

---

⁷⁵⁵ Ordinacions de la Pesquera, 1570, març, 18

⁷⁵⁶ Pla, J. *Cadaqués...*, p. 93

⁷⁵⁷ Ordinacions de la Pesquera, 1570, març, 18

territori, estable, tancada en ella mateixa i fortament cohesionada, que té en els recursos del mar un recursos estratègics per a la seva subsistència i que es gestiona de forma assembleària. Aquesta assemblea disposa, segons una tradició secular llegada generacionalment, un reglament d'explotació, uns mecanismes de supervisió, uns mecanismes punitius i un sistema de resolució de conflictes; és a dir, l'organització de la producció a múltiples nivells, com Ostrom apuntava.

Així doncs, queda provada l'existència d'un règim de propietat comunal pesquer al cap de Creus que ordena i configura l'aprofitament de les cales dins de cada comunitat. En el proper capítol s'observa com un altre dels principis teòrics del règim comunal condicionà d'arrel les relacions socioeconòmiques entre les diferents comunitats: la necessitat d'establir unes fronteres ben delimitades dins les quals exercir els principis d'apropiació i exclusió. Aquesta estratègia, basada en el control dels drets d'ús territorials, obrí la porta al llarg dels segles XVII i XVIII a tota mena de disputes legals, conflictes vilatans, enfrontaments violents i, com a cas extrem en un període de màxima pressió territorial, a l'assassinat a sang freda.

8. TERRITORIALITZACIÓ, PRESSIÓ I CONFLICTIVITAT PELS RECURSOS PESQUERS

En aquest capítol s'analitzen les causes dels diferents conflictes entre municipis i comunitats pesqueres originats durant l'Edat moderna, com a resultat de l'ocupació i defensa del mar territorial del Cap de Creus. L'estratègia de territorialització en la pesca suposà una intensificació de l'ocupació i el control de l'espai marítim i de les cales de pesca de cada comunitat. Entre els segles XVI i XVIII, Roses, Cadaqués, La Selva i Llançà desplegaron un conjunt d'accions coordinades per conservar i/o eixamplar els seus territoris, especialment concentrades a les zones de frontera més allunyades dels nuclis habitats. La nostra opinió és que aquests moviments de defensa i atac estan directament relacionats, i en síntesi motivats, per l'augment progressiu de l'esforç global de pesca que experimenta el Cap de Creus a finals de la dissetena centúria, moment on s'adquireix la màxima intensitat. Així, els conflictes es converteixen en manifestacions d'una pugna per poder pescar a través de l'obtenció dels drets de pescar. En aquest sentit, ens fixem en els conflictes documentats entre La Selva i Llançà, l'ocupació de cala Tavellera, i la rivalitat entre Cadaqués i Roses per les cales de Jòncols i la Pelosa, ubicats tots ells en un mateix moment històric del Cap de Creus.

L'anàlisi territorial des de l'òptica històrica no és una tasca senzilla a rel dels successius canvis en la seva estructuració. Per exemple, la Catalunya del Nord-est es configurarà a partir d'una superposició, en diferents períodes, de nivells polítics i administratius

d'agregació diferents: la universitat, la parròquia, l'alou feudal, el comtat, la diòcesi, etc. A moltes regions els límits jurídic-institucionals de cada unitat no quedaven clars, com bé ha explicat Puigvert en parlar de les profundes imbricacions econòmiques, polítiques i socials entre universitats i parròquies.⁷⁵⁸ Per Olivares, la “*superposició d'estructures territorials, jurisdiccionals i de drets consuetudinaris*”, el límits de les quals molt sovint quedava a mercè de la lliure interpretació, donava lloc a litigis de frontera de diversa índole: entrada de ramats, usos de boscos comunals compartits, aprofitament dels cursos fluvials o el propi accés a cales.⁷⁵⁹

Tampoc podem pensar que la vida i treball d'un pagès o pescador a la Catalunya moderna es circumscribia als límits de la seva parròquia o universitat. El Cap de Creus formava una unitat geològica, econòmica i humana en la seva totalitat, sobre la qual es conjugaven i sobreposaven en pla o sobre les feixes el conjunt de parcel·les de conreu privades, béns comunals, boscos i erms sense explotar. L'ús d'aquestes terres es barrejava entre habitants d'una i altre vila. Així, pescadors de Roses conreaven parcel·les de cereals o vinya al terme de Cadaqués o a La Selva; pagesos de Cadaqués estenien els seus béns sobre La Selva i Llançà; el habitants de la Selva i Llançà es repartien parcel·les de terra per tot el territori; als prats de pastura comunals també es permetia l'entrada, sota condicions, de pastors d'altres comunitats, etc.⁷⁶⁰

De manera similar a terra, els pescadors també va compartir durant diferents períodes els caladors de pesca del Cap de Creus. Pescadors d'aquí i d'allà pescaven a la Mar d'Amunt o la Mar d'Avall sense distinció de pertinença a una o altra comunitat. Gràcies a la institució del “joc de les cales” companyies de Roses podien acostar-se al Golfet per pescar a Tavellera o Calaprona, igual que les de Llançà baixaven a treballar al Golf de Roses. Aquella situació d'equilibri i solidaritat fou habitual en molts períodes de la història. Ara bé, els moments de pau s'intercalaren amb episodis on la mobilitat dels pescadors pel Cap de Creus es feu molt més difícil i conflictiva. Les comunitats començaren a dificultar en alguns casos, i a impedir en altres, als pescadors forasters l'exercici de la pesca dins dels seus terme, tot defensant l'ús exclusiu del seus territoris

---

⁷⁵⁸ Història agrària dels Països Catalans..., p. 593

⁷⁵⁹ Olivares, J. Viles, pagesos i senyors..., p. 88

⁷⁶⁰ ACAE. Acte del ple de Cadaqués. 1646, novembre, 25 i 1648, setembre, 28, per les quals es deixa pasturar els ramats de Llançà als comuns de Cadaqués a canvi que paguessin una petita quantitat per sufragar el cost de les tropes allotjades.

de predació. Així, entorn al segle XVI s'enceta un procés històric de territorialització i conflictivitat dels millors caladors del Cap de Creus, un fenomen que passà de diferents etapes i es manifestà a múltiples nivells de la vida i treball dels pescadors.

8.1. La territorialització

Quan les persones exploten el medi marí, l'espai es converteix en territori. El terme "territorialització" ha estat definit com aquell comportament col·lectiu destinat poder gaudir dels recursos d'un espai de forma exclusiva mitjançant la defensa del seu perímetre tot impedit l'entrada d'altres competidors. En origen, el concepte va néixer en el marc de l'estudi del comportament animal per definir l'estratègia de subsistència d'algunes espècies. Poc després, algunes branques de la Geografia i l'Ecologia l'adoptaren per aplicar-lo a l'estudi de les interaccions socials de les societats de caçadors-recol·lectors.⁷⁶¹ Poc a poc es va utilitzar per comprendre el comportament d'un elevat número de comunitats de pescadors tradicionals, comunitats en les que es documentaren complexos sistemes de drets d'ús territorials (*Territorial Use Rights in Fisheries*, TURF) sobre els territoris de predació com a estratègia de resposta a la diversitat de reptes socioeconòmics i ambientals.⁷⁶²

La territorialització del mar pretén, entre altres finalitats, preservar i protegir els recursos naturals d'una explotació excessiva, siguin pesquers, miners, forestals... L'estudi de diverses societats indígenes tradicionals relaciona l'establiment d'estratègies de territorialització amb la protecció dels recursos i la restricció dels usuaris que hi poden accedir. En altres casos, els arguments conservacionistes no són decisius, però sí els vinculats a la sostenibilitat social de l'explotació: la necessitat de racionalitzar i controlar l'ús d'uns recursos que assegurin la subsistència, sovint en el marc d'episodis de pressió creixement de les unitats d'explotació.

Ara bé, segons Begossi, els models ecològics proposats per Dyson i Alden determinen que, en mar, l'existència de recursos de comportament predible i en elevada abundància porten a l'establiment de costoses estratègies de territorialització, en les quals la informació – element indispensable per reduir la incertesa implica en l'explotació d'aquest tipus de recursos naturals renovables – només circula entre els membres de la

---

⁷⁶¹ Dyson Hudson, Rada; Alden, Eric. "Human territoriality: an ecological reassessment." *American Anthropologist*, 1978, vol. 80, nº 1, p. 21-41

⁷⁶² Christy, F. *Territorial use rights in marine fisheries: definitions and condition*. Roma: FAO, 1982

comunitat sota paràmetres de reciprocitat.⁷⁶³ La territorialització funciona aquí com a mecanisme de seguretat per a la obtenció de recursos suficients sota fórmules de cooperació i el treball conjunt.

La territorialització implica dissenyar una estratègia defensiva enfront dels competidors. Acheson, entre altres autors, apuntà que la defensa no neix per si sola, sinó com a resultat d'una obligació de controlar els recursos comunals, tant naturals com logístics, quan existeix una competició entre ports o comunitats de pescadors (el que ell anomena “gangs”) per la propietat dels espais de pesca.⁷⁶⁴ L'extensió d'aquest territori es determina per la fórmula d'equilibri cost-benefici: l'espai territorialitzat s'adequa a la capacitat d'extreure recurs però també els costos de la seva defensa. La sedentarització, l'evolució demogràfica de la població que els exploten i els canvis tecnològics que operen en la pesquera són altres factors dominants en el procés de construcció de l'espai halièutic, en quant a parcel·lat i fix.

Serge Collet arriba a la conclusió que és el sistema tècnic – el conjunt d'embarcacions i ormeigs que permeten aplicar un tècnica de captura d'espècies amb un comportament conegut – i l'organització de la pesquera allò que acaba definint els mecanismes d'apropiació territorial i l'extensió del territori de predació. Sense les tècniques de pesca, els pescadors que les posen en pràctica ni les institucions que ho regulen, el medi aquàtic resta desconegut i indivís, és una superfície llisa desproveïda de qualsevol demarcació, indiferenciada. En canvi, les embarcacions, els arreu de pesca, els mitjans intel·lectuals i els reglaments o codis de la pesquera són instruments de producció, a la vegada que mitjans efectius d'adquisició de drets exclusius de l'explotació d'un recurs.⁷⁶⁵

En un altre sentit, atesa la naturalesa altament mòbil dels recursos marins, els drets d'ús territorials no es fonamenten en l'apropiació del anomenat sistema de recursos – el

---

⁷⁶³ Begossi, A. “Cooperative and territorial resources: Brazilian artisanal fisheries” Dins Burger, J. *Protecting the commons: a framework for resource management in the Americas*. Washington: Island Press, 2001, p. 109-111.

⁷⁶⁴ Acheson, James M.; Gardner, Roy J. “Spatial strategies and territoriality in the Maine lobster industry.” *Rationality & Society*, 2005, vol. 17, nº 3, p 309-341

⁷⁶⁵ Collet, Serge. “Le baron et le poisson...”, p. 30. Vegeu també Collet, Serge “The legacy of a mediterranean halièutical common”. Dins García Allut, A.; Pascual Fernández, J. *Antropología de la Pesca*. Santiago de Compostela: Asociación Galega de Antropoloxía, 1999, p. 25-36. L'autor posa d'exemple els diferents règims d'explotació i estratègia territorial existents a banda i banda l'estret de Mesina per a la pesca del peix espasa, una diferència fonamentada en les tècniques de pesca utilitzades a tenor dels condicionants ecològics.

conjunt de peixos que naden lliurement pel mar –, sinó en el control dels espais específics on es duen a la pràctica les tècniques de pesca, allà on el peix, per exemple, s'agrega en major quantitat. Per Christy, en un temps on l'activitat era eminentment terrestre, abans de l'aparició de les barques modernes de pesca, els drets d'ús territorials se solien exercir sobre les platges on es pescava principalment amb arts de tir – xàvegues, bolitx, almadraves mòbils.... El valor d'aquests emplaçaments es mesurava en funció de la productivitat de la pesquera i capacitat d'apropiació, de manera que pescar tot el peix en un calador eliminaria qualsevol valor del territori més enllà d'aquell punt i l'esforç per controlar-lo esdevenia inútil.⁷⁶⁶

Aquest condicionant, les platges com a element logístic de predació, esdevé summament important en el tipus de pesquera practicada al Cap de Creus, amb bolitx a l'encesa com hem vist al capítol 6. Imposar un control a l'accés en alta mar era prou difícil, si no impossible en molts casos. En canvi, establir mesures de control territorial en terra ferma, i especialment de dominació de platges i cales de pesca, és assumible per les petites comunitats de pescadors organitzades entorn institucions de gestió. Així, l'exclusió s'exerceix sobre els espais logístics que necessiten utilitzar les enceses, els anomenats “eixugadors”, repartits per diferents punts del litoral.

La territorialització duu aparellat el concepte de frontera. Per Ostrom, l'establiment de fronteres ben definides és un requeriment essencial per assegurar l'èxit dels règims comunals basats en el control dels drets d'ús territorials: “*Defining de boundaris of the CPR and specifying those authorized to use it can be thought as a firts step in organizing for collective action.*” Les fronteres constitueix un dels pilars inicials en l'arquitectura de la gestió comunal, en contrast amb “l'accés obert” en el qual tothom se'n pot beneficiar sense restriccions.⁷⁶⁷ Poden ser tant delimitacions físiques – accidents geogràfics que dificulten l'accés al territori contigu – com administratives – moltes de les quals són alhora físiques, com marques en el territori, l'establiment de fites, etc., – sempre que siguin acceptades per tots els membres del col·lectiu d'usuaris. Al Cap de Creus, les fronteres dels caladors tenien aquesta doble dimensió. Per un costat, la frontera física del Cap de Creus i el vent de tramuntana impedeixen en molts casos accedir a altres caladors de pesca fora del propi terme; per altre, els límits administratius es feien

---

⁷⁶⁶ Christy, F. *Territorial use rights...*, p. 4

⁷⁶⁷ Ostrom, E. *Governing de commons...*, p. 91-92, seguint els arguments de Ciriacy-Wantrup i Bishop.

coincidir amb accidents geogràfics prou rellevants del territori, sobradament coneguts per tots els usuaris: per exemple, la Punta dels Tres Frares, que separava els termes Cadaqués i la Selva.

Zona de frontera entre les comunitats de pescadors La Selva de Mar i Cadaqués a l'edat moderna, al peu de Culip. Aquí es concentren la majoria de conflictes violents documentats. Font: Alfons Garrido

S'ha dit que les fronteres suposen l'existència d'altres lleis, altres costums... i de potencials enemics. Per això, cada municipi dur a terme una política d'obertura o tancament de les fronteres segons els interessos conjunturals que són producte de cada moment històric.⁷⁶⁸ Com veurem, les regions més conflictives del Cap de Creus coincideixen amb els eixugadors situats en els espais liminals, a les fronteres entre comunitats. El grau de tensió en aquells caladors canvia al llarg del temps en funció dels condicionants històrics. Aquesta circumstància dóna al concepte de frontera un valor diacrònic molt interessant.

En els règims de propietat comunal, el procés de territorialització no s'exerceix individualment, sinó que requereix la participació de tota la comunitat. Per García Allut, aquest tipus d'estratègies es fan especialment necessàries allà on es corre el risc de ser expulsat per les unitats competidores o on el cost de competir individualment és massa

---

⁷⁶⁸ Sobre els conceptes de frontera Valcuende, J.M. *Fronteras, territorios e identificaciones colectivas*. [tesi doctoral]. Sevilla: Univeristat de Sevilla, 1996, p. 97-141

alt.⁷⁶⁹ La territorialització i l'establiment de fronteres porten aparellats al seu torn el concepte d'exclusió, entès com la capacitat d'evitar que aquells que no detenen els drets d'accés puguin aprofitar-se del recurs. La capacitat de lluita i l'eficàcia de les mesures d'exclusió estan íntimament relacionades amb les dimensions i naturalesa del territori de pesca comunal - la quantitat de cales sota domini d'una comunitat: els costos d'aquesta defensa han de ser menors que els beneficis que es pretenen aconseguir mantenint l'exclusivitat. Per tant, l'eficiència de l'exclusió dependrà de l'escala adequada del territori a defensar en funció dels mitjans per fer-ho possible.

Així doncs, la territorialització, la instauració de fronteres, la seva defensa i l'exclusió són processos que es poden documentar amb facilitat a bona part del litoral de la Catalunya del Nord-est: Blanes, Tossa, Calonge, Palamós o Palafrugell són municipis on sabem que els pescadors imposaren mecanismes d'apropiació territorial de les pesqueres. El Cap de Creus, en aquest aspecte, esdevé en un observatori privilegiat per estudiar les dinàmiques de territorialització i conflictivitat entre viles veïnes en un context d'intensificació creixent de l'explotació de nous espais de treball.

8.2. L'Apropiació del mar territorial català a l'edat moderna

Entre els segles medievals i moderns, diferents trams del litoral català van ser objecte d'un procés d'apropiació territorial mitjançant el qual les comunitats costaneres delimitaren, es distribuïren i dominaren els seus espais de pesca. Cal dir que l'activitat a Catalunya encaixava perfectament en un model de gestió territorial basat en la defensa perimètrica. Entre altres factors, les pesqueres es situaven molt properes a la costa o es realitzaven de terra estant (xàvega, bolitx, sardinal...), la dependència logística era molt elevada, s'explotaven recursos de mobilitat reduïda (bentònics) o amb comportament previsible i estacional, les comunitats de pescadors eren relativament petites i les zones de pesca eren potencialment conflictives, sobretot quan augmentaven al seu interior les unitats d'explotació.

Sabem poques coses de com començà tot el procés. Probablement, l'establiment dels primers límits territorials vinculats a la pesca es va dur a terme en algun moment de la

---

⁷⁶⁹ García Allut, A. "Del libre acceso a la propiedad comunal: el caso de la comunidad pesquera de Muxia (Galicia). *Eres. Serie Antropología*, 1990, vol. 2, núm. 1, p. 99-114

l'edat mitjana, de forma paral·lela al establiment dels primers règims de gestió comunal de la pesca i a una intensificació clara de totes les activitats marítimopesqueres. Als segles XIV i XV es documenten amb seguretat els primers casos de delimitació territorial dels caladors de pesca. A Calonge, per exemple, el comú de pescadors remarcava que

*“SON LOS térmens y llímits de la dita playa del cap dels Uguets envers llevant, axí com diu lo camí de Palamós a una creu de pedra del coll de Santa Maria la mar, e d'aquí en linya tirada a camí qui pasa al coll del Puig al cap Damat, e de aquí via dreta sobre Cap Roig, camí seguint, y del Cap Roig en una valeta = que y ha aquí a llinya tirada dende una rocha que ha alt en un puig es apellat, e la rocha es apellada, e de la dita rocha per aquella valleta va a fenir en una rocha qui sta dintre mar en una plaqueta de Cap Roig, tres o quatre passos aquí affronta ab lo terme de Fanals o de St. Feliu, y ço envers ponent, de part de migjorn vynt y sinch cordas de exavega dins mar de certs axí com és dit és defus”.*⁷⁷⁰

L'augment de les dimensions de les flotes i de la pressió sobre els caladors provocada per la crisi baix medieval aguditzà la tendència a l'apropiació i l'exclusió entre els pescadors. Alhora, s'imposaven regulacions encara més estrictes. En les comunitats del Cap de Creus hi confluïen diversos factors que aguditzaren el procés: l'elevada densitat demogràfica i una base territorial definida per la creació d'alous i fronteres jurisdiccionals, en mans del comte d'Empúries i dels monestirs de la zona, utilitzades en molts dels plets entaulats pels drets de pesca.

A nivell local, l'obtenció de la capacitat de pescar tenia com a condició necessària l'apropiació prèvia del territori. Segons la seva definició, apropiació és tot aquell acte pel qual una persona o comunitat fa seva una cosa, incorporant-la al seu patrimoni amb intenció de gaudir-ne o disposar-ne en concepte de propietari definitiu. L'apropiació assignava la potestat sobre el bé, així com la capacitat de decidir sobre ell. En l'àmbit marítim, aquest procés de geopolítica és quelcom complex i demana abordar diverses dimensions si s'analitza des d'una perspectiva històrica. Nosaltres identifiquem diferents processos vinculats a l'apropiació jurídica, la física, la cognitiva i la tècnica.

8.2.1. Apropiació basada en la legalitat

---

⁷⁷⁰ Garrido, A.; et al. *Les ordinacions de la pesquera...*, art. 76

Per legitimar la propietat dels caladors s'utilitzà en determinats casos el dret i els instruments jurídics pertinents: generalment, s'usà la documentació vinculada a la senyoria útil del territori, relacionada amb el pagament d'un cens o cànon al senyor directe. Els monestirs benedictins del Cap de Creus eren beneficiaris del "delme del peix", un tribut que adquirí una nova dimensió d'ençà de la feudalització halièutica: el tribut es convertí en el cens que havien de satisfer els pescadors per poder pescar. En el marc de totes les disputes territorials obertes s'observa que les diferents comunitats esgrimiren sovint el justificant del pagament del delme del peix com a justificant "històric" d'usdefruit d'una cala o una platja. En molts casos, els tribunals ho consideraven una prova suficient.

Davant de la manca de documentació acreditativa, el dret d'ús territorial es fonamentava també en la consuetud immemorial, concepte jurídic al que apel·laven la majoria de comunitats per defensar la propietat d'un calador o la legitimitat per pescar-hi: "...cent anys a esta part y de tant de temps que no hi ha memoria de hòmens en contrari". De fet, bona part de la reglamentació en el camp de la pesca, com en moltes altres branques del món rural, emanava del dret consuetudinari, la principal font del dret i una categoria moral que representava una legitimitat superior a la de qualsevol altre títol jurídic escripturat⁷⁷¹.

Podríem considerar l'atermenament com un mecanisme complementari d'apropiació legal del territori marítim, partint de la l'opinió força estesa a l'època de que "*el que era amo y senyor de la terra, ho era de la mar que la banyava*"⁷⁷². La creació de fronteres informals sobre el territori s'iniciava amb la delimitació i distribució dels diferents "ninxols". El pas següent era l'atermenament o fitació del terme amb senyals identificatives. El mecanisme de l'atermenament fou utilitzat correntment per dirimir disputes entre comunitats veïnes per raons de jurisdicció. Per exemple, el 1717 Palafrugell i Palamós decidiren duu a terme una nova delimitació dels seus termes seguint l'anterior fitació feta en temps de Martí l'Humà. L'acta d'atermenament parla que la línia divisòria sobre el mar

"anirà a fenir, línia recta, a les Illas eo Formigas, que son dins lo mar, las quals quedaran comunas entre els dos pobles de Palamós y son comptat y Palafrugell y son terme. De tal

---

⁷⁷¹ Olivares, J. Viles, *pagesos i senyors...*, p. 87

⁷⁷² Opinió expressada pels patrons de Cadaqués en el plet que els enfronta als de la Selva i Llançà, 1609. Plujà, A. *Llançà al segle XVII...*

*manera, que los uns ni altres de dits pobles pogan privar al altre de pescar ni fer altres coses en ditas Illas, sinò que, com dit és, aquellas sian comunas entre dits senyors y pobles respectives...*⁷⁷³

Malgrat aquell pacte, el litigi per la possessió de les Illes Formigues encara continua obert avui dia. Hom considera que la creació de la frontera finalitza amb les accions administratives associades al manteniment de dita frontera. En l'apartat següent s'estudien alguns conflictes ocorreguts al Cap de Creus motivats per una imprecisa delimitació territorial, exemples d'una casuística molt freqüent a diversos indrets de la Catalunya marítima a l'edat moderna.

8.2.2. Apropiació basada en la força

Mentre les disputes legals seguien el seu camí als tribunals o altres instàncies administratives – sovint durant desenes d'anys-, les comunitats desplegaven tota una estratègia de control territorial mitjançant la presència física conscient, continuada i insistent d'unitats de pesca en els caladors, sovint prou allunyats de la vila i en base a un gran esforç logístic i personal. Com diu Acheson, un territori de pesca es manté ocupant-lo, perquè una àrea desocupada és una oportunitat per a que l'ocupin altres.⁷⁷⁴ Així, aquesta apropiació física dels caladors és una condició necessària però no suficient, la qual atorgava un altre tipus de legitimitat d'ús, car podia impedir l'entrada d'altres o ser la clau per a l'eliminació dels rivals.

Aquesta tàctica que s'observa, amb diferents graus d'intensitat, a diversos llocs la costa catalana. Al calador de Tavellera, a la Selva de Mar, va ser particularment portada a terme. Per exemple, conscient de la pressió practicada pels patrons selvatans i llançanecs a la cala, l'assemblea de Cadaqués dictà l'obligació d'anar-hi a pescar per por a perdre “*els drets adquirits*” amb els anys de pràctica de pesca continuada. L'estada dels pescadors a racons tan allunyats dels seus habitatges obligava, com hem vist, a la construcció d'infraestructures estables que donessin aixopluc als mariners, com la barraca que el comú de Cadaqués va haver d'erigir a la mateixa Tavellera. El comú de Llançà també va posar en pràctica l'obligació d'anar a pescar a diversos caladors en disputa, com va fer amb el de Cala Cervera el 1609. L'apropriació física imposa sobre el territori unes determinades relacions que desemboquen en manifestacions de violència

---

⁷⁷³ Testimoni aportat per Pere Trijueque. AHG. Palamós, 1717. *Diari de Girona*, 2007, gener, 14.

⁷⁷⁴ Acheson, James M.; Gardner, Roy J. “Spatial strategies and territoriality...”

verbal i física, baralles, cops entre companyies i fins i tot, com s'ha vist a la introducció, a l'assassinat i la mort.

Cala Tavellera, amb les barraques de pescadors al fons. Les barraques complien la funció d'allotjar els pescadors de Cadaqués obligats a pescar per no perdre els drets històrics d'usufructuar la cala. Font: Miguel Alonso. Panoramio

8.2.3. Apropiació basada en el coneixement

L'apropiació legal i física del territori era condició necessària, però no suficient per explotar un territori de pesca. Els usuaris havien de controlar també un coneixement profund de les condicions i característiques ecològiques de l'espai, que incloïa el comportament de les espècies (migració, reproducció, localització, alimentació, variacions sota condicions meteorològiques, modes d'atracció, etc.), els rendiments dels caladors, així com de l'ús de la tecnologia, l'habilitat i l'experiència.. De res servia obtenir els drets d'explotació si no es coneixien els racons més productius, els fons, les corrents i els vents predominants, els calendaris i períodes idonis, la tecnologia més adequada, és dir, si no se'n podia treia profit o es corria el risc de la pèrdua de l'ormeig o la pròpia vida. Feral, en aquest sentit, parla de la importància del domini del coneixement i dels mitjans intel·lectuals com una peça clau en el territori, un control basat en el coneixement complet, la seva residència i la memòria col·lectiva.⁷⁷⁵ La possessió i gestió d'aquesta informació eren mecanismes importants en el procés d'apropiació cognitiva de l'espai, un dels principals patrimonis del pescador a nivell individual i comunitari.

---

⁷⁷⁵ Feral, F. *Sociedades, legislación pesquera...*, p. 5

La importància dels mitjans intel·lectuals atorguen enorme rellevància als processos de control de la transmissió de coneixement i dóna sentit al secret com a actitud que governa el comportament de cada patró-pescador. Quant menor és la taxa d'intercanvi d'informació, més efectiu és el procés d'apropiació territorial. La informació es mantenia en secret com una forma de limitar la competència, al restringir el flux de dades sobre la localització del peix o els perills dels fons. Pascual parla, en aquest sentit, d'una autèntica “*economia de la informació*” a un doble nivell: col·lectiu – per evitar l'entrada de foraster – i individual – per evitar la competència dels veïns. També s'usen la mentida o la exageració, segons convingui. D'aquesta manera, el mar pot no ser “de tots”, sinó d'aquell que “el coneix”.⁷⁷⁶

El coneixement es transmetia només per la via del parentiu: el pare ensenya al fill, a bord de la barca, les marques o senyes terrestres – muntanyes, campanars, ermites, roques, arbres, etc., utilitzant la triangulació – que serveixen per situar un punt sobre el mar. En alguns casos els patrons apuntaven aquestes “senyes” en uns quaderns transmesos conservant en tot moment el zel per no ser descobert. Francisco de Zamora ho va descriure així: “*El conocimiento de dónde se halla, en estas puntas, es una cosa hereditaria, o tradicional, guardándose los patronos unos a otros. Para situarse se gobiernan tomando dos puntos fijos en tierra*”⁷⁷⁷.

El detall dels textos legislatius en relació a la identificació i nomenclatura de l'entorn ecològic prova que la comunitat pesquera coneixia a la perfecció el medi físic que explotava. Les ordenances donen un valor extrem a la toponímia per referir-se al terreny i a les senyes visuals car esdevenen delimitadors de l'espai comunal i de cada un dels caladors. Les *Ordinacions de la Pesquera de Cadaqués*, per exemple, recullen més de cent deu topònims referits a accidents geogràfics del terme marítim, alguns d'ells essencials per entendre l'estructuració del territori.⁷⁷⁸ En paraules de Collet, “*el conocimiento de los puntos de referencia visibles para identificar los puntos sumergidos invisibles se convierte en crucial para el proceso de trabajo, igual de importante que las embarcaciones o los*

---

⁷⁷⁶ Pascual Fernández, P. “La apropiación del medio marino insular: el caso de tres comunidades pesqueras canarias.” *Eres. Serie de Antropología*, 1990, vol. 2, p. 64-70. Andreu Tomàs, Agustí. *La Pesca en las albuferas...*, p. 242

⁷⁷⁷ Citat per Mateo, J.A. *Con arte y parte...*, p. 26

⁷⁷⁸ Vegeu el recull toponímic a *Les Ordinacions de la Pesquera...*, p. 203-206.

arreos de pesca.”⁷⁷⁹ Efectivament, pescar en un mar desconegut és sinònim de pèrdua dels arreus o d'accident marítim. Les senyes alhora subdivideixen el mar i formen parcel·les que cada embarcació explota per rigorós torn.

Per últim cal destacar una quarta dimensió, la tecnològica. El coneixement del territori no significava obtenir una operabilitat plena. Calia dominar a més l'art de la navegació, de la construcció i manteniment de les embarcacions, l'art dels ormeigs de pesca, del seu armament més adequat a un lloc de pesca – ploms, suros, malles, malletes, cordes, etc. –, el seu manteniment i reparació, així com l'habilitat de maniobrar l'art sovint en situacions meteorològiques desfavorables o complicades, desemmallar el peix sense fer-lo malbé, estibar-les i conservar-les, etc. La possessió i control dels mitjans de producció tècnics també imposava serioses restriccions a l'explotació territorial, alhora que atorgava categories entre els membres del col·lectiu segons el grau d'expertesa i reconeixement públic adquirit amb els anys.

Així doncs, es pot observar el comportament individual i col·lectiu dels pescadors del Cap de Creus i el procés de “*comunitarització del territori*” a través d'aquestes distintes dimensions (legal, física, cognitiva), actuant totes elles de forma alterna o paral·lela en la consecució i manteniment dels drets d'ús territorials necessaris. En aquest sentit, la dinàmica històrica, a voltes convulsa, que rodeja l'acció dels pescadors ha llegat als historiadors un ric corpus documental – alhora que heterogeni i desigual – que permet analitzar cada una d'aquestes dimensions, estudiar la seva articulació en moments històrics puntuals i comprendre els motors del comportament col·lectiu dels homes de mar.

El segle XVII i una part del XVIII, defineixen cronològicament l'abast d'aquest anàlisi, una etapa de canvi, tumultuosa i sobretot complicada per a la subsistència i reproducció de la població empordanesa en conjunt i del Cap de Creus en particular. Cal analitzar les causes de l'auge de les activitats marítimo-pesqueres del segle XVII per entendre posteriorment els exemples de conflictivitat comunal entaulada entre Roses, Cadaqués, La Selva, Llançà... i fins arribar a Banyuls.

---

⁷⁷⁹ Collet, S. “Le tiers de l'espadon...”

8.3. L'auge de la pesca al segle XVII

Com hem vingut apuntant, la conflictivitat territorial entre les viles del Cap de Creus es relaciona directament amb el increment de la pressió demogràfica i de l'esforç pesquer experimentat a Catalunya almenys des de mitjan segle XVI. Un major número d'embarcacions i de pescadors treballant en uns espais delimitats desembocà en situacions de tensió i baralles per un espai de treball tècnica i ecològicament limitat i cada cop més fortament territorialitzat.

Les diverses conjuntures polítiques i socioeconòmiques que influeixen directament en la demografia del sector pesquera ajuden a traçar una corba de flux i reflux, la sinuositat de la qual arriba fins als nostres dies amb la mateixa vigència. Estudiant els registres parroquials d'algunes poblacions⁷⁸⁰ es possible detectar l'adopció, forçada o de grat, d'ocupacions marítimes tradicionals com a resposta als efectes de la conjuntura i de l'entorn més immediats. Per exemple, un primer buidatge dels registres parroquials de Sant Feliu de Guíxols publicat per Esteve Cruaños dona la següent estimació de població activa ocupada en activitats marítimes entre 1556 i 1645, període que finalitza immers ja en la guerra dels Segadors i a les portes de la crisi de la segona meitat del segle XVII.

1. Població activa ocupada en el sector marítim de Sant Feliu (1556-1645)

	1556-1571		1575-1585		1600-1615		1635-1645	
	Σ	%	Σ	%	Σ	%	Σ	%
Calafats	17	2,9	8	1,4	7	1,7	3	0,8
Mariners	142	24,7	115	21	71	17,2	27	7,3
Mestres d'aixa	19	3,3	18	3,2	7	1,7	3	0,8
Pescadors	7	1,2	9	1,6	16	3,8	25	6,8
Total	185	32,1	150	27,2	101	24,4	58	15,7

Font: Registres parroquials. Dades publicades a Esteve Cruaños, Ll. "La població treballadora guixolenc, de 1556 a 1654" *XX Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos*, 1977, núm. 1, p. 131-200

L'evolució del nombre de mariners del quadre 1 permet identificar clarament una doble tendència: mentre els mariners disminueixen dràsticament més de 10 punts entre 1615 i

⁷⁸⁰ A manca de més fonts assumim la parcialitat d'aquest tipus de registre, entenent que han de ser tan sols dades aproximatives a una realitat que canvia amb el temps. Sabem que hom podia definir-se de vàries maneres diferents al llarg de la seva vida, i que el terme "pescador" difícilment inclou a aquells que s'empraven temporalment com a remitgers. Vegeu alguns exemples de la utilització d'aquesta font a Simón, A.; Alberch, R. "Evolució demogràfica de Girona en els segles XVI i XVII a través dels registres parroquials. *Estudi General*, 1982, núm. 2, p. 11-31. Planas, M. "Vies d'estudi dels registres parroquials. Estructura social i oficis a l'Alt Empordà durant l'Antic Règim". *Manuscrits. Revista d'Història Moderna*, 1985, núm. 1, p. 39-61.

1645, el número de pescadors tendeix a augmentar, fins al 6,8% el 1645. Podríem pensar que es tracta d'un cas poc representatiu, però la tendència és observable a bona part del litoral empordanès. Un nou agregat de dades, aquest cas per Palamós, manté el mateix comportament.

2. Població activa ocupada en el sector marítim de Palamós, en percentatges (1562-1800)

	1562-1600	1601-1650	1651-1700	1701-1750	1751-1800
Pescadors	5,7	17,3	30,5	19,3	4,0
Mariners	9,2	7,8	4,6	18,0	29,1
Mestres d'aixa	6,7	4,7	3,3	1,5	3,7
Calafats	5	4	0,5	1,3	2,6
Total	26,6	33,8	38,9	40,1	39,4
Braser	10,1	18,8	22,1	23,3	12,4

Dades en percentatges. Font: Trijueque i Fonalleras, P. *La gent de la vila de Palamós...*, p. 59

Com s'observa al quadre 2, el col·lectiu pesquer assoleix el seu màxim en el període 1650 i 1700, més del 30%, convertint Palamós en una vila eminentment pesquera. Com hem vist al capítol 3, aquest període coincideix amb una de les etapes més difícil de la història de l'Empordà.⁷⁸¹ En sentit invers, a partir de 1750 -període marcat pel fort creixement econòmic de la façana litoral del Principat – el número de pescadors davalla fortament fins esdevenir un 4% de la població de Marina. A finals del XIX no constitueixen ni un 1%.⁷⁸²

Pel segle XVIII, les dades recollides a les reparticions del cadastres i a les talles ens ajuden a copsar una visió del comportament del número total de pescadors durant la centúria de la recuperació, moment en que la tendència s'inverteix.

3. Mariners i pescadors a Palamós (1718-1800)

Ofici	1718	1759	1783	1800
Pescadors	38	35	12	8
Mariners	6	45	62	91
Mestres d'aixa	4	3	8	7

⁷⁸¹ Un dels majors greuges que patí Palamós fou la guerra i els allotjaments, que afavoriren alhora l'extensió de la pesta. Trijueque, P. "Els quatre genets de l'apocalipsi a Palamós". *Estudis del Baix Empordà*, 1992, núm. 11, p. 45-109. Reynés López, J. *Guerra al Baix Empordà de l'època moderna (mitjan segle XVII-inici segle XVIII)*. La Bisbal d'Empordà: l'Ajuntament, 2001.

⁷⁸² Per les conseqüències d'aquesta conjuntura a la vila Alegret, J.L.; Garrido, A. *Història de la Confraria...*, p. 33 i ss.

Dades en termes absoluts. Font: SAMP. Fons Ajuntament. Sèrie Cadastres. Publicats per Nadal Oller, J. "Demografia y economía en el origen de la Catalunya Moderna. Un ejemplo local: Palamós." *Estudios de Historia Moderna*, 1956-1959, vol. IV, p. 16

S'observa una tendència similar a la inversió d'ocupacions a Sant Feliu de Guíxols, en aquest cas ja durant la primera meitat de segle XVIII: si el percentatge de pescadors descendia del 20 al 12% entre 1719 i 1749, el de mariners ascendí de l'11 al 27,3%. En qualsevol cas, els oficis marítims ocupaven a l'alçada de 1750 encara prop del 40% de l'estructura professional de la vila gràcies a les perspectives obertes amb el mercat americà.⁷⁸³

La relació entre conjuntura i dedicació a la pesca és observable en tot el marc català. Pel nostre cas, les *Ordinacions de la Pesquera de Cadaqués* són un altre indicador per mesurar l'evolució del sector pesquer al Cap de Creus. En general, la vila segueix la mateixa tònica que Palamós, Sant Feliu o Begur, patint com la resta de municipis de la península les vicissituds bèl·liques del segle XVII i les conseqüències a tots els nivells de la guerra i la presència de tropes al territori. Durant dit segle, el número d'encesa no va parar d'augmentar: si el 1610 es sortejaven 16 companyies d'encesa, el 1687 el número s'havia més que duplicat fins a ser-ne 34. Aquest número es va mantenir estable fins a la dècada de 1720, en que comença a decreixer. El 1740 havia disminuït a 15, i al 1755 només se'n sortejaven 9. Al darrer terç de segle XVIII també s'observa una lenta disminució: el 1791 – darrera entrada al registre – només en quedaven 8. Aquesta situació, especialment intensa durant la dissetena centúria, es va traduir en la transformació del sector pesquer cadaquesenc i en les relacions amb les comunitats veïnes en el marc d'una complexa estratègia de gestió del territori. Per contra, la importància del comerç marítim comercial augmentava i amb ell el número de mariners i pilots que s'emmarcaven en les naus de transport.

La situació no és inèdita en la història de la pesca catalana, ni tampoc la conflictivitat i els episodis de disputes agitades al caliu de plets per qüestions de pesca entaulats com a conseqüència de l'augment demogràfic. En relació al Cap de Creus, Hadiger, per exemple, comentava una situació similar viscuda a finals de segle XIX, quant el

---

⁷⁸³ Boadas, J. "Aproximació a les transformacions del litoral català a la primera meitat del segle XVIII. El cas de Sant Feliu de Guíxols". Dins *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1984, vol. 1, p. 273.

col·lectiu de sardinalers feu una denúncia molt forta contra l'encesa pels suposats efectes negatius que, afirmaven, tenien sobre el peix. Apuntava que:

“...hoy día, por lo mucho que ha disminuido la navegación de Ultramar y la de cabotaje, toda la gente de la inscripción o casi toda, se dedica á la industria de la pesca, y claro es que unos artes han de perjudicar algo a otros, unas veces en distintas estaciones, otras por la clase de aquellos, y otras, en fin, porque deseando coger el mayor número de peces, se extralimitan en el uso de las zonas reglamentarias.”⁷⁸⁴

Hadiger assumia que sempre han existit aquest tipus de conflictes però aquests es veurien “agravados en esta época por la abundancia de gente que vive de esa industria”. Efectivament, un increment del número de pescadors derivat de l'ensorrament de la indústria vinícola a causa de la fil·loxera provoca tensions allà on abans no n'hi havia hagut. A Roses, la fil·loxera deixà sense recursos molts camperols pobres, de manera que molts també decidiren tornar a pescar per subsistir. Un testimoni de l'època afirmava que, perdudes les vinyes i sense recursos, “vuelven todos à ejercer su primitiva industria, porque la necesidad, que carece de ley, les obliga à buscar remedio à sus males”. Toparen, però, amb l'almadrava calada des de finals de XVIII, que impedia pescar a bona part dels millors caladors. Pescadors i arrendataris de l'almadrava es barallaren durant dècades per l'ús o defensa d'aquell espai de treball, però els arrendataris, segons els pescadors, “cegados ante la idea del lucro y del medro, muéstranse inflexibles, amparados en el privilegio que la ley les concede, y no respetan, ni mucho menos se hallan dispuestos à respetar la voz de la desgracia que, en otros pechos màs caritativos ha hallado eco en varias ocasiones”⁷⁸⁵.

A finals de segle XVII, doncs, la pesca era una activitat indispensable per a la subsistència de les diverses viles del Cap de Creus. A cada una d'elles, el pes demogràfic jugava un paper més o menys rellevant. A La Selva de Mar, per exemple, la pesca eren quasi bé l'única alternativa productiva. En una rèplica del plet per les pesqueres entaulat contra la Llançà, s'apuntava sense inconvenient que

“Per las personas particulares i habitants de dita vila de La Selva noy pot aver cosa de maior pes y importancia que la Pesquera del Mar del terme de aquella, per ser tot lo sustento o la mayor part y mes considerable de dits particulars y habitants lo que proceheix de dita pesquera...”⁷⁸⁶

---

⁷⁸⁴ Hediger, E. “Encesa...”, p. 243

⁷⁸⁵ Episodi recollit per Salerno, F. *La pesca de la tonyina amb almadraves...*, p. 52

⁷⁸⁶ BPP, Adicció al sumari de la causa del Ioc de las Calas...

A Cadaqués, la pesca entre 1670 i 1730 també va ser la principal activitat de subsistència de la major part de la població. El número de pescador augmentà tant que el col·lectiu hagué d'afrontar un important repte: encabir totes les companyies sortejades dins de la extensa però forçosament limitada façana marítima del terme. En un espai reduït, aquell creixement implicava que a cada cala coincidissin fins a 4 enceses cada nit. La pressió sobre els caladors era cada cop més elevada, com ho seria segurament la tensió entre els pescadors.

Una primera mesura de contenció fou la de trobar i incorporar nous caladors al sistema de cales sortejades. En diferents moments s'incorporaren a les cales dites "reials" altres de menor envergadura, "*en les quals només fou possible de calar un artet petit o bolitxó*", segons comenta Josep Pla. Les cales reials, o "*las calas acostumbradas tocants a nostre comú de Cadaqués*" segons s'apunta el 1774, eren Galladera, Portaló, Colip, Clavaguera, Fredosa, Jugadora, Calabona, Guillola, Portlligat i Sebola. En diferents moments de la història de Cadaqués s'incorporaren al sorteig Cullaró, Costa, Cudera, Figueres, Casals i Jonquet, segons recullen les Ordinacions de la Pesquera. Pla parla també de La Ferradura, Camallerís, la Tunaire, Ses Ielles i Sant Lluís.⁷⁸⁷ Zalvide recollia que a Cadaqués es sortejaven a l'alçada de 1770 les cales "*Cebolla, Costa, Portlligat, Guillola, Calabona, Calajugadora, Calafredosa, Culip, Cullaró, Portaló y Galladera*".

Però a no totes les cales el peix s'hi redossava atret per la llum de les enceses, ni no totes eren cales. Cudera, per exemple, no era una cala sinó més aviat un racó, com recull avui la terminologia.⁷⁸⁸ L'encesa requeria de certes condicions, com l'existència de fons nets d'entrebancs per no malmetre el bolitx. Alguns trams de la costa més rocallosa quedaven descartats d'entrada. Altres cales, a més, no són més que desembocadures de rieres que baixen de les muntanyes del voltant. Qualsevol temporal que arrossegés pedres fins als fons podia impedir que s'hi pogués pescar. A partir de 1741 es troben diverses referències a la necessitat de netejar els fondals de diferents cales, arruïnades potser per efectes d'un violent temporal de mar com creia Hadiger al comentar el text de les ordinacions.⁷⁸⁹ Aquell mateix any s'unien cala Fredosa i Costa, "*fins a tant siga*

---

⁷⁸⁷ Pla, J. *Cadaqués...*, p. 75

⁷⁸⁸ "Racó de Codera". *Institut Cartogràfic de Catalunya* [en línia]. Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya, 2010. Disponible a <http://www.icc.es>

⁷⁸⁹ Hediger, E. "Encesa...", p. 317

adobada la dita cala de la Fredosa.”⁷⁹⁰ L'any següent es decidia en assemblea que abans de començar la temporada, “*a-quellas calas se an de netejar agian de acistir-i tots los patrons de bolitx o son suptitut a acomodar-las, a pena de no esser enmes ni pescar en ditas calas*”.⁷⁹¹ I el 1744 s'acordava concedir al patró Felip Albert la propietat per un any de les cales Sebolla i Clavaguera si finalment aconseguia netejar els seus fons, com sembla que intentava fer.

També l'anomenat “*eixugador*” des de on cobrar el bolitx havien de tenir unes característiques suficients. Algunes cales, malgrat ésser incloses al sorteig, no tenien eixugadors del tot practicables. Per això, en un període de màxima ocupació, l'assemblea de Cadaqués decidia el 1692 recompensar al pescador que fos capaç de trobar un eixugador competent a Cudera: “*se ha resolt que se juguia axi com lo any passat. Y si per cas hi haura algun o alguns que trobian axugador a Cudera que del dia que trobaran axugador a un any que del peix que-s pendra a Cudera se lo aja de donar dos parts*”.⁷⁹²

Malgrat la inclusió de noves cales al sorteig – segurament molt menys adequades a la pesquera d'encesa i descartades en altres moments de la història – a l'alçada de 1670 la pressió sobre els caladors continuava sent gran. La coincidència de molts bolitxs de foc i llum pescant molt a prop obligava a disposar la rotació de les enceses, no només entre les diverses cales, sinó a dins de cada una d'elles per mitjà de tornos o “*reves*”. Rahola explica al respecte que “*Quan el nombre de companyies era més gran que el de cales, les companyies, diguem-ne, sobrants del primer sorteig es repartien entre les altres ja adjudicades, també mitjançant un sorteig.*”⁷⁹³. La concentració elevada de companyies reduïen la capacitat de fer més bols a la nit – en una nit se'n feien tants com fos possible –, i la pesquera era menys productiva per cada companyia.

En aquesta situació de reducció de guanys, els patrons de bolitx obligats a compartir calador amb tres enceses més es queixaren que les parts de la pesquera a pagar al comú de la universitat eren massa elevades. El 1709 un patró exposà a l'assemblea que “*lo de dita pesquera era mal posada, que com se és acostumat sent quatra bolitjs per Cadaqués, los bolixs*

---

⁷⁹⁰ Ordinacions de la Pesquera, 1741, abril, 4

⁷⁹¹ Ordinacions de la Pesquera, 1742, març, 27

⁷⁹² Ordinacions de la Pesquera, 1692, abril, 8

⁷⁹³ Rahola, J. *Cadaqués...* p. 58. No queda clar el sistema utilitzat per gestionar aquell conglomerat d'enceses a les cales. Possiblement hom ho decidís abans de salpar cap a la cala, o potser un cop arribats a a calador.

ne tírian mitja part més per bolix"; per això demanava una rebaixa de la part que havien de satisfer. La petició, però, no prosperà:

*“ha resolt la major y més sana part del consell que estiguésem conforma estàvem, que los patrons de bolixs ne tírian només de una part, so és, todas las calas que se asertaran a ser quatra bolixs y no altrament.”*⁷⁹⁴

Aquella situació durà unes quantes dècades, fins que la pesca començà a declinar lentament. Si a finals de segle XVII hi havia 35 enceses a Cadaqués, hom comptabilitza 15 enceses el 1743, 12 el 1778 i només 8 el 1791. Encara que la quantitat fluctués any a any, la disminució de l'esforç de pesca global és molt significativa. En el sorteig de 1768, el subdelegat de Marina Pere Godó apuntava que *“Se àn jugat deu calas, hun bolitx per cala”*; el 1771 només se sortejaren 5 cales. Probablement molts descendents dels vells pescadors d'encesa, atrets per les noves oportunitats de negoci en terra o en el comerç, haguessin optat per oficis millor remunerats, com la producció de vi i oli o la navegació comercial, de la qual Cadaqués en fou un referent català. Aquesta disminució del número de pescadors feu decaure el número de companyies i cales sortejades, alleugerint finalment la probable tensió viscuda als caladors.

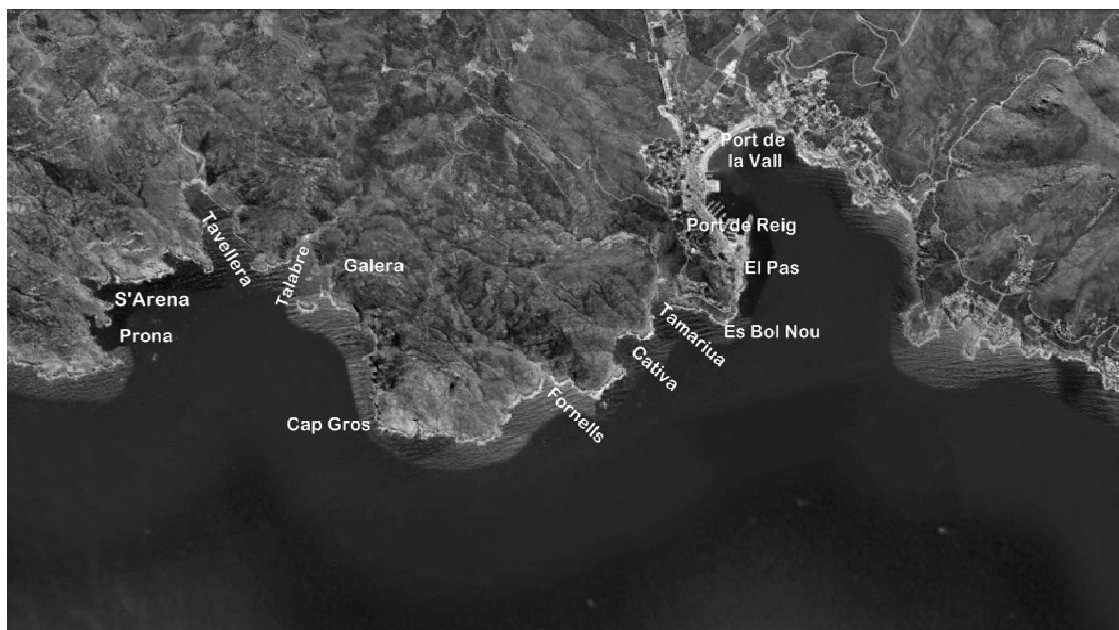
De fet, el número d'enceses i de cales sortejades a tot el Cap de Creus havia anat canviant al llarg del temps. A finals de segle XIX, els pescadors de Port de la Selva sortejaven Prona, Serena, Tavellera, Galera, Calitxa, Ravané, Bolnou, Rianora i Port de Reig. Al respecte, Hadiger comenta que:

*“En el Puerto de la Selva ha habido mucha variación en las que han sortedado y pescado, motivado algunas veces por aumento de boliches, otras con objeto de probar nuevas calas (...) ha habido variaciones en el número de boliches ó artes y laudes que pescan en cada cala; hoy, después de muchas variaciones y con objeto de evitar en lo posible las disputas y rencillas entre patrones, está acordado el uso de diez calas...”*⁷⁹⁵

---

⁷⁹⁴ Ordinacions de la Pesquera, 1709, abril, 2

⁷⁹⁵ Hadiger, E. “Encesa...”, p. 262

Cales propietat del comú de la Selva de Mar. Font: Elaboració pròpia a partir de Google Maps.

Parlant de Llançà, Hadiger lamentava el descens del número d'enceses en les darreres dècades, “...a causa de lo difícil que es en ellas practicar esta clase de pesquera por no ser a propósito de los muchos arrecifes que les obligan muy a menudo a levantar las redes...”. Segons Plujà, al segle XVII els pescadors de Llançà treballaven a Portbou, Portes, Freixa i Borró dins del terme de Sant Quirze de Colera; Gifreu, Mascaró, Farella i Niu a Llançà; i Cap de Bol, Martell, Cativa, Galera, Talabre, Tavellera, Rabaner, s’Arena, Calaprona dins del terme de la Selva de Mar.⁷⁹⁶ S’hi podria afegir també la cala Cervera.

Com veiem, doncs, un dels fets més rellevants de la dinàmica pesquera expansiva del segle XVII fou l’ampliació del número de cales al sistema pesquer. Però si no hi havia més eixugadors disponibles dins del propi terme, les comunitats de pescadors decidien provar sort i pescar a cales sota domini altres comunitats, tot expandint-se més enllà dels límits tradicionals. Comparant-ho amb altres exemples procedents d’arreu del món, Acheson apuntava que a la pesquera de la llagosta a Main

“fishing territories exist because people from a particular harbor decide to occupy an area over time and are able to prevent people from other harbors from placing traps there. Territories change when people from a harbor gang are successful in pushing into an area where they did not fish before.”⁷⁹⁷

⁷⁹⁶ Plujà, A. *Llançà al segle XVII...*, p. 185

⁷⁹⁷ Acheson, James M.; Gardner, Roy J. “Spatial strategies...” p. 314. Per mesurar les estratègies dels pescadors es sol utilitzar la teoria de jocs, en concret la teoria de l’equilibri de Nash. Sobre la creació de fronteres

Així, hom observa que la dinàmica d'expansió és usual en pesquera subjectes a una elevada competència pels recursos. Les constriccions d'espai experimentades al segle XVII a causa de l'augment de companyies va empènyer el col·lectiu a intentar una expansió per cales de tot el Cap de Creus. Totes les viles van provar aquest moviment en un moment o altre. Així, pescadors de L'Escala i Roses s'entaularen en una disputa pels drets de pesca al Golf de Roses; Cadaqués pescà durant un temps a Jòncols i La Pelosa, dins del terme de Roses, primer de forma harmònica amb els seus "legítims propietaris" i finalment utilitzant la força; a la banda de la Mar d'Amunt, Cadaqués intentà diverses vegades apropiar-se del dret d'ús de Tavellera, possiblement la millor cala de tot el Cap de Creus, on els pescadors cadaquesencs viurien violents episodis amb els pescadors de la Selva de Mar; per la seva banda, La Selva i Llançà protagonitzaren també diversos episodis d'enfrontament per les cales de pesca a l'encesa però sobretot per la pesca de la tonyina; i finalment Llançà també obrí un front d'expansió vers el nord, que el portà a enfrontar-se amb pescadors de Banyuls i Cotlliure per la propietat de Cala Cervera.

Aquesta interpretació dels fets ens servirà de fonament a l'estudi d'alguns casos de conflictivitat halièutica causada pels intents d'expandir o defensar els territoris de pesca en el marc de les pesqueres del Cap de Creus. Malgrat que els enfrontaments van ser continus almenys des de l'edat mitjana fins a finals de segle XIX, s'han seleccionat els casos més rellevants i millor documentats per donar una visió panoràmica de les diferents dinàmiques que operaven en l'adquisició i gestió dels drets d'accés als territoris de pesca.

8.4. Conflictivitat halièutica i disputes territorials al Cap de Creus

Malgrat que les fronteres dels diferents termes estiguessin ben delimitades i que el sistema de sorteig atorgués estabilitat i pau social a l'explotació a bona part del litoral peninsular, hom no va renunciar en determinats contextos a adquirir noves oportunitats de pesca tot fent avançar la seva frontera pesquera particular.

---

marítimes vegeu Johnston, Douglas, M. *The theory and history of ocean boundary-making*. NY: McGill-Queen's Press - MQUP, 1988

Com s'ha apuntat, ocupar un nou territori de pesca o defensar-lo es fruit d'una decisió conscient motivada pel càlcul dels costos i beneficis que generarà el procés. Els beneficis es resumeixen en el gaudi d'una àrea major de pesca, la reducció de la congestió local, l'augment del número de bols i de les captures totals per unitat. Els costos es mesuren en termes de les conseqüències de l'enfrontament, de la possibilitat de perdre els arreu de pesca o fins i tot el risc físic si l'atac el procés genera un conflicte greu. Els pescadors també valorarien indicadors com els costos de trasllat o el de transport de la mercaderia.⁷⁹⁸

El Cap de Creus és, de nou, un observatori ideal per estudiar el fenomen de la conflictivitat derivada de l'apropiació de l'espai marítim de predació i l'avenç i defensa de la frontera pesquera. Però no tota la conflictivitat es mou en els mateixos termes, ni genera les mateixes conseqüències. Hem identificat tres gran àmbits de conflicte entre municipis. Així, entre la Selva i Llançà, el conflicte pel domini de les aigües de la Mar d'Amunt té un to marcadament legalista i jurisprudencial, sense que no deixin de barrejar-se baralles i accions de força. L'accés al calador de Tavellera es mou, al nostre entendre, en el terreny de la presència física i la demostració de força de Cadaqués davant de la negativa de La Selva a cedir a les pretensions d'eixamplar la seva frontera pesquera. Per últim, entre Roses i Cadaqués s'entaulà un llarga disputa per l'ús de les cales de Jòncols i la Pelosa, aprofitant el declivi demogràfic de la vila rossinca a causa de l'ocupació francesa de la Ciutadella. Malgrat que responen a tres tipologies de conflicte diferents, tots tenen en comú la posada en valor del territori de pesca i dels caladors com un dels béns més preuats per part de les comunitats, un caladors que s'han de defensar de les accions d'ocupació d'unes comunitats necessitades de nous recursos.

8.4.1. Conflictivitat entre La Selva de Mar i Llançà

El veïnatge és sovint motiu de conflicte per les més diverses raons. Quan Manuel de Zalvide arribà a la península entorn a 1770, quedà sorprès de les baralles seculares entre Llançà i la Selva de Mar.

“...como este Pueblo y el de la Selva de Mar se hallan tan cercanos hai y hubo siempre pretensiones recíprocas al local de la respectiva pesca.”

Possiblement les disputes entre ambdós parròquies per les pesqueres sorgissin en algun moment de l'edat mitjana, però és durant l'etapa moderna quan més es fan paleses al

---

⁷⁹⁸ Acheson, ... p. 316

historiador. L'abundant documentació generada per les denúncies i els plets per motius de pesca obre la porta a l'estudi d'una situació per altra banda habitual a molts altres racons de la Costa Brava en la mateixa època. El buidatge d'Olivares en fa recordar que mentre La Selva de Mar, Llançà, Cadaqués i Roses es barallaven per aconseguir avantatge en l'apropiació dels caladors, més al sud del Montgrí els pescadors també es discutien i s'apallissaven. Per exemple, els pescadors de Begur, Regencós i Esclanyà s'enfrontaven als de Torrella de Montgrí; com hem vist, els pescadors de Palamós i Palafrugell miraven de resoldre els límits de les Illes Formigues per pescar-hi; els Palamós, d'ansies igualment expansionistes, també havien de veure-se-les amb els de Torrella de Montgrí. Tot plegat esquitxa la història marítima i rural catalana d'episodis que fan aflorar un paisatge no tant plàcid com les cròniques del "bon pescador" poden fer pensar.⁷⁹⁹

Efectivament, el pausat transcurs del temps rural al Cap de Creus queda pertorbat per successos que demostren la importància estratègica dels peixos i la pesca per la subsistència i el desenvolupament dels pobles litorals. La Selva i Llançà, i en menor mesura Banyuls i Cotlliure exemplifiquen aquest difícil veïnatge que conjuga competència pels recursos naturals amb enveges i enfrontaments personals. Aquest municipis comparteixen l'àrea marítimo-terrestre que hom situa entre la serra de Verdera i la Balmeta – per extensió de la serralada homònima que discorre paral·lela a aquesta costa –, una zona compresa dins de la Mar d'Amunt entre la badia de Port de la Selva al sud i Cervera al nord.

La Balmeta, un tram de costa força sinuós, disposa de bons coladors per pescar a l'encesa. Possiblement fos de les primeres zones marítimes del Cap de Creus a ser explotades pels pescadors. El 931 el sector més septentrional fou cedit pel comte d'Empúries al monestir de Sant Quirze de Colera, incloent-hi les pesqueres del litoral i la possibilitat de cobrar-ne el delme del peix: Portbou, Portes, Freixe i Freixanet.⁸⁰⁰ Totes aquestes cales eren deshabitades enmig d'una zona força inhòspita, només freqüentada per pastors i pels pescadors de Llançà i Banyuls. No hi ha notícia que

---

⁷⁹⁹ Olivares, J. *Viles, pagesos i senyors...*, p. 177

⁸⁰⁰ Sobre els límits territorials de Sant Quirze de Colera Pibernat, A. "Sant Quirze de Colera. Límits territorials." *Annals de l'Institut d'Estudis de l'Alt Empordà*. 2004, núm. 37, p. 85-95. La donació va ser confirmada per Ferran VI el 1753 en el context de la instauració de la Matricula de Mar.

aparegués cap nucli de població, si bé és probable que s'erigissin botigues per aixopugar la flota o s'utilitzés alguna altra construcció.⁸⁰¹

Imatge satèl·lit de Cerbere, actual municipi ubicat al fons de l'antic calador deshabitada de Cala Cervera. Font: Elaboració pròpia a partir de Google Maps.

Els pescadors de Llançà i la Selva, en la seva tasca diària en mar, toparen habitualment amb els catalans de Banyuls i Cotlliure, que sovint navegaven cap al sud també per pescar. Com en altres situacions similars, aviat s'entaulà la discussió per l'accés als caladors, especialment els més valuosos per la seva productivitat. Per un testimoni de l'època sabem que Cala Cervera era una cala molt preuada del litoral nord del Cap de Creus. En el marc d'un dels conflictes, s'afirmava que:

“lo profit que traurien los de la Selva quiscun any de pescar en dita Cala Cervera importaria mes de Quatre vegades mes que no lo profit que poden trauer de pescar en dites Calas Talabra y Erena, porque dita Cala Cervera es més de vint vegades mes gran, y si agafa vint vegades mes de Peix, que no en ditas dos calas Erena y Talabra juntas en tant que en l Cala Cervera si pot pescar ab arts, y qualsevol altre genero de rets y filats, en ditas calas empero Erena y Talabra no si pot pescar sino ab bolig de tal manera que y pot entrar sino un bolig, podent en dita cala Cervera entrahi Quatre boligs y pescar tots junts de front, y que en dita cala Cervera hi poden entrar vexells y galeras y pendre port en ella, lo que no poden fer en ditas calas Erena y Talabra, y finalmente, que la Cala Cervera es la Cala més gran y millor y en la qual si pot pescar y pendre mes Peix que en ninguna altra cala del Mar de Cathalunya y en particular de tot lo Mar de Ampurdà..”⁸⁰²

⁸⁰¹ Plujà escriu que el 1584 el fill de Bartomeu Morrés donà el seu mas a la universitat de Llançà per convertir-lo en el refugi dels pescadors de pescaven a Cervera. Plujà, A. 135 cales..., p. 32

⁸⁰² BCP. Addicció al sumari de la causa del ioch de las calas... 1699, març 22.

I per aquest motiu va ser també la més conflictiva de quantes hi havia situades en aquell tram de litoral. La seva condició de frontera territorial – no només política des del Tractat dels Pirineus 1659 – en un marc de límits difusos sens dubte ho afavorí. Allà s’hi enfrontaren en algun moment o altre gent de la Selva, Llançà, Banyuls i Cotlliure, uns per pescar a l’encesa i altres amb xàvegues. Un episodi habitual, per exemple, és el que relaten Pere Reig, Miquel Monich i Antoni Batlle, pescadors de Banyuls l’abril de 1702:

“...ohirem nosaltres quant Silvestre Serinyana, cónsol que en era en lo any prop passat de la Universitat de la dita present vila de Llançà, digué a Lluís Christina, pescador de la vila de Coplliura, lo qual també se trobava en dita cala de Cervera ab un art que aportave, que no anàs de fer bol ab lo dit art, per quant ells ab los dits Bolitgs eren en dita Cala per ensendrer y pescar en ella primer. Y volent esser dit Christina retinent en metrer dit Art en mar o fer bol primer, alerhores ohiram nosaltres que dit Silvestre Serinyana digué per tres diferents vegades a dit Christina que anàs a llevar lo dit Art que aportave y tenia mes en mar, y no volent dit Christina llevar aquell, verem que lo dit Serinyana ab altres persones que anaven ab los dits bolitgs llevaren lo Art de mar y lo posaren en terra sens que mai verem se fes dany algun en dit Art, antes be, a la que fou dit art en terra dit Silvestre Serinyana me digué a mi Pere Reigt digués a dit Christina anàs que trobaria lo Art en lo port anomenat den Fonoll; com en effecte jo dit Pere Reig lo digui luego a Christina lo anàs a buscar.”

Acaben afirmant que des de llavors “noy ha hagut questions, ni rixas alguna per rahó de dita Pesquera ni altrament entre los pescadors de la vila de Coplliura ab los pescadors de la vila de Llançà.”⁸⁰³ Malgrat aquest comentari, és notori que entre les parròquies veïnes de Llançà i Banyuls existí, des del segle XV, un clima de confrontació notable per l’usdefruit de Cala Cervera, segons recullen Zalvide i Sáñez:

“...de remotos tiempos esta y otras pesqueras por causa de la inmediación de los pueblos marítimos dieron lugar en varias épocas á fuertes disputas porque la jurisdicción y territorio del primero de dichos pueblos está tocando los últimos límites de España al Levante en la playa nombrada de la Pedra ó la de Cervera.”

El litigi deuria arrencar amb l’auge la pesca a la regió i per l’increment del número de pescadors, entorn a mitjan segle XV. El 1502 es decretà una primera sentència:

“Por efecto de las mismas antiguas quëstiones en razón de propiedad de territorio, determinada entre el Valle de Bañuls (que en el día es parte de dominios extranjeros), se decretó que la de Cervera pertenecía al Condado de Ampurias, y no á Bañuls, y que los naturales de ambas partes y no otro alguno podían pescar en los mares adyacentes, a no ser que hicieran residencia en ellos con toda su familia, cuya sentencia fue fulminada ante el muy

---

⁸⁰³ AHG. Notarial, Llançà, 110. 1703, desembre, 2

*noble y respetable Pedro de Urrea en 2 de agosto de 1502, y este documento decide en aquella parte ó límite según su sentido las calas de pesca pertenecientes a los españoles.*⁸⁰⁴

Concòrdies com les que cita Zalvide no són més que etapes en conflictes latents durant dècades o segles, que s'inflamen periòdicament després de períodes de calma. Llançà fou una vila especialment activa en la defensa de les seves pesqueres en aigües del Cap de Creus, el que la portà a participar en successius enfrontaments. El 1614 pledejà de nou a la Reial Audiència pel control de Cervera, Portbou i Portes contra les pretensions dels pescadors, aquest cop de Cotlliure, de "*pescar ells sols en dites cales y no altres persones.*"⁸⁰⁵ El 1635 s'inflaren altra vegada els ànims, amb risc de Llançà de perdre Cervera a favor de Banyuls. Per això, el Consell de la vila decidia assumir la despesa de la defensa de la cala. Entre abril i juny es discutí la manera d'arribar a un pacte. Llançà, al juny, acordà nomenar dos doctors en dret (anomenats *misers*) de cada universitat per dirimir el conflicte, amb el ben entès que podien demanar de comú acord, la presència d'un cinquè doctor. Tot plegat apaivagà momentàniament la disputa per Cervera.⁸⁰⁶

A Cervera no només anaven a pescar-hi els habitants de Llançà. La Selva també s'hi presentava amb més o menys assiduitat. Un estrany testimoni – possiblement fals – d'un pescador de Banyuls davant notari ens informa que els pescadors de la Selva hi tenien, almenys, algun interès. Després d'una conversa amb els còsols de la Selva de Mar, un testimoni afirma que

"...dits còsols de la Selva havia amanassat de privar-nos a nosaltres de pescar en dita cala – essen de Banyuls – com no li hi dexassen pescar a ells, y aso la mateixa nit feren ells molta de pescar en dita cala de Cervera y nosaltres per la dalt dita rahó los feren contradictio. Y tenim per cert que no se li fora fera si no fossen vinguts ocasionats y no aguessen fetas ditas amanasses ans be agueren pescat sens contradictio alguna porque ningú se fose cuydat d'ells."⁸⁰⁷

Com diguem, tota la Balmeta era un bon espai de treball pels pescadors. Hom pescava també a cales com les Garbet, Colera o Portbou, de les que el monestir de Sant Quize s'extreia el delme. Llançà senyorejà durant segles aquell tram de costa, ocupant el territori i fins i tot adjudicant l'explotació de cales menors a aquell que les pogués adobar, és a dir, netejar d'entrebancs i deixar-les a punt per poder-hi pescar. Per

⁸⁰⁴ Zalvide, M. Reglamento de navegación y pesca..., art. 117

⁸⁰⁵ Olivares, J. Viles, pagesos i senyors ....

⁸⁰⁶ ACAE. Llançà. Actes del Ple, 1635, juny 7.

⁸⁰⁷ AHG. Notarials. Llançà, 1660, maig, 9

exemple, hi ha constància de l'empresa que iniciaren Francesc Barbasà i Maurici Climent, preveres i patrons pescadors de Llançà, per adobar i pescar a cala Mortrella, a la parròquia de Sant Miquel de Colera. A canvi de

“..sien obligats en tenir condreta y ben adobada la dita cala anomenada La Mortrella del terme de Sant Miquel de Colera, apta y suficient per a pescar ha us i costum de bon pescador, sempre que aquella se pugui adobar y no altrament. Y assó a llurs propis gastos de ells dits reverents Francesc Barbasà y Maurici Climent a fi y efecte que se pugui pescar en dita cala en deguda forma, axi com ab thenor del present capítol convenen y prometen dits Francesc Barbasà y Maurici Climent adobarla eo ferla adobar sempre que aquella se pugui adobar com dalt està dit, y no altrament a sos propis gastos.”

Aquells fomentadors de la pesca podrien gaudir d'exclusivitat en l'aprofitament de dites cales: *“lo altre bolitg se quedia fixo en dita cala de Mortrella (...) no pugan esser aquells molestats ni inquietats per ninguna persona dels habitants y singulars de dita present vila de Llançà antes bé los hagen de donar per franch per poder pescar en dita cala.”* Els preveres, a canvi, es comprometien

“a que del peix que se agafarà en dita cala de Mortrella durant el temps de dits quinze anys, antes de partir aquell se hagen de pagar del modaló los homens y personas de part. Y axi be los terramaners y pagats aquells y aquellos lo demás peix que quedarà se dega partir igualment entre la dita obra de dita Isglesia y dits reverents senyors, ço és la meytat per dita obra y la altra maitat a dits reverents senyors preveres.”

Com a Llançà, l'actitud expansionista exercida pels pescadors de la Selva al llarg de l'etapa moderna té més a veure amb una estratègia de defensa del territori propi que amb les ànsies d'ocupar noves cales fora d'ell. Podríem dir que La Selva gaudia del terme marítim més ajustat a la seva condició de vila marinera, albergant algunes de les millors cales de tot el Cap de Creus. Però la seva situació li reportava algun desavantatge enfront dels competidors. Cadaqués pel sud i Llançà des del nord intentaren arrabassar part dels comunals marítims de la Selva – o almenys la seva exclusivitat— en diferents moments, intents que obligaren a la Selva a exercir mesures contundents de defensa perimètrica del “seu” espai.

El conflicte de la Selva amb Llançà es disputà en diferents terrenys de joc atès que es els seus pescadors s'hi jugaven més d'un recurs. A més del peix blau de l'encesa, importava la tonyina, un peix que els enfrontà no només per les cales, sinó per l'espai marítim on es calaven les tonaires. Així, les baralles per l'espai comprès entre ambdues viles, per la preeminència allora d'encendre o sols per la possessió de la cala estaven molt esteses i venien de segles endarrere. A la introducció d'aquest treball hem presentat la mort el

1683 de Pere Joan Pagès, pescador de Llançà, mentre s'estava amb la seva companyia a Calaprona. Com dèiem llavors, aquell va ser potser un episodi extrem, malgrat que no únic, de violència entre pescadors. A les cales, les puntades i els cops de puny no eren infreqüents. S'han recollit diversos testimonis dels enfrontaments, deixats per les víctimes a mode de denúncia, com el d'una baralla a cops de rem, a cala Cativa:

“...que ahir dilluns dia de Sant Bathomeu, que comptavam a vint y quatre del present mes y corrent any, a la que deviam èsser algunes vuyt horas de la nit poch més o mancho, nos trobavam dins un llahut de la present vila de Llansà que era anat a pescar a una cala de la mar que's diu la Cativa, ab lo qual llahut nos eram embarcats per terramaners per guanyar alguna cosa. Y a la que lo llahut, que era de Llansà, hagué encés foch per veure si podia agafar pex, vingueren sinch llahuts ab gent de dins que eran de la Selva de Mar, y lo de un de aquells ensengué foch també per pescar. Y la gent que eran dins lo llahut de la Selva digueren a lo de Llansà que “voleu fer la primera de la cala Cativa”, y los de Llansà respongueren que sí perquè los tocava per haver jugat y treta a sort la primera reba de la Cativa als vint del present mes que jugaran las calas a la vila de Llansà. Y los de la Selva respongueren “mirau que no la fareu ni pescareu ara ni may que primer no doneu recompensa de la Cala Cervera, y apagau, que si no nosaltres apagarem, y si no voleu apagar ab bones, apagarem nosaltres ab malas”. Y los de Llansà respongueren que no volian apegar. Y encontinent ab gran còlera y fúria un dels llahuts de la Selva ab un rem del mateix llagut pagà un gran cop de rem al master del llahut de Llansà y feu caure la theia que era encesa en dit faster de llahut de Llansà. Y después los de Llansà per por de pitjor se'n tornaren sense pescar a Llansà, y nosaltres en companyia de ells. La gent de la Selva que eran dins dits llahuts feyan grans crits y alarits dient “veniu de terra que ja los tenim al degollador y a la carnisseria” lo que crehem ho volian dir dels de Llansà, fent lo que feren de apagar lo foch y los crits y xiulets y alarits que dita gent de la Selva feyan y cridavan, si bé és veritat que dit testimoni no ne conegueren nungú per ser foraster y poch practichs en dits temes, sino que un de Llansà que's diu Joan Giralt que era en companyia de dits testimonis ni coneixia tres o quatre.”⁸⁰⁸

La vivesa del testimoni d'aquest terramaner - que justifica la seva extensió -, aterrit pel comportament intimidador dels pescadors de la Selva, exemplifica de forma notable una realitat social concreta. Potser l'episodi no fos cert - malgrat els detalls que en dóna -, o la situació fos exagerada expressament per agreujar l'ofensa soferta, però és inevitable pensar que situacions com la descrita es donaries amb certa assiduitat per les cales, i amb més cruïda i estrall si cap com demostra la tràgica fi del pobre Pere Joan Pagès, el protagonista de la nostra introducció.

La qüestió principal estava en la quantitat de companyies d'ambdós poblacions que coincidien als caladors del “*Golph i calas de vall*”, com s'anomenaven a l'època. Selvatans i llançanencs havien compartit històricament el tram de litoral comprés entre el sud de

---

⁸⁰⁸ AHG. Notatial. Llançà. 1682, agost, 25

Llançà i el golf de Tavellera. L'escàs marge que dóna la pesca a l'encesa – només nits de lluna nova, situació meteorològica favorable, estat de la mar en calma, etc. – afegia molta pressió cada nit que les circumstàncies feien possible la pesquera. Però si les cales estaven molt concorregudes i s'hi accedia sense ordre ni concert, el conflicte per la posició i preeminència esclatava amb facilitat. La voluntat inicial d'ambdós universitats fou trobar un acord que regulés la pesquera col·lectiva, a través de la redacció i signatura de successives concòrdies. Les concòrdies tenien per finalitat, com diu una d'elles a l'incipit, arranjar disputes, *“les quals questions si ab plet se havien de aclarir aportarian ab si molts gastos despeses y desalentos, volen per aço ditas universitats y singulars apartarse de questions y plets los quals ab si aportan odis y rancors”*.

La primera d'elles data de 1561, i el contingut posa de manifest que el sorteig del bols del Cap de Creus era ja una tradició afermada al territori com a mecanisme d'ordenació de l'accés. La concòrdia inclou la manera en que les companyies d'uns i altres es repartirien pel territori i com havien d'entrar a cada cala, amb el ben estès que pujaven a pescar a la Mar d'Amunt també companyies de Roses. S'acorda:

“...que quiscun any, en los dies dalt nomenats, [qui] seran y tocaran a la banda o part de Llançà que per tot lo any tant com dura la pesquera tingan de anar per la banda o part de Llançà, y los qui seran y estaran a la banda de la Selva que tots los anys hagin de anar per la banda o part de la Selva. Y los jochs qui se acostumen a fer o jugar en las dites festes de cincogèsima dels boligs forasters se fassan y los boligs se partescan com és acostumat fer-se, y los dits boligs hagen de anar quiscun de sa part durant les dites parts.”

Com veurem en parlar de Tavellera, els debats i les querelles s'allargaren durant tot el segle XVII i una part del XVIII. Un dels punts calents a debatre fou el control de la ruta migratòria de les tonyines que nedaven vers al sud durant el trajecte de retorn. Com hem vist en parlar de les tonaires i les almadraves, en arribar al nord de Catalunya les tonyines s'aterraven i nedaven molt properes a la costa, situació que els pescadors aprofitaven per desplegar tot tipus de trampes, xarxes i paranys per capturar-les. La regió – junt amb el Golf de Sant Jordi – tenia fama de ser molt productiva. A Llançà, hom començà a calar xarxes de tonyines a partir de mitjan segle XVI; un segle més tard construïen la famosa almadrava volant. Però el fet de tallar el pas dels animals i desviar la seva trajectòria perjudicava al poble veí: La Selva, els pescadors del qual veien com les tonyines no entraven a la badia on acostumaven a pescar-les amb l'art de Port de Reig o l'art de les tonyines. Olivares ha identificat diversos documents al respecte on s'anunciava que el comú de La Selva acudia a la Reial Audiència a denunciar aquella

“injustícia”. El 1595 La Selva, assistida per l’abat de Sant Pere de Roses, pledejà contra un tal Pere Gamir Villaspesa arran que aquest personatge comencés a pescar amb almadrava a Llançà mitjançant privilegi reial. L’abat, veient-se segurament perjudicat pel invent, intervenia “*per la conservació dels sos vasalls*” tot afirmant que els pobladors de la Selva “*no vivien de altra cosa sinó és de pescar*” i en tot aquell temps havien tingut tonyines per pescar, que capturaven “*ab bolig y ab encesa*” – cosa sorprenent i segurament falsa. A més, el comú tenia el dret de prohibir la pesca a qualsevol persona que no fos de la vila i prohibia expressament pescar “*ab xàrcia dita sardinals*”. Segons l’abat, la pesca amb almadrava “*redundaria en la total destrucció de dits poblats*” perquè causaria “*la destrucció total de la pesca*”. El 1603 s’encetà un plet similar per la pesca de tonyines amb almadraves, aquesta vegada amb el comú de Llançà, sota l’argument que els habitants de La Selva haurien de “*deixar y desamparar ses cases y famílies*” a causa del greuge causat per l’acció dels pescadors veïns.⁸⁰⁹

Els episodis més o menys esporàdics de conflictes per tonyines o altres sistemes de pesca continuaren avançant el segle. Cal apuntar, però, que a partir de 1660 les relacions entre la Selva i Llançà es degradaren de forma ràpida i notable, en el context del inici d’un període més difícil per a tot el territori empordanès. Arran d’un nou conflicte entre ambdues viles, el 1663 l’Audiència prohibia pescar a cap pescador a cales que no fossin del seu terme. Llançà sortia perjudicada per la decisió perquè el seu terme era molt més petit que el de la Selva. Com a resposta, esgrimí l’argument jurídic que el “costum” li atorgava drets per mantenir la presència al terme de La Selva. Per la seva banda i tirant pel dret, La Selva instaurà la figura del “*Batlle de les Aigües*”, un oficial encarregat de vigilar l’accés a les cales i de vetllar que els forasters no hi pesquessin.⁸¹⁰ Segons explica Plujà, diversos pescadors de Llançà foren empresonats a instància d’aquest batlle en ser enxampats pescant a la Selva. Els greuges mutus continuaren i la tensió augmentà. Alguns pescadors decidiren sortir a pescar armats per fer front a les pretensions del rival si es donava el cas, decisió que en últim extrem, ajudaria a explicar què hi feia a Calaprona l’arma que va matar Pere Joan Pagès, mort d’un “*tret de pedrenyal*”: els ànims estaven molt encesos.⁸¹¹

---

⁸⁰⁹ Olivares, J. Viles, pagesos i senyors... p. 191

⁸¹⁰ Sobre les funcions dels “batlles de mar” o “*mestres de las ayguas*”. Mollat, Michel. *La vie quotidienne...*, p. 38

⁸¹¹ Sobre l’episodi de l’armament de la flota de Llançà, Plujà, A. *Llançà al segle XVII...*, p. 164

Els enfrontaments entre ambdós comunitats per raons de pesca foren continus. La Selva impedia, per mètodes intimidadors, que Llança cales ormeigs dins del seu terme marítim. L'estratègia era foragitar els pescadors llançanencs dels seus caladors per sempre. Per fer-hi front, el 1667 els còsols de Llança imposaren mesures severes per no perdre pistonada en la disputa: expulsar de la pesquera a tots aquells pescadors de la vila que es neguessin a acudir a les cales assignades pel sorteig, amb l'objectiu d'evitar perdre els drets adquirits pel costum:

*“tots aquells que tinguin bolitx i que seran elegits per anar a fer joc a les cales d'amunt, hagin d'anar a encendre i jugar a la cala d'en Reig. Així mateix, el Consell resol que tots aquells llançanencs que tinguin tonaires vagin a pescar a les cales del terme on habitualment es pot anar a pescar. Tots aquells que contravinguin una disposició o altra i no voldrà seguir el joc que li toqui, serà expulsat de la pesquera”.*⁸¹²

La calma a les cales no va tornar durant una llarga temporada. Dos anys després de la mort de Pere Joan, trobem un nou testimoni que mostra com *“de alguns anys a esta part entre los homes y universitat de Llançà y los homes y universitat de la Selva y ha moltes controvèrsies y molt renyides per rahó de les quals han tingut y tenen diferents encontres com a part dels processos de diferents causes entre dites parts en la Real Audiència”*. Efectivament, el 1669 Llançà pledeja per una ofensa rebuda pel pescador Antoni Roig, al qual li prengueren les xarxes que tenia calades a La Selva i li digueren *“que si los de Llançà se atrevien a pescar los hi matarien y als pendrien la xarxa...”*. El testimoni recull totes les accions de boicot dutes a terme pels de La Selva entre 1662 i 1669: robatori i trencament d'ormeig, detencions sumàries, insults, amenaces, cops, etc.⁸¹³

Com s'ha apuntat, la majoria de plets entorn a la pesca documentats a Catalunya es solen concentrar en zones de frontera. Segons apunta Olivares, la manca d'una delimitació clara entre termes, fruit de llargs processos històrics, era un dels desencadenants més freqüents de conflictivitat comunal. En un dels plets estudiats entre La Selva i Llançà, sorgí la qüestió de la fitació com a mesura que acabaria probablement amb els malentesos. Hom apuntava que *“en moltes parts de dita rodalia la terra no estigue fitada, termenada o mollonada, per lo que sovint se ofereixen y es poden offerir plets y qüestions entre los veyns per la confusió de termes”*.⁸¹⁴ Com que la fitació del mar a la pràctica era

---

⁸¹² ACAE. Llibre d'Acords del Consell General de la Universitat de Llançà, 1609-1695.

⁸¹³ Plujà, A. Llançà al segle XVII...

⁸¹⁴ Olivares, J. *Viles, pagesos i senyors...*, p. 175

impossible, hom considerava que la línia recta sorgida de l'enfilació de les dos últimes fites assenyalava els límits entre les comunitats sobre l'aigua, mar endins.

S'han documentat diversos episodis d'atermenaments, si bé els resultats dels quals encara generen discrepàncies entre veïns molt segles després. El 1684 La Selva i Llançà intentaren posar ordre al territori tot duent la tasca de fitació dels termes. De forma solemne es trobaren els diferents cònsols per donar compliment a un pacte firmat l'any anterior, però l'acte no acabà del tot bé:

“...los particulars de la Selva pretenian midar cent cinquanta pasos (els quals deyan feya menció la concordia predita) comensant en la vora del mar a un ribera que està allí y los de Llançà pretenian que no se avian de misar dits sinquanta passos de la vora del mar ahont ells pretenian, sino de una font que està allà anomenada de'n Rubert, dient ells dits particulars de Llansà que aquix era lo sentit de la concordia o del capítol de la divisió del mar posat en ella y ab aquestas rahons y pretensions oiú que nos pogueren may ajustar ni asenyalaren may puesto per plantar dits mullons y axi uns y altres se dividiren.”⁸¹⁵

Poc després es tornaren a trobar, afirmant que “era llàstima que y estava molt mal tinguessen ells eixas qüestions y que terras axi veynas estiguessen tant malvadas y axi que era bé se ajustasen...” L'endemà de situaren de nou les “ditas fitas o mullons per la divisió del Mar”, però els cònsols de la Selva tornaren i anunciaren que el consell de la vila no volia acceptar la fitació. El conflicte, doncs, continuà endavant durant un any més, fins que el 1685 aconseguiren un acord de fitació dels termes marítims de la Selva i Llançà:

“las ditas parts de llur voluntat y consentiment han resolt posar-se ditas fitas o moyons per dividir las pesqueras y mars adjacents entre las ditas universitats en la vora de la mar, y a la proha del Cap de de la Roca dira al Cap del Bol que és entre las ditas universitats de Llançà y la Selva, en lo puesto de la qual rocha a fi i effecte de posar dita fita o moyó en presentia y voluntat de todas ditas parts se ha fet un senyal ab una morgunera de ferro des del qual moyó se agen de dividir los dits vents de Llavant y Gregal...”

Podríem continuar enumerant conflictes, plets, baralles, sentències i concòrdies per exemplificar una cosa que ja ha quedat clara: la pesca era motiu de desavinences, agreujades quant més important era el peix pels habitants i l'economia del territori. Ho va per la Selva i Llançà durant tot el segle XVII. A mitjan segle XVIII la tensió entre ambdues poblacions encara era elevada. Les baralles, més o menys esporàdiques estaven a l'ordre del dia. Zalvide hagué d'avisar seriosament als pescador la Selva que

“se abstengan de promover o corresponder a las disputas de los de Llansá sobre el disfrute de las Calas respero de que las solicitudes o derechos fundados deben ventilarse por los trámites

---

⁸¹⁵ AHG. Notarial. Llançà, 90

establecidos y en tanto que se deciden, corresponde no haia ruidos ni quimeras en que no obra la razón sinó la personalidad. Los Subdelegados respectivos cuidarán mucho de refrenar al díscolo o inconsiderado que renovare las disensiones, y siempre que sea asequible se pondrán de acuerdo paraque sin agravio ni quexa sea recíproco el uso de la pesca territorial.”

Pocs paràgraf abans havia avisat als de Llançà en els mateixos termes:

“quedando a cada uno la acción que pueda justificar formalmente, se consulta aora al sosiego necesario conforme se ha advertido a los matriculados de los dos Puertos a fin de que disfrutando cada uno privativamente sus Calas se abstengan de dar motivo a nuevos altercados, y bullas.”

8.4.2. La disputa per Cala Tavellera

Tavellera – o Tavellera, com hem trobat també escrit – és una cala situada al Golfet, dins del terme i muntanya de Sant Baldiri, la més gran de la Mar d'Amunt⁸¹⁶. Forma part la desembocadura de la riera homònima que davalla del Puig dels Bufadors. Els documents més antics la identifiquen com una cala freqüentada per la població de la rodalia. En el segle X, “*valle Tabellaria*” i l'església de Sant Baldiri surten citats en diverses donacions comtals al cenobi de Sant Pere de Roda⁸¹⁷. Avui el paratge encara manté vestigis de la formidable arquitectura de paret seca que va permetre conrear les vessants de les muntanyes que encerclen la cala fins quasi bé tocar el mar. Quan arribà la fil·loxera, la cala i el territori dels voltants s'abandonaren progressivament. Avui, és un indret aïllat i solitari.

De tot el Cap de Creus, Tavellera és potser la cala més adequada per pescar a l'encesa. Allà, entorn al Golfet, el peix s'hi concentrava amb abundància; a més, les característiques orogràfiques de la platja ajudaven a pescar grans quantitats de manera senzilla amb el bolitx. La concentració de pescadors de tota la península sempre fou elevada. Les referències de l'explotació pesquera de la cala remunten a l'alta edat mitjana. Segons recull Rahola, el 1359 l'abat de Sant Pere de Roda atorgava llicència a diversos habitants de la vall per pescar “*en lo port de Tavellera*”, a canvi del pagament d'un tribut.⁸¹⁸ El bol de Tavellera fou cobejat per uns i defensat amb valor pels altres, durant almenys quatre segles. Controlar el seu accés era una eina estratègica per a la

---

⁸¹⁶ Plujà, A. *135 cales...*, p. Vegeu també Plujà, A. *Estudis del Cap de Creus...*, p. 263-264

⁸¹⁷ Documents recollits a Abadal, R. *Catalunya Carolingia*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2003, vol. 5: Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada

⁸¹⁸ Referència recollida a Rahola, J. “Selva de Mar”. *Diari de Girona*, 1987, abril, 19. No cita la font original.

reproducció econòmica de les viles properes. Des del segle XVI, les comunitats veïnes acordaren controlar l'accés per mitjançant un sorteig, celebrat anualment al monestir benedictí sota l'autoritat de l'abat. Però malgrat l'existència d'aquests mecanismes de control, els enfrontaments pel seu domini efectiu van ser constants al llarg de la història de la seva explotació.

Panoràmica de Cala Tavellera, dins del terme de Port de la Selva. Va ser el calador més cobejat de tot el cap de Creus per la productivitat de les aigües properes. A l'esquerra s'aprecien les dos barraques comunals per eixoplugar les companyies d'encesa. Font: Alfons Garrido.

El plet per la possessió dels drets d'explotació de Tavellera és enormement llarg i complex. Està solcat de moments de calma i pacífic aprofitament amb períodes d'elevada conflictivitat i violència, en el context dels quals es reivindicaren drets exclusius per part d'uns i altres. La primera referència documentada de les disputes és la concòrdia donada per l'Infant Enric el maig de 1484 motivada per una causa que segurament es deuria arrossegar de molt anys abans.⁸¹⁹ Roses, La Selva i Llançà es disputaven la preeminència a les aigües del Cap de Creus, tot imposant-se nombrosos obstacles en l'explotació dels seus caladors. Enric d'Aragó afirmava que *“en dies passats sia estada certa qüestió entre vosaltres los sachs nostre, los promens e singulars persones de la nostra vila de Roses de una part, e los promens e singulars persones dels llochs nostres de Llança,*

---

⁸¹⁹ AMC. Fons de col·leccions factícies. Pergamins. pergami núm. 3. Còpia de 26 abril 1585. Podeu trobar una còpia a Montsalvatge, F. *Los condes de Ampurias vindicados*. Barcelona: Bonet, 1917, p. 237-238

la Selva, la Vall e lo munt de Sant Pere de Rodes de la part altra sobre la pesquera de la anxova e sardina qui-s fa a Tavellera...” La sentència parla d’una concòrdia anterior, que no explicita ni situa en el temps, per la qual els pescadors de Roses tenien facultat per anar a pescar a Tavellera – una distància considerable –; lamentava, però, que aquella concòrdia havia estat feta “...mes per forsa que per grat”.

L’avenença de l’Infant Enric el 1484 és molt interessant per diversos motius. Per una banda, proposava que la comunitat de pescadors de Roses fos inclosa en el sorteig que regulava l’explotació de Tavellera – no només sardina emprant el bolitx, sinó tonyines amb la tonaira, un art del que hi havia tota una flota a la cala:

“vosaltres los vehins e habitants de la dita nostra vila de Roses (...) pugan anar a fer la dita pesquera de Tavalera fins e per tot lo mes de maig o almenys extrets dins lo dit mes de maig per obs de la ser la dita pesquera cada un any. E volem e manam que sian jugats e mesos en reva axi per primer com acostumau de fer vuy en dia encara com los vostres lauts de pescar e tonayres gran a les dites cales de Tavalera...”

Per alta banda, deixa entreveure la concepció de la monarquia en relació al mar i a l’explotació pesquera. Assumia la premissa que el medi marí era propietat de la *potestas*, i com a tal era considerat “*mare liberum*” – comú a tothom. Així, s’atorgava la facultat als habitants de la Mar d’Amunt a pescar a les cales de Roses:

“que si vosaltres los poblats vehins e habitants en les dites mes viles de Llança, La Selva, La Vall e del mont de Sant Pere de Rodes qui ara sou e per esdevenidor seran, voldreu venir a pescar en les mars de la dita nostra vila de Roses pugau venir liberament sens empaix e contradictio alguna no obstant qualsevol carta, privilegi pacte e concordia lo contrari disposant, e siau jugats e mesos en reva sens sia donat bol com vindreu ab vostres lahuts e tonayres a les mars de la dita nostra vila de Roses...”

Acaba amb una frase ja cèlebre del dret marítim català:

“...per aquelles coses sieu eguals entre vosaltres e viscau com a germans, que sou tots vasalls y subdits nostres, e les mars sien comunes a tots, axi com es de raho e justícia.”

L’autoritat considerava que si el mar era seu, podia atorgar al conjunt dels seus vassalls la llibertat d’accés als recursos que s’hi trobaven, sense restriccions de cap mena. En realitat, però, feia molts anys que els caladors “*no eren comunes a tots*”, perquè sobre ells s’exercia una forta territorialització que restringia el seu accés lliure i que ni la pròpia autoritat podia obviar.

En aquest marc de relacions, Tavellera, malgrat ésser “ d'accés lliure”, fou objecte de disputa en diverses ocasions. La Selva i Llançà protagonitzaren part dels enfrontaments. Per exemple, el 1660 els cònsols de la Selva “*recusen de fer de joch que primer non sie exclosa la cala de Tavellera*”, en el marc del plet per les cales de la Mar d'Amunt. Però l'enfrontament més sonat fou el disputat entre La Selva i Cadaqués. La mort de Joan Matas, pescador de Cadaqués, el juny de 1609 d'un cop de pedrenyal té a veure, amb tota probabilitat aquest cas per Tavellera. Durant els segles XVI i XVII Cadaqués pescà assíduament a cala Tavellera. El 1587, per exemple, començava a Tavellera la llarga llista desgràcies ocorregudes a Bartomeu Llorenç, de Cadaqués, a mans dels pirates.⁸²⁰ El 1599 hom es fa ressò que la Selva vol cobrar els vintens “*...als habitants de la vila de Cadaqués que cullien fruits en lo terme de La Selva y pescaven en lo mar adjacent al dit terme, ço és a la cala de Tavellera*”.⁸²¹ Fins i tot Cadaqués tenia sengles barraques comunals per aixoplugar les tripulacions, al costat de barraques privades d'alguns mariners i pescadors cadaquesencs. Per Nadal, les primeres barraques aixecades a la cala eren propietat de cadaquesencs que comerciaven i pescaven per la zona.⁸²²

Les desproporcions demogràfiques entre una i altra vila portaren a l'obertura d'un nou plet entorn a 1628 entre La Selva i Cadaqués. Tenim notícia que la qüestió s'allargà durant almenys 10 anys, esperant a trobar els termes adequats per firmar un pacte o concòrdia que ordenés l'accés a la cala.⁸²³ El 1634 es reconeixia un cert cansament en la disputa per la cala. Un cònsol de Cadaqués “*avia feta inteligencia aserca de quina manera estavan los de la selva ab la dita aportat ab cadaques sobre la pesquera y avia sabud que tambe estavan cansats y que entenia se trobaria algun cami per fer alguna concordia*”. S'inicià una negociació per solventar “*totas las dificultats i diferensies que tenim ab los de la Selva*”. Possiblement, el principal escull fos l'assignació del número de companyies autoritzades a participar en sorteig de Tavellera. Cadaqués demanava en la negociació “*que no resolgan menos de quatre bolitg; i si podan aver dos arts quels aian; quan no, sí los qui tocara anar a pescar ab los bolitg; y que pugan pescar d'estiu ab dos arts.*” La situació fou tensa

---

⁸²⁰ Vegeu l'apartat dedicat a la pirateria i l'experiència de la “vidua Llorenca” al capítol 4.

⁸²¹ AHG. Notarial. Ca 2361. Plet entre les viles de Cadaqués i la Selva sobre el pagament dels vintens i quinzens. Setembre 1637. La Selva pretén que els de Cadaqués també paguin el vinté imposat, a lo que aquells s'hi neguen argumentant que tradicionalment s'havien partit aquestes imposicions: mig a la Selva i mig a Cadaqués.

⁸²² Nadal, J. *La pesca a l'encesa...*

⁸²³ L'evolució del plet es pot seguir a AHCF. Actes del Consell de la Universitat i vila Cadaqués (1623-1661)

durant quatre o cinc anys perquè les pretensions de Cadaqués eren elevades: el 1636 la petició havia asendit a “*que pujan anar a pescar a tavalera sis bolitx nostres*”.

El 1638 el ple de Cadaqués enviava a Barcelona un procurador per conèixer l'estat d'un litigi amb el que havien de poder “*mantenir la possessió a moltissims anys tanim de pasquar a Tavellera*”, perquè potser corria algun perill. Llançà per la seva banda mirava amb recel els moviments de Cadaqués i La Selva respecte a la concòrdia, perquè “*los cónsols y universitat de la Selva an feta concordia ab los pescadors de Cadaqués (...) la qual concordia seria perjudicial*” pels interessos dels de Llançà. Efectivament, el novembre hom firmà la citada concòrdia, per la qual Cadaqués es veia facultada a pescar amb dos bolitx i un art de dia, “*sens demanar-ne a los de llansa volent ells ynnovar y llavarnos ells lo que es nostra*”. Els còsols de Llançà pujaren al monestir per parlar amb l'abat a fi de recomposar una situació de forces que els perjudicava, i en no tenir resposta favorable, decidiren seguir la via judicial.

Els pescadors de Cadaqués tenien un handicap respecte als selvatans i llançanencs per pescar a Tavellera: navegar fins a la cala, en determinades condicions meteorològiques, era difícil i perillós. Amb gropades freqüents de nord fresc, com diu Pla, era molt complicat arribar-hi. Els llaguts també eren presa fàcils dels pirates barbarescs o dels vaixells de guerra quan navegaven desprotegits per la Mar d'Amunt. Sovint els pescadors de Cadaqués no podien arribar, i els de la Selva es quedaven sols. El comú de Cadaqués era conscient que una absència continuada, en el marc d'una rivalitat per controlar la cala, “*podia donar pretext als de la Selva d'ocupar aquells aprofitaments*”, com ha apuntat Pla en parlar del conflicte.⁸²⁴ Per això, contrarestar el predomini dels pescadors selvatans a Tavellera és raó dels esforços del col·lectiu de Cadaqués per mantenir la presència física a la cala, alhora que és origen dels freqüents conflictes entre pescadors i dels llargs plets que s'entaularen posteriorment per la seva explotació.

El mateix 1638, en plena negociació de la concòrdia, Cadaqués instituïa l'obligació d'acudir al sorteig de les cales de la Mar d'Amunt als seus patrons. El ple acordava que, en relació al sorteig, “*vagan sis bolitxs, los quatra qui tenan botigas ali y los dos pescauan ara un any (...) y sempre que dits no vullgan anar quells pujan traure de la pesquera de asi, dant los supero un home per bolitx per amenar ali si es menester y strant tota la vila a lo que podra*

---

⁸²⁴ Pla, J. Cadaqués...

suchsair”.⁸²⁵ L’amença es portà a la pràctica en diferents moments. Per exemple, el maig de 1641 un tal Joan Batlle es negà a acudir-hi, de manera que “*an determinat anassen dos a jugar a la Selva, y son aixits Pere Marés y Artís Royx, y los dits que comptasen als cónsols de la Selva lo que avia pasat ab Joan Batlla.*” – que segurament havia estat expulsat de la pesquera. Pocs dies després Batlle demanà ser sortejat per eludir la pena, però hom considerà que “*si avia fet la falta, que la pagas*”.⁸²⁶

Aquella obligació perdurà durant anys, essent tan important la presència d’homes de Cadaqués a les cales per mantenir-ne la possessió. El 1684 el consell havia resolt “*de armar dos llaüts ab dos hòmens per cala per a guardar las calas de la pesquera*”, segurament contra la presència d’altres pescadors, contra els pirates i contra les naus de guerra enemigues. El consell de patrons proposà seguí la mateixa estratègia per salvaguardar els drets adquirits a Tavellera: enviar-hi llaguts, ocupar l’espai i pescar-hi. Però és evident que molts pescadors continuaven essent rebecs a aquesta mesura: no tothom estava disposat a córrer el risc d’aventurar-se a Tavellera en un context tant incert. El 1687 es prengué una decisió dràstica al respecte. A la proposta de “*si acàs no-s tròban dos bolitxs que voluntàriament vúllan anar a pescar a Tavellera, se jugaran tots als altres a sorts, y als qui tocarà que hy vagen per forsa*”, hom delibará que

“si no-s tròban bolitxs voluntaris per anar a Tavellera, que-s júguia a sorts y an als que tocarà que hy vagen; y en cas que an als que tocàs no y volían anar, que no sían admesos a la nostra pesquera que no sían pasats vint anys. Y que sempre y quant, després de ser jugats dits dos bolitxs, per algun ympediment no podían anar pescar a Tavellera, que alasores sían admesos altre vegada en nostra pesquera sens yncórrer la reva que los à tocat, sinó que quant tornaran jugar per tornar a Tavellera tían de córrer la sort com als demés, perquè no han pogut cumplir lo que estaven obligats. Però si en tal cas los dos bolitxs avían ya pescat a Tavellera una fosca o dos o alguna partida del estiu y que després los suchcehís algun ympediment, que-s tinguessen de retirar a Cadaqués, que los tían de jugar en algunas calas y que alasores sían llibres de no tornar concórrer anar a Tavellera fins sían discorreguts los vint anys.”

Els dos patrons escollits el febrer de 1687 foren Antoni Ballesta i Pere Escofet,. La situació al calador pels caiguts en “sort” no deuria ser pas fàcil. Els pescadors de la Selva hi serien numèricament molt més importants, increpant segurament els cadaquessencs, tant era així que els que hi anaven no hi havia de tornar en altres vint anys. El mateix 1687 hom resolia que

---

⁸²⁵ ACAE. Actes del Consell de la Universitat i vila Cadaqués (1623-1661). 1638, febrer, 7

⁸²⁶ *Ibidem*, 1641, maig 19, i maig, 30.

“si los de la Selva nos vénan ynquietar a las calas de cap de Creus, que alasoires que nosaltres anem a Tavellera ab tota la forsa que podrem y que-ns governem segons lo que ells faran.”

Serien les companyies de Sebola i Culleró les que anessin a defensar-les, a més de “*dos o tres hòmens de las altres cales.*” No hi ha notícies entre 1692 – any en que es decidia no anar-hi – i 1708, però la posició deuria estar cada cop més consolidada. Essent així, el 1708 es decideix arreglar la barraca comunal “*que de los que dits patrons ténan llevats per anar a pescar en Tavarella*” i que indica clarament que la presència era regular, fossin o no pescadors d’encesa. Nadal apunta que el 1709 fou apressat a la cala un llagut de Cadaqués quan pescava amb 3 armellades, 3 soltes i 2 palangres.⁸²⁷

No tots els anys s’anotava el resultat del sorteig de Tavellera al llibre de les ordinacions que solia fer-se entre finals de desembre i principis de gener, possiblement perquè les companyies escollides tinguessin temps per preparar-se. Més tard es feu “*com se acostuma, a jugar las calas de Tavellera per lo dia de Carnastoltas*” S’acordà, per exemple, que les companyies, el llagut de foc de les quals no hi hagués anat quan tocava, se n’havien de buscar un altre, o quedaven exclosos del sorteig; si una companyia no tenia foc en el moment d’anar a Tavellera, aquest es sortejaria entre tots els focs de Cadaqués, sota l’amenaça de ser expulsat de la pesquera. El 1716, any en que hom decidia “*que todas las personas que no són estadas allistadas per lo joch de Tavellera que en aquellas no se les donia la part per lo joch de Pasqua*”, es prohibia pescar a tot Cadaqués a Josep Bager, perquè encara que “*ja avia pescat en Tavellera, que no se jugàs, per no tenir lo fogater, que no era estat a Tavellera y no avia concorregut quant se juga per Tavellera.*”⁸²⁸ Aquella postura inflexible es demostrà repetidament en anys successius: el 1749 era “*lo bolitx del dit senyor Banús no siga admès a la pesquera d’esta vila de 20 anys, dich vint anys.*”⁸²⁹

Un moment singular de tot el procés fou la decisió pressa per Cadaqués d’arrendar l’usdefruit de Calaprona. Calaprona era considerada, com Tavellera, un molt bon calador de pesca per la riquesa de les seves aigües, incloses dins del maitex Golfet que Tavellera. Probablement la decisió inicial era arrendar Tavellera, però com recullen les Ordinacions el 1691, finalment s’acordà que “*si acàs arrèndian a Calaprona, com se diu, que*

---

⁸²⁷ Nadal, J. *Encesa...*

⁸²⁸ Ordinacions de la Pesquera, 1716, gener, 19

⁸²⁹ Ordinacions de la Pesquera, 1749, desembre, 27

los cònsols fàssan diligèncias de poder-hi entrar o que nos àjan de donar altra cala competent'.⁸³⁰ Com explica Plujà, els pescadors de Cadaqués arrendaren l'usdefruit de Calaprona a la Selva de Mar per una suma milionària – que no indica – per un període de vint anys. Però aquest arrendament no durà molt anys, segurament per alguna disputa entre ambdues poblacions, i la Selva trencà el contracte. Aquest fet obrí un llarg plet, la sentència del qual obligà a retornar als selvatans la part rebuda en concepte d'arrendament; un cop molt dur per tota la vila, perquè la universitat ja no tenia aquells diners. Molts selvatants esdevingueren subsidiaris del deute i hagueren de fer front a la suma amb el seu patrimoni, sumint la població en la misèria durant uns quants anys.⁸³¹

8.4.3. La disputa per Jòncols i la Pelosa entre Roses i Cadaqués

Com s'ha comentat, al llarg dels segles, l'ús de molts caladors del Cap de Creus va ser compartit per pescadors de totes les comunitats. En períodes de baixa intensitat pesquera, quan la població es dedica majoritàriament a altres tasques rurals més que a la pesca, la pau a les platges era la norma. No obstant, en el moment en que l'esforç pesquer augmenta i la pressió sobre els recursos s'intensifica, comencen les primeres incomoditats i s'entreveuen els primers signes d'una estratègia que condueix les comunitats a competir, reclamar i pledejar per l'exclusivitat dels territoris de pesca.

Cadaqués demostrà durant tot el segle XVII unes notables ànsies expansionistes, fins al punt d'entaular conflicte amb tots els municipis del Cap de Creus. El creixement continuat de la seva flota pesquera i la necessitat d'incorporar nous caladors on encabir les companyies portà Cadaqués a dissenyar un assalt a les cales limítrof del seu terme marítim. La guerra dels Segadors, oberta el 1640, i l'ambient de conflicte bèl·lic quasi permanent a la regió, dugueren Cadaqués a intentar aprofitar les debilitats dels seus veïns.

---

⁸³⁰ Ordinacions de la Pesquera, 1691, abril, 17

⁸³¹ Episodi recollit per Plujà, A. *135 platges...*, p.

Panoràmica de Pelosa, Norfeu i Jòncols, escenari de conflicte entre Roses i Cadaqués pel control dels drets de pesca. Font: Google Maps

Si hi ha un episodi especialment estudiat en la convulsa història del Cap de Creus, aquest és el conflicte obert entre Cadaqués i Roses per l'usdefruit dels caladors de pesca de Jòncols i La Pelosa. Diversos investigadors han abordat l'afer, des de Josep Pla fins, més recentment Marcel Pujol i Pablo de la Fuente en el marc de l'edició de les *Ordinacions*.⁸³² La transcendència de l'assumpte per l'esdevenidor de la indústria pesquera de la regió obliga a detenir-s'hi i analitzar la transcendència del conflicte pesquer que involucrà a ambdues poblacions veïnes.

Les cales en qüestió se situen a la Mar d'Avall, just a banda i banda del Cap Norfeu. L'entorn constituïa un territori fortament humanitzat des de l'edat mitjana, època en que hom ja parlava dels ports de la Pelosa i Jòncols com a punts des de on s'enviava per mar la producció agrícola i minera.⁸³³ En relació a Cala Pelosa, Jaubert de Passa escriví que

*“La vigne s'élève en amphithéâtre autour de son rivage, et des pampres vigoureux, mêlent leur feuillage, aux agavés et aux raquettes (cactus opuntia) qui couronnent la falaise jusqu'à la cala Guixéra. Ici, la côte prend subitement un aspect plus tourmenté et plus sauvage.”*⁸³⁴

⁸³² Especialment De la Fuente, P. “Costum contra dret: el conflicte de pesquer entre Cadaqués i Roses per les cales Pelosa i Jòncols a la segona meitat del segle XVII”. Dins *Ordinacions de la Pesquera...*, p. 103-108

⁸³³ Sobre aquestes dues cales Plujà, A. *135 platges...*, p. 168-169 i 176-177

⁸³⁴ Jaubert de Passa, Françoise J. “Recherches historiques”..., p. 185

El seu fons estava cobert d'algues i posidònia, visibles des de la riba a mode de pèls, motiu que donà nom a la cala. Les seves dimensions són petites, i la seva funció era principalment d'eixugador dels arts de platja. Sembla que la botiga comunal que s'hi troba va ser construïda pels pescadors de Cadaqués, habituats a pescar-hi.

Jòncols, en canvi, és d'unes dimensions molt més importants. Constitueix l'extrem d'una badia homònima, flanquejada a ponent pels penya-segats de Norfeu i per la Platja del Canadell, una platja “oberta a llevant, de defensa impossible, i on, per no haver-hi res, ni tan sols es troba la pobra barraca de pescadors tan corrent en aquests litorals”.⁸³⁵ Efectivament, la badia és molt dolenta amb vents de nord, però malgrat això la cala era una de les més productives de tot el cap de Creus. El nom prové del jonc que naixia al peu de la riera que hi desemboca. Des d'antic existí una barraca comunal amb aigua dolça a Jòncols, possiblement també d'origen cadaquesenc i lligada al comerç marítim dels productes de la zona.

Panoràmica de la Badia de Jòncols. Font: Google Earth. Panoramio.

Des dels segles centrals de l'edat mitjana ambdós cales havien estat espais de pesca on hi freqüentaven barques sobretot de Roses. A finals de segle XVI s'inicià la construcció d'una torre de defensa a l'extrem de Cap Norfeu que havia de complir la missió de protegir les barraques de pescadors de La Pelosa, impedit també que els pirates fessin aiguada a la font de Jòncols. El privilegi atorgat per Felip III a Roses ja apuntava que “*alli sacan la vida con pescas y capturan muchos dellos y muchos vaxelles que passen y apuntan en el dicho cabo.*”⁸³⁶

---

⁸³⁵ Pla, J. *La Costa Brava...*, p. 255

⁸³⁶ Sobre la torra de Norfeu, De la Fuente, P. “Un exemple d'arquitectura defensiva del litoral català en època moderna: la torra de Norfeu”. *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 1993, núm. 26, p. 159-174

Marcel Pujol ha estudiat l'evolució cronològica del conflicte. Molt probablement s'iniciés en algun moment de la baixa edat mitjana quan la indústria pesquera començà a adquirir certa volada a la regió. Les Ordinacions indiquen, per exemple, que a finals de segle XVI els llaguts de Cadaqués hi pescaven assíduament: “*si donchs no pescaven a la Pelosa o als Jòncols o a Portlligat o en qualsevol altra cala, que aquexos no tingan de esser jugats en altre pesquera*”.⁸³⁷ La coincidència de pescadors d'ambdues viles als caladors va començar a ser habitual fins que sorgiren els primers conflictes. Segons Pujol, el primer incident documentat és el robatori d'un nanses que denuncia el 3 d'octubre de 1537 Jaume Poch, pescador de Roses, a mans d'uns pescadors de Cadaqués.⁸³⁸ Si fos cert aquest robatori, estaríem davant d'una de les pràctiques habituals en les primeres fases de l'estratègia d'exclusió dels competidors: accions de baixa intensitat, sabotatges i robatori d'ormeigs de pesca i de peix. Per Acheson, el robatori d'ormeigs significa, no sols incapacitar del incursor per a dur a terme la pesquera, sinó destruir també el símbol de dita incursió.

El conflicte adquireix major envergadura quan hom hi barreja la possessió de l'ermita de Sant Sebastià, situada als límits de les dues viles, just pocs centenars de metres per damunt de les cales en disputa. La idea que la possessió de la terra dóna drets sobre el mar que la banya es repetirà en molts dels conflictes a tot el Cap de Creus. La disputa per l'ermita s'allargà per espai de més de 50 anys, sense que hi hagués finalment una resolució clara, durant la qual, segons Pla, ambdós poblacions “*s'apallissaren copiosament*”. L'any 1629 es produeix un incident a l'ermita quan els de Cadaqués assaltaren els cònsols de Roses que hi marxaven en processó. Els avisaren de “*que no captassen per l'esglèsia de Sant Sebastià i si se atrevien de captar per l'esglèsia de Sant Sebastià que li llansarien lo bossi defora la iglésia*.”⁸³⁹ Davant la polèmica Cadaqués demanà el 1629 al senyor del lloc, el Duc de Cardona, que es fitessin els termes per evitar nous enfrontaments.

A manca d'una fitació clara entre els dos termes s'havia de desplegar tot el simbolisme possible que donés autoritat a estar-hi o fins i tot apropiar-se-la. Roses ho sabia, i en

---

⁸³⁷ Ordinacions de la Pesquera, 1597, abril, 8

⁸³⁸ AMCE, Fons Comtat d'Empúries, Ordenacions i privilegis del comtat, doc. 4093. Citat per Pujol, M. *La pesca a Roses...*, p. 84

⁸³⁹ ACAE, Llibre d'actes de la Universitat de Cadaqués, 1623-1661

moment determinat algú decideix esborrar les armes gravades a la pedra de l'ermita amb l'escut de Cadaqués i del comte d'Empúries. La queixa dels cònsols de Cadaqués és immediata, enviant un síndic a Girona per tractar el tema.⁸⁴⁰ Aquella acció, plena d'intenció, indica per altra banda la concepció de domini de les aigües a través de la possessió de la terra. Controlar la terra era condició necessària per establir un mecanisme d'exclusió eficient, però no era suficient.

Ermita de Sant Sebastià. Font: Google Earth. Panoràmio. Lluís Canyet.

En mar, la presència de pescadors de Cadaqués al bols de Jòncols i la Pelosa va continuar més enllà de la dècada de 1630. Per exemple, el 1635 Cadaqués rep una queixa dels cònsols rossincs per la presència d'unes embarcacions de pesca al Golf de Roses, demanant que les fessin tornar.⁸⁴¹ No sabem si hi hagué nous enfrontaments. Cadaqués continua parlant de Jòncols com una cala freqüentada pels seus pescadors, malgrat que mai va formar del seu sistema de cales sortejades.

Pablo de la Fuente afirma que els successos ocorreguts en el marc de la Guerra dels Segadors aportaren renovada complexitat a la disputa pels caladors del Cap de Creus. Assentats els castellans a la plaça forta de Roses, la vila en patí les conseqüències i quedà quasi deshabitada. Alguns pescadors de Roses s'exiliaren a Cadaqués, i altres

---

⁸⁴⁰ La disputa es recull a ADG. Processos. Rafael Durban 1637

⁸⁴¹ ACAE, Llibre d'actes de la Universitat de Cadaqués, 1623-1661.

marxaren a Empúries per fundar el nucli de l'Escala. Aprofitant aquella debilitat dels pescadors rossincs, Cadaqués va emprendre l'acció d'apropiar-se definitivament de Jòncols i la Pelosa volent incorporar els pescadors nouvinguts al sistema de sorteig de les cales i, per extensió, també ambdós caladors. El 1641 es discutia al consell si “*seria be acollir a los de Rosas y los acollirem com si fosan abitants a todas nostras pesqueras y la demes part es estat de vot y parer se jugasen a part igual nostra fins que lo senyor sia servit de tornarlos en sas casas y apres estigueran conforma estauan.*” Però cospant les intencions de l'estratègia de Cadaqués, els pescadors de Roses declinaren l'oferiment i decidiren no entrar en el sorteig per continuar pescant a Jòncols i la Pelosa. Això obligà a Cadaqués a col·locar de nou les companyies que els havia tocat pescar a les cales rossinques:

“Se ha determinat que los a qui avian toquat la Pelosa y als Jonquols fosan jugats y acullits a las Calas de tres fochs y a toquat Artis Royx de Cullaró y Jauma Escofet de Guillola, lo bolitx de Na Mallola de Port Lligat, an Calonga la Fradosa, Juan Fransesch Cullaró, Jaua Marès de la Clavaguera, y que los de Rosas que pesquan als Jonquols y la Pelosa si volian recollir pex lo poguesan vendra alarmada pagant quinse y no salar en Cadaqués”⁸⁴²

Malgrat que el intent de 1641 fracassés, la presència de cadaquesencs en aigües de Roses continuà en anys posteriors, fent efectiu l'usdefruit de les cales. Fins i tot mariners i negociants de Cadaqués edificaren diverses barraques a La Pelosa. Per això, un cop Roses es recuperà demogràficament de la desfeta de la Guerra, els seus pescadors es van haver d'enfrontar de nou amb aquells que pescaven a Jòncols i la Pelosa. Segons Pujol i De la Fuente, s'encetà una baralla entre pescadors rossincs exiliats a Cadaqués – o els seus descendents – i aquells pescadors que havien tornat a Roses després de l'estada a Empúries. La presència física es convertí, de nou, en un element fonamental de control territorial, una presència que podia arribar a donar drets per l'usdefruit de l'espai de pesca.

Enfortida però amb una situació financera molt precària,⁸⁴³ la vila de Roses reobrí el 1661 el plet per l'administració de Sant Sebastià del Pení amb la voluntat de controlar territorialment les cales que quedaven a la falda de la muntanya. Les bregues per la possessió de l'ermita duraren varies dècades més, sempre amb el rerefons de les cales com a causa motriu. El 1672 Cadaqués i Roses s'enfrontaren obertament al paratge de

---

⁸⁴² ACAE. Llibre d'actes de la Universitat de Cadaqués, 1623-1661. 1641, abril, 3

⁸⁴³ Sobre la situació de Roses en aquest període, Gifre, P. “La Roses fora muralla. Els inicis de la Roses Moderna (1645-1693)”. Dins *A la frontera de l'Imperi: Guerra i societat a Roses, 1773-1833*. Roses: l'Ajuntament, 2009, p. 35-48

l'ermita. Els cònsols i poble de Cadaqués interceptaren una processó dels habitants Roses, encapçalada pels seus representants, obligant-los a desar insígnies i banderes de Roses mentre passaven pel terme de Cadaqués, amb el consegüent aldarull. De nou el simbolisme entrà en escena, i hom trencà la vara de comandament del batlle de Roses per restar-li la potestat que reclamava sobre l'espai.

Després de llargues disputes el plet arribà als tribunals. Roses aportà com a prova que la torre de defensa de Norfeu, que domina el paratge, l'havia construïda la seva universitat. El 1672 es dictà una primera sentència, aires “salomònics”: s'atorgava la Pelosa – la més propera a Roses – a Cadaqués i, al contrari, Jòncols a Roses; una sentència “*massa fina*” pel seu temps, segons comenta Pla perquè cap de les dues comunitats quedà satisfeta amb ella. Aquella sentència s'anul·là l'agost de 1673. El 9 de maig de 1674 es firmà una nova concòrdia, que recullen les *Ordinacions de la Pesquera de Cadaqués*:

“A 9 de maig any 1674, se féu en la vila de Figueras una concòrdia entre la vila de Cadaqués y Rosas de pescar en las calas de Jòncols y Pelosa, intrevenint-hi lo señor virey y don Pedro de Amigant y lo doctor Josep Balaguer, jutjes del Real Consell. Y se resolgué entre ditas dos vilas que lo dia de Sant Roch no passàs reva en lo joch de la pesquera de ditas dos vilas, ni ha nou de setembre, que esta vila selebra festa dels Sis Sants Martirs, com de dita concòrdia consta en lo arxiu dels actas y papers de la vila...”

A pesar de ser propietat de Roses, els pescadors de Cadaqués continuaren freqüentant Jòncols i la Pelosa durant un parell de dècades més. Fins i tot les incorporaren de nou al sistema de rotació de les Ordinacions. Es troben referències el 1673, 1676 i 1677, any que s'acorda que “*si ab lo discurts del estiu no pusquiam anar a pescar a las calas dels Jòncols y la Pelosa, que en tal cas los tals bolitxs de ditas dos calas que púgan entrar a dos calas de las tres que no seran sinó dos bolitxs; y que pasada la nit que agen de tornarseguir sas rebas (...)Y que los tals de la Pelosa y Jòncols ajen de entrar per segon y, consecutiavament, cada un per sa reva, entrecrehuats, y que estas dos calas sían las dos primeras seguidas*”.⁸⁴⁴

El 1677 “*se donà sentencia del plet de Rosas y se dexa de pescar als Jòncols y Palosa als de Rosas*”, però ni la sentència ni la seva ratificació el 1682 suposaren la fi de la presència cadaquessenca a Roses ni que Jòncols formés part del sistema de cales de Cadaqués. Encara el 1698

---

⁸⁴⁴ Ordinacions de la Pesquer, 1677, abril, 20

“se ha jugat ab los patrons de bolitg que lo que serà de Chularó sia primer del Jónchols y qui sarà de sa Sabolla que sia segon dels Jónchols, y que asent-i tots dos a la cala Jónchols ningun altra bolitg los pugui impedir”⁸⁴⁵

Zalvide dóna idea que al llarg del segle XVIII es mantingué una pau relativa entre ambdues poblacions atès que, com sembla, els de Cadaqués hi continuaren anant amb una constància que desconexem. El Intendent apuntava al respecte que:

“...se advierte de nuevo que mantendrán por aora los matriculados de Rosas el presente disfrute de Joncols, y podrán pescar también allí los de Cadaqués siempre que esté desocupado, pero en llegando aquellos, se retirarán estos, procediendo unos y otros con la regularidad que corresponde.”

En síntesi, a la llum dels episodis que s’han ressenyats, el Cap de Creus es converteix en un escenari ideal on l’historiador de la pesca pot estudiar les conseqüències dels processos de territorialització dels espais de predació i l’apropiació dels sistemes de recursos que fan possible la pesquera. La suma d’exemples procedents de documentació prou diversa no deixa lloc a dubtes: la segona meitat del segle XVII fou un període especialment convuls, conflictiu i violent. L’exclusió derivada dels processos de territorialització – formal i informal – generà a la llarga un panorama de disputa i enfrontament quasi bé constant. La Selva fou especialment activa en aquesta defensa perimètrica dels seus caladors, una estratègia que s’entén a la perfecció si tenim en compte, com s’afirmava el 1699 que:

“Las personas particulares y habitantes de dita vila de la Selva noy pota ver cosa de mayor pes e importancia que la Pesquera del Mar del terme de aquella, per ser tot lo sustento o de la mayor part, y mes considerable de dits particulars y habitats lo que proceheix de dita pesquera.”⁸⁴⁶

La força numèrica de Cadaqués i especialment la capacitat de mantenir l’organització de la comunitat, actuant com un tot orgànic amb un mateix objectiu comú, estimulà els pescadors a endinsar-se en territoris estranys. S’aventurà a aigües de La Selva i de Roses, amb fortuna desigual. Sens dubte, el desgast de la lluita – física però sobretot monetària – deuria passar factura a la vila. La Selva i Llançà quedaren també exhaustes. Roses, en canvi, es recuperà ràpidament després del daltabaix demogràfic de l’ocupació de la vila a mitjan segle XVII.

---

⁸⁴⁵ Ordinacions de la Pesquer, 1698, abril, 1

⁸⁴⁶ BCP. Addicció al sumari de la causa del ioch de las calas... 1699, març 22.

Tot apunta, doncs, a un interès notable de la pesca i el peix per per a la subsistència d'uns pobladors del Cap de Creus que miraren cada cop amb més necessitat i urgència el mar i els seus recursos. Per fer-se amb el recurs s'hi va valdre tot, des de el dret, fins a l'assassinat.

9. A MODE DE CONCLUSIÓ

En aquesta tesi hem treballat per documentar, analitzar, interpretar i posar en valor la feina dels pescadors del Cap de Creus a l'edat moderna. En concret, hem pretès indagar en els condicionats, principals característiques i conseqüències destacades del particular mode d'organització i gestió de la pesca marítima que pervisqué aquella petita península de la Mediterrània Occidental entre els segles XVI i XVIII. La diferent documentació, i sobretot el buidatge i anàlisi de les *Ordinacions de la Pesquers de Cadaqués*, han servit per focalitzar l'atenció en l'anàlisi de la pesca a l'encesa, un sistema de pesca que l'assemblea de patrons local regulà, que es tingui constància documental, des de 1542 fins a 1793. Així, hem vist que la pesquera es gestionà de forma comunal per mitjà d'una sèrie d'institucions erigides amb l'objectiu, per una banda, de mantenir la pau social dins de cada comunitat, tot gestionant eficaçment l'assignació dels recursos, i de fer possible la defensa o l'ocupació dels espais de treball. En diferents moments de la història, aquesta estratègia va conduir a la confrontació oberta entre viles veïnes, que lluitaven pel mateix objectiu.

La investigació en el camp de la pesca als Països Catalans es troba molt poc desenvolupada. Per això, considerem les aportacions i conclusions d'aquest treball com una peça important en l'objectiu comú de redescobrir la història de la indústria pesquera catalana i, per extensió, de tota la història de la pesca a la Mediterrània Occidental. L'esforç s'emmarca, alhora, en un objectiu més ambiciós: donar llum i posar en volar el sector pesquer del nostre país, un sector que en relació a altres branques de la més genèrica història rural ha merescut un interès poc destacat, quasi marginal si es

compara la producció bibliogràfica relativa a les diverses facetes de la genèrica Història Rural. L'escassetat d'estudis i la seva difusió, a voltes reduïda o localista, dificulten l'encaix la dimensió pesquera en altres projectes de recerca d'historiografia rural, més enllà d'aportar algunes notes o referències més o menys aprofundides, esporàdiques o anecdòtiques. Per això, aquest esforç vol ésser sobretot útil als nostres col·legues de professió dedicats a la Història Rural catalana.

Amb els resultats d'aquest treball considerem que hem aconseguit acostar-nos a la realitat dels pescadors del Cap de Creus des d'una perspectiva multidisciplinària prou diversa. Molt sovint, la investigació des de la transversalitat disciplinar implica per al historiador acadèmic un esforç intel·lectual important. Una part no menor de la recerca i la publicació sobre història de la pesca es manté en el llindar de la mera successió d'esdeveniments o del mer buidatge documental. La manca de formació prou sòlida en Ciències Socials, fruit d'un pla d'estudis excessivament rígid, o la incomoditat que significa utilitzar termes i conceptes a voltes confusos, complexos i altament especialitzats, són barreres que frenen l'avenç d'aquesta transversalitat. Nosaltres hem volgut donar un pas i apostar per ella. Si bé definim aquest treball com una tesi d'història, hem preferit donar entrada a un enfocament més antropològic, la teoria del qual, alhora, es veu influenciat per moltes altres disciplines. No ha estat senzill aplicar al nostre discurs conceptes manlevats de l'Antropologia de la Pesca, l'Ecologia i la Geografia Humanes o l'Economia Política. El lector pot veure que ens hem recolzat en antropòlegs com Fickret Berkes o Serge Collet, en economistes institucionals com la recent premi Nobel Elionor Ostrom o Ernesto López Losa, o en geògrafs de la talla de l'Yvette Barbaza, entre molts altres autors. Totes les seves idees han inspirat part de les reflexions que aquí es manifesten. Som conscients que tots els autors esmentats tindrien coses que objectar al nostre anàlisi; però per altra banda també pensem que aquesta tesi també enriquirà les diferents disciplines i perspectives d'anàlisi que ens han servit de guia per arribar a bon port.

És la primera vegada que a Catalunya s'analitza el seu sector pesquer des de l'antropologia històrica, o més ben dit, des d'un tipus d'història antropològica. Entre els aspectes més interessants i aprofundits de l'Antropologia de la Pesca destaquen els diversos estudis relacionats amb els reptes ecològics, econòmics i socioculturals associats a l'explotació del medi marítim, sempre complex i incert, així com la influència de l'entorn socioeconòmic en establiment de mesures de gestió pesquera d'un recurs

natural inapropiable a priori com és el peix. Per això, hem analitzat l'objecte d'estudi des de la òptica de conceptes i teories d'antropòlegs de la pesca: estratègies de subsistència, pluriactivitat, gestió comunal dels recursos naturals, territorialització... Els fonaments teòrics i les eines que aporta dita disciplina a l'anàlisi del fet pesquer – demostrat ja a moltes altres pesqueres del món – posa de relleu les enormes potencialitats que té en un territori “encara per descobrir” des d'un punt de vista historiogràfic com és el Mar Català.

La manca de recerca en aquest camp no es deu, com es podia pensar en un principi, a la manca als arxius catalans de fonts documentals que ens parlin del col·lectiu de la gent de mar. Cert és que el pescador mai va ser amic de la lletra impresa, i que no solia acudir a cal notari, però és evident que els fons d'arxiu són plens de dades, referències i testimoni que conviden al coneixement de les formes de vida i treball dels pescadors catalans del passat. Nosaltres hem utilitzat un ventall de fonts documentals, procedents principalment dels arxius de la província. En aquesta tasca de recuperació de la memòria història de la gent de mar catalana, els registres notariais demostren albergar àmplies potencialitats que caldrà tenir en compte en el futur. Constatem que caldria fer buidatges rigorosos i sistemàtics – com s'ha començat a fer a Roses – i posar-los a disposició dels investigadors. També hem subratllat que la tipologia d'inventaris post-mortem reporta valuoses informacions sobre la cultura material i l'equipament tècnic de les unitats de producció pesquera. Els contractes de compravenda ajudaran a definir, entre altres aspectes, la propietat dels mitjans de producció i la seva circulació, concentració o disgregació segons el moment històric. Ens ha agradat especialment utilitzar també la tipologia dels testimonis per la vivesa del seu llenguatge, per les emocions que transmeten, perquè ens parlen de petites coses que clarifiquen grans problemes.

Una de les idees força és el paper cabdal del marc geogràfic i ecològic que afaïçonen l'evolució el treball i la reproducció social les comunitats marítimes. Podem dir que la façana marítima catalana, a l'edat moderna, és la d'un poble que s'aboca al mar; al Cap de Creus, la faceta pesquera és la predominant, sense descuidar altres activitats com la navegació o totes les activitats auxiliars que esdevenen les seves satèl·lits. La caiguda del terreny cap el mar, la diversitat de nínxols ecològics generats per la seva orografia accidentada i una especial riquesa biològica de les aigües costaneres – enriquides pels fenòmens climàtics i oceanogràfics – són aspectes que estimulen a la població des d'antic

a viure de la pesca. S'idearen o s'adoptaren un extens conjunt de tècniques i sistemes, la majoria dels quals hem recollit en el seu capítol respecte per posar de manifest aquesta diversitat. Així i tot, el Cap de Creus és el lloc de la Mediterrània on l'anomenada pesca a l'encesa – la tècnica d'atraure amb llum els peixos i encerclar-los amb l'art de bolitx – adquireix una caràcter més definitori i substancial del mode de producció pesquer. L'encesa va ser un sistema de pesca que es sobrevisqué sense alteracions a les cales des de l'alta edat mitjana fins ben entrar el segle XX – l'últim reglament conegut és de 1904 . És el fruit de l'adaptació exitosa d'una tecnologia – bolitx, llagut - i tècnica – ús de la llum del foc – a les condicions ecològiques particulars del territori. Els resultats de l'encesa, doncs, defineix el sector pesquer, n'expliquen la seva evolució, l'organització i els mecanismes de regulació. L'elevada productivitat amb costos relativament baixos expliquen que fos un sistema molt estable, un caràcter reforçat pel conservadorisme demostrat arreu pel col·lectiu pesquer, imbuït d'arrelades tradicions i garant de l'estabilitat social.

La pesca a l'encesa era una activitat estacional que es concentrava entre els mesos d'abril i octubre, aproximadament. Durant els períodes de “parada biològica” o quan el mal temps impedia sortir a pescar, l'home de mar destinava els seus esforços al terrer. En terra, l'orografia igualment accidentada i l'acció dels vents condicionen la disposició de les escasses terres de conreu. La tenacitat de la població del territori a extreure de l'exigüitat de la terra uns ingressos complementaris als sempre migrats ingressos de la pesca, impulsà aquesta personatge polifacètic a adaptar el terreny per ubicar-hi parcel·les petites o molt petites. Com apuntà Barbaza, l'accessibilitat a aquells petits espais de producció agrícola generà un important mercat de compravenda de terres a l'abast dels estrats més humils de la societat: pescadors esdevinguts al segle XVIII mariners, menestrals i jornalers, etc. Les peces de terra podien ser petites, a vegades minúscules, però estaven repartides en moltes mans. Això fa possible que la vinculació del conreu de la vinya i l'olivera a les activitats marítimo-pesqueres es faci de forma natural, atès que tant una com altra donaven peu a la complementarietat ocupacional, a la pluriactivitat.

La suma de la petita producció agrària (vinya, olivera, horticultura...) i la pesca no atorgaven moltes vegades l'estabilitat d'ingressos. Els personatges de la nostra història es veuen així abocats a exercir de productors multifuncionals per a ocupar-se en tot allò que li ofereix algun rendiment, sempre amb costos d'explotació controlats, baixos o

nuls: comerç del peix, la salaó, la navegació comercial de cabotatge, les indústries auxiliars a les marítimes, l'artesania, la petita producció de béns manufacturats, fins i tot el contraban il·legal... La figura del pescador-pagès, que ha de ser entesa en sentit ampli com un "especialista en buscar-se la vida", pren al Cap de Creus tota llur rellevància històrica. Constitueix tota una tipologia de gènere de vida, per altra banda, ben mediterrània. Braudel ja ho apuntà.

Així doncs, els modes de subsistència dels pobladors catalans que aquí representen els pescadors del Cap de Creus són el resultat de l'adaptació de les estratègies de subsistència a l'ecosistema marítime-terrestre. En aquest sentit, ens hem sentit atrets per radiografiar aquest pescador-pagès empordanès, o pagès-mariner-pescador en èpoques de bonança, una figura socioeconòmica que, amb grans similituds, es reproduïx a tots els racons de la Costa Brava: al Montgrí, al Cap de Begur, al litoral de Tossa.... La geògrafa Yvette Barbaza sintetitzà algunes de les seves característiques. Aquesta tesi ha desenvolupat algunes facetes més, amb la voluntat d'incardinar en el panorama històric del país una figura que redefineix el seu perfil al ritme de la situació econòmica general: és pescador quan la situació empitjora i es fa pagès quan accedeix a la terra i al crèdit. Recerques posteriors en l'àmbit de la cultura material, la distribució de la propietat, estratègies matrimonials o mobilitat social en donaran segur una visió molt més àmplia i alhora exhaustiva.

Durant llarg períodes de temps, la pesca a l'encesa absorbí la major part de l'esforç de pesca del territori. Però com sabem no va ser l'únic sistema utilitzat per extreure els recursos del mar. Aquí s'han enumerat i descrit altres ginys, ormeigs i tècniques contemporànies a l'encesa: la xàvega, el sardinal, les almadraves, el palangre, els arts menors... Cal dir que sobre els arts i ormeigs de pesca del Cap de Creus s'ha escrit molt. Des de que a mitjan segle XVIII apareguessin les primeres obres de referència en la matèria de tècniques i ormeigs de pesca, aquestes han estat profusament descrites per autors de renom que coneixien molt bé la zona. Cal destacar els esforços de recuperació duts a terme per investigadors com Arnal Plujà, Joan Nadal, Marcel Pujol. La seva tasca als arxius ha estat molt generosa perquè han permès aflorar una gran quantitat de dades i referències inèdites. No obstant això, la publicació de bona part d'aquesta literatura ha estat molt desigual i li ha costat molt arribar al gran públic, fins i tot a l'especialista. Una part s'ha mantingut molt fragmentada, sovint publicada a revistes locals d'abast

molt restringit. A vegades pateix de manca de rigor metodològic: per exemple, incloure les cites des de on s'extreuen les dades.

En tots aquests anys no s'ha publicat una visió de conjunt que aglutinés la informació disponible sobre tècniques i sistemes de pesca per dotar a la Històrica de la Pesca d'una discurs complet i coherent. Aquesta tesi vol, en part, abordar aquesta mancança tot aportant una interpretació global del fenomen pesquer al Cap de Creus, on no només la vessant tècnica – on sovint s'ha posat excessivament l'interès – juga un paper fonamental. Les *Ordinacions de la Pesquera de Cadaqués* són un l'element fonamental per introduir l'anàlisi del model particular de gestió de l'explotació pesquera dissenyat al Cap de Creus. La seva persistència al llarg de més de cinc segles – tres d'elles recollits al llibre de Cadaqués – ens fan pensar que l'ètica dels pescadors catalans, fruit de la interacció amb el medi difícil i hostil a la vida, va permetre que el seu model organitzatiu fos un dels més estable de tota la Mediterrània.

De fet, l'aportació més rellevant d'aquesta tesi, desenvolupada al llarg de diferents capítols, és l'anàlisi de l'organització de la producció pesquera al Cap de Creus en època moderna, focalitzada en l'exemple de Cadaqués. La suma dels pescadors de Cadaqués prenia un sentit orgànic amb la institució de l'assemblea de patrons, l'òrgan de decisió principal amb que es dotà el col·lectiu des de la baixa edat mitjana. L'assemblea era l'encarregada de vetllar per la correcta gestió de la pesquera d'encesa per mitjà del consens i la posada per escrit d'una estricta reglamentació que les unitats de treball, individualment, estaven obligades a complir: les *Ordinacions de la Pesquera*.

Aquella reglamentació, que emana d'unes tradicions i valors compartits, potser d'una mateixa cosmovisió, és la manifestació de la necessitat d'un col·lectiu de continuar vivint harmònicament dels recursos naturals, sense esgotar-los ni destruir-los, sinó gestionant-los racionalment en benefici de les generacions futures; una actitud, per altra banda, que l'actual societat occidental de consum i conformista ja no sembla compartir. La dilatació en el temps de la seva vigència, per més de tres segles, és un primer indicador de l'estabilitat que el mecanisme atorgà al sistema d'explotació. La posada en valor del principi de pacificació social, aconseguit amb l'assignació dels drets d'accés a les cales de pesca per torns mitjançant un sorteig, va atorgar a cada unitat de pesca la possibilitat d'accedir a una part del sistema de recursos en condicions òptimes, perquè rebaixava els nivells de conflictivitat que podrien operar una apropiació privada i

salvatge dels mitjans logístics de producció més importants: les cales. De portes endins, doncs, l'explotació era relativament igualitària i justa, donant la oportunitat a tothom per igual de guanyar-se la vida pescant.

En quins aspectes es fonamenta aquest règim particular d'explotació dels recursos marítims? La dissecció de les Ordinacions *de la Pesquera* ens ha permès vincular les diferents facetes del règim comunal amb els principis fonamentals exposats per Elinor Ostrom: òrgans de presa de decisions assemblearis que donen veu a la comunitat en conjunt – no sempre amb capacitat de decidir –, mesures estrictes d'assignació de caladors a través de la rotació diària i la delimitació de fronteres ben definides, regulació de la dimensió tècnica de l'activitat, limitació de l'accés a noves unitats per mitjà del control de la formació de companyies, establiment d'un calendari comú de pesca, facilitació dels elements logístics necessaris per a la pesquera, repartiment i redistribució de la plusvàlua entre la comunitat, la creació d'un sistema fiscal halièutic (delmes del peix, peix de l'obra, llicències, etc.) i finalment la imposició d'un règim sancionador acceptat per tota la comunitat d'usuaris.

El règim de Cadaqués, però, no era en realitat tan particular. Les nombroses coincidències ens fan concloure que hom posà en pràctica a tot el Cap de Creus un règim comunal d'explotació dels recursos; un règim que encara no havia estat identificat a cap banda del territori català en relació a la pesca. El règim instaurat a Cadaqués, per altra banda, té similituds molt accentuades amb règims de gestió dissenyats per pescadors d'altres regions de la Mediterrània, entre ells els pescadors de peix espasa l'estret de Messina, estudiats per Serge Collet. A la Provença, als estanys del Rosselló, a les albuferes de València, a Turquia, etc., s'han documentat experiències de gestió similars que caldrà correlacionar en el futur. Aventurem que la suma de totes elles demostrin l'existència d'una cultura halièutica comuna a la Mediterrània, manifestada en la gestió de la pesca i en altres aspectes, fruit de contactes, transferències de coneixements i adopcions tecnològiques establerts molts anys abans.

També s'ha demostrat que el règim comunal en mar condueix a un procés de territorialització, és a dir, a la posada en pràctica d'una estratègia comunitària d'apropiació, control i defensa dels territoris de predació comunals per salvaguardar-los dels competidors. En aquest sentit, la territorialització és la principal manifestació del procés d'institucionalització de l'accés comunal als recursos pesquers. Al Cap de Creus

aquest procés es vehicula a través d'unes accions i comportaments col·lectius molt particulars. El sistema de defensa perimètrica i d'exclusió dels usuaris que no gaudien dels drets d'ús provocava que, de portes enfora, el conjunt de cales situades dins d'un terme marítim fos vist com un vedat, una propietat privada. Així, per a un pescador el paisatge era un territori subdividit en àrees més petites que coincidien sovint amb les fronteres político-administratives dels alous feudals, gestionades per cada comunitat a través de la codificació d'un reglament, de l'establiment d'unes ordinacions. Si aquest procés particular de territorialització es replica en altres regions de la Mediterrània és una qüestió que caldrà analitzar en futures investigacions. Com a hipòtesis cal pensar que també és un comportament institucionalitzar general a la Mediterrània Occidental.

A primer cop d'ull podríem concloure que el procés de territorialització dels caladors del Cap de Creus endegat per les comunitats entorn a mitjan de l'edat mitjana va generar una elevada i a voltes violenta conflictivitat. A través de la documentació s'han analitzat diferents episodis històrics d'enfrontament entre pescadors de diversos municipis motivats per l'ocupació i control del mar. Llançà i Banyuls, per exemple, van discutir llargament per la pesca a Cala Cervera, un dels caladors més valuosos de tot el Cap de Creus. A l'enfrontament s'hi sumà en un altre moment La Selva de Mar. Cadaqués i La Selva també pledejaren extensament per els drets de pesca a cala Tavellera, cala a la qual els pescadors de Cadaqués estaven obligats a anar-hi a pescar a pena de ser expulsats de la pesquera. Les comunitats de Roses i Cadaqués s'enfrontaren al llarg de tot el segle XVII pels drets d'usdefruit de les cales de Jòncols i la Pelosa. A tots ells troben casos de baralles, amenaces, denúncies i fins i tot assassinats a sang freda. Pobre Pere Joan, el protagonista inicial de la nostra història! Va ser víctima de la portada a l'extrem de la defensa del règim comunal!

Podem creure que la conflictivitat va ser un element constant de la relació entre les flotes pesqueres de tot el Cap de Creus? La radiografia de la realitat – violenta i intimidadora – que ens retorna l'estudi d'una part de la documentació ens pot fer concloure que la territorialització motivada per la posada en pràctica de sistemes comunals va provocar exactament això. Sáñez avisà a la gent de mar de La Selva i Llançà que estava tip de tants enfrontaments i baralles. Ara bé, no tota la confrontació té la mateixa magnitud. Al costat d'una confrontació residual i de baix perfil, s'identifiquen períodes de màxima conflictivitat. Els testimonis de baralles o les estratègies de territorialització, a una altra dimensió, s'intercalen amb moments de

pacífica i harmònica convivència als caladors, dins dels quals pescadors de tot el Cap de Creus pescaven per ordre o “reva” segons la institució del sorteig, un pacte de respecte signat al monestir benedictí de Sant Pere de Roda. En canvi, la situació s’agreuja en moments de la història concrets, que coincideixen amb períodes de major densitat demogràfica en mar: a finals de segle XVII, principalment.

Una de les hipòtesis que hem pogut demostrar és l’estreta relació entre la situació del medi històric i la dedicació a les activitats pesqueres. Aquesta relació pren una importància fonamental per entendre els episodis de conflictivitat que esdevenen al Cap de Creus durant el període estudiat. Així, hem constatat que entorn a la figura del pagès-pescador domina un o altre perfil segons les conjuntures econòmiques del territori. Quan el context és favorable, aquest cultiva la terra; quan empitjora, es fa pescador. La pesca esdevé, doncs, una “activitat-refugi” que acull la massa de treballadors que no tenen assegurada la seva subsistència en altres activitats rurals. Això s’observa clarament en durant difícil situació per la que travessà l’Empordà entre mitjan segle XVII i principis del XVIII. Les contínues guerres entre França i Espanya, la pirateria i les crisis alimentàries impel·liren el pagès a adquirir el rol de pescador per força. Entorn a 1690, el número d’enceses de Cadaqués arriba al seu màxim històric: 39 companyies, situació que quadruplicà la intensitat de l’esforç de pesca en alguns caladors. La pressió sobre els territoris, tant Cadaqués com a les viles veïnes, generà un moviment d’expansió vers territoris veïns, i indefectiblement, al xoc i a la confrontació. Jòncols, La Pelosa, Tavellera i Cervera concentren els episodis més violents.

La situació documentada al Cap de Creus es pot relacionar estretament amb l’aparició d’ordinacions de pesca similars a la de Cadaqués a altres viles de la Costa Brava en les mateixes dates. L’anàlisi de totes elles – que hem dut a terme en altres treballs – revela un objectiu comú: intentar posar pau i ordre en uns caladors subjectes a la sobreocupació. S’han detectat diferents períodes d’intensificació. Un primer episodi es donà a inicis del segle XV, el qual coincideix amb el probable origen de l’ordenança original de Cadaqués. S’han documentat ordenances molt similars a Roses, Calonge, Blanes o Barcelona. Un segon episodi igualment intens s’allargà de a 1690 i 1730, i es documenta tant a Cadaqués – on l’assemblea és especialment activa en la regulació de l’esforç de pesca – com a Sant Feliu de Guíxols, Begur, Tossa... Tots aquests indicis ens indiquen l’existència d’una tendència que, amb més o menys intensitat, arriben fins als

nostres dies. L'estudi d'aquest moviment oscil·latori, que hem tingut ocasió d'analitzar al Cap de Creus, ens ocuparà en futures investigacions.

Així mateix, l'acció de les assemblees demostren que les institucions comunals funcionaven, a més de reguladores de l'activitat, com a vàlvules de correcció de les deficiències introduïdes al sistema per les conseqüències del context històric sobre el treball. La seva acció legislativa a través de les ordinacions donava peu a l'adaptació als canvis en el context. La tasca de les assemblees – en les que la comunitat disposa la seva autonomia en benefici del bé comú – representaven un paper cabdal per a la reproducció de l'explotació pesquera, tant a nivell tecnoecològic com, sobretot, social.

Arran de l'estat de moltes pesqueries d'arreu del món –les de petita escala a països en desenvolupament però també a països del primer món –, diverses corrents de pensament han convergit la necessitat de revisar i revaloritzar els mecanismes de gestió tradicionals del passat, tot estudiant, recuperant i posant en valor els principis i les institucions i entitats que durant segles saberen administrar de forma pacífica i sostenible els seus recursos naturals. És manifest que el model top-down de gestió pesquera basat en paràmetres bioeconòmics i de maximització de benefici està donant pèssims rendiments en quan a la capacitat de mantenir mínimament un esforç pesquer sostenible. La manca de regulació en moltes pesqueries o els errors en la gestió d'altres ha estimulat la competència i la sobrecapacitat de les flotes, duent moltes d'elles a la ruïna. La constatació d'aquest fet duu al disseny de nous models ecosistèmics i de cogestió, en els quals les comunitats i les seves institucions, algunes mil·lenàries, tornaran a prendre el control dels seus recursos.

Diverses mesures que els pescadors dissenyaren a l'edat mitjana en el marc de l'explotació comunal podrien avui solucionar alguns dels més greus problemes de sobreexplotació que pateix el sector. Per exemple, mesures com el sorteig i rotació dels caladors es podria provar d'aplicar a la pesquera de la gamba vermella a Palamós. L'assignació per rigorós torn de cada calador a una embarcació anul·laria la necessitat de sobredimensionar les embarcacions i sobrecapitalitzar l'empresa, amb conseqüències molt beneficioses tant pel medi marí i la sostenibilitat del recurs com per les famílies pesqueres. Alhora, rellançaria el paper de les confraries de pescadors com a entitats de gestió i resolució de conflictes, i donaria valor als acords institucionals presos pel comú de pescadors a través dels seus òrgans de representació.

Amb aquest exemple venim a dir a) que la col·laboració, la solidaritat i el comportament ètic, més que la competència i l'afany de lucre com únic objectiu són elements que assegurin la reproducció econòmica, social i cultural de les societats halièutiques tradicionals; b) que la Història de la pesca com a subdisciplina es revela com una eina molt útil, quasi bé imprescindible, per als gestors del sector pesquer, malgrat que fins al moment manquin equips de treball interdisciplinaris que la facin créixer i ser realment útil a la societat c) que l'anàlisi multidisciplinari aplicat a la història de la pesca, i en especial la relació amb l'antropologia, enriqueix enormement els resultats que se'n poden extreure, faciliten després la seva aplicació en altres camps i l'adopció per part d'altres disciplines i d) que la preocupant situació per la que travessa el sector, fruit del delicat estat de bona part dels recursos pesquers i de l'aplicació d'una política desarrollista que ha fomentat més la inversió i la sobrecapitalització, obliga a repensar la gestió actual i a fer del model comunal un model a tenir en compte en futures negociacions i presa de decisions per part dels responsables polítics.

Per concloure, creiem haver aconseguit obrir un camí tot situant Catalunya en el mapa de la recerca històrica en pesca marítima. Esperem que el nostre país i la Càtedra d'Estudis Marítims en concret, a través del seu grup de recerca, es converteixi en referent d'aquests tipus d'estudi i que es pugui exportar a altres disciplines. Ens agradaria, en concret, que servís perquè la història rural pogués tenir en major consideració aquesta ram del sector primari, el qual considerem que resta marginat. Encara ens hem de posar a l'alçada dels nostres països veïns, especialment França i Itàlia, però els enriquiments mutus i sobretot la perspectiva que pot obrir l'estudi dels béns comunals marítims i la seva gestió a la Mediterrània Occidental ens fan ser optimistes i ens mouen a continuar endavant amb aquest nova línia de recerca.

10. ANNEXOS

ANNEX 1. Cronologia del Cap de Creus. Època moderna

A continuació es relacionen els fets més destacats relacionats amb la història moderna del territori del Cap de Creus.

1444: Els sarraïns cremen l'arxiu parroquial de Cadaqués.

1445: Primera evidència de l'existència de l'organització institucional per gestionar les pesqueres del terme marítim del Cap de Creus.

1472: En el marc de la Guerra Civil catalana, Joan II ocupa Roses i converteix la vila en base d'operacions.

1484: Privilegi de l'Infant Enric d'Aragó ordenant als pescadors sotmesos al domini de Sant Pere de Rodes (Llançà, La Selva, Sant Baldiri) que permetessin pescar els pescadors de Roses a Tavellera, a canvi que ells poguessin pescar al Golf de Roses.

1502: Pedro de Urrea signa una concòrdia entre els pescadors Banyuls i Llançà sobre els drets de pesca a cala Cervera. Es prohibeix pescar-hi als de Cotlliure.

1542: Redacció i confirmació de les *Ordinacions de la Pesquera de Cadaqués*

1543: L'estol del pirata Barba-roja, format per 20 galeres i 5 fustes, assola la moltes poblacions de la Costa Brava, entre elles Cadaqués.

1544: Inici de les obres del Castell de la Trinitat i la fortificació de Roses

1551: Inici de la construcció de la Ciutadella de Roses, origen de les successives setges i ocupacions de la vila.

1561: el pescadors de la Selva i Llançà signen una concòrdia anomenada "*capitulació i concòrdia feta entre la universitat de la Selva i los cònsols de la universitat de Llançà*". Les dues comunitats pacten usufructuar mútuament les cales dels seus termes ordenadament, mitjançant la celebració d'un sorteig el dia de Carnestoltes.

1570: Confirmació per part de l'assemblea de patrons de les *Ordenances de la Pesquera de Cadaqués*.

1582: Concòrdia entre les universitats de la Selva de Mar i Llançà "*sobre de guardar y observar en las parrochias de la Selva y de Santa Creu de Rodes lo dia de festa de sant esteva prothomartyr ques celebra a tres de Agosts...*"

1587: Joan Llorenç cau pres del pirates barbarescs mentre pescava a Tavellera. Ho seria tres vegades més al llarg de la seva vida.

1588: Episodi de pesta al Cap de Creus. El monestir de Roses és saquejat i espoliat.

1592: El monestir de Santa Maria de Roses, força deprimat, és incorporat a l'abadia d'Amer

1595. S'obre un conflicte entre el comú de la Selva, assistit per l'abat de Sant Pere de Roses, i un tal Pere Gamir Villaspesa per la pesca que aquest efectuava amb almadrava a Llançà mitjançant privilegi reial "*per pescar per tot lo mar de Cathalunya*".

1602: Joana Folch de Cardona confirma els privilegis de Cadaqués. 200 habitants.

1603: S'enceta un plet entre Llançà i la Selva per la pesca de tonyines amb almadraves, ja que els habitants haurien de "*deixar y desemparar ses cases y families*" (p. 191)

1604: Construcció de la Torre de Norfeu per la defensa dels pescadors que treballaven a les cales properes.

1609: Concòrdia firmada el 18 d'abril entre els pescadors de Llançà, la Selva i Cadaqués sobre la pesca a les cales de la Mar d'Amunt.

1609: Un pescador de Cadaqués mor assassinat d'un cop de pedrenyal a Cala Tavellera, a mans d'un selvatà.

1611: l'Abat de Sant Pere de Rodes obre un plet entorn al pagament del delme del Peix dels pescadors de Llançà. El 1615 la vila és condemnada a pagar el delme del peix "*que's pesca a les cales*" de l'any i 950 lliures pel delme no pagat des de 1609.

1614: Concòrdia entre els habitants de Roses i el monestir de Santa Maria sobre la propietat del delme del peix i sobre el percentatge que han de pagar els sardinals

1629: Incidents al paratge de l'ermita de Sant Sebastià entre habitants de Cadaqués i Roses. En joc hi ha la possessió de Jòncols i la Pelosa.

1631: El rector de Llançà interposa un nou plet per dirimir "*a quals dels dits dega pagar dita dècima*", si a la rectoria o al monestir de Sant Pere. El mateix any l'abat pledeja per evitar que els de Cadaqués treguin el peix de la vila abans de pagar el delme.

1635: Nova concòrdia amb Banyuls sobre l'ús de Cala Cervera per part dels pescadors. Acorden nomenar dos doctors en dret cada universitat per dirimir el conflicte, amb el ben entès que poden demanar de comú acord, la presència d'un cinquè doctor.

1638: Primera referència a l'obligació a les companyies que participen en el sorteig de les cales de Cadaqués d'acudir a pescar a Tavellera, sota pena de ser expulsat de la pesquera.

1638: Concòrdia entre els pescadors de la Selva i Cadaqués, que es negocia des de 1635, per l'ús de les cales de la Mar d'Amunt, especialment la de Tavellera. Llançà la recorre perquè se la intenta excloure de la cala.

1640: Comença la Guerra dels Segadors. Els municipis del Cap de Creus allotgen tropes. Roses és ocupada.

1641: Cadaqués acorda acollir al seu terme marítim els pescadors de Roses, expulsats pels francesos. Roses prefereix no pesca-hi per por que Cadaqués s'apropriï de les cales rossenques.

1645: Tropes franceses ocupen la Ciutadella de Roses

1650: Inici d'un episodi de pesta que afecta a tota Catalunya.

1655: Cadaqués es rendeix i és ocupada per a la flota francesa

1659: Tractat dels Pirineus pel qual Catalunya perd el Rosselló. França pretenia situar la frontera al Cap de Creus.

1661: Es reprèn el llibre de les *Ordinacions de la Pesquera*, interromput des de 1611

1663: Sentència de la Reial Audiència de prohibeix als pescadors de La Selva i Llançà pescar als termes dels altres, sinó cadascú al seu.

1668: L'allotjament de tropes i els esforços de guerra causen un fort endeutament entre les universitats del Cap de Creus. La Selva de Mar reconeix que deu més de tretze mil lliures en censals. Roses en deu setze mil.

1669. Plet entre Llançà i la Selva “per les molèsties i torbacions causades per la universitat i singulars de la vila de la Selva contra els singulars y habitants de la vila de Llançà, per la pesca de tonyines i els arreus”.

1672: Inici del plet entre Cadaqués i Roses pel la pesca Jòncols i la Pelosa. La primera sentència sobre el plet de les dues cales es data de finals de 1672, en que s'atorgava la Pelosa a Cadaqués i Jòncols a Roses, creant una mena d'enclavaments als termes de les dues universitats. Però s'anul·là l'agost de 1673.

1674: Una esquadra francesa fondeja tot l'any a la badia de Cadaqués.

1675: El clavari de Cadaqués Antoni Papell transcriu d'un llibre més vell les *Ordinacions de la Pesquera de Cadaqués*.

1677: Nova concòrdia en el plet entre Cadaqués i Roses, per la qual Cadaqués perd el dret pescar a Jòncols i la Pelosa.

1682: Confirmació de la sentència de 1677 sobre la pesca Jòncols i la Pelosa.

1683: El pescador de Llançà Joan Pagès mor d'un tret bala mentre pescava a Calaprona amb la seva companyia.

1693: Roses és ocupada per les tropes franceses

1697: Tractat de Ryswick. Els francesos abandonen la Ciutadella de Roses

1708: El Duc de Noailles roba de Sant Pere de Rodes peces artístiques de gran valor, entre elles La Bíblia de Sant Pere de Rodes.

1712: Roses ven a la universitat de Cadaqués la barraca de Cala Pelosa.

1717: França declara contraban l'entrada del peix català al país.

1725: Inici de la construcció de l'església de Port de la Selva, una obra molt discutida pels habitants de la Selva de Mar.

1751: Instauració de la Matrícula a tots els territoris de la Monarquia Hispànica. El subdelegat de Marina passa a presidir els sorteig de les cales de Cadaqués.

1767: L'abat de Sant Pere de Roda beneeix l'altar de la nova església erigida al Port de la Selva.

1787: Independència del Port de la Selva del municipi de la Selva de Mar. Carles III la distingeix amb la condició de vila reial.

1788: Les Ordinacions de la Pesquera de Cadaqués es redacten en castellà

1791: Primera instal·lació de l'almadrava de Canyelles Majors, a Roses, a càrrec de Josep Masdevall.

1792: Darrera entrada al llibre de les *Ordinacions de la Pesquera de Cadaqués*

1793: Comença la Guerra Gran, que devasta el territori del Cap de Creus i delma la seva població.

1798: Els últims monjos abandonen el monestir de Sant Pere de Rodes i s'instal·len a Vilasacra.

ANNEX 2. Concòrdia entre les viles de Roses, Llançà, la Selva i de la montanya de Sant Pere de Rodes sobre la pesquera a Tavellera.

Donada per l'Infant Enric, comte d'Empúries, 19 maig 1484. Còpia de 26 abril 1585.
AMC. Fons de col·leccions factícies. Pergamins. pergami núm. 3

Hoc est exemplum fideliter sumptum. In villa Castilionis Emporitani per me notarius infrascriptum die mensis et anno de Decreto infrascriptum a quodam alio publico et autentico exemplo in pergamino si quide (...) et integro non, viciatto, non cancellato, nel in aloquia eius parte suspecto thenoris sequentis:

Hoc est transumptum ben et fideliter in villa de Rosis comitatus Emporiorum: Die vigesima sexta aprilis millesimo quiquegesimo octagesimo quinto sumptum a quodam privilegio in pergameneo exarato (...) Excelentissimi Nomini et (...) solemnitabilius expedito non aritate non cansellatonel in aliqua eius parte suspecto sedommi (...) et suspitione carenti cuis thenor subsequentus et est talis

Nos, Infans Don Enric de Arago et de Sicilia, Domine de Sogorb e Comte de Empuries, senyor de la vall d'Aro, Serra Deslida, Paterna, de Benagutzir e de pobla de (...) Benagua(...) a la utilitat e regiment dels pobles son constituits per aquell per la qual los Reys Regnen e los princeps senyorejen les potestats dels Reys et dels princeps son Regne, e governar los pobles enequitat e justicia e intranquilitat e pau, tenir e gardar tots sos subdits e vassalls. E perquè segons som informats com en dies passats sia estada certa qüestió entre vosaltres los sachs nostre, los promens e singulars persones de la nostra vila de Roses de una part, e los promens e singulars persones dels llocs nostres de Llansa, la Selva, la Vall e lo munt de Sant Pere de Rodes de la part altra sobre la pesquera de la anxova e sardina qui's fa a Tavellera, de la qual qüestio jatsia entre vosaltres sia stada feta certa manera de concordia en virtud de la qual vosaltres vehins e habitants de la dita nostra vila de Roses son tenguts e obligats que dins lo mes de abril hajan de esser cascun any forçadament en la dita pesquera de Tavalera sino que altrament no sereu admesos ne acullits en lo jugar de les reves del present speren a seguir molts danys entre vosaltres, vist que la dita concordia es grata feta mes per forsa que per grat. Per tant volents fuehir a la indempnitat dels uns y dels altres e volents

conservar los dits llochs nostres en bona pau e los habitants en aquella en tota tranquilitat e repos, axi com ha senyors que-ls tenim amor e diletio e considerans que (...) son tots vassalls nostres deven / (.entre vosaltres (...) e esser tothom a germans e alegrar e fugir de les coses (...) major merit de aquelles que son algun tan generals axi com les mars de tot lo nostre comtat de Empuries. Per tant moguts per los dits respectes e altres a present recitar no curam ab thenor del present nostre privilegi ab beneplacit nostre valedor e durador: Procehim e ordenam a que no obstant qualsevol concordia entre vosaltres feta, fermada e pactada e altres qualsevol coses lo constrari de aço disponents, vosaltres los vehins e habitants de la dita nostra vila de Roses qui ara sou e per temps sereu liberament e sens empaix e contraductio alguna e sens encorrimment de pena alguna pugan anar a fer la dita pesquera de Tavalera fins e per tot lo mes de maig o almenys extrets dins lo dit mes de maig per obs de la ser la dita pesquera cada un any. E volem e manam que sian jugats e mesos en reva axi per primer com acostumau de fer vuy en dia encara com los vostres lauts de pescar e tonayres gran a les dites cales de Tavalera. Volem e ordenam que en aquell dia mateix dia que y arribaran lus sia donat bol e per semblant questio condenam e manam que si vosaltres los poblats vehins e habitants en les dites mes viles de Llança, La Selva, La Vall e del mont de Sant Pere de Rodes qui ara sou e per esdevenidor seran, voldreu venir a pescar en les mars de la dita nostra vila de Roses pugau venir liberament sens empaix e contradictio alguna no obstant qualsevol carta, privilegi pacte e concordia lo contrari disposant, e siau jugats e mesos en reva sens sia donat bol com vindreu ab vostres lahuts e tonayres a les mars de la dita nostra vila de Roses en aquell jorn mateix y arribareu per los pescadors de la dita nostra vila per aquelles coses sieu eguals entre vosaltres e viscau com a germans, que sou tots valls y subdits nostres, e les mars sien comunes a tots, axi com es de raho e justicia. Per ço als noble, magnichs, amats e fahels consellers nostres president general e lloctinent de aquell, administrador e altres diverses e sengles oficials nostres en lo nostre comptat de Enpuries constituits, presents e esdevenidors, e senyaladament a volsatres phromens e singulars persones de les dites nostres viles e llochs de Roses, de Llança, la Selva e de tot lo mont de Sant Pere de Rodes, presents e esdevenidors deim y manam sots incorrimment de nostra gratia e indignatio e pena de sinch milia florins applicadors que les presents nostres ordinations e privilegis tingan, serven e guarden, tenir servir e guardar façan inviolablement (...) e tenor e contra no façan ne vingau ferne venir per retau, ne consintau en alguna manera si ultra la gratia e indignatio nostra la pena desus dita desgran evita com per lo repos, beneffici e utilitat de cascuna de les sotsdites parts axi vulla sia per tots inconfusament

observat. Per testimoni de les quals coses manam esser feta les presents segellades ab lo nostre segell comu e pendent. Dat en la nostra vila de Roses a denou del mes de maig en l'any de la nativitat de nostre Senyor de mil quatre cents vuytanta quatra per l'Infant Enric.

ANNEX 3. Història de la vídua Llorença

Trasllat d'un paper més vell el 29 de febrer de 1656. AMP. Fons Ajuntament. Correspondència.

“La vidua Llorença, nora de Barthomeu Llorenç, y muller muller de Joan Llorens, fill del dit Bartomeu Llorens tots difunts nos ha mostrat un comte de son sogra y marit del cost de 4 rescats. So és lo any 1587 los prengueren los moros a Pare y fill en la cala dita Tavellera a 7 de juny, que consta aver pagar per dits rescats, lo Pare del Senyor Don Joseph de Milsocós ab lletra de cambi a uns francesos que los rescataren [a] Alger 517 lliures 4 sous.

Item en lo any 1590 a 4 de juliol prengueren a la dita cala de Tavellera al dit Joan Llorens, los moros juntament ab molts altres de Cadaqués, que costa de rescat 270 lliures 10 sous.

Item en lo any 1592 a 12 de maig prengueren los moros a dit Joan Llorens a la dita cala, juntament ab un patró de guardar fedas, de que estigue a Alexandria de Egipte sis anys, y lo rescatà Juan Sarinyana que anys és en dita Alexandria, en preu de 311 lliures 9 sous, ab lo interès que ajusta tots tres rescats suman 1099 lliures 13 sous que de las ditas ne deuan 344 lliures que ne ha pagat de las pujas com apar als Albarans, dende lo any 1588 fins lo any de 1613, que van 25 ays que a raó de 17 lliures 4 sous per any, que suman 344 lliures, sensa la teja que ha gastada per a pescar que al segur valdrà mes de 140 lliures. Y vist les necessitats de dita viuda, y un minyó de 3 anys que y ha fill de dit Joan Llorens, que no tenan sino una casa que sia a vendre que no bastaria per a la quarta part del deute. Y també que auy va a captar per las portas. Vist tota exas necessitats fem la present a V. Reverendissim Señoria, sopllicantlo humilment sia de son servey concedir llicència per poder pescar las nits ya hordenades per V. Señoria, que fent-ho de aquexa menera ne aura de Deu la paga, y aquesta vila ne rebra asenyalada mercè, com se confia, manant que lo que proceirà de dita pesca, sia depositat a la caixa de la Obra de la Iglesia, y lo Señor Rector y Cònsols ne aporten comte, y guanyarant ne quiten dits censals de Cadaqués als 2 de mars de 1614.”

ANNEX 4. Testimoni sobre un incident a Cala Cativa.

AHG. Fons notarial. Llançà. 1682, agost, 25

“...que ahir dilluns dia de Sant Bathomeu, que comptavam a vint y quatre del present mes y corrent any, a la que deviam ésser algunas vuyt horas de la nit poch més o mancho nos trobavam dins un llahut de la present vila de Llansà que era anat a pescar a una cala de la mar que's diu la Cativa ab lo qual llahut nos eram embarcats per terramaners per guanyar alguna cosa. Y a la que lo llahut, que era de Llansà, hagué encés foch per veure si podia agafar pex, vingueren sinch llahuts ab gent de dins que eran de la Selva de Mar y lo de un de aquells ensengué foch també per pescar. Y la gent que eran dins lo llahut de la Selva digueren ho de Llansà que voleu fer la primera de la cala Cativa, y los de Llansà respongueren que sí perquè los tocava per haver jugat y treta a sort la primera reba de la Cativa als vint del present mes que jugaran las calas a la vila de Llansà. Y los de la Selva respongueren “mirau que no la fareu ni pescareu ara ni may que primer no doneu recompensa de la Cala Cervera y apagau que si no nosaltres apagarem y si no voleu apagar ab bones, apagarem nosaltres ab malas”. Y los de Llansà respongueren que no volian apegar. Y encontinent ab gran còlera y fúria un dels llahuts de la Selva ab un rem del mateix llagut pagà un gran cop de rem al master del llahut de Llansà y feu caure la theia que era encesa en dit faster de llahut de Llansà. Y después los de Llansà per por de pitjor se'n tornaren sense pescar a Llansà, y nosaltres en companyia de ells. La gent de la Selva que eran dins dits llahuts feyan grans crits y alarits dient “veni de terra que ja los tenim al degollador y a la carnisseria” lo que crehem ho volian dir dels de Llansà fent lo que feren de apagar lo foch y los crits y xiulets y alarits que dita gent de la Selva feyan y cridavan, si bé és veritat que dit testimoni no ne conegueren nungú per ser foraster y pochs practichs en dits temes sino que un de Llansà que's diu Joan Giralt que era en companyia de dits testimonis ni coneixia tres o quatre. Y és la veritat la qual en virtut del jurament per ells prestat diuen y testifiquen las ditas cosas.”

ANNEX 5. Contracte de construcció d'un bolitx o art comunal a Llançà

AHG. Fons notarial. Llançà. 1702, febrer, 3

“En nom de Nostre Señor Deu sie amen. De y sobre lo Art o Bolitg per la pesquera de las tonyinas y bonitols en lo mar adjacent del terme y parrochia de la present vila de Llançà del Bisbat de Gerona fahedora pere Esteve Batlle corder de la vila de Figueres del dit Bisbat de Gerona a los Honorables Joan Hornos y Joan Vaquer lo present y corrent any cónsols de la Universitat de dita present vila de Llançà eo més verament a dita universitat y singulars de aquella és estat feta, firmada, llohada y jurada per ditas parts de la present capitulació y pacte baix escrits y següents:

E Primerament és pactat entre ditas parts que lo dit Esteve Batlle corder de grat y certa ciencia sua convé y en bona fe promet a dits honorables consols eo a dita universitat de dita present vila assi presents de filar y treballar tot lo fil de cor de canes y clarell que necessari y menester serà per fer lo dir art o bolitg, lo qual fil promet vendre a rahó de setze lliures moneda barcelonesa lo quintar, y si serà las que lo dit fil axí habilitat per quatre persones es a saber dos per quiscuna de les ditas parts elegidotas no fos a propòsit o cabal per fer lo dir art o bolitg promet axi be dit Esteve Batlle recobrar dit fil y ferne de altre a coneguda de ditas quatre persones axí elegidotas

Item és pactat entre ditas parts e lo dit Esteve Batlle convé y en bona forma promet a dits Honorables cónsols eo a dita universitat que tindrà tot lo dir fil filat que necessari y menester serà per lo dit Art o Bolitg per tot lo mes de maig del present y corrent de Mil Setcents Dos.

Item és pactat entre ditas parts e lo dit Esteve Batlle promet a dits Honorables cónsols que vindrà en dita present vila de Llançà a filar y treballar lo dit fil que necessari i menester serà per dit Art o Bolitg.

Item és pactat entre ditas parts e los ditas Honorables consols de grat y certa ciencia llur convenen y en bona fe prometen donar y pagar a dit Esteve Batlle corder per de assi lo die vint y sis del corrent mes y any doscentas lliuras moneda barcelonesa a bon compte del dit fil [que] ha de filar y treballar per dit Art o Bolitg y acabada e finida que

serà la dita obra o treball de filar lo dit fil prometen axi be ferli eo pagarli lo compliment de tot lo dit fil que ell dit esteve batlle haurà treballat.

Item és pactat entre ditas parts e los ditas Honorables consols de grat y certa sciencia llur convenen y en bona fe prometen a dit esteve batlle buscarli una casa en dita present vila de Llançà per estar y habitar en ell tot lo dit temps que haurà de filar y treballar lo dit fil pagant ell dit esteve batlle lo lloguer de ella y que quant sie finit lo haver ell filat y treballat tot lo dit fil prometen axi be ferli transportar a gastos y despeses de dita present universitat totas las ahinas y arreus del Office de corder tindrà ell dit esteve batlle en dita present vila de Llançà a la vila de Figueres.”

ANNEX 6. Contracte d'exploració privativa de cala Mortella amb dos bolitxs, signat entre la Universitat de Llançà i els reverents Francesc Barbasà i Maurici Climent.

AHG. Notarial, Llançà, 112. 1703, maig, 11

“De y sobre les coses baix escrites per y entre los honorables Miquel Iter y Joan Vaqué lo present y corrent any Consols de la universitat y vila de Llançà de una part, y los reverents Francesc Barbasà y Maurici Climent preveres y residents en dita present vila de Llançà de part altra per rahó de la Pesquera de peix fahedora en la cala anomenada la Mortella, situada en lo terme y parroquia de Sant Miquel de Colera, dins del dit present Bisbat de Gerona. Se ha feta, firmada, pactada, tractada, jurada y llohada la capitulació y pactes baix scrits y següents:

Primerament, és pactat y concordat per y entre ditas parts e los dits honorables Miquel Iter y Joan Vaquer consols predits, fent empero estas coses de y ab espres consentiment y voluntat del Consell General y Estret de la Universitat de dita present vila de Llançà y en virtut de la conclusió y deliveració feta per dit consell als deu dels corrents mes y any de llur grat y certa sciencia. Per ells y per los llurs en dita universitat successors donan y concedexan llicentia ha dits reverents Francesc Barbasà y Maurici Climent per temps y spai de quinze anys que començaran a correr del dia present en avant comptadors de poder pescar y fer pescar tot genero de peix en dita cala y anomenada de La Mortella del terme y parrochia de Sant Miquel de Colera del qualsevol peix pugan ells y quiscun de ells y los llurs successors fer a totas llurs plenas y liberas voluntats durant dit temps.

Item es pactat y concordat que los dits reverents Francesc Barbasà y Maurici Climent sien tinguts i obligats, durant dits quinze anys, en donar y entregar com ab lo present capitol donar y entregar prometen a la obra de la iglesia parrochial de la present vila de Llançà la meitat del peix que durant dit temps de quinze anys se agafarà en dita cala, de la qual meitat de dit peix pugan los obrers de dita obra convetir a utilitat y profit de dita obra.

Item es pactat y concordat que los dits reverents Francesc Barbasà y Maurici Climent sien obligats en tenir condreta y ben adobada la dita cala anomenada La Mortella del terme de Sant Miquel de Colera apta y sufficient per a pescar ha us i costum de bon

pescador, sempre que aquella se pugua adobar y no altrament. Y assó a llurs propis gastos de ells dits reverents Francesc Barbasà y Maurici Climent a fi y efecte que se pugui pescar en dita cala en deguda forma, axi com ab thenor del present capítol convenen y prometen dits Francesc Barbasà y Maurici Climent adobarla eo ferla adobar sempre que aquella se pugua adobar com dalt està dit, y no altrament a sos propis gastos.

Item és pactat y concordat e los dits honorables consols donan y concedeixen facultats y llicentia a los dits reverents Francesc Barbasà y Maurici Climent que sempre hi quant dits reverents senyors tindran dos bolitgs pugan fer anar un dels dits bolitgs ha pescar per totas las demes calas en las quals dita universitat té acostumat y acostuma de pescar. Y assó per sa reba, y ab lo poch acostumat y de la matexa manera que van a pescar los demás bolitgs y lo altre bolitg se quedia fixo en dita cala de Mortrella.

Item és pactat y concordat que los dits reverents Francesc Barbasà y Maurici Climent no pugan ells ni lo altra de ells fer anar persona ninguna que no sia habitant de dita present vila de Llançà per a pescar en dita cala. Y a demás de ditas personas pugan dits reverents senyors y quiscun de ells pugua y les sie licit fer anar a pescar en dita cala sempre que bon vist los sia un mosso quiscun dells mossos que dits reverents senyors tindran en llurs respectivas casas.

Item és pactat y concordat que del peix que se agafarà en dita cala de Mortrella durant el temps de dits quinse anys, antes de partir aquell se hagen de pagar del modaló los homens y personas de part. Y axi be los terramaners y pagats aquells y aquellos lo demás peix que quedarà se dega partir igualment entre la dita obra de dita Isglesia y dits reverents senyors, ço és la meytat per dita obra y la altra maitat oer dits reverents senyors preveres.

Item és pactat y concordat que per quant lo present y corrent any de mil setcents y sinch dits reverents senyors no tenen sinó un bolitg per pescar. Per ço dits honorables cónsols en nom de dita universitat donam facultat y llicentia ha dits reverents Francesc Barbasa y Maurici Climent y ha quiscu de ells de poder fer anar dit bolitg ha pescar en totas las demes calas que acostuman ha pescar los singulars de dita universitats, exceptat emperó en la cala anomenada de las Portas, y assó per llur reba com acostuman los demás.

Item és pactat y concordat per los dits honorables cónsols en nom de dita universitat se reservan la facultat poder que a la fi de quatre comptadors del dit present en avant pugan anar o fer anar ha regoneixer dita cala de la Mostrella a fi de que si aquella se adoba o no per podersi pescar en deguda forma

Item és pactat y concordat que a la fi de dits quinze anys pugan dits honorables cónsols eo los llurs en dita universitat successors pugan anar eo fer anar ha tornar regonexer dita cala la Mortella a fi y efecte se puga pescar en ella en deguda forma, vista y regoneguda primerament per quatre personas practicas en lo art de la pesquera, so és dos per quiscuna de ditas parts anomenades.

Item és pactat y concordat que sempre y quant vindrà lo cas que lo bolitg o bolitgs que dits reverents senyors Francesch Barbasa y Maurici Climent preveres nos trobaran o no seran en dita cala de la Mortella per a pescar puga qualsevol foch de qualsevol alte bolirg dels habitants de dita present vila anar ha encendrer y fer vol en dita cala de la Mortella sens llicentia alguna de dits Reverents senyors preveres pagant empero las tals personas y donant la maytat del peix que agafaran en dita cala a la obra de la dita Iglesia parroquial de la dita present vila de Llançà. Ab pace empero que sempre y quant se sdevindra arribar en dita cala los bolitgs o bolitg de dits Revarents Senyors Francesc Barbasa y Maurici Climent tingan obligatio las tal o tals personas de dits habitants de apagar lo foch y donar lloch luego als dits bolitgs dels dits revarents senyors sols las ditas tal o tals personas no tingan llurs bolitgs posats en mar.

Item és pactat y concordat que sempre y quant se sdevindrà morir un o altre de dits Revarents senyirs durant dits quinze anys pugan dits Revarents Senyors y lo altre de ells puga disposar de dita facultat y llicentia ha favor de la persona o personas a qui ells y quiscun de ells aparexerà.

Item és pactat y concordat que sempre y quant de los bolitgs de dits Revarents Senyors Francesc Barbasa y Maurici Climent aniran ha pescar en dita cala de la Mortella no pugan esser aquells molestats ni inquietats per ninguna persona dels habitants y singulars de dita present vila de Llançà antes bé los hagen de donar per franch per poder pescar en dita cala.

Item és pactat y concordat que los dits Revarents Francesc Barbasa y Maurici Climent sian tinguts y obligats a la fi de dits quinze anys en dexar vacua y despedida la pcessio de dita cala de la Mortrella ha favor de dita universitat de dita present vila de Llançà.”

ANNEX 7. Arrendament del delme del peix pertanyent al monestir de Sant Pere de Rodes, 1622

AHG.Notarial. Llançà. *Primus liber negociorum monasterium*, 1626-1631. 1628, maig, 19

“Qualsevol persona que vulla y entena en arrendar lo delma del peix de la celleeria del monestir de Sant Pere de Rodes que los pescador de la vila Llansà y forasters que stigan y habitan en la dita vila y terma de Llansà pendran en lo terme de dita vila y pesquera del Golf y calas de vall, tant de ansesa com de tonayre, palangres, filats y nansas, y de altra qualsevol genero de peix, y també parellas de nansas que són quinza llagostas cada barcha, acceptat emperó lo peix qui-s pendrà ab la almadrava, sapia lo arrendador qui arrendarà dit delma que lo dit arrendament lo-s farà y fermarà lo Reverent fra Hieronim Climent, monjo del monestir de Sant Pere de Rodes y paborde de la pabordia de Llansà com a procurador, ecònom y pastor del present convent del dit monestir en lo fet del (...) administratió de las rendas de la dita cellevaria, y dit arrendament los farà y fermerà temps de tres anys, qui comensarà a corre a primers de febrer mes prop vinent del present any 1622 lo qual delma (...) al dit Reverent convent durant dita consignatio axi i conforme a dita consignatio esta més llargament contengut, y dit arrendament los fara ab llarga y bastant luithtio com en semblants ares se acostumen posar, obligant-ne los emoluments de la dita cellevaria.

Item sapia lo arrendador qui arrendara que pagara lo preu y prometio de quatra en quatra mesos y donara bonas ydoneas fermansas a coneguda de dit senyor ecònomo y procurador.

Item pagarà dit arrendador notari i corredor llurs drets acostumats.”

ANNEX 8. Arrendament del peix de l'obra de la parròquia de Llançà

AHG. Notarial, Llançà, 101. 1694, juny, 20

Simeó Marcet, prevere i Pere Illa, pescador, operaris de l'obra de l'església parroquial de Sant Vicens de Llançà, arrenden el peix de l'obra per un any.

“Tothom qui vulla entendre en arrendar lo Peix de la obra de la Iglesia parroquial de Sant Vicens de la present vila de Llançà, per temps y espay de un any que comensara a correr lo dia de lliurarsa la present tabba y finira lo dia o festa de Tots los Sants del present y corrent any de mil siscents noranta quatre, que se agafesa los dissaptes a vespras, diumenges a vespras y festas entrant, ço es de Barats, Bisos, Tonyinas y Bonitols, sapia que lo pedit se arrendara al encant public al mes donant y per ço los ne feran y firmaran acte de arrendament los Obrers de la obra de dita iglesia ab promesa de estarlos de essicio de ferlos valer y tenir dit arrendament sots obligations dels Bens y reditos de dita obra tant solament, y ab los empero pactes baix escrits y següents:

E primerament sapia lo qui arrendara que lo preu y promesa donara y pagara ab moneda de plara a raho de deu rals de plata la lliura ab dos iguals pagas, es a saber la primera lo die o festa de Sant Joan del mes de juny y la segona y ultima lo die o festa de Tots los Sants proxim vinent. Y per ço ne firmaran las obligations rigurosas y necessarias en semblants actes posar se acostumadas y donara ydoneas fermansas a conseguda de dits obrers.

Item sapia lo qui arrendara que tots los dissaptes al vespre y diumenges a vespres y festas entrant sera tingut y obligat en prendre los barats y bisos que se agafaran ab encesa y ab sadinals tocant a dita obra fins a cinquanta quintars pesant los Barats deu ena lliura y axi mateix los Bisos y axi be tinga de prendre totas las tonyinas y Bonitols tocant a dita obra anat a cercar aquells en lo port de la present vila o alli ahont seran.

Item sapia lo qui arrendara que ultra lo preu prometra donara y pagara al notari y corredor llurs justos salaris.

Arrendat a Francesc Estruch, treballador de Llançà, a raó de 12 rals de plata el quintar de bisos y verats y 36 rals i 12 diners les tonyines i bonitols.”

ANNEX 9. Descripció de la pesca á l'encesa

Extracte de La Vanguardia, 1889, Agost 28

“Hace ya muchos años que deseaba presenciar pesca á l' encesa, pero hasta hace pocos días no satisfizo tan justa curiosidad. Le damos el nombre de pesca a l' encesa, aceptando el nombra catalán, porque no se confunda con la pesca al candil y la peche au lumbeaux muy distintas de la á que nos referimos, exclusivamente empleada en esta costa desde el Cabo de Sant Sebastià al Cabo Cervere.

Hay motivos para suponer que tuvo su origen en Cadaqués, siendo la cesta del Cabo de Creus la mas apropósito para esta pesca, puesto que los pescadores da esta villa á mediados del siglo XVI usufructuaban las caías próximas á la Selva y á Rosas sin oposición alguna de estos dos pueblos.

Es tanta la importancia de esta pesquería en la costa del Cabo de Creus, que su historia fuera, la historia de todas las vicisitudes porqué han pasado estas poblaciones. El arte á la encesa reviste carácter de culto: en el retablo del altar mayor de la parroquia de Cadaqués figura la imagen de esta pesca. La embarcación de la hoguera está en un escudo al lado del Evangelio, atrayendo hacia la playa un majal de peces, y en simétrico lugar de la Epístola, encerrada en otro escudo, se ve la embarcación que ciña con el arte la deslumbrada tropa.

Está demostrado que el arte de encesa no as perjudicial á la reproducción de las especies sedentarias, pudiendo hoy estos pescadores dedicarse sin temor á su ejercicio, puesto que el Ministerio da Marina dictó una Real orden en 6 de Diciembre de 1884 en la cual, de conformidad con el consabido informe de la Comisión nombrada para estudiar este asunto, resolvió la licitud del arte á la encesa permitiendo su uso en la provincia marítima da Palamós.

D. Emilio Hadiger y don Cesáreo Fernández Duro demostraran con sus luminosos dictámenes que la encesa no representa por sí más que un medio auxiliar y lícito para atraer a los peces, y que el arte empleado, aunque de forma semejante a la jábega, es más reducido •que ésta, del que se diferencia esencialmente en el modo de manejarlo pues se

usa corno el cerco y no arrastra m puede arrastrar por las condiciones especiales da los fondos donde se emplea y per la gran cantidad de corchos que lleva en sus relingas.

En Cadaqués resulta que en 1880 había 35 encasas, siendo hoy su número tas solo el da veinte.

Paro volvamos á nuestra excursión: el patrón Sala á quien me dirigí con este objeto, mandóme la otra noche un recado diciéndome si quería aprovechar la oportunidad del buen tiempo que se ofrecía para ir a la encesa. Efectivamente, la noche estaba espléndida, no se veía una nube en el cielo ni una ola en el mar. Equipóme por si la madrugada rasultaba fría, y con buena provisión de cigarros y mucha curiosidad, me encaminó al extremo del pueblo donde estaba si laúd dispuesto ya á alargarse. Saltando en la proa, fuimos, pasando los banquillos, hacia popa donde la red amontana ofrecia blando lecho para tenderse. Situóse el patrón en su sitio, y comenzaron los ocho hembras á bogar pausadamente.

Al cabo de media hora estábamos ya fuera del puerto y divisábamos el faro de Cabo de Creus; las próximas anessas reflejaban su resplandor en las rosas de la costa y difundían sus llamas en las profundidades del mar. Soplaba ligero lebeche que acariciaba suave el rostro como mano de mujer. Se izó la veía, se soltaron los remos y enseguida nos dirigimos la popa hacia el norte. Tendidos nuevamente en la red, contemplábamos eí chisporrotea sublime da la altura y al levantarse la vela cuyo mástil formaba cruz con el palo, considerábamos asombrados como un mísero lienzo lograba ocultar de nuestros ojos miles y miles de mundos. La estrella del norte venía sobre el palo como un punto sobre una i; la osa mayor se desatacaba a nuestra derecha como tosco carro dibujado por mano de un niño.

Los pescadores iban hablando entre ellos de la escasez de la caza desde que ha desaparecido la viña, de la próxima cosecha de aceitunas, del escaso provecho que reportan de su cansado trabajo, mientras el laúd cortaba las aguas produciendo el continuo rumor de bullicioso salto de agua entre rocas.

Hablando con el patrón no pude menos que manifestarle cuanto compadecía á todos aquellos hombres que en las noches frías de otoño y de invierno se meten en el mar, casi

siempre para no pescar nada. Deben padecerse muchos reumas entre estos pescadores, decía yo. No lo crea V., el agua de mar no daña; la que tememos es el agua del cielo; tanto es así que siempre, después de haber soportado la lluvia, nos echamos al mar para evitarnos los perniciosos efectos del agua dulce. Las sales del mar sus el secreto de nuestra fortaleza.

Pasábamos rozando la yerma y rocosa isla de Mesina, la lejana costa formaba una sola masa sin relieve como faja de niebla, el faro Cabo de Creus se iba acercando lentamente. La vela se deshinchaba y con el ligero vaivén del laud casi encalmado, era sacudida con ruido; poco á poco fue amainando el viento y precisó volver á empuñar los remos qua al impulsar el agua producían circules fosforescentes. Doblábamos entonces e Cabo de Creus, en cuya oscuridad se destacaba por su mayor negrura la cueva llamada del Infierno.

Atravesamos luego el profundo canal situado entre la costa y la isla de Mariblanca, cuyas rocas graníticas blanqueaban á la luz de las estrellas. A gran distancia se distinguía el faro de Portvendres, en la apartada costa de Port-Bou se vislumbraba el resplandor de algunas encesas y más cerca de nosotros, tras de las rocas y de les islotes, surgía como, nimbo luminoso el destello de los laudes de fuego que habían dado comienzo á su faena.

Llegamos por fin á Cullaró, cala que nos correspondía por turno. Penetramos en ella por estrecho pasadizo, y fuimos á detenernos en su más escondido recodo formado por rocas negras y blancas, caprichosamente agrupadas, que en la sombra adquirían á nuestros ojos formas estrañas y monstruosas.

Nos embarcamos allí en el laúd de fuego y nos alejamos de la costa., Pasamos junto á otro ludes de fuego que correspondía á la misma cala, y poco tiempo después colocamos buena provisión de tea en las parrillas de hierro sujetas á la popa y comenzamos nuestra tarea de fascinar á los peces. Un viejo pescador con un pedazo de yesca encendió una candelilla de azufre y en un momento levantóse inquieta llama, ardiendo rumorosa la tea, en medio de nubes espesas de humo.

Nos fijamos entonces con atención en el fondo del mar que parecía opaco. Al poco rato vemos ya en la superficie moverse rectos como flechas en todas direcciones unos

gusanillos encarnados, cuyo número fue creciendo de manera asombrosa. Eran los últimos monos en esta terrible lucha de los peces, sirviendo para cebar a los pequeños que son pasto de los grandes. De pronto vimos subir desde el fondo burbujas más o menos grandes según sea una u otra. No tardó mucho tiempo sin que viésemos a bastante profundidad manchas blanquecinas que se movían sin reposo, luego fueron acercándose más a la superficie y se dibujaban perfectamente los jureles, cuya mitad blanca plateaba el resplandor de la hoguera. Su número fue extraordinario, agitándose, moviéndose en todas direcciones, saltando á veces fuera del agua, y en corto espacio de tiempo no quedaron huellas de los gusanillos encarnados. Entre el ejército bullicioso de jureles se veían mezclados algunos intrusos; las caballas que brillaban azules al nadar entre las capas superiores, las agujas de mar que se retorcían como sierpes de plata, los lobarros que se retorcían con extremada prudencia como presintiendo la añagaza de que eran víctimas.

¡Qué hermoso espectáculo fue aquél! El agua del mar aparecía límpida é insondable; en su fondo se agitaban en revueltos giros, como las golondrinas en el aire, enjambre de paces atraídos por la luz. La tea ardía con agudas crepitaciones y sus fragmentos encendidos al caer en el agua levantaban estridentes chorros de vapor. Cerca de nosotros, en un corcho, señal de unas redes caladas, se agitaba una campanilla, y en la altura pasaban parejas de grullas que graznaban saludando él fuego. El mar llenaba el silencio de la noche con su rumor solemne, y en tanto nosotros pausadamente, con extremo sigilo, avanzando apenas íbamos atrayendo hacia la cala el botín que brillaba tan cerca de nuestros ojos. A veces una tea al caer en el agua, otras un pequeño movimiento del bote, hacían desbandar á todos los peces que desaparecían | como por ensalmo. Entonces nos deteníamos y no tardábamos en ver en el fondo, las inquietas manchas blanquecinas, luego los más atrevidos volvían á circular casi al alcance de nuestras manos, y en un momento el majal entero estaba allí, bullicioso, alegre, bailando alrededor de la luz desordenada danza.

De esta manera, ora perdiéndolos de vista, ora recuperándolos de nuevo, fuimos acercándonos á la cala donde nos aguardan para cercarlos con el arte. Empezamos á distinguir el fondo del mar, sus rocas inmensas, sus senderos algosos y comenzó á manifestarse inquietud en el deslumbrado enjambre. Había llegado el momento; el patrón del laúd dio la señal á los de á tierra y al punto oímos el rumor atenuado de los reinos y el ruido del arte que iba cayendo en el mar; los peces iban, venían,

embistiéndose aturdidos en el círculo luminoso que llenaba de sombras el fondo lleno de peñascales. El laúd del boliche pasó por nuestro lado, nadie osaba pronunciar una palabra, permanecíamos quietos alimentando el fuego con más ansia que las vestales. En aquél momento echaban la corona al agua, y de repente como si hubieran oído el peligro, aquellos millares de peces desaparecieron de nuestros ojos, dejando el mar limpio y transparente. Se terminó el cerco, pero los esfuerzos de los pobres pescadores fueron inútiles, pues sólo se cogieron en la corona algunos míseros júrelas, rezagados del ejército que emprendió tan á tiempo la retirada. Era la segunda vez que habían trabajado aquella noche para el diablo.

Se encendió luego el fasteret y un chiquillo de pie en una roca iluminó á los pescadores que recogieron en el laúd el arte que de tan poco provecho los había servido. Las peñas lanzaban unas sobre otras prolongadas sombras, y era fantástico aquel grupo de hombres medio desnudos, cuyos rostros brillaban rojizos al resplandor de la hoguera, reflejándose desproporcionados en el mar calmoso.

Cuando regresamos al pueblo, mientras ellos bagaban tristes y soñolientos, pensando en la ñocha perdida sin provecho, imaginaba yo los peligros, los esfuerzos y las penalidades sufridas en noches tormentosas, tan improductivas como aquella que tocaba ya su fin. La situación de estos pobres trabajadores del mar, que luchan con tantos peligros sin obtener apenas provecho y de cuyos labios apenas si escapa una queja, me sugirió más de una reflexión.”

Cadaqués 23 agosto 1889.

FEDERICO RAHOLA.

ANNEX 10. Una nit d'encesa a Cadaqués

Extracte de Sol Ixent, desembre de 1927

“Acabàvem el mes de Novembre de l'any 1888. La temporada d'encesa havia estat dolenta però en la nit anterior s'havia conegut peix en les cales de la mar de munt i com que ens tocava Cullaró, calia anar-hi a despit del fort vent de mig-jorn que des del matí havia anat refrescant movent grossa marejada.

D'allà del cap de Creus i a redós de la costa, la mar es bonança amb aquest vent, podent treballar-se bé, i cas de deixar la cala que per dret ens tocava en aquella diada, no mancaria qui vetllés la nostra absència per tal d'ocupar-la amb esperança de bona pesca.

—Res— deia l'avi Bunosi a en Tries— tenim d'anar-hi; fes avisar la gent i sortirem després d'aver dinat, puix com que els dies son curts i el temps dolent, no convé que la fosca ens atrapi pel camí. En Tries féu que el noi avisés a tota la tripulació amb encàrrec d'ésser abans de tes tres de la tarda a la platja del Pianc preparats per sortir a l'encesa.

Entre els nostres pescadors, una encesa és un grup de tres embarcacions dites llaguts, les dues més petites proveïdes de grans focus de llum per acompanyar el peix que troben ai lloc on la més gran espera amb el bolitx o xàvega per donar-li volta i tirar-lo a terra en un lloc determinat de la Costà, conegut per eixugador.

Els llums dels llaguts petits, que avui son producte d'acetilè, petroli o gasolina, en aquell temps es produïa encenent estelles de teia en el fasté, gran teiera que sortia per la popa produint grans flames per tal de resistir les ventades. La tarda d'aquell dia, en ésser vora les tres, amb l'indumentaria apropiada a la feina i el cabàs a l'espatlla amb les provisions de boca indispensables, els qui formaven la tripulació d'aquella encesa, anaven tot xano xano vers la platja d'es Pianc, on després d'un canvi d'impressions respecte el temps, embarcaren les pedres necessàries per llast i després de prendre dos rissos a la vela els del llagut gros, abararen de fusa i acomiadant-se amb un —ja ens atrapareu— empengueren la marxa.

En Tries féu el mateix amb el llagut de foc; nosaltres, després de preparar també la vela i llast del Vulcano, quedàrem esperant en Patete, qui era un dels tripulants i no havia comparegut encara. El temps amenaçava i convenia que hi fóssim tots, per fer millor la feina.

Noi, que no has avisat en Patete? —Sí—. Doncs triga molt. —Allà ve—. Efectivament, en Patete barreja de músic i pescador, venia per la riba amb el cornetí sota el braç assabentant-nos en arribar a nosaltres, que en aquell dia tindria assaig i no podria venir. Allò era un contratemps gran; els altres llaguts ja estaven absents i no es podia perdre temps cercant qui el substituís, i després de molt parlar assolirem de convèncer l'home, qui s'embarcà deixant amb molta cura dipositat el cornetí sota la proa.

El Vulcano era un llagut que tenia fama d'anar molt bé a la vela, i si amb vent fresc era l'admiració de tothom, el timoner que portava encara més. Això feia que amb el fet d'admirar i comentar la sortida, la gent no es movia del pont, davant del Casino.

Abarém i ja tots a bord,—Issa la vela—diu l'avi Busoni tot armant el timó.

—Que Déu la vegi!—fem nosaltres tot issant leugers.

—Assota la trossa!—Carrega davant i caça escota!

I el Vulcano en sentir-se de l'embransida recalçà sobre estribor i emprengué la via arruixant i tallant a mar.

Del bord, al Llané, vira, i dins la platja del Ros. Tornant a virar, remuntem la punta de la Conca, i en tornar-hi ja passem es Cucaracuc.—Arria davant!

—Cobra del orsa-pop,— i ja anem en popa rodó.

Com corria el Vulcano lliscant sobre l'escuma dels cops de mar amb l'empenta del vent! Passem allunyats per tal d'apartar nos dels romponents de la Devesa. Rancant i brandant, tombem la Punta de s'Oliguera i passant de terra l'illa de Messina arribem prompte al través de sa Punta de s'Esquena,—Llestos per tombar!—crida l'avi des del timó posant popa a la tuar per prendre el vent a fil de roda.

—Issa una mica per tal de passar les antenes!— Volta a la roda!—Passa la troca i després l'escota!— Canvia i allarga!

Tal com se manava s'anava fent, i llestos ja anàvem de l'altra volta embocant el pasatje de s'Encalladora sobre tres cops de mar que ens deixaren a recés.

Calmada la marejada al redós de la costa, pasem la badia de Culip amb el vent encara fresc, i en arribant al pasatge de Cullarò ja entrada la nit, arriàrem la vela trobant-hi en Mau y en Tries amb sos respectius llaguts que ja ens hi esperaven. Desalferirem posant la vela a sota la proa i les antenes a les forquetes amb el pal després de desalborat. Una vegada llestos d'aquestes maniobres, sempre ràpides, allargàrem per tal de carregar el fasté i encendre tot seguit les teies.

La rojenca resplandor del foc il·luminant els vessants d'aquelles costes properes de roques negres i blanques, produïa un efecte fantàstic i espatarrant per entre les tenebres de la negra nit. L'observador a popa esparpellava els ulls per tal d'escorcollar minuciosament els fons de la mar amb l'esperança de bona pesca.

L'aigua restava tranquil·la, el vent minvava ràpidament i el temps semblava abonança. A la poca estona d'esperar, avall, avall, es veu una bellugadissa de petits peixos. No és possible distingir de quina mena; més als rams de bolla grossa, descobreixen que és sorell.

La mata de peix es va espesseint i aviseu en Tries perquè encengui la seva teiera. El temps és bo i cal aprofitar-lo. El Lleó està adormit i ens cal aprofitar el seu son, perquè quan desperti ens caldrà fugir. Procurem arrimar-nos a caladó per tal de veure d'agafar el peix que portem i alo alet anem fent via vers la cala. Arribats a lloc, l'avi des dels remes crida als del llagut gros que porta l'art—Caleu! — Y a poc va sentint-se entre el silenci de la nit el xip-xap cautelós dels remes de l'altre embarcació que va allunyant-se del eixugador.

Escalo!—crida el que va arriar del bolitx— Primera!.. Segona... Gola!..! indicant amb aquestes veus la feina que es va fent, perquè el que porta els remes vagi prenent les mesures per tal que el foc quedi al centre del rotllo que a l'aigua van dibuixant els suros de l'art. La metà de peix haurà descobert el parany que se li posa, perquè en aquests moments pega fuada i desapareix de cop. Moment d'ansietat, El qui està a la popa avisa de tornar se'n a veure quelcom i lleugerament s'acaba d'arriar l'art.

Descalços i arremangats de cames i braços a la rojenca llum de la teiera, com espectres en estrambòtica dansa, damunt les roques de l'eixugador, aquells homes tots a una tirant de l'art anaven empetitint el cercle a mesura que l'anaven acostant en terra.

Els peixos ben closos es van suspenent del fons fins arribar a flor d'aigua fent-se nosa uns altres mentre va limitant se el tancat i disminuint la fondària. Sortim de l'art i encara n'hi ha una ruixada!—, diu en Patete. Això fa reprendre amb més afició els que tiran, convençuts que no han de fer marco.

Assocat i obert el maia preguntàrem en Mau, Què hi ha?—Quinçe quintans de sorell—, contestà amb la seguretat de qui ja l'hagués pesat.—Doncs ens entomem a encendrer, per si en podem conseguir altres tants ja que la nit s'aguanta bona.— Tornem a fora per tal de reprendre la pesca passant a la vora d'en Tries qui ens féu avinent de veure també nadar alguns peixos afonats. Bona senyal que fa reviure l'esperança de milloraria pesquera. Afarat el fasté amb noves teies no havia passat gaire estona d'estar abocats damunt l'orla esperant descobrir novament els primers peixos, quan va semblar-me sentir lluny, molt lluny, un retruny esmorteït per la distància que em féu l'efecte d'un tró llunyà; vaig advertir-ho als de bord i tots els caps s'aixecaren consultant el firmament.

El cel estava seré i els horitzons ben clars.— D'on vols que surtin els trons, si no es veu un núvol al cel?—diu l'avi. I convençut de que tant sols m'ho havia semblat, reprenc les meves observacions submarines, quan als pocs minuts, sens deixar dubte, se sentia molt mes clar el retrunyiment d'un altre tró.

Tornem a inspeccionar l'espai, i per damunt de l'Albera veiem aixecar-se ràpidament un negre nuvalot que s'atansava vers la nostra direcció —Apaga i fugim,, abans de la tramuntana!—» diu l'avi Bijuosi bo i cridant en Tries perquè fes el mateix. Prest foren complertes les seves ordres, fent cap a terra on els del llagut gros encara estaven embarcant Tart i als que també ordenà: Enllestiu depressa i anem-s'en que s'apropa el mal temps:—Amb tot això i d'una manera ràpida s'havia ennuvolant per complert. El cel s'havia tornat d'una negror esfereïdora. Llampecs i trons a mesura que s'apropava la tempesta sovinejaven més y es tornaven niés feréstecs i esgarrifosos

El lleó s'havia despertat i calia fugir abans no ens arribés amb les urpes. En el passatge de Cullaró ens reunirem el tres lleguts con venint després d'un canvi d'impressions seguir acomboiats procurant no perdre'ns de vista en previsió del que mútuament poguéis convenir-nos per l'estat de tempestat que s'anava accentuant cada vegada més fort, i després de repassar els estrops per tai de tenir-los de confiança, tornem a armar els remes i... a vogar fort.

En sortir fora l'estret les fortes ratxades ja ens feien anar esgarriats—. Planta peu i apremem dels remes per sortir-ne aviat abans no vingui la marejada grossa!—cridàvem procurant encoratjar nos els uns als altres. Davant la badia de Culip, la tempesta desencadenà amb tota la seva fúria. Una granissada horrorosa acompanyada de llampecs i trons que en retronjir per entre les penyes, es multipliquen indefinidament, fa impossible obrir els ulls per guiar nos entre la completa obscuritat de la nit.

A les palpentes, busquem els capots impermeables par encapillar-nos-els damunt del cap i protegir-nos la vista malgrat les dificultats que ens hi oposava la força del vent, el no poder afluixar el rem, i l'angoixa de no conèixer la situació dels altres companys perduts entre les tenebres.

L'avi Bunosi, amb la intuïció pròpia del que s'ha passat tota la vida entre els perills del mar, guiat pel soroll de les onades en batre les roques, i per la direcció del vent, està convençut que va arumb i, per tant, que enfilerà el passatge de la Claveguera sense contratemps. Més, i els altres companys citaran el mateix?.

L'oportuna intervenció d'un llampec amb l'immediat seguissi de formidable tro que retronjia entre les muntanyes, ens permeté entreveure la perillosa situació d'aquells, puix mentre l'un es dirigia dret els furallons de Culip, l'altre anava sobre els rompents de s'Encalladora, trobant-se ambdós en perill immediat de no adonar-s'en a temps.

Tots llancem un crit d'angoixa. Esforcem les nostres veus que no podien ésser oïdes en aquella mar tormentosa.—¿Com avisar-los perquè esmenessin el rumb? Neguitosos, amb el dubte de si s'haurien fet càrrec del perill imminent, se'ns acudí una idea. — Patete; el cometí—I en Patete, que vogava a proa, deixà ràpidament el rem, i fent-se càrrec del que d'ell d'esperava, allargà la mà, buscà la capsa, i al cap d'un moment, llençà entre la negror de l'espai, les notes mes vibrants i agudes del seu cornetí esmerçant-hi

tota la força de sos pulsions. No es feu esperar un altre llampec el qual ens permeté entreveure com les dues barques companyes havien esmenat el rumb, i mercès a la intervenció del cornetí entraren darrera nostre per la Clavaguera, esquivant el perill. Apropats davant la Maria Blanca, joiçosos de l'ocurrència, comentarem el fet i l'avi Bonosi recomanà seguir avant, tot dient nos: Sortint d'aquí, trobarem la mar arborada per la força del contrast i la correntada. Davant del perill d'una molt probable escaleixada, convé no allunyar-nos l'un de l'altre per si fos precis ajudar-nos mútuament i com que en la foscor de tan mala nit, es fa impossible l'alvirar-nos, el cornetí d'en Papete, indicarà la nostra situació i posareu atenció per tal de seguir-nos.

Així convinguts, tornàrem apretar els remes tant pel que ens convenia a fi de sortir aviat d'aquell mal pas, com per evitar que el fret s'apoderés de nosaltres amb el mal temps i la mullena que duiem damunt. Tombàrem la punta de l'Esquena amb la mar grossa i vent fresc de tramuntana, tal com estava previst; mes la pluja anava minvant, la qual cosa ens facilitava anar a la vista l'un de l'altre.

Davant de Cala Jugadora i una miqueta al redós, pretenien els mes temerencs entrar en ella per deixar passar la tempesta, imposant-se el bon criteri dels més assenyats que s'hi oposaren demostrant la impossibilitat d'arribar a casa a peu per causa dels mals camins i la foscor de la nit i de pretendrer restar a terra inactius, el fred s'apoderaria d'ells i podrien ésser pitjors les conseqüències. En canvi, continuant per mar, el pitjor ja estava passat i vogant fort, a més de conservar calor al cos, ben prest podrien arribar a Portlligat.

Tornem-hi doncs!—, feren varies veus al uníson esforçant el rem. Voga que voga i quan pels romponents compreguérem haver remuntat els furallons de Cullera, veierem de nou refer-se el xàfec. Barbarols del vent que sortia de la badia de Guillola ens aplasaven novament amb fúria les espesses gotes d'aigua contra la cara obligant-nos a tancar les parpelles contribuint amb la foscor de la nit i del xàfec a que ens fos impossible albirar la costa d'es Gat.

—iVoga fort i a ell! Cridàvem animant-nos mútuament. De sobte, deixem de veure el rastre fosforescent dels companys. Som al través de sa Llosa i convé novament advertir-los del perill, pel que repetim a una—: Patete, es cornetí! I aquest torna a retronir amb més força que mai.

Per la bonança de la mar i del vent, endevinàvem a la poca estona trobar-nos al redós del Cau de Sa Guineu.

—Avant, fins envestir sa morena! cridà el patró i continuem avant fins quedar abarats damunt de l'alga. Tirem el ruixo a la mar per si omplien les aigües. El cometí no parà fins comparèixer les altres barques. Tots en quedar-se en sec donen fons, i tots, sens ni descalçar-se es tiren a l'aigua precedits den Patete que continua tocant el cornetí fins arribar a la font.

Allí férem et recompte; tots hi érem sens novetat, i enfilant la costa, la pujàrem comentant els incidents de la jornada i convenint que no havia tingut majors conseqüències mercès a l'oportuna intervenció d'es cornetí d'en Patete.

Una vegada a les Herbes, cada qual va anar-se'n a casa seva per treurer's la mullena i trobar l'escalf que li mancava, citant-nos per quan el dia fos clar tornarà Port-lligat amb les dones precises per tal d'aprofitar la pesca. En sortir el sol, esvaint les tenebres d'aquella nit tan borrascosa i malestruga que la tramuntana ensems havia anat aclarint, tornàrem a les barques per fondejar-les convenientment i posar el peix en coves, el qual repartit a raó de dues robes a cada dona i mitjançant sis rals de jornal com estava establert en aquella data, foren portats al Port de la Selva. El peix s'adinerà be i encara feren una bona jornada aquells braus pescadors que tans treballs passen en la seva lluita per l'existència. D'aquella nit, servà sempre la tripulació el record que deixen en la vida les grans emocions viscudes i de la qual se sortí bé mercès a l'oportunitat de trobar-se a bord en Patete i el seu cornetí.”

CANTARELL

ANNEX 11. Descripció de la pesca a l'encesa.

Extracte de La Vanguardia.1889, setembre, 10

“(…) Donde mayor se advierte el carácter azaroso de esta ocupación es en la llamada pesca a la encesa. Por lo regular van á ella todos llenos de aliento, esperanzados, cual si llevaran en el bolsillo un billete de la lotería. El copo que obtengan vendrá á ser el resultado de la extracción.

Mas solo alguna que otra vez sacan el gordo: la mayor parte de las veces no obtienen siquiera la mitad de lo correspondiente á un mísero jornal, y no son pocas las noches que regresan á sus hogares con las cestas vacías, pues como dicen ellos con su típico lenguaje, hem fet marso.

Los pescadores de la encesa están organizados corporativamente. A principios de año se efectúa en la Ayudantía del Puerto el sorteo de los turnos de las calas, y ya desde entonces sabe cada pareja la cala que le irá correspondiendo sucesivamente, en las noches oscuras ó sin luna, las únicas utilizables para esta clase de pesca. Cuando la villa duerme, un número de pescadores que bien se aproximará á 200, trabajan afanosos, en el mar.

Nada más interesante y á la vez pintoresco que la pesca á la encesa, tal como aquí se efectúa. Ya anochecido salen los laudes, los míos de Caduques y los restantes de Port-Lligat. Si por falta de viento hay que bogar, sorprenden las manchas fosforescentes que al choque de los remos se forman sobre la líquida superficie. Los laudes avanzan sigilosamente en el seno de la noche, bajo la cúpula del cielo tachonada de millones de estrellas. Llegan á sitio, y mientras el laúd mayor se coloca con las redes prevenidas, cabe el punto de la costa, a donde debe efectuarse la llevada, los otros dos encienden sus tederos y salen á recorrer las cercanías, lanzando sobre el mar sus ígneos rojizos reflejos. Ciertos peces, que bien pueden llamarse trasnochadores, atraídos por la luz van compareciendo, primero pocos, luego muchos, y por fin en grandes moles, cuando la pesca abunda, poniéndose en seguimiento del laúd del fuego. Es sorprendente la gran experiencia de los tres únicos tripulantes de la embarcación, que están de continuo al acecho, y a quienes basta una sencilla burbuja para conocer si hay pesca y qué clase de

peces són los que van a subir desde el fondo a flor de agua —Bolla de surell—Bolla de biso!—Bolla de anxova! - dicen desde el primer momento, y no se equivocan nunca.

Cuando el enjambre de peces seguidores de la luz, vale la pena, condúcenlo lentamente y con gran tiento, hacia el sitio de la llevada, en donde aguarda el otro laúd, dispuesto á tender la red en sentido envolvente. En breve se ve flotar sobre el agua un círculo cerrado de corchos que marcan la situación de la red; empieza la llevada y el círculo se va reduciendo, estrechando por momentos. A través del agua se divisa perfectamente la agitación de la grey prisionera, ya que no encuentra escape. Deslizase, por fin el laúd de luego fuera del círculo, y la masa de peces se precipita sobre el fondo de la red sobre el saco ó el cupo que pronto, al vigoroso esfuerzo de los pescadores que no dan tregua á los brazos, aparece sobre el repecho de roca, originándose un conjunto de palpitaciones que se confunde con los gritos de alborozo de los pescadores. Espectáculo hermoso que alumbran las teas, el que ofrecen aquellos peces palpitantes y aquellos hombres curtidos y atezados, al desnudo brazos y piernas de recia musculatura y con la faz radiante de alegría, La llevada abundante representa el pan de sus hijos.

Porque ellos trabajan, no como simples asalariados, si no como copartícipes en el fruto de su trabajo. La pesca cobrada ó su producto en venta, divídese por mitad entre el capital representado por los laudes, arreos y combustible, y la mano de obra. Esa segunda mitad se divide por partes iguales entre todos los pescadores.

Y si a veces esa cuota individual representa apenas lo necesario para el sustento diario de la familia, en otras ocasiones excede al salario de todo un mes de trabajo ó más aún.

Este año se han hecho magnificas llevadas de anchoa, principalmente durante la primavera. De todos los peces de la encesa es la anchoa el que mejor se adinera. El biso y el barat son ordinarios y valen poco. El sorell es expedido á Rosas, donde no siempre obtiene precio. Una comitiva de mujeres, con una cesta que contiene dos arrobas de pescado sobre la cabeza emprenden el camino de Rosas por el atajo, ganándose tras tres horas de marcha y otras tres de regreso una miserable peseta.

Y si á un patrón de la encesa le preguntas:

—Qué haveu fet, avuy?

Os responderá, en lacónico lenguaje;

—No res, vuit donas.

Midiendo por cada conductora las dos correspondientes arrobas de pescado.

No sucede lo propio con la anchoa. Esta se queda toda en Cadaqués y aun se adquiere la que se puede en los demás pueblos de la costa. Las dos fábricas de salazón aquí establecidas, se la disputan para servir los pedidos del consumo tanto de España como del extranjero. La Estiliano Sala suele verificar las expediciones en cascos, empleando la anchoa a granel. En la de Onofre Pont efectúase una escrupulosa selección y se atiende con escrupulosidad á las preferencias de cada mercado así en la calidad como en la forma de los envases.

El mercado interior, el de Francia, el de Italia, el de Austria y el de América conocen y estiman en mucho los ricos salazones del señor Pont, magníficamente presentadas. Onofre Pont es el hombre activo y emprendedor de Cadaqués. Sorprende que en una población aislada y poco menos que muerta, se encuentre un comerciante de fibra bastante para dar vida á algunos ramos importantes de la industria de exportación realizada con los frutos de la comarca, sus marcas de vino, de aceite y de pesca salada, conocidas y estimadas en todo el mundo, revelan que aun se puede revivir este pueblo, víctima de tantas desgracias, y el pan que se ganan en sus talleres un buen número de mujeres empleadas en la preparación de aquellos productos, y que por cierto son muy activas y hábiles, traen la alegría, durante largan temporadas del año al seno de muchos hogares.”

J. Roca i Roca

ANNEX 12. Extacte de la notícia d'un naufragi d'un llagut de foc a Cadaqués

Extracte de La Vanguardia. 1889, setembre, 3

“(…) No paran aquí las desgracias. Cuando la tristeza y el dolor se habían apoderado de todo el pueblo, perdida ya la esperanza en la saltación del pailebot, una nueva y horrible catástrofe ha renovado el espanto y la aflicción en todos los corazones. La noche antepasada salieron á pescar á la encesa los laudes de Dámaso Roch, y en la cala de Culip, situada al N. E. del Cabo de Creus, cala que les correspondía por turno, cogieron algunas redadas de pescados. Serían las tres de la mañana, cuando el laúd mayor con la pesca partió para la Selva, y el laúd pequeño ó de fuego , como le llaman, cargado con las redes, emprendió su regreso á Cadaqués á lo largo de la costa. Iban en este laúd los tres hermanos Mestres y un primo suyo, y se dispusieron á ir al remo para batir con ellos el pescado y procurarse nueva pesca.

Uno de los pescadores que viven constantemente en el Cabo, al salir para levantar las redes, á la mañana, quedó sorprendido al ver un laúd completamente tumbado junto á las rocas. Se acercó allí, y no vio huella alguna de sus tripulantes. Alarmado en extremo, dejó allí su bote con dos hombres, y por tierra corrió hacia la población para dar parte de lo que había visto al señor Ayudante de Marina. Inmediatamente desde Port-Lligat salieron en un laúd el Ayudante de Marina y otras varias personas, y al llegar al sitio donde estaba el laúd, entre Cala Jugadora y Cala Fredosa, buscaron inútilment los despojos de los náufragos.

El laúd tumbado, llevado á tierra, fue varado en Cala Fredosa, habiendo observado todos con sorpresa que apenas mostraba averías. A las diez dé la noche de anteayer no había parecido cadáver alguno de los infelices pescadores que tripulaban el laúd. Es verdaderamente extraordinario lo ocurrido, teniendo en cuenta que él tiempo no era malo, que se trataba de cuatro jóvenes robustos, ágiles, buenos nadadores, que iban al remo junto á la costa y que el laúd quedó flotando y por lo mismo facilitando el salvamento.

Entre las suposiciones que se hacen para explicar la catástrofe, nos parece la más provista de fundamento, la de que al inclinarse el laúd por cualquier motivo, todas las redes se hicieron á un lado, tumbándolo, y al caer al mar, aprisionaran entre sus mallas á los cuatro desdichados jóvenes, privándoles de todo movimiento. No de otra manera se explica que tan fuertes nadadores perecieran poco menos que á la orilla.

Uno, de estos pescadores era Salvador Mestres, el patrón del bote salvavidas, que con tanta abnegación cooperó al salvamento de la tripulación y pasajeros del vapor «Archímède», á quien otorgó en recompensa una medalla de oro la Sociedad de Salvamento de Náufragos. Sus dos hermanos, y su primo, merecieron también medallas por su valeroso comportamiento en aquella ocasión. Tres de ellos eran casados, y dejaron á sus viudas y á sus hijos en terrible abandono y en profunda desesperación.

Entre los tripulantes del pailebot «Salvador» había tres casados, y tres también premiados con medalla por la citada Sociedad de Salvamento de Náufragos. Ayer fue para Cadaqués un día de aflicción y llanto. Todo el mundo acudió á prestar consuelo á los ancianos padres que han visto parecer á los hijos que eran su sosten, á las pobres viudas que esperarán en balde el regreso de sus esposos, interrogando vanamente al mar que tan espantosos secretos guarda en sus profundidades insondables. Nadie al contemplar á los pobres huérfanos abandonados, podía contener las lágrimas.

No dudamos que la inagotable caridad de los catalanes vendrá en socorro de las familias de estos desdichados, que tuvieron brazos bastantes fuertes para salvar á los demás de las iras del mar, y que no han logrado proveer á su propia salvación.

Cadaqués es un pueblo desdichado si los hay: no basta que la miseria arroje su población a lejanos cumas, viene la muerte y arrebatada á los jóvenes que proveían de pan á tantos hogares, hoy desolados y fríos.”

11. BIBLIOGRAFIA

“Índice Legislativo de Pesca Marítima”, recopilat per Saturnino Cancio al *Boletín de Pesca y Caza*, 1929.

“Le interazioni tra uomo ed ambiente nell Mediterraneo dall’Epoca Romana al XIX secolo: una visione storica ed ecologica delle attività di pesca.” *Atti del II Workshop Internazionale HMAP del Mediterraneo e Mar Nero. Chioggia, 27-29 settembre 2006*. Supplemento ai Quaderni ex ICRAM, 2008

“Un siglo de pesca en España: nuevas perspectivas, nuevas aportaciones.” *Áreas: Revista de Ciències Socials*, 2008, vol 27.

Abad, R. “Las almadrabas de Almería.” *Boletín del Instituto de Estudios Almerienses*, 1996, núm. 14, p. 77-89.

Abadal, R. *Catalunya Carolingia*. Barcelona: Institut d’Estudis Catalans, 2003, vol. 5: Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada

Acheson, J.; Wilson, J. “Order out of Chaos: the case for parametric fisheries management”. *American Anthropologist*, 1996, vol. 98, p. 579-594

Acheson, James M. “Anthropology of fishing”. *Annual Review of Anthropology*, 1981, vol. 10, p. 275-316

Acheson, James M.; Gardner, Roy J. “Spatial strategies and territoriality in the Maine lobster industry.” *Rationality & Society*, 2005, vol. 17, n° 3, p 309-341

Aguilera Klink, F. “¿La tragedia de la propiedad común o la tragedia de la malinterpretación en economía?” *Agricultura y Sociedad*, 1991, núm. 61, p. 157-181.

Agustí, B. “Sant Quirze de Colera entre els segles XII i XIV: d’efici religiós a fortificació militar. *Annals de l’Institut d’Estudis Empordanesos*, 1998, vol. 31, 111-131

Albareda, J. "Quina fou la incidència econòmica i social de l'exèrcit castellà en la societat catalana de 1635 a 1700?" *Manuscripts: revista d'història moderna*, 1997, núm. 15, p. 105-114

Alegret, J. L. "Recursos, espacio e historicidad. La dimensión social de la pesca en el noroeste mediterráneo". En Symes, D. (ed.) *Europe's southern waters: management issues and practice*. Oxford [etc.]: Finishing News Books, 1999, p. 55-64.

Alegret, J.L. "Economics and political anthropology of fisheries governance: the incipient failure of collective in Catalan confradias" Hatcher A, Robinson C. (eds.) *Management institutions and governance systems in European fisheries: Proceedings of the third Concerted Action workshop on economics and the Common Fisheries Policy. (Vigo, Spain, 28-30 October 1999.)* CEMARE Misc. Paper M48.

Alegret, J.L. (ed.) *El Port de Palamós 1902-2002: memòria d'un centenari*. Barcelona: Ports de la Generalitat, 2002.

Alegret, J.L.; Garrido, A. *Estudi de les fonts documentals en la recerca sobre història del a pesca a Catalunya*. Girona; Palamós: Càtedra d'Estudis Marítims: Museu de la Peca, 2005.

Alegret, J.L.; Garrido, A. *Historia de la confraria de pescadors de Palamós*. Palamós: la confraria, 2004

Alegret, J.L.; Martí, M. (eds.) *La pesca a Catalunya*. Barcelona: Angle, 2003.

Alemaný. J. "La urbanització del litoral de Catalunya". Dins de *El sistema litoral: un equilibri feble amenaçat pel canvi climàtic*. Barcelona: Diputació, 2010, p. 23-32

Alonso, F. *Crenzas e tradicións dos pescadores galegos, británicos e brétons*. A Coruña: Xunta de Galicia, 1996

Alvar, M. "Migraciones de la jàbega". *Jàbega*, 1975, vol. 12, p. 77

Amades. J. *Folklore de Catalunya: costums i creences*. Barcelona: Selecta, 1981

Andreu Tomàs, Agustí. *La Pesca en las albuferas del Delta del Ebro: aspectos etnohistóricos, sociales y tecnológicos*. [Memòria de llicenciatura inèdita]. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, 1987

Anuario de la Comisión Permanente de Pesca para el año 1868. Madrid: Tip. Estrada, Díaz y López, 1868

Ayza Roca, A. "La pesca a València en el segle XV". *Espill*, 1984, p. 159-180

Bacardí, A. *Diccionario del Derecho Marítimo de España*. Madrid: Establecimiento Tipográfico de Narciso Ramirez, 1861

Baig, M. "La vila de Roses en els segles XVI i XVII" *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 1988, núm. 21, p. 135-206

- Bajet Royo, Montserrat. *Aspectes del comerç a Catalunya en el segle XVI segons els llibres dels mostassàs*. [tesi doctoral]. Lleida: Universitat de Lleida. Departament de Dret Públic. 1993.
- Balaguer, E. Dantí, J.; Gual, V. (eds.) *Els béns comunals a la Catalunya Moderna*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1998.
- Barbaza, Y. *El Paisatge humà de la Costa Brava*. Barcelona: Edicions 62, 1988 [Ed. orig. 1966].
- Barcelona Colldeforn Lladó, F. *Historial de los gremios de mar de Barcelona, 1750-1865*. Barcelona, 1951.
- Barriandos, M. “El clima histórico de Cataluña (s. XIV-XIX). Fuentes, métodos y primeros resultados”. *Revista de Geografía*, 1996-1997, vol. 30-31, p. 65-95
- Baudrillart, J.J. *Traité générale des aux, chasses et pêches*. Paris: Bertrand, 1827
- Beltran, J. “La Cetaria de Barcino. Una factoría de salazón del siglo III d.C. en el yacimiento de la plaza del Rey de Barcelona” *III Congreso internacional de estudios Históricos. El Mediterráneo: La cultura del mar y de la sal*. Alicante, 2006. pp. 187-193.
- Beltrán, O. “Economía doméstica y gestión comunal en el Pirineo Catalán”. Dins Nöelle, Mario; Contreras, Jesús. *La gestión comunal de los recursos: economía y poder en las sociedades locales de España y de América Latina*. Barcelona: Icària, 1996.
- Beltran, O. *Es Aranesi: adaptació a l'entorn i organització social al Pirineu central*. [tesi doctoral]. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1994
- Beltrán, P. “Les ordinations del peix a la vila de Cardona (1422)”. *Cardener*, 1988, núm. 5, p. 189-195.
- Berkes, F. “Property rights and coastal fisheries”. Dins Pomeroi, R.S. *Community management and Common property on coastal fishing in Asia and the Pacific: concepts, methods and Experiences*. ICLARM, Conference Proceeding, 1994, p. 51.62.
- Berkes, F. “Success and failure in marine coastal fisheries of Turkey”. Dins Bromley, D.W. (ed.) *Making the Commons Work*. San Francisco: Institute for Contemporary Studies Press, p. 161-182
- Berkes, F. “The benefits of the commons”. *Nature*, 1989, vol. 340, p. 91-93
- Berkes, F. et al. *Managing small-scale fisheries: alternative directions and methods*. Ottawa: IDRC, 2001
- Bernat Roca, M. “Avols mixtures. Sobre el control de qualitat dels aliments. Ciutat de Mallorca, segles XIV-XV”. En *Actes de les XIV Jornades d'Estudis Històrics Locals: La Mediterrània, àrea de convergència de sistemes alimentaris (segles V-XVIII)*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, 1995, p. 283-298
- Berthelot, S. *Études sur les pêches maritimes dans la Méditerranée et l'océan*. Paris: Challamel aîné, 1868

- Blanca, S. *Sa Perola i la pesca a Calella*. Palafrugell: l'Ajuntament, 2008
- Boadas, J. "Aproximació a les transformacions del litoral català a la primera meitat del segle XVIII. El cas de Sant Feliu de Guíxols". Dins *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1984, vol. 1, p. 267-280
- Bolòs, J.; Hurtado, V. *Atlas dels comtats d'Empúries i Peralada (780-991)*. Barcelona: Dalmau Carles, 1992
- Bonassie, P. "Le litoral catalán durant le Haut Moyen Âge." Dins *Zones côtières littorales dans le monde méditerranéen au Moyen Âge: défense, peuplement, mise en valeur*. Rome: École française. Madrid: Casa de Velazquez, 2001, p. 251-271
- Bosch de la Trixeria, C. *Recort d'un excursionista*. Barcelona: La Renaixensa, 1887, p. 251-266
- Braudel, F. *El Mediterráneo y el mundo mediterráneo en época de Felipe II*. México: FCE, 1987
- Bresch, E. "Pêche et commerce du corail en Méditerranée de l'Antiquité au Moyen Age". Dins Morel, J.P.; Rondi-Constanzo, C.; Ugolini, D. (eds.) *Corallo di ieri, corallo di oggi*. Ravello: EDIPUGLIA, 2000, p. 41-53
- Bromley, D.W. *Environment and economy: Property rights and public policy*. New York: Blackwell, 1991.
- Byon, R. "The maritime household in Northern Europe". *Comparative Studies in Society and History*, 1994, vol. 36, núm. 2, p. 271-292
- Caballero, G.; Garza, M.D. "Los fundamentos de la Nueva Economía Institucional hacia la economía de los recursos naturales: comunes, instituciones, gobernanza y cambio institucional." *XII Reunión de Economía Mundial: caminos para superar la crisis global*. Santiago de Compostela, 26-28 mayo 2010 [en línia]. Disponible a <http://www.usc.es/congresos/xiirem>
- Cabantous, A. "Ponant et Levant aux XVII et XVIIIe siècles: des communautés halieutiques semblables?" Dins Riecau, J.; Cholvy, G. (dirs): *Le Languedoc, le Roussillon et la mer. Des origines à la fin du XXe siècle*, París, L'Harmattan, 1992
- Cabantous, A. *Le ciel dans le mer: Christianisme et civilisation maritime (XVe-XIXe siècle)*. Paris: Fayard, 1990
- Cadaqués Pons, J. "Corall i corallers a la costa gironina". *Revista de Girona*, 1989, núm. 134, p. 55-60.
- Calleri, N. "Fonti genovesi sulle isole Egadi tra XVII e XIX secolo". *Mediterranea Ricerche Storiche*, 2007, IV, n° 9 p. 153-172
- Calmet, Agustin. *Encyclopedie théologique, ou première série du dictionnaires sur toutes les parties de la science religieuse*, 1862

- Canales, E. "El diezmo a fines del Antiguo Régimen". Dins *La Economía española al final del Antiguo Régimen*. Madrid: Alianza, 1982. Vol. I: Agricultura, p. 105-187.
- Cañellas Serrano, N. "Almadraves, tonaires, tonyineros i tonyinaires". *Drassana: Revista del Museu Marítim*, 1999, núm. 8, p. 9
- Capdevila, S. "El Gremio de Marineros". Dins *Setmana Santa de Tarragona*, 1930, p. 19-41
- Capel, H. "El drama de los bienes comunes: la necesidad de un programa de investigación". *Biblio3W: Revista bibliogràfica de Geografia y Ciencias Sociales*, 2003, vol. VIII, núm. 458.
- Carmona, X. "La historiografía marítima de una región pesquera: Galicia". Dins Di Vittorio, A.; Barciela, C. *La storiografia marittima in Italia e in Spagna in età moderna e contemporanea: tendenze, orientamenti, linee evolutive*. Bari: Caccuci Editori, 2001, p. 21-40.
- Carreras Candi, Francesc. "Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya: Sant Celoni (1370)." *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 1925-1926, vol. XII, p. 139-148.
- Carreras, E. "Les referències de Cadaqués i del Cap de Creus segons la Marca Hispànica." *Annals de l'Institut d'Estudis de l'Alt Empordà*, 2004, núm. 37, p. 76-83
- Carreras, J; Druguet, E. "Algunas claves para la protección del patrimonio geológico de Cap de Creus." *Zubía*, núm. 15, p. 46-47
- Cartografia Marítima i Pesquera del Litoral Català*. [en línia] Palamós: Càtedra d'Estudis Marítims. Universitat de Girona, 2005- Disponible a <http://biblioteca.udg.edu/mapsver>
- Caruana Tomàs, C. *Estudio histórico y jurídico de la Albufera de Valencia: su régimen de aprovechamiento desde la Reconquista hasta nuestros días*. Valencia: Succ. Vives Mora, 1954.
- Casas Homs, Josep M. (ed.) *Dietari de Jeroni Pujades*. Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, 1975, vol. 15
- Casas, C.; et al. "La bioflora de la península del Cap de Creus." *Acta botànica barcinonensia*, 1998, núm. 45, p. 158-160
- Cervera, J. M. *Història del Monestir de Sant Feliu de Guíxols*. Girona: Caixa d'Estalvis Provincial de Girona, 1987
- Christy, F. Territorial use rights in marine fisheries: definitions and condition. Roma: FAO, 1982
- Ciriacy-Wantrup, S.V.; Bishop, R. "Common Property' as a Concept in Natural Resources Policy". *Natural Resources Journal*, 1975, vol. 15, p. 713-727.
- Clavaguera, J. *Llançà*. Girona: Diputació de Girona, 1999

- Coll, C.. “La nissaga dels Kontos: la petita Grècia de Cadaqués”. *Revista de Girona*, 1998, núm. 188, p. 52-57
- Colldeforns Lladó, F. *Historial de los Gremios de Mar de Barcelona*. Barcelona: Marina, 1951.
- Collet, S. “Le baron et le poisson: feodalité et droit de mer en Europe Occidentale”. *Droit et Cultures*, 1987, núm. 13, p. 25-49
- Collet, S. “Le tiers de l'espadon: un mode féodal d'appropriation de la ressource halieutique”. *Anthropologie Maritime*, 1985, no2, pp. 41-53.
- Collet, S. *Uomi e pesce: la caccia al pesca spada tra Scilla e Cariddi*. Catania: Maimone, 1993
- Collet, S. “The legacy of a mediterranean halieutical common”. Dins García Allut, A.; Pascual Fernández, J. *Antropología de la Pesca*. Santigado de Compostela: Asociacion Galega de Antropoloxña, 1999, p. 25-36
- Compte, A. “Sobre els orígens i primera expansió urbana de Portbou”. *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 1991, vol. 24, p. 329-398
- Corbin, A. *El territorio del vacío*. Barcelona: Mondadori, 1993
- Coromines, J. *Diccionari etimològic i complementari de la Llengua Catalana*. Barcelona: Curial, 1991
- Costa, M.M., “Conflictos de pesca a les mars de Palamós (1571-1576)”, *Estudis del Baix Empordà*, 14, 1995, p. 157-162.
- Costa, J. *Colectivismo agrario en España*. Zaragoza: Guara, 1983
- Cubillo, R. “Carne y pescado: su importancia en la alimentación de una ciudad del interior español: León (siglo XVIII).” *VII Congreso de la Asociación de Historia Económica*. Zaragoza, 19-21 septiembre 2001.
- Cushing, D. H. *The Provident Sea*. New York: Cambridge University Press, 1998, p. 1-10
- Dacosta, J.M. “Cap de Creus: espai natural, espai cultural”. *Revista de Girona*, 2000, núm. 198, p. 88-91.
- Dacosta, J.M.; Febrés, X. *La tramuntana*. Girona: Diputació, 1995.
- De la Fuente, P. “La fortificació del litoral cadaquessenc al segle XVI.” *Annals de l'Institut d'Estudis de l'Alt Empordà*, 2001, núm. 34, p. 379-400
- De la Fuente, P. “Un exemple d'arquitectura defensiva del litoral català d'època moderna: la torre de Norfeu.” *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 1993, núm. 26, p. 159-174
- De Nicoló, L. *Mangiar pesce nell'età moderna : diritto di pesca, produzione, conservazione, consumo*. Fano : Grapho 5, 2004

De Nicoló, L. *Microcosmi mediterranei : le comunità dei pescatori nell'età moderna*. Bologna : Clueb, 2004.

Decretos del rey don Fernando VII: año cuarto de su restitución al trono de las Españas. Madrid: Imprenta Real, 1818

Delgado, J. "Balears". *Bolentín de Pesca*, 1921

Demestre, Montserrat. "Les diferents comunitats naturals de la Mediterrània". Dins *L'Oceanografia: recursos pesquers de la mar catalana*. Barcelona: Diputació, 1986, p. 9-42

Desdévise du Dezert, G. *La España del Antiguo Régimen*. Madrid: Fundación Universitaria Española, 1989

Deyà Bauzà, M.J. "La pesca en el Reino de Mallorca en los siglos XV y XVI. Elementos básicos para su estudio". Dins *XVIII Congrès internacional d'Història de la Corona d'Aragó: la Mediterrània de la Corona d'Aragó, segles XIII-XVI* (14è, València, 9-14 setembre 2004). València: Universitat de València, 2005.

Diaz, C; Palou, H.; Puig, A.M. *La Ciutadella de Roses*. Girona: Diputació, 1998

Domínguez Martín, R. "Sociedad y reproducción de las economías familiares en el norte de España (1800-1860)". Dins Le Play, F. *Campesinos y pescadores en el Norte de España*. Madrid: MAPyA, 1990, p.171-214.

Donati, A.; Pasini, P. (ed.) *Pesca e pescatori nell'antichità*. Milano: Leonardo Arte, 1997.

Donati, A.; Pasini, P. (eds.) *La pesca realtá e simbolo: tra Tardoantico e Medioevo*. Milano: Leonardo Arte, 1999.

Doneddu, G.; Gangemi, M. *La Pesca nel Mediterraneo occidentale : secoli XVI-XVIII*. Bari : Puglia Grafica Sud, 2000

Doumenge, F. "L'Histoire des pêche thonieres". *Col.Vol.Sci.Pap. ICCAT*, 1998, n° 50, vol. 2, p. 753-803.

Duhamel de Monceau, H. L. *Traité Général des pêches et histoire des poissons qu'elles fournissent tant pur la subsistance des hommes que pour plusieurs autres usages que on rapport aux arts et au commerce*. A Neuchâtel : de l'imprimerie de la Société typographique, 1776.

Durrenberger, E. P.; Pálsson, G. "Ownership at sea: fishing territories and access to sea resources". *American Ethnologist*, 1987, vol. 14, núm. 3, p. 508-522.

Dyson Hudson, Rada; Alden, Eric. "Human territoriality: an ecological reassessment." *American Anthropologist*, 1978, vol. 80, n° 1, p. 21-41

Echinard, P. "Les Catalans à Marseille aux XVIIIe et XIXe siècles." APHG Aix Marseille. [en línia]. Marsella: APHG, 2006.

Els Comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada. Barcelona : Institut d'Estudis Catalans, 2003

Erkoreka, J. *Análisis histórico-institucional de las cofradías de mareantes del País Vasco*. Vitoria: Gobierno Vasco, 1993.

“Estadística de Pesca, año 1892”. *Revista de Pesca Marítima*. Madrid: Fuentenebro, 1894

Étienne, B. G. *Oeuvres du comte de Lacépède*. Paris: Dumenil, 1836

Excavacions arqueològiques subaquàtiques a Cala Culip. Barcelona : Generalitat de Catalunya , 1989, p. 17-20

Fàbrega, J. *El llibre del peix*. Barcelona: La Magrana, 1996.

Febres, X. “El contraban en un país de frontera”. *Revista de Girona*, 1990, núm. 140, p. 86-90

Feeny, D. et al. “The tragedy of the Commons: Twenty-Two Years Later”. *Human Ecology*, 1990, vol. 18, núm. 1, p. 1- 19.

Feeny, D. et al. “The tragedy of the Commons: Twenty-Two Years Later”. *Human Ecology*, vol. 18, núm. 1, p. 1, 19.

Feral, F. *Sociedades, legislación pesquera e instituciones marítimas en el Mediterráneo occidental. Resumen de derechos colectivos y sistemas descentralizados de disciplina profesional*. Roma: FAO, 2004

Fernández Casanova, C. (Coord.), *Historia da pesca en Galicia*. Santiago de Compostela: Universidad de Santiago de Compostela. Servicio de Publicaciones e Intercambio Científico, 1988.

Fernández, R. “Historia social, historia en construcción: una década de historia social en el modernismo catalán”. Dins Martínez Shaw, C. (ed.) *Historia moderna, historia en construcción: Economía, Mentalidades y Cultura. Congreso del Centre d'Estudis d'Història Moderna “Pierre Vilar” (Barcelona, 1996)*. Lleida: Editorial Milenio, 1999, vol. 1, p. 36.

Ferrer Alòs, Ll. “Una revisió del creixement demogràfic de Catalunya en el segle XVIII a partir dels registres parroquials”. *Estudis d'Història Agrària*, 2007, núm. 20, p. 17-68

Ferrer, M.T. “Llançà, senyoriu del monestir de Sant Pere de Rodes en els segles XIV-XV”. *II Col·loqui d'Història del Monaquisme Català (Sant Joan de les Abadesses, 1970)*, Poblet: 1974, p. 213-241.

Ferrer, M.T. “Navegació, ports i comerç a la mediterrània de la Baixa Edat Mitjana”. Pérez, J.; Pascual, G. (eds) *Comercio, redistribución y fondeaderos. La navegación a vela en el Mediterráneo. Actas V Jornadas Internacionales de Arqueología Subacuática*. (Gandía, 8 a 10 de noviembre de 2006) Valencia: 2007, p. 113-166

Firth, R. *Malay fishermen : their peasant economy*. New York: Norton, 1975 [1ª, 1946]

Florido del Corral, D. *Evolución histórica y cultural de las almadrabas en el litoral atlántico meridional (siglos XVI-XX)*. Palamós: Càtedra d'Estudis Marítims, 2005

- Foguet, J. *Cofradías-gremios (especialmente fluviales de la ribera del Ebro en Tortosa)*. Madrid: Juan Pueyo, 1923.
- Folch, C. “El poblament al nord-est català durant la transició a l’edat mitjana”. *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*, 2005, vol. 65, p. 37-65
- Fontana, J. *La historia de los hombres*. Barcelona: Crítica, 2001, p. 329-351
- Fontserè, E. *La Tramuntana empordanesa i el Mestral del Golf de Sant Jordi*. Barcelona: IEC, 1950.
- Forni, N. “Common property regimes: origins and implications of the theoretical debate” Dins Groppo, P. (ed.) *Land reform: land settlement and cooperatives*. Roma: FAO, 2000.
- Fort i Costa, “Geologia del Cap de Creus.” *Revista de Girona*, 2006, núm. 236, p. 69-73
- Frangoudes, K. “Les pêcheurs méditerranées face aux nouveaux métiers”. Dins *Mutations techniques des pêche maritimes: agir ou subir? : évolution des systèmes techniques et sociaux : actes du colloque, Lorient, novembre 1999*. Plouzané : Ifremer, 2001, p. 246-256
- Franquesa, T. *El paisatge vegetal de la península del Cap de Creus*. Barcelona, Institut d’Estudis Catalans, 1995
- Gabriel García Márquez. “Tramontana”. Dins *Doze Cuentos Peregrinos*. Barcelona: RBA, 1994.
- Gadner, R; Ostrom, E. “Rules and games”. *Public Choice*, 1991, núm. 70, p. 121-149
- Gallart, L.; Escriche, R.; Fito, P. *La Salazon de pescado, una tradición en la dieta mediterránea*. Valencia: UPV, 2005.
- García Allut, A. “Del libre acceso a la propiedad comunal: el caso de la comunidad pesquera de Muxia (Galicia). *Eres. Serie Antropología*, 1990, vol. 2, núm. 1, p. 99-114
- García Fajardo, I. *Ciencia y técnica de la pesca en España (1750-1920* [tesi doctoral]. Madrid: Universidad Complutense. Departamento de Biología Celular, 1990., p. 34
- García Solá, F. *Idea general de la Pesca Marítima en España*. Madrid: Fuentenebro, 1888
- García Solá, F. *Memoria sobre la industria y legislación de pesca (1874-1879)*. Madrid: Tip. Estrada, 1880
- García-Delgado, V. “La reconstrucció d’un llagut de foc.” *Revista de Girona*, 1995, núm. 171, p. 85
- Garrido, A. “Història i memòria de la tonyina a Catalunya”. *Primera Jornada de la Tonyina Vermella de la Mediterrània*. Conferència pronunciada a l’Ametlla de Mar, 9 d’octubre de 2008.

Garrido, A. Alegret, J.L. “Les activitats pesqueres en el context de la Catalunya medieval”. Dins Garrido, A. et al., *Les Ordinacions de la Pesquera de la Platja de Calonge, segles XV-XVII*. Palamós: Fundació Promediterrània, 2010.

Garrido, A. *Los pescadores de la Costa Brava ante els Antiguo Régimen: orígenes i geografia del conflicto alrededor de las rentas feudales (1750-1830)* Girona: Programa de doctorat de la Universitat de Girona, 2004

Garrido, A. *Pesca i associacionisme al litoral de Girona: la confraria de Sant Pere de Palamós*. [DEA. Inèdit] Girona: Universitat de Girona. Facultat de Geografia, Història i Història de l'Art, 2005

Garrido, A., et al. *Les Ordinacions de la pesquera de Calonge, segles XV-XVII*. Palamós: Fundació Promediterrània, 2010.

Gelabertó, M. *La palabra del predicador: contrarreforma y superstición en Cataluña (siglos XVII-XVIII)*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona. Departament de Història Moderna i Contemporània, 2003

Gelabertó, M. *La palabra del predicador: contrarreforma y superstición en Cataluña (siglos XVII-XVIII)*. [tesi doctoral inèdita]. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 2003

Gifre, P. “La Roses fora muralla. Els inicis de la Roses Moderna (1645-1693)”. Dins *A la frontera de l'Imperi: Guerra i societat a Roses, 1773-1833*. Roses: l'Ajuntament, 2009, p. 35-48

Gifre, P. “L'Empordà en els segles XV, XVI i XVII: pagesos, soldats, guerres i frontera”. Dins Gifre, P. (Coord.) *Història de l'Alt Empordà*. Girona: Diputació de Girona, 2000

Gifre, P. “Una contribució a l'estudi de l'agricultura en el corregiment de Girona. Conreus i collites durant la segona meitat del segle XVIII.” *Pedralbes*, 1988, núm. 8, p. 537

Gifre, P. “Universitats endeutades i fiscalitat comunitaria. Les universitats del comtat d'Empúries, 1659-1705.” *Recerques*, 1995, núm. 33, p. 53-75

Gifre, P. *En la prehistòria dels hisendats: de senyors útils a propietaris (Vegeria de Girona, 1486-1730)* [Tesi doctoral]. Girona: Universitat de Girona. Departament de Geografia, Història i Història de l'Art, 2008

Giménez, J. *Mataró en la Catalunya del segle XVII*. Mataró : Caixa d'Estalvis Laietana, 2001-2005

Giraldez, J. “Las bases históricas de la actividad pesquera en España”. *Papeles de Economía Española*, 1997, núm. 71, p. 33-47

Giralt, E. (ed.) *Història Agrària dels Països Catalans*. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, 2008

Gòmez, S.; Riera, S. "Pesca, pescadors i peixos: la pesca artesanal al Cap de Creus." *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 2007, Actes del Congrés sobre el Paisatge, vol II., p. 473-489

González Cravioto, E. "La pesca del atún en la antigüedad". *Aljandra. Revista de Estudios tarifeños*, 1999, núm. 34, p. 16-18.

Gran Geografia Comarcal de Catalunya. Barcelona : Enciclopèdia Catalana, 1991-1996, vol. 4

Grau Pujol, J.M.T. *El corall a la costa del Empordà (Begur, selges XVIII-XIX)*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1993.

Hadiger, E. "Encesa", Dins *Memoria sobre la Industria y Legislación de Pesca que comprende el Año 1879 al 1884*. Madrid: Imprenta de la viuda e hija de Fuentenebro, 1885, P. 242-252

Hannesson, R. "From common fish to rights based fishing : Fisheries management and the evolution of exclusive rights to fish". *European Economic Review*, 1991, vol. 35, núm. 2-3, p. 397-403.

Hardin, G. "Tragedy of the commons". *Science*, 1968, vol. 162, núm. 3859, p. 1243-1248.

Hocquet, J.C. "Poisson du riche et areng du commun." Dins Mollat, M. (dir.) *Histoire des pêches maritimes en France*. Toulouse, 1987, p. 39-93

Hoffman, R. C. "A brief history of aquatic resource in medieval Europe". *Helgoland Marine Research*, 2005, núm. 55, p. 22-30.

Huxley, M. B. "Las industria pesquera en el País Vasco peninsular al principio de la Edad Moderna: ¿una edad de oro?." *Itsas Memoria. Revista de Estudios Marítimos del País Vasco*, 2000, núm. 3, p. 29-75

Iglésies, P. *Pere Gil, S.I. (1551-1622) i la seva Geografia de Catalunya*. Barcelona : Societat Catalana de Geografia, Institut d'Estudis Catalans, 2002

Jaubert de Passa, Françoise J. "Recherches historiques et géographiques sur la montagne et le Cap de Creus." Dins *Nouvelles Annales des Voyages et des Sciences Géographiques*. Paris: Gide, 1833

Johnston, Douglas, M. *The theory and history of ocean boundary-making*. NY: McGill-Queen's Press - MQUP, 1988

Lagrée, M. *Religion et cultures en Bretagne (1850-1950)*. Paris: Fayard, 1992.

Llabrés, T. *Es bolitx: La pesca amb bolitx al port de Maó*. Maó: Institut Menorquí d'Estudis, 1997.

Lleonart, J. "La pesca a Catalunya i la seva gestió." *Butlletí de l'Institut Català d'Història Natural*, 1996, núm. 64, p. 135-158.

Leonart, J.; Camarasa, J.M. *La pesca a Catalunya el 1722 segons un manuscrit de Joan Salvador Riera*. Barcelona: Museu Marítim, 1988

Llibre d'establiments i ordinacions de la ciutat de València. (1296-1345). València: Universitat, 2007

Lloret, J.; Riera, V. "El medi marí del Cap de Creus i el Golf de Roses." *Revista de Girona*, 2006, núm. 236, p. 74-77

Llovet, J. "La matrícula de mar a Catalunya: el reclutament de la marineria al segle XVIII". *Avenç*, 1982, núm. 50, p. 20.

Llovet, J. *La Matrícula de mar i la província de marina de Mataró al segle XVIII*. Mataró : Rafael Dalmau, 1980

López Linaje, J.; Arbex, J.C. *Pesquerías tradicionales y conflictos ecológicos (1681-1794). Una selección de textos pioneros*. Madrid: MAPA, 1991, p. 26

López Losa, E. "Derechos de propiedad informales y gestión comunal de la pesquería en el País Vasco: un enfoque ecológico-institucional". *Revista de Historia Económica*, 2003, vol. 21, núm. 1, p. 11-50

López Losa, E. *El sector pesquero y la industria transformadora de pescado en el país Vasco (1800-1936). Una historia económica*. [tesi doctoral] Bilbao: Universidad del País Vasco, 2000

López Losa, E. "El Estado, la Marina y el sector pesquero en España durante los siglos XVIII y XIX." *VII Congreso de la Asociación Española de Historia Económica*. (Santiago de Compostela, 2005).

López Losa, E. "La propiedad del mar: acceso a los recursos y territorios de pesca. Las cofradías de mareantes de la costa vasca (XIV-finales siglo XIX/principios del XX)" *Zainak. Quadernos de Antropología-Etnografía*, 1997, núm. 15, p. 199-217

López Medina, F. *Coleccion de Tratados Internacionales, ordenanzas y reglamentos de pesca*. Madrid: Impresiones de Balbino Cerrada, 1906

López, A.M. "Gemmologia mediterrània: el corall". *Reboll*, 1996, núm. 11, p. 35-40

López, J.A.; et al. "Historia de la vegetación en el litoral norte de Girona entre los siglos VIII y X d.C. Cambios climáticos y socioeconómicos desde una perspectiva paleoambiental." *Arqueología y Territorio Medieval*, 2008, núm. 15, p. 13-28

López, O.; Mirabet, M. "La Institucionalización de la Matrícula de Mar: textos normativos y consecuencias legales para la gente de mar y de maestranza". A Martínez Shaw, Carlos (ed.) *El Derecho y el Mar en la España moderna*. Granada: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Granada, 1995, p. 217-239

Lorenzo, J. *Diccionario marítimo español*. Madrid: Fortanet, 1864

Madoz, P. *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar*. Madrid: Madoz i Sagasti, 1830

- Madurell, J.M. “L'almadrava de Tossa i la pesca de corall al Comtat d'Empúries i a la Selva de Mar”. *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 1981, vol. XXV, núm. 2, p. 29-62.
- Mallorca, Quetglàs, B. *Los gremios de Mallorca*. Palma de Mallorca: Imprenta Politécnica, 1980 [1^a ed. 1939]
- Maluquer de Motes, J. “Una economia de frontera amb l'Europa avançada: el desenvolupament econòmic de Catalunya als segles XVIII-XX”. *Recerques*, 2002-2003, vol. 45-46, p. 7-30
- Marca, P. de, *Marca Hispanica*. [ed. Facs. Barcelona: Base, 1972]
- Marés Deulovol, F. *Port de la Selva: noticias históricas*. Figueres: Instituto de Estudios Ampurdaneses, DL 1972
- Marqués, J.M. *El Cartoral de Santa Maria de Roses, segles X-XIII*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1986.
- Marqués, J.M. *Santa Maria de Roses*. Roses: Patronat Parroquial, 1992.
- Marquès, J.M^a; Reixach, J. *La parròquia de Santa Maria de Blanes*. Blanes: l'Eix Editorial, 1993
- Martín Corrales, E. “El contrabando en el litoral catalán durante el reinado de Carlos III”. *Pedralbes*, 1988, vol. 8., p. 491
- Martín Corrales, E. “L'Activitat dels corallers catalans en el litoral africà al segle XIX : Algèria, Marroc i Cap Verd”. *Drassanes*, 1994, núm. 2, p. 18-23
- Martín Corrales, E. “Los coraleros catalanes en el litoral argelino en el siglo XVIII”. Dins Martínez Shaw, C. (ed.) *El Derecho y el Mar en la España moderna*. Granada: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Granada, 1995, p. 427-456
- Martínez Maganto, J. “Las técnicas de pesca en la Antigüedad y su implicación económica en el abastecimiento de las industrias de salazón.” *Cuadernos de Prehistoria i Arqueologia*, 1992, núm. 19, p. 219-244
- Martínez Quintanilla, P. *La Provincia de Gerona. Datos estadísticos*. Madrid: Dorca, 1865
- Martínez Sahw, C.; Fernández, R. “Per a una història de la societat pagesa tradicional: les formes de treball (IV): Els sistemes de pesca”. *Avenç*, 1982, núm. 33, p. 42-53. També
- Martínez Shaw, C., Fernández Díaz, R. “El despliegue de los bous en el siglo XVIII”. Dins *Historia Moderna, Historia en construcción*. Lleida: Milenio, 1999, vol. 1, 1999, p 61-76
- Martínez Shaw, C.; Fernández Díaz, R. “La pesca en la Cataluña del siglo XVIII: una panorámica”. *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, 1988, vol. 8, núm. 1, p. 323-338.
- Martínez Shaw, C.; Fernández, R. “La Gente de mar en la Catalunya del siglo XVIII” Dins *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*. Barcelona : Diputació. Universitat de Barcelona, 1984, vol. 1, p. 553-586

- Marugán Pintós, Begoña. *Paradojas de la modernización: vivencias de los pescadores españoles, de sus condiciones de vida y trabajo*. [tesi doctoral inèdita] Madrid: Universidad Complutense. Departamento de Sociología, 2003
- Mas i Marqués, F. *La Revolta dels Joseps: un conflicte dels pescadors de Lloret al segle XVIII*. Lloret de Mar: Club Marina Casinet, 1986
- Mas, X. *Memorial dels pescadors i dels peixos: converses amb Francesc Isern*. Mataró: Caixa d'Estalvis Leiatana, 1994
- Masson, Ph. *Le mort et les marins*. Grenoble : Glénat, 1995
- Matas, J. *Els estanys eixuts*. Girona: Diputació de Girona, 1986.
- Mateo Oviedo, J. *Con arte y parte: los pescadores del Empordà en el siglo XVIII*. [tesina de licenciatura]. Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, 2001.
- Mateo, J.A. “Las Reales Ordenanzas de Marina y la regulación de la pesca en el Ampurdán durante el siglo XVIII”. *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 2004, núm. 37, p. 127-128
- McCay, B.J. “Systems ecology, people ecology and the anthropology of fising communities”. *Human Ecology*, 1978, vol. 6, núm. 4, p. 403.
- McCay, Bonnie J; Acheson, J. *The Question of the commons : the culture and ecology of communal resources*. Tucson: University of Arizona, 1987.
- McEvoy, Arthur F. “Historia y ecología de las pesquerías del nordeste del océano Pacífico” *Ayer*, 1993, núm. 11, p. 189-206.
- Memoria sobre la industria y legislación de pesca que comprende desde el año 1879 al 1884*. Madrid: Impr. Fuentenebro, 1885.
- Mestre, A. “Religión y cultura en el siglo XVIII español”. Dins Mestre, A. (dir.) *Historia de la Iglesia en España*. Madrid: BAC, 1979
- Miró, R. “La confraria: observacions per a un anàlisi tipològica”. *Palestra Universitària*, 1991, p. 163-177
- Molas Ribalta, P. *Los gremios barceloneses del siglo XVIII: la estructura corporativa ante el comienzo de la revolución industrial*. Madrid: Confederación Española de Cajas de Ahorro, 1970
- Mollat, Michel (ed.) *Histoire des pêches maritimes en France*. Toulouse: Editions Privat, 1987
- Mollat, Michel. “Les attitudes des gens de mer devant le danger et devant la mort”. *Ethnologie française*, 1979, vol. 9, núm. 2, p. 191-200
- Mollat, Michel. *La vie quotidienne des gens de mer en Atlantique (Ixe – XVIe siècle)*. Paris: Hachette, 1983

- Montanari, M. *El hambre y la abundancia: historia y cultura de la alimentación en Europa*. Barcelona: Crítica, 1993
- Montanari, M. *L'alimentazione contadina nell'alto medioevo*. Napoli : Liguori, 1979
- Montsalvatge, F. *Los Condes de Ampurias vindicados*, Olot: Bonet, 1917
- Mordrel, L. *Les institutions de la pêche maritime: histoire et evolution*. [tesi doctoral] París: Université de Droit, d'Économie et Sciences Sociales de Paris II, 1972
- Nadal i Fortià, J. *Ginyes i ormeigs de pesca, d'abans i d'ara, professionals i esportius*. Girona: Dalmau, 1992
- Nadal, J. "L'Art Gros: un art comunal, per tonyinas, al Port de la Selva." *Mar d'Amunt*, 1992, núm. 3, p. 22-23
- Nadal, J. "La Pesca al Port de la Selva, ahir i avui." *Revista de Girona*, 1989, núm. 134, p. 48-54.
- Nadal, J. *La pesca a l'encesa*. Figueras: Carles Vallés, 1991.
- Noguer, J. "Les torres de vigilància i defensa de la Costa Brava". *Revista de Girona*, 1986, núm. 116, p. 71-80
- Nolla, J.M.; Nieto, F. "Una factoría de salaó de peix a Roses.". *Fonaments. Prehistòria i Món Antic als Països Catalans*, 1982, núm. 3, p. 187-200.
- North, DC. *Institutions, institutional change, and economic performance*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Notes i dietari de la família Fina*. Palafrugell: l'Ajuntament, 1998
- Ocampo, F. de., *Crónica General de España*. Madrid: Benito Cano, 1791
- Olivares, J. "La conflictivitat entorn dels béns i usos comunals". Dins Balaguer, E. Dantí, J.; Gual, V. (eds.) *Els béns comunals a la Catalunya Moderna*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1998
- Olivares, J. Viles, *pagesos i senyors a la Catalunya dels Àustria : conflictivitat social i litigació a la Reial Audiència : 1591-1662*. Lleida: Pagès, 2000.
- Opià. *De la caza; De la pesca*. Madrid: Gredos, 1990
- Oreja, C.; Gili, J.M. "Las comunidades de corales blancos del cañon submarino de Cabo de Creus". *Ambienta*, 2008, núm. 82, p. 51.56
- Ortí, P. *Renda i fiscalitat en una ciutat medieval: Barcelona, segles XII-XIV*. Barcelona: CSIC, 2000, p. 422-423
- Ostrom, E. *Governing the commons: the evolution of institutions for collective action*. New York: Cambridge University Press, 1990

- Ostrom, E. *The Drama of the Commons*. Washington: Nacional Academy Press, 2002.
- Palomera, I. Salat, J. “Impacto de los caudales fluviales en sobre los ecosistemas pelágicos” [en línia]. *Congreso Ibérico sobre gestión y planificación del agua. Sevilla, noviembre 2002*. Disponible a http://grupo.us.es/ciberico/archivos_acrobat/sevillaponenpalomera.pdf
- Palomera, I.; et al. “Small pelagic fish in the NW Mediterranean Sea: An ecological review”. *Progress In Oceanography*. 2007, Vol. 74, núm. 2-3, p. 377-396
- Palou, H. “El temple de Santa Maria de Roses: noves aportacions als primers documents.” *Annals de l’Institut d’Estudis Empordanesos*, 1991, núm. 24, p. 33-53.
- Palou, H. *Jurisdiccions i privilegis a la vila de Roses : orígens de la jurisdicció compartida, segles X a XVI : estudi dels documents*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, 1989.
- Pascual Fernández, J. “La Antropología de la pesca y el problema de la gestión”. *Antropología Mariñeira. Actos do Simposio Internacional in memoriam Xosé Filgueira Valverde (Pontevedra, 10-12 julio 1997)*. Santiago: Consello de Cultura Galega, 1998, p. 145-150
- Pascual Fernández, J. “La antropología de la pesca en España: nuevos problemas, nuevas tendencias.” *Etnográfica*, 1999, vol. 3, núm. 2, p. 333-359.
- Pascual Fernández, J. “La apropiación del medio marino insular: el caso de tres comunidades pesqueras canarias.” *Eres. Serie de Antropología*, 1990, vol. 2, p. 64-70
- Pascual Fernández, J.; Alegret, J.L. *Estado actual de la antropología de la pesca en España*. Palamós: Universitat de Girona. Càtedra d’Estudis Marítims, 2004
- Pasini, P.; Ballestracci, D. *Pesca e pescatori: dal tardo Medioevo alla prima età moderna*. Milano: Leonardo Arte, 2001.
- Passapera, P. “Un dret comunal al Port de la Selva.” *La Galeria: revista setmanal*, 1930, abril, 16.
- Pau i Gratacós, Ll. *L’aprofitament dels béns comunals a Catalunya i la seva evolució jurídica, a propòsit del cas de l’Estany de Banyoles*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Escola d’Administració Pública, 2003.
- Pavé, M. *Reglamentation et organisation de la pêche côtière en France (1715-1850)*. [tesi doctoral]. Paris: Université Paris IV-Sorbonne, 2000.
- Paz Graells, E. “Encesa” Dins *Memoria sobre la Industria y Legislación de Pesca que comprende el Año 1879 al 1884*. Madrid: Imprenta de la viuda e hija de Fuentenebro, 1885.
- Pérez, R. “La relació de Sant Pere de Rodes amb l’aristocràcia laica al segles IX-XI” *Annals de l’Institut d’Estudis Empordanesos*, 2000, núm. 33, p. 55-95.
- Pescadors de l’antiga Empúries*. L’Escala: Ajuntament de l’Escala. MAC-Empúries, 2006.

- Pibernat, A. "Sant Quirze de Colera. Límits territorials." *Annals de l'Institut d'Estudis de l'Alt Empordà*. 2004, núm. 37, p. 85-95.
- Pin i Soler, J. *La família dels Garrigàs*. Tarragona: Arola, 2003. [Mans. orig. 1871]
- Pintó, J. "El paisatge litoral". *Espais*, 2005, núm. 50, p. 66-77
- Pla Bartrina, J. "Les antigues embarcacions de pesca del litoral gironí". *Revista de Girona*, 1995, núm. 71, p. 76-83
- Pla, J. *Aigua de mar*. Barcelona: Destino, 2001, p. 23.
- Pla, J. *Cadaqués*. Barcelona: Destino, 1982.
- Pla, J. *El meu país*. Barcelona: Destino, 1967
- Pla, J. *El que hem menjat*. Barcelona: Destino, 1981
- Pla, J. *La Costa Brava*. Barcelona: destino, 1976. [ed. act. Barcelona: Edicions 62, 2009]
- Planas, M. "Vies d'estudi dels registres parroquials. Estructura social i oficis a l'Alt Empordà durant l'Antic Règim". *Manuscrits. Revista d'Història Moderna*, 1985, núm. 1, p. 39-61.
- Plujà, A. "Formación territorial del Cap de Creus". *Revista de Girona*, 2000, núm. 198 p. 83-87
- Plujà, A. "La muntanya de Sant Baldiri" *Farella. Revista de Llançà*, 1999, núm. 7, p. 10-12.
- Plujà, A. *135 platges del Cap de Creus*. Llançà: l'autor, 2008
- Plujà, A. *Estudi del cap de Creus*. La Costa. Diccionari toponímic, etimològic i geogràfic. Llançà: l'autor, 1996
- Plujà, A. *Llançà al segle XVII*. Figueres: Brau, 2003
- Poggie, J.J. "Ritual adaptation to risk and technological development in ocean fisheries: extrapolations from New England". *Anthropological Quarterly*, 1980, vol.53, núm.2, p. 122-129
- Pons Guri, J.M. *El llibre de Santa Cristina de Lloret*. Barcelona: Obreria de Santa Cristina de Lloret de Mar, 1977
- Pons Guri, Pons Guri, J.M. "Ordinacions sobre pesca i venda de peix del 1401 al 1414". *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*. Barcelona: Noguera, 1989, vol. III, p. 96-97.
- Prat, E.; Vila, P.; Serna, E. *Les Ordinacions de la Pesquera de Cadaqués, s. XVI-XVIII*. Palamós: Fundació Promediterrània, 2006.

Puigvert i Solà, J. *La parròquia rural a Catalunya (segles XVIII-XIX, Bisbat de Girona)* [Tesi doctoral] Barcelona: Universitat de Barcelona. Facultat de Geografia i Història, 1990

Puigvert, J.M. “Les universitats i les parròquies rurals.” Dins *Història Agrària dels Països Catalans*. Barcelona: Fundació per a la Recerca, 2004-2008

Pujol, M. *La pesca a Roses durant l'Antic Règim (del 1592 al 1835) : Tecnologia, economia i societaten la costa del Golf de Roses i el Cap de Creus*. [mecanoscrit inèdit]

Purpura, Gianfranco. ““Liberum mare”, acque territoriali e riserve di pesca nel mondo antico” [en línia]. *Archeogate: il portale italiano di Archeologia*, 2005. Disponible <http://www.archeogate.org/iura/article/310/1/liberum-mare-acque-territoriali-e-riserve-di-pesca-nel.html>

Quintana, J. “La toponimia de la Selva de Mar”. *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 1983, vol. 16, p. 291-358

Rahola Escofet, G; Rahola Sastre, J. *La marina mercant de Cadaqués*. Barcelona: Joventut, 2005.

Rahola Trèmols, F. “Algunas noticias acerca de las antiguas comunidades de pescadores en el Cabo de Creus.” *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*. Barcelona: Imprenta Casa Provincial de Caridad, 1904, pp. 454-487

Rahola, J. “Cadaqués a l'edat mitjana, la "Batllia" i el "Batlle" feudals”. *Revista de Girona*, 1978, núm. 84, p. 233-240

Rahola, J. “Cadaqués a l'edat mitjana, la "La lleuda de Cadaqués”. *Revista de Girona*, 1983, núm. 104, p. 213-222

Rahola, J. “Cadaqués antic. Rodalia”. *Revista de Girona*, 1977, núm. 79, p. 91-94

Rahola, J. “Cadaqués en el siglo XVII (I)”. *Revista de Girona*, 1963, núm. 25, p. 23-32

Rahola, J. “Cadaqués en el siglo XVII (II)”. *Revista de Girona*, 1964, núm. 26, p. 43-50

Rahola, J. “Cadaqués en la edad media. Privilegios en el siglo XV”. *Revista de Girona*, 1962, núm. 18, p. 71-74

Rahola, J. “Cadaqués en la edad media. Privilegios en los siglos XII y XIV”. *Revista de Girona*, 1961, núm. 14, p. 61-66

Rahola, J. “Cadaqués en la Edad Media: las Ordinacions de la Pesquera (I)”. *Revista de Girona*, 1968, núm. 38, p. 29-34

Rahola, J. “Cadaqués en la Edad Media: las Ordinacions de la Pesquera (II)”. *Revista de Girona*, 1971, núm. 54, p. 39-43

Rahola, J. “Cadaqués en la Edad Media: las Ordinacions de la Pesquera (III)”. *Revista de Girona*, 1984, núm. 106, p. 57-61

- Rahola, J. "Cadaqués en la Edad Media". *Revista de Girona*, 1965, núm. 33, p. 40-45
- Rahola, J. "Selva de Mar". *Diari de Girona*, 1987, abril, 19.
- Ramos Gorostiza, J.L. *Economía, marco institucional y medio ambiente: la economía de los recursos naturales desde la perspectiva institucional*. Madrid: Editorial Complutense, 2000
- Raurich, S. *Los coraleros begurenses*. Girona: [s.n.], 1960.
- Ravenna. Crosara, F. "Le scholae ravennati dell'alto medioevo e la carta piscatoria del 943". *Archivio Giuridico F. Serafini*, 1949, vol. 137, núm. 1, p. 33-65
- Recasens, J.M. "Notícies sobre la pesca i els pescadors de Tarragona (segles XVI i XVII)". *Quaderns d'Història Tarraconense*, 1997, núm. 15, p. 100.
- Reynés López, J. *Guerra al Baix Empordà de l'època moderna (mitjan segle XVII-inici segle XVIII)*. La Bisbal d'Empordà: l'Ajuntament, 2001.
- Rico, A. *Gestión sostenible de bienes comunales* [tesi doctoral inèdita]. Madrid: Universitat Complutense, 2006, p. 40-41
- Riera, A. "La aparición de las corporaciones de oficio en Catalunya, 1200-1350." Dins *Cofradías, gremios y solidaridades en la Europa medieval: actas de la XIX semana de Estudios Medievales de Estella (Estella, 20-24 julio, 1992)*. Pamplona: Gobierno de Navarra, 1993, p. 292
- Roig, E. *La pesca a Catalunya*. Barcelona: 1927.
- Roig, E; Amades, E. "Vocabulari de l'art de la navegació i de la pesca." *Butlletí de Dialectologia Catalana*, 1926, núm. 15.
- Romagosa, F. *Els aiguamolls de l'Empordà: un paisatge en transformació* [tesi doctoral]. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona. Departament de Geografia, 2007, p. 151-211.
- Rosique, J; Rebato, E. "La adaptabilidad humana en las comunidades pesqueras" *Zainak*, 1997, núm. 15, p. 265-277.
- Roux, M. P. M. *Répertoire des travaux de la Société de Statistique de Marseille*. Marseille, 1841.
- Rubio Arnadaz, J.A. *La antropología de la pesca, campo y oportunidades para la investigación antropológica: perspectivas desde el formalismo, sustantivismo y materialismo*. Dins "La pesca y el mar: cambio sociocultural y económico". *Zainak. Cuadernos de Antropología-Etnografía*, 2003, vol. 25, p. 237-257.
- Runge, C.F. "The innovation of rules and the structure of incentives in open access resources". *American Journal of Agricultural Economic*, 1985, vol. 67, núm. 2, p. 368-372
- Sabaté, J.M. *El Gremi de Marejants (societat marítima i protectora) : una aproximació històrica*. Tarragona: BASF, 1992.

- Sabrià, M.T. “Els arabismes de la llengua catalana a les comarques de Girona”. *Revista de Girona*, 1988, núm. 126, p. 67
- Saguer, E. *Treball agrícola i reproducció econòmica*. Girona: AHRCG. Publicacions de la Universitat de Girona, 2005
- Sala, N. “El retaule barroc de Cadaqués” *Annals de l’Institut d’Estudis Empordanesos*, 1981-1982, vol. 25, p 291-350
- Sala Lloberas, J. *Gent de mar de Lloret*. Barcelona: Ultramar Ediciones, 1986, p. 33.
- Salerno, F. , F. *La pesca de tonyina amb almadraves: investigacions sobre Canyelles Majors*. [Manuscrit]. Girona: Universitat de Girona. Grup d’Estudis Socials de la Pesca Marítima, 2003.
- Sales, N. *Els segles de la decadència: segles XVI-XVIII*. Barcelona: Edicions 62
- Sáñez Reguant, A. *Diccionario Histórico de las Artes de Pesca Nacional*. Madrid, Imprenta de Vda. de Joaquin de Ibarra, 1791-1795, [Ed. facs. Madrid: MAPyA, 1989]
- Sanmartín, R. *La Albufera y sus hombres*. Madrid: Akal, 1982
- Sanz, A. *Història de la Marina Catalana*. Barcelona: AEDOS, 1997. *Història de la Marina Catalana*. València: Edicions del País Valencià, 2000.
- Scott, A. Conceptual origins of Rights Based Fishing”. Dins Neher, P. Arnason, R.; Mollett, N. *Rights Based Fishing. Proceeding of the NATO Advanced Research Workshop on Scientific Foundations for Righth Based Fishing*. NATO ASI Series, vol. 169, 1989, p. 11-38
- Seki, E. “Effects of rotation scheme on fishing behaviour with price discrimination and limited durability: Theory and evidence.” *Centre for European Labour Market Research. Discussion Paper*, núm. 7, 2004
- Sella, A.; García, E. *Creences de la mar*. Barcelona: Angle Editorial. Museu Marítim, 2003
- Serna, E.; Serra, J. “L’Almadrava volant de pescar tonyines de Llançà al XIX.” *Actes del Congrés: El Paisatge, element vertebrador de la identitat Empordanesa. Annals de l’Institut d’Estudis de l’Alt Empordà*, 2007, vol. 2, p. 465-472
- Serra, E. “El tractat dels pirineus 350 anys després”. *Catalan Historical Review*, 2008, núm. 1, p. 223-238
- Serra, J.; Roca, E. “El litoral: naturalesa domada?” *Papers, regió metropolitana de Barcelona*, 2004, núm. 41, p. 25-38
- Simón, A. “Els anys 1627-32 i la crisi del segle XVII a Catalunya”. *Estudis d’Història Agrària*, 1992, núm. 9, p. 157-180
- Simón, A.; Alberch, R. “Evolució demogràfica de Girona en els segles XVI i XVII a través dels registres parroquials. *Estudi General*, 1982, núm. 2, p. 11-31.

- Sobrequés, S. “Aspectes de la política fiscal de la Diputació del General al segle XV: la qüestió de la sal a l'Empordà durant la Guerra Civil.” *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*. 1979-1980, núm. 25 (I), p. 442-445
- Soldevila Temporal, X. *Alimentació i abastament al Baix Empordà medieval*. La Bisbal: Ajuntament, 2004
- Soler, G. *Del bou a la vaca: la pesca d'arrossegament a Catalunya i l'Empordà (1865-1936)*. [Treball de recerca de doctorat]. Girona: Universitat de Girona. Departament de Geografia, Història i Història de l'Art, 2002.
- Symes, D.; Crean, K. “Privatisation of the commons: the introduction of individual transferable quotas in developed fisheries”. *Geoforum*, 1995, vol. 26, núm. 2, p. 175-185
- Tarrús, J “. “El Megalitisme de l'Alt Empordà (Girona): els constructors de dòlmens entre el neolític mitjà i el calcolític a l'Albera, Serra de Roda i Cap de Creus” *Cota zero: revista d'arqueologia i ciència*, 1987, núm. 3, p. 36-54
- Thompson, E.P. “La economía moral de la multitud en la Inglaterra del siglo XVIII”. Dins *Costumbres en Común*. Barcelona: Crítica, 1995, p. 63-134
- Trijueque i Fonalleras, P. *La gent de la vila de Palamós, 1562-1950*. Palamós: l'Ajuntament, 2002.
- Trijueque, P. “Els quatre genets de l'apocalipsi a Palamós”. *Estudis del Baix Empordà*, 1992, núm. 11, p. 45-109.
- Valcuende, J.M. *Fronteras, territorios e identificaciones colectivas*. [tesi doctoral]. Sevilla: Univeristat de Sevilla, 1996
- Vaquer, J. *Pirates i esclaus a Begur*. Begur: la parròquia, 1991.
- Vázquez Lijó, J.M. “Sal para pesquerías en la España del siglo XVIII.” *The Articulation of portuguese sal with Worldwide routes. Past and new consumption trends*. Porto: Instituto de História Moderna da Universidade do Porto, 2008 , p. 151-160.
- Vázquez Lijo, X.M. *La Matrícula de Mar y sus repercusiones en la Galicia del siglo XVIII*. [Tesis doctoral inédita] Santiago de Compostela: Universidad de Santiago de Compostela, 2005.
- Ventura Munné, M. “La alfabetización de las clases populares en el Mataró del siglo XVIII”. Dins Serrano Martín, E. (ed.) *Muerte, religiosidad y cultura popular, siglos XIII-XVIII*. Zaragoza: Institución “Fernando el Católico”, 1994, p. 108-112.
- Vila, N. “Els sòls de la península del Cap de Creus.” *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 1996, vol. 29, p. 13-44
- Vila, P. “*Recherches historiques et géographiques sur la montagne et le Cap de Creus, per M. Jaubert de Paçà*”. *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 2001, núm. 34, p. 159-177

- Vilar, P. *Catalunya dins l'Espanya Moderna: recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*. Barcelona: Edicions 62, 1966
- Villanueva, J. *Viage literario a las iglesias de España: Viage a Lérida y Barcelona*. Madrid: Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, vol. 17
- Vinyoles, Teresa. “La vida quotidiana de la gent de mar a la baixa edat mitjana”. *Arqueologia nàutica mediterrània*. Barcelona: CASC, 2009, p. 585-597
- Vivanco, E. *Texto y contexto en Cadaqués. Historia, teoría y práctica de la arquitectura de un pueblo singular*. [tesi doctoral]. Barcelona: Universitat Politècnica de Catalunya, 1989.
- Zalvide, M. *Reglamento de navegación y pesca del año 1773 de la provincia de Mataró*. Arenys de Mar: Confraria de Pescadors, 1984.
- Zamora, F. de. *Diario de los viajes hechos en Cataluña*. Barcelona: Curial, 1973
- Zucchitello, M. *Homes, vaixells i mercaderies de Tossa al Grau de València (1459-1703)*. Tossa: Centre d'Estudis Tossencs, 1991
- Zucchitello, M. *Tossa: la formació d'una vila. El comte, l'abat i els tossencs (segles IX-XII)*. Tossa : Ajuntament de Tossa. Diputació de Girona, 1998, p. 45-48